

11/1-4

**CZECH
SOCIOLOGICAL
REVIEW**

***Sociologický
časopis***

Volume 38 (2002): 1-2

Sociologický časopis

CZECH SOCIOLOGICAL REVIEW

*Vydává Sociologický ústav
Akademie věd České republiky*

*Published by the Institute of Sociology
Academy of Sciences of the Czech Republic*

Marek Skovajsa, šéfredaktor

Jiří Večerník, Editor

Redakční rada:

Marie Čermáková

Ludmila Fialová

Hana Havelková

Michal Illner

Jan Jandourek

Martin Kreidl

Zuzana Kusá

Věra Majerová

Radim Marada

Jiří Musil

Miroslav Novák

Miloslav Petrušek

Ladislav Rabušic

Jan Sedláček

Jadwiga Šanderová

Jiří Šubrt

Jiří Večerník

Klára Vlachová-Plečitá

Ivan Vodochodský

František Znebežánek

Editorial Board:

Joseph S. Drew (*Washington and Prague*)

Zdenka Mansfeldová (*Prague*)

Petr Matějů (*Prague*)

Georges Mink (*Paris and Prague*)

Marek Skovajsa (*Prague*)

Ivan Széclényi (*Los Angeles and Budapest*)

Georg Vobruba (*Leipzig*)

Sociologický časopis/Czech Sociological Review (ISSN 0038-0288). Objednávky přijímá A.L.L. production, s.r.o., P.O.B. 732, 111 21 Praha 1, tel. (02) 683 5821, fax (02) 684 7731, e-mail katka@predplatne.cz a redakce. Objednávky do zahraničí přijímá redakce. Tisk: Ústav jaderných informací, Praha 5. Vychází 6 čísel ročně (4 česky, 2 anglicky). Cena 44 Kč, v zahraničí 14 € (12 \$), roční předplatné 264 Kč. MK ČR F 4901.

Časopis je citován v *Current Contents/Social & Behavioral Sciences (CC/S&BS)*, v počítačové databázi *Social SciSearch* a v aktuálních oznámeních *Research Alert*, publikacích Institute of Scientific Information, USA.

Obsah časopisu (od roku 1993) je uveřejňován na internetu na URL <http://www.soc.cas.cz>

Sociologický časopis/Czech Sociological Review (ISSN 0038-0288) is published bimonthly (4 issues in Czech, 2 issues in English) by the Institute of Sociology, Academy of Sciences of the Czech Republic.

Orders: Czech Sociological Review, Jilská 1, 110 00 Praha 1, Czech Republic, e-mail prodej@soc.cas.cz. One issue costs \$ 12 (€ 14). MK ČR 7212.

The Review is cited in publications of the Institute of Scientific Information, *Current Contents/Social & Behavioral Sciences (CC/S&BS)*, *Social SciSearch* and in *Research Alert*.

Contents of the Review (since 1993) are published in Internet URL <http://www.soc.cas.cz>

Podávání novinových zásilek povoleno ŘPP Praha, čj. 1043/95 ze dne 20. 3. 1995.

© Sociologický ústav AV ČR, Praha

PE 4584/38. 2002.

Editorial (M. Skovajsa).....	4
POHLEDY NA ČESKOU SOCIOLOGII	

Miloslav Petrušek: Poučení ze zcela nekrizového vývoje české sociologie let 1989-2001.	7
Jiří Musil: Zamyšlení nad soudobou českou sociologií.....	17
Jan Keller: Deset témat pro českou sociologii.....	25
Hynek Jeřábek: Sedm slabin české sociologie – osobní pohled jednoho sociologa.....	37
Pavel Machonin: Je čas k zásadní diskusi.....	49

VÝVOJ SOCIOLOGICKÝCH OBORŮ

04320/03 ✓

Jiří Večerník: Výzkum společenské transformace a česká sociologie.....	55
Jiří Příbáň: Sociologie práva: vývoj a trendy po roce 1989.....	79
Helena Hudečková, Michal Lošťák: O rurální sociologii ve výuce a výzkumu na České zemědělské univerzitě v Praze.....	89
Peter Skalník: Politika sociální antropologie na české akademické scéně pro roce 1989: zpráva pozorujícího účastníka.....	101
Dan Ryšavý: Cizí versus domorodý badatel. K metodologii jednoho projektu.....	117
Jindřich Krejčí: Datové služby pro českou sociologii.....	125

STUDENTI PÍŠÍ

Lenka Vohralíková: O čem psali a bádali čeští sociologové v devadesátých letech 20. století.....	139
--	-----

KULATÝ STŮL

Mladí sociologové o stavu soudobé české sociologie.....	153
---	-----

PROFILY

Profily sociologických pracovišť.....	169
---------------------------------------	-----

ANOTACE

100 sociologických publikací 1990-2001.....	223
Výběr z publikací Sociologického ústavu AV ČR 1999-2001.....	265
Vybrané publikace Katedry sociologie FF UK Praha 1998-2001.....	269
Sociální studia FSS MU Brno 2000-2001.....	270

J 9480314

Sociologický časopis a **CZECH SOCIOLOGICAL REVIEW** (ISSN 0038-0288) vydává 6x ročně Sociologický ústav Akademie věd ČR v Praze.

Cíl a poslání

Sociologický časopis/CZECH SOCIOLOGICAL REVIEW je recenzovaný odborný časopis zaměřený na oblast sociologické teorie a metodologie, přinášející výsledky a interpretace sociologických výzkumů. Zaměřuje se na rozvoj oboru a jeho výuku a zároveň chce být užitečný při řešení praktických problémů české sociální a ekonomické politiky.

Nabídka rukopisů

Redakce přijímá originál a dvě dobře čitelné kopie, které neobsahují jméno ani pracoviště autora, lektorské řízení je oboustranně anonymní. V průvodním dopise uveďte úplnou kontaktní adresu včetně telefonního čísla a e-mailové adresy. Nabídnout rukopis jinému časopisu, zatímco je posuzován naším časopisem, je považováno za neetické.

Formát rukopisu: Rukopisy musí být psány na stroji nebo tištěny na tiskárně počítače a musí splňovat ČSN 88 0220 (úprava rukopisů pro sazbu), tj. řádkování 2, 60 úhozů na řádek, 30 řádek na stránce A4. Tabulky, grafy a obrázky jsou přiloženy za textem. Stati, výzkumné a metodologické texty do 20 stran, recenze do 7 stran, zprávy a informace do 5 stran, anotace 1 strana.

Rozhodnutí o vydání: Rozhodnutí je autorovi sděleno do šesti týdnů od data přijetí rukopisu. Konečná verze rukopisu: jednak na papíře a zároveň na disketě formátu IBM PC, a to buď jako textový soubor ASCII, v kódové tabulce bratří Kamenických nebo Latin2, nebo jako textový soubor ANSI v kódové tabulce ISO 1250. Rukopis obsahuje vedle vlastního textu *abstrakt* (20 řádků), *summary* (80 řádků) a *název stati v angličtině a češtině, abecední seznam citované literatury a stručnou informaci o autorovi*. Redakce provádí jazykovou úpravu textu. Větší úpravy textu redakce bez souhlasu autora neprovádí.

Adresa redakce: Sociologický časopis, Jilská 1, 110 00 Praha 1, 1. patro, místnost 108, telefon (02) 2222 1761, (02) 2118 3217-8, fax (02) 2118 3250, e-mail sreview@soc.cas.cz. Návštěvní dny v redakci pondělí a čtvrtek 10-16 hod.

Sociologický časopis (Sociological Review) and the **CZECH SOCIOLOGICAL REVIEW** (ISSN 0038-0288) is published 6x annually (4 issues in Czech with abstracts and article summaries in English and 2 issues in English) by the Institute of Sociology of the Academy of Sciences of the Czech Republic in Prague.

Scope and Mission

Sociologický časopis/CZECH SOCIOLOGICAL REVIEW is a scholarly review focusing on the field of sociological theory and methodology, and the dissemination of the results and interpretation of sociological research. Its attention is directed towards the development of the field and its teaching, while simultaneously striving to contribute to the solution of the practical problems of Czech social and economic policy.

Manuscript Submission

The editors require an original and two legible copies, which do not state the name or workplace of the author, in order for the reading process to be anonymous on both sides. The accompanying letter should contain a complete contact address, including telephone number and e-mail address. Submission of a manuscript to another journal, while it is under review by the *SC/CSR* is deemed unethical.

Manuscript format: Manuscripts must be typed or computer printed (12-point type preferred), double-spaced, with 60 columns (characters) per line, 30 lines to an A4 page. The maximum length of research and methodological essays is 20 pages, 7 pages for reviews, 5 pages for news or information, and 1 page for annotations.

Editorial decisions: Decisions are generally made within six weeks from the date of the manuscript's arrival. Final version of the manuscript: to be submitted by the author both on paper and on a microcomputer floppy disk, either in ASCII or ANSI text-only file. IBM disks are acceptable. The final version should also include a twenty-line abstract and an eighty-line summary, an alphabetised bibliography and a brief up-to-date curriculum vitae.

Postmaster: Sociologický časopis, Jilská 1, 110 00 Praha 1, Czech Republic, fax +420 2 2118 3250, e-mail: sreview@soc.cas.cz

Monotematické číslo 1-2

Česká sociologie 1989-2001

Editorial

Vážení členové sociologické obce a čtenáři,

Sociologický časopis je od letošního ročníku sloučen s anglickým *Czech Sociological Review* v jedno periodikum. Došlo k rozdělení odborného řízení časopisu mezi dva šéfredaktory a dvě redakční rady: šéfredaktorem anglického vydání (2 čísla ročně) je Jiří Večerník, šéfredaktorem české verze (4 čísla ročně) Marek Skovajsa. Vydavatel časopisu, jímž je Sociologický ústav AV ČR, oba šéfredaktori i redakce věří, že tyto kroky povedou k dalšímu zvýšení úrovně časopisu a nijak se nedotknou všech pozitivních změn, ke kterým v časopisu došlo za uplynulých 12 let.

Na tomto místě je vhodné přiblížit alespoň ve stručnosti koncepci českého vydání *Sociologického časopisu*, již jeho čtenáři i spolupracovníci mohou právem od nového šéfredaktora očekávat. Především je třeba zdůraznit, že časopis si za dobu své posttotalitní existence dokázal získat vědecké renomé, disponuje kvalitními autory a recenzenty a představuje neodmyslitelnou součást vědeckého života české sociologické obce. To je zásluha zejména předchozích šéfredaktorů a samozřejmě také členů sociologické obce. Je tedy první zásadou nového vedení časopisu zachovat vše pozitivní, čeho se podařilo během předchozích let dosáhnout a usilovat o další vylepšení přizpůsobením novým trendům a potřebám.

Základním faktem určujícím do značné míry koncepci časopisu je jeho ojedinělé postavení v rámci české sociologie jako jediného recenzovaného a impaktovaného periodika v ČR. Je potěšitelné, že v prostředí české sociologie vyrostl a úspěšně se rozvíjí druhý sociologický časopis, zaměřený na biografickou a kvalitativní sociologii, *Biograf*, dnes už rovněž recenzovaný, a že sborníky recenzovaných statí vycházejí na univerzitních pracovištích. To jsou však počiny, které nemění mnoho na tom, že česká sociologie zřejmě nedisponuje prostředky k tomu, aby mohla existovat pluralita tematicky či metodologicky jasně vyhraněných odborných časopisů, jakou známe ze západních zemí. I nadále proto platí, co už zaznělo v úvodníku prvního čísla SČ v roce 1991 (J. Musil, J. Večerník), totiž že časopis má být otevřen nejružnějším proudům sociologického myšlení, pokud splňují obecně uznávaná kritéria vědeckosti. Každá užší vyhraněnost *Sociologického časopisu* se v takovéto situaci může jevit jako nenáležité upírání hlasu přístupům a tématům, které si zaslouží být v rámci české sociologie slyšeny a reflektovány. Časopis proto chce být i nadále otevřeným fórem pro prezentaci výsledků sociologického bádání nejružnějších přístupů a tematické profilace. Tato otevřenost však může být přínosná jen tehdy, podaří-li se prostřednictvím důsledného a nestranného recenzního řízení udržet vysokou úroveň příspěvků.

Cílem *Sociologického časopisu* zůstává i nadále publikovat původní příspěvky k vědeckému poznání společnosti a hlubšímu teoretickému uchopení sociálních jevů. Texty otištěné v časopisu by tedy měly spojovat solidní teoretickou základnu s důkladnou obeznámeností se sociálním světem a poskytovat nové poznání zkoumaných jevů. To neznamená, že jsou preferovány články opírající se o kvantitativní výzkum, za zdroj obeznámenosti se sociálním světem je považována každá legitimní metodologie. Nemají tím být ale vyloučeny ani příspěvky abstraktně teoretické, podávající výklad společenských jevů na obecnější úrovni. Naopak to znamená snahu vyhybat se příspěvkům čistě deskrip-

tivním, nepokoušejícím se o analýzu shromážděných dat, a také těm, používajícím teorii k výpovědím o skutečnosti, jež nejsou podloženy akceptovatelnou vědeckou evidencí. Dalším typem článků, jejichž otiskování na stránkách časopisu bude i nadále podporováno, jsou články přehledové, podávající informaci o novém zpracování dílčích problémů v zahraniční sociologii, které tak poskytnou české sociologii životně důležité propojení na světový vývoj.

Prostor pro inovaci v časopisu se nachází v oblasti témat. Nedocenitelné vodítko pro zavádění nových námětů nabízejí texty uveřejněné v první části tohoto dvojčísla, které upozorňují na velké a naléhavé problémy, jež česká sociologie na rozdíl od sociologie západní zatím zpracovala jen nedostatečně. Za všechny zmiňme otázku globalizace, sociologie sítí, sociologie nadnárodní integrace nebo sociologie kultury. Jinou, ovšem související prioritou je prohloubení interdisciplinárního přesahu časopisu. Ovšemže bude *Sociologický časopis* i nadále tisknout texty sociologické. Je však trendem posledních desetiletí pohlízet na problémy, jež patří do oboru působnosti sociologie, z hledisek kombinujících pohledy různých disciplín. Tomuto trendu se časopis chce nadále přizpůsobovat a publikovat texty prohlubující naše poznání sociální skutečnosti z perspektiv odlišných od perspektivy úzce sociologické, vždy ovšem ve spojení s analýzami sociologickými. Osvědčeným prostředkem uplatňování interdisciplinárního přístupu v časopise jsou monotematická čísla, s jejichž přípravou se počítá i nadále.

Další zásady koncepce časopisu pro úspornost shrnujeme do následujících bodů:

- zachovat nezávislost časopisu jak na vydavateli, tak také na jednotlivých pracovištích a generačně, problémově či přístupově definovaných skupinách;
- učinit *Sociologický časopis* fórem pro setkávání sociologů všech generací a rozmanitého odborného zaměření;
- sledovat dění v rámci české sociologie (konference, semináře atd.) a motivovat jejich účastníky k publikování v *Sociologickém časopisu*;
- vyhledávat ve spolupráci s členy redakční rady, pracovníky Sociologického ústavu i sociology na fakultách mladé talentované autory;
- získávat příspěvky od zahraničních autorů; úzce spolupracovat s šéfredaktorem a redakční radou anglických čísel *Sociologického časopisu*;
- snažit se o pokrytí původní české sociologické produkce recenzemi a anotacemi;
- zlepšit informovanost v rámci sociologické obce o projektech, na kterých jednotlivé týmy nebo jednotlivci pracují;
- dát prostor věcným diskusím a polemikám, a to jak na stránkách časopisu, tak případně organizací seminářů, kulatých stolů apod.

Redakce si je vědoma role časopisu jakožto fóra sociologické obce a hodlá podporovat i jeho roli informační a komunikační. Touto snahou zůstane nedotčeno primární poslání časopisu, jímž je publikování vysoce kvalitních odborných textů.

První dvojčíslu nového ročníku *Sociologického časopisu* je v mnoha ohledech netypické. Časopis si pro jedenkrát dovolil odbočit z roviny striktně akademické a namísto vědeckých výstupů sociologické práce nabídnout pohled na samotné autory sociologických textů, na instituce, které vědcům lépe nebo hůře umožňují se sociologii věnovat, a na

celkový stav jejich disciplíny. S myšlenkou připravit dvojčíslo na téma „Vývoj, problémy a perspektivy soudobé české sociologie“ přišla v polovině loňského roku ředitelka Sociologického ústavu AV ČR PhDr. Marie Čermáková. Předkládané číslo přináší odpovědi sociologické obce na iniciativu vzešlou od vydavatele časopisu a redakce. Příspěvky, které obsahuje, informují jednak o vývoji české sociologie a jejím současném stavu, jednak nabízejí pohledy příslušníků sociologické obce na problémy, s nimiž se naše sociologie potýká a jejichž překonání je podmínkou jejího dalšího úspěšného rozvoje. Někdy se tón čísla dostává do polohy bilancující, jindy je spíše věcně analytický. Vcelku podávají příspěvky, jimiž různí autoři časopis oblesali, velmi pestrý pohled na situaci české sociologie, jež podobně jako celá česká společnost je dějištěm celé řady hlubokých sociálních procesů a proměn: abychom uvedli jen některé, v letošním roce 2002 je česká společnost i sociologie stále jen 13 let vzdálena od konce komunismu se všemi důsledky, které z toho pro ně plynou. Současně žije česká společnost i sociologie ve znamení rychle postupující globalizace, a také blížící se integrace České republiky do evropských struktur. To všechno jsou výzvy nemalé, a je proto potěšitelné, že si česká sociologie dopřála malé přestávky ve svém snažení o dosažení konkrétních vědeckých výsledků a pohlédla kritickým zrakem sama na sebe, na své úkoly a také na možnosti a hranice možností tyto úkoly náležitě splnit.

Číslo netypické svým zaměřením je rovněž rozčleněno do netypických rubrik. Stati byly tentokrát rozděleny na dvě skupiny: ty, které pojednávají o situaci české sociologie vcelku, byly zařazeny do rubriky *Pohledy na českou sociologii*. Příspěvky věnované stavu odvětvových sociologií jsou shromážděny v rubrice *Vývoj sociologických oborů*. Přehled o stavu české sociologie doplňují zavedení rubriky *Studenti píší* a *Kulatý stůl*. V druhé, informativní části dvojčísla čtenáři naleznou snímky dvou důležitých stránek života jakékoli, tedy i české sociologie: jejího rozvíjení v institucích (*Profily sociologických pracovišť*) a publikační činnosti českých sociologů (*Anotace*). Výsledný obraz české sociologie, přes všechna omezení, jež se ani přes velké úsilí přispěvatelů a redakce nepodařilo překonat, snad napomůže větší informovanosti sociologické obce o dění v české sociologii, a zejména podnítí reflexi problémů, které byly v různých příspěvcích popsány nebo alespoň naznačeny. Tolik k očekávané roli dvojčísla v současnosti. Lze jen doufat, že v době budoucí dvojčíslo poslouží historikům české sociologie jako užitečný zdroj informací o námětech, starostech i nadějích českých sociologů na počátku 21. století, a že soud, který budou moci ve světle znalostí dalšího vývoje české společnosti a sociologie nad nimi vynést, bude soudem příznivým.

Marek Skovajsa

Poučení ze zcela nekrizového vývoje české sociologie let 1989-2001

MILOSLAV PETRUSEK*
Fakulta sociálních věd UK, Praha

A Lesson from the Crisis-Free Evolution of Czech Sociology

Abstract: The evolution of Czech sociology, from its outset up until the present time, has had four lasting features: a tendency to put too much emphasis on personal grudges, a deep interest in the serious problems of the time, an ability for forming well-grounded statements on contemporary issues, and a natural plurality of opinions. These features are evident still in contemporary Czech sociology. In the post-communist period Czech sociology managed to come to terms with some of the more shadowy aspects of its past (co-operation with the regime) without any personal conflicts and was able to relatively quickly fill in the information gap in relationship to Western sociology. Several alternative interpretations of the transformation processes were formulated, and some neglected subject areas were cultivated. Impulses stemming from globalisation are accepted in a critical and relatively reasonable manner, but there is a tangible lack of study devoted to cultural processes and the influence of mass media on society. Czech sociology has thus come to terms with the trauma that accompanies every fundamental social change, and has done so in a rational and practical manner.

Sociologický časopis, 2002, Vol. 38 (No. 1-2: 7-15)

Pár let se zabývám – spíše ve volných chvílích než opravdu profesionálně – dějinami české sociologie. Je to počínání, jež u mnohých vzbuzuje údiv, protože zabývat se texty prachem zapadlými v časech, kdy si společnost kleslí znovu cestu k novým zářným zítřkům, připadá jedněm jako zbytečná ztráta času, jiným jako vyslovená zrada na oboru – jako útěk od žhavých témat současnosti. Přiznám se ke dvěma věcem:

- 1) Nikdy jsem nemiloval „žhavá témata současnosti“, protože jsem věřil letité zkušenosti generací sociologů mě předcházejících, že žhavým tématem může být a je pouze to, co je naším problémem osobním. Masaryk celé své životní dílo věnoval, jak sám říká, jen těm problémům, které byly jeho problémy vlastními, jimiž se on trápil a které jeho zajímaly – s přesvědčením, že právě tak se lze dobrat „pravdy“ (řekněme úzkostlivěji – tematiky), jež se dotýká více jiných lidí a snad dokonce společnosti celé. Že se s Masarykem srovnávat nehodlám, nebudu proklamovat, stejně se najdou ti, kteří by ani tomu nevěřili. Vím ostatně dost dobře, nakolik je Masaryk živý, a nakolik archaický – i to je velké poučení z dějin a studia jedné velké osobnosti. Ostatně pojetí sociologie jako průniku osobních problémů a společenských struktur je také pojetí millsové.
- 2) Příliš lacinými se mi jeví rádobý klasické poučky, že dějiny jsou tu proto, abychom se z nich nikdy nic nenaučili nebo naopak – kdo se z dějin nepoučil, musí si je zopakovat.

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Prof. PhDr. Miloslav Petrusek, CSc., Institut sociologických studií FSV UK, Areál UK, U Kříže, 158 00 Praha 5, e-mail mpetrusek@seznam.cz

Pravda je jako obvykle někde ve středu, mezi archivální zatuchlostí a mezi pocitem, že před námi nikdy nic a nikdo nebyl, že všechno musíme objevit znova.

Takže nakonec – přece jen „poučení“? Ale dozajista, nemůžeme se přece vyhnout ani historickým srovnáním, zejména dnes, kdy „historická sociologie“ je na výsluní pozornosti (zatím ne u nás, ačkoliv historiografické zázemí k tomu má lepší než leckterá jiná národní sociologie), ani „hodnocením“, která jsou vždycky nějak a něčím zakotvena v minulosti.

Platí-li latinské *Nemo potest esse iudex in sua causa*, totiž že nikdo ve vlastní při nemůže rozhodovat, pak bych měl mlčet k období právě minulému, protože jsem byl jeho řekněme dost živým účastníkem. Smím ale snad vyslovit několik svých osobních poznámek a dojmů, jež hodlám trochu zlomyslně zakotvit v poučení ze sociologie dávno minulé, totiž více než půlstoletí staré.

Poučení z minulosti

Podíváte-li se do těch zaprášených knih a foliantů, které s takovou péčí a láskou opatruje v knihovně Filozofického a Sociologického ústavu pan dr. Pospíšil, do starých časopisů a brožur vydaných vlastním nákladem, zjistíte, že česká sociologie minulosti (tedy od Masarykova příchodu do Prahy po její definitivní zánik v její „klasické podobě“ v roce 1950) vykazovala čtyři znaky (asi kromě řady jiných), znaky, jež však jsou frapantně viditelné až z jistého časového odstupu (totéž ale bude platit i o „našem desetiletí zmrtnýchvstání“):

1. Česká sociologie byla vždycky nebyvale hašteřivá, a to dokonce v dobách, kdy se díky Guthu-Jarkovskému a gentlemanovi na Hradě vědělo dost dobře, co je to etiketa. Emanuel Chalupný [1911] neváhal napsat o Masarykovi, že je to „samolibý démon, který šíleně se žene za ctižádostí a kterému všichni kromě Machara nejsou než nástroji; cení je, dokud mu slouží, hanobí je, když jich už nemůže zneužívat“. Karel Galla [1940] nákladem vlastním vydal brožuru *Kritika za každou cenu*, kde se vypořádává s Voráčkovou kritikou jeho knihy o Sánech, v níž se na závěr dožaduje „boje za vskutku objektivní kritiku a rozpoznání poměrů v české sociologii“. Dnes už víme, jak právě Karel Galla k tomu „objektivnímu rozpoznání“ sám dramaticky, ba drasticky přispěl, ale o to právě teď nejde. Potěšitelné a poučné na tom všem bylo, že ty hašteřivé a někdy ne zrovna učesaně vedené spory se odehrávaly většinou (ne vždycky) v tiskovinách vydávaných „nákladem vlastním“.

Naše hašteření minulého desetiletí bohužel nevycházela „nákladem vlastním“, především však postrádala onu velkorysost, kterou ti větší z českých sociologů vždycky měli: nevšímat si osobních detailů, není-li nutno, a držet se věci. Masaryk nikdy Chalupnému jeho osobně zaujatou kritiku nepřipomenul a i k Josefu Pekařovi nakonec našel cestu. Těžko, ale našel. Tak toto neumíme, přejali jsme občas bulvár, a nevstupujeme-li bulvár přímo do našich profesních tiskovin, hašteříme se prostřednictvím tiskovin jiných. Personální spory jistě jsou a vždycky byly nedílnou součástí života vědecké komunity, ale jistá dávka zdvořilosti by v nich měla být zachována vždycky.

Prvním poučením je toto: osoby přicházejí a odcházejí, instituce se restrukturuje a mění, na lidi ve funkcích se zapomíná, jména ústavů zavane prach – zůstává jenom to, co má smysl mimo čistě osobní a čistě institucionální rozměr.

2. Opačným pólem hašteřivosti však ale byla neobyčejná vážnost a věcnost, s níž česká sociologie minulosti obvykle přistupovala k procesům a událostem zásadního

významu. Hospodářská krize byla předmětem seriózních analýz a zkoumání ve všech jejích podstatných rozměrech, nejen v rozměru ekonomickém, ale i kulturním a mravním. Ohrožení republiky na sklonku 30. let samozřejmě nezůstalo bez odezvy – a nešlo jen o politický dobový patos, ale o pokusy o věcnou analýzu, na jejíž dokončení pravda nezbyl čas. Byly ustaveny prakticky všechny tehdy relevantní sociologické disciplíny – sociologií umění počínaje, přes sociologii vojáka až k sociologii nezaměstnanosti, ba dokonce základy sociologie masové komunikace („žurnalistiky“) v První republice najdeme. A přece – Emanuel Rádl neváhal napsat: „Naši sociologové snad dovedou dělat učené spisy pro akademickou potřebu, ale pro veřejný život dosud neznamenají nic – a proto nemá smysl zavádět sociologii do školy, byla by tam hluchým předmětem, který by jen obtěžoval žáka i učitele.“ I. A. Bláha v tom právem viděl dehonestaci oboru a připojil tedy – „polemizovat je důstojno jen s tvrzeními seriosními“ [Bláha 1932: 303].

Naše dnešní sociologie v tomto ohledu myslím podstatně dluhy nemá – základní téma doby, transformační proces, bylo uchopeno empiricky i s teoretickým nadhledem, a dokonce v zajímavém střetu názorů, jež měly koncepční povahu v pravém slova smyslu. A přece, jak uvidíme, Bláha i Rádl otevřeli problém velice aktuální. Čemu jsme tak úplně nedostáli, je pochopení procesu, že klasické, tradiční sociologické disciplíny se nám rozpadají před očima a že vznikají nové typy „analýz“, které mají interdisciplinární, transdisciplinární a historicky ukotvený rozměr – analýzy sociodemografická, historická, biosociální atd.

3. Myslím dále, že vůbec nepoužíváme sociologie minulosti jako pramene poznání. Není-li sociologie samoučelnou hrou, která se uzavírá, jakmile soudce-čas odpíská konec, pak bychom se měli vracet k tomu, jak určité fenomény – pokud jsou dodnes živé – naši předchůdci viděli. Viděli je jistě v jiném kontextu, ale někdy právě porozumění tomu kontextu dává řadě sociologických interpretací nový a užitečný smysl: ostatně není snad módnějšího slova, než je právě „kontext“.

Uvedu dva příklady. „Spor o střední třídu“ je v současnosti samozřejmě jiným sporem, než byl ten, který vedli staromarxisté, podle nichž je střední třída odsouzena k proletarizaci (a tím paradoxně sehraje dějinnou roli, kterou sama nepředpokládala), s weberiánci a teoretiky sociální stratifikace 50. a 60. let. Nicméně poučení, že střední vrstvy – v závislosti na své dlouhodobé sociální pozici dané mj. legislativním a institucionálním prostředím, v němž její členové jednají – mohou sehrát v demokracii roli nejen významně stabilizační, ale v jistých situacích právě opačnou roli, je nezanedbatelné.

Podobně je nezanedbatelné to, že ve sporech, na nichž se trvale přizívuje několik stálých a několik hostujících psavců, ba grafomanů, totiž ve sporech o tzv. odsun Němců (kapitole to jistě neslavné, ba žalostné), se nikde nikdo nezmínil o tom, že sociologové – a nikoliv konkrétně stranicky zaujatí – měli na věc dobový sice, ale právě proto nepřehlédnutelný názor. Emanuel Chalupný napsal v roce 1947 brožuru *Němci hrozí: Německý problém a bezpečnost světa*, která je pokusem o sociologickou analýzu (založenou na jeho konceptu „národní povahy“) předpokladů „trvalé bezpečnosti“ Evropy a světa, jejímž předpokladem je proměna „mentality Němců“ [Chalupný 1947]. Ale i I. A. Bláha [1946: 10], který byl polemikem daleko skoupějším a nepochybně i věcnějším, konstatoval, že „tento okamžik, kdy se stáváme státem národním, státem očištěným ode všech živlů velezrádčovských (ať německých, ať maďarských) je nejslavnějším okamžikem našich dějin“. Ukázalo se nakonec, že nebyl, ale co nelze pominout, je právě

ona dobová mentalita, bez níž není možné porozumět ničemu: ahistorické soudy vynášené s více než půlstoletým zpožděním se dají snadno korigovat čtením ve starších textech. Přejeme-li si, aby se naše současná „data“ a naše současná zkoumání stala i v budoucnosti materiálovým východiskem dalších zkoumání a komparací, chovejme se stejně k našim (jistě naivnějším) předchůdcům.

4. Česká sociologie byla od počátku pluralistická, byla pluralitní jak „paradigmaticky“, tak teritoriálně, a to je stav věcí, který se na marxovsko-hegelovské „vyšší úrovni“ naštěstí v posledním desetiletí opakuje. Na věci je snad zajímavé jen to, že ona paradigmatická strukturace se vede znovu zhruba kolem dvou stejných osových problémů, jako se vedla v minulosti: vztah teorie a empirie (poměr výzkumu a na výzkumu relativně nezávislých teoretických „spekulací“) a vztah sociologie hodnotící (v dobové terminologii Rádlově – „bilancující“) a sociologie, která se má zdržet hodnotových soudů. V dobách První republiky se dokonce dvě základní sociologické školy – pražská a brněnská, tedy Králova a Bláhova – právě v této otázce dosti zásadně lišily. Zdeněk Ullrich a Otakar Machotka v brožuře [Machotka a Ullrich 1928], za niž Foustka zaplatil předsednictvím v Masarykově sociologické společnosti, píší – „náš svět žádá sociologii, žádá ji naléhavě a neodbytně. Sociologie na poli duchovních věd stává se orientačním bodem a osou nového vědeckého postupu.“ Než se osud naplnil a sociologie se skutečně osou stala, uplynula řada let, v nichž opravdu k sociologizaci řady oborů došlo. Dnes prožíváme období jakéhosi snad regresního, snad regeneračního pohybu – sociologie se zdá být vytlačována jinými disciplínami, obory, skupinami oborů, orientacemi a trendy, o nichž nedovedeme vždycky jednoznačně rozhodnout, nakolik jde o poplatek dobové módy, a nakolik o trvalejší trend. Pokusím se vzápětí ukázat, zda jsme tuto vývojovou vlnu u nás zachytili, a nebo jsme spíše zůstali věrni tradiční (či spíše starší) charakteristice české sociologie, která „vedle přísné vědecké práce měla blízký vztah k praktickému životu a sklon působiti na něj ve smyslu zvýšení jeho etických hodnot“ [ibid.: 57]. Víme ale, že již současníci měli o tom „blízkém vztahu k praktickému životu“ své pochybnosti. Poučení minulostí nečiníme si iluze, že naše aktuální sebereflexe bude přesnější než ta, o níž se pokusili naši předchůdci.

Tři základní problémy : věda, praxe, mravnost

Ono totiž jde o tři opravdu odlišné problémy, jež v současnosti dokonce nabyly zcela nových, pro autory z konce 20. let nepředstavitelných dimenzí.

Především jde o teorii a „teoretizování“. Naprosto souhlasím s názorem, že sociologie nemá právo (jako celek) žít „svým vlastním životem“, odtržena od toho, čím žijí tzv. obyčejní lidé (i když Paul Feyerabend přesvědčivě říká, že v době masových médií „obyčejných lidí“ není), protože sociologie má – viděno z hlediska sociologie vědy a sociologie vědění – vždycky dvě auditoria, která však jsou svým způsobem nesouměřitelná:

- svou *vlastní vědeckou komunitu*, pro niž platí snad univerzální kritéria posuzování „odborné úrovně“ našich sociologických produktů (nicméně i o tom se dá pochybovat: nakolik dnes platí mertonovská pravidla vědeckého étosu?);
- „společnost“ či snad lépe – „*veřejnost*“, která od sociologie cosi očekává (někdy podle anekdoty, že sice neví, co chce, ale trvá na tom tak dlouho, až to nakonec dostane): obvykle očekává odpovědi na otázky, které sama pokládá za aktuální, palčivé a živé.

V tomto konstatování jsou obsaženy hned dva rozpory, „objektivní protiklady“. Vědecká komunita totiž od sociologa žádá obvykle něco jiného než „veřejnost“: vědecká produkce se jinak měří ve „vědě“, kde může rozhodovat pro veřejnost zhora nezajímavý citační index, a jinak ve „veřejnosti“, kde může rozhodovat třeba zvolený literární žánr, který je v „čisté vědě“ zcela nepřijatelný, nebo téma, které ještě do „čisté vědy“ nevstoupilo. Druhým imanentním rozparem je to, že vědecká komunita je dnes dvojí – „národní“ a „globální“. Tvzení, že existuje jediná věda – a to „dobrá věda“ bez ohledu na „místo původu“, je asi tak „pravdivé“ jako známá teze, že v oblasti umělecké produkce nemůžeme pronášet hodnotové soudy prostě proto, že existuje jediné umění – a to umění dobré bez ohledu na žánr, dobu vzniku, autora atd. atd. Jedním z problémů, které nejsou nikterak irelevantní, je posoudit proporce mezi tím, co děláme „pro vědu“ a co děláme „pro veřejnost“, jak to děláme, jakými prostředky a zda přitom respektujeme elementární pravidla vědecké etiky. V této souvislosti si dovoluji podtrhnout ještě jedno poučení z minula – respektujeme vždycky osobnostní založení autora a nechťjme po nikom, aby za každou cenu on respektoval jakýsi ideální kánon, který ostatně stejně podlehl totální korozi. Nebezpečí, že budeme všichni psát protiglobalizační pamflety nebo že budeme všichni psát empiricky fundované analýzy transformace nebo že všichni budeme psát solidně podložené informace a analýzy toho, jak kvetou květy na teoretických luzích, opravdu nehrozí. Je nás sice málo, ale stále dost na to, abychom byli i pestří i zelení.

Česká sociologie měla vždycky sklon k moralizování. Je to jistě neduh, neduh zděděný a neduh trochu dědičný. A nestydíme se za to, že tatínkem je v tomto případě dozajista Masaryk. Ale strach z moralizování je u nás přece jen trochu přehnaný: moralizovat, jak jsem se poučil kritickou recepcí Baumana [1993], znamená vnášet hodnotové soudy tam, kam nepatří, čehož opakem je ovšem adiaforizace, totiž vylučování hodnotových soudů z oblastí, kde byly donedávna obvyklé a nepřekvapivé. Je to situace, kterou by I. A. Bláha popsal prostěji tak, že jde o sociální situace, které jsou a mohou být sociálními jen proto, že jsou „pod normou“ – a my je oné normy zprošťujeme. Obávám se, že větším nebezpečím než moralizování („jedním uchem sem, druhým uchem tam“) je právě adiaforizace: zdá se mi, že jsme v naší sociologii vůbec jakoby přehlédli celý ten obrovský spor o relativismus nejen kulturní, ale i etický. O tom, že to není samoučelný problém, svědčí celá naše aktuální životní situace, totiž naše nezpůsobilost jednoznačně říci ano-ano, ne-ne. Celý tzv. postmoderní diskurs vykládáme buď tak, že nikdo neví, o co vlastně jde (jde zejména o mimořádně pěkné poststrukturalistické úvahy derridovského ražení), nebo tak, že ti, kteří aspoň tuší, o co vlastně jde, se brání, že je jim podkládáno něco, co netvrdí.

Globální výzva

Donedávna bylo možné držet tezi (ostatně pocházející tuším od Millse), že má-li sociologie prakticky, tedy sociálně působit, musí působit v rámci daného konkrétního (lokálního) společenství: jen na jeho otázky totiž umí odpovídat jazykem, jemuž společenství rozumí. Sociologie je od pádu bipolárního světa, který se kryje s naším desetiletím, situována do jiného světa: svět se globalizoval, ať si o tom myslíme, co chceme. Sociologie se to týká zhruba takto. M. Albrow [1990] ukázal, že sociologie prošla z hlediska dnešní globalizační optiky pěti stadii:

1. stadiem univerzalizace, kdy klasická sociologie chtěla být univerzální vědou jak ve smyslu vnitrovědním (chtěla formulovat univerzálně platné zákonitosti), tak ve smyslu sociálním (chtěla být vědou o „celé společnosti“, nejlépe – jako u Comta – o Lidstvu),

2. stadiem ustavení a rozvoje národních sociologií, které na vnitrovědní univerzálnost sice úplně nerezignovaly, ale respektovaly (později pod tlakem etnologie) národní specifika, někdy dokonce až na hranici vypjatého nacionalismu (Richard Münch říká, že existuje jen pět národních sociologických diskursů – francouzský, německý, britský, americký a francouzsko-italský),
3. stadiem internacionalizace, kterou reprezentují univerzalizující koncepce modernizace, jež chtějí vyložit diferencované vývojové cesty v podstatě jednotným „evolucionistickým“ schématem,
4. stadiem indigenizace, jež probíhá ve znamení vzpoury Třetího světa (někdy se mluví dokonce o „útěku ze světa“) proti mechanické aplikaci západních sociologických modelů na cdišný sociokulturní svět (šlo např. o pokusy vykládat procesy probíhající v zemích „asijských tygrů“ pomocí weberovského schématu a reinterpretovat z tohoto hlediska některá asijská velká náboženství), a konečně
5. stadiem globalizace, která je – jak říká v té věci klasik – „výsledkem interakce nacionalismu a internacionalismu a nepřímou vzájemného propojení všech předchozích stadií“ [Robertson 1996: 21].

Proč probůh toto zdánlivě odtaziť teoretizování? Inu proto, že se nás přece týká minimálně ze dvou hledisek: a) nakolik jsme ve stadiu „národní sociologie“ a nakolik ve stadiu „sociologie globální“, b) nakolik deviza globalizace vede či nevede některé sociology k tomu, aby se podřizovali jakýmsi „globálním normám“, které téměř znemožňují rozumnou výpověď o společnosti, v níž žijeme.

Robertson zdůrazňuje – a o to samozřejmě jde –, že globální sociologie vyplývá ze „svobody sociologa spolupracovat s jinými sociology kdekoli na světě a být hodnocen v rámci celosvětových procesů, v jejichž rámci sám působí“. O tu svobodu nejde, jde o to hodnocení: přistoupíme-li na to, že jediným, zdůrazňuji, jediným kritériem hodnocení bude to, jak nás vidí „světová komunita“ (obvykle prostřednictvím citačních indexů), vystavujeme se nebezpečí trivializace a banalizace. V mnoha textech o transformaci psaných pro „světovou vědeckou obec“ se nutně (a pochopitelně) opakují pravdy, které samy o sobě v daném původním prostředí nemohou být ani zmiňovány, tak triviální jsou. Jiným nebezpečím je formulace takových výzkumných problémů, které jsou „pro svět“ přijatelné (a zajímavé), aniž by zajímaly kohokoliv jiného než úzkou skupinu specialistů. To je stinná stránka globální sociologie, o jejíž podstatě toho ostatně mnoho nevíme.

Nelze žnout tam, kde se neselo

Vůbec se neobávám, že nás „globální sociologie“ jakkoliv ohrožuje, spíše naopak, nemluvě o tom, že konstituovat takovou sociologii je úkolem těch, kdo dnes začínají v oboru pracovat a postupně vynikat. Existují pokusy dokonce kodifikovat „globální sociologii“ v podobě učebnice [Cohen a Kennedy 2000], myslím však, že jde právě o to nutné stadium, kdy se teprve vytváří pojmová síť, pomocí níž bychom srozumitelně uchopili diferencované a odlišně probíhající procesy, jež však vykazují jakési „globální podobnosti“. Nezapomeňme ale na to, že globální sociologie není „sociologií globalizace“: zatímco o té první toho mnoho nevíme, s tou druhou u nás jistou zkušenost máme – a nikoliv špatnou. Vyhranila se stanoviska, někdy až do krajních podob, čemuž se nelze divit, protože jen málokterý sociální proces vyvolává tak rozporné postoje a emoce – a samozřejmě nejen u nás. Bipolární svět se změnil v pluralitní, v němž dosahování „jednoty názorů“ bude obtížné, ne-li nemožné. Chceme-li se ale o jakoukoliv

dohodu či názorovou podobnost snažit, je třeba znát nejen to, co se módně nosí v „nejvyspělejších zemích“, ale i to, čem přemýšlejí „psanci této země“ (ta slova z Internacionály si kdysi vypůjčil pro Třetí svět Franz Fanon).

Jsem osobně přesvědčen, že naše sociologie je názorově i tematicky dostatečně diferencovaná (což se chválabohu projevuje dokonce v teritoriální diferenciaci) a že její kvantitativně nevelký potenciál je využit relativně efektivně. Mám na mysli solidně zvládnuté analýzy „transformačního procesu“, stejně solidně se ustavující „gender studies“, analýzy sociálních nerovností a potenciálních napětí, rozvoj kvalitativní sociologie (se skvělým nástupem sociologie biografické) atd. atd. A přece zde jednu zaznamenánihodnou marginálii vidím: kvalitativní sociologie (ať už se rozvíjí pod jakoukoliv formální egidou) je mimo jiné rehabilitací zdravého rozumu. Je mj. zkoumáním toho, jak lidé racionalizují (a konstruují) své sociální světy a jak je interpretují. Kdysi jsem v tomto přístupu viděl vážnou protiváhu ideologického vidění světa, které je „v rozporu se zdravým rozumem“. Dnes ale víme, že celý ten problém má výraznou politickou dimenzi, která je nejlépe uchopována gramsciovským termínem „kulturní hegemonie“: zdravý rozum je nejen protiváha, ale i produkt dominantní ideologie, praví se v některých přístupech. To nejhorší dědictví minulosti spočívá v tom, že se bojíme některých slov-tabu, slov-lasiček, protože byla zneužita více než stokrát. Ale odpusťme jim s Písmem ne sedmkrát, ale sedmasedmdesátkrát, jsou nevinné a k sociologické analýze nutné. Již Napoleon věděl, že *politika – toť novodobé fátum*. A ona se ani zdaleka nevyčerpává, to víme všichni, ani volebním aktem, ani volebními preferencemi, ani stranickým bojem, prostě vším tím strašně důležitým, ale na dlani ležícím. Má své podloží, kam standardní výzkum nemůže a kam by sociologie „nově angažovaná“ vstupovat měla – s bezohledností a razancí mládí.

Co mi ale chybí snad nejvíce, je analýza kultury, kulturního života společnosti, toho, co už od 60. let existuje a rozvíjí se jako tzv. *cultural studies* – z té oblasti nemáme ani jedinou knížku (snad poslední práce Josefa Alana a kolektivu o alternativní kultuře bude průlomová), ani jediný solidní pokus vyrovnat se s fenoménem, o němž umíme beletrizovat, esejizovat, naříkat nad ním, rozhořčovat se, ale o němž toho mnoho nevíme. Prostě řečeno – je to, jak říká tzv. populistický trend v rámci kulturních studií, rozbor předpokladu, že „symbolická zkušenost a praxe obyčejných lidí má větší politický a analytický význam než tzv. vysoká kultura“ [srv. McGuigan 1992: 4]. S tím samozřejmě souvisí zanedbání sociologického studia masových médií a nejnovějších komunikačních a informačních prostředků. Víím, že mladá generace sociologů tím vším aktivně a po právu žije, ale nevím, nakolik jsou tyto fenomény také předmětem jejich teoretické (v širokém smyslu: rozuměj tedy – sociologické, profesionální) reflexe.

A konečně – je lhostejné, zda se po 11. září 2001 svět změnil či nezměnil, protože – jak praví francouzské přísloví – kdo dožije, uvidí. Co není lhostejné, je fenomén strachu, rizika, ohrožení. Nejde mi tak úplně o totéž, o čem píše Ullrich Beck aj., ale o obecnější fenomén kulturního pesimismu [Bennet 2001], který podle některých autorů nabývá podob až „revitalizace iracionalistických sociálních teorií a vzniku neobarbarství“ [Al-Azmeh 2001]. Vííme vlastně, čeho se lidé bojí, nebojí-li se již Pána Boha?

Tlustá čára za minulostí a spor generací

Největším pozitivem minulého vývoje – v mé osobní perspektivě – je to, že se sociologie rekonstituovala v poměrně prestižní a zdaleka ne marginalizovanou vědu, aniž musela podstoupit proces většinou nechutných a vždycky nepříjemných „čistek“. Ti, kteří se

kdysi kompromitovali (a že to tak bylo, o tom lze dozajista podat objektivní svědectví), většinou sami odešli, někteří dokonce tam, kam bychom nejméně předpokládali – do zábavního průmyslu a do manažerských funkcí. Jako by chtěli činem dokázat tu totální vlastní hypokrizi, to pokrytectví s hrou na socialistický životní způsob a vedoucí úlohu dělnické třídy.

A přece si myslím, že k minulosti nedávno minulé bude třeba se ještě vrátit – *sine ira et studio* –, je-li to vůbec možné. Na otázku, zda to někoho dnes zajímá, odpovídám – ano, zajímá. I ti nejmladší chtějí vědět, jak to vlastně bylo a jaký ďábel nás vedl k těm ponižujícím úlitbám papírovým bohům, co nás přimělo k tomu, že jsme psali bláboly, abychom mohli psát případně i něco jiného... Nepodáme-li svědectví dnes, nyní a zde, zůstane pro budoucnost třicet let v dějinách našich společenských věd zcela nesrozumitelných, protože jen my máme k dispozici kód, kterým lze dekodovat mnohá počínání u „slušných lidí“ jinak zcela nepochopitelná. V Polsku se o to nedávno s otevřeností téměř neuvěřitelnou pokusila Maria Hirsowicz, kterou si pamatujeme z jejích návštěv u nás v 60. letech [Hirsowicz 2001], ba dokonce v Rusku vydali sborník *Ruská sociologie 60. let ve vzpomínkách a dokumentech* [Rossijskaja... 1999]: i u nás kdysi známý I. S. Kon nazval svá vzpomínání příznačně – Dobu, v níž žijeme, si nevolíme... Dodejme, že dost často záleží alespoň zčásti na naší vůli, jak v ní žijeme a jak jsme v ní žili.

Řekl jsem – „my“ a myslím generaci, která odchází, nerada sice, ale přece jen. Vidím ten obrovský rozdíl mezi raketovým startem dnešních mladých a nekonečně pomalým rozjezdem našich trabantů padesátých let. Vidím rozdíl v možnostech i v podmínkách. Co nevidím, je generační svár: platí nezpochybnitelný princip, že generačním konfliktem je vinna vždycky generace starší, protože vnucuje zkušenost, která je neopakovatelná a ne vždycky úctyhodná, a není ochotna se smířit s tím, že některým věcem prostě už nikdy nebude rozumět. Já osobně jsem rád, že mě ti nejmladší tolerují a jsou ke mně korektní, snažím se ostatně o totéž.

A zdá-li se z těch pozitivních údajů málo, tak vezměme na vědomí, že v letech 1971-1989 nevyšla v češtině ani jediná (!) sociologická kniha západní provenience. Mám kdesi tzv. Dahrendorffův seznam, byl to soupis knih, které skupina britských humanitních a sociálních vědců doporučovala, aby byly (tajně, v samizdatu) přeloženy. Bylo jich sto. Dnes je jich na pultech sedmdesát a kromě tří autorů jsou ze seznamu zastoupeni všichni.

Nechci vytvářet iluzi „nejlepšího z možných světů“ – ale bilance poslední doby není ani zdaleka tak špatná, jak ji někteří škarohlídové chtějí vidět. Napravovat a zlepšovat je vždycky co – „cesty mohou být rozličné, jenom vůli mějme všichni rovnou“, jak říká klasik. Oni toho klasikové vůbec říkají mnoho, ale – mezi námi – s tím postmodernismem jsme moc nepohnuli...

MILOSLAV PETRUSEK je profesorem sociologie na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze, jejímž byl děkanem v letech 1991-1997. Je autorem několika monografií, například *Sociometrie* (1969), *Alternativní sociologie* (1992), *Teorie a metoda v moderní sociologii* (1993 a 1996), *spoluautorem a předsedou redakční rady Velkého sociologického slovníku* (1996), editorem řady knih z klasické, moderní a postmoderní sociologie. Zabývá se sociologickou teorií a dějinami sociologie, přednáší na FSV, FHS a FF UK kursy pod souhrnným názvem *Sociologie mezi modernitou a postmodernismem*.

Literatura

- Al-Azmeh, Aziz 2001. „Civilization, Culture and the New Barbarians.“ *International Sociology* 16(1): 73-84.
- Albrow, M. 1990. „Globalization, Knowledge and Society.“ Pp. 8-31 in *Globalization, Knowledge and Society*, ed. by M. Albrow and E. King. London: Sage.
- Bauman, Z. 1993. *Postmodern Ethics*. Oxford, Cambridge: Blackwell.
- Bennet, O. 2001. *Cultural Pessimism, Narratives of Decline in the Postmodern World*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Bláha, I. A. 1932. „Sociologický objektivismus.“ *Sociologická revue* 3(3 a 4): 300-304.
- Bláha, I. A. 1946. „V radostných dnech národa a státu.“ *Sociologická revue* 12(1): 8-16.
- Cohen, R., P. Kennedy 2000. *Global Sociology*. London: Macmillan Press.
- Galla, K. 1940. *Kritika za každou cenu*. Brno: Nákladem vlastním.
- Hirszowicz, M. 2001. *Pulapki zaangażowania: Intelktualisci w służbie komunizmu*. Warszawa: Scholar.
- Chalupný, E. 1911. „Vznik české strany pokrokové.“ *Český jih* 39(17-23), též separát. Tábor: nákladem vlastním.
- Chalupný, E. 1947. *Němci hrozí. Německý problém a bezpečnost světa*. Praha: J. Samec.
- Machotka, O., Z. Ullrich 1928. *Sociologie v každodenním životě*. Praha: Malá sociologická knihovna.
- McGuigan, J. 1992. *Cultural Populism*. London: Routledge.
- Robertson, R. 1996. *Globalization. Social Theory and Global Culture*. London: Sage.
- Rossijskaja sociologija šestiděsjatych godov v vospominanijach i dokumentach*. 1999. Sankt Petěrburg: Izdatělstvo Russkogo Christijanskogo instituta.

Mzdová a příjmová diferenciacie v České republice v transformačním období

JIŘÍ VEČERNÍK

Vydal Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, Praha 1,
fax + 420 2 2118 3250, e-mail prodej@soc.cas.cz

„Sociological Papers“ SP 01:5

Jednotlivé výtisky můžete objednat na výše uvedené adrese

Cena 111,- Kč (6 USD)

Shrnutí: V první části jsou mzdová a příjmová šetření použita pro znázornění změn v diferenciaci výdělků a jejich determinant v České republice v období devadesátých let. Nejprve se zabýváme rostoucími rozdíly a klesajícím vlivem demografických charakteristik na výši mzdy. Dále shromaždíme empirickou evidenci z různých zemí ukazující rostoucí podobnost české struktury mezd se situací v západních zemích. Zavedení tržní ekonomiky vedlo k výraznému nárůstu mzdových rozdílů a „komunistický“ model jejich převážně demografického určení je postupně nahrazován „kapitalistickým“ modelem založeným na vzdělání a dalších ekonomických charakteristikách. Podobně namísto politických privilegií se do popředí dostávají rozdíly vlastnických sektorů. Rozpětí a struktura výdělků se tak blíží západnímu standardu. Ve druhé části používáme statistická šetření příjmů domácností umožňující zjišťovat systémové změny v rozpětí a faktorech příjmů domácností v letech 1988-1996. Nejprve upozorňujeme na rostoucí obtíže spojené se zjišťováním příjmů v demokratickém režimu. Poté diskutujeme substantivní význam různých příjmových indikátorů a jejich vztah k sociální a ekonomické situaci. Dále dokumentujeme růst příjmových nerovností a přesun od demografických faktorů (počet ekonomicky aktivních členů a dětí, věk) k socioekonomickým faktorům (vzdělání, odvětví, profese). Nakonec porovnáváme situaci v české společnosti se západními zeměmi, tak abychom posoudili, do jaké míry se příjmová struktura přizpůsobila tržní ekonomice. Ve třetí části ukazujeme změny v redistribuci na úrovni jednotlivých domácností. Nejprve na základě statistických příjmových šetření dokumentujeme systémové změny v přerozdělování příjmu domácností a jeho determinant v letech 1988-1996. Poté sledujeme kontext sociální struktury a postoje obyvatelstva k daním a sociálním dávkám, přičemž zjišťujeme slabé, byť posilující se daňové vědomí české populace. Nakonec na základě srovnání se zeměmi OECD zasazujeme rozměry i percepce českého distribučního systému do širšího kontextu. Upozorňujeme rovněž na metodologické problémy příjmových indikátorů a sledujeme omezení vyplývající z daných datových zdrojů. Ty vedou k léčkám analýzy, na které narážíme ve studiu příjmové distribuce i přerozdělování toků.

Zamyšlení nad soudobou českou sociologií

JIŘÍ MUSIL*

Středoevropská univerzita, Budapešť a Varšava
Univerzita Karlova, Praha

Some Comments on Contemporary Czech Sociology

Abstract: The following comments compare the present orientations of Czech sociology with recent developments in European sociology. The analysis of sociology in Europe shows that the attention of European sociologists has shifted to social theory and social philosophy, sociology of culture, media, gender and feminism, political sociology, nationalism, ethnicity, and racism. Czech sociology, in the opinion of the author, still does not pay sufficient attention to such pressing issues of Czech society as national identity, nationalism, value transformations, the role of traditions, and European integration processes.

Sociologický časopis, 2002, Vol. 38 (No. 1-2: 17-24)

Následující poznámky si nečiní nárok na ucelený a soustavný pohled na současnou českou sociologii. Jejich cíl je užší: zamyslet se nad naší sociologií pomocí určité komparace. Chci se pokusit, alespoň v hrubých obrysech, srovnat stav a orientaci soudobé české sociologie se zaměřením, tématy a trendy současné evropské sociologie s několika odkazy také na sociologii americkou. Hovořím-li o soudobé české sociologii, mám na mysli její produkci po roce 1989, když však používám pojmu „současná evropská sociologie“, uvažuji o delším období, tj. o evropské sociologii mezi začátkem 70. let a současností. Přesněji řečeno o jejím vývoji v těchto třiceti letech.

V první části této úvahy se pokusím nastínit hlavní etapy proměn zaměření a témat evropské sociologie v daném období. Nejdříve velmi stručně a s pomocí výsledků analýz Petera Wagnera,¹ Stevena Seidmana a Jeffrey C. Alexandera² uvedu, jak se měnilo zaměření sociální teorie a jak tyto změny souvisely s vývojem politickým a hospodářským. Poté, v druhé části, se soustředím na výčet nových, expandujících oblastí a témat evropské sociologické produkce a na výčet oblastí, o které zájem naopak klesá. Nejde tu o exaktní analýzu, nýbrž o poznatky opírající se o dlouhodobé sledování knižní a časopisecké produkce, o rozbor katalogů hlavních nakladatelství vydávajících sociologickou literaturu a konečně o informace ze dvou kongresů Evropské sociologické asociace, na jejichž přípravě jsem měl možnost účastnit se. Sledovat knižní a časopiseckou produkci evropské sociologie mohou díky vynikající knihovně Středoevropské univerzity v Budapešti, která je nepochybně nejlepší knihovnou společenských věd, zejména jejich soudobé

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Prof. PhDr. Jiří Musil, CSc., Újezd 15, 150 00 Praha 5, e-mail ceu.musil@volny.cz

1) Vycházím z pozoruhodné knihy Petera Wagnera [2001], *A History and Theory of the Social Sciences*. V první části této knihy Wagner podává originální interpretaci dějin sociologie v 19. a 20. století. Zdůrazňuje vazby mezi sociologií a politickými a hospodářskými změnami.

2) V rozsáhlém úvodu k nedávno uveřejněné knize textů k otázkám sociální teorie, se známý teoretik Jeffrey C. Alexander a Steven Seidman pokusili vysvětlit proměny sociologie v druhé polovině 20. století [srv. Seidman a Alexander 2001].

produkce, ve střední Evropě. Počet časopisů z oblasti sociálních věd, ekonomie, historiografie, filozofie, které tato knihovna odebírá, dosahuje téměř jednoho tisíce titulů.

V třetí části svého zamyšlení se pokusím ukázat na to, jak se česká sociologie – po uvolnění z ideologického krunýře, který ji omezoval do roku 1989 – vyrovnávala s hlubokými změnami, kterými procházela a prochází evropská sociologie v posledních desetiletích 20. století. Jde mi přitom především o poznání deficitů, kterými ve srovnání s celkovým evropským myšlenkovým pohybem, dosud trpí. Pokusím se, vědom si přitom všech rizik, naznačit i příčiny těchto deficitů.

Řada autorů se shoduje na tom, že v období po druhé světové válce lze rozlišit zhruba tři etapy ve vývoji sociální teorie. Peter Wagner označuje první dvě jako období teorie „organizace modernity“. V prvním z nich velká část evropské sociologie vytvářela myšlenkové předpoklady „měkkého“ sociálního plánování, v druhém byla spojena s tím, co Wagner označuje pojmem „racionalistická revoluce“, která byla součástí zlatého věku kapitalismu padesátých a šedesátých let a návratu k tržní ortodoxii. Obě tyto teorie soutěžily, ale do potíží se v sedmdesátých letech dostala především první verze organizace modernity, spojená se sociálním plánováním. Sociální plánování, keynesiánská ekonomie a další koncepty nesplnily totiž očekávání, se kterými byly aplikovány. Naopak vedly k nepředvídaným důsledkům a k intelektuálnímu obratu. Začala růst nedůvěra k politickým zásahům do ekonomických procesů a propagoval se návrat k tržní regulaci hospodářství. Paralelně s tím se začala projevovat nedůvěra k tomu, co Wagner označuje pojmem „objektivistická epistemologie“ a odklon od kvantitativních metod v akademických sociálních vědách. Na to pak navázal v sociologii obrat k interpretativnímu pojetí, označovanému také jako lingvistický obrat. Ten byl spojen, díky většímu důrazu na roli subjektu, s vědomím větší otevřenosti a neurčitosti sociální reality. Důraz na nepředvídatelnost sociální reality, na nečekané důsledky vědomých zásahů do společnosti, vyplývající z tohoto filozofického obratu, potlačil sociologický objektivismus a tím i představy o možnosti regulovat společnost. A tato skutečnost pak uvolnila prostor pro uplatnění neo-liberální filozofie v hospodářské politice, pro kritiku sociálního státu a pro větší důraz na roli jednotlivce obecně.

Třetí etapou vývoje sociální teorie je pak podle Wagnera tzv. druhá krize modernity, která v radikální podobě některých verzí postmodernismu neváhá tvrdit, že prožíváme konec sociálních věd.

Steven Seidman a Jeffrey C. Alexander popisují podobný obraz vývoje sociální teorie, i když s menším zájmem o politické souvislosti a s větším o vnitřní proměny samotné teorie. Nicméně i v jejich interpretaci je patrný důraz na souvislosti mezi sociální teorií a politickými procesy. Poválečný vývoj rozdělili rovněž do tří úseků. Zhruba do sedmdesátých let, zejména ve Spojených státech, převládal názor, že teoretické základy sociologie a ostatních společenských věd mají být formulovány uvnitř těchto oborů a nemají být ovlivňovány širšími trendy intelektuálního a politického života. Většina těchto koncepcí usilovala o vybudování sociologie na základě metodologických principů uplatňovaných v tzv. tvrdých vědách. Tento názor převládal až do konce šedesátých let. V sedmdesátých letech se však otevřela diskuse, která signalizovala vnitřní krizi oboru. Symbolický interakcionismus, teorie sociálního konfliktu, etnometodologie, teorie sociální směny, nabízely alternativní paradigmaty, která by vyřešila krizi disciplíny a která by umožnila formování nové a adekvátní sociální vědy.

Pokračováním byly podle Seidmana a Alexandra změny v osmdesátých letech. Místo konfliktu tradičních teoretických přístupů s novými směry nastoupilo úsilí o teoretické syntézy, které byly však méně opřeny o empirická data a více o filozofické koncepty. Tyto syntézy nebyly úzce svázány s jednotlivými sociálními vědami a usilovaly o to, aby vytvořily účinný rámec pro univerzálně chápanou sociální vědu. Pozornost se zaměřovala na řešení vztahu mezi strukturou a aktérem, mezi expresivní a strategickou akcí a na rozvoj pozitivismu a postpozitivismu.

Obsah dnešních diskusí o sociální teorii se oproti těm, které probíhaly v osmdesátých letech, radikálně změnil. Podle Seidmana a Alexandra se „dramaticky změnil jazyk soudobé sociální teorie“. Scientistní ambice se ztrácejí, a to nejen v teorii, ale i v empirickém výzkumu. Lze také pozorovat oslabení zájmu o udržení „specifické sociální vědy“, tj. sociologie. Dnešní teoretické reflexe musí vzít v úvahu diskuse, které probíhají ve filozofii, teorii literatury a umění a tím se začínají stírat ostré hranice mezi sociálními vědami a tzv. humanities. I když je to pohled jen určité části americké sociologické komunity, není zřejmě zanedbatelný.

Součástí tohoto antiscientistního obratu je rovněž větší důraz na normativní stránky sociální teorie. Ta se ve stále větší míře zabývá otázkami spravedlnosti, demokracie, rovnosti a autenticity. S tím souvisí i rostoucí důraz na vztah mezi sociální teorií a životem, důraz na pragmatismus a na problémově orientované studie.

Seidman a Alexander pak v další části svého zamyšlení probírají čtyři hlavní rysy změn, ke kterým od osmdesátých let došlo. Na prvním místě je to formování „obecné teorie bez základů“, tj. bez představ, že účelem teorie je formulovat nejobecnější základní pojmy a kategorie, které by řídily sociologický výzkum. To považuje nová koncepce za nemožné, neboť jak teorie, tak i konkrétní výzkum je podle nich vždy součástí určité sociální situace a ta selektivně určuje orientaci a témata. Sociální vědec prostě nemůže „vyskočit“ ze své společnosti a kultury. Za reprezentanty tohoto směru považují novou kritickou teorii (J. Habermas, A. Honneth), sémiotický strukturalismus (M. Sahlins, J. Clifford), poststrukturalismus (M. Foucault, Ch. Mouffe, E. Laclau) a tzv. kulturní studie, jejichž předním reprezentantem je britský autor Stuart Hall.

Na druhém místě je to obrat k normativní sociální teorii. Ta se zabývá otázkami spravedlnosti (J. Rawls), mravnosti (A. MacIntyre), pravdy (R. Rorty).

Na třetím a čtvrtém místě pak je to široký myšlenkový proud, který se snaží na jedné straně nově definovat soudobé západní společnosti, na druhé pak identity. Jsou to práce, které se zabývají postmoderní společností, občanskou společností, multikulturalismem, nacionalismem, globalizací, ale také otázkami vlastní osobnosti, genderu, sexuality, rasy a postkolonialismu.

I když Seidmanův a Alexandrův pohled na vývoj sociální teorie není nutno nekriticky akceptovat – osobně odmítám zejména jejich radikální relativismus v teorii poznání, který je východiskem jejich „sociální teorie bez základů“ a také jejich sympatie k radikálnímu sociologickému perspektivismu – poskytuje poučný pohled na převratné a zejména rychlé změny, kterými prochází soudobá sociální teorie. Na tuto proměnlivost, i když mnohem střídavější, poukazuje také Peter Wagner. Navíc se však pokouší změny sociologicky vysvětlit.

Bylo by možné považovat vývoj západní sociologie v posledních 30 letech za důkaz toho, co Miloslav Petrusěk³ označil jako „multiparadigmatičnost“ oboru a jako důkaz toho, že dějiny sociologie ve 20. století obecně jsou „vlastně střídáním dominantních paradigmát“, a tak říkáje netrápit se tím. Neodbytně se však přece jen vkrádá gellnerovská otázka o tom, který z těchto „kognitivních stylů“, které se tady takto střídají, poznává sociální skutečnost pravdivěji. To nevylučuje akceptovat pozitivně skutečnost, že existuje více metod, které lze v sociologickém výzkumu paralelně používat.

Jde mi však především o to, jak na tuto dynamickou a vlastně i nepřehlednou situaci zareagovala česká sociologie. Do jaké míry se stává evropskou ve smyslu přístupů, témat a otázek, kterými se zabývá. Z Wagnerova i Seideman-Alexandrova přehledu jsou patrné velké změny v sociální teorii, ale v posledních desetiletích se měnila i témata a otázky.

Z dat o knižní produkci v posledních několika letech lze soudit, že největší pozornost autorů, nakladatelství a lze snad říci i čtenářů se zaměřila na sedm oblastí. Ty jsou seřazeny podle četnosti knižních publikací vydávaných velkými sociologickými nakladatelstvími jako je Routledge, Sage, Blackwell, Longman, Prentice-Hall, Kluwer, De Boeck aj. Pořadí těchto sedmi tematických okruhů podle rozboru, který jsem provedl, bylo následující: 1. sociální teorie, 2. sociologie kultury a médií, 3. gender a feminismus, 4. sociologie zdraví a medicíny, 5. sociální politika, 6. politická sociologie, 7. otázky nacionalismu, etnicity, rasy.

Vedle těchto témat, která soustřeďovala pozornost sociologické komunity, jsou i dvě další, která nemají úzce sociologickou dimenzi, ale která se stávají stále častěji předmětem zájmu autorů i čtenářů překračujících hranice disciplín. Jsou to publikace, které se zabývají Evropou, její identitou, kulturou, sociální strukturou, a zejména integrací. Druhým takovým tématem je globalizace. I když se někdy soudí, že zájem o globalizaci je módní záležitostí, myslím, že tomu tak není a lze spíše předpokládat, že pojem globalizace má paradigmatickou povahu a že není v tomto smyslu vzdálen pojmu modernizace. Jak otázky Evropy a její integrace, tak i procesy globalizace se ovšem staly doménou nového oboru, který podle mého soudu velmi tvrdě odkrojil ze sociologie část témat, kterými se zabývala. Mám na mysli „mezinárodní vztahy“. Oddělení zabývající se těmito vztahy jsou jedny z nejrychleji rostoucích oddělení na světových univerzitách. A přitom právě téma vztahů mezi národními společnostmi by mělo být sociologickým tématem *par excellence*. Nicméně i v této situaci k velmi živým a zajímavým výzkumným skupinám v rámci Světové sociologické asociace i Evropské sociologické asociace patří právě skupiny zabývající se procesy evropské integrace a globalizací. Zde sociologie může přispět hlubší interpretaci pojmu integrace.

Vedle uvedených sedmi tematických okruhů, Evropy a globalizace, které dnes nejvíce přitahují pozornost evropských sociologů, se vynořují některá nová a zajímavá témata, která v minulosti zůstávala stranou pozornosti. Patří sem např. sociologie těla – katalog nakladatelství Blackwell na rok 2001 nabízí 12 knih, které se touto otázkou zabývají. Podobnými nově rostoucími tématy jsou sociologie spotřeby a jídla. Velmi často jde přitom o studie, které zkoumají spotřebu, jídlo, ale také nemoci z hlediska kulturních

³) Cituji z krátkého, ale hutného úvodu Miloslava Petruska: „Sociologie jako názorové soužití a střetávání“ v knize *Sociologické školy, směry, paradigmata*, kterou roku 1994 a 2000 vydalo nakladatelství SLON v Praze [Petrusek 2000].

okruhů, nebo sociální struktury, vrstvy. Nově se vynořující perspektivou je rovněž důraz na časoprostorové dimenze společnosti, na toky a na vztahy prostoru a společnosti. Je rovněž zapotřebí dodat, že velký počet publikací věnovaný kultuře, jazyku a médiím je do značné míry důsledkem rychlého růstu sociolingvistických přístupů a metod v rámci sociologie, a je tudíž výrazem lingvistického obratu, o kterém byla již řeč.

Neméně zajímavým a důležitým jevem je zmenšování zájmu o některé tradičně prioritní oblasti sociologie. Uvedu jen některé, kde se mně zdá, že pokles zájmu je poměrně značný. Patří sem sociologie průmyslu, zemědělství, otázky sociální stratifikace, do jisté míry i sociologie města, kde je patrný přesun zájmu z otázek strukturálních, ekologických na otázky sémiotické a kulturní. K disciplínám, které si udržují standardní zájem, avšak u nichž nelze pozorovat jeho růst, patří pravděpodobně v evropském kontextu sociologie rodiny, volného času, kriminologie, sociologie náboženství a sociologie životního prostředí.

Pozornosti zasluhuje neobyčejně velký zájem o sociální teorii. Při výkladu tohoto jevu bych se připojil k P. Wagnerovi, který zdůrazňuje, že zájem o teoretické otázky vždy roste v období myšlenkových krizí. Pro vývoj sociologie a její teorii byly podle jeho soudu významná dvě období. Označuje je jako první a druhou krizí modernity, první probíhala na začátku 20. století, ve druhé jsme v současné době. Velký zájem o otázky teoretických východisek sociálních věd se projevuje v politice nakladatelů tím, že se vydávají velká kompendia textů zakladatelů – mimochodem za nesmírně vysoké ceny přesahující často 25 000 korun – že se reedituje slavná řada Mezinárodní knihovny sociologie (International Library of Sociology), kterou začal vydávat Karl Mannheim v nakladatelství Kegan Paul, Trench, Trubner v Londýně a která teď vychází v nakladatelství Routledge. Kromě toho se reeditují vybraná díla klasiků dvacátého století, jako je E. Fromm, M. Foucault, F. A. Hayek, Th. Adorno, M. Mauss, M. McLuhan a další a také soudobí teoretici jako A. Giddens, U. Beck, Z. Bauman, P. Bourdieu, J. Habermas, N. Luhmann, H. Joas. Zájem o obecné otázky a o sociální teorii je zcela zřejmý.

Musím také uvést, že ze soudobé západní knižní sociologické produkce téměř úplně zmizely publikace o transformacích postkomunistických zemí. Poměrně velký zájem o toto téma, který byl patrný v první polovině devadesátých let, byl vystřídán nezájmem. Myslím, že je to do značné míry způsobeno tím, že autorům ze zemí, kterých se to týkalo, se – kromě několika výjimek – nepodařilo toto téma zpracovat tak, aby to obohatilo sociologický pohled na proměny současného světa a na obecné otázky sociální teorie. Při výkladu tohoto nezájmu bych však zcela nevyloučil určitý eurocentrismus západoevropských autorů, a nedostatek znalostí o této části Evropy. Stačí prolistovat některou z encyklopedií sociálních věd, nebo některým ze sociologických slovníků vydaných v angličtině a tato neznalost se ihned stane zřejmou. Do značné míry je to však způsobeno naší nedostatečnou aktivitou a malou snahou proniknout na západní trhy.

A nyní k třetí části tohoto zamyšlení. Nedávno jsem četl v *Lidových novinách* úvahu Radovana Holuba [2001] „Má český film co nabídnout?“ Autor cituje ředitele festivalu východoevropského filmu v německé Chotěbuzi Rolanda Rusta, který prohlásil, že „jsou české filmy sice hezké, oduševnělé a lyrické, ale málo aktuální (...) nesetkáte se u nich se žádným z tíživých problémů současnosti“. Musím se přiznat, že mě napadlo, že při mírné úpravě, která by změnila slova hezké a oduševnělé na jiná, by se něco podobného dalo říci i o české sociologii. Jako by se vyhýbala tvrdým skutečnostem tohoto světa, Evropy, naší situaci v ní a intelektuálním dilematům, která s dnešním stavem věcí souvi-

sejí. Každý takový soud je ovlivněn nutnou dávkou subjektivní perspektivy. V tomto případě skutečností, že v posledních 10 letech učím především zahraniční studenty, že mými kolegy jsou přitom ve velkém počtu učitelé západoevropských, amerických, maďarských a polských univerzit a že poslední knihy, které jsem vydal, byly napsány v angličtině a vyšly v zahraničí. Přes rizika spojená s perspektivou ovlivněnou tímto kontextem se odvážím říci několik slov o tom, v čem spočívají problémy, které brzdí integraci české sociologie do velkého proudu soudobé evropské sociologie.

Česká sociologie i ve srovnání se sociologií v Polsku, Maďarsku vstupovala na mezinárodní scénu po roce 1989 s četnými handicap, které jsou známy, ale jejichž působení bylo překvapivě dlouhé. Myslím, že na prvním místě to byla dlouhodobá izolace, projevující se nedostatkem hlubších informací o vývoji evropské sociologie v období po druhé světové válce, které by byly přístupné širší sociologické veřejnosti. To bylo způsobeno nemožností vytvořit trvalé kontakty se sociologickými pracovišti na Západě, obavami z těchto kontaktů, nedostatkem plynulého přísunu literatury a prakticky nemožností publikovat na Západě. Neméně závažná byla mimořádně tvrdá ideologická omezení a opakovaná vyřazování nekonformních sociologů z profesionálních pracovišť. To vše vedlo k zastavení vážné intraprofesionální diskuse o důležitých otázkách oboru. Nicméně krátká období uvolnění v šedesátých letech naznačovala, že přes všechna tato omezení existoval určitý pozitivní potenciál, který by se mohl projevit ve svobodnějších podmínkách. Také relativně velký zájem o členství v sociologické společnosti i relativně živá aktivita některých sekcí naznačovaly, že existují předpoklady oživení oboru. Neměli bychom také zapomenout na existenci některých nakladatelství, která byla ochotna publikovat i knihy, které se snažily naši odbornou izolaci zmenšovat. V této souvislosti bych rád připomněl edici „Sociologická knižnice“ vydávanou nakladatelstvím Svoboda – pod svícem bývá tma – a redaktorku této edice Jarmilu Oborskou.

Po roce 1989 působily na další vývoj české sociologie – vedle mnoha obecně známých pozitivních faktorů – také některé retardační skutečnosti. Myslím, že z myšlenkového hlediska to byla především dominance některých témat z minulosti. Problémem nebyla podle mého názoru odborná kvalita jejich zpracovávání, a legitimita těchto tradičních témat, nýbrž skutečnost, že silná orientace na tyto oblasti spojená s profesionálními zručnostmi lidí, kteří se danými tématy zabývali, vedla k opomíjení nových a velmi významných problematik, které se již zřetelně hlásily o slovo. Takovými novými tématy byly na příklad otázky národní identity, nacionalismus a jeho výklad, postavení národních států v soudobých procesech integrace, role médií v demokratických společnostech, proměny práce v soudobých rizikových společnostech, role vzdělání, a nepochybně také otázky proměn hodnotových orientací, otázky tradic, a obecně kultury v sociálně antropologickém smyslu. A samozřejmě také klíčové otázky vztahů mezi různými druhy regulací ve společnosti, mezi makrosférou a mikrosférou společnosti, čili moderně a konkrétně formulované otázky politické sociologie a sociální teorie.

Do značné míry s tím souviselo i zpoždění v přijímání nových přístupů a metod v sociologickém výzkumu. Osobně bych zdůraznil například nedostatečný rozvoj historické sociologie, která v západní Evropě i ve Spojených státech patří k dynamickým oblastem sociologie. Konkrétně to pak znamená ujasnění vztahu mezi studiem sociální změny provozovaným v historiografii a v sociologii. V hlubších vrstvách epistemologických a ontologických historická sociologie pootevřela nesmírně důležitou otázku významu

času a sekvence v sociálním světě a v sociálním výzkumu. To není abstraktní a akademická otázka. V roce 2001 vyšla ve Spojených státech kniha Andrew Abbotta,⁴ která upozorňuje na to, jak jsou výsledky sociologického myšlení a výzkumu ovlivňovány různými koncepcemi času. A samozřejmě, že výzkum vybudovaný na koncepci obecné lineární reality, která převládá v *mainstreamu* sociologického výzkumu, vede i k určitým, realitě ne vždy odpovídajícím výsledkům a k aplikacím, které nejsou rovněž vždy úspěšné. Na „čas záleží“, jak říká Abbott a opět bych poznamenal, že jsme těmito metodologickým otázkám v našem uspěchaném obnovování sociologie nevěnovali dosti energie a vzájemného přemýšlení.

A to mě přivádí k dalšímu problému, který souvisí s provozem našeho oboru. Myslím, že máme málo vážných, profesionálně zaměřených diskusí o klíčových otázkách našeho oboru. V tomto ohledu skutečné společenství českých sociologů neexistuje. Existují samozřejmě pracovní skupiny, ústavy, katedry. Existuje také Masarykova česká sociologická společnost. Ale vážných setkání, která by projasňovala pozice jednotlivých skupin lidí pracujících v oboru, máme skutečně málo. To, co říkám, je samozřejmě také kritika vlastní činnosti. Pozoroval jsem život sociologických komunit v řadě zemí západní Evropy a také v Polsku. Tam je význam komunikace a názorových střetů mnohem větší. My nedokážeme ani dostatečně recenzovat vlastní odbornou produkci a ve snaze vyhnout se odborným konfrontacím raději recenzujeme zahraniční publikace. Je to zvláštní kombinace lhostejnosti a opatrnosti, ale rozhodně to není projev profesionálního zaujetí a úsilí o rozvoj oboru v naší zemi. Svádět to na zvyky minulosti by, podle mého soudu, bylo nesprávné. Je to již symptom naší soudobé existence.

Do podobné kategorie našich deficitů patří rovněž nedostatečná komunikace s blízkými obory, zejména s historií, etnologí, antropologií, ekonomikou a politikou. V době, kdy se ve světě dospělo k závěru, že jednotlivé, dříve oddělené obory, mohou vzájemnou komunikací jen získat, my se uzavíráme. Když jsem pracoval jako ředitel obnoveného Sociologického ústavu Akademie věd, pokusil jsem se vytvořit tam trvalý seminář, který by propojoval sociologii s historií. Záměr ztroskotál a odvažuji se tvrdit, že to bylo spíše způsobeno nezájmem sociologů než naopak. Na celé věci je přitom zajímavé i to, že když se pracovalo v Sociologickém ústavu na *Sociologickém slovníku*, což je jeden z úspěchů nejen tohoto ústavu, nýbrž celého společenství sociologů, o vzájemnou komunikaci byl ještě zájem. Doufal jsem, že slovník vytvořil předpoklady k profesionální diskusi nejen uvnitř oboru, ale i mezi obory sociálních věd. Nestalo se tak, skupina lidí, která se o slovník starala, se rozpadla, odešla ze Sociologického ústavu – a nechci tady uvažovat o tom proč, protože by to nebylo produktivní – a jedna šance odstraňování našich deficitů v oboru byla promarněna. Nicméně slovník vytváří dosud bázi možného dalšího vývoje, i když si zároveň uvědomuji, že je ještě poznamenán duchem sedmdesátých a osmdesátých let a nevnímá plně to, co Peter Wagner označil pojmem druhá krize modernity.

V žádném případě nechci, aby mé poznámky byly pochopeny jako pouze negativistické reflektování toho, co se v oboru dělo po roce 1989. Nepopírám, že chci být kritický, ale jsem si přitom plně vědom úspěchů, kterých bylo dosaženo, k nimž lze podle mého soudu počítat založení Fakulty sociálních věd UK, Fakulty sociálních studií na Masarykově univerzitě v Brně, rozvoj analytických prací v oblasti sociální politiky, sociologie

⁴) Doporučuji všem, kdo usilují o hlubší pohled na význam času v sociologickém myšlení, knihu Andrew Abbotta [2001] *Time Matters. On Theory and Method*.

rodiny na obou těchto školách a zčásti i v Sociologickém ústavu AV, ekonomické sociologie, produkci v rámci zkoumání sociální struktury, stratifikace, vzdělání, výzkum sociologie obcí a samosprávy v ČR, a konečně také výzkum modernizace české společnosti rovněž v Sociologickém ústavu AV ČR. Mnohé z těchto skupin dokázaly publikovat knižně své výsledky v zahraničí. To je z hlediska našeho postavení v evropské sociologii velice důležité. Při úvaze o tom, co pozitivního se stalo v oboru v uplynulých 12 letech, bychom neměli zapomenout na vznik a úspěšné působení Sociologického nakladatelství (SLON). Nicméně nemohu i zde v závěru svého zamyšlení, které – a to chci zopakovat – nechce a nemůže být uceleným bilancováním, upozornit na to, že jsme podle mého soudu mnoho šancí nevyužili a že jsme nebyli příliš úspěšní v tematické reorientaci našeho oboru a v začlenění se do klíčové diskuse o sociologických stránkách překonávání druhé krize modernity. Ale vstup do Evropské unie nás do tohoto diskursu nepochybně vtáhne.

Jiří MUSIL je profesorem Středoevropské univerzity v Budapešti a Varšavě a Univerzity Karlovy v Praze. Zabývá se zejména sociologií města a regionů a politickou sociologií s důrazem na střední Evropu. Publikoval několik knih o městech, urbanizaci, bydlení, sociální ekologii a o regionálním vývoji, které byly přeloženy do angličtiny, italštiny, polštiny a maďarštiny. Poslední knihou, kterou vydal, je *The End of Czechoslovakia. Je spolueditorem knihy* Prostorové důsledky transformačního procesu v Německu a u jeho sousedů, která vyšla v SRN roku 1997. Společně se Zdenkem Sudou připravili k vydání knihu *The Meaning of Liberalism – East and West. K jeho trvalým zájmům patří dílo T. G. Masaryka, o němž napsal řadu statí.*

Literatura

- Abbott, Andrew 2001. *Time Matters. On Theory and Method*. Chicago: Chicago University Press.
- Holub, Radovan 2001. „Má český film co nabídnout?“ *Lidové noviny* 31. 12. 2001: 11.
- Petrusek, Miloslav 2000. „Úvodem. Sociologie jako názorové soužití a střetávání.“ Pp. 9-17 in *Sociologické školy, směry, paradigmata*. Praha: SLON.
- Seidman, S., J. C. Alexander 2001. *The New Social Theory Reader. Contemporary Debates*. London and New York: Routledge.
- Wagner, Peter 2001. *A History and Theory of the Social Sciences*. London: SAGE Publications.

Summary

The author compares the present situation and orientation of Czech sociology after 1989 with the developments of European sociology after WWII. Following the analyses of Peter Wagner three phases can be distinguished in this respect: (1) in the first decades after WWII social theory in Western Europe was linked to a kind of soft social planning, (2) in the seventies and eighties there was a return to concepts linked to liberal economic principles and (3) in the last decades of the past century and at present social theory reflects mainly the 'second crisis of modernity'. In the 1980s and 1990s European sociology did not change just its theoretical orientations, but also its themes. Analyses of contemporary book publications show that the attention of European sociologists has shifted to the following themes: social theory and social philosophy, sociology of culture and media, gender and feminism, sociology of health and medicine, social policy, political sociology, nationalism, ethnicity, racism. Czech sociology – due to long-term isolation during the communist regime, and due to insufficient discussions after 1989 concerning the development of social theory and social change in Western Europe – continued to analyse traditional social issues and problems, and did not pay sufficient attention to emerging and pressing problems relevant to the new conditions of Czech society, to the analysis of interactions among different types of societal regulations and the relationship between macrosocial and microsocial aspects of societies.

Deset témat pro českou sociologii

JAN KELLER*

Fakulta zdravotně sociální Ostravské univerzity, Ostrava

Ten Subjects for Czech Sociology

Abstract: Nowadays, Czech sociology develops in conditions in which social reality changes very significantly. Today we are in a situation which is perfectly comparable with the crisis that occurred at the beginning of modern society two hundred years ago. Sociology originated as an effort to think over the processes of the emergence of this society and to analyse the accompanying changes in the social sphere. The development of classical sociology thus reflected the decline of the world of traditional households and the rise of that of formal organisations. In the present situation, formal organisations and all of organisational modernity are experiencing a decline. In the scope of the process of globalisation we can observe the progress of networks. The article poses the question of whether Czech sociology is capable of coping adequately with these qualitative historical and societal changes.

Sociologický časopis, 2002, Vol. 38 (No. 1-2: 25-35)

V šedesátých a sedmdesátých letech uplynulého století sociologové svět konstruovali, aby ho pak v letech osmdesátých a devadesátých stejně zdatně dekonstruovali. Svět se ovšem mezitím podstatně změnil.

Česká sociologie by dnes měla tyto zásadní změny reflektovat mnohem důkladněji, než dosud činí. Jinak jí hrozí, že se promění v opožděného, i když pečlivého kronikáře světa organizované modernity, který ze známých důvodů nestihla prozkoumat v dobách, kdy tento svět dominoval. Z množství témat, jež se v této souvislosti nabízejí, si dovolím ve stručnosti uvést alespoň deset, která považuji za nejaktuálnější, a přitom za nejvíce opomíjená.

1. Dějiny sociologie

Pokud bychom ze sociologie škrtnli pojmy a koncepce, které do ní vnesly za uplynulých dvě stě let skutečné sociologické osobnosti, zbudou nám jen sondy do veřejného mínění a teoreticky sterilní analýzy více či méně náhodně vybraných vztahů a závislostí. Bez patřičné znalosti přínosů i omylů známých z dějin sociologie nelze rozlišit při analýze přítomnosti podstatné od podružného. Přitom česká sociologie nedisponuje skutečně důkladným přehledem vývoje sociologického myšlení, který by byl alespoň vzdáleně srovnatelný se známými pracemi H. E. Barnese [1948], Roberta Nisbeta [1966], Raymonda Arona [1967] či L. A. Cosera [1971], máme-li uvést jen některá z dnes již klasických děl.¹

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Prof. PhDr. Jan Keller, CSc., Fakulta zdravotně sociální Ostravské univerzity, Fráni Šrámka 3, 709 00 Ostrava, e-mail keller@osu.cz

¹) Žádná z těchto významných prací neexistuje v českém překladu. K dispozici je pouze český překlad sovětských učebnic dějin sociologie z počátku 80. let, který je dnes přece jen již poněkud zastaralý.

První úkol, který stojí před naší sociologií, je vrátit se k pramenům, snažit se porozumět dějinám sociologie z hlediska dnešních převratných celosvětových proměn. Je třeba udělat jakousi inventuru sociologického myšlení, abychom zjistili, co je z něj stále ještě použitelné a co můžeme pro tuto chvíli s klidným svědomím odložit stranou. Dnešní doba k takové inventuře přímo vyzývá. Existují přece četné nápadné analogie mezi dneškem a dobou, kdy vznikala sociologie. Přímo před našima očima probíhá druhá vlna triumfu individualismu, spojená s podobnou erozí sociálních institucí, na jakou upozorňoval již Auguste Comte.² Je třeba opět se vrátit k dějinám klasické sociologie a pochopit je jako mnohagenerační úsilí o záchranu sociální moderními prostředky poté, co se jeho tradiční formy definitivně zhroutily.

Pokud nechceme vykládat dějiny sociologie jako seriál životních příběhů několika vusatých podivínů, musíme se je snažit pochopit jako výraz úporné snahy začlenit uvolněnou individualitu do sociálních struktur, které budou modernizací tradičního uspořádání sociální. Klasická sociologie, a to zdaleka nejen ta Comtova, se nechala inspirovat tradičními poměry ve snaze podržet prioritu sociální před individuem, pochopit osudy jednotlivce ve vztahu k reprodukci sociální struktury, jež tady byla před ním a která ho přechká. Pokud nechceme anebo nemůžeme sociologii dnes chápat tímto klasickým způsobem, měli bychom si položit vážnou otázku, co vlastně chceme rozvíjet.

Pokud hodláme respektovat myšlenkové dědictví sociologie, čeká nás neméně neodbytná otázka: Co může říci vědění klasické sociologie v době, kdy se modernizované sociální přímo před očima drolí a rozpadá stejně, jako tomu bylo při přechodu k moderní společnosti se sociálním tradičním. Jaké *know-how* poskytne sociologie individuum, po nichž se dnes ze všech stran požaduje, aby se o sebe postarala ve svém úspěchu i neúspěchu docela sama?

Celá klasická sociologie se rozvíjela v zásadě jako reflexe dění, které probíhalo na úrovni národního státu, jenž byl sevřen v pevných hranicích a uvažoval v neméně pevném rámci národní ekonomiky. Mnohé nasvědčuje tomu, že tento rámec bude globalizací stále více zpochybňován a narušován. Bude mít pak ještě smysl pokračovat v dějinách české sociologie? Neměli bychom raději co nejdříve začít psát první svazek dějin sociologie evropské? A máme evropské sociologii dnes skutečně za sebe co nabídnout? Můžeme jí nabídnout něco více než jen balance o tom, jak rychle a jak snaživě doháníme to, co si sami představujeme pod pojmem Evropa?

2. Proces globalizace

Proces globalizace je jedním z možných společných jmenovatelů dlouhé série změn, které v současnosti zasahují snad všechny oblasti života společnosti. O blahodárnost či škodlivost tohoto procesu probíhá již nějakou dobu silně rozvášněný spor. Sociologie v tomto sporu zarytě mlčí. Má přitom před sebou přímo ideální laboratoř problémů, na nichž by si mohla otestovat, který z diskursů modernity stojí blíže pravdě. Je to ten výklad, který spatřuje v nástupu moderní doby především emancipační proces, jenž definitivně uvolnil člověka z tíživých omezení společnosti předprůmyslové, anebo naopak kritické pojetí, které vidí pod značkou moderní globalizace jen nástup nových forem omezení a důmyslnějších podob manipulace, než jakými disponovaly méně výkonné společnosti minulosti?

²) Pro osvěžení Comtových analýz na tomto poli nestačí prolistovat si čtvrtý díl jeho práce *Cours de la philosophie positive*, je třeba začít se do jeho někdy zpochybňované pozdní práce *Système de politique positive*. Doporučuji především druhý díl věnovaný sociální statice.

Kvalifikované posouzení dopadů globalizace na Českou republiku v horizontu deseti, patnácti let by předpokládalo analyzovat její dopady mimo jiné v následujících oblastech:

V oblasti zemědělství se nabízí kupříkladu analýza vývoje drobných soukromých rolníků vlivem dovozu laciných a skrytě i otevřeně dotovaných potravin z ciziny. Bylo by možno studovat praktiky velkých obchodních řetězců vůči místním producentům potravin a obranné strategie drobných vlastníků. Bylo by pak možno kvalifikovaně posoudit, nakolik dochází v nových podmínkách k tomu, co Henry Mendras [1970] tak působivě popsal ve své klasické práci o konci rolnictva.

Na poli průmyslu se nabízí studium mechanismů udržování konkurenceschopnosti podniků a v této souvislosti analýza snah snižovat cenu práce a počty pracovníků především v rutinních manuálních i nemanuálních odvětvích. Jako teoretické východisko může posloužit skvělá práce Luca Boltanského [Boltanski a Chiapello 1999], která obsahuje mimo jiné detailní analýzu proměn manažerského diskursu v souvislosti s globalizačními změnami. Po sociologickém uchopení volá též celá problematika silně ambivalentních dopadů strategií, jejichž cílem je nalákat do země velké nadnárodní firmy a zahraniční investory. Samotní sociologové by byli možná překvapeni, až by zjistili, jak velkou část dotací pro podporu zaměstnanosti odčerpávají z příslušných úřadů bohaté nadnárodní firmy na úkor rozvoje drobného místního podnikání. Sociologové, pokud je mi známo, nezkoumají ani sociální dopady působení velkých obchodních řetězců na dosavadní síť drobných obchodů. Přitom vliv na tuto část rodící se drobné a střední místní podnikatelské vrstvy je enormní a ve svých důsledcích může být velice nepříjemný pro konstituování celého jednoho segmentu středních vrstev, a to se všemi dopady na vitalitu demokracie a občanské společnosti.³

Na podrobnou sociologickou analýzu čekají také otázky spojené s vývojem prostředků na financování veřejných služeb. To, jak souvisí snižování stavu těchto prostředků s restrukturalizací firem pod tlakem globalizace, ukázal ve francouzských podmínkách v již zmíněné práci opět Luc Boltanski. Podobně by bylo možno analyzovat vzrůst nerovností mezi jednotlivými regiony, jenž je podle četných kritiků dalším z průvodních projevů globalizace. Sociologie zde nevystačí s lacinými frázemi ekonomů, kteří tvrdí: Budeme-li se snažit, bude celá země vzkvétat jako Zlínsko v době Tomáše Bati.

Polemika o všech těchto a mnoha dalších možných dopadech globalizace by se pak konečně začala dostávat z roviny ideologií na pevnější půdu ověřitelných fakt. Má však vůbec někdo zájem na takovém pozitivním posunu?

3. Sociologie sítí

Nástup globalizace v celosvětovém měřítku je projevem hlubokých historických změn, které úzce souvisí s proměnami ve struktuře celé sociální organizace. Hovoříme v této souvislosti o nástupu společnosti sítí.⁴

Zatím nás v české sociologii teprve čeká hlubší reflexe toho, jak nástup sítí souvisí s proměnami, k nimž dochází v relativně krátké historii moderní společnosti. Klasická

³) Alespoň část těchto problémů jsem se pokusil naznačit v práci *Vzestup a pád středních vrstev* [Keller 2000].

⁴) Dosud nepřekonanou prací k tomuto tématu je zajisté třídílná studie španělského sociologa Manuela Castellse *The Rise of the Network Society* [Castells 1996].

sociologie vzniká jako reflexe přechodu od jedné formy sociálního uspořádání k formě zcela odlišné. Reflektuje, co se děje se společnostmi, je-li přirozený svět tradičních domácností nahrazován umělým světem formálních organizací. V tomto smyslu je klasická sociologie sociologií organizované modernity. Nástup sítí však znamená, že formálním organizacím stále více hrozí úděl, který ony samy kdysi připravily domácnostem – hrozí jim, že budou postupně zatlačovány a eliminovány pod heslem vyšší efektivity.

Pokud však skutečně představuje doba formálních organizací postupně se uzavírající kapitolu, pak bude zapotřebí také z tohoto hlediska přehodnotit perspektivy sociologie, a to zdaleka nejen sociologie organizace. Sociologie se totiž až dosud vyvíjela nejen v podobě sociologie národní, ale také jako disciplína odrážející právě poměry organizované modernity. Nástup sítí hluboce zasahuje do ustálených vzorců jednání, mění dosavadní koncepci práce a kariéry, výrazně zasahuje sféru hodnot, jako jsou na jedné straně důvěra a důvěryhodnost, na straně druhé jistota a bezpečí. Žít ve společnosti sítí znamená žít ve společnosti permanentního neklidu a nejistoty a být neustále připraven na všechno, co z toho může vyplynout. Jsme připraveni na analýzu společnosti, ve které se stav anomický stává stavem normálním?

Právě návrat k dějinám sociologie by nám měl umožnit uvědomit si, že se opět nalézáme v bodě, kdy vlna individualismu přináší nejen větší prostor pro svobodu a autenticitu individuálního aktéra, ale také větší riziko nejistoty, osamění, odcizení jednotlivce vzhledem k rozvolněným sociálním strukturám.⁵ Při přechodu k sítím bude dost možná zapotřebí nově číst Frommovu knihu o strachu ze svobody. Zároveň však sítě přinášejí novou vlnu sociální reorganizace a s ní i nové a netušené formy manipulace a kontroly. Nově bude tedy třeba číst také Foucaultovu práci o dohledu a trestání.

Spor o charakter sítí je analogický sporu o charakter globalizace a bez pozitivních výzkumů bude stejně věčný a stejně nerozhodnutelný, jako je on. Ti, kdo jsou příchodem sítí nadšeni, vidí v nich příslib absolutní demokracie, v němž není žádné nahoře, ani dole, žádné centrum a žádná periferie. Spolupráce v sítích je prý dobrovolná a spontánní, nese prý nebývalé zisky všem zúčastněným. Kritici této představy naopak zdůrazňují, že právě sítě umožňují jednomu v podstatě vykořisťovat druhé. A umožňují to mnohem vydatněji, elegantněji a hlavně nepostižitelněji, než bylo představitelné v době formálních organizací. Jasno do tohoto sporu může vnést opět jen empirické studium toho, jak sítě vlastně fungují. Takové studium by zároveň přímo v terénu otestovalo nosnost, ale i slabá místa současných teorií modernizace.

4. Problém modernizace

Tlaky na rozbití formálních organizací a na jejich nahrazení sítěmi vycházejí nesporně z oblasti ekonomiky.⁶ Zásadní otázka, kterou by si v této souvislosti měla klást sociologie, zní: Je přechod od světa organizací ke světu sítí dalším logickým vývojovým krokem v procesu modernity? A pokud ano, jaké důsledky to bude mít pro oblast sociální? Jinými slovy: jak bude vypadat modernizované sociálně modelované tlaky ekonomické efektivity a rentability, jež jsou souhrnně označovány názvem *nová ekonomika*?

⁵) Kdo ze sociologů by si v této souvislosti nevzpomněl na Paretův popis kyvadlového prosazování druhého a částečně též čtvrtého a pátého rezidua jako pojistek proti rozkladu společnosti.

⁶) Tato podkapitola je mírně pozměněnou a podstatně zkrácenou verzí stati, jež byla vypracována v rámci analýzy modernizace, prováděné týmem sociologů pod vedením P. Machonina.

Svět sítí dramaticky zpochybňuje sociální uspořádání, které přinesla moderní doba jako určitý kompromis ve snaze pokračovat v udržení sociální jinými než tradičními prostředky. Vysoká efektivita sítí je založena na externalizaci nákladů, spojených s provozem, na jednotlivé účastníky. Každý má povinnost zvyšovat svou zaměstnatelnost a rozšiřovat portfolio svých projektů. Ten, kdo toho z jakýchkoliv důvodů není schopen, je marginalizován a vyloučen, což u celých vrstev snižuje možnost zapojovat se do nových projektů.

Pro sociologii tak vzniká další problém. Ve světě, jehož reprodukce spočívala na domácnostech, bylo sociální předivo udržováno rovněž především pomocí domácností. Stejně tak tomu bylo i v moderním světě formálních organizací, kde formálně organizována byla i sociální podpora a péče. Lze však ve světě sítí udržovat sociální opět skrze sítě, jestliže jejich fungování je založeno právě na externalizaci sociálních nákladů? Jak by v tomto smyslu měl vlastně vypadat modernizovaný sociální stát? A o co vůbec opřít takový stát, víme-li, že svět sítí je plně kompatibilní s procesem globalizace, který v nejednom ohledu stát mocensky vyvlastňuje. Navíc právě sociální stát, který byl přechodným historickým kompromisem mezi dravými silami trhu a závazkem sociální zodpovědnosti společnosti za všechny své členy, v uplynulých desetiletích výrazně dotoval přechod od organizací ke globalizovaným sítím. Spoluvytvářel tím prostředí, ve kterém by měl stát krýt stále více výdajů externalizovaných sítěmi ze stále skromnějšího objemu zdrojů. Volání po dalším snižování daňového zatížení obyvatelstva i druhá strana tohoto volání, tedy snižování objemu zdrojů na zabezpečení veřejných služeb, to vše je typickým voláním ze světa sítí.

Je docela možné, že proces modernizace je nutný a zákonitý. Co když je ale identický s procesem postupné destrukce sociální? Aniz bychom podléhali nostalgii konzervativců, lze konstatovat, že už ve svých raných fázích modernita nevratně rozbila svět domácností jako ohnisko tradičních forem sociální.⁷ Zhruba o dvě stě let později (opět pod heslem vyšší efektivity) rozbíjí svět formálních organizací a přetváří jej na krajně nestálé prostředí permanentně proměnlivých sítí. Část populace na tom získává, právě tak jako v minulosti jiní získali na přechodu od domácností k velkým formálním organizacím. Zbytek populace však ztrácí i to, co mu bylo garantováno ve věku organizací. Malá část schopných se rozlétá z demontovaných organizací do světa sítí, kde vystupuje mnohem výše, než jim umožňovalo jakkoliv vysoké organizační patro. Zbytek ztrácí půdu pod nohama a propadá se hluboko pod bývalé organizační přízemí, propadá se do početně stále narůstajícího sektoru marginálních a vyloučených.

Proč by se mělo jednat o jakési dočasné selhání, o technicky napravitelnou chybu modernizace? Co když se jedná naopak o její skutečné vyvrcholení? Také při interpretaci povahy modernizace lze pochopitelně hledat empirické indikátory. Bylo by třeba pokusit se určit, v jaké míře je například vysoká nezaměstnanost ve vyspělých evropských zemích a rostoucí chudoba části jejich populace důsledkem nízké modernizace, a nakolik je naopak důsledkem vyšší fáze modernizačního procesu. Snad by bylo možno pokusit se přitom změřit, v jaké míře přenáší ekonomický sektor v éře sítí své externality do sektorů mimoekonomických (domácnosti, formální organizace, sociální stát). A nakolik vzápětí tyto jednotky deklasuje označením nemoderní, nevykonné, příliš plýtvavé.

⁷) Pokusil jsem se tento proces popsat v jedné z kapitol práce *Nedomyšlená společnost* [Keller 1992].

Právě empirická zjištění tohoto typu by teprve ukázala, v jakém smyslu jsou instituce, jež jsou zodpovědné za sociální politiku, sociální ochranu, sociální investice a solidaritu, skutečně organickou součástí modernizačního procesu, a nakolik jsou to jen pozůstatky něčeho, co proces modernizace se vši svou efektivitou a ambicemi nestačil zatím ještě zcela rozbít a vyřadit ze hry.

5. Transformace, nebo konvergence?

Poměrně rozsáhlá sociologická produkce vznikla během posledních deseti let na téma transformace naší společnosti. Je to pochopitelné, neboť změna systému (ať již ji interpretujeme jakkoliv) k podobné reflexi přímo vybízí. Navíc je tento žánr jedním z mála produktů, jimiž může východní sociologie obohatit nabídku na jinak beznadějně přesyceném trhu sociologií vyspělých zemí.

Aniž bych měl v úmyslu jakkoliv kritizovat produkci v této důležité oblasti, dovoluji si přispět alespoň několika poznámkami. Popis transformace naší společnosti jako jednosměrného přibližování k mírně idealizovanému západnímu vzoru jeví se být poněkud jednostranný. Postrádá širší historický kontext. Téměř půl století koexistovaly vedle sebe dva odlišné modely industriální společnosti. Změny, které se udály na přelomu 80. a 90. let, lze vykládat jako otevřenou kapitulaci jednoho z nich a triumfální vítězství toho druhého. Lze pak hledat příčiny oné kapitulace a spekulovat o tom, proč se vše odehrálo tak snadno. Zjevná snadnost celého historického přelomu ovšem může mít vysvětlení velice prosté. Události roku 1989 byly jen součástí širšího pohybu moderní společnosti, který se sociologie již několik desetiletí předtím snažila předpovědět ve své teorii konvergence. Změní-li se část bipolárního systému, je silně pravděpodobné, že se dříve nebo později pozmění také jeho druhá polovina.

Sociologie by měla tedy zcela vážně testovat hypotézu, která byla nadhozena teorií konvergence, a měla by ji testovat i přesto, že teorie konvergence byla z ideologických důvodů odmítána dříve právě tak, jako je z těchže důvodů odmítána dnes. Diskurs svobody a emancipace na straně jedné a diskurs kontroly a dohledu na straně druhé, jež tvoří od počátku základ ambivalentní interpretace povahy moderní společnosti, našel historicky přechodně svůj výraz ve dvou modelech společenského uspořádání. Nyní, když máme model pouze jeden, stanou se oba diskursy jeho vlastními charakteristikami, jako tomu bylo po celé 19. století. To, který z nich má větší šanci převážít, zůstává opět otevřenou otázkou, která by měla být zodpovězena na základě faktů, a nikoliv zbožných přání.

Sociologie by již nyní měla testovat možnost, že v průběhu příštího vývoje budeme svědky realizace jakési teorie konvergence naruby, kdy z obou dříve koexistujících systémů se navzájem propojí nikoliv to nejhodnotnější a nejperspektivnější, nýbrž naopak právě to nejproblematictější a nejméně žádoucí. Mohlo by to mít kupříkladu podobu globalizovaného systému, kdy ničím nebrzděná touha po maximalizaci profitu bude bez větších skrupulí podpořena nám dobře známým policejním dohledem a nekoloniálním vojenským intervencionismem. Obávám se, že dosavadní analýzy naší transformace by byly pro diagnostování podobného vývoje jen málo použitelné, a to právě pro přílišnou poplatnost svým implicitním ideologickým východiskům.

V každém případě jsme však při studiu transformace nevratně promeškali jednu velkou příležitost. Pokud je mi známo, nevznikla u nás žádná komunitní studie, která by zachytila průběh společenských změn přímo v konkrétní lokalitě. Nebyly tak bohužel zachyceny fascinující metamorfózy lidí a charakterů, a to zejména v prostředí typicky

českých maloměst. Dokonce i v těch oblastech, kde se prokazatelně nevyskytovali žádní disidenti, vznikají silná pravicová uskupení, a my o této zázračné regeneraci českého ducha nemáme prakticky žádné doklady, neboť předlistopadové stranické průkazy nových lokálních, tvrdě pravicově orientovaných notáblů nelze dnes již dohledat.

Plně na místě je obava, že žádný výzkum nově se ustavující mocenské elity již tyto historické proměny v celé jejich barvitosti a veskrze smutné komičnosti nezachytí. Celé týmy sociologů zde bohužel nevydají za jediného Balzaka, který se včas nenarodil. Nezbývá tedy než čekat na podobnou historickou příležitost, což bývá v našich podmínkách otázka řádově dvou desetiletí.

6. Socioprofesionální struktura

Jestliže se nepodařilo sociologicky zachytit přesuny moci a popsat, jak se vlastně rodil současný systém a jak se rodila současná mocenská elita, bylo by třeba o to více úsilí vyvinout k popisu toho, jak vlastně v každodenní realitě tento systém funguje. Aby se na tomto poli mohlo udělat více než dosud, bylo by zapotřebí napodobit kupříkladu francouzskou sociologii, která již po dlouhá desetiletí zcela rutinně a kontinuálně studuje socioprofesionální kategorie. Díky tomu dnes ve Francii neexistuje prakticky žádná významnější socioprofesionální kategorie, které by se sociologové ve svých monografiích nevěnovali. Tak například Luc Boltanski [1982] a rovněž Guy Groux [1983] podrobně popsali situaci řídicích kádrů, Frédéric Bon a Michel-Antoine Bournier [1971] rozebrali vývoj a proměny kategorie inteligence, Michel Crozier [1965] podrobně analyzoval charakter zaměstnanců úřadů, Michel Verret [1979] zase zmapoval životní podmínky dělníků.

U nás zatím chybějí podobné důkladné studie pohybující se na pomezí mezi sociologií, sociální psychologií a někdy i etnografií. Přitom právě ze studií tohoto typu by se mohla společnost dozvědět o sobě více a pravdivěji, než se dozví z ideologicky laděných proklamací. Jestliže zde byla snaha za minulého režimu přes všechna tehdejší omezení říci přece jen něco konkrétního o socialistickém způsobu života jako sociální realitě, je opravdu zarážející, že kapitalistický způsob života různých segmentů naší populace při dnešních možnostech svobodného bádání jako kdyby nikoho nezajímal.

Bez podobných detailních monografií věnovaných jednotlivým socioprofesionálním kategoriím a jejich každodennímu životu je však obtížné zodpovědět například otázky o měnícím se postavení středních vrstev v naší společnosti, o trendech jejich vývoje, o jejich šancích a perspektivách. Česká sociologie se zatím příliš nestará o to, nakolik kumulativní povahy je vědění, které nárazově a často bez dalšího plánu shromažďuje. V prostředí sítí, kdy se epizodicky přežívá od jednoho grantu ke druhému, to ostatně není ani dost dobře možné.

7. Multikulturní Česko?

Vzhledem k vývoji demografických ukazatelů a vzhledem k sílící migraci obyvatelstva v rámci globalizovaného světa se také u nás předpokládá, že Česká republika se stane během několika desetiletí multietnickou společností, a to dokonce v mnohem větším rozsahu, než byla kdy v minulosti. Naše sociologie je na takový vývoj stejně málo připravena jako celá naše společnost. Nepřiměřeně malá pozornost je věnována možným sociálním a politickým dopadům dvou očekávaných migračních procesů: odchodu části kvalifikované elity do zahraničí a příchodu velkého množství pracovníků nižší kvalifikace do naší země. Jednotlivé sondy do veřejného mínění přitom opakovaně ukazují neza-

nedbatelnou míru xenofobie a rasismu v naší populaci, a to ve výrazné míře i mezi mládeží.

Politické dopady očekávaných migračních procesů se ovšem dají tušit a lze se oprávněně obávat, že vznik agresivní, tvrdě nacionalistické strany v naší zemi je jen otázkou času. Česká sociologie má v tomto strategicky vrcholně důležitém bodě v podstatě holé ruce. Málokdo může věřit, že nám v našich podmínkách výrazněji pomohou staré dobré americké teorie typu *melting pot*. Co se bude vlastně u nás v tyglíku smažit, to se zatím přesně neví. Může to však docela dobře být poslední zbytek naší křehké demokracie. My se zatím stále pracně vyrovnáváme s výsledky krachu bývalého soužití s Němci, místo abychom dělali mnohem více pro to, aby se předešlo blížícímu se velkému krachu soužití s Ukrajinci, Rumuny, Vietnamci, Afghánci, Pákistánci, Indý...

Řečeno a shrnuto obecněji: Sociální a politické dopady volného toku osob přes hranice států a kontinentů byly v neoliberální teorii globální deregulace naprosto podceňeny a sociologie se zatím ani v nejmenším nechopila této příležitosti, aby jasně demonstrovala povrchnost, sociální negramotnost, praktickou neudržitelnost a ve svých důsledcích také značnou nebezpečnost současných ekonomických utopií.

8. Sociologie versus ekonomie

V celých svých dějinách se sociologie velmi výrazně distancovala od krajně zjednodušujících ekonomických modelů výkladu reality. Už Auguste Comte, jak známo, tvrdě polemizoval s nominalismem ekonomů a celé jeho učení vychází z přesvědčení, že základní sociální jednotkou není ekonomicky činný jedinec, nýbrž rodina v celé plnosti svých sociálních funkcí. Kritika jednorozměrné ekonomické racionality je základní osou Marxovy kritiky politické ekonomie. Vilfredo Pareto, sám uznávaný liberální ekonom, rozvinul svoji teorii nelogického jednání, aby poukázal na to, co vše v ekonomickém myšlení zoufale chybí. Max Weber hledá mimoekonomické příčiny vzniku moderního ekonomického systému a Émile Durkheim staví svůj sociologismus nejen proti psychologismu, ale také proti modelům vycházejícím ze sociálně negramotného typu *homo economicus*.

Teprve mnohem později sociologie před ekonomii kapitulovala a přejímá řadu jejích krajně zjednodušených schémat. Taková sociologie má ovšem tu nevýhodu, že ve svých úvahách abstrahuje zcela po vzoru ekonomie od společnosti. U vědy o společnosti je to dost velký handicap. Namísto toho, aby se sociologie nekriticky obdivovala přímočarosti ekonomických rovnic, měla by být schopna ekonomické kategorie sociologicky interpretovat. Může se přitom nechat inspirovat dlouhou řadou zdařilých prací. Tak kupříkladu Bernard Perret a Guy Roustang [1993] přesvědčivě dokládají, v jaké míře podporuje diktát trhu krizi sociální integrace. Známý americký sociolog Richard Sennett [1998] zase upozorňuje na sociálně psychické poruchy, jež jsou vyvolávány podmínkami práce v síti. Rozsáhlá literatura z pera ekologicky laděných alternativních ekonomů přirovnává již po celá desetiletí poškozování sociálního přediva moderní ekonomikou ke zhoubným a zpravidla nevratným dopadům této ekonomiky na přírodu.⁸

Naše sociologie se zatím ani nepokusila systematictěji se zabývat skutečným, empiricky prokazatelným sociálním obsahem dnes tak nekriticky přijímaných pojmů z oblasti ekonomiky, jako je flexibilita, deregulace, zešťhlování, konkurenceschopnost,

⁸) Poměrně podrobný seznam této literatury je obsažen v knize *Sociologie a ekologie* [Keller 1997].

adaptabilita na podmínky trhu práce apod. Mnozí sociologové si snad ani neuvědomují, že dogmatismus neoliberální politiky není žádnou neutrální ekonomickou doktrínou, nýbrž je po celém světě používán jako vysoce agresivní forma sociálního inženýrství. Sociologie zde doslova bojuje o své přežití, neboť v podmínkách diktátu čistého trhu by se sociologie stala právě tak přebytkovou institucí jako demokracie či lidská práva. K registrování tržně neúspěšných není zapotřebí žádné zvláštní disciplíny. Evropská sociologie se dnes s ekonomikou utkává na poli debat o sociálním státu, o jeho krizi a o jeho budoucnosti. Právě v rámci těchto debat má dostatek prostoru, aby upozorňovala na meze čistě ekonomické racionality. Je zřejmé, že z hlediska krátkodobé ekonomické rentability dopadá sociální stát vždy nutně hůře než neoliberální kalkul. Nestarat se o potřebné vychází v krátkodobém výpočtu nutně laciněji, než snažit se jim pomoci. Tato skutečnost ovšem musí být důvodem pro odmítnutí krátkodobého ekonomického kalkulu jako měřítka všech věcí, nemá-li společnost skončit natrvalo v anomii.

Nemá-li pak sama sociologie skončit v bezvýznamnosti, musí se naučit exaktně vyjadřovat skutečný obsah toho, co ekonomická věda programově odsunuje z další úvahy v poloze negativních externalit. Externalitám musí být, v rozporu s jejich názvem, přiřknuto ústřední místo v úvahách o společnosti, právě tak jako zaujímají přední místo v úvahách o ekologii. Bez tohoto zásadního obratu bude narůstat váha sociální marginalizace a exkluze se všemi doprovodnými sociálními problémy, včetně nejružnějších forem extremismu a mnoha projevů terorismu. Sociologie zde nemá na vybranou. Pokud se podvolí diktátu ekonomiky, zbudou z jejích úvah, ze všech jejích konstrukcí a dekonstrukcí nakonec jen pasáže o sociální patologii.

9. Reflexe proměn v rovině pojmů

Prudce se měnící situace spojená s vlnou globalizace, s expanzí sítí a s dalšími jevy dnešní „postmoderní“ reality zaskočila nejen sociologii. Také příbuzné disciplíny mají vážné problémy. Není jednoduché odpovídat na otázky počínajícího 21. století v pojmech a kategoriích pocházejících vesměs ze století devatenáctého. Sociologie by měla pomoci alespoň v tom, že bude kriticky zkoumat skutečný obsah slov, která zdomácněla ve společenských vědách často v pozici nekonečně povrchních, i když donekonečna opakovaných hesel.

Co je to vlastně „vzdělanostní společnost“? Není to náhodou jen eufemismus pro poměry, kdy vědění je přiřazeno jen jako další tržní artikl do dlouhé řady jiných komodit, které jsou pro solventní zájemce volně na prodej?

Co je to „informační společnost“? Není to jen společnost, ve které je nejružnějších informací takové množství, jsou vyráběny, upravovány, mixovány a podle potřeby dochucovány v takovém rozsahu, že žádné z nich už zaručeně nikdo nevěří?⁹

Co je to „občanská společnost“? Je to množina soukromých vlastníků, kteří hájí proti silnému státu své individuální zájmy, jako tomu bylo v 18. a 19. století? Anebo je to masa zaměstnanců, kteří zastupují, často ve spojení se státem, své kolektivní zájmy, jak to známe z celého dvacátého století? Anebo je to třída neziskových organizací, které ne-

⁹ V době konfliktu na Balkáně byl jedním ze zaručených trumfů v diskusi argument: „Byl jste se tam podívat? Jestliže ne, tak o tom nic nevíte.“ Dokáže si někdo představit větší zpochybnění teze o tom, že žijeme v informační společnosti?

sdužují ani vlastníky proti státu, ani nehájí kolektivní zájmy s pomocí slábnoucího státu, jak to kolem sebe vidíme v současnosti?

Sociologie by měla kriticky zkoumat tyto a mnohé další používané koncepty, které se stávají čím mlhavější, čím rutinněji a lehkomyšlněji jsou používány. Měla by pomoci příbuzným disciplínám vnímat posuny reality, které jsou z jejich pohledu obtížně postřehnutelné. Jestliže například dojde v souvislosti s postupem globalizace k předdefinování významu a role státu, co to bude znamenat pro klasické politologické kategorie, které jsou všechny tím či oním způsobem s institucí moderního státu úzce spojeny? Jestliže bude pokračovat krize sociálního státu, co to bude znamenat pro celou oblast sociální práce, která se do dnešní podoby rozvinula právě v režii sociálního státu? A jestliže dojde k nástupu světa sítí, co to bude znamenat pro sociální práci, která až dosud znala jen kombinaci domácnostních a formálně organizačních forem sociálna?

Hoďně se posledních dvacet let mluví o interdisciplinárním přístupu. Jeho přednosti jsou známy. K jeho rizikům, o nichž se hovoří mnohem méně, patří nebezpečí, že vágní a mlhavé pojmy, které zdomácněly v jednotlivých disciplínách, se budou nakažlivě šířit z jedné do druhé, takže nakonec zaplevelí stejnou měrou všechny. Sociologie by měla mnohem iniciativněji než dosud s touto neprávem podceňovanou hrozbou bojovat.

10. Sociologie, ekologie, riziková společnost

Přinejmenším od poloviny osmdesátých let minulého století víme, že bude zapotřebí přehodnotit prakticky všechny kategorie společenských věd ve světle nastupující ekologické krize [Beck 1986]. Naše sociologie reagovala zatím na tuto výzvu jen zcela okrajově. Přitom máme v kategorii rizikové společnosti jedinečnou šanci propojit to, co chtěl poněkud jiným způsobem propojit již Auguste Comte ve své koncepci pozitivismu. Společenské a přírodní vědy se zde setkávají, i když nikoli na poli triumfu nad přírodou, jak o tom snil Comte, nýbrž v údivu nad tím, co vše bylo pokaženo a co vše dáno v sázku v úsilí triumfovat nad přírodou.

Pokusy propojit různé typy vědění při analýze globálních rizik přitom existují. Za všechny lze uvést jednu z nejnovějších učebnic sociologie životního prostředí, jejíž autoři dokázali v tomto směru plodně zužitkovat tak odlišné podněty, jako je sociologie vědění, teorie racionálního jednání, sociologie podniku, teorie sociálních hnutí a teorie systémů [Diekmann a Preisendorfer 2001].

Nebláhé události poslední doby přitom nepochybně povedou k renesanci zájmu o celou koncepci rizikové společnosti se všemi jejími klíčovými kategoriemi: hrozba, pojištění, dělba rizik, nejistota, absence důvěry aj. Je to zdánlivě paradoxní, ale právě pomocí těchto kategorií bude snad možno formulovat nově také teorii modernizace. Bude sice postrádat optimistický étos modernizačních teorií, jež je doprovázel od dob osvícenství, o to více však bude korespondovat s reálnými procesy naší doby, s jejich pravděpodobným vyústěním a s nejednoznačnou perspektivou, kterou před sebou v dnešní době lidstvo má. Než se tato perspektiva naplní, měli bychom uvést naši českou a moravskou sociologii alespoň trochu do pořádku.¹⁰ I když žijeme nepochybně v nejsvobodnější ze všech dob, o moc více toho svými silami beztak ovlivnit nemůžeme.

¹⁰⁾ Jestliže v textu na jednom místě uvádím, že se určitým tématem naše sociologie dostatečně nezabývá, netvrdím tím, že dané téma je zcela ignorováno. V kontextu naznačených témat byly tu 34

JAN KELLER působil od roku 1982 na katedře sociologie brněnské univerzity, od roku 1992 jako docent, od roku 1999 jako profesor. V současné době vyučuje na katedře sociální práce Ostravské univerzity. Je autorem 15 knih z oblasti sociologie a sociální ekologie. Věnuje se dějinám sociologie, sociologické teorii a problémům globalizace.

Literatura

- Aron, R. 1967. *Les étapes de la pensée sociologique*. Paris: Gallimard.
- Barnes, H. E. 1948. *An Introduction to the History of Sociology*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Beck, U. 1986. *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Boltanski, L. 1982. *Les Cadres. La formation d'un groupe social*. Paris: Les Éditions de Minuit.
- Boltanski, L., E. Chiapello 1999. *Le nouvel esprit du capitalisme*. Paris: Gallimard.
- Bon, F., M.-A. Burnier 1971. *Les nouveaux intellectuels*. Paris: Cujas.
- Castells, M. 1996. *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Coser, L. A. 1971. *Masters of Sociological Thought. Ideas in Historical and Social Context*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Crozier, M. 1965. *Le monde des employés de bureau*. Paris: Seuil.
- Diekmann, A., P. Preisendorfer 2001. *Umweltsoziologie*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Verlag.
- Groux, G. 1983. *Les Cadres*. Paris: Maspero. La Decouverte.
- Keller, J. 1992. *Nedomyšlená společnost*. Brno: Doplněk.
- Keller, J. 1997. *Sociologie a ekologie*. Praha: SLON.
- Keller, J. 2000. *Vzestup a pád středních vrstev*. Praha: SLON.
- Mendras, H. 1970. *La fin des paysans*. Paris: Armand Colin.
- Nisbet, R. A. 1966. *The Sociological Tradition*. New York: Basic Books.
- Perret, B., G. Roustang 1993. *L'Économie contre la société. Affronter la crise de l'intégration sociale et culturelle*. Paris: Seuil.
- Sennett, R. 1998. *The Corrosion of Character. The Personal Consequences of Work in the New Capitalism*. New York and London: W. W. Norton.
- Verret, M. 1979. *L'espace ouvrier*. Paris: Armand Colin.

Summary

The author deals with some relevant problems of contemporary Czech sociology. He outlines ten subjects that could belong among its priorities. He assumes that the attention which is paid to these important problems by Czech sociology has been insufficient so far. He proposes to interpret the whole history of sociology from the point of view of the contemporary crisis of social integration. This present crisis, he asserts, is tightly connected with the arrival of globalisation which influences by means of networks the entire social organisation. He presents the ascendancy of networks as the ambivalent culmination of the process of modernisation. From this broad perspective he proceeds to the evaluation of the studies of post-communist transformation and to the problems of the social structure and of the multicultural future of Czech society. In the whole article, the sociological point of view is contrasted with the economic one and presented in accordance with the ecological approach to the risk society.

ISSP – Životní prostředí

PETR SOUKUP

Vydal Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, Praha 1,
fax + 420 2 2118 3250, e-mail prodej@soc.cas.cz

„Sociological Papers“ SP 01:6

Jednotlivé výtisky můžete objednat na výše uvedené adrese

Cena 105,- Kč (6 USD)

Shrnutí: Tato práce se zaměřuje na dva výzkumy provedené v rámci projektu mezinárodního srovnávacího projektu ISSP. Jde o modul životního prostředí, který byl v projektu zařazen v letech 1993 a 2000. Základním cílem environmentálního modulu je zmapování postojů populace k životnímu prostředí, zachycení vnímání jednotlivých rizik a jedincova chování ve vztahu k životnímu prostředí. Cílem této práce je zachytit současnou situaci v České republice, provést srovnání s rokem 1993 a v roce 1993 se pokusit o zasazení České republiky do mezinárodního kontextu (neboť mezinárodní data z roku 2000 nebyla v době zpracování k dispozici). Modul životního prostředí vychází z několika teoretických konceptů, které nejsou v naší zemi příliš známy. Z tohoto důvodu je věnována zvýšená pozornost popisu jednotlivých teorií a indikátorů z nich vycházejících. I přes snahu o komplexní zpracování environmentálního modulu ISSP je nutno konstatovat, že některé otázky zůstaly nevyužity a jejich analýza čeká na své zpracování. Při úplném a zároveň vyčerpávajícím zpracování by byla výsledkem nejspíše mnohastránková publikace. Není ovšem v silách jednoho autora uskutečnit takový odvážný počín v kratším časovém horizontu. Tato práce tak zůstává pouze jakýmsi vstupním pojednáním a výzvou pro možné další analýzy a autory.

Sedm slabin české sociologie – osobní pohled jednoho sociologa

HYNEK JEŘÁBEK*

Institut sociologických studií FSV UK, Praha

The Seven Weaknesses of Czech Sociology – the Personal Viewpoint of One Sociologist

Abstract: These reflections on the state and problems of Czech sociology after twelve years of free development include thoughts on its seven weaknesses which either at present or at least potentially pose a threat to Czech sociology, deprive it of the ability to compete, and lower the level of its prestige in society and the value of its scientific results. These weaknesses include: (1) the division of Czech sociology into qualitative and quantitative sociology, including the intolerance that accompanies this state; (2) the uncritical acceptance of only the most basic and superficial results of sociology by the political sphere in the form of percentages and speculations relating to them; (3) the sombre state of under-financing in academic sociology; (4) the difficulties affecting post-secondary school teachers on the one hand and researchers at the Academy of Sciences on the other; (5) the need for co-operation with other sociologists in the region; (6) co-operation with Europe and the world; (7) morals and integrity, without which, in the author's firm opinion, it is impossible to conduct sociological research.

Sociologický časopis, 2002, Vol. 38 (No. 1-2: 37-47)

Toto zamyšlení chce upozornit na několik jevů, které podle názoru autora oslabují českou sociologii. Je to úvaha osobní, zaujatá, spíše analytická než programová, úvaha rozhodně vybízející k diskusi, případně i k polemice.

1. Rozlomení první: kvalitativisté a kvantitativisté

Listopad přinesl do sociologie konečně možnost otevřené diskuse paradigmat, jimiž se řídí sociologické bádání v celém světě. Paradigmata kvalitativní sociologie byla uváděna v českém kontextu již před listopadem. Jejich popularizátory byli tehdy především Miloslav Petrusek a Jiří Linhart. Vzpomeňme jen na trojici přednášek Miloslava Petruska pořádanou tuším v roce 1988 metodologickou sekcí Československé sociologické společnosti ke kvalitativním metodám a k paradigmátům kvalitativní sociologie. V knížce *Teorie a metoda v moderní sociologii* toto téma Miloslav Petrusek uvádí do všestranných souvislostí [Petrusek 1993]. Také článek Josefa Alana v *Sociologickém časopisu* [Alan 1997] ukazuje správně a přehledně dualitu analytického a narativního paradigmatu jako dvou používaných přístupů, kterými se světová sociologie vyjadřuje o společnosti a kterými by se měla a mohla vyjadřovat i česká sociologie konce dvacátého století.

Horší je již praxe na našich sociologických pracovištích. Namísto étosu tolerance, k němuž vyzývá Petrusek ve své knížce [Petrusek 1993: 27 an.], se setkáváme se snahami monopolizovat sociologii jen jedním, monoparadigmatickým přístupem, který vyhání

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Doc. PhDr. Hynek Jeřábek, CSc., Institut sociologických studií FSV UK, U Kříže 8, 158 00 Praha 5, tel. (02) 5108 0234, e-mail jerabek@mbox.fsv.cuni.cz

ostatní někde na okraj, nebo snad za hranice uznávané vědy. S tímto nesmiřitelným postojem jsme měli možnost se setkat dokonce i v médiích, kdy například jeden z čelných představitelů biografické sociologie na dotaz po významu Sčítání lidu v lednu 2001 výrazně zpochybnil, ne-li zcela popřel smysluplnost tohoto typu sběru sociální informace. Bohužel se lze setkat i s neméně radikálním opačným pohledem – paušálním přehlížením výsledků dosažených kvalitativními výzkumnými technikami tou částí sociologické komunity, která se rozhodla pro druhý, jen kvantitativní extrém a vyznává jen striktně statisticky podložené a sofistikovanými matematickými prostředky zaštitěné výsledky. S takovým paušálním odsuzováním jednoho nebo druhého způsobu získávání sociologických poznatků by se naše sociologická obec neměla smířovat. Kritickou náročnost založenou na posouzení metodologické korektnosti a oprávněnosti východisek použitých postupů nelze nahrazovat apriorní netolerancí a pokusy o omezování svobody vědeckého bádání.

Rád bych vyzval touto cestou sociologickou obec k tomu, aby nepodporovala takovou bojovnou netoleranci, tuto zákopovou válku dvou opevněných táborů nesmiřitelných paradigmat. V historii světové sociologie se setkáváme s opravdu velkými osobnostmi z obou táborů, s lidmi, kteří přestože sami uměli dokonale jedno z významných paradigmat, upřímně a s velkým zaujetím podporovali spolupráci s výzkumníky užívajícími metody zcela opačné a výsledky svého bádání s nimi porovnávali. Vzpomeňme jen Paula Lazarsfelda (označeného C. W. Millsem za představitele abstraktního empiricismu) a jeho spolupráci s Theodorem Adornem ve výzkumu působení rozhlasu nebo s Davidem Riesmanem ve slavném výzkumu *Academic Mind*. Anebo si uveďme příklad z druhé strany: vstřícný postoj Williama Foota Whyta, velkého propagátora zúčastněného pozorování a představitele sociální a kulturní antropologie a kvalitativní sociologie a jeho vědomé a cílené využívání metody *survey* například ve výzkumech v Jižní Americe.

Nerozlamujme naši malou, křehkou a zranitelnou sociologickou obec na kvalitativisty a kvantitativisty. Neučme studenty, že existuje jen jedna „správná“ sociologie. Učme je kritickému pohledu, samostatnému myšlení a také toleranci k nejrozličnějším přístupům ve vědeckém bádání. Kvantitu stejně nemá smysl poznávat bez jejího kvalitativního určení. K čemu by nám bylo platné vědět, že má někdo 5? Když nebudeme vědět, zda jablek, domů nebo miliard dolarů, je nám to k ničemu. A naopak, kvalitativně orientovaní sociologové nám asi nepředpovědí, kolik procent hlasů získá ODS v příštích volbách ani neodhalí, jaký je vliv nekvalitního životního prostředí v severních Čechách na snížení pravděpodobnosti dožití lidí, kteří bydlí v tomto regionu. Bez využití metod narativních i analytických, odvozeno od problému a situace, se neobejdeme a bez spolupráce sociologů s různým zaměřením to také nepůjde.

2. Rozlomení druhé: *pool* kontra *survey*

Se dvěma pojetími výsledků sociologického bádání se setkáváme všude, na konferencích, v denním tisku, v referátech studentů, a občas i v odborných článkách sociologů. Snad nejvýrazněji tato dualita vystupuje na světlo v oblasti výzkumů veřejného mínění. Zde je spojena se dvěma historicky zakotvenými výzkumnými tradicemi, které jsme si zvykli označovat jako *pooling* na jedné straně a jako *survey* na straně druhé. Hned vysvětlím, co mám na mysli. Získám-li výpověď od reprezentativního souboru jedinců zastupujících nějakou populaci, nejčastěji populaci obyvatel nějakého státu, sděluji jako výsledek svého bádání procentní údaj o zastoupení nějakého názoru v této populaci. Například: „48 % české populace (± 3 %) podporuje vstup České republiky do EU“. Jednám-li takto, pracuji

podle osvědčeného modelu, který můžeme nazvat „metoda-pool“. Zkoumám-li soubor osob reprezentující vrstvu českých drobných podnikatelů a živnostníků a vedle toho soubor osob reprezentující dlouhodobě nezaměstnané dělníky propuštěné z továren českého, dříve státního velkopřůmyslu a zjistím-li, že první podporují vstup České republiky do EU čtyřikrát častěji než druzí a snažím-li se odpovědět na otázku, proč je tomu tak, postupuji podle odlišného modelu, nazvěme jej „metoda-survey analysis“. Všimněme si, že ve druhém případě nemusím mít k dispozici soubor dotázaných, který by reprezentoval populaci celého státu.

Jestliže je sociologie v očích představitelů politického vedení země reprezentována, s čestnými, ale nečetnými výjimkami, jen tou částí sociologické (a nejen sociologické) komunity, která politikům předkládá jednoduchá procenta, tedy tu nejvíce viditelnou vrstvu společenské skutečnosti, a také nejvíce proměnlivou, nejsnáze ovlivnitelnou, nejméně stabilní a nejméně spolehlivou část sociologického poznání, nesmíme se divit, že je prestiž sociologie taková, jaká je. Je po mém soudu úkolem sociologů obhájit potřebu, legitimitu a daleko větší důležitost výpovědi o podstatě sledovaných jevů, o jejich důvodech, chcete-li příčinách, pravidelnostech, které v nich sociologie objevila. 48 % podpora je proměnlivý povrch společenské skutečnosti, je to víceméně jen jev. Změní se na 40 % nebo na 53 % pod vlivem vnějších okolností anebo vnitřního vývoje a budeme-li tento povrch společenského veřejného mínění zkoumat takto zevnějšku, nezjistíme, proč se procento změnilo. Podstatou je v tomto případě celý soubor příčin tohoto projevu veřejného mínění, paleta lépe a hůře ovlivnitelných faktorů, které utváření tohoto jevu provázejí. Chtějí-li politici zvýšit veřejnou podporu našeho vstupu do EU, potřebují znát mechanismy, jimiž tato podpora vzniká a jimiž se naopak ztrácí. Znalost řady čísel provázená mediálními spekulacemi, bohužel často zneužívanou i k politickým cílům, nedělá čest sociologii jako vědecké disciplíně. A přesto se s tímto způsobem také „sociologického“ myšlení setkáváme.

Rád bych připomněl, že úkolem vědecké disciplíny, sociologii nevyjímaje, je odhalovat to, co jest pod povrchem sledovaných jevů, tedy zkoumat podstatu společenských jevů, ne jejich jevové stránky. A nástroje k tomu potřebné jsou dnes již dostatečně vyvinuté, abychom se pokoušeli o vysvětlování příčin zjištěných jevů, o zkoumání jejich pravidelností, o postižení mechanismů, které ve společnosti nebo v některých jejích částech fungují.

3. Rozlomení třetí: komerční a akademická sociologie

Mnoho mých předlistopadových přátel založilo soukromé firmy a odešlo dělat profesionální sociologický výzkum do nelehkého prostředí ostré obchodní konkurence. Řada z nich velmi úspěšně. Všimněte si prosím, pro porovnání, jiných odvětví našeho hospodářství a zkuste si srovnat, kolik z vlajkových lodí těžkého průmyslu, strojírenství, energetiky, spotřebního průmyslu nebo telekomunikací jsou české firmy, kolik firmy se zahraniční účastí a kolik z nich jsou pobočky nebo dceřiné společnosti zahraničních mezinárodních společností. A nyní se podívejme na analytické a výzkumné společnosti, v nichž má sociologie své důležité slovo. V této branži se flotila českých lodí, a lodí, které vypluly z českých sociologických přístavů rozhodně neztratí. Doplňte si podle své obliby, nepíši reklamní článek, ale přinejmenším některé z vlajkových lodí sociálního a marketingového výzkumu v České republice vypluly z českých sociologických přístavů a dělají dobré jméno české sociologii.

Druhá část mých přátel zůstala v akademické sféře. Pracují na Akademii věd, na univerzitách, v resortních výzkumných ústavech a k této sféře bych bez ohledu na přesnost označení přidal řadu vynikajících sociologů, kteří dělají svou „akademickou“ část práce jaksí navíc ke svým mnoha rutinním povinnostem ve svém často dosti neakademickém povolání. Ale, ruku na srdce, jaký je rozdíl mezi denními rutinními povinnostmi vysokoškolského učitele sociologa a denními rutinními povinnostmi sociologa ministerského úředníka ne příliš vysokého ranku. Na tvůrčí sociologickou práci zbude v obou případech část večerů, víkendy a pár půldnů v měsíci nezaplněných rutinou.

Situaci v soukromých firmách znám jen o něco lépe než pouze z doslechu. Ale vím tolik, že těch období, která nejsou poznamenána tlakem neúprosného termínu, je opravdu málo. Přes tuto podobnost v časových možnostech obou oblastí, v nichž se rozvíjí naše česká sociologie po listopadu 1989, existují významné rozdíly, o nichž je dobře něco si říci.

Za nejvýznamnější z těchto rozdílů považuji na jedné straně v zásadě výkonově orientované „meritokratické“ prostředí soukromých firem a na druhé straně v principu „ochranné“ prostředí mnoha „akademických“ pracovišť. A to vše přes mnohé snahy řady významných představitelů našeho oboru to změnit. Tyto snahy o „promítnutí zásluh“ do odměňování pracovníků (ať již materiálního nebo i symbolického) se v několika mně známých případech setkaly s neporozuměním, ale také s odporem, obranou, protitlakem. A přitom v „soukromé“ části sociologické analytické obce není s „meritokratickým chováním“ problém. Do diskuse k tomuto jevu mohu přispět jen částečně. Aniž si dělám iluze o množství materiálních prostředků, kterými disponují „soukromé“ firmy, je, analogicky podle situace v zahraničí, zřejmé, že komerční úspěch firmy, závisející na umu a nasazení jejích lidí, se projeví v naprosté většině případů ve větším zisku firmy. Lepší práce firmy tedy umožní lépe odměňovat pracovníky, kteří se zasloužili o úspěch. A to se v této části „sociologické obce“ se značnou pravděpodobností děje.

„Akademická“ sociologická obec, a zde mohu poskytnout obrázek zasvěcenější, tuto závislost nezná. Výsledky práce vysokých škol nemají za následek vyšší nebo naopak nižší příjmy těchto škol. A když už najdeme příklady opaku, mechanismy rozdělování těchto dodatečných příjmů uvnitř škol velmi významně tlumí motivační význam úspěchu. Výzkumné ústavy Akademie věd jsou hodnoceny v dlouhých časových intervalech a výsledky tohoto hodnocení jsou v principu chápány jako „povolení další existence“. Výzkumníci sociologové na dalších pracovištích zpravidla nemají své hodnocení svázáno se svými „vědeckými úspěchy“. Za této situace se „odměňování“ v této sféře omezuje prakticky jen na „symbolické odměny“. Na vysokých školách jsou to doktoráty a habilitace, na pracovištích akademie atestace a získávání grantů. Zařazení mezi profesory nebo docenty na vysoké škole a mezi vědecké pracovníky na Akademii věd patří mezi pozitivní motivace pro publikační a výzkumné úsilí. Třít, pět, často i desetileté úsilí sociologa však nepřináší v zásadě žádnou změnu v životním postavení jeho a jeho rodiny. To je rozhodující rozdíl oproti situaci ve „standardních demokraciích“ na západ od nás. Jestliže se váš plat v Německu po dosažení doktorátu a docentské habilitace nejméně ztrojnásobí, zůstanete-li v akademickém prostředí univerzity, a jestliže profesura znamená v zásadě jisté zaopatření rodiny do konce vašeho života a opět zdvojnásobení nebo ztrojnásobení vašeho příjmu oproti přeci jen ještě nejisté pozici docentské, má akademická dráha výrazné motivační milníky a dobrý sociolog je zpravidla mnohem lépe odměňován než jeho průměrný kolega.

Co s tím? Vzhledem k tomu, že „akademická“ sociologie nezajišťuje výkonným a výkonově orientovaným sociologům odměňování úměrné jejich kvalitním výsledkům a odpovídající jejich vyššímu pracovnímu úsilí, hledají naši „akademičtí“ sociologové jiné způsoby řešení své materiální situace. Příjem z vědeckých grantů je omezený. I když budete mít velmi „bohatý“ grant, vaše starost o něj zabere tolik času, že polovina vaší ředitelské odměny bude vlastně sekretářský plat za vaši noční práci, kterou s ním máte. A ta druhá polovina představuje ročně maximálně jeden měsíční plat sekretářky ředitele úspěšné firmy. Za články a referáty na konferencích nedostanete nic a za knížky tak málo, že byste si jinou činností vydělali za stejnou dobu mnohonásobně více. Grant mít musíte, protože byste se nedostal/a na žádnou zahraniční konferenci anebo nemohl/a třeba ani pracovat na akademii věd. Motivací pro grant je tedy něco jiného než motivace materiální. Umožní vám dělat výzkum, ale nepřispěje vám významným způsobem na živobytí. Tak jak to vlastně sociologové v této sféře dělají? Různě. Zkusil jsem všechno, takže vím, o čem mluvím. Úsilí vložené navíc do sociologického bádání se může vrátit jedině ve výrazných mezinárodně uznaných vědeckých výsledcích. Na to lze vsadit, ale chce to soustředěné cílevědomé mnohaleté úsilí. Pak můžete být mezinárodně uznávaným profesorem, který je zván jako hostující profesor do ciziny a placen alespoň část roku jako jeho kolegové v Evropě nebo v USA. Mezitím, anebo místo toho, můžete učit na další univerzitě, většinou v jiném městě. Někdy to máte placeno, někdy ne. Můžete učit v angličtině na některé vysoké škole s manažerským zaměřením. Váš příjem se zdvojnásobí, ale děláte-li to poctivě, vydáte ze sebe trojnásobek svého předchozího pracovního výkonu. Můžete mít částečný úvazek na bratrském pracovišti. Jste-li zaměstnán na univerzitě, pracujete ještě na částečný úvazek za srovnatelně nevelké peníze na akademii věd. Jste-li zaměstnán na akademii, můžete většinou učit na univerzitě, ale dostanete nejčastěji jen tři tisíce za celý semestr. Jednak univerzita nemá peníze a jednak se počítá s tím, že tam učíte proto, že se chcete stát docentem, a to nejde, aniž byste učil/a aspoň tři roky, lépe však pět let. Můžete se nechat zaměstnat soukromou firmou provádějící marketingový výzkum. Když nemáte střechu nad hlavou a potřebujete si vydělat na byt, vydržíte to několik let. Když vaší motivací bude vydělat si na cestu kolem světa, podruhé si to asi rozmyslíte. Rozhodnete se buď pro „akademickou“ nebo pro „komerční“ sféru. Dělat dobře „akademickou“ sociologii a přitom být naplno zaměstnán ve výzkumné firmě – to je opravdu velmi náročný dvojí život. Další variantou je při „akademickém zaměstnání“ ještě trochu, anebo i naplno, podnikat. Vzhledem k tomu, že si priority v každém okamžiku stanovujete sám/sama, je to představitelné. Ale, ruku na srdce, kompromisy v té či oné oblasti budou při takovém uspořádání života nutné.

Tomu, kdo si pozorně přečetl výčet těchto možností, musí být zřejmé, že takzvaní „akademičtí“ sociologové, kteří nežijí z milionářské renty a musí živit rodinu, nemají „klid“ na soustředěnou výzkumnou sociologickou práci. Zvýšit jejich motivaci k tomu, aby svou další práci vkládali do své profese ve svém hlavním zaměstnání, ať již na univerzitě, nebo ve výzkumném ústavu, by bylo možno jen výrazným zvýšením jejich finančního ohodnocení (řekněme v průměru na dvoj- až trojnásobek) a současně neméně výrazným diferencováním jejich, vlastně našich, platů. Takže průměrný začínající výzkumník by měl mít alespoň tolik jako průměrný začínající manažer nebo jako dobrá sekretářka v soukromé firmě. Špičkový výkonný výzkumník nebo docent na univerzitě by měl mít plat srovnatelný s vedoucím odboru na ministerstvu a profesor by měl mít plat jako ministr. Pak by také oprávněné požadavky na „akademické“ sociology mohly být nesrovnatelně vyšší. Dnes ředitel institutu nebo vedoucí katedry vlastně nemá prostředky,

jak motivovat své podřízené k vyššímu výkonu ani jak odměňovat mimořádné vědecké výsledky.

Rozlomení mezi „komerční“ a „akademickou“ sociologií spočívá tedy především v oblasti odměňování a motivace lidí. Na druhé straně je však provázáno také odlišnou orientací na jiný typ výsledků, které jsou očekávány v těchto dvou sférách. Soukromé firmy v Česku ještě ne vždy považují za standard, aby jejich nejlepší výzkumníci prezentovali své výsledky na mezinárodních konferencích a aby psali články a knížky. Výjimky už existují a dobře tomu tak. „Akademičtí“ sociologové si dosud nezvykli na představu, že by výsledky jejich práce byly vystaveny kritickému hodnocení tak, jako je tomu zcela jistě v soukromých firmách. I tady existují menší kolektivy a některá pracoviště, kde najdeme náročné kritické prostředí, ale zdaleka to není univerzální. A důvodem je právě ten fakt, že není v akademické obci jednotný názor na to, jak vyjádřit rozdíly mezi podprůměrnými, průměrnými a vynikajícími. A tam, kde se lidé shodnou a přijmou přísná kritéria, není čím kvalitní práci těch nejlepších zaplatit.

4. Rozlomení čtvrté: učit, nebo bádát

Podmínky pro výzkumnou činnost a podmínky pro výchovu mladých sociologů se výrazně liší na vysokých školách a na výzkumných pracovištích Akademie věd a resortů. Vysoké školy sice podporují své učitele v jejich snahách o získávání výzkumných grantů. Způsoby financování sociologického výzkumu a rozsah tohoto financování jsou však jen málo motivující pro běžného sociologa. Vysokoškolský učitel si naplánuje řešitelskou odměnu ve stanoveném limitu, někdy také řešitelskou odměnu pro své spolupracovníky, získá peníze na zahraniční cestu na konferenci, nejčastěji jednou za rok. Má díky grantu prostředky, jimiž může motivovat doktorandy nebo další studenty formou mimořádných stipendií a nemá starost, jak si opatřit běžné prostředky pro svou výzkumnou a pedagogickou práci, jako jsou knížky, kancelářské potřeby a doplňková technika nebo software pro výzkumnou práci. Potřebuje-li však rozsáhlý sběr dat převyšující tisíc respondentů, a to je pro sociologa dosti častá potřeba, musí žádat o opravdu finančně náročný grant. A i když jej jeho kolegové, s nimiž vytvořil pracovní tým, poněkud podpoří, snadno si spočte, že se pustil do finančně a materiálně naprosto nevýhodné transakce. Hodiny strávené přípravou výzkumných instrumentů, výběrovými řízeními pro získání agentury pro sběr dat, koordinací desítek nejrůznějších aktivit zajišťujících úspěch výzkumu, vedením týmu a účtováním stovek drobných i větších položek často pak chybí pro soustředěnou interpretaci a prezentaci výsledků výzkumného bádání. A sociolog výzkumník se ptá, jestli to měl zapotřebí, když jeho soused na katedře, platově vlastně stejně hodnocený, si v ušetřeném čase mohl vydělat několiknásobek prací mimo katedru a mimo granty někde mimo „výzkumnou akademickou řeholi“. Není tedy divu, že na vysokých školách granty podporovaný výzkum není sociology příliš vyhledáván.

Jinak je tomu na pracovištích Akademie věd. Mohu mluvit jen o Sociologickém ústavu AV ČR a jistě neprozradím žádné tajemství, když řeknu, že zde je získávání výzkumných grantů velmi prestižní záležitostí a že se může snadno stát otázkou „přežití“ na pracovišti. Výhodou při práci na výzkumném grantu na akademickém pracovišti je existence zřetelného, reálně spolupracujícího výzkumného týmu. Hlavní řešitel zde má vlastně pozici vedoucího malého oddělení téměř se všemi právy a povinnostmi takového vedoucího. Výzkumná práce na grantu zde tvoří hlavní obsah pracovní činnosti a publikace výsledků těchto aktivit hlavní kritérium pro její hodnocení. Jestliže vysokoškolský

učitel grant může postrádat, na akademickém pracovišti být dlouhodobě bez grantu prakticky nejde.

Vysokoškolská výuka je naopak doménou vysokých škol, v sociologii většinou univerzit. Předpokládá se, že pro vysokoškolského učitele je jeho učení hlavní náplní práce a je za ně také v zásadě odměňován. Za výzkum získává materiální ocenění jen zřídka a jen výjimečně jinak než ze svých řešitelských grantových odměn. Přestože docentský či profesorský vědeckopedagogický titul patří k prostředkům symbolického ohodnocení kvality práce především na vysokých školách, také na Akademii věd je ceněn. Vede to k nepěkné praxi využívání „akademických“ pracovníků jako levné nebo dokonce bezplatné pracovní síly ve vysokoškolské výuce. Vysoká škola velmi získá kvalitními přednáškami pracovníka výzkumného ústavu, neposkytne mu však odpovídající odměnu. Kdyby nutnou podmínkou, a tedy jedinou možnou cestou, k získání docentské habilitace nebo profesury nebyla výuka na vysoké škole, asi by spolupráce mezi fakultami vysokých škol a pracovišti akademie věd vypadala jinak.

5. Rozlomení páté: centrum versus periferie

Ještě jste se nesetkali s přezíravým postojem sociologů z nějakého pražského pracoviště vůči kolegům z Ústí, Plzně, Ostravy nebo Olomouce? Tak vám blahopřeji. Patrně jste šťastnou výjimkou. Rozdíly v úrovni pracovišť jistě kdysi existovaly. Avšak kde ty loňský sněhy jsou? Brno je dnes výraznou konkurencí pražským sociologům a výuka například v Plzni se rychle zlepšuje. Platy na pracovištích mimo centrum jsou často vyšší, podmínky nabízené mladým pracovníkům jsou lákavé, a tak tam mladí jdou a rychle se zlepšují. Mají zde silnou motivaci, nejsou zde uměle brzdění v postupu a v přebírání vysoké odpovědnosti svými staršími kolegy a jsou tedy tvůrčí, a jsou již reálnou konkurencí centru. Navíc sociologové z centra si na periférii přivydělávají a zvyšují tak prestiž těchto pracovišť. Neodsuzuji to, je to pochopitelné za současné situace (viz problém 3), a navíc to pomáhá rychle vyrovnávat úroveň zkušeností mezi jednotlivými pracovišti.

Co z toho vyplývá? Nemysleme si, že platí a bude nadále automaticky platit, že v Praze jsou nejlepší sociologická pracoviště. Jednak to asi již není pravda a jednak dynamika rozvoje mladších sociologických pracovišť mimo centrum zcela přesvědčivě ukazuje, že není daleko doba, kdy se může stát, že budou v některých oblastech pražská pracoviště za svými regionálními mladšími bratry a sestrami beznadějně zaostávat. A jak tomu čelit? Otevřít se jejich konkurenci již teď a srovnávat se s nimi v přátelském dialogu a spolupráci. Nebát se jim pomoci a věřit, že jejich rozvoj nejen neoslabí „sociologii v centru“, ale pomůže pozici celé sociologické obce.

6. Rozlomení šesté: Česko versus Evropa a svět

Česká sociologie jako celek na světovou sociologii moc nedbá. Nesnažím se o přílišnou generalizaci, ale rád bych poukázal na skutečnost, že jen část sociologů, a patrně jen menší část, udržuje pravidelnou spolupráci se svými zahraničními kolegy. Jen o poměrně nevelké části výzkumníků a učitelů naší české sociologické komunity je možno říci, že jsou součástí evropské nebo světové sociologie ve své specializaci. Každý z nás by dovedl uvést pět šest jmen. Málokdo deset nebo dokonce dvacet. Toto však neplatí v jiných zemích. V mezinárodním srovnání jsme na tom opravdu podstatně hůře. Stačí navštívit mezinárodní konferenci a spočítat účastníky ze stejně velkých zemí. Proč je tomu tak a co to má za důsledek? Chybí prostředky na cestovné. To je ale jen část pravdy. Je fakt, že zvláště v poslední době se objevila celá řada alternativních způsobů financování zahra-

ničních cest. A když najdeme ty, kteří jezdí, a zjistíme, z jakých prostředků, často bychom museli konstatovat, že jiní, kteří nejeli, mohli stejný způsob financování použít také. Na druhé straně se stává, že český sociolog vyjede na relativně velmi drahou konferenci a účastní se jí bez vlastního referátu. Je to již jev řídký, ale občas se to stane. To je jen o málo lepší než nejet vůbec. Diskuse se zahraničními kolegy, takové, které vám mohou pomoci ve vaší další výzkumné práci, spontánně vznikají tak, že zahraniční kolega vás vyhledá po vašem konferenčním vystoupení mezi desítkami jiných, neznámých, pro něj nepřehledných tváří. Jet a nevystoupit je tedy plýtváním dosti omezených prostředků, které na cestování máme. A to platí i pro nejmladší výzkumníky. Doktorandi z amerických univerzit soutěží o nejlepší referát na mezinárodní konferenci. I naši doktorandi by měli jezdit, i oni by měli soutěžit.

A to rozlomení vidím především v tom, že ti, kteří nejedí, jen těžko budou uplatňovat na svou práci náročná mezinárodní měřítká. A toto poměřování se světem je nejlepší recept proti české zahleděnosti do sebe, proti představám, že jsme docela dobří, jenom ne dostatečně zaplacení. Budeme-li dobří mezinárodně, budeme mít více práva požadovat náležité ocenění naší práce i doma. A všimněte si, prosím, že jiné obory si v zahraničí své místo již vydobýly. Například ekonomové. O českých ekonomech v zahraničí nikdo nepochybuje a zajímavé je, že u nás doma také ne. Nevidíte v této souvislosti šanci na ještě jiné vysvětlení tohoto rozdílu mezi ekonomy a sociology než je jen „ubližovaná“ představa o tom, že za naše domácí postavení může někdo jiný než mi sami?

7. Rozlomení sedmé a nejdůležitější: mravnost versus podvůdky a lidská selhání

Co není vidět, to se smí?! Na co se nepřijde, to lze beztestně dělat?! Když je můj podvod výrazně menší než veřejně známý podvod někoho jiného, proč bych ho neudělal?! Když mohu drobným podvůdkem opravdu hodně získat, byl bych přeci hloupý to nezkusit?! A konečně: Podvod, který mi nikdo nedokáže, vlastně není podvodem?! Ještě jste si nikdy nevšimli, že i mezi sociology se občas vyskytne jednání podle těchto „zásad“? České prostředí je v tomto ohledu opravdu silným zdrojem možné nákazy. A dosti značná část sociologické komunity se chová tak, že svou nevšímavostí tyto přestupky proti dobrým výzkumnickým mravům mlčky promíjí. A to rozlomení české sociologie, které mně osobně vadí ze všeho nejvíc, je právě rozdělení českých sociologů na skupinu těch, kteří se snaží podvody nedělat a styděli by se za ně, a na skupinu těch, kteří nejenže nechápou, proč by je dělat neměli, ale nedokáží ani pochopit někoho, kdo by si dělal starosti, když neexistuje důkaz, že něco nesprávného provedl. Je těžké ukázat na někoho prstem, a přesto víme, že to, co jedni považují za nemyslitelný prohřešek, jiní přehlížejí nebo omlouvají.

Zkusme si uvést pár příkladů a položit několik otázek: „Když vědecký pracovník použije ve své práci text někoho jiného bez citace, smí pokračovat ‚bez ztráty květinčky‘ v ‚akademické dráze‘?“ Nebo jiná situace: Jak se zachovat, když student na otázku: „Co dělat, když místo předepsaných 1500 respondentů získáme jen 1486 odpovídajících?“; odpoví ze zkušeností získaných praxí v „renomované“ firmě? Co když odpoví, že soubor „dosamplujeme“? A co když vysvětlí, že se to dělá tak, že zbývajících několik „respondentů“ matematicky vymodelujeme ze souboru údajů, které jsme získali z celého velkého souboru reálně odpovídajících respondentů? A co když dodá, že se na to nedá přijít? A co když argumentuje tím, že na „tuto práci“ existuje procedura v SPSS, o níž se přece ví, že je na to? Anebo co budete dělat, když se vás zeptají mladí adepti oboru, zda opravdu musí všechny dotazníky studentského výzkumného projektu získat dotazováním, zda musí mít

pro svou seminární práci odpovědi od celého předepsaně velkého souboru dotazovaných? Opravdu všichni zareaguje stejně přísně, odmítavě a rozhořčeně? Anebo je již naše česká sociologie rozlomena i v představě, co se smí a co se nesmí?

V tomto místě cítím potřebu přesněji vysvětlit, proč je podle mne mimořádně důležité, aby i těch 14 dotazníků, které chyběly do 1500, byly fyzicky existující dotazníky vyplněné skutečnými lidmi a ne virtuální, umělé, vymyšlené údaje, které by vyplnily mezeru, kterou si naivní badatel přeje mít zaplněnou. (Existuje pochopitelně i jednoduchá možnost – mít dotazníků o 14 méně, ale o to teď nejde.) Těch důvodů je hned několik. Ten nejjednodušší je principiální, mravní. Připustím-li malý ústupek, docela nepatrný podvůdek, kde najdu hranici mezi „přípustnou mírou šizení“ a „velkým nepřijatelným podvodem“. Druhým, vážnějším důvodem, je naše povinnost ukazovat mladé generaci sociologů příklady správného výzkumného chování a ne ji učit nepokleslejším hokynářským praktikám „takovýzkumu“. A třetí důvod souvisí s mým hlubokým přesvědčením, že sociologie je vědou, sice velmi mladou, ale tím nezbavenou odpovědnosti za „měření“, která provádí.

Před čtyřmi sty lety trvalo Janu Keplerovi 18 let, než odhalil tři zákony o pohybu nebeských těles – planet naší sluneční soustavy kolem Slunce. Kdyby se o to kdokoli pokoušel o padesát let dříve bez tisíců přesných pozorování astronoma Tychona de Brahe, ani s genialitou Keplerovou by nemohl uspět. Pozorování Tychona de Brahe byla dvacetkrát přesnější než předchozí měření mnoha generací astronomů, byla opakovaná, dlouhodobá a provádělo je vždy několik pozorovatelů [Horský 1980]. Kepler k těmto velmi přesným měřením přidal svá bádání v oblasti optiky, své teoretické modely a teorie a tisíce hodin výpočtů. Ale bez Brahových měření, která byla tak přesná, jak jen nejvíce tehdy mohla být, by Kepler neproměnil „empirická čísla přírody“ v „momenty zákona či míry“ [Hegel 1985: 379], zákony by prostě neměl šanci objevit. Přejeme-li si, aby sociologie byla vědou, musíme se k procedurám i k výsledkům našich zjišťování chovat s náležitou úctou a respektem, musíme se v péči o jejich pravdivost, přesnost a spolehlivost zaměřit na všechna ta místa, kde bychom mohli odstranit chyby měření a ne je blahosklonně a nekontrolovaně přimísit přidáním smyšlených „takyměření“. Jak by to dopadlo s Keplerovými zákony, kdyby mu slovutný astronom na dvoře Rudolfa II. Tycho de Brahe do svých zápisů z měření přimíchal čtrnáct večerů smyšlených pozorování založených na některé z tehdy vládnoucích teorií o kruhovém pohybu planet? Jsem přesvědčen, že to neudělal. Prestiž Keplerovy a Brahovy astronomie i prestiž jejich následovníků je mimo jiné založena právě na této jistotě „vědeckého“ chování.

Bez jasné hranice mezi poctivou sociologií a nepoctivou hrou na sociologii bychom zdiskreditovali všechny výsledky našeho bádání a ani bychom se nemohli se ctí zařadit do mezinárodní vědecké spolupráce. Jakýkoli kompromis v této zásadní věci podle mého nejhlubšího přesvědčení opravdu není možný.

HYNEK JEŘÁBEK přednáší metodologii a historii sociologického výzkumu a sociologii komunikace na Fakultě sociálních věd UK. Zabývá se výzkumem interpersonální a masové komunikace a utvářením politických postojů a také dílem P. F. Lazarsfelda. V roce 1997 vydal v Karolinu monografii Paul Lazarsfeld a počátky komunikačního výzkumu, v roce 1999 ve spoluautorství v edici Working Papers Sociologického ústavu AV ČR studii Utváření postojů obyvatel českého města I.

Literatura

- Alan, J. 1994. „Narativní a analytické paradigma v soudobé sociologii.“ *Sociologický časopis* 30(1): 11-20.
- Hegel, G. W. F. 1985. *Logika ako veda I*. Bratislava: Pravda.
- Horský, Z. 1980. *Kepler v Praze*. Praha: Mladá fronta.
- Petrusek, M. 1993. *Teorie a metoda v moderní sociologii*. Praha: Karolinum.

Summary

These reflections on the state and problems of Czech sociology after twelve years of free development include thoughts on its weaknesses.

The first of the causes indicated as contributing to the weakening of Czech sociology is the intolerance that attends its division into qualitative and quantitative approaches. There exist efforts to monopolise sociology with a mono-paradigmatic approach, chasing others to the edge or beyond the borders of recognised science. The sociological community in the Czech Republic should not give in to any such sweeping attempt to condemn one particular way of acquiring sociological knowledge. There is no one 'correct' type of sociology, and it is impossible to conduct research without both qualitative and quantitative methods, without narrative and analytic approaches, and without co-operation between sociologists working with various orientations.

The second problem is how only the superficial results of sociology are accepted into the political sphere. If in the eyes of Czech politicians sociology is only a matter of simple percentage points, the prestige of this field in the Czech Republic can only decline. The task of sociologists is to defend the need, legitimacy and the far greater importance of the interpretations of observed phenomena, the reasons or causes behind them, and the nature of their occurrence. If for example politicians were interested in increasing public support for the accession of the Czech Republic into the EU, it cannot be enough for them to have information on the percentage of support among the population for the country's entry into the EU. It is necessary to be aware of the mechanisms that give rise to this support or conversely cause it to decline.

The third problem is the dismal state of under-financing in academic sociology in the Czech Republic. The high-quality results of the work of teachers at post-secondary schools do not lead to greater rewards. The publication and research efforts of a large number of post-secondary-school teachers are less than they could be, as the only motivation to pursue them is the 'symbolic' reward of academic titles and honours. While the academic track in 'standard democracies' in the countries west of our borders features strong motivational (financial, social status and subsistence) milestones, and a good sociologist is as a rule more greatly rewarded than his or her colleague of average performance, in the Czech Republic even the award of a professorship does little to change the standard of living and position of a post-secondary-school teacher.

The fourth problem is formed by the differences between post-secondary schools and the research centres of the Academy of Sciences. Obtaining grants at the research centres of the Academy of Sciences is considered a very prestigious matter, while at post-secondary schools there is little motivational strength. The hours spent on the grant administration and the research work itself are poorly recompensed. Grants enable researchers to participate in conferences abroad and to present the results of the research work itself. However, there is no financial award that would compensate the additional hours spent on this work. It is therefore no wonder that sociologists are not enthusiastically seeking to undertake grant-supported research. Another negative phenomenon is the unpleasant practice of making use of researchers from the Academy of Sciences, as a source of cheap or even free manpower in post-secondary teaching, when they should be engaged in research.

The fifth problem is the way in which sociologists at newly founded research centres in regional towns are overlooked by their colleagues in Prague. Young sociologists starting out at these new research centres are highly motivated creative and learn quickly, and are unburdened by the

higher responsibilities which their senior colleagues have. This paper proposes opening up to, what is today, the competition of the regional research centres and undergoing comparisons with them through friendly dialogue and co-operation.

The sixth problem divides sociologists in terms of their relationship with the sociological community outside the Czech Republic. Only a small portion of Czech sociologists engages in regular co-operation with colleagues outside the country. Czech sociologists who do not travel and co-operate abroad will have difficulty in applying international standards in their own research work. This measure of international comparison is also the best remedy against any kind of Czech 'introversion', against notions that 'really we're quite good, just not sufficiently paid'.

I consider the most serious problem to be the seventh – the neglect of moral principles and scientific integrity among sociologists, and the human failure resulting from this. A part of the sociological community behaves in such a manner that through their inattentiveness they silently overlook infringements against good research 'mores'. Most disturbing is that outside those sociologists who try not to cheat and would be ashamed to do so, there exists a clear group of those who not only do not understand why they should not cheat, but also cannot understand why others are upset by this when no evidence exists that any irregularities have occurred. What some consider an unthinkable sin, others overlook or excuse. The rejection of even small 'infringements' along with positive models of correct research behaviour are so important. Sociology is a science, albeit a young one, but nonetheless bound to the responsibility of 'testing' what it carries out. The prestige of Czech sociology will to a large extent depend on the guarantee of 'scientific' behaviour among the sociological community. Without clear lines being drawn between honest sociology and a dishonest play at sociology, all the results of our research will be discredited and we will be unable to honourably join the ranks of the international scientific community.

sociológia

Slovak Sociological Review

Časopis Sociologického ústavu Slovenskej akadémie vied

Ročník 34, 2002, č. 1

ŠTÚDIE

Miloš Havelka: Český konservatismus a konservativní intelektuálové

L'udmila Malíková, Katarína Staroňová: Politicko-administratívne vzťahy na úrovni ústredných orgánov vlády SR

MLÁDEŽ V PROCESOCH EURÓPSKEJ INTEGRÁCIE

Kenneth Roberts: Podnikanie a nezamestnanosť mládeže v štátoch Európskej únie a v asociovaných krajinách

Sijka Kovačeva: Rozvoj občianskej participácie mladých ľudí vo východnej a strednej Európe

Ladislav Macháček: Občiansky potenciál a formovanie mládežníckej politiky na Slovensku

DISKUSIA

Peter Sýkora: Diletantstvo povýšené na vedeckú metódu

INFORMÁCIE

Ladislav Macháček: Sociologické reflexie súčasnej situácie mládeže v Európe

Anna Tkáčová: Internetový časopis *Človek a spoločnosť*

Sylvia Porubanová: K charakteru koncepcie rodinnej politiky na Slovensku

RECENZIE

Identity: An International Journal of Theory and Research (Identita: Mezinárodní časopis teórie a výskumu) (Barbara Láštiová)

Conference Prague 1999. Transitional Societies in Comparison: East Europe vs. Taiwan (Tranzičné krajiny v porovnaní: Východná Európa a Taiwan) (Tomáš Zálešák)

Ladislav Macháček (zost.): Mládež, práca, budúcnosť Európy (Štefan Kšinan)

Zborník výskumných správ zo sociologických výskumov v rezorte Ministerstva obrany Slovenskej republiky v období rokov 1999-2001 (Dušan Polonský)

A. Ritomský, M. Imrichovičová (ed.): *Súčasný trendy v analýze sociologických dát* (Zuzana Vavrová)

Je čas k zásadní diskusi

PAVEL MACHONIN*

Sociologický ústav AV ČR, Praha

It Is Time for a Serious Discussion

Abstract: The re-birth of Czech sociology after the normalisation period required a prolonged period of time. Nowadays, the attained level of scientific work, particularly thanks to the improvements at the universities, is distinctly better than seven years ago when a similar discussion began. However, it is time to pay attention to some principles according to which Czech sociologists could achieve consensus and corresponding progress in their scientific work. The main responsibility lies in both the empirical and theoretical grasp of the historically unique processes of post-socialist societal transformation and modernisation; this can be realised only through their active participation in international co-operation. Serious interpretations and generalisations of the post-socialist experience require far closer contacts, serious and systematic discussion and both direct and indirect co-operation among empirical research, its methodology, the history of sociology and sociological theory than it is usual nowadays; all this could create favourable conditions for the natural emergence of significant research projects in both basic and applied science.

Sociologický časopis, 2002, Vol. 38 (No. 1-2: 49-54)

Diskuse o stavu a výhledech české sociologie, která proběhla na stránkách *Sociologického časopisu* v letech 1995 a 1996, sice neprokázala udánlivě traumatický stav této disciplíny po jejím – v pořadí již třetím – zmrtvýchvstání (první po roce 1945, druhé v šedesátých letech a třetí po roce 1989), nicméně dala nejeden racionální podnět k zamýšlení o dalších cestách její revitalizace. Za nejcennější přínos tehdejších úvah považuji to, jak neodbytně byl postaven do popředí význam sociologie na vysokoškolských pracovištích. A tento aspekt diskuse měl úspěch: jeho pozitivní řešení se do značné míry prosadilo do života. S potěšením lze dnes konstatovat, že sociologická pracoviště Fakulty sociálních studií MU v Brně, Filozofické fakulty i Fakulty sociálních věd UK v Praze (v posledním případě zejména na půdě nedávno zřízeného Centra pro sociálně ekonomické strategie) za poslední léta značně pokročila v rozvoji koncepčně orientovaného bádání i cíleného výzkumu, nemluvě už o pokrocích v základním působení pedagogickém. Jistá zlepšení lze pozorovat i na dalších vysokých školách, i když tu a tam znovu přicházejí znepokojivé zprávy o pokusech omezit společenskovední výuku na školách technického zaměření. Zdánlivě problematická spolupráce vysokých škol se Sociologickým ústavem AV ČR se vzhledem ke vzájemné vstřícnosti na všech třech uvedených fakultách ukázala být víceméně řešitelnou záležitostí, snad s výjimkou legislativně chybně ošetřeného postgraduálního studia.

Za úspěch celé české sociologie lze považovat společné úsilí několika vysokoškolských, akademických a resortních pracovišť ve spolupráci s odborníky dalších oborů při vypracování konsensuálního návrhu textu Sociální doktríny České republiky. V tomtéž

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Doc. PhDr. Pavel Machonin, DrSc., Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha 1, e-mail machonin@soc.cas.cz

období sociologové různých názorových i metodologických orientací ze všech typů pracovišť, včetně komerčních, přišli s řadou podnětů týkajících se aktuálních otázek vývoje společenské transformace, např. sociálních nerovností, příjmové diferenciaci a nově pojaté ekonomické sociologie vůbec, uplatnění teorií modernizace, strukturace politické scény a problematiky sociálního smíru, sociální problematiky rodu a starší generace, rodiny, středních vrstev, společenských elit, vzdělávacího systému, životního stylu, regionální problematiky, deviantního chování, bytové otázky, sociologicko-statistických přehledů, výzkumu veřejného mínění, dějin sociologie, evropského kontextu české transformace atd. atp. Někteří z nich na této bázi formulovali i nové teoretické myšlenky. Dosti frekventované jsou i styky části sociologické obce se zahraničními pracovišti a stále přibývá úspěšných prezentací výsledků její práce na mezinárodních fórech. Na tomto pohybu se podílejí ve stále vzrůstající míře sociologové mladší generace, jichž zejména v posledních letech významně přibýlo.

Ukázalo se zkrátka, jak mylné bylo přecenění obtíží a nedodělků české sociologie v polovině devadesátých let. Ta tehdy ještě sice zcela neprocitla z normalizační letargie, měla velké obtíže s generační změnou, sbírala však již síly k novému rozvoji. Za dalších pět let pak mnohé ze svých mank dokázala překonat. Učinila tak bez zbytečné reglementace a převratných organizačně institucionálních zásahů, v podmínkách svobodného rozvoje a názorové plurality.

Už v minulé diskusi jsem proti kritikům domnělé neangažovanosti české sociologie v řešení aktuálních společenských problémů poukázal na to, že jistá obezřetnost a postupnost začleňování většiny českých sociologů do aktuálních politických a ideologických sporů v první polovině devadesátých let byla důsledkem jednak rozumného uvědomění si tehdejších reálných sil a možností, jednak neméně rozumné vědecké skepse a zdrženlivosti vůči probíhajícím chvatným institucionálním změnám. Tato zdrženlivost velela tehdy sociologům, aby se na rozdíl od mnohých ekonomů a politologů neangažovali předčasně, na základě pouhých apriorních ideologických předpokladů, v otázkách, v nichž bez náležité analýzy empirických dat nebylo možno na půdě sociologie, jakožto vědy teoreticko-empirické, zformulovat platné a spolehlivé poznatky, tím méně pak hodnocení. Frekvence sociologů, kteří riskovali svou vědeckou pověst aktivní účastí v převládající nekritické apologetice nepřilíš vydařené české verze nové prvotní akumulace kapitálu v prvních dvou třetinách devadesátých let, byla skutečně nižší, než tomu bylo v případě ekonomie a nově se rodící politické vědy. Dnes je ovšem situace jiná a angažovanost sociologů při formulaci společenskovědních východisek politických programů, ve veřejných diskusích o závažných problémech současnosti v denním tisku i v týdenících, zejména však jejich spolupráce v přípravě střednědobých sociálně ekonomických strategií a dokumentů typu Sociální doktríny, při zpracování zpráv o vývoji české společnosti pro mezinárodní ročenky i speciální publikace, jejich aktivita ve veřejném diskursu závažných otázek, jako je postavení žen, reforma vzdělávacího systému, příjmová diferenciaci, proces globalizace apod., se stala samozřejmostí. Počínaje rokem 2000 přestaly být pro český tisk jediným předmětem zájmu z oblasti sociologie výsledky výzkumů veřejného mínění (i když zájem o ně stále trvá) a místo dřívějšího omezeného okruhu autorů se na jeho stránkách vynořily doslova desítky sociologů různých generací. Sociologové se už nemusejí do médií tlačit – ona je sama vyhledávají.

Moje úvodní ohrazení proti přehánění kritičnosti vůči dosaženým výsledkům neznamená ovšem ani v nejmenším souhlas se sebeuspokojením, které tu a tam vzniká na bázi víceméně nerušeného fungování základních sociologických institucí, jejich víceméně

zaslouženého kladného periodického hodnocení a evidentního kvantitativního nárůstu publikací (zejména knižních a domácích, méně již v odborných a zahraničních časopisech) a do jisté – i když zdaleka ne uspokojivé – míry i citací. Zatímco výše jmenovaná vysokoškolská pracoviště byla nezbytnými institucionálními změnami, soustavnou výukovou praxí v širokém profilu a zahájením doktorandského studia přímo donucena vypracovat nové teoretické koncepce a jim odpovídající syntetizující výzkumné projekty, nedá se totéž říci o Sociologickém ústavu AV ČR. Ten si přetrpěl své uměle vyvolané a v jádru zbytečné několikaleté schizma, v jehož průběhu bylo úspěchem již pouhé udržení chodu instituce a k ní přidružených časopisů a víceméně nerušené působení řady paralelně působících výzkumných týmů, z nichž většina dosáhla pozoruhodných dílčích výsledků ve své oblasti zájmu. Jestliže dnes nová ředitelka ústavu vyvolává koncepční diskusi o stavu a vývoji české sociologie, je k tomu právě čas z hlediska do nedávna poněkud rozpačité situace na ústavu. Vyjadřuje tím především potřebu vyjasnit cesty dalšího rozvoje institucí, za jejichž řízení převzala zodpovědnost: Sociologického ústavu s nově vytvořeným akademickým Centrem výzkumu veřejného mínění a edičním oddělením, zahrnujícím mj. i *Sociologický časopis* a *Czech Sociological Review*. Že jakékoli zlepšení v takovéto soustavě institucí bude významné i pro celou českou sociologii a že současná situace na ústavu v mnoha směrech souvisí s celkovým stavem sociologie, je na bíledni. Upozorním-li tedy v dalším na ožehavé problémy české sociologie, budu mít na mysli především situaci v Sociologickém ústavu, nikoli však pouze v něm. Vzhledem k tomu, že mnohé z oblasti materiálně institucionálních podmínek, organizace a metod práce v této oblasti postupně vyjasňuje současné vedení ústavu, soustředím se spíše na otázky obsahu a metod vědecké práce, jak je vidím v historické perspektivě posledních zhruba čtyřiceti let, po něž mi bylo dopřáno se na rozvoji české sociologie podílet, popř. alespoň z povzdálí sledovat její tristní normalizační období.

První zjištění, z něhož lze vyjít, je vlastně banální. Ve srovnání se situací za první republiky, v období po roce 1945 i se šedesátými léty minulého století, také však ve srovnání se soudobými sociologiemi řady menších evropských národů, je dnešní česká sociologie, pěstovaná v Akademii věd, také však do jisté míry i mimo ni, evidentně značně fragmentarizovaná: generačně, paradigmaticky, teoreticky, ideologicky, metodologicky i tematicky. To samo o sobě není žádný hřích, nýbrž důsledek tří okolností: za prvé mimořádné rozmanitosti směrů příznačných pro vývoj světové sociologie v posledních desetiletích, jenž se projevil u nás po roce 1989 bohatou nabídkou cest, po nichž se může sociologické bádání ubírat; za druhé náhlým vytvořením možnosti svobodného rozvoje společenských věd, jež byly až do konce osmdesátých let reglementovány až po tabuizaci celých směrů vývoje a zákaz povolání pro velkou část generace šedesátých let; za třetí pak novostí a vnitřní konfliktností českého společenského vývoje a jeho ideologických souvislostí v letech devadesátých, na něž reagují sociologové mj. i podle svého generačního rozruznění. Svou doplňující úlohu sehrálo i nedostatečné institucionální zabezpečení vědeckého bádání v akademii, na vysokých školách i jinde, jež učinilo dostupnými materiálními zdroji pouze jednostranně liberálně pojaté grantové systémy, nebo vlastní komerční činnost, obojí z povahy věci silně závislé na dílčích iniciativách jednotlivců a výzkumných týmů, méně na úsilí celých akademických institucí. Značná diferencovanost sociologického bádání má i své kladné stránky. V podmínkách plurality názorů se snadněji rodí nové nápady, na ně navazující myšlenky, hypotézy a projekty. Vzhledem ke všem těmto okolnostem bylo jediné správné, když byl v polovině devadesátých let odražen pokus o arbitrární administrativní koncentraci vědecké činnosti Sociologického ústa-

vu na pouhé čtyři tématické okruhy a místo toho vytvořeny podmínky pro svobodný rozvoj týmové práce.

Na druhé straně se mi zdá, že dnes, při dosaženém stupni kvantitativního rozvoje a probíhající generační obměny jakož i v souvislosti s již započatými, nebo teprve chystanými procesy konsolidace, zejména vedoucích sociologických institucí, je čas se zamyslet nad možností posílit jisté integrační tendence, jež by české sociologii napomohly k souhrnnějším, a proto významnějším výsledkům doma i ve vztahu k sociologii mezinárodní. Kromě vnitřních podmínek ve vědě samé vyplývá takovýto postulát i z vývoje společnosti, jež dospěla k jistému stupni zralosti a umožňuje dnes již mnohem vyváženější souhrnná zobecnění, než jaká připadala v úvahu v chaotickém vývoji poloviny devadesátých let.

Ne navrhuji urychlené vypracovávání velkých komplexních projektů, sdružující početné a zpravidla nesourodé kolektivy výzkumníků, s nimiž nejsou z nedávné minulosti nejlepší zkušenosti. Z kvalitativního hlediska nepomůže příliš ani organizační sdružování tematicky příbuzných aktivit do oddělení, jehož přínos může být důležitý spíše z hlediska lepšího fungování systému řízení. Skutečně přínosné integrace v dějinách vědy vznikaly vždy pouze na základě velkých idejí a kolem významných osobností, jejich partnerů a žáků. Ke vzniku takovýchto situací potřebuje česká sociologie ještě nějaký čas, a také větší materiální prostředky. Jistý typ integrace však může vznikat již dnes, a to při pouhé dobrovolně vzniklé shodě v několika obecně přijatelných principech současné etapy vědecké práce. Několik z nich se pokusím zde formulovat.

- a) Prvním principem vedoucím ke zlepšení situace je podle mého názoru shoda na tom, že základním posláním české sociologie je přispět k hlubšímu poznání a teoretickému zobecnění nového typu společenského vývoje, jímž je tzv. postsocialistická transformace a její pokračování, jež bude souviset s integrací do vyspělých evropských struktur a do globalizujícího se světa. Do takto vymezené orientace se samozřejmě „vejde“ velká většina současných témat vědecké práce bez ohledu na pluralitu teoretických a metodologických přístupů při jejich řešení. Vyloučeny nezůstanou ani okrajové tematické orientace odlišné, z nichž samozřejmě mohou vzniknout závažné podněty pro sociologické poznání.
- b) Druhým principem, plynoucím z prvního, je poznatek, že rozvoj mezinárodních kontaktů ve výzkumné práci je jejím prvořadým aspektem a musí být dále rozšiřován. Je však třeba dávat přednost takovým kooperacím, v nichž bude problematika střední a východní Evropy, ev. jiných postsocialistických zemí, považována za legitimní a významné specifikum, k jehož objasnění má výzkum přispívat s respektováním odpovídající specifiky teoretických i metodologických přístupů. Totéž platí i pro činnost publikační. Místo věčných žáčků a napodobovatelů by měli čeští sociologové se sociology polskými, maďarskými, německými, slovinskými, dnes už i ruskými a mnoha dalšími ze „Západu“ i „Východu“, kteří se zabývají řešením nám blízkých problémů, zaujmout místo plnoprávných badatelů, kteří se ostatně již dnes nemají důvod stydět za dosažené výsledky.
- c) Zatímco většina diferenciací vědeckovýzkumné činnosti, jež jsem vyjmenoval při zmínce o fragmentarizaci, je přijatelná a svým způsobem může – při rozumné míře vzájemné komunikace – pomoci realizaci základní badatelské orientace, jedna z nich je evidentně škodlivá. Mám na mysli zaměření velké části českých sociologů převážně na empirický popis soudobé společnosti (ať už pojatý kvantitativně, nebo – méně často – kvalitativně), založený na nedostatečné znalosti dějin sociologie a sociologické teorie

mimo úzce vymezenou oblast zájmu a vedoucí k pouze chudým interpretacím a zobecněním, při nedostatečné frekvenci empirických analýz komparativně historických a při paralelní, avšak oddělené existenci skupiny sociologů zabývajících se studiem dějin sociologie a soudobých sociologických teorií, zpravidla však bez kontaktu s empirickým bádáním. Přičteme-li k tomu existenci ještě další skupiny „čistých“ metodologů, zjišťujeme, že v české sociologii je pravidlem, nikoli výjimkou, oddělení empirického výzkumu současnosti, výzkumné metodologie, sociologie historických procesů, dějin sociologie starší i soudobé a pouze minimálně frekventovaných snah o zobecnění zkoumaných procesů jakožto nového typu sociokulturního vývoje ve vztahovém rámci obecné teorie společenských systémů a společenské změny. Za těchto podmínek nelze ovšem očekávat příliš mnoho významnějších přínosů k hlubšímu poznání naší reality, tím méně pak k zobecnění získaného vědění. Nejde mi ovšem o zrušení existujících specializací, nýbrž o lepší využití jejich poznatků v širších souvislostech, o pochopení vzájemných vztahů s obecnou sociologií a jinými specializacemi a o snahu tyto souvislosti a vztahy explicitě vyjadřovat ve výstupech badatelské práce.

- d) Nezřídka bývá jednostranná specializace a přehnaná dělba práce mezi sociology způsobována jejich výchozí průpravou. Vzhledem k několika přerušením systematické výuky sociologie na vysokých školách i k její kolísající úrovni pracují v sociologických institucích, včetně akademických, často odborníci příbuzných oborů: demografie, sociální geografie, politické vědy, historiografie, matematiky a řady dalších. Jejich spoluúčast na sociologickém výzkumu je jistě vítána a je přínosem, bohužel však relativní nedostatek školených sociologů vedl k oslabení smyslu pro rozvoj sociologie jako oboru, a tím ke sníženému zájmu o širší souvislosti vykonávané konkrétní výzkumné práce. Zejména Sociologický ústav AV by měl mnohem zřetelněji než dosud převzít svou odpovědnost za rozvoj sociologie jako oboru ve všech dimenzích základního výzkumu a alespoň v několika dimenzích výzkumu cíleného. Mimochodem, pokud jde o cílený výzkum, je samozřejmě nezbytným vyústěním sociologického bádání. Jeho rozvíjení pouze na bázi empirických popisů bez zprostředkování zobecnění středního i vyššího řádu na úrovni teorie však by mohlo vést k závažným nedostatkům co do platnosti a spolehlivosti doporučení formulovaných pro společenskou praxi, dlouhodobé strategie i jednotlivé politiky. Platí to zvláště pro akademická pracoviště zabývajících se základním výzkumem. Tak vidím čtvrtý princip, jehož uplatnění by mohlo české sociologii dopomoci k dalším úspěchům.
- e) Všechny problémy uvedené v předchozích bodech by byly snadněji řešitelné, kdyby existovala dostatečně intenzivní komunikace mezi sociologickými týmy a jednotlivými sociology uvnitř země a samozřejmě i se sociology v zahraničí. Bohužel však je zřejmé, že fragmentarizace v české sociologii vede k velmi nízkému zájmu o vzájemné kontakty s týmy i jednotlivci, kteří se zabývají poněkud odlehlou problematikou, popř. problematikou sice blízkou, avšak zpracovávanou z odlišných teoretických, ideologických, popř. metodologických východisek, a to opět jak doma, tak ve vztahu k zahraničí. Česká sociologie se nevyvíjí ve formě dialogu (zahrnujícího ovšem i vzájemnou kritiku), nýbrž jako série monologů, přerušovaná tu a tam ostrou výměnou názorů, ne vždy nesenou společnou snahou dobrat se pravdy. Pátým principem, který by měl tedy být uplatňován mnohem více než doposud, je společné úsilí o obnovení soustavného dialogu.

f) Pokud se podaří uplatnit doposud uvedené principy vědecké práce, vzniknou časem významné a velké projekty jak základního, tak cíleného výzkumu a doufejme opět i sociologické školy, postupně, přirozenou cestou, a nové organizační formy budou naplněny skutečným obsahem přispívajícím k pokroku sociologického poznání na konkrétní i obecnější úrovni.

Domnívám se, že i všechna již realizovaná a připravovaná organizačně institucionální, technická a personální opatření reformující Sociologický ústav, popř. i chod dalších sociologických pracovišť, by měla být přijímána se zřetelem k prosazování právě nastíněných, vysoce aktuálních a žádoucích obecnějších principů vědecké práce.

PAVEL MACHONIN se koncem padesátých a během šedesátých let podílel na obnovení československé sociologie. Vedl tým, který v roce 1967 uskutečnil první reprezentativní šetření sociální stratifikace a mobility ve státně socialistické společnosti – viz Československá společnost (1969). Po vynuceném přerušení v letech 1970-1989 se vrátil k vědecké činnosti v sociologii. Je autorem, spoluautorem či editorem řady česky a anglicky psaných knih, v nichž se zabývá vývojem sociální struktury, sociální transformací a modernizací a společenských elit.

Summary

The re-birth of Czech sociology (and of free sociological research particularly) after the normalisation period (1969-1989) has required a prolonged period of time. Seven years ago a discussion took place on a similar topic. The author of this contribution is still persuaded that the situation in Czech sociology stated then did not require any drastic administrative measures. The present-day situation in sociology is substantially better than it was in the middle of the 1990s. Sociologists have enough room for their own scientific activities including the free selection of the topics of their work. Nowadays, the attained level of scientific work, particularly thanks to the improvements at the universities, is distinctly better than in the past, mainly because many new topics have become the subject of sociological research carried out by middle-aged and young sociologists. Instead of falling into the pitfall of the apology of colloquial ruling politics, most Czech sociologists have recently developed a series of activities in applied research dealing with important social problems of Czech society and have thus contributed to some positive societal changes.

On the other hand, some weak points in sociological research caused by the interruption of its free development for twenty years preceding the Velvet Revolution are still present and one cannot be satisfied by the many failures in the scientific work. It is time therefore to pay attention to some principles according to which Czech sociologists could achieve basic consensus and corresponding progress in their research activities. The author thinks that the most important of these are the following: a) The main responsibility of Czech sociologists lies in both the empirical and theoretical grasp of the historically unique processes of post-socialist societal transformation and modernisation aiming at medium-range generalisation contributing to the theory of societal change. b) This can be realised only through their active participation in international co-operation oriented towards crucial issues of post-socialist and other similar social transformation and modernisation processes. c) Serious interpretations and generalisations of the post-socialist experience require far closer contacts, serious and systematic discussion, and both direct and indirect co-operation of empirical research, its methodology, the history of sociology and sociological theory among domestic sociologists than is usual nowadays. d) All this could create favourable conditions for the natural emergence of significant research projects in both basic and applied science in Czech sociology.

Výzkum společenské transformace a česká sociologie*

JIŘÍ VEČERNÍK**

Sociologický ústav AV ČR, Praha

Transition Studies and Czech Sociology

Abstract: First, the author examines European and world lessons for the study of Czech transformation. Then, he describes legacies of the (mostly communist) past and the risks of transformation: atomisation, demoralisation and materialisation. The main topic is the failure of the social sciences, which isolated themselves instead of engaging in the reform process, verbally governed by mainstream neo-classical economics. In particular, sociology failed to show the moral dimension and embeddedness of economic processes in the social structure. Most tasks have thus remained for the future, which will stream transformation research towards (1) multidisciplinary and complexity, (2) the replacement of unidimensional and static conceptual apparatus with a multidimensional and dynamic one, and (3) the understanding of endogeneity of social research and the explicit acknowledgement of its policy dimension.

Sociologický časopis, 2002, Vol. 38 (No. 1-2: 55-77)

Rozměry společenské transformace jsou stejně nesčetné jako snahy redukovat ji na určitý výsek. Takovou redukci přitom není nutné pokládat za akt voluntarismu. Velí tak totiž ekonomie myšlení i jednání, nemožnost pojmut složitou a proměnlivou společenskou realitu nějakou jednoduchou teorií či jedním přístupem. Žádná společnost totiž není postavena jen na několika málo rozměrech či prvcích – všechny modely jsou pouze zjednodušující abstrakcí z nekonečně členité reality. Proto ani nikdy neexistuje pevný bod (ať v podobě strukturní roviny, výseku společnosti či sociální skupiny), o který by bylo možné se spolehlivě opřít v následném kauzálním odvozování. Jsou jen vztahy mezi různými vrstvami reality, dialog mezi sociálními skupinami, jejich zájmové rivality, zátěž minulosti a směna generací s proměňujícími se životními představami a ambicemi.

Studium postkomunistické transformace vyzývá k propojování různých optik a přístupů. Právě proto, že jde o proces komplexní společenské proměny, je v jeho zkoumání třeba provázovat různé disciplíny a teoreticko-metodologické proudy. Je to nutné jak k teoretickému uchopení problému, tak k empirické analýze dat. Z různých směrů pak sledujeme souhrnný svazek cílů, kterým je ekonomická efektivnost rozvíjená v podmínkách politické demokracie a sociální soudržnosti. Tato efektivnost však nemůže být cílem o sobě, nýbrž musí být podřízená utváření sociální kvality života a udržitelnému rozvoji společnosti. Mluvíme-li pak o společnosti, máme na mysli zejména rovinu institucí, so-

*) Jde o zkrácenou a přepracovanou verzi širší studie, která byla zpracována jako studie externího experta pro návrh Národního programu orientovaného výzkumu a vývoje pod názvem „Společenská transformace: společnost ČR na prahu třetího tisíciletí a vstupu do EU“. Článek je publikován s laskavým souhlasem MŠMT představujícího zadavatele daného projektu, jehož nositelem bylo Technologické centrum AV ČR.

**) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Doc. ing. Jiří Večerník, CSc., Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha 1, e-mail vecernik@soc.cas.cz

ciálních vztahů, lidských hodnot spolu s mechanismy, které je ovlivňují (schéma 1). Tyto tři roviny vstupují do složitých zpětnovazebních interakcí a překrývajících se, často přirozeně i konfliktních struktur. Cílem je dosahování konsensu jako věčně selhávající proces.

Schéma 1. „Pasivní“ a „aktivní“ koncepty zkoumání společenské změny

Oblast	Pasivní	Aktivní
Moc, politika	Vláda (government)	Ovládání (empowerment)
Příjmy, životní úroveň	Bohatí-chudí	Inkluze-exkluze
Sociální spravedlnost	Rovnost výsledků	Rovnost příležitostí
Sociální politika	Přerozdělování, transfery	Motivace a koheze
Ekonomický růst (rozvoj)	Zvyšování příjmů a spotřeby	Zvyšování schopností (capabilities)

Výzkum v této oblasti má v reformních zemích významný historický aspekt, který jej odlišuje od západních společenských věd. Protože komunistický režim záměrně bránil sebereflexi společnosti a již ve své genezi měl vepsáno inzerovat se jiným, než jakým doopravdy byl, neznáme dobře svoji minulost. Protože tato minulost je *implicitě* stále přítomná ve sdílených hodnotách, stereotypech chování i způsobu vidění světa, nemůžeme dobře znát ani přítomnost. Naše zrcadlo do geneze současného stavu je stále ještě zamlžené, takže zůstáváme stále jakoby vykročení na první schod poznání. A přitom zhodnocení minulého vývoje je krokem mnohem jednodušším než projektování budoucího vývoje, nemluvě již o pokusech konstruovat další vývoj na základě abstrakce ze zkušenosti jiných zemí. To vše činí analýzu společenské transformace mimořádně složitou i odpovědnou, a přitom fakticky neuskutečnitelnou v tom sledu a důkladnosti, který by vyžadovala.

Bohužel však *path dependency*, tedy závislost na minulé cestě [Stark 1992], zafungovala i v pomalé rekonvalescenci společenských věd, které zcela nevyzbrojeny byly postaveny před úkol přemýšlet o změně, nebo k ní dokonce dávat návod. Úkol si však příliš neosvojily a oddaly se spíše vlastním partikulárním zájmům. K tíživému dědictví minulosti se tak připojila slabá vůle se s ním energicky vyrovnat a nabídnout (či dokonce vnutit) systémovou expertízu možných kontextů a instrumentů společenské změny do služeb navenek možná suverénních, vnitřně však spíše tápajících aktérů nové politické scény. K tomu se přidává zátěž obecně slabé kritičnosti jak z hlediska reflexe probíhajících procesů a uplatňovaných politik ze strany společenských věd, tak sebereflexy společenských věd samotných. A tak sice máme mnoho formálních procedur domněle zaručujících soutěž, takže navenek se můžeme jevit jako standardní země, míra kritičnosti je však u nás obecně nízká a projevovaný respekt ke klanovým strukturám dále posilující jejich moc naopak vysoký.

O společenské transformaci můžeme pracovně uvažovat jako o interakci dvou základních okruhů, totiž motivačního prostředí a sociální koheze. Oba okruhy jsou založeny na určitých institucích (formálních i neformálních) a jejich funkčním obsahem je reprodukce (= rozvoj) společnosti. Jsou ve vzájemném napětí, a proto musí být aktivně balancovány. Rámcem a klíčovou kategorií tohoto balancování je sociální (= socio-ekonomická) struktura, a to nikoli jako nástroj popisu společnosti, nýbrž jako nástroj výkladu její dynamiky a změny, např. prostřednictvím identifikace (= analýzy identit) aktérů operujících v určitých kulturně-hodnotových polích. Nepředpojatý přístup rovněž velí, aby jaké-

koli předpoklady o kauzalitě byly vyrovnány pozorností ke zpětným vazbám a aby mikro- a makro-rovina nikdy nebyly rigidně hierarchizovány, s dominancí jedné nad druhou, či dokonce s odvozováním jedné z druhé.

Významnou oporou takového přístupu je pokročilý stav západních společenských věd. Je paradoxní (jakkoli pochopitelné), že tyto vědy, které před podobný historický úkol, jako je výzkum transformace, nebyly nikdy tak náhle a bez vlastní vůle postaveny, jsou daleko rozvinutější nejen v teorii a metodologii, ale dokonce i v samotné expertizní rutině – interakce a vzájemné obohacování výzkumu a politiky jsou tam nesrovnatelně intenzivnější a oboustranně akceptované. Velmi poučné je i to, jak úkoly stojící před mezinárodními organizacemi včetně neúspěchů v jejich plnění (např. v boji proti světové chudobě) pro ně fungují jako výzvy k revizi výchozích metodologií a pojmového aparátu. Velkou výzvou je rovněž evropská integrace, která zahrnuje obrovské inovace konceptuálního aparátu i propojování vědních projektů a oblastí. Naše společenské vědy, namísto prstu přiloženého na tuto tepající výzvu doby, si však v izolaci hýčkají obstarožní rutiny.

Cíle výzkumu společenské transformace musí respektovat jeho multifunkcionální, multidimenzionální a současně i endogenní charakter, konkrétně pak:

- ohled ke složitosti reality vedoucí k propojování pohledů a přístupů jednotlivých disciplín;
- zaměření na dynamiku a dlouhodobý charakter, tj. orientaci na vztahy, hodnoty a struktury;
- politickou využitelnost, tj. koncipování provázaných politik a cest dosahování konsensu.

Nástroje výzkumu společenské transformace musí být výrazně inovovány a zahrnovat koncepty a teorie, které reagují na sterilizující nadměrnou specializovanost společenskovo-vedních disciplín, jakož i na selhání transformačních politik jak na domácí scéně, tak ze strany mezinárodních institucí. Máme zde na mysli zejména:

- moderní teorie ekonomického růstu;
- dynamické koncepty typu inkluze-exkluze;
- mobilizační politiky typu sociální koheze;
- interakční řešení dichotomií typu globalizace-autonomie.

Zvláštní pozornost je třeba věnovat metodologii zkoumání sociální struktury. Ta za sebou očividně stále vládne břímě minulosti, které jí nedovoluje stát se aktivním nástrojem analýzy společenské změny. To proto, že průřezové charakteristiky stavu dominují nad charakteristikami dlouhodobými a vývojovými, statistika nad realitou a sledování výsledků či důsledků nad analýzou příčin. Namísto sociálních aktérů se tak badatelé zabývají uměle ohraničenými kategoriemi populace a jejich vnějšími rysy, přičemž zanedbávají zájmový obsah a vztahový rámec sociální struktury. Namísto moderního dynamického paradigma exkluze a inkluze je kontinuováno zastaralé a statické rozdělení společnosti na chudé a bohaté, přičemž rigidní společenskovo-vední diskurs následuje ve stejném duchu i veřejná debata a politická opatření. Přínos moderní sociologie a institucionální ekonomie tak zůstává nevyužit.

1. Poučení z Evropy a světa

Obecně vzato, otázku společenské transformace a jejího výzkumu lze v podstatě položit v kterékoli zemi. Nakonec i v těch nejvyspělejších zemích, jako jsou USA nebo skandinávské státy, se neustále řeší problémy institucionálního prostředí, interakce ekonomiky a ekologie, podnětů k práci, podnikání a vzdělávání, podmínek a souvislostí celkové kvality života atd. Přes nesporný vliv globalizace si jednotlivé kulturní okruhy i země uchovávají svá specifika a nelze si činit iluze o snadném přenášení „osvědčených receptů“ z jednoho kulturního prostředí nebo společnosti do jiného (např. amerického pojetí flexibility práce do západní Evropy nebo úsporného sociálního zabezpečení jihoasijského typu do středoevropského kontextu), jakkoli takové uvažování je pro ekonomy „hlavního proudu“ docela běžné. Hodnotové pozadí socio-ekonomické struktury, byť často skryté, na její existenci často upozorňuje varovnými signály.

Velmi charakteristický a poučný je protiklad západoevropského a severoamerického systému, zakořeněný ve společenských institucích a očekáváních populace. Velmi často se dávají USA jako příklad řešení problémů ekonomické výkonnosti na základě liberalismu a individualismu. V zásadě jde však o vzor v podstatě nepřenositelný do evropského prostředí. V minulých desetiletích byl evropský model, založený na lepším sociálním zajištění práce, naopak dokonce výkonnější i z hlediska produktivity práce, takže „drahá práce“ zde nakonec i více vynášela. V uvedeném smyslu se také nyní hovoří o „sociální kvalitě Evropy“, která se vyznačuje vyššími sociálními standardy a větším souladem ekonomického a sociálního rozvoje (měřeném indexy HDP a HDI). To ovšem nic nemění na skutečnosti, že expanze sociálního státu již v mnohých evropských zemích překročila únosnou mez a oprávněně se proto volá po jeho revizi a redukci.

Uvedená americko-evropská dichotomie se odráží rovněž v postojích a orientaci mezinárodních institucí. I přes určité sblížení trvá výrazný rozdíl mezi institucemi americkými, opřenými o pilíř neoklasické ekonomie a důraz na makroekonomické prostředí (MMF, Světová banka), a institucemi evropskými, opřenými o welfarové principy dekomodifikace práce a sociální koheze (ILO, Evropská komise). V poslední době došlo k jistému překlenutí mezery mezi nimi, když tzv. Washingtonský konsensus (souhrn elementárních makroekonomických politik) musel čelit nejen kritice zvenčí, ale i zevnitř, a zejména pak konkrétním dokladům své nedostatečnosti [Stiglitz 1997]. Avšak také z druhé strany doposud rigidní evropská stanoviska sociální ochrany zaznamenala v některých zemích značný posun ve směru aktivace práce a podnikání, spolu s důrazem na úspory v sociální sféře [Lind a Hornemann Møller 1999]; nejen liberální USA, ale také „socialistická“ Evropa (naposledy Německo) vyhláší programy daňových škrtů.

Probíhající konceptuální změna přibližuje Evropu liberálním zemím dokonce více, než je na první pohled patrné. To se například týká právě pojmu sociální koheze, který již nelze pojímat v rigidním přerozdělovacím smyslu. Cílené přerozdělování probíhající mezi regiony není zamýšleno jako tlumící komplement trhu, nýbrž naopak jako jeho podpůrný mechanismus. Nejde tu o redukci rozdílů ve výsledcích, nýbrž rozdílů v příležitostech, nejde o vyrovnání ekonomické úrovně, nýbrž ekonomické schopnosti. Jde o vytvoření posilující se spirály, kdy sociální koheze vede k větší konkurenceschopnosti, a ta k dynamičtějšmu hospodářskému růstu, který pak dovoluje financovat další vyrovnávání. Příklad jihoevropských členů EU, jakož i veleúspěšného Irsku, dokazuje nosnost takové strategie. Keynesiánské dědictví silného státu přerozdělovacího ve prospěch poptávky je

tak zasouváno do pozadí akcentováním nabídkové strany ekonomiky a schumpeterovského pojetí tvořivé destrukce a aktivního podnikatele [Schumpeter 1912].

V porovnání s adaptační a inovativní dynamikou vyspělých zemí, v nichž se vývoj opírá o zakořeněné instituce a kontinuitu tradic, v postkomunistické transformaci jde o projekt velmi specifický a historicky doslova unikátní. Je to dáno neuvědomělou hloubkou brázd, které komunismus zaryl do společnosti, do jejích zažitých hodnot a institucí, a tedy i do postojů a očekávání populace. Minulý režim současně zbavil společnost jejího kritického zrcadla, takže neblahého dědictví si nemusíme být ve všech jeho důsledcích a reziduích vědomi. Souběžně s tím, jak komunismus společnost proměnil (zejména podpořením těch horších stránek v lidském charakteru), podlomil současně hodnotové a poznatkové zdroje její rekonverze (mj. odmítnutím pokory před omezeností lidského poznání). Tím spíše jsou pak přijímány jednoduché „zázračné“ recepty trhu či státu, tím hlasitější je volání po tlusté čáře za minulostí a tím ochotněji jsou slyšeny hlasy, že komunismus byl už překonán: „hlavní kroky transformace již byly provedeny“ (Václav Klaus), nebo „již nejsme postkomunistickou zemí“ (Václav Havel).

Ač je společenská transformace bývalých komunistických zemí procesem daleko složitějším než modernizace institucí standardní západní společnosti, je pozornost věnovaná jí ze strany společenských věd a zčásti rovněž politické sféry nesrovnatelně menší. Přestože máme nesouměřitelně větší problémy v konstitutivních strukturách společnosti, nemůžeme se vůbec měřit s kapacitou vynakládanou na produkci ideového zázemí, analýzu sociálních a ekonomických procesů, institucionálního prostředí, sociální struktury a konkrétních politik v západních zemích. Lze říci, že „transitologii“ je přinejmenším extenzivně věnována větší pozornost dokonce i v Maďarsku a Polsku (v návaznosti na výzkum a lepší kontakty se světem již před rokem 1989) nežli u nás. Zatímco však na Západě je docela běžné, že se špičkoví ekonomové, sociologové a politologové vyjadřují v médiích k aktuálním otázkám společnosti, zde je taková aktivita spíše výjimečná, často je přezírána a někdy dokonce i odsuzována.

V návaznosti na tento handicap pak chybí odborná a veřejná diskuse možných přístupů a projektů, včetně náročnějšího, to znamená více rozumějícího a podněcujícího přístupu médií. Namísto „hry občanů“ mají média sklon hrát spíše „hry politiků“, což lze pochopit jako důsledek nevyzrálosti jak jich samotných, tak občanské společnosti. Zde opět musíme připomenout specifický charakter společenských věd, odlišujících je od přírodních věd, kde badatel není v objektu své analýzy zpravidla nijak angažován. Naopak výzkum společnosti se zpravidla stává součástí její sebereflexe, vstupuje do veřejné debaty a záměrně či nezáměrně ji tak ovlivňuje. Pokud komunikované výsledky přispívají ke kritickému náhledu a krystalizaci sebevědomé občanské společnosti, jde jistě o pozitivní proces. Pokud ovšem negativismus médií (špatné zprávy se lépe prodávají) roztáčí kolo sebesplňujících se předpovědí, problémy se reprodukuje a posilují.

Z hlediska společenské transformace lze naše vztahy k Evropě a světu pojmut různým způsobem. Nasnadě je způsob mechanický, tj. kopírování: například budeme-li mít tak nízké daně jako v Irsku, bude se podnikání také tak rozvíjet; budeme-li vydávat na vědu tolik jako ve Francii, bude se náš průmysl obdobně inovovat apod. Jde o očekávání automatické kauzality, bez uvědomění si kontextů a zprostředkujících mechanismů (včetně velmi konkrétních aktérů), které takový účinek vyvolají v život. Méně častý je ovšem způsob organický, kdy se poučíme ze západní metodologie, kterou adaptujeme na vlastní problémy. Zejména bychom se měli poučit z tempa vývoje a úsilí o neustálé metodolo-

gické revize, které neváhají otrástit i zdánlivě zafixovanými pravdami – uveďme pro příklad domnělou intaktnost sociálního systému, který je prý natolik pevně zakotven ve struktuře zájmů [Pierson 1994], že s ním nelze efektivně pohnout, nebo argument „middle-class matters“, podle něhož se fiskální transfery nakonec vždy obracejí ve prospěch středních tříd jako nejvýznamnějšího voličstva [Goodin a Le Grand 1987].

Příklady z jiných zemích mohou být nakonec svůdnou léčkou, pokud zcela nerealisticky odmyslíme hodnotovou výbavu, výkon institucí a sociální strukturu, jež tvoří přirozené zázemí jejich úspěšných politik. Rutinní porovnání a recepty se většinou týkají pouze státu (zda je ho třeba více nebo méně) a peněz (kam a kolik alokovat). Obé může být kontraproduktivní, jestliže vyšší prostředky pouze posílí byrokratickou či jinou klanovou strukturu, která pak ve vlastním zájmu brání jakékoli substantivní změně. Ani umenšení role státu nepomůže, zmocní-li se jeho dřívějších funkcí namísto vzývaného svobodného občana soukromá zájmová síť.

2. Dědictví minulosti

Z historického hlediska je v naší společnosti přítomno dvojí dědictví, předkomunistické a komunistické. Je třeba se vyhnout jednoduché interpretaci transformace jakožto přerušené modernizace navracející společnost k jejím předválečným kořenům. Při veškerém uznání síly tradic předmnichovského Československa je třeba respektovat zejména přítomnost socialistických prvků v postojích k práci a v životních hodnotách, mající své kořeny přinejmenším již v době okupace. Namísto osvícenského příběhu o cestě ke „standardnímu“ kapitalismu západoevropského typu máme spíše co činit s transitivní směsí konfliktních struktur. Nicméně ani na zakořeněné hodnoty a hlubší tradice nelze zapomínat, blízkost Západu působila i přes železnou oponu.

Charakteristickým rysem české společnosti, který se začal zřetelně rozvíjet v době obrození a v počátcích kapitalismu, je její velká sociální stejnorodost. Národ se totiž znovu formoval od počátku 18. století z plebejských kořenů a postupně přetvářel do středostavovské podoby. Zmíněný „elementární demokratismus“ a středostavovství znamená v negativním vymezení, že česká společnost v porovnání s jinými nepoznala tolik extrémů na pólech bohatství i chudoby. V pozitivním vymezení je nejdůležitějším faktem existence silného středního stavu, nejprve představovaného selskou vrstvou, potom početnou městskou maloburžoazií a postupně stále více také intelektuálními profesemi, které požívaly značné společenské prestiže i přes často bídňé materiální poměry [Večerník 2000].

První Československá republika, ustavená v roce 1918, představovala propojení „německé industrializace“ s „francouzskou demokratičností“ [Křen 1992: 72-73]. Opírala se především o průmyslový a lidský kapitál českých zemí. Rychlá stabilizace ekonomického prostředí a rozvoj školství byly příznivé pro silný střední stav, který se mohl rozvíjet ve všech svých složkách: podnikatelské a rolnické i úřednické a intelektuální. Vedle vlivů ekonomických působily na jeho reprodukci i významné vlivy sociálně-kulturní. Ke středostavovským tendencím, ať prosazovaným potichu, či hlasitě (vůdčími českými intelektuály, nejčastěji spisovateli-novináři), neodlučitelně patřilo i explicitní nadřazování idealismu nad materialismem, vzdělání nad primitivismem [Čapek 1990: 12].

Vyvinuté sociální cítění národa, jež tento vývoj doprovázelo, vykrystalizovalo mimo jiné do vyspělého systému sociálního zabezpečení. Odpovídající očekávání, spolu s dalšími různými proudy a pohnutkami, se slévaly do sílící podpory socializujících tendencí, jež vyvrcholily v poválečné atmosféře pod tlakem příchodu Rudé armády do střed-

ní Evropy. Všichni hovořili o socialismu, nikdo však tehdy nepomyslel na socialismus sovětského typu, nýbrž očekával se socialismus moderní, odpovídající vyspělosti země [Peroutka 1947: 123]. Násilné prosazení „reálného socialismu“, zprvu jeho nejtvrďšího typu stalinského ražení, celou myšlenku dokonale degradovalo a ve svých důsledcích pak nakonec vedlo k tabuizaci (jakéhokoli) socialismu ve prospěch (verbálního) liberalismu v období bezprostředně po listopadu 1989.

Komunistický režim však nebyl úspěšný v prosazení totality do hloubi společnosti a jen zčásti se mu podařilo eliminovat tichou opozici většinové společnosti v oblasti vzdělání, kultury a komunitního života. Například učitelé v sobě dlouho nesli étos minulých časů a podprahově jej přenášeli na své svěřence. Nezamýšleným, byť pochopitelným důsledkem snahy o redukci života na pouhou reprodukci průmyslové pracovní síly byla kultivace přizpůsobivého a vynalézavého chování jednotlivců a rodin umožňujících jejich přežití i ve skromných materiálních a duchovních podmínkách. Ochuzení z hlediska specializované odbornosti tak bylo kompenzováno jistým obohacením v univerzalitě a adaptibilitě, byť většinou samouckého typu. To vytvořilo potenciál nabízející se k využití zejména v drobném podnikání umožněném ve větším rozsahu až po listopadu 1989, a to zejména tam, kde mohli jednotlivci prorazit bez větší spolupráce institucí.

Přes velké úsilí se totalitnímu systému nepodařilo vytvořit „nového člověka“, a to nejen v pozitivně idealistickém (jak jinak!), ale ani v negativně démonickém smyslu. Neexistuje nějaký „homo sovieticus“, který by představoval protipól normálního lidství, je jen koncentrace obecných špatných rysů člověka, které najdeme kdekoli na světě, kde selhal civilizační proces: sobectví, závist, prospěchářství, bezohlednost a pragmaticky klanové chování. Na druhé straně ale nelze vše připisovat situačním faktorům [Shiller, Boycko a Korobov 1992], po jejichž odeznění by se lidské postoje a chování vrátily samočinně k normálu. Fakt, že špatné vlastnosti byly po desetiletí odměňovány a dobré trestány, samozřejmě zanechalo hluboké brázdy v lidské mentalitě a vzorech chování přenášovaných – rovněž zneuznávanou – rodinou. Není-li „komunistického člověka“, neznamená to, že neexistují jeho rezidua.

V polistopadovém období proběhla řada změn, jejichž obecné hodnocení je nutně ambivalentní, které však každopádně vedly k demontáži předchozího systému centralisticko-polofeudální ekonomiky a obrátily ji směrem k výkonové tržní ekonomice. Spolu s otevřeným prostorem svobody se poněkud naivně očekávalo prosazení meritokracie. Zatížení reforem „prvotním hříchem“ bylo obrovské a „pokuty za rychlost“ [Mlčoch 1997] nečekaně velké a dlouhodobé. Jakkoli přísně lze tyto počátky posuzovat, byly založeny i dobré směry. Poukažme na některé hlavní procesy, jejich problémy a možnosti vyústění.

Vlastnické struktury. Privatizační proces proběhl formální a administrativní cestou zastírající reálné procesy odehrávající se v zájmových a klanových propletencích, a tedy také bez zřetele k výslednému ekonomickému efektu alokace majetku a sociálnímu profilu nových vlastníků. Coaseův teorém zde posloužil k formulaci předpokladu, že až budou – v podstatě jakkoli – rozdělena vlastnická práva, vytvoří se podmínky k tomu, aby byl majetek alokován do rukou finálních odpovědných vlastníků, díky působení tržních mechanismů. V souladu s tím byla za nejdůležitější pro dosažení cíle považována rychlost, nutná v zájmu „překonání propasti jedním skokem“ [Sachs 1991] a také k tomu, aby se minimalizovaly možnosti rozchvácení majetku v období bezvlády [Klaus a Tříška 1995]. Přes kolosální ztráty národního majetku a pokračující problémy se vlastnická struktura po

deseti letech postupně usazuje a pročišťuje, mj. i díky masivnímu vstupu zahraničních investorů. Existuje tedy šance postupně zprůhlednit postupně majetkové struktury a prosadit odpovědnost vlastníků vůči zaměstnancům i státu.

Manažerské struktury. V rámci velké privatizace jednoznačně dominovalo schvalování projektů předložených staronovými manažery jednotlivých firem, kteří tímto způsobem mohli efektivně využít vnitřních informací a nahromaděného sociálního kapitálu. Nikoli lidský kapitál a podnikatelské zaujetí, nýbrž předchozí pozice, kontakty a informace (a někdy také nové přechodné aliance a bartery) byly skutečně rozhodující pro úspěch předkládaných privatizačních projektů. Výběr manažerů se podepsal i na dalším osudu podniků, které byly spravovány ve stylu „homo se assicurans“ přežívajícím z plánovaného hospodářství [Hlaváček et al. 1999] namísto moderního managementu. Ovšem také na nejvyšší úrovni společenského řízení mohly fungovat dohody smírující minulost s budoucností, resp. obalující kontinuitu rétorikou změny [Eyal, Szelenyi a Townsley 1998].

Motivace ke vzdělání. V obrazu životního úspěchu v 90. letech nejprve nadějně vystoupily do popředí výkonové faktory (mít vzdělání a schopnosti, být nadaný a usilovně pracovat), v jejich druhé polovině však opět ustoupily do pozadí, zatímco do popředí se dostaly různé aspekty sociálního kapitálu, tj. mít dobré styky a známosti, vyznat se v tlačenici [Matějů a Lim 1995]. Nicméně i přesto kontinuálně stoupá zájem o vzdělání indikující přesvědčení, že jde o nejdůležitější životní investici z hlediska trhu práce i životního stylu. I když v mnohém jde o honbu za „credentials“ (přičemž diplomy jsou u nás zatím rozlišeny jen podle stupně, nikoli podle typu a kvality vzdělání), povědomí důležitosti vzdělání nepochybně expanduje. Lze očekávat, že postupně se bude vzdělání prosazovat i svými substantivními prvky, tj. mírou inovace, tvořivosti a samostatnosti v práci, pro kteréžto vlastnosti zaměstnavatelé vzdělání – podle některých ekonomických teorií – používají jakožto nejdůležitější „signaling device“ vypovídající o kvalitě pracovníka [Spence 1973].

Podněty k práci. V mezinárodním srovnání postojů se u českých pracovníků projevují recidivy komunismu, totiž pocit jistoty zaměstnání kombinovaný s nespokojeností (ISSP-1997). S těmito názory souvisí i poměrně lhostejný přístup k vlastnímu zaměstnání a slabá loajalita vůči zaměstnavateli. Čeští dotázaní uvádějí nejméně často pocit hrlosti na svoji práci, zároveň by své současné místo ochotně změnili, kdyby se naskytla vhodná příležitost. Pouze třetina ekonomicky aktivních osob sděluje, že se tempo jejich práce v porovnání s obdobím před rokem 1989 zvýšilo (nejvíce samozřejmě u živnostníků a podnikatelů), a dokonce jen pouhá pětina pracovníků se domnívá, že jejich kvalifikace je dnes využita lépe než za starého režimu (Ekonomická očekávání a postoje 1998). I z tohoto hlediska se však klima práce mění a diferencuje směrem k vyšší náročnosti. Změna v tomto ohledu je sevřena dvěma mantinelami: úsilím o zvýšení výkonových standardů práce ze strany zaměstnavatelů (hraničící někdy s vykořisťováním práce) a úsilím o zvýšení jejich sociálních standardů ze strany zaměstnanců (sahající v případě monopolistických odborů občas k vydírání).

Státní administrativa. Také státní instituce fungují ambivalentně. Na jedné straně v porovnání s jinými reformními zeměmi vykazuje naše byrokracie tradičně vcelku únosnou míru loudavosti a dosavadní transformace byla podle převažujícího názoru „zúřadována“ poměrně dobře [Orenstein 1994]. Na druhé straně se ovšem státní aparát zdvojnásobil a s ním se neobyčejně rozšířilo i korupční prostředí, k němuž navíc přispívá chaotická legislativa. I když myšlenka malého, ale silného státu se nikdy neprosadila a

často dokonce ztrojené okresně-krajsko-ministerské řízení k průhlednosti administrativy určitě nepřispívá, můžeme i v tomto směru očekávat jisté posuny k lepšímu, dané zlepšující se kvalifikací personálu, jeho technickým vybavením i výhodami zaměstnání ve státní správě v prostředí turbulentního trhu práce. Je otázka, zda po svém uzákonění budou privilegia státních úředníků vyvážena jejich pracovitostí, neúplatností a vědomím odpovědnosti vůči občanům.

3. Rizika transformace

Transformace byla konceptuálně pojata především jako ekonomická. Její učebnicí se stala neoklasická ekonomie, a to nikoli na základě volby z nabízejících se variant, nýbrž v důsledku své jednoznačné aktuální dominance ve vyspělém světě. Tento „hlavní proud“ představuje především ekonomii formální a nikoli substantivní, tj. týká se mechaniky fungování abstraktních individuálních aktérů a nikoli zaštiťujících institucí a konkrétních forem chování. Proto v rané fázi transformace expandovalo spoléhání se na samočinnost trhu mnohem rychleji, než kolik odpovídalo jeho iniciační kapacitě a než kolik společnost mohla reálně unést. Podle principu kyvadla namísto obav z všemocného státu nastoupily spíše nadměrné a někdy možná i účelově přehrávané obavy z přílišného zasahování do svobod jednotlivce, sahající až k nemístné toleranci k jednání na hraně nebo i za hranici legality. Liberální teorie tak zaštitila praktiky zhasnutého světla nad rozehvacováním národního majetku, těžko říci nakolik záměrně.

Společenská transformace ovšem nemůže být dovršena, dokud trhy nezasáhnou nejen formální, ale také substantivní aspekt ekonomiky. Ten zahrnuje ekonomické instituce (v první řadě soukromé vlastnictví s instituty jeho ochrany a vynucování práva), ekonomické chování (založené nejen na „peněžním pojivu“, ale také na důvěře mezi obchodními partnery a dalších tradičních hodnotách) a ekonomické aktéry s jejich zakoreněným chováním (individuální i kolektivní aktéři, jako jsou zástupci opačných stran industriálního dialogu, lobbisté, ale také zájmově vyhraněné společenské skupiny). Problémy hospodářského poklesu v letech 1996-1997 obnažily právě nedokončenost transformace v tomto substantivním smyslu. Východisko bylo nalezeno v obnovení extenzivního typu rozvoje ekonomiky, založeném především na zahraničních investicích, ale rovněž na „revitalizačním“ angažmá státu ve velkých podnicích.

V ohlušení „mainstreamovou ekonomikou“ zůstala zcela zasuta zkušenost jiných ekonomických škol, které namísto s matematikou a předpoklady pracovaly s právem a realistickou představou o chování jednotlivců a institucí. Jde o tzv. Ordo liberalismus Freiburské skupiny ekonomů (Walter Eucken, Franz Böhm, Alfred Müller-Armack, Alexander Rüstow a další). Tato škola odmítala, že by si směna sama vytvářela morální a sociální dimenzi a snažili se najít obranu proti kartelům a nátlakovým skupinám, které nakonec likvidují trh a svobodnou smlouvu. Ve zcela svobodné demokracii se stát totiž stává kořistí nátlakových skupin [Barry 1993: 14]. Principy sociálně tržní ekonomiky jsou nejvíce spjaty se jménem Ludwiga Erharda, který je po roce 1948 s úspěchem uplatnil v obnově německého hospodářství. U nás však namísto rozumné míry aplikace byly dílem bagatelizovány (v pojetí ODS), dílem deformovány (v pojetí KDU-ČSL razícím sociálně-tržní ekonomiku jako směs trhu a sociální solidarity).

V souvislosti s kýženým obratem k právnímu a společenskému „zapouzdření“ tržní ekonomiky si musíme uvědomit, že komunismus v jistém smyslu rozvíjel a podporoval právě to, co by odpovídalo hypotetickému a učebnicovému „neoklasickému chování“, jež je vlastně založeno na ryzím individualismu a sociálním vykořenění. To právě Ordo libe-

ralismus předpokládal a tomu navrhoval preventivně čelit legislativou a omezením státu, usilující o nalezení efektivní střední cesty mezi „laissez-faire“ a „Leviathanem“, obou plodících morální relativismus. Shrňme zde v návaznosti na naši předchozí analýzu [Večerník 1997] hlavní charakteristické rysy komunistického systému:

Atomizace. Komunistický systém především vykořenil nebo výrazně oslabil pouta mezilidské spřízněnosti a zbavil reálného obsahu takové pojmy, jako jsou „národ“, „obec“ nebo „stav“ (ve smyslu profesní komunity), přičemž je nahradil mechanickým a administrativním vztahem jednotlivého (navíc však ještě neplnoprávného) občana ke státu. Příbuzenské a rodinné vztahy byly poníženy na „nukleární rodinu“ ztotožněnou s hospodářící domácností. Tím, že systematicky rozrušoval síť občanské společnosti, minulý režim cíleně pokořoval jednotlivce a přetvářel si je na standardizované jednotky fungující v rámci státního aparátu. Tím ovšem zároveň jedince izoloval a „osvobozoval“ od sociálních vztahů, což je v souladu s předpoklady neoklasické, individualistické perspektivy.

Demoralizace. V programovém úsilí o zničení atributů „buržoazní společnosti“, považované za trvalou hrozbu nového režimu po jeho násilném ustavení, komunisté systematicky ničili morální základy lidského chování. Nejen fungování církví, ale všechny aktivity směřující k morální výchově byly potlačovány ve prospěch ateistické výchovy. Struktury občanské společnosti byly zčásti zlikvidovány, zčásti pak centralisticky podřízeny stranicko-státnímu vedení. V ekonomické oblasti založené na přerozdělování se tak potichu, přitom však bez velkého skrývání nastolilo vyhledávání prospěchu na úkor druhých (*rent seeking*) jako vůdčí princip. Zatímco dosahování blahobytu nezákonnými způsoby je jistě s atributy „neoklasického chování“ neslučitelné, osvobození od morálních předpokladů mu naopak odpovídá. Morálka je totiž vůči trhu podle tohoto přístupu endogenní, nikoli exogenní. Neoklasická ekonomie také nezná nic jiného než jednotlivé aktéry hledající svůj soukromý prospěch.

Materializace. Podle marxistické doktríny je uspokojování materiálních potřeb hlavní motivací lidského chování a společenského vývoje. Ekonomická struktura (soustava výrobních vztahů) představuje v tomto pojetí základnu společenského života jako celku, přičemž právní a mravní normy jsou od uvedené základny pouze „odvozeny“ nebo jí „produkovány“. Vytvářejí tak druhotnou „nadstavbu“, která vlastně nemá autentický vnitřní život či schopnost zásadních změn. Prvořadá role ekonomiky, ekonomické základny a materiálních potřeb v zásadě odpovídá i neoklasické perspektivě, byť se v předpokladech od marxismu liší tím, že hierarchie spotřebitelských preferencí je v něm individuálně specifická, na rozdíl od společenské danosti lidských potřeb v marxismu. Je marné tvrdit, že ekonomie je vědou o vzácných statcích a preferenčním rozhodování v jejich nejširším spektru od čistě materiálních statků až po vysoce duchovní hodnoty. Společenská realita je materií obtížena a ziskotvorné intence budou vždy preferovat výběr výnosných materiálních statků namísto nevýnosných statků spirituální povahy.

Je však velkou otázkou, zda ony „neoklasické ctnosti“, které komunismus, ať už v souladu se svojí ideologií, nebo proti jejím intencím v minulosti prosazoval a nám pro budoucnost zanechal, představují pozitivní výbavu právě pro obnovující se kapitalismus. Jde o to, zda neoklasické chování je postačující podmínkou pro vznik tržní ekonomiky a její ukotvení. Racionální chování jedince nemusí totiž nutně vést k růstu blahobytu pro společnost. Právě okřídlený Smithův přírůstek o neviditelné ruce trhu nezáměrně odkazuje na to, že tato „neviditelná ruka“ vlastně nebyla ničím jiným než explicitními hodnotami

(stráženy příslušnými institucemi) implicitně panujícími mj. i v oblasti tržních transakcí, kde bránily šizení jedněch druhými, kartelizaci a monopolizaci, přičemž současně podporovaly důvěru mezi obchodními partnery, která je vlastně prázákem fungování onoho pouze zdánlivě abstraktního tržního mechanismu.

Atomizace, demoralizace a materializace polistopadové české společnosti navázaly na charakteristiky společnosti předlistopadové. Atomizace má například velmi explicitní manifestaci v odkládání sňatků a rodinného života. Demoralizace velmi neblaze poznamenala privatizační proces, který se stal do značné míry kořistí insiderů a spekulantů propojených zčásti kontinuuujícími, zčásti nově účelově vytvořenými zájmovými sítěmi. Materializace byla obrovsky podpořena vpádem nadnárodních společností na vyprahlý spotřebitelský trh s ohlušujícím marketingovým doprovodem. Ačkoliv také „alternativní síly“ dostaly stejnou svobodu se rozvinout, bez potřebného zázemí a nakonec i bez větší státní podpory měly malou schopnost takovému náporu čelit. Zpětná bilance státních prostředků vydaných na podporu těch či oněch sil vyznívá katastrofálně ve prospěch podpory „moderních“ hodnot oproti „tradičním“.

V uvedené přízemní logice se odehrála i privatizace jakožto největší společenský proces, nejen pokud jde o přeměnu samotné struktury vlastnictví, ale také přeměnu obecného hodnotového prostředí. Obrazně řečeno, za ztráty bank a podniků, které se dnes v jejím důsledku ze státního rozpočtu splácejí a budou ještě dlouho splácet, jsme si „nakoupili“ konejšivě nízkou nezaměstnanost počátků transformace a levný sociální smír. Nebylo však lepší finančně podpořit tehdejší elán začínajících podnikatelů než staré managementy řídící nepružné socialistické kolosy? Nebylo lepší investovat do vzdělání a výzkumu, jež především dnes ženou ekonomický růst? Rozhazovačná politika bank a jejich temné propletence s politickou mocí otrásl vírou občanů v liberální řád. Namísto levné „čínské zdi“ mezi podniky a bankami byla draze zaplácena široká dálnice mezi oběma.

V rané transformaci tak byly státem paradoxně podporovány adversní hodnoty, konkrétně deformované motivační prostředí pro práci a podnikání. Neboť nebylo horšího poselství pro obrozující se tržní ekonomiku, než že bohatství pochází z přerozdělování existujícího, nikoli z tvorby nového. Jedno přerozdělení totiž zákonitě plodí druhé a dluhy se valí do budoucnosti. Stejně neblahé je ovšem i poselství, že úspěch člověka nezáleží na jeho výkonu, nýbrž na jeho klientelistických vazbách. Obě spolu úzce souvisí, neboť v zemích, kde se hodně přerozděluje, jsou známosti tím nejcennějším kapitálem. V novém tisíciletí se tak bude platit za postkomunismus let devadesátých. Splátky budou podlamovat výkonnost ekonomiky, antimeritokratické hodnoty demotivovat práci a podnikání. Neboť větší ztráty totiž plynou zpravidla nikoli z toho, co zmizí, rozkrade a poničí se, nýbrž z toho, co se v důsledku nepříznivých okolností a chybějících podnětů vůbec nevytvoří.

4. Selhání společenských věd

Zkoumání společenské transformace je především doménou společenských věd. Jejich postavení je však z tohoto hlediska schizofrenní, neboť jakkoli transformaci analyzují zvenčí, nejsou od ní odděleny, nýbrž jsou její součástí. To znamená, že ji nepřímo ovlivňují, a to nejen nutně tím, co a jak činí, ale i kde a co nekonají. Uvedená interakce je tedy těžce poznamenána *path dependency*, a to jak na straně společnosti, tak společenských věd a jejich vztahu k ní. Z mnoha hledisek je zřejmě oprávněné hovořit o selhání společenských věd v minulé dekádě, ať již v tematických prioritách, nebo v obecné metodolo-

gii a společenském uplatnění. Společenským vědám můžeme oprávněně vytýkat i nedostatek efektivnosti jejich výzkumu a veřejného prosazení v přelomovém období. Týká se jich to však v různé podobě i míře a je samozřejmě otázkou, do jaké míry se mu dalo vyhnout nebo úspěšně čelit.

K selhání mohlo dojít i tam, kde se sice navenek kompletně vyměnilo teoretické paradigma, zůstal však stejný způsob jeho užití, a tedy do značné míry i implicitní metodologie. *Ekonomie* například zcela vyměnila marxistický politicko-ekonomický diskurs za „mainstreamovou“ neoklasickou ekonomii – přitom ji ale aplikovala neméně doktrinálně a imperiálně jako předtím marxismus. Nový slovník se objevil ve starých kadlu-bech, aby zvěstoval sice zbrusu novou, opět však jedinou možnou pravdu. Abstraktní poučky ekonomického liberalismu byly hlášány souběžně s provozováním krátkodechého pragmatismu v konkrétní řídicí činnosti. Ekonomický institucionalismus byl marginalizován, všechny disciplíny přemostňující mezeru mezi ekonomii, právem a sociologií ponechány stranou, některé jako by ani vůbec neexistovaly. Veřejná debata o těchto problémech se nekonala, přestože šlo o otázky poměrně snadno komunikovatelné, s auditoriem v dychtivém očekávání.

Bylo ovšem především povinností *sociologie*, aby ukázala, že ani ekonomické zákony tržní ekonomiky, ani kapitalistické hodnoty a ctnosti nejsou přírodní, nýbrž společenské povahy. Nejsou tedy předem dány, nýbrž musí být cíleně pěstovány a prosazovány. Především sociologie (když u nás nebyla sociální antropologie) měla poukazovat na odlišnost „formální“ a „substantivní“ ekonomie v duchu Karla Polanyiho [Polanyi a Arensberg 1957], na neopominutelný „morální rozměr“ ekonomie v intencích Amitaie Etzioniho [1988] či na „vkořeněnost“ norem ekonomického jednání do společnosti podle Marka Granovettera [1985]. Ze všech těchto proudů ekonomicky realistického myšlení se slévá jednoznačný důkaz pro to, že proměna legislativního prostředí nemění automaticky chování. Může dojít i k opaku, když si staré stereotypy (a je reprodukcující klany) přizpůsobí nová pravidla a instituce.

Sociologie se rovněž měla zřetelně odlišit od *výzkumu veřejného mínění*. Bylo na ní, aby ukázala, jak povrchní a proměnlivé jsou často zjišťované postoje lidí, jak zprostředkované jsou vazby postojů k hodnotám, jaké jsou konjunkturální faktory percepce reality, jež působí na formulaci názorů, jak teprve kontextuální analýzou celého spektra postojů se můžeme dobrat reálnějšího pohledu na věc. Namísto toho naopak dopustila, aby se v povědomí občanů a politiků výzkum veřejného mínění a sociologie v podstatě ztotožnily, resp. první zastoupilo a přehlušilo druhé. Současně z nedostatku analytických informací se názory občanů staly velmi populárním mediálním tématem, a je jim tedy přisuzována větší váha než v západních zemích. Indiferentní přístup sociologie k této otázce je součástí chybně (pokud vůbec jakkoli) pojatého problému adekvátní reflexe společenské transformace.

Kromě jiného to byl právě *občanský rozměr transformace*, který se měl stát významnou výzkumnou doménou sociologie. To znamená právě zaměření na reálně uplatňované hodnoty a každodenní chování včetně alespoň elementární identifikace zmatení, které do společnosti posedlé šancemi zbohatnutí vypouštěly roje tehdy legislativně i mediálně nedotknutelných spekulantů. Ofenzívnější sociologie mohla přispět k ukázání břemen minulosti a léček všech snadných cest. Fakticky však k tomu řekla mnohem méně, než měla a navíc spíše ústy jednotlivců než soustředěnou prací státem placených institucí. Je samozřejmě otázkou, zda mohla být hned po roce 1990 na svůj úkol připravena. Na

rozdíl od ekonomie či historie, které si i v normalizaci uchovaly jistý profesionální status a otevřenost do světa, se sociologie nacházela v zuboženém stavu. Zasluhuje-li si omluvu za minulé selhání, měla by se k nim alespoň sebekriticky postavit a zejména prokázat, že dnes už je na své úkoly připravena.

Historie měla alespoň na startu suplovat chybějící sociální antropologii i sociální psychologii ve vystižení hodnotových kořenů české společnosti a reziduí dramatu, k nimž došlo v jejích moderních dějinách, jako byl například odvrát od mnohonárodního Rakouska-Uherska a obrát k čechoslovakismu (zakládající národní a jazykovou výlučnost), příklon ke vzdáleným mocnostem následovaný traumatizujícím vlivem mnichovské zrády (zakládající obrát k Rusku), poválečný příklon k socialismu, diskreditovaný vzápětí komunistickým pučem (rozvíjejícím třídní averzi), Pražské jaro (exkulpující část komunistů a završující ve svých důsledcích vykořenění společnosti z předválečných tradic), listopadovou „sametovou revoluci“ (přinášející porážku komunismu bez větších vnitřních zásluh a zároveň doposud nepřiznaný historický kompromis s komunismem a jeho atributy).

Intenzivnější veřejná debata o všech těchto problémech a reziduích by zřejmě dovedla společenské vědy k diskusi otázek opožděné hodnotové a institucionální proměny společnosti, přetrvávajícího propojení ekonomických a politických struktur, nesouladu formálních a obsahových změn na různých úrovních. Nepřestřižená pupeční šňůra s minulostí však zabránila na výzvy doby energicky reagovat, instituce se uzavřely do sebe a zacyklily v pohodlné klanové rutině. Jakoby perfidně ponechala „společnost“ vědu vědcům, aniž by na ně kladla minimální požadavky a předložila byt' jen rámcovou společenskou objednávku. Možná ona imaginární „společnost“ spoléhala na to, že právě věda sama si bude nejlépe formulovat společenskou objednávku a vnutí se svými odpověďmi politikům a veřejnosti. Věda se však nevydala ani cestou expertíz jakožto jednoho z elementárních typů výzkumného výstupu a v předstírání ochrany statusu nepolitičnosti (?) se tak ochudila o významnou výzvu, kterou jí transformace spolu s otevřením bran do světa a svobody bádání přinesla.

Pro budoucnost tak zůstává většina úkolů otevřena. Konkrétněji řečeno, otevírají se tyto propojené a na sebe navazující úkoly týkající se přístupů a problémů společenskovo-vědního výzkumu ve specificky transitivity situaci:

- překonání disciplinárních bariér, a tím i jednostranných pohledů na společnost, především otupení dichotomie mezi „ekonomií“ a „společností“ (komplexnost);
- proměna jednorozměrného a statického konceptuálního aparátu ve vícerozměrný a dynamický, mj. prosazení aktivních termínů „životní příležitosti“, „sociální koheze“ apod. (dynamika);
- pochopení endogenosti, a tedy i uznání latentní politické dimenze společenskovo-vědního výzkumu, kterou je nutné s plným nasazením převést z implicitní do explicitní roviny (politická dimenze).

Komplexnost

Zatímco ekonomie myšlení velí co nejvíce abstrahovat a soustředit se na jednu rovinu, dimenzi či úhel pohledu společenské krajiny, realistický přístup zase přikazuje propojovat a navzájem obohacovat různé metodologie. Společenskovo-vědní a humanitní disciplíny nabízejí komplementární i překrývající se pohledy a měli bychom tedy co nejvíce využívat jejich průniků. Ukážeme to na jednom segmentu jinak obrovského pole, který nejlépe

odpovídá autorovým zájmům – na propojení ekonomického a sociologického pohledu ve studiu transformace. Porovnáváme zde standardní ekonomický přístup s komplementárním, zčásti ale i konkurenčním přístupem socio-ekonomickým (schéma 2). Zatímco oba přístupy jsou abstrakcí z nekonečně složitější reality, v jednodimenzionálním ekonomickém přístupu je abstrakce dovedena příliš daleko a s ní pak i zjednodušující redukce společenské skutečnosti – jakkoli upřímně může být pokládána za podstatu věci samotné.

Schéma 2. Ekonomický a socio-ekonomický přístup k transformaci

<i>Charakteristiky přístupu</i>	<i>Standardní ekonomický přístup</i>	<i>Komplementární socio-ekonomický přístup</i>
<i>Pojednávání sociálních problémů</i>	náklady transformace	součást sociální změny
<i>Úhel pohledu</i>	zvenčí	zevnitř
<i>Kritéria</i>	kvantitativní	kvalitativní
<i>Role historie</i>	diskontinuita (reformní kroky zakončené v určitém čase)	kontinuita (path dependency, nekončící příběh)
<i>Lokalizace sociálních problémů</i>	na okraji hlavního procesu	v samém jádru socio-ekonomické struktury
<i>„Normální stav“ systému</i>	rovnováha (a její distorze)	zájmový konflikt (vyjednávání a dosažený konsensus)
<i>Časový horizont</i>	krátkodobý a střednědobý	střednědobý a dlouhodobý
<i>Socio-ekonomická struktura je viděna jako</i>	výsledek transformace	součást a podmínka sociální změny
<i>Ekonomie je konceptualizována jako</i>	formální disciplína (racionální výběr)	substantivní disciplína (institutionalizované vztahy)
<i>Ekonomika je chápána jako</i>	autonomní, nezávislá, ovládaná vlastní logikou	„zapouzdřená“ v socio-ekonomické struktuře
<i>Podoba socio-ekonomické struktury</i>	hierarchické vrstvy	zájmové, konfliktní skupiny
<i>Zdroje a kanály změny</i>	mechanismy (trhy)	aktéři (sociální skupiny)

Podle standardního ekonomického přístupu jsou sociální problémy považovány za cenu placenou za reformy. Hovoříme pak o sociálních nákladech transformace, případně i kvantitativně odhadnutelných. Na společenský vývoj se díváme jakoby zvnějšku a především z hlediska přeryvu, který transformace přináší. Širší socio-ekonomický přístup je takový, že se na vývoj díváme z nitra společnosti a spíše z hlediska kontinuity, kterou transformace umožňuje. Spolu s kvantitativními kritérii sledujeme rovněž kvalitativní proměnu socio-ekonomické struktury. V dílci tzv. nové ekonomické sociologie jde o zakotvení (*embeddedness* podle Marka Granovettera) či zapouzdření (*encapsulation* podle Amitaie Etzioniho) ekonomického jednání v sociální struktuře. Ať volíme kterýkoli z obou přístupů, prvořadou pozornost bychom měli věnovat nejen přerozdělování, nýbrž i zpětnému vlivu redistribučních politik na tvorbu národního produktu [Večerník 2001].

Možností propojování různých přístupů je samozřejmě nekonečně mnoho, a zejména v posledních dekadách vznikla celá řada hraničních disciplín, které se zabývají institucemi, sociální strukturou, hodnotami apod. (schéma 3). K podobnému propojování a prolínání oborů dochází také v přírodních vědách a nepochybně právě z hraničních pro-

jektů přicházejí v poslední době ty největší objevy. V našich společenských vědách se však disciplinární hranice křečovitě udržují, a to i v rámci institucí, kde je přitom jejich překračování teoreticky velmi snadné a kde by se po něm mělo přímo volat (jako například v grantových agenturách, kde namísto výzev k interdisciplinárním projektům a jejich upřednostnění zjišťujeme jen rutinu zaběhaných oborů, popř. přehazování projektů překračujících hranice oborů jako horkého bramboru z jedné komise do druhé).

Schéma 3. Výzkum institucí v různých hraničních disciplínách

Ekonomické disciplíny

- teorie veřejné volby – konstituční ekonomie (James Buchanan, Gordon Tullock)
- ekonomie vlastnických práv
- právo a ekonomie
- nová institucionální ekonomie (Ronald Coase, Douglas C. North, Oliver Williamson)
- nová institucionální historie
- economic-sociology (Gary Becker)

Sociologické disciplíny

- nová ekonomická sociologie (Mark Granovetter)
- socio-ekonomie (Amitai Etzioni)
- teorie sociální struktury (Ivan Szelenyi)
- sociální antropologie (Karl Polanyi)
- ekonomická antropologie (Pierre Bourdieu)
- ekonomická etnografie (Vivian Zelizer)

Politologické disciplíny

- politická ekonomie
- teorie sociálního státu (Gøsta Esping-Andersen)
- teorie transformace (Claus Offe)

Historické disciplíny

- historická antropologie (škola Annales, pokračovatelé Fernanda Braudela)
- ekonomická historie (pokračovatelé Maxe Webera)

Dynamika

Důraz na dynamiku (růst, rozvoj či modernizaci) zní samozřejmě a každý se jím rád ohání. Přitom se ale k analýze používá statický a bezkontextuální konceptuální aparát, který nakonec nachází svůj účel jen sám v sobě. To se například týká pasivního a statického členění společnosti na bohaté a chudé, které stále přžívá v části sociálně-strukturních analýz, přestože ve světě už bylo dávno nahrazeno dvojicí pojmů inkluze-exkluze jakožto konceptů aktivních a dynamických. Jiným charakteristickým příkladem je koncept střední třídy, který se přímo nabízí k použití pro procesuální a hodnotovou analýzu, namísto čistě popisných funkcí, které doposud převažují a v jejichž užití je navíc značně zjednodušován či deformován. Jeho aktivní užití dokumentuje například moderní výklad ekonomického růstu sledující řadu hledisek namísto jednorozměrného pohledu v duchu ekonomického „mainstreamu“.

Podle ekonomů Engermana a Sokoloffa [1997] na rozdíl od zemí obdařených přírodním bohatstvím, jež dovolilo vytvoření parazitní horní vrstvy uzurpující národní bohatství, jsou společnosti se silnou střední vrstvou lépe schopny těžit ze svého lidského kapitálu. Ekonom Světové banky William Easterly v této souvislosti explicitě zavedl

termín „středostavovský konsensus“ pro vyjádření objektivní situace relativní sociální rovnosti a etnické homogenity, která významně určuje vysokou úroveň příjmů, růstu a veřejných statků. Na ekonomických a sociálních ukazatelích osmdesáti zemí světa pak statisticky prokázal, že společnosti se silnou střední třídou vykazují větší akumulaci lidského kapitálu a lepší infrastrukturu, a v důsledku toho mají vyšší příjmy a ukazatele růstu, více demokracie, méně politické nestability, modernější strukturu sektorů a vyšší míru urbanizace [Easterly 2000].

Schéma 4. Hodnotový konsensus z hlediska dělnické a střední třídy (stylizace)

<i>Oblast</i>	<i>Dělnická třída</i>	<i>Střední třída</i>
<i>Čas obrácen k</i>	minulosti (akumulovaná práce)	budoucnosti (tvořivá destrukce)
<i>Hodnocena je převážně práce</i>	fyzická, rutinní	duševní, řídicí
<i>Ekonomický růst založen na</i>	výrobním kapitálu	lidském kapitálu
<i>Hodnota zboží se tvoří na straně</i>	nabídky (náklady)	poptávky (přitažlivost)
<i>Spotřeba se orientuje podle</i>	potřeb	preferencí
<i>Sociální spravedlnost se týká</i>	výsledků	příležitostí
<i>Sociální struktura má spět k</i>	jednotlosti, homogenitě	rozmanitosti, diferenciaci
<i>Společenská smlouva se týká</i>	sociálních jistot	sociálních příležitostí
<i>Role podnikatele chápána jako</i>	přívěsek kapitálu (Marx)	nositel inovací (Schumpeter)
<i>Preferovaný typ podniku</i>	velký	malý a střední

Středostavovský konsensus lze však podle našeho názoru pojmout ještě v širším pojetí, a to právě k výkladu společenské transformace a s ní spojené přeměny hodnot. Tento přístup vynikne v kontrastu středostavovského hodnotového systému k hodnotovému základu ideologie dělnické třídy (schéma 4). Východiskem Marxových úvah [Marx 1954] končících předpovědí všeobecné socialistické revoluce byla pracovní teorie hodnoty tvrdící, že hodnota zboží je objektivně určena vloženou společensky nutnou prací. V důsledku to tedy znamená, že rozhodující je strana nabídky a dělnická práce vykonaná v minulosti, zatímco duševní či řídicí práce je druhořadá, stejně jako inovace otevřené do budoucnosti. Materiální výroba a nabídková strana jsou vyzdvíženy v neprospěch služeb a poptávkové strany, jež by se měla omezit na racionální potřeby. Takto byly vlastně legitimizovány konfiskace soukromých výrobních prostředků a důsledkem byly nakonec i snahy zpomalit nebo dokonce zastavit historický čas, jak nasvědčovala výroba stále stejných produktů za poměrně stálé ceny v komunistickém režimu.

Dlouhá historie vytváření alternativy vůči pracovní teorii hodnoty vyvrcholila „marginalistickou revolucí“ v ekonomii a formulací subjektivní definice hodnoty, zdůrazněné zejména rakouskou školou. Podle Ludwiga von Misesa „tržní ceny jsou určeny výhradně hodnotovými soudy lidí tak, jak opravdu jednají“ [Mises 1949]. Důraz je tedy položen na poptávkovou stranu, inovace a spotřebitelské preference. Nikoli zahledění do minulosti a stabilita, nýbrž otevření do budoucnosti a růst se stávají rozhodujícím vodítkem fungování ekonomiky. Nejen výroba, ale také obchod a služby podněcují lidskou vynalézavost. Namísto fyzické práce se do popředí dostává práce duševní a řídicí, namísto kapitálu výrobního se stává rozhodujícím kapitál lidský. A hlavně, namísto Marxova kapitalisty jako bezduchého přívěsku kapitálu (naslouchajícího jen železným zákonům dějin) a nelítostného vykořisťovatele přichází kapitalista Schumpeterův jako inovátor, tvůrce a dobyvatel (naslouchající hlasu svého poslání).

Každý z těchto přístupů je také nějak „ideologicky zatížen“. Zatímco objektivní teorie hodnoty „straní“ dělnické třídy, subjektivní koncept je jeho protikladem a výstižně byl proto kdysi Nikolajem Bucharinem nazván „měšťáckým protiútokem“ a „zbraní proti komunismu“ [Shand 1984]. Stejně tak ovšem mohl být také nazván „ekonomickou teorií střední třídy“. Navzdory Marxovu proroctví totiž vrstva lidí nacházející se mezi prací a kapitálem nejen nezmizela, ale naopak rostla a postupně se v tradičních západních společnostech stala dominující, a to jak ve statistickém, tak v sociálně-politickém smyslu. Střední vrstvy mají konstitutivní či dynamizující úlohu v mnoha oblastech sociálního a ekonomického života. Jak jsme uvedli výše, činnost jejich různých oddílů zajišťují tři klíčové podmínky efektivní ekonomiky: úspěšné trhy, bohaté informační toky a funkční instituce. Především jsou však nositelem rozhodujícího kapitálu moderní ekonomiky – kapitálu znalostí a inovací, založených na vědě a výzkumu.

Politická dimenze

V tradičním kapitalismu mají politiky spíše korektivní roli, na rozdíl od postkomunistické transformace, v níž je úloha politik přímo zakladatelská. Postkomunistická transformace není přirozeně kontinuálním historickým procesem, nýbrž nápravou jedné náhlé a navíc násilné intervence do dějin celé skupiny zemí jinou intervencí. Centralistický (skrytý však i silně lokalizovaný, téměř feudální) systém je demontován, pole politiky se zužuje a v novém kontextu jsou jedny politiky nahrazovány jinými. Přirozená historická logika, kdy – stylizovaně řečeno – tenze v sociální struktuře plodily sociální problémy, pro jejichž řešení pak byly formulovány určité politiky, tu rozhodně neplatí. V transitivní situaci je postup spíše převrácený: právě politickými nástroji (tj. hlavně pomocí legislativních, ekonomických a sociálních politik) se rozebírá nelegitimní systém a současně s tím jiné politiky vytvářejí nové institucionální prostředí a zároveň reagují na problémy z toho vznikající.

Výhradně politickou cestou shora se obnovuje soukromé vlastnictví, reformuje rozdělování příjmů, utváří se nová podoba a role institucí atd. Přitom však design těchto politik není zdaleka komplexní a nejedná se o nějakou konzistentní systémovou změnu či (s výjimkou bývalé NDR) převzetí jiného, již hotového uspořádání. Transformace se odehrává ve společnosti, která má svoji sociální strukturu (jakkoli potlačenou a skrytou), je propletena sociálními svazky, a představuje tedy prostředí plné vestavěných omezení a silných zájmů. „Sametový charakter“ českého převratu dovolil ponechat tyto sociální sítě a zájmové struktury ukryté a dokonce předstírat (nebo opravdu nevěděť?), že neexistují. Absence nových pravidel a vůle k jejich vynucování umožnila insiderům efektivně opeřovat jak při dělení obrovského majetku, tak při formální adaptaci institucí na nové poměry, včetně vítaně složitějšího legislativního prostředí.

Postkomunistická transformace byla někdy představována jako odvrát od konfliktní ideologie třídního boje a příklon k jakési dřívější harmonii, jako proces založený na odstranění překážek aktivity a probuzení lidské přirozenosti. Víra v zázračnou změnu poměrů zavedením demokratických institucí a privatizací státních podniků však byla vlastně jen marxistickou vizí naruby, tj. byla založena na přesvědčení o fungování jakýchkoli obecných zákonitostí, ať už dějin, či lidské přirozenosti. Ale i jinak byly ovšem počátky transformace poznamenány rezidui komunistického režimu, zejména v době přijímání klíčových rozhodnutí pro další vývoj. Namísto sociálně stejnorodé (fakticky však atomizované) společnosti byla v liberálním duchu proklamována společnost pozůstávající jen z jednotlivých občanů, tedy skoro totéž naruby. Pozornost nadále přitahoval kapitál

výrobní (namísto lidského) a řízení společnosti bylo nadále ovládáno optikou makroekonomie (namísto důrazu na změnu vycházející z mikroprostředí). Agregátní makroekonomické ukazatele dominovaly stejně jako v centrálně řízené ekonomice.

Reálně se ovšem společenská změna nemůže prosazovat jinak než v členité sociální struktuře. Socio-ekonomická struktura je základním rámcem i obsahem společenské transformace, od níž se do značné míry odvozují její ostatní dimenze, resp. která tyto různé dimenze zastřešuje. Sociální struktura se uplatňuje a mění konfliktem zájmů (v širokém slova smyslu) a jejich nositelů – sociálních aktérů. Selhání funkcionalistické teorie je v tomto směru očividné, stejně jako zakonzervovaného marxismu lokalizujícího centrální konflikt do dichotomie práce a kapitálu (navíc s vizionářským vyústěním o nastolení definitivní společenské harmonie). Fakticky je společnost mnohem členitější a v moderní době přináležejí ústřední místo v ní střední třídě. Podle Petera L. Bergera [1986] se dokonce rozhodující sociální napětí přenáší do lůna středních vrstev, kde spolu soupeří stará střední třída (zabývající se výrobou a rozdělováním materiálních statků a služeb) a nová střední třída (zabývající produkcí a distribucí symbolických znalostí).

Schéma 5. Překážky formování střední třídy ve starém a novém režimu (stylizace)

Oblast	Starý režim	Nový režim
Společenské vrstvy:		
„zahálčivá“ horní třída	politická kritéria výběru	scestí privatizace, konverze pozic
„parazitní“ dolní třída	sociální zaměstnanost	past nezaměstnanosti a chudoby
přebujelá státní byrokracie	státní kontrola nad občany	byrokratická expanze, etatismus
Společenské procesy:		
přerozdělování (příjmů a majetku)	příjmová nivelizace, sociální homogenizace	privatizace, financování státního deficitu
stagnace veřejných statků (vzdělání, infrastruktury)	železná koncepce, lidé jako „vojáci práce“	neefektivní stát, lidé jako „svobodná individua“
hledání renty (podlamující motivaci)	chybějící vazba mezi úsilím a odměnou	politický kapitalismus, přerozdělování
Společenské jevy:		
stínová ekonomika	nahrazování chybějících služeb, strategie přežití	únik daňovému kladivu, strategie přilepšení
korupce	omezení trhu	hledání renty
zadlužování budoucnosti	politické imperativy, lhostejnost k budoucnosti	nadbíhání voličům, „state capture“

Podotkněme, že ani nová střední třída sama není homogenní a konflikt doutnající mezi soukromými a veřejnými službami může poznamenat naši budoucnost. Každopádně na příkladu střední třídy můžeme ilustrovat dynamický charakter „nového“ režimu, jehož soupeření se „starým“ režimem může být indikováno vůči střednímu stavu adversními společenskými skupinami, procesy a jevy (schéma 5). V obecné rovině můžeme říci, že úspěch či neúspěch při usměrňování (vyjednávání) tohoto konfliktu může závažným způsobem předznamenat další vývoj transformace, a tedy i budoucí podobu naší společnosti.

Z hlediska střední třídy se tedy na jedné straně vynořila *neproduktivní horní vrstva*, vcelku konformně s tím, jak kdysi Thorstein Veblen vylíčil formování „zahálčivé třídy“, která zakládá svůj vzestup nikoli na „produktivních“, nýbrž na „peněžních“ činnostech [Veblen 1999]. Jak říká tento zakladatel ekonomického institucionalismu, do první skupiny patří činnosti spojené s vlastnictvím a jeho nabýváním, do druhé pak činnosti spojené s řemeslnou prací a výrobou, resp. tvůrčí činností obecně. Peněžní činnosti jsou podle něho spojeny s vyšším stupněm úctyhodnosti než zaměstnání produktivní, přitom ale napomáhají konzervaci a posilování kořistnických sklonů a chování. Česká cesta privatizace dovolila právě takovým „peněžním činnostem“ rozvinout se v naprosto výjimečně míře a napomoci k etablování horní třídy. Možná byl dokonce takový cíl v pozadí plánu tvůrců naší privatizace, kteří hodnotová hlediska celého procesu proklamativně ponechávali stranou.

Na druhé straně ovšem obnovený český kapitalismus připustil *dolní třídu obětí sociálního systému*, některých nakonec i chtěných. Těch bylo jistě mnoho již v socialistické ekonomice v rámci jejího povinného zaměstnání. V rané transformaci pokračovala tzv. sociální zaměstnanost díky zjevně politicky objednanému štítění velkých podniků polostátními bankami. I dnes však poměrně velkorysá sociální síť zachytává ty, kteří by jinak pracovali nebo by k tomu byli za jiných podmínek donuceni okolnostmi. Lidé vytlačovaní z trhu práce sice verbálně deklarují ochotu přizpůsobit se (rekvalifikovat se či přestěhovat), ta však rychle vymizí, když si spočítají minimální ekonomický přínos takové životní změny. V jiných původně sociálně štědrých zemích (Dánsko, Nizozemsko) tomu bylo podobně, tam však stát energicky zakročil a zavedl povinné práce a rekvalifikace pro ty, kteří by se chtěli nechat lákat pastí nezaměstnanosti. Úspěch vládní politiky je ovšem podmíněn hodnotovým zázemím, které je v případě kontinuálních kapitalistických zemí v zásadě „tržně konformní“.

Je jasné, že reprodukce horní i dolní třídy, přesněji řečeno jejich segmentů žijících z nelegitimního přerozdělování, působí neblaze jak v objektivních ekonomických procesech, tak v utváření hodnotového prostředí. První vysílá svůdný signál, že bohatství nevzniká vytvářením nového, nýbrž přerozdělováním starého (to ostatně odpovídá právě „dělnickému“ zahledění do minulosti). Druhá zase vysílá podobně lákavý signál, že pracovat se nevyplácí, jestliže máme k dispozici štědrý asistenční stát s jeho dávkami (který zase odpovídá „dělnickým“ sociálním jistotám). V prvním případě je podnikání z kreativní a dobovatelské činnosti degradováno na přesuny majetku bez jeho vytváření. V druhém případě degeneruje lidský kapitál z nejcennějšího produktivního statku v závislost člověka na druhých, namísto rozvíjení a uplatňování jeho vlastních znalostí a schopností, včetně pracovní a kvalifikační adaptability a flexibility. V obou případech hraje klíčovou roli stát, jeho majetek a – zjevné i skryté – kanály redistribuce.

Je tu ovšem ještě třetí sociální kategorie, která rovněž stojí jakoby proti střední třídě a popírá její hodnoty (přestože ji zčásti prolíná), totiž *státní byrokracie*. Zde je však velmi obtížné vést hranici mezi veřejnou administrativou jako službou ekonomice a společnosti v jejím nutném rozsahu na straně jedné a rozpínavou byrokracií parazitující na občanovi a uplatňující nad ním svoji moc na straně druhé. Její velikost a moc přitom roste s rozsahem státního přerozdělování: čím větší a složitější je struktura institucí, tím zákonitě hůře fungují, tím hojněji se vytvářejí klientelistické sítě a bují korupce, která zase zpětně panství byrokracie nad občanem posiluje. Namísto průhledného prostředí s jasnými pravidly chování motivujícími prospěšnou činnost se lidé cítí obestřeni temnými sítěmi neosobní moci, jíž se musí přizpůsobovat. Nezadržitelná expanze byrokracie

doprovázená stagnujícími službami pro občany dokumentuje rostoucí převahu oné druhé složky a posilování endogenních funkcí státu.

At' už je historický obrat postkomunistické transformace popisován v jakýchkoli termínech (politického konsensu, společenské dohody, sociální spravedlnosti, hodnotové hegemonie apod.), je nepochybné, že zasahuje všechny základní články společenského systému, v němž má ústřední postavení sociální struktura jako rámec a průsečík hlavních rozměrů společenské změny. V aktivním pojetí sociální struktura není nástrojem popisu společnosti (rozvrstvení, diferenciací), nýbrž nástrojem výkladu její proměny. Není ani nástrojem ilustrujícím sociální polarizaci a třídní rozpory, jak odpovídá marxistickému vidění světa, frekventovanému v některých současných analýzách. Proměna společenské struktury zahrnuje kromě „spontánních“ procesů také politiky usilující o změnu orientace ze statického přerozdělování na dynamickou alokaci zdrojů, schopných multiplikace.

Takové pojetí úlohy politiky ve společenské transformaci vyžaduje uznání latentní politické dimenze společenskovo vědního výzkumu, kterou je nutné uvést v realitu. Výzkum společenské transformace by neměl zůstat jen v reflexivní podobě, nesmí se ale stát ani podkladem k necitlivému sociální inženýrství. „Zlatou střední cestou“ jsou politiky směřující co nejefektivněji k vytčeným cílům, avšak zároveň respektující společensky realistická východiska a legitimní (či alespoň legitimizovatelné) nástroje změny. Takové politiky jsou pak nejen akceptovatelné, a tedy průchodnější, ale zároveň směřují k cíli efektivněji než oktrojované recepty založené na zjednodušujícím nebo deformovaném poznání. Expertní založení celkové politické strategie i dílčích politik v ekonomické a sociální oblasti je nepochybně podmínkou jejich citlivosti vůči společenské realitě i tendencím její změny.

Takový úkol však vyžaduje plné nasazení a rozvinutí moderního konceptuálního aparátu společenských věd v jeho aktivní a dynamické poloze. Tomu je také nutné podřídit základní tematické oblasti výzkumu, které musí být problémově průřezově, nikoli disciplinárně delimitované. Podstatné je rovněž to, aby výzkumná témata nebyla koncipována jako „střechy“ či „omnibusy“ zahrnující nejrůznější oblasti výzkumu, nýbrž naopak jako fundamenty zakládající budovy s jasnými dispozicemi, návazností pater a stanovenými účely jejich jednotlivých částí. Aniž bychom chtěli formulovat nějaký konečný výčet tematických oblastí (ten musí být výsledkem širšího konsensu), uvádíme jako návod pro výběr jednak rozvrh polí, v němž operují aktéři společenské změny, jednak náčrt hlavních procesů vyznačujících společenský rozvoj. Oba přístupy se mohou stát podkladem pro identifikaci výzkumných oblastí splňujících výše uvedené požadavky komplexnosti, dynamiky a politické dimenze.

Schéma 6. Pole aktérů společenské změny

Hodnoty Motivace Očekávání ↓ <u>Schopnosti</u>	Vztahy Sítě, sociální kapitál Místní a profesní komunity ↓ <u>Sociální struktura</u>
Instituce Společenské arény Legislativa a státní orgány Normativní prostředí ↓ <u>Příležitosti</u>	Mechanismy Trhy Korporativní orgány Občanská společnost Politiky ↓ <u>Tvorba konsensu</u>

Pole, v němž operují aktéři společenské změny (schéma 6), jsou vyznačeny 1. hodnotami (individuálními, diferencovanými, avšak sdílenými), které ústí do schopností ve smyslu capabilities [Sen 1984], jimiž člověk může ovládnout podmínky a příležitosti svého přežití (reprodukce) či rozvoje (vzestupu, úspěchu); 2. vztahy, dané personálními sítěmi a z nich vyplývajícím sociálním kapitálem, ale i lokálními a profesními komunitami, spolu s dalšími charakteristikami lidí se z nich formuje sociální struktura; 3. formálními i neformálními institucemi v pojetí Douglase C. Northa [1990], jež vytvářejí normativní prostředí a zároveň i arény (s jasnými pravidly a mantinely) pro operaci sociálních aktérů; 4. mechanismy, mezi něž nepatří jen trhy a stát, nýbrž také formální zprostředkující mechanismy sociálních partnerů a neformální aktivity nejrůznějších složek občanské společnosti.

Schéma 7. Výzkumné oblasti společenské transformace

Vzdělání Výzkum a technologie Informační společnost ↓ <u>Konkurenceschopnost</u>	Podnikavost Motivační prostředí Sociální koheze ↓ <u>Dynamická sociální struktura</u>
Mezilidské vztahy Rodina Místní a profesní komunity ↓ <u>Občanská společnost</u>	Ekonomický růst Politická stabilita Sociální kvalita života ↓ <u>Udržitelný rozvoj</u>

Hlavní oblasti výzkumu společenské transformace by měly být ohraničeny jako určité konzistentní bloky zahrnující ekonomické i sociální, objektivní i subjektivní, instrumentální i finální aspekty. Odlišení je možné jen za podmínky zpětnovazebního propojení.

Závěrem tedy identifikujeme (viz schéma 7) nejprve 1. podmínky rozvoje konkurenceschopnosti, jež vyplývají z lidského znalostního kapitálu spolu s jeho širokým sdílením jak ve funkční a informační gramotnosti populace, tak pochopitelně i v technické infrastruktuře a technologické vybavenosti ekonomické sféry v nejširším pojetí; 2. podmínky rozvoje dynamické sociální struktury, které vyplývají ze synergie motivačního prostředí pro práci a podnikání ústící do sociální koheze a v ní zapouzdřené; 3. podmínky rozvoje občanské společnosti, jež zahrnují intenzitu a kvalitu mezilidských vztahů v příbuzenském a komunitním systému, včetně profesních komunit, které musí mj. fungovat jako opora a kontrola obecného růstu kvalifikační úrovně a kvality práce; 4. z těchto (a dalších) podmínek vyplývající interakci a synergii ekonomického růstu a sociální kvality života, která musí být doplněna i stabilitou politické demokracie.

Vzájemné propojení všech výzkumných oblastí, jejich komparativní optika a interiorizace evropské intence jsou z těchto hledisek samozřejmými požadavky.

JIRÍ VEČERNÍK *vede tým ekonomické sociologie v Sociologickém ústavu AV ČR, zabývá se proměnami soudobé české společnosti ze sociálně-ekonomického hlediska. Je autorem knihy Občan a tržní ekonomika. Příjmy, nerovnost a politické postoje v české společnosti (Nakladatelství Lidové noviny, 1998) a editorem publikace Zpráva o vývoji české společnosti 1989-1998 (Academia, 1998). Spolupracuje s řadou mezinárodních i domácích institucí na tématech trhu práce, příjmové diferenciace, sociální politiky a chudoby.*

Literatura

- Barry, N. 1993. „The Social Market Economy.“ *Social Philosophy & Policy* 10(2): 1-25.
- Berger, P. L. 1986. *The Capitalist Revolution. Fifty Propositions about Prosperity, Equality, and Liberty*. New York: Basic Books.
- Čapek, K. 1990. „Proč nejsem komunistou?“ (*Přítomnost* 4. 12. 1924.) Pp. 5-15 in *Proč nejsem komunistou*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Easterly, W. 2000. „The Middle Class Consensus and Economic Development.“ *The World Bank Working Papers* No. 2346.
- Engerman, S., K. Sokoloff 1997. „Factor Endowments, Institutions and Differential Paths of Growth among New World Economies: A View from Economic Historians in United States.“ Pp. 155-178 in *How Latin America Fell Behind*, ed. by S. Haber. Stanford: Stanford University Press.
- Etzioni, A. 1988. *The Moral Dimension. Toward a New Economics*. New York: The Free Press.
- Eyal, G., I. Szelenyi, E. Townsley 1998. *Making Capitalism without Capitalists. The New Ruling Elites in Eastern Europe*. London and New York: Verso.
- Goodin, R. E., J. Le Grand 1987. *Not Only the Poor*. London: George Allen & Unwin.
- Granovetter, M. 1985. „Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness.“ *American Journal of Sociology* 91(3): 481-510.
- Hlaváček, J. et al. 1999. *Mikroekonomie sounáležitosti se společenstvím*. Praha: Karolinum.
- Klaus, V., D. Tříška 1995. „Recenzní zamyšlení nad knihou J. Kornaie ‚Socialistický systém: Politická ekonomie komunismu‘.“ *Finance a úvěr* 45: 137-142.
- Křen, J. 1992. *Historické proměny češství*. Praha: Univerzita Karlova.

- Lind, J., I. Hornemann Møller 1999. *Inclusion and Exclusion: Unemployment and Non-standard Employment in Europe*. Aldershot: Ashgate.
- Marx, K. 1954. *Kapitál I*. Praha: SNPL.
- Matějů, P., N. Lim 1995. „Who Has Gotten Ahead after the Fall of Communism? The Case of the Czech Republic.“ *Czech Sociological Review* 3: 117-136.
- Mises, L. von 1949. *Human Actions. A Treatise on Economics*. New Haven: Yale University Press.
- MIčoch, L. 1997. *Zastřená vize ekonomické transformace*. Praha: Karolinum.
- North, D. C. 1990. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Orenstein, M. 1994. „The political success of neo-liberalism in the Czech Republic.“ *Working Papers*, No. 68. Prague: CERGE/EI.
- Peroutka, F. 1947. *Tak nebo tak*. Praha: F. Borový.
- Pierson, P. 1994. *Dismantling the Welfare State? Reagan, Thatcher and the Politics of Retrenchment*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Polanyi, K., C. Arensberg 1957. *Trade and Market in Early Empires. Economies in History and Theory*. New York: The Free Press.
- Sachs, J. D. 1991. „Crossing the Valley of Tears in East European Reform.“ *Challenge*, September-October.
- Sen, A. 1984. *Resources, Values and Development*. Cambridge: Harvard University Press.
- Shand, A. H. 1984. *The Capitalist Alternative. An Introduction to Neo-Austrian Economics*. New York and London: New York University Press.
- Shiller, R. J., M. Boycko, V. Korobov 1992. „Hunting for Homo Sovieticus: Situational versus Attitudinal Factors in Economic Behavior.“ *Brooking Papers in Economic Activity* 1: 127-181.
- Schumpeter, J. 1912. *The Theory of Economic Development*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Spence, A. 1973. „Job marketing signaling.“ *Quarterly Journal of Economics* 87: 355-374.
- Stark, D. 1992. „Path Dependence and Privatization Strategies in East Central Europe.“ *East European Politics and Societies* 6(1): 17-51.
- Stiglitz, J. E. 1997. *Ekonomie veřejného sektoru*. Praha: Grada Publishing.
- Veblen, T. 1999. *Teorie zahálčivé třídy*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON.
- Večerník, J. 1997. „Transformační procesy v socio-ekonomické perspektivě.“ *Sociologický časopis* 33: 259-272.
- Večerník, J. 2000. „Vzestup, pád a oživení českého středního stavu.“ Pp. 163-172 in *Co daly naše země Evropě a lidstvu*. III. část. Praha: ELK.
- Večerník, J. 2001. „Social Policies and Social Structures: Frictions and Traps in the Czech Republic after 1989.“ *The William Davidson Institute Working Paper Series* No. 404.

Romská otázka – překážka vstupu České republiky do Evropské unie?

DANIELA KOZLÍKOVÁ

Vydal Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, Praha 1,
fax + 420 2 2118 3250, e-mail prodej@soc.cas.cz

„Sociological Papers“ SP 01:7

Jednotlivé výtisky můžete objednat na výše uvedené adrese

Cena 100,- Kč (5 USD)

Shrnutí: Cílem této práce je přiblížit romskou problematiku u nás a v Evropě a odpovědět na otázku v názvu, tedy na to, zda je romská problematika překážkou vstupu České republiky do Evropské unie. Autorka nejprve seznamuje s historií Romů. Poté se věnuje podmínkám vstupu kandidátských států do EU. Popisuje, jak je v Evropské unii zakotvena ochrana lidských práv, ochrana menšin a ochrana před diskriminací. Analyzuje situaci Romů v zemích Evropské unie z mnoha aspektů (např. bydlení, nezaměstnanost, vzdělání...). Další část práce se věnuje přístupu našeho státu k romské problematice po roce 1989. Popisuje jednotlivé nejvýznamnější události v této oblasti. Poté se zaměřuje na to, jak se odrazilo toto téma v české zahraniční politice a detailně rozebírá jednotlivé materiály Ministerstva zahraničních věcí. Pozornost je také věnována snahám jednotlivých romských organizací najít nové místo Romů v sjednocující se Evropě.

Sociologie práva: vývoj a trendy po roce 1989

JIŘÍ PŘIBÁŇ*

Právnická fakulta UK, Praha

The Sociology of Law: Evolution and Trends after 1989

Abstract: This article analyses the history, development and continuity of the sociology of law within the context of Czech social and legal science since 1989. The sociology of law is depicted as a branch of both social and legal science that has suffered greatly from different political discontinuities and ideological repression during the communist era. After the 1989 political changes, the weak tradition of the Czech sociology of law had to be reconstituted. This development is mainly typical of the law faculties of different Czech universities, while academics trained in general sociology and social theory rather continue to ignore the importance and social functions of the legal system in the process of the post-communist transformation of Czech society.

Sociologický časopis, 2002, Vol. 38 (No. 1-2: 79-87)

Právě před 10 lety psal autor tohoto textu svou první akademickou stat', která vyšla v *Sociologickém časopisu* pod názvem „Několik poznámek k sociologii práva“ [Přibáň 1992]. Zájem o sociologickou a socioprávní teorii ho tehdy přivedl k pokusu zformulovat v domácím kontextu některé základní sociologickoprávní problémy a tematické okruhy, jimiž se v té době zabývaly různé evropské a americké školy sociologie práva. Toto úsilí bylo navíc motivováno tehdejší absencí širšího sociologickoprávního diskursu v podmínkách české sociologie a právní vědy, takže se podstatná část článku zabývala historickým exkursem a snahou rozkrýt možné tradice a kontinuitu tohoto vědního oboru. Historické mapování sociologickoprávního myšlení v české vědě potom odhalilo velmi slabý diskurs, jenž byl uchován převážně v rámci právní vědy, pro kterou bylo navíc typické spíše množství diskontinuit (vyvolaných diskontinuitami politickými a ideologickými) než paradigmatická kontinuita.

Česká sociologie práva se na počátku 90. let potýkala s problémem, jak ustavit své vlastní paradigma. Ptáme-li se potom na vývoj české sociologie práva v uplynulém desetiletí, spíše než o proměnách musíme hovořit o různých způsobech konstituování jejího paradigmatu a vztahu k právní vědě na straně jedné a jiným sociologickým oborům na straně druhé.

Sociologizující pohled v právní teorii 90. let

Komunistická ideologie působila ve vztahu k československé sociologii práva mnohem represivněji než například v komunistickém Polsku nebo Maďarsku (pro srovnání české sociologie práva se situací v Polsku nebo Maďarsku srov. např. [Válková 1989]). O žádné marxistické sociologickoprávní škole v našich podmínkách nelze hovořit a jednotlivá díla zabývající se sociologickoprávními tématy v období 1948-89 představují pouhé fragmenty v rámci oficiální marxisticko-leninské právní dogmatiky [Přibáň 1996].

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Doc. JUDr. Jiří Přibáň, Právnická fakulta UK, Nám. Curieových 7, 116 40 Praha 1, e-mail priban@prf.cuni.cz

Vztah oficiální právní dogmatiky k sociologickým a sociologickoprávním metodám byl však přitom dvojznačný, protože podle marxisticko-leninské teorie státu a práva mělo právo za socialismu fungovat jako významný nástroj budování socialistické společnosti. Podle Engelsovy poučky stát a společně s ním i právo měly být postupně oslabovány ve své represivní funkci a transformovat se do nástroje řízení a správy socialistické společnosti [Engels 1949]. Tento důraz na instrumentální a kontrolně organizační funkci práva ve společnosti vedl také k zajímavé sebereflexi socialistické právní dogmatiky, postupnému oslabování represivního pojetí práva během 60. let a přijetí některých myšlenek teorie právního realismu, jehož metodologie byla výrazně ovlivněna sociologickými metodami. Sociologickoprávní myšlení v té době je proto třeba chápat jako zvláštní rozvinutí některých tezí právního realismu v podmínkách marxistické právní dogmatiky, které sloužily mimo jiné k oslabení komunistického represivního legalismu. Namísto práva jako nástroje politické vůle se zdůrazňuje jeho regulativní funkce, schopnost produkovat u jednotlivců i skupin sociální jistotu a působit jako nástroj organizování a správy života tehdejší společnosti. Instrumentální funkce práva se chápe obecněji a překonává úzký rámec výkonu politické moci [srov. např. Šamalík 1965, Šamalík 1967, Jičínský 1992].

V těchto souvislostech je nepochybně velmi zajímavé, jak se některé vlastní marxistické teze právní dogmatiky pokusil v 90. letech přeformulovat například Viktor Knapp v učebnici *Teorie práva* [Knapp 1995]. V této knize se hned v několika kapitolách objevuje sociologizující pojetí práva, přičemž ústřední je třetí kapitola nazvaná „Právo ve společnosti“ [ibid.: 27-37]. Knapp se zde výslovně hlásí k sociologické koncepci práva [ibid.: 28], když právo definuje jako kulturní výtvar, který „...si lidé sami dávají a který se postupně ve společnosti vyvinul z potřeby pravidel lidského chování a v historickém vývoji se odlišil od jiných normativních systémů a osamostatnil“ [ibid.: 28]. Právo je označováno poněkud zavádějícím způsobem jako „autoregulativní systém“, čímž ovšem Knapp vyjadřuje pouze skutečnost, že se jedná o sociální výtvar závislý na lidské vůli, a daný pojem nepoužívá ve významu uzavřeného a sebereferenčního systému. Kategorie potřeby, účelu a zájmu mají zásadní význam pro pochopení existence a jednotlivé sociální funkce práva, které lze údajně nakonec redukovat na organickou potřebu reprodukce sociálního života. Tento organický model, v němž společnost vytváří totalitu, k jejímuž udržování právo slouží jako jeden z mnoha normativních systémů, je pro Knappa typický a do značné míry vychází z právně realistické pozitivistické tradice. Do ní patří i pojetí práva jako instrumentu moci, jehož základním účelem je regulování množství a redukce sociální entropie [ibid.: 30-32].

Kromě klasických kategorických distinkcí, jako jsou normativita a fakticita, obecnost a jedinečnost nebo *law in books* a *law in action* [ibid.: 33-34] či zmínky o teleologickém pojetí práva v díle Jheringově nebo Englišově je pro Knappa náčrt sociologického pojetí práva typické zaujetí jeho schopností účelově regulovat a organizovat sociální život. Autor se dokonce vrací k tématu experimentu a programování v právu, jímž se zabýval již ve svých starších textech [Knapp 1963, 1987], aby dospěl k celkem očividnému a nijak překvapivému závěru, že tyto možnosti jsou omezené.

I když Knapp výslovně odkazuje na některé teoretické práce z oboru sociologie práva, celkově je nutné říci, že jeho sociologizující pojetí zůstává zakořeněno hluboko v paradigmatu té právní dogmatiky, která právo chápe jako normativní systém, který sice možná vzniká ze sociálních potřeb, ale současně je ustavován nad společností, organizuje a reguluje ji a za použití donucení ustavuje konformitu v chování jedince i sociálních

skupin. Problém tzv. živého práva je v tomto pojetí redukován na otázku, jak nejlépe dosáhnout cílů sledovaných zákonodárcem, tj. na problém sociálního inženýrství, který kdysi v Československu v 60. letech dočasně konstituoval obor marxistické sociologie práva v jeho okleštěné podobě.

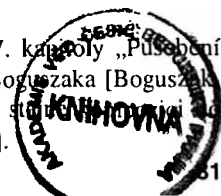
Tento přístup je ovšem zcela neudržitelný a Knappova koncepce také v žádném případě nepředstavuje nějaké ucelené paradigmatické východisko pro dnešní sociologii práva. Jedná se nanejvýš o fragmentární postřehy týkající se obecných právně filozofických a teoretických otázek, které se objevují v některých základních dílech sociologie práva, právní antropologie nebo marxistické teorie státu a práva. Přitom je však nutné poznamenat, že vzhledem k nemalému vlivu Knappových právně teoretických názorů jeho tezi o regulativní funkci práva ve vztahu k sociální entropii téměř doslovně přebírají i jiní právní teoretici. V učebnici teorie práva uspořádané pod vedením Jiřího Boguszaka se například dočteme, že právo „...z různých variant možného chování, ve složitém procesu sociální interakce, vybírá a normuje žádoucí chování lidí, přispívá k řešení sociálních konfliktů, stabilizuje společenské vztahy, vnáší do společnosti řád, snižuje míru společenské entropie“ [Boguszak et al. 2001: 274]. Obdobně je přijímána téměř doslovně i Knappova kontextualizace práva z hlediska sociálních potřeb, zájmů a účelů v dalších právně teoretických učebnicích, v nichž je pouze rozšířena o historický exkurs k Jheringově účelové teorii práva a pojetí práva jako projevu sociální síly a politické moci [Boguszak et al. 2001: 279 an., Gerloch 2001: 260 an., Jhering 1904].¹

Sociologickoprávní teorie a právní systém

Přibližně ve stejné době jako Knappova teorie práva byla publikována kniha *Sociologie práva: systémově teoretický přístup k modernímu právu* [Příbáň 1996] od autora tohoto textu. Tato práce je pokusem o komplexní systémové uchopení práva jako sociálního fenoménu a paradigmaticky se opírá o funkcionální analýzu práva a dále o strukturální analýzu práva například ve vztahu k politické moci, její procedurální legitimitě nebo byrokratické organizaci.

Úvodní část se věnuje paradigmatickému a historickému vymezení sociologie práva a jejím vazbám vůči právní filozofii a právní teorii, což v důsledku znamená uvedení klasických témat, jako je vztah normativity a fakticity nebo normy a sankce do nejobecnějšího teoretického sociálněvědního rámce. Zatímco právní teorie přistupuje i k sociologickému pojmu práva především jako k tématu řádu a stability v totalitě společnosti, zde je naopak zdůrazněn sociálně komunikativní rámec práva. Právo je „sociální mechanismus, který podstatnou měrou ovlivňuje základní stavbu i každodenní život té či oné společnosti. Právní normy tak strukturují a předem vymezují hranice sociálního světa. Právo nejen sociální život ovlivňuje, ale je také vždy produktem tohoto života a vzniká jako výsledek obecnějších rovin sociální komunikace. Konstruování smyslu a obsahů právních norem určují konkrétní sociální skutečnosti.“ [Ibid.: 16] Autor se tak snaží na základě klasické a v mnoha ohledech metodologicky překonané distinkce mezi právní normativitou a fakticitou [srov. např. Cotterrell 1992] definovat vlastní předmět sociologie práva a

¹) Zde je ovšem nutné poznamenat, že Aleš Gerloch, jenž je autorem XV. kapitoly „Působení práva ve společnosti“ v učebnici teorie práva sepsané pod vedením Jiřího Boguszaka [Boguszak Čapek a Gerloch 2001], inkorporoval tento text pod stejným názvem a ve stejné učebnici do vlastní učebnice právní teorie jako její XX. kapitoly [Gerloch 2001: kap. XX].

především její neodvozenost a nezávislost na právně dogmatickém myšlení. Systémové paradigma má tuto nezávislost potvrdit.

Autor se dále podrobně věnuje rozpracování distinkce mezi smluvním a organickým modelem společnosti a jeho vlivu na klasická díla, která silně inspirovala starší filozoficko-politické koncepce i novější koncepce společnosti bezprostředně se projevující i v historicky podstatně mladších oborech sociologie práva a politiky. Celá jedna část knihy potom popisuje vývoj hlavních sociologickoprávních teorií a podává přehled díla zakladatelů tohoto vědního oboru, jakými byli například Eugen Ehrlich, Max Weber, Roscoe Pound nebo Karl N. Llewellyn. Ústředním motivem tohoto oddílu věnovaného dějinám sociologie práva je hledání různých významů difference mezi tzv. živým právem a právem v knihách, resp. *law in books* a *law in action*, jak ji svého času rozpracovali jednotliví představitelé sociologickoprávní teorie.

Následující část je potom věnována systémové a funkcionální analýze práva a zahrnuje témata, jako jsou násilí, moc a právo, legitimita a uzavřenost právního systému či byrokratizace a právo. Z jednotlivých sociálních funkcí jsou zdůrazněny integrativní, selektivní, regulativní a legitimizační funkce práva v moderní společnosti. V samotném závěru jsou potom zmíněna některá možná východiska kritiky systémově funkcionálního paradigmatu v sociologii práva, a to především ve formě odkazů na Schelského institucionalistickou teorii práva a společnosti nebo Ryffelovou kritiku funkcionalistické analýzy práva.

Přestože se v případě díla *Sociologie práva: systémově teoretický přístup k modernímu právu* do značné míry jedná o přehledovou studii, nijak se v ní nezastírá zásadní inspirace systémovou teorií společnosti a práva, která je ostatně typická i pro další autorovy knihy jako např. *Suverenita, právo a legitimita* [Přibáň 1997] nebo *Disidenti práva* [Přibáň 2001] a četné studie v akademických publikacích. Narozdíl od normativistického nebo teleologického pojetí systému práva, které je typické pro právní dogmatiku, se však v tomto systémovém přístupu vždy zdůrazňuje sociálně komunikativní aspekt systému práva, jeho sémantická nevyjasněnost, funkcionální diferenciaci a procedurální dynamiku. Současně s přijetím některých základních tezí teorie autopoietického právního systému, jak je ve své době rozpracoval především Niklas Luhmann [srov. především Luhmann 1980, a dále Luhmann 1995] a v kritické návaznosti na jeho dílo posléze Günther Teubner [Teubner 1989], se však autor této stati pokouší také o paradigmatické rozvinutí některých přístupů k právu, které se obvykle uvádějí pod společným, avšak často spíše zavádějícím názvem poststrukturalismu nebo postmoderny.

Sociologie práva mezi právní dogmatikou a sociální zkušeností

Brněnští autoři a pedagogové Právnické fakulty Masarykovy univerzity Miloš Večeřa a Martina Urbanová publikovali v polovině 90. let společnou učebnici *Základy sociologie práva* [Večeřa a Urbanová 1994, 1996]. Na první pohled je patrné, že hlavní ambicí této knihy je podat přehledný výklad dějin, hlavních teoretických proudů a metod obecné sociologie a v návaznosti na ně i sociologie práva. Překvapující je také míra kontinuity, s jakou oba autoři navazují na starší učební pomůcky vydané na stejném pracovišti brněnské Masarykovy univerzity [Hungl a Dobrovičová 1990, Hungl et al. 1992]. Večeřa a Urbanová koncipují knihu jako učebnici pro právnické fakulty, takže se v ní pochopitelně objevuje mnoho styčných bodů s právní dogmatikou, ale současně je více než patrné, že autoři nabízejí svébytnou sociologickou analýzu práva. Sociologie práva v jejich podání je mezní vědou, která se „postupně vyprofilovala do podoby obecně přijímané vědní dis-

ciplíny“ a do níž „směřovaly výchozí podněty jak ze strany sociologie, tak právní vědy“ [Večeřa a Urbanová 1996: 7]. Vztah sociologie práva a právní dogmatiky se potom definuje v klasické diferenci mezi fakticitou a normativitou práva [ibid.: 11].

Informativní charakter této učebnice otevírá široké pole nejen pro informace o jednotlivých teoriích, tezích a metodách sociologie práva, ale současně i pro způsob, jak vymezit postavení a vzájemné vazby mezi sociologií práva a ostatními sociálně vědními disciplínami. Některé sociologickoprávní přístupy a perspektivy uplatňované v této knize ovlivnily také výklad práva v učebnici právní teorie vydané na brněnské právnické fakultě [Harvánek et al. 1998]. V části věnované dějinám oboru sociologie práva se autoři obrací k moderní koncepci práva, s jakou přišel Charles Montesquieu [Večeřa a Urbanová 1996: 16] a v níž jsou podle Večeři a Urbanové předznamenána některá základní sociologickoprávní témata. Důležitá zmínka je věnována i osobě brněnského právního vědce a sociologa práva Vladimíra Kubeše [ibid.: 43-44]. Široký prostor je věnován tématu enkulturace a sociálního jednání ve vztahu k právu a dále problému sociální deviace, kontroly a práva [ibid.: 108 an.]. Narozdíl od Příbářovy studie autoři také rozpracovávají v jedné z kapitol téma empirických sociálních výzkumů, jejich metod, procedur a technik, nicméně toto téma je pojato spíše v kontextu obecné sociologie než samotné sociologie práva.

Večeřa s Urbanovou také o dva roky později nově uspořádali výbor ze sociologickoprávních textů *Sociologie práva v textech* [Večeřa a Urbanová 1998], který navazuje na starší *Texty ke studiu sociologie práva* [Večeřa a Urbanová 1993] a je rozčleněn na pět částí: vybrané sociologické pojmy, potřeba sociologického studia, sociologie práva, sociologický rozbor práva, empirický přístup k sociální realitě a sociotechnické využití práva. Toto členění odpovídá tematickému rozvrhu výše zmiňované učebnice a obsahuje vedle textů Petera Bergera a Émila Durkheima například sociologickoprávní stati od Eugena Ehrlicha nebo Adama Podgóreckého. Obdobný výbor sociologickoprávních textů vydali již na počátku 90. let také Ivan Mucha a Jiří Příbář [1991].

Martina Urbanová dále rozvinula některé úvahy týkající se sociální kontroly, deviace, anomie a práva, které jsou nastíněny v knize *Základy sociologie práva*, ve své vlastní studii *Sociální kontrola a právo* [Urbanová 1998]. V této knize autorka vychází opět z jednoho z ústředních témat sociologie práva, totiž ze vztahu sociální moci a práva, aby si následně položila další obecné a stejně zásadní otázky socializace, deviace, anomie a sankce. V samotném úvodu se potom dokonce znovu objevuje zmínka o předmětu sociologie práva a jejím vztahu k ostatním právním vědám, přičemž jako východisko si autorka zvolila Rehbinderovo známé rozdělení právních věd podle předmětu zkoumání na právní filozofii zabývající se idealitou práva, právní dogmatiku (teorii v úzkém slova smyslu) zabývající se normativitou práva a právní sociologii zabývající se fakticitou práva [ibid.: 6, dále i Příbář 1992, Večeřa a Urbanová 1996: 10].

V přehledu jednotlivých sociologických paradigmat a různých způsobů, jak se vyrovnávají s danými tématy, nechybí ani zmínka o poststrukturalním přístupu k sociální kontrole, jak se objevuje například v díle Michela Foucaulta [Urbanová 1998: 36 an.]. Z těchto podnětů také Urbanová přistupuje k sebereflexi sociologie (včetně sociologie práva) jako k pokusu, jímž se vědění snaží ustavit svou vlastní kontrolu nad společností [ibid.: 106 an.]. Takto široké pojetí sociální kontroly a inspirace některými radikálními tezemi kritické sociální teorie vedou Urbanovou k rozdělení kontroly na aktivní a reaktivní, přičemž oblast trestně právní kontroly je primárně vymezena jako formální a reak-

tivní [ibid.: 110-113]. Na tuto analytickou část Urbanová navazuje závěrečnou a hodnotově silně podbarvenou úvahovou skicou o toleranci a jejích paradoxech v současných sociálně politických podmínkách. Podle Urbanové je tolerantnost „fundamentální požadavek, který si kladou demokratické systémy jako podmínku pro akceptovatelnost různých pospolitostí“ [ibid.: 116] a hlavní účel sociální kontroly musí spočívat v potlačování intolerance.

Sociologická ignorantia iuris?

Pozoruhodná je dále reflexe sociologie práva jako vědního oboru s vlastní historií, která se objevuje ve sborníku *Emanuel Chalupný, česká kultura, česká sociologie a Tábor* [Zumr 1999]. Do tohoto sborníku na téma odkazu Emanuela Chalupného pro současnou sociologii práva přispěli kromě Přibáně, Urbanové, Večeři a Hungra také Karin Kuhnová a advokát Stanislav Balík. Zatímco příspěvky od prvních tří zmiňovaných autorů se zaměřují na hlavní myšlenky Chalupného sociologie práva a morálky, Kuhnová rozebírá jeho přednášku *Otázka populační a reforma práva trestního* přednesenou v roce 1929 na půdě Sociálního ústavu ČSR. Kuhnová dále poukazuje na organický či naturalistický model společnosti, jenž je přítomen v Chalupného úvahách o populační politice a trestním právu, především ve vztahu k právní úpravě umělého přerušení těhotenství.

Příspěvky od Stanislava Balíka a Pavla Hungra se naproti tomu zabývají advokátskou praxí Chalupného a jeho vlastní sociologickou reflexí této právnické profese. Balíkův přístup je historický a text obsahuje množství informací a materiálu na uvedené téma, zatímco Hungrův příspěvek představuje spíše stručný nástin některých Chalupného komentářů na téma advokátské etiky. Stanislav Balík také poukazuje na prvorepublikový a v polovině 90. let znovu vydaný text *Advokacie, Příspěvek k sociologii advokátního stavu*, jehož autor se ukryl pod pseudonym Karel Květ [1996]. Balík vyslovuje silně pravděpodobnou hypotézu, podle níž je autorem tohoto mravně kritického a v jistém smyslu idealistického spisu samotný Chalupný [Zumr 1999: 164-165].

Sborník věnovaný osobě Emanuela Chalupného odhaluje kromě jiného i malý zájem obecné sociologie o téma sociologie práva. Zatímco oddíl věnovaný speciálně sociologii práva zdůrazňuje nepřehlédnutelné místo Chalupného ve více než skromných dějinách tohoto oboru v podmínkách české vědy, příspěvky zahrnuté v části věnované obecné sociologii tohoto myslitele jeho sociologickoprávní studie téměř nezmiňují. Tento zvláštní rozpor jako by jen ilustroval obecnější problém existující v současnosti ve vztahu obecné sociologie a sociologie práva a projevující se nezájmem sociologů o problematiku práva. Tento nezájem je o to nepochopitelnější, že právo jako normativní systém, symbolický řád i forma sociální regulace představuje jednu z nejdynamičtějších oblastí naší sociální a politické reality po roce 1989. Dokonce i komplexní studie o české společnosti v transformaci postrádají zevrubnější sociologickoprávní analýzu a téma právní transformace je v nich pojato převážně v rovině školeného žurnalistu či základních politologických pouček. Empirická analýza právní transformace v kontextu české sociologie prakticky neexistuje, což je nutné považovat za jedno z nejhorších sociálněvědních selhání uplynulého desetiletí. Dokonce i takové základní studie jako *Česká společnost v transformaci* [Machonin, Tuček et al. 1996] uspořádaná pod vedením Machoninovým a Tučkovým nebo *Zpráva o vývoji české společnosti* [Večerník 1998] připravená pod redakcí Večerníkovou neobsahují podstatnější rozbor právní reality soudobé české společnosti. Ani název studie *Nerovnost, spravedlnost, politika: Česká republika 1991-1998* [Matějů, Vlachová et al. 2000], kterou připravil kolektiv pod vedením Matějů a Vlachové

by nás neměl mýlit, protože sociologickoprávní tematika se v něm také prakticky neobjevuje a téma spravedlnosti se váže k distribuci sociálních statků.

Z tohoto nedobrého stavu je třeba vyčlenit některé dílčí studie a texty jako např. *Viníci a soudci* od Aleny Vodákové [1997]. Tato esejisticky pojatá kniha se zaměřuje na některá klasická témata obecné sociologie, jako je téma řádu, jedince a společnosti, normality, deviance a sociální kontroly, takže se přirozeně dotýká i konstitutivních problémů sociologie práva. V této souvislosti jsou zajímavé především úvahy o nepsaných pravidlech a normách, jejichž závaznost se konstituuje ze sociální zkušenosti, a nikoli ze systému psaných předpisů [ibid.: 48-52]. Ústřední téma poslušnosti a porušení normy je pak rozvedeno v napětí mezi normalitou a normativitou a kladným oceněním jisté míry abnormality a výjimečnosti v moderní společnosti [ibid.: 70]. Navzdory možné kladné hodnotě abnormality však Vodáková upozorňuje na nerovnost vazby mezi normalitou a normativitou, když říká, že v „prapůvodním významu, který stále prosakuje na povrch (...) je normální chování to, které odpovídá normám, neporušuje je, neodchyluje se od nich, a normální člověk je pak ten, kdo se chová podle norem. Norma je přece všemi přijatá, zobecněné pravidlo chování. A norma má primárně a obecně ochrannou funkci, má zajišťovat bezproblémovou komunikaci mezi lidmi“ [ibid.: 71].

Ačkoli knihu *Viníci a soudci* nelze považovat za sociologickoprávní studii v přísném slova smyslu, její jednoduchý a srozumitelný styl z ní činí velmi užitečnou studii pro všechny, kdo se chtějí zabývat studiem deviance, kriminality, sociální kontroly a práva. Toto téma je ostatně zpracováno také v Hrčkově díle *Sociální deviance* [Hrčka 2001] a dále v Komendově knize *Sociální deviance: historická východiska a základní teoretické přístupy* [Komenda 1999], která obsahuje i jistý přesah do sociologickoprávní problematiky.

O sociologickou analýzu právních institucí, konkrétně soudnictví, se v nedávné době pokusil také kolektiv autorů pod vedením Jiřího Kabele [Kabele, Hájek a Holeček 2002]. Na jejím základě tento kolektiv společně se Zdenou Vajdovou dále některé problémy hierarchií v soudnictví a veřejné správě rozpracoval a připravil k publikaci jako sborník textů pod názvem *Kdo se bojí hierarchií? (Dědictví komunistické vlády I)*. Autoři Hájek, Holeček, Kabele a Vajdová se v něm snaží z velmi rozmanitých pozic porozumět hierarchiím a pohybům v českém soudnictví v uplynulém desetiletí. Hájkova studie se zaměřuje na obecnou definici hierarchie, k čemuž autor využívá mimo jiné i klasických filozofických textů a uvádí historické příklady proměn hierarchie a pojetí řádu. Narozdíl od Hájkova konceptuálního a historizujícího přístupu se Holečkova studie zabývá velmi důležitým tématem sebereflexe subjektů hierarchického postavení. Studie je založena na definici starosti a rozpracování jednotlivých skupin starostí, které se týkají hierarchií, konkrétně starostí přístupu k práci, „vertikálně založených“ mezilidských vztahů v rámci hierarchie a starostí týkajících se historických změn v daných hierarchiích. Posledně jmenované téma se potom bezprostředně týká naší nedávné minulosti a současnosti a autor věnuje poznámku i tak důležitým tématům jak je například lustrační zákon. Zdena Vajdová potom přispěla do sborníku historizující studií o vývoji veřejné správy.

Studie Jiřího Kabele je svým způsobem ústřední v celém sborníku a pojednává o tématu soudní moci a jejích současných a nedávných proměnách. Metodologicky je přitom studie založena na teorii her. Zajímavé je již podřízení témat, o nichž se zpravidla hovoří v právně pozitivistickém a dogmatickém diskursu, zcela odlišnému teoretickému žánru. Ten bude nepochybně iritovat mnohé právníky, avšak samo o sobě se jedná o vel-

mi osvěžující, byť nikoli neproblematickou změnu v celkovém přístupu k tématu soudnictví, jeho ústavního a institucionálního založení v českém právním řádu. Důležité je také herní pojetí soudní moci jako moci způsobilé zjednat sociální nápravu, a dále pojetí ochrany práv soudní mocí v závislosti na hierarchiích a distribuci nerovností v systému rovnosti.

Závěrečná poznámka

Sociologie práva se v uplynulém desetiletí bezesporu konstituovala v českých podmínkách jako svébytný a nezávislý obor. Množství publikací a učebnic, které se objevily po roce 1989, vypovídá o mimořádném významu tohoto vědního oboru a naléhavé potřebě zaplnit paradigmatické mezery ve výzkumu práva. Jednotliví autoři dokázali přenést aktuální diskuse evropské i světové sociologie práva do prostředí české právní vědy a sociologie, a tím například významnou měrou ovlivnit diskuse o právním státě, jeho principech a funkcích, které u nás probíhají od počátku 90. let minulého století.

Zároveň je ovšem znepokojující zjištění, že sociologický přístup k právu se omezuje téměř výlučně na právnické fakulty českých a moravských univerzit, zatímco sociologická veřejnost paradoxně přistupuje k výzkumu práva jako k jisté sociální marginálii, a pokud k ní již přistupuje, přejímá především metody a slovník politologie. Tato zvláštní průrva existující v současnosti mezi akademicky vzdělanými právníky a sociology je dalším z typických znaků dnešní české sociologie práva. Její postupné odstraňování představuje důležitou výzvu pro nejbližší budoucnost a týká se stejně tak sociologické i právnické obce.

JIRÍ PŘIBÁŇ je docent na Právnické fakultě UK a přednáší sociologii práva na Cardiff Law School, University of Wales. Z publikací: Sociologie práva (1996, 2001), Hranice práva a tolerance (1997), Suverenita, právo, legitimita (1997), Právo a politika konverze (2001), Disidenti práva (2001), The Rule of Law in Central Europe (spolueditor s J. Youngem, 1999), Law's New Boundaries (spolueditor s D. Nelkenem, 2001).

Literatura

- Boguszak, J., J. Čapek, A. Gerloch 2001. *Teorie práva*. Praha: Eurolex Bohemia.
- Cotterrell, R. 1992. *The Sociology of Law: An Introduction*. London: Butterworths.
- Engels, B. 1949. *Anti-Dühring*. Praha: Svoboda.
- Gerloch, A. 2001. *Teorie práva*. Dobrá Voda: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.
- Harvánek, J. et al. 1998. *Teorie práva*. Brno: Masarykova univerzita.
- Hrčka, M. 2001. *Sociální deviace*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Hungr, P., J. Dobrovičová 1990. *Sociologie práva*. Brno: Masarykova univerzita.
- Hungr, P. et al. 1992. *Sociologie práva*. Brno: Masarykova univerzita.
- Jhering, R. von 1904. *Der Zweck im Recht*. Leipzig: Breitkopf.
- Jičínský, Z. 1992. *Právní myšlení v 60. letech a za normalizace*. Praha: Prospektrum.
- Kabele, J., M. Hájek, T. Holeček 2002. „Lesk a bída hierarchií českého soudnictví“ in *Institucionalizace (ne)odpovědnosti: globální svět, evropská integrace a české zájmy*. Praha: Karolinum (v tisku).
- Knapp, V. 1963. *O možnosti využití kybernetických metod v právu*. Praha: NČSAV.
- Knapp, V. 1987. „Experiment im Recht.“ *Staat und Recht*, No. 6: 495.
- Knapp, V. 1995. *Teorie práva*. Praha: C. H. Beck.

- Komenda, A. 1999. *Sociální deviace: Historická východiska a základní teoretické přístupy*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Květ, K. 1996 (1938). *Advokacie. Příspěvek k sociologii advokátního stavu*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Luhmann, N. 1980. *Rechtssoziologie*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Luhmann, N. 1995. *Das Recht der Gesellschaft*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Machonin, P., M. Tuček et al. 1996. *Česká společnost v transformaci: K proměnám sociální struktury*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Matějů, P., K. Vlachová et al. 2000. *Nerovnost, spravedlnost, politika: Česká republika 1991-1998*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Mucha, I., J. Přibáň 1991. *Texty k sociologii práva*. Praha: Všehrd.
- Přibáň, J. 1992. „Několik poznámek k sociologii práva.“ *Sociologický časopis* 28(6): 770-782.
- Přibáň, J. 1996. *Sociologie práva: systémově teoretický přístup k modernímu právu*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Přibáň, J. 1997. *Suverenita, právo a legitimita*. Praha: Karolinum.
- Přibáň, J. 2001. *Disidenti práva*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Šamalík, F. 1965. *Právo a společnost*. Praha: Academia.
- Šamalík, F. 1967. *Člověk a instituce*. Praha: Svoboda.
- Teubner, G. 1989. *Recht als autopoietisches System*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Urbanová, M. 1998. *Sociální kontrola a právo*. Brno: Masarykova univerzita.
- Válková, H. 1989. „Sociologie práva a perspektivy jejího rozvoje.“ *Právník* 128(12): 1060-1069.
- Večerník, J. (ed.) 1998. *Zpráva o vývoji české společnosti*. Praha: Academia.
- Večeřa, M., M. Urbanová 1993. *Texty ke studiu sociologie práva*. Brno: Masarykova univerzita.
- Večeřa, M., M. Urbanová 1994. *Základy sociologie práva*. Brno: Masarykova univerzita.
- Večeřa, M., M. Urbanová 1996. *Základy sociologie práva*. Brno: Doplněk.
- Večeřa, M., M. Urbanová 1998. *Sociologie práva v textech*. Brno: Masarykova univerzita.
- Vodáková, A. 1997. *Viníci a soudci*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Zumr, J. (ed.) 1999. *Emanuel Chalupný, česká kultura, česká sociologie a Tábor*. Praha: Filosofia.

DEMO GRAFIE

DEMOGRAFIE 1/2002

ČLÁNKY

Milan Olexa: Sčítanie obyvateľov, domov a bytov na Slovensku

Boris Divinský: Porovnanie populačných potenciálov vybraných hlavných miest strednej Európy s dôrazom na Bratislavu

XXXI. konference České demografické společnosti „Stárnutí populace České republiky a jeho důsledky“, 30. květen 2001

Boris Burcín, Tomáš Kučera: Stárnutí obyvatelstva a hranice důchodového věku

Dagmar Dzúrová: Regionální aspekty stárnutí české populace

Milan Kučera: Sociální důsledky stárnutí obyvatelstva České republiky

Jan Srnec: Situace staršího obyvatelstva v postkomunistické České republice z pohledu psychologa

Jitka Rychtaříková: Úspěšné stárnutí – leitmotiv 21. století

SČÍTÁNÍ LIDU

Jaroslav Kraus: Zavedení registru bytů v Norsku

RECENZE

Historická demografie 23 (Petra Brabcová)

Obyvatelstvo Slovenska 1945-2000 (Milan Kučera)

Sociální bydlení v Evropě 2000 (Vladimír Srb)

Studium migrace pohledem maďarských autorů (Marek Řezanka)

Pocła Dirku van de Kaa (Marek Tietze)

Sčítání lidu v Sovětském svazu 1937 (Ladislav Pištora)

ZPRÁVY

PŘEHLEDY

Demografický profil okresu Žďár nad Sázavou

Stěhování v České republice podle vzdělání migrantů v letech 1993-1998

Vývoj obyvatelstva v Chýnově, Grygově a Dřevohosticích 1996-2000

BIBLIOGRAFIE

Budete-li se chtít blíže seznámit s některým z článků, časopis je možno zakoupit či objednat přímo v redakci:

Český statistický úřad, Sokolovská 142, 186 04 Praha 8-Karlín.

O rurální sociologii ve výuce a výzkumu na České zemědělské univerzitě v Praze

HELENA HUDEČKOVÁ*

MICHAL LOŠŤÁK*

Katedra humanitních věd PEF ČZU, Praha

Rural Sociology in Education and Research at the Czech University of Agriculture in Prague

Abstract: This article considers the position of sociology in a non-sociological context, that is, the Czech Agricultural University in Prague. The substance of the paper is a consideration of the role of sociology in relation to rural issues, including their practical dimension as relates to rural development. The background of the paper is constituted by both discussions in the Czech lands and abroad, which address the role and position of sociology and its relation to the lay public, and the question of how (and also if) it is possible to cope with the skepticism of lay people (a skepticism that the authors have experienced in the exercise of their professional activities) in relation to the findings and information provided by sociology. The authors suggest that the possibility exists of presenting non-trivial findings and information for lay people. Sociologists have at their disposal many instruments for mapping the actions and ideas of specific people when investigating such issues. If the results of sociological research are embedded within specific practical measures addressing rural issues, then the chance for social acceptance increases and the project is more likely to be sustainable. In such a situation, sociology is both related to concrete practices and circumstances (the doubts of lay persons about its meaninglessness disappear), yet it also retains its academic discourse, as a part of sociology, as a science. As a reflection of the latter, the article demonstrates the interconnections between general sociology and rural sociology, because of the centrality of the countryside and agriculture in contemporary society.

Sociologický časopis, 2002, Vol. 38 (No. 1-2: 89-99)

Úvod

První skriptu, která autoři tohoto textu připravovali v letech 1993-94 pro obnovovanou výuku sociologie na České zemědělské univerzitě v Praze [Hudečková a Lošťák 1995], vycházela ve své úvodní pasáži z „dluhů sociologie“, uveřejněných v prvním čísle *Sociologického časopisu* z roku 1991. Tato úvodní pasáž nabízela studentům, nestudujícím sociologii, netriviální odpovědi na dvě otázky – „jaký je přínos sociologie pro společnost“ a „k čemu může být sociologie užitečná každému člověku, tedy i absolventovi ČZU“. Není třeba skrývat, že vypracováním kapitoly jsme se s takovými otázkami vyrovnávali i my, včetně další otázky, „jak o tom absolventy ČZU přesvědčit“. Děláme to dodnes. Domníváme se proto, že náš bilancující příspěvek, včetně úvahy o trvajících dluhích sociologie ve specifickém prostředí České zemědělské univerzity (ČZU) v Praze,

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Doc. Mgr. Helena Hudečková, CSc., resp. PhDr. Michal Lošťák, katedra humanitních věd Provozně ekonomické fakulty České zemědělské univerzity, Kamýcká 129, 165 21 Praha 6, e-mail lostak@pef.czu.cz

může být zajímavý pro sociology, přemýšlející o otázkách podobného charakteru na jiných pracovištích.

V intencích diskusního vstupu J. Alana do „Dluhů Sociologického časopisu“ [„Kulatý...“ 1991b: 117] zdůrazňujeme, že tento článek je orientován do „části sociologie“, ale zamýšlí se také nad tím, čím právě rurální sociologie může obohatit „vrch sociologie“. Je rovněž o tom, s čím (a jak) můžeme z „vrchu sociologie“ vstupovat do výuky na ČZU, aby naše působení nebylo ani „povýšené“, ani „populistické“, případně křečovitě či jinak nevhodné, neboť by se potom minulo svým cílem naočkovat nesociologicky orientovaným studentům (ale i pedagogům) sociologické znalosti a pěstovat sociologické vědění. Jinak řečeno, jde tu také o kritické posuzování vlastní věrohodnosti, o sebereflexi znamenající na jedné straně nepodlehnutí v prostředí technické univerzity akademickému etnocentrismu a pocitu exkluzivity a na straně druhé nezabřednout do empiricistického podbízení se a trapného poučování zdejší laicko-sociologické veřejnosti. Příspěvek je tudíž věnován „křehké pozici částečného sociologa“ balancujícího na hranici dvou dosti odlišných mikrosvětů – „vrcholových sociologů“ (kteří kultivují sociologii se sociology, mezi sociology a pro sociology) a specificky „laických sociologů“ (v tomto případě hlavně ekonomů a odborníků na management v zemědělství, ale i dalších zemědělských vědců a studentů v odpovídajících oborech).

Naše konání je adresováno studentům, kteří se nechystají dobývat svět obydlený sociology, ale svět manažerů operujících s jasně vytčenými cíli, o nichž se moc nepochybuje, a k jejichž postupnému naplňování v určených časových horizontech je třeba získávat a umět zacházet s jasnými, přehlednými a jednoznačnými informacemi. K tomu je jejich učitelé vedou. My učíme mezi nimi a jim sdělujeme výsledky našich výzkumů. Naše situace nebude asi až tolik nepodobná mnoha dalším vysokým školám, kde se dle jejich zaměření různé „částečné sociologie“ také vyučují a pedagogové se současně věnují výzkumu.

Domníváme se tudíž, že zásadní otázku, jak ji v „Dluzích sociologie“ formuloval J. Večerník – aby se naše sociologie stala vzdělanou, poučenou, s kontaktem na světovou sociologii, schopnou teoretické aplikace [„Kulatý...“ 1991a: 10] – je dobré doplnit o další aspekt: aby se kultivovaná sociologie také přiblížila přirozeným světům těch, o nichž pojednává, s nimiž komunikuje, a kteří by tudíž měli být její existencí obohaceni. Nakonec nabízíme i úvahu o tom, čím může rurální sociologie obohatit sociologii v její obecné úrovni.

Laická a profesionální rurální sociologie na ČZU

Východisko ke konkrétně zaměřenému pojednání na dané téma nabízejí mnohé úvahy renomovaných sociologů o akademičnosti sociologie a nízké zakořeněnosti sociologů v sociálním dění. J. Keller [1995: 8] s razancí sobě vlastní říká, že sociologie „svět konkrétních lidí trestuhodně přehlíží a zároveň pouze reprodukuje některé jeho nejběžnější a nejbanálnější rysy. Sociologie na jedné straně od skutečných lidí abstrahuje a vzdaluje se jim, aby na druhé straně velkou oklikou dospěla k vysoce abstraktnímu vyjádření něčeho, co tito skuteční lidé prožívají zcela konkrétně i bez ní“. A. Giddens [1993: 20] charakterizuje námitky a výtky laických členů společnosti, když uplatňují nároky na sociologii, tak, že „její výsledky jim neříkají nic, co by ještě nevěděli – anebo, ještě hůře, vystrojuje do technického jazyka to, co je perfektně známé v každodenní terminologii“. Podobně jako o přílišné akademičnosti sociologie se mluví i o její malé praktičnosti ve smyslu nízké úrovně spojitosti sociologie s vlastním sociálním děním. V tomto smyslu uvažuje J. Ka-

bele [1999: 120-122] a domnívá se, že sociologie často není lokalizována přímo v onom dění, ale stojí jakoby nad ním a dává jeho vysvětlení z pozice jediného správného arbitra, a to se pak může stát osudem i pastí sociologie. Osudem proto, že její poznatky mají až na některé výjimky sporné praktické uplatnění, odkládají se často do pomyslného světa čistého vědeckého diskursu, a tím se vzdalují od žitého světa lidí, o nichž vypovídají. Potom se akademičnost sociologie mění v její past. Kabele připojuje [ibid.: 122], že smyslem sociologie se stává ne dosahování takových poznatků, které je možno kontrolovatelně (tj. prakticky) přiřadit k sociálnímu dění, „ale samotné sociologické existování, kanonizování autorit a metodologické či teoretické sebeprožívání“.

Proč tomu tak bývá, vystihuje Z. Bauman [1997: 15], když píše, že „všechno o čem mluví sociologie, už předtím v našich životech bylo. (...) A muselo být, neboť jinak bychom nebyli schopni zvládat své životní situace.“ Sociologie nutně pracuje s laickými vnímáními a interpretacemi světa a místa člověka v něm. A právě proto se laikům může zdát, že to, o čem sociologie mluví, již dávno znají. V krajním případě jí tedy není ani zapotřebí.

Jaká cesta sociologie může mít perspektivní směr a cíl? Domníváme se, že k překonání skepse laiků z ní by nás mohlo vést takové konání, které pracuje s existujícími vnímáními a interpretacemi sociálního lidského světa (v jeho mnoha mikrosvětech) tak, aby ve formě netriviálních sdělení mohla být tato vidění a vykreslování (líčení) světa a místa člověka v něm přiřazována ke každodennímu dění. V následujícím textu se pokusíme touto cestou jít jako rurální sociologové – pedagogové a výzkumníci na ČZU v Praze.

Naše cesta prochází krajinou výchovy a vědy, v níž je na sociologii nazíráno asi takto:

- je nevědecká pro její nedokonalou exaktnost (v pozitivistickém duchu);
- je po ní požadováno, aby do vědeckého stádia dospěla;
- potom se stane organickou součástí této krajiny, protože dokáže odhalovat, co bude (a nejen to, co už dávno je);
- potom ji zdejší krajinotvůrci přijmou jako nástroj svého konání, neboť jim něco sdělí.

Krajinotvůrci jsou ekonomové (v tom lepším případě), kteří znají a případně také uznávají institucionální větev ekonomie. Do profesionálního světa (světa výchovy a vědy na ČZU) zapojují prakticky jen weberovský typ účelově racionálního jednání. Nepočítají v něm s jiným možným racionálním jednáním, například s tím, ke kterému se přihlašuje v tzv. dispoziční filozofii jednání P. Bourdieu [1998: 7].¹ Jejich nazírání na jednání v daném světě akcentuje explicitně odůvodněnou vědomou motivaci jednání dle teorie rolí.

¹) P. Bourdieu [1998: 8], který také uvažuje o výtkách adresovaných sociologické analýze jednání, se domnívá, že intelektuálům (vědcům) na ní vadí právě realistická prezentace jednání (odmýtizování, bourání ostré hranice mezi světem vědců – moderních aristokratů, a nevědců – nižší vrstvy). Sebereflekтуjící se sociolog pak musí uvažovat o tom, zda sociologové podporující akademičnost a nepraktičnost nejsou vedeni snahou nepřijít o vlastní privilegované postavení, které vědě přisoudila moderní společnost. Protože předmětem sociologie jsou sociální lidské životy, s nimiž má každý laik praktickou zkušenost, mohou ji laikové více kontrolovat, a tudíž i kritizovat (oproti třeba jaderné fyzice, ale částečně i ekonomii). Podá-li sociolog realistickou prezentaci lidského jednání, přiblíží se laickému porozumění (bude mít laikům „co říci“) a zároveň splní první podmínku vědeckého poznání. Kuriózní pak je, že bude patrně odmítnut právě vědeckým světem.

Takové nazírání na společně sdílený svět předávají (většinově) pedagogové studentům, s nimiž se my potkáme ve třetím ročníku studia (příp. již v nižších ročnících, jde-li o studenty ne-ekonomických fakult). Učitelé jsou (opět většinově) zemědělstí inženýři a k sociologii mají více či méně shovívavý, ale vždy odměřený postoj. Jestliže se k ní přibližují se sympatií, jejich očekávání vůči sociologii jsou spojena s praktickými návrhy na řešení konkrétních problémů. Sociologické výzkumy, k tomu pomáhající, nepovažují za příliš náročné a nákladné.

Autorčina dlouholetá zkušenost (30 let) dovoluje příkladně uvést rozdíl mezi chápáním sociologické práce zemědělskými inženýry, kteří se „druhým studiem“ stali sociology, a těmi, kteří se naopak stali „druhým studiem“ zemědělskými ekonomy (k nim patří ona, zatímco většina jejích kolegů pocházela z první skupiny). Východisko prvně jmenovaných je empirické a technické a v myšlení postupují k teoretickému, sociologizujícímu pojetí témat rurální sociologie. Rurální sociolog s opačnou vzdělanostní drahou (od sociologie k zemědělství a venkovu) postupuje aplikací obecného na konkrétní prostředí, jež pracně rozpoznává a orientuje se v něm. Postoj, že je lepší jeden, anebo druhý způsob postupu k sociologickému porozumění venkova a zemědělství, není produktivní a neprospívá věci. Obojí postup je možný, avšak nikdy nemá postrádat důkladnou sociologickou průpravu, ať již dosaženou *ex ante* či *ex post*. Autorka si uvědomuje, že nejméně pět let trvalo, než její (od „sociologie k venkovu“) a ono opačné nazírání (od „venkova k sociologii“) na jednu a tutéž realitu (sociologická problematika venkova) do sebe začalo zapadat při společné práci v týmu. O to těžší je, když tým (např. při řešení nějakého výzkumného úkolu) tvoří ekonomové, odborníci na management, právníci, sociologové, geografové a případní další. Tak je tomu (a poměrně úspěšně) při současném řešení grantu „Efektivní integrace českého agrárního sektoru v rámci evropských struktur – předpoklad trvale udržitelného rozvoje“ (grant MŠMT č. 411100013).

Jak učit sociologii na ČZU v Praze, aby byla v tomto prostředí sdělná, o tom vedeme stálé debaty. Nejde přitom jen o obsah sdělovaného, ale stejně tak o jeho formu. Tento problém se pak netýká jen rurální sociologie, ale také metodologie sociologického výzkumu, ekonomické sociologie, základů sociologických teorií, jakož i aplikace sociologie ve venkovském rozvoji a v sociální politice. Pomáhají v tom absolventi této školy, kteří zůstali pracovat na katedře humanitních věd a dále se věnují sociologii.

Tady trvá dluh, vyjádřitelný parafrázováním J. Večerníka [„Kulatý...“ 1991a: 10], kdy se stále ještě i na ČZU může stát, že ten „kdo sebere a popíše pár dat, se pokládá za sociologa“. Potom zcela oprávněně následuje reakce laiků (krajínovůrců), že „tohle přece každý, kdo o tom přemýšlí, ví i bez toho výzkumu“. Potíží však není ušetřen ani fundovaný sociolog, když se snaží osvětlit data (je jedno, zda přinesená přímo empirickým výzkumem, anebo pozorovanou situací, která je prožívána) pomocí sociologických teorií. Může spíše počítat s malým pochopením, protože i ty jednodušší sociologické koncepty mohou být pojímány jako komplikované, příliš abstraktní (potažmo zbytečné). Někteří z nás si proto lámou hlavu, jak dojít k vzájemnému porozumění mezi sociology a studenty i sociology a pedagogy-nesociology.² Jiní na to až tak důraz nekladou a jsou rádi, že „tu ta sociologie vůbec je“, protože se tak otevírá alespoň nějaká možnost „infikovat“ nesociology sociologií. Bohužel se potom může stát, že pramálo záleží na tom, kdo před

²) Jako perličku lze uvést nedávný výrok jednoho kolegy-statistika při státních závěrečných zkouškách: „Sociologové dělají chybu, protože dělají komplikované dotazníky.“ Charakter sociálních jevů a povinnost sociologa neopomíjet jejich mnohosouvztažnost ho vůbec nezajímají.

studenty předstoupí jako vyučující sociologii, což je násobeno známou nepříznivou situací ve školství – studentů je mnoho, učitelů málo a akcí musí být hodně.

Rurální sociologie pro venkov a zemědělství

Stejně jako pro výuku, tak pro výzkum platí, že by rurální sociolog (a každý sociolog) měl pracovat s existujícími vnímáními a zpodobňováními světa a místa člověka v něm tak, aby ve formě netriviálních sdělení mohla být přiřazována ke každodennímu dění.

Význam rurální sociologie lze v tomto ohledu spatřovat především v souvislosti s přípravou a realizací projektů rozvoje venkova. Nemáme pochybnosti o tom, že ekonomové, urbanisté, manažeři a další dobře zvládnou připravit projekt. Ale v každém projektu by měla být patrná snaha dosáhnout souladu představ zakomponovaných do něj jeho sestaviteli s představami existujícími v lokalitě, kde má být projekt realizován. Sociologie má nástroje k tomu, aby dosáhla netriviálního sdělení obsahujícího výsledky srovnávání různých představ (názorů, pohledů atd.) na „to, o co v projektu jde“ ze dvou úhlů pohledu – žití v dotyčné lokalitě a žití mimo lokalitu (s různým obsahem a mírou participace na projektu). Že to je neužitečné se může jevit jen potud, pokud se v konkrétním jednání (souvisejícím s realizací programu) neobjeví nějaký problém. Autoři mohou přinést řadu konkrétních příkladů z vlastních terénních šetření podporujících toto tvrzení. Mnoho z nich se týká např. venkovské turistiky, s jejíž podporou počítá i Plán SAPARD [Plán... 2000], a na toto téma existují četné publikace a studie [Mikula 1995, Pourová a Brabenčová 1997 aj.]. Nepochybuje o tom, že potenciálně je venkovská turistika možností, jak napomoci řešení některých problémů venkova (nezaměstnanost, nízké příjmy, malá diverzifikovanost ekonomických aktivit a další). Při hlubší analýze problému (včetně setkání se s ním v konkrétních venkovských místech) přicházíme opakovaně na to, že v aplikaci myšlenky venkovské turistiky je až příliš akcentována městská představa (nazírání aktérů jsoucích mimo lokalitu) na úkor představy aktérů žijících v lokalitě. Ta je redukována na nezpochybnitelné výše uvedené obecné mínění o potřebě rozvoje venkova skrze vytváření nových pracovních míst. Prameno se někdo (z projektantů venkovské turistiky) zajímá dále o to, zda se nové aktivity mohou v dané lokalitě ujmout u místních lidí, a zda si aktér proto nepřivede za účelem jejich provozování „svoje lidi“, kteří tam nemíní žít jako venkované, ale jako měšťané, kompenzující si pouze nedostatky městského žití. Jde potom o rozvoj venkova, anebo o urbanocentrickou představu vztaženou k rozvoji venkova?

Rurální sociologové jsou povětšinou „vnější agenti“. Nejsou plně ponořeni do každodenního života vesnice a do každodenních otázek zemědělství (což ovšem umožňuje zachovat si odstup potřebný pro kritický diskurs o otázkách venkova a zemědělství). Zároveň se během terénní práce nutně noříme do každodenních situací obyvatel venkova, a to umožňuje sledovat linii praktičnosti. O co usilujeme my, je to, abychom dokázali jednak přenášet některé elementy akademického diskursu do účasti na řešení konkrétních problémů v místech, kde provádíme výzkum, a jednak artikulovat vidění světa konkrétních venkovanů a zemědělců v akademickém diskursu. Jisté signály nasvědčují, že se to částečně daří. Hlavně v místech, kde dění pozorujeme již dlouhodobě, nás někteří aktéři snad už i rádi vidí a rádi s námi mluví. Naznačují, že chtějí-li přemýšlet „nezaujatě“, jsme k tomu vhodní sekundanti. Naznačují také, jak jsou odlišné jejich a naše mikrosvěty. Jeden loňský rozhovor s osobou, jejíž životní dráha byla studována v rámci jednoho z výzkumných projektů, se nesl právě v tomto duchu. Poté, co nás tento muž přivítal po téměř roční přestávce dotazem, co je tentokrát cílem naší návštěvy a na jaké zákonitosti jsme již

přišli (pozn. tento muž je vědecky vzdělán v oboru chemie, nyní je statkářem, jak se sám oficiálně představuje), vysvětlovali jsme mu, že stále jde o totéž. Abychom neposuzovali životy těch druhých (včetně jeho) trochu hrubým a nepřirozeným měřítkem moderní vědy a nehráli tak trochu falešnou přesilovku. Pozorně nás poslouchal, byl docela lidsky zvědavý a zajímala ho naše zjištění. Avšak debatu uzavřel slovy: „Vy prostě nemůžete vidět ten svět z galoší, jako ho vidí ten, co v zemědělství pořád pracuje.“ Aby nevzniklo nedorozumění, že to je snad jen náš problém, užil další příklad, a to člověka, který bude druhému vykládat o smrti vlastního dítěte, a ten mu neporozumí, dokud mu také dítě neumře. Samozřejmě jsme s ním souhlasili v tom, že ani „sociolog se nemůže vysvléct z vlastní kůže“. A znovu, způsobem pro něj přijatelným (jak se domníváme) jsme se snažili vysvětlit mu naše vědomé přihlášení se ke Gouldnerově reflexivní sociologii.

Víme, že výše naznačený přístup spočívající v kombinaci praktičnosti výzkumů a zároveň jejich přínosu pro akademickou sociologii, využívající poznatků lokalizovaných v akademické sociologii pro praktické žití, není vůbec nový a má v sociologii již dlouhou svou tradici, jak dokazuje H. Jeřábek [1997a, 1997b: 322-323] na osobě P. Lazarsfelda. Jeho zkušenosti a zkušenosti dalších dovolují předpokládat, že právě tento způsob praktikování sociologie může dokumentovat její sílu jako disciplíny, které „přísluší hrát fundamentální roli v moderní intelektuální kultuře“ [Giddens 1989: 7].

Tento přístup se snažíme uplatňovat při akademických diskurzech i praktických diskusích v konkrétních lokalitách o otázce, která prochází jako červená nit částí sociologie, jež se primárně soustředí na venkovský prostor – jaká je budoucnost venkovské společnosti. K základní otázce se připojují další, asociované s tím, že se zároveň účastníme obou druhů výše uvedených interakcí. Jak jsou vlastně v laické veřejnosti vnímány diskuse odborníků např. o venkovském rozvoji? Proč často panuje mezi venkovany přesvědčení, že diskuse kolem záležitostí venkova jsou vlastně k ničemu a nemají konkrétní hmatatelný význam? Jak to, že je mezi lidmi z vesnice rozšířen pocit, že praktické výsledky a výstupy z různých projektů a programů dokonce směřují proti nim? Proč se mezi venkovany objevují pochyby o smyslu těchto projektů či výzkumů, doprovázejících je diskusí nebo jejich závěrů a o praktické realizaci jejich výsledků? Jaký je tedy přínos odborných pojednání, výzkumů a různých dalších vědeckých (či jiných expertních) systémů pro praktické každodenní problémy, které lidi na venkově trápí a které si přejí zlepšit?

Za těmito praktickými otázkami je uschována otázka o logice lidského jednání – když lidé „něco“ přijímají a „něco jiného“ odmítají, jednají „jistým“ způsobem a tento způsob jednání rozkrývá jejich vnímání, výklad a vysvětlování okolního světa, jejich místa v něm. Je-li prostředí jejich aktivit jím známým prostorem, v němž se orientují (rámcově odpovídá jejich „obrazům světa“),³ umějí v něm jednat. V aplikaci na námi zkoumané prostředí by pak mělo platit: úspěšnost (neúspěšnost) programů rozvoje venkova a zemědělství a vztah k nim, který se formuje mezi lidmi na venkově a v zemědělství, závisí do značné míry na tom, nakolik záměry v programech obsažené a způsob jejich realizace korespondují s nazíráními (obrazy světa) na danou problematiku těch lidí, kteří jsou těmito projekty ve svých každodenních životech dotčeni.

³) Pojem „obrazy světa“ není zvolen náhodně a odkazuje na Foucaultovu analýzu Velázquezova obrazu Dvorní dámy [Foucault 1987: 55-70].

Venkov, zemědělství a rurální sociologie pro sociologii obecnou

Přestože pojmy venkov a zemědělství nepředstavují klíčovou náplň konceptualizace vztažené k základním charakteristikám moderní společnosti, neznamená to, že by denotáty těchto pojmů nemohly být vhodnými objekty pro soudobá sociologická šetření a úvahy. Zemědělství a venkov nakonec nikdy nebyly vyčleněny až na úplný okraj zájmu sociologie či dokonce za její hranice. Toto tvrzení podporují nejen práce klasiků (např. M. Weber, K. Marx), ale řady dalších sociologů (např. francouzských, jak uvádí Keller [1990] ve statí o sociální změně v zrcadle francouzské sociologie). Studium venkova a zemědělství mělo v sociologii neustále své místo, i když možná ne vždy takové, jaké by tyto dva objekty vzhledem ke svému významu z hlediska studia celé společnosti mohly zaujímat.

Zájem o studium venkova a zemědělství a jejich význam z pohledu sociologie (k němuž nikoho samozřejmě nenutíme) může být dán některými jejich charakteristikami, zvláště těmi, které právě nekonvenují s dominujícími představami o moderní společnosti. V objektech venkova a zemědělství lze nacházet (a to možná viditelněji a méně zastřeně než v jiných segmentech národních společností) některé jevy a procesy, které mají v klasických teoretických konceptech sociologie své místo ve společnosti tradiční. Tato zvláštní povaha venkova a zemědělství se často odráží v našich pohledech na ně a ovlivňuje i naše jednání v nich. Nevenkované a nepracující v zemědělství mají sklon shledávat venkov a zemědělství (ve svých počátečních představách) jako něco zásadně odlišného od města a průmyslu (např. co do tendence ke změně či neměnnosti, k racionálnímu či neracionálnímu pojmání věcí aj.). Takové laické představy odpovídají principu obsaženému v prvním konceptu o vztahu mezi městem a venkovem inspirovaným myšlenkami F. Tönniese. Teprve při pozdějším detailním sledování a kontaktu s venkovem a zemědělstvím jsou zaraženi, když tyto představované kontrastní odlišnosti nevidí, resp. je nevidí tak ostře (což konvenuje s druhým konceptem o vztahu mezi městem a venkovem, inspirovaným P. A. Sorokinem a C. C. Zimmermanem). Jestliže by došli ke korekci původní představy ve smyslu, že rozdíly mezi městem a venkovem, průmyslem a zemědělstvím spíše mizí (tj. že původní odlišnost je natolik překonána, že se změnila v převládající podobnost v důsledku procesu modernizace), domníváme se, že můžeme usuzovat pouze na „vněškovost“ jimi provedené korekce.⁴ Teprve když dospějí k představě, že v jistých jevech rozdíly mizí, ale zároveň najdou příklady jiných jevů, které naznačují, že rozdíly přetrvávají, či dokonce rostou (možná i teprve vznikají), jde již o korekci, mající charakter vyššího stupně porozumění. V tomto duchu je od 80. let rozpracováván třetí koncept o vztahu mezi městem a venkovem (o tomto třetím konceptu viz dále), k němuž se autoři článku přiklání. Je tomu tak proto, že při vlastní terénní práci pozorují řadu jevů, o nichž lze soudit, že se jejich původní prostorové odlišnosti (městské a venkovské rysy) již stávají nevýraznými. Zároveň ale také sledují řadu jevů, u nichž zůstávají jejich městské a venkovské podoby zcela zřetelné. Autoři se však domnívají, že ke zvnitřnění porozumění světu venkova a zemědělství nevenkovany a nezemědělci dochází tehdy, když v jednom a tomtéž jevu jsou při analýze a srovnávání jeho podoby v obou prostředích sociálních životů (město a venkov) shledávány jisté tendence ke stejnosti i rozličnosti

⁴) První, všeobecně známý koncept je spjat s F. Tönniesem a jeho mnoho diskutovaným dílem *Gemeinschaft und Gesellschaft* z roku 1887. Druhý koncept, o němž lze říci, že stále ještě převažuje, byl nazván jako rurálně urbánní kontinuum dle P. A. Sorokina a C. C. Zimmermana (1929).

zároveň. Zde již jde o velmi subtilní a detailní podobu některých sledovaných jevů, k jejíž interpretaci je třeba přistupovat velmi obezřetně.

Zdůrazňujeme ještě jednou, že vzhledem k výše uvedeným charakteristikám venkova a zemědělství jako objektů sociologického studia (těm málo konvenujícím s dominujícími představami o moderní společnosti) se tyto objekty jeví jako „vděčné“ pro studium sociální změny.⁵ Potence studia venkova a zemědělství ve smyslu obohacení obecné sociologie, resp. konceptu sociální změny vyplývá z obrovských pohybů a proměn venkova a zemědělství, přestože se někomu mohou na první pohled jevit jako neměnné a takto je může zpodobovat ve svých představách o nich. V duchu výše zmíněné nejednoznačnosti vývoje venkova v relaci k městu byl vystaven v pořadí třetí koncept o vztahu mezi městem a venkovem. Dosud nepříliš rozpracovaný, pracovně nazývaný koncept konvergence a divergence města a venkova se snaží postihnout rozporuplný, v každém případě dynamický vývoj venkovského společenství od 70. let, provázený znovunalézáním vlastní identity. Potom lze připojit, že nejen ke konceptualizacím sociální změny, ale také ke konceptualizacím alternativních způsobůžití může být sociologické studium venkova a zemědělství inspirativní.⁶

Obecná sociologie pro rurální sociologii

Studium venkova a zemědělství prováděné rurální sociologií může nejen obohacovat obecnou sociologii, ale může také z těla obecné sociologie čerpat řadu poznatků a ty potom aplikovat v konkrétních případech výzkumu. V tomto směru nemá jít pouze o akademické využití sociologie, ale o její využití praktické, jak ve smyslu ponoření se sociologů do praktického každodenního života studovaných komunit, tak ve smyslu použití sociologických konceptů a přístupů při přípravě a realizaci některých praktických záměrů generovaných ve sféře praktické politiky. Sociologie, je-li provázána s každodenním životem, může poskytovat cenné rady, které mohou být užitečné při aplikaci konkrétních praktických opatření vztažených k venkovu a zemědělství. Jde o to, že tato opatření (často například v duchu modernizačních teorií spjatých s tzv. rozvojem venkova v různém jeho pojetí) mají za cíl přispět k dalšímu rozvoji venkovského prostoru obydleného konkrétními lidmi, i k rozvoji zemědělství, praktikovaného konkrétními lidmi. Samotná opatření sledují, aby tento rozvoj byl sociálně akceptovatelný, a zároveň i příznivý k životnímu prostředí a ekonomicky přínosný. Sociální akceptace projektů rozvoje venkova by mělo být dosaženo jak mezi populací žijící na venkově, tak i mezi populací městskou. K dosažení takového souladu je vhodné pracovat s obrazy (viděním i vykreslením) venkova a zemědělství vyskytujícími se mezi lidmi žijícími v těchto dvou prostorech. Míra souladu obrazů venkova a zemědělství zaznamenaných u různých skupin populace i jednotlivců je potom z hlediska akceptace různých programů a projektů rozvoje podstatná. Liší-li se představy (obrazy) vtělené do určitého projektu jeho tvůrci od představ, kterých se přidržují ti, kteří mají být daným projektem dotčeni, potom šance takového projektu na úspěch nebudou příliš vysoké. Při zavádění konkrétních projektů směřujících

⁵) Poukázal na to prof. Therborn z univerzity v Göttingu svou úvodní přednáškou nazvanou „Modernity Globalization and Rural World“ na XVII. kongresu Evropské společnosti pro rurální sociologii, konaném v roce 1997 v řeckém městě Chania [Therborn 1997].

⁶) Lze se setkat se zajímavými studiemi o tzv. rurální renesanci a jejich dílčích jevech, např. o tzv. neoavenkovství, které neobsahuje jen migraci na venkov, anebo vnášení tam městského způsobužití, ale právě hledání alternativy k městskému způsobužití.

k venkovu a zemědělství se tak jedná o to, aby obrazy v projektech obsažené korespondovaly s obrazy (představami) těch, kterých se týkají. Proto je nejprve důležité tyto představy existující v dané lokalitě identifikovat a předejít tak možným konfliktním situacím a následnému krachu některých záměrů. K podchycení ve společnosti existujících představ (názorů, obrazů) má sociologie (ale i jí příbuzná sociální antropologie) vypracovány různorodé metodické postupy a jim odpovídající instrumentální vybavení. Využití těchto postupů a vybavy je jedním z příspěvků sociologie ke zdaru konkrétních praktických opatření na venkově a v zemědělství.

Jak bylo právě řečeno, k dosažení zmíněné akceptovatelnosti spojené se sledováním míry souladu různých obrazů venkova a zemědělství přispívá do značné míry právě sociologie (resp. její konkrétní disciplíny a mezi nimi i rurální sociologie). Ta je jednak ve svých konkrétních disciplínách ponořena do životů různých skupin a společností a sleduje různé lidské aktivity a na ně vázané obrazy daného světa a místa člověka v něm, a jednak přenáší konkrétní zjištění prostřednictvím obecného těla sociologie do jiných oblastí, než ve kterých byly poznatky původně získány. Tím napomáhá meziskupinové (společenské) kulturní komunikaci a vytváří předpoklady vzájemného porozumění, a tudíž i akceptace různých programů utvářených jedněmi skupinami či v jedněch prostorech a realizovaných mezi jinými skupinami či v jiných prostorech.⁷

Obecná sociologie tak může nejen vybavovat praktiky určitými nástroji pro jejich budoucí odborné aktivity, ale zároveň jim poskytuje prostředky pro zpětná hodnocení realizace těchto záměrů z hlediska sociálních životů jednotlivců, skupin a společností. Na druhou stranu sama obecná sociologie prostřednictvím svých konkrétních disciplín čerpá z těchto praktických aktivit, z konkrétních lidských sociálních životů materiál, který rozvíjí a obohacuje její teoretické tělo. Propojení profesionální sociologie s laickými životy a s konkrétními procesy probíhajícími na venkově a v zemědělství tedy může přinášet prospěch jak samotné sociologii, tak i lidem žijícím v lokalitách a zabývajícím se aktivitami, které sociologie studuje.

Závěrem

V této souvislosti máme vážné pochybnosti o skutečné účinnosti Plánu SAPARD, který byl připravován v součinnosti našich odborníků a EU a který jsme v rámci procesu jeho přípravy posuzovali (tzv. *ex ante* hodnocení, které bylo podmínkou přijetí tohoto plánu komisí EU). Plán [viz Tvrdon et al. 2000] obsahuje především technokraticko-environmentalizující a ekonomizující představy o rozvoji venkova a zemědělství, a to z pohledu obyvatel města, bez širších sociálně kulturních dimenzí a odkazů na představy venkovských lidí. Sociologický pohled, oproti např. urbanistickému, v plánu výrazně absentoval (pomineme-li jeho náznaky v oblasti problematiky zaměstnanosti či ztotožnění kultury pouze s materiálními statky a některými folklórními tradicemi). Tato absence sociologického pohledu je o to více překvapující ve srovnání se samotnými materiály a přístupy existujícími v rámci EU [např. *Rural...* 1997]. V nich je přítomna nejen „sociologická praxe“, ale i „sociologická teorie“. Tak v „praktické“ rovině vyzval sociology na

⁷) O naznačení zmíněného transferu poznatků ze zkoumání konkrétních lokalit venkova do teoreticko-akademické sociologie a z nich do konkrétních opatření směřujících k venkovu a do konkrétních praktik na venkově se pokusil v českém kontextu B. Blažek [1998: 79-159] ve své knize *Venkov, města, média*, a to prostřednictvím přiblížení některých „manuálů herních technik pro venkovské obyvatele“ napomáhajících začlenění těchto lidí do záležitostí „křídlení venkova“.

XVIII. kongresu Evropské společnosti pro rurální sociologii (Lund, 24. 8.-28. 8. 1999) ředitel odboru „Rozvoj venkova“ spadající pod „Directorate General for Agriculture“ (komise EU pro zemědělství – DGVI) L. van Depoele, aby poskytovali co nejvíce přesných informací o životě ve venkovském prostoru, na jejichž základě by bylo možné připravovat skutečně efektivní programy rozvoje venkova. V „teoretické“ rovině lze poukázat na dokument *Rural Developments* [1997], v němž se, mimo jiné, pojednává i o otázce, zda používat termín rurální společnost, má-li jít o dokument společný pro celou Evropu, v níž se jednotlivé venkovské společnosti od sebe zásadně liší, či se spíše přidržovat slovního spojení rurální Evropa, které bylo nakonec akceptováno. Onen dokument ukazuje na rizikovost procesu rururbanizace v souvislosti s rozvojem příměstských obcí. U nich totiž hrozí, že zůstanou pouze obytnými prostory („noclehárnami“) bez vlastního sociálního života. Takové úvahy však v českém Plánu SAPARD úplně absentovaly a rozvoj venkova byl viděn především v rozvoji infrastruktury, venkovské turistiky apod., což má přinášet utváření nových pracovních míst, o nichž se automaticky předpokládá, že je zaplní místní lidé (to však ve skutečnosti není vždy pravda). Celkově lze říci, že český Plán SAPARD spíše naznačuje, jaké obrazy venkova a zemědělství existují mezi různými odborníky zabývajícími se danou problematikou, než aby předestřel, jak vidí prostředí svého života samotní obyvatelé venkova a lidé pracující v zemědělství. I tento rozpor by mohl být jedním z důvodů, proč jsme již vícekrát od výkonných zemědělců či představitelů obcí vyslechli, že od SAPARDu nic nečekají, nezajímají se o něj, i když dříve tak činili.

HELENA HUDEČKOVÁ se habilitovala v oboru sociální a regionální rozvoj na Provozně ekonomické fakultě ČZU v Praze, kde pracuje na katedře humanitních věd. Její přednášková činnost se zaměřuje na základy teoretické sociologie, sociologické metodologie a vybrané problémy sociologie venkova. Výzkumné aktivity jsou vedeny zájmem o sociální změnu venkova a zemědělství, zobrazenou především v životních dráhách osob-aktérů.

MICHAL LOŠŤÁK působí na katedře humanitních věd Provozně ekonomické fakulty ČZU v Praze, kde se zaměřuje na rurální sociologii, ekonomickou sociologii a problematiku venkovského rozvoje (s důrazem na jeho sociokulturní dimenzi). Jako externí člen katedry sociologie Institutu sociologických studií FSV UK seznamuje se zmíněnými okruhy i tamní studenty. Vedl či participoval na několika domácích a zahraničních výzkumných projektech vztahených k venkovu a zemědělství.

Literatura

- Bauman, Z. 1997. *Myslet sociologicky (netradiční uvedení do sociologie)*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Blažek, B. 1998. *Venkov, města, média*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Bourdieu, P. 1998. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum.
- Foucault, M. 1987. *Slová a věci (Archeologie humanitních věd)*. Bratislava: Pravda.
- Giddens, A. 1989. *Sociology*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. 1993. *New Rules of Sociological Method (A Positive Critique of Interpretative Sociologies)*. Second edition. Stanford: Stanford University Press.
- Hudečková, H. M. Lošťák 1995. *Sociologie I (Úvod do sociologie a sociologie venkova)*. Učební texty pro studenty ČZU. Praha: ČZU.
- Jeřábek, H. 1997a. *Paul Lazarsfeld a počátky komunikačního výzkumu*. Praha: Karolinum.
- Jeřábek, H. 1997b. „Marienthal.“ *Sociologický časopis* 33(3): 321-337.
- Kabele, J. 1999. „Metodologie intervenčního heuristického vyšetřování.“ Pp. 113-136 in *Filipov II* (informatoria katedry sociologie Institutu sociologických studií Fakulty sociálních věd Univer-

- zity Karlovy v Praze). Praha: Institut sociologických studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy.
- Keller, J. 1990. „Sociální změna v zrcadle francouzské sociologie.“ *Sociologický časopis* 26(1-2): 55-66.
- Keller, J. 1995. *Dvanáct omylů sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- „Kulatý stůl: ‚Dluhy sociologie‘.“ 1991a. *Sociologický časopis* 27(1): 5-12.
- „Kulatý stůl: Dluhy Sociologického časopisu?“ 1991b. *Sociologický časopis* 27(2): 115-118.
- Mikula, P. 1995. *Agroturistika v nápadech*. Praha: Institut výchovy a vzdělávání Ministerstva zemědělství ČR.
- Plán rozvoje zemědělství a venkova na období 2000-2006. Plán SAPARD*. 2000. Praha: Ministerstvo pro místní rozvoj ČR, Ministerstvo zemědělství ČR.
- Pourová, M., H. Brabencová 1997. *Možnosti rozvoje agroturistiky a drobného podnikání ve vybraných regionech ČR*. Závěrečná zpráva grantu ČZU Praha. Praha: Česká zemědělská univerzita.
- Rural Developments (CAP 2000 Working Document)*. 1997. Brussels: European Commission: Directorate General for Agriculture (DGVI).
- Therborn, G. 1997. „Modernity, Globalization and Rural World.“ Nepublikovaný materiál (distribuované teze úvodní přednášky). Chania: XVII Congress of European Society for Rural Sociology.
- Tvrdoň, J. et al. 2000. *Některé aspekty využití zdrojů Sapard k realizaci Plánu rozvoje zemědělství a venkova na období 2000-2006*. Výzkumná zpráva vypracovaná na žádost MMR a MZe ČR pro Evropskou komisi EU. Praha: Česká zemědělská univerzita.

CZECH SOCIOLOGICAL REVIEW

2

Volume IX, Fall 2001

The Relevance of Ernest Gellner's Thought Today – Thematic Issue
[Monotematické číslo Důležitost myšlení Arnošta Gellnera pro dnešek]

Guest Editors [Hostující editoři]: Jiří Musil a Petr Skalník

CONTENTS [OBSAH]

Editorial – The Ernest Gellner Seminar in Prague [Editorial – Pražský Gellnerovský seminář (J. Musil, P. Skalník)]

ARTICLES [STATI]

Musil, J.: Gellner's Philosophy of History – Interpretations and Problems [Gellnerova filozofie dějin – interpretace a problémy]

Hann, C.: Gellner's Structural-Functional-Culturalism [Gellnerův strukturálně funkcionální kulturalismus]

Periwal, S.: Euclid of Cosmopolis or The Importance of Reading Ernest [Eukleidés z kosmopole *neboli* význam čtení Arnošta Gellnera]

Ottenheimer, M.: The Current Controversy in Kinship [Běžný spor v příbuzenství]

Šubrt, J.: The Problem of Time from the Perspective of the Social Sciences [Problém času z hlediska sociálních věd]

Suda, Z.: The Curious Side of Modern Czech Nationalism [Kuriózní stránka moderního českého nacionalismu]

Salner, P.: Ethnic Polarisation in an Ethnically Homogeneous Town [Etnická polarizace v etnicky homogenním městě]

Uherek, Z.: Ladislav Holý and Ernest Gellner: Representatives of Two Incompatible Approaches to the Study of Central European Society? [Ladislav Holý a Arnošt Gellner: reprezentanti dvou neslučitelných přístupů ke studiu středoevropské společnosti?]

REVIEWS

Ernest Gellner: Language and Solitude, Wittgenstein and Malinowski – The Habsburg Dilemma (P. Skalník)

Cena 98 Kč, zahraničí 14 € (12 USD)

**Objednávky zasílejte: Redakce Sociologického časopisu, Jilská 1, 110 00 Praha 1,
e-mail: prodej@soc.cas.cz**

Politika sociální antropologie na české akademické scéně po roce 1989^{*}

Zpráva pozorujícího účastníka

PETR SKALNÍK^{**}

Univerzita Karlova v Praze a Univerzita Pardubice

Politics of Social Anthropology on the Czech Academic Scene after 1989

Report by an Observing Participant

Abstract: The author, a Czech social anthropologist who returned home from exile in order to help in the introduction of his discipline, writes a field report in which he describes in relative detail the vicissitudes of Czech social anthropology during the last thirteen post-communist years. Even though lecturing on social anthropology became common in Czech universities, the institutionalisation of the discipline encounters stiff resistance from the conservative academic establishment. Social anthropology gets support in new provincial universities (Pardubice, Plzeň) and only very reluctantly in Prague (Charles University). As a result Czech protagonists of social anthropology are scattered throughout various institutions. Nevertheless, the author concludes, social anthropology has become known in the Czech Republic as a dynamic part of the social sciences. Grant agencies have given support to field-work projects on minorities, political culture and identity problems during the transformation process. If the momentum gained during the recent years were to be sustained, social anthropology has a bright future on the Czech academic scene.

Sociologický časopis, 2002, Vol. 38 (No. 1-2: 101-115)

Pád „reálně existujícího socialismu“ ve střední a východní Evropě a rozpad Sovětského svazu byl tamními společenskými vědci přijat s velkým ulehčením. Těšili se, že konečně bude možné otevřeně povýšit hledání pravdy o společnosti na strategický cíl těchto věd. A některé společenskovědní obory bude možné poprvé nerušeně provozovat, jakmile povolí totalitní jho dialektického a zejména historického materialismu. Právě historický materialismus monopolizoval prostor normálně osídlený společenskými vědami. Sociální antropologie (a dokonce i etnologie) byla až do roku 1989 označována za „buržoazní pavědu“, a proto nesměla být praktikována, zatímco sociologie, ač povolena komunisty v šedesátých letech, musela být pouze „empirická“. Teoretizování bylo přísně omezeno na dodávání ideologického krmiva pro historický materialismus režimu věrnými sociology, těmi, jimž bylo povoleno být „teoretiky“ nebo byli přímo teoretiky jmenováni. Ostatní společenské vědy byly v podobné situaci.

Cílem tohoto příspěvku je ukázat na složitost cesty k uznání a oborové institucionalizaci sociální antropologie po roce 1989 v Československu, a po roce 1993 v České republice. Paralely akademického vývoje v ČR a SR však pokračují po rozdělení společného státu a projevují se i v sociální antropologii, resp. etnologii. Článek odráží zkušenosti a názory jednoho z hlavních účastníků neviditelného boje o sociální antropo-

^{*}) Text byl po dohodě s autorem redakčně zkrácen a upraven.

^{**}) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Dr. Petr Skalník, Milady Horákové 119, 160 00 Praha 6, e-mail petr.skalknik@ff.cuni.cz

logii. Autor se pokouší o vysledování příčin a důvodů toho, že sociální antropologie jako akademický obor v tradičních vzdělávacích a výzkumných institucích dosud oficiálně neexistuje a nemá ani svá vlastní pracoviště. Zároveň se text snaží vysvětlit, proč sociální antropologie přece jen v Čechách zakotvila, a to na mimopražských univerzitách, ve vědeckých společnostech a také u laické veřejnosti. Jako terénní zpráva jednoho z účastníků nemůže být tento příspěvek považován za „objektivní“ v klasickém pozitivistickém smyslu. Ani bibliografie není vyčerpávající. Je to dokument, zčásti memoárový, émický i etický¹ zároveň. Možná, že někteří čtenáři v něm najdou i prvky „hutného“ popisu, ač autor není právě velkým obdivovatelem Clifforda Geertze. Ve svém důsledku je to skromný příspěvek k diskusi o postavení vědy a vzdělání v postkomunistickém světě, specificky o tom, jak dosud proskribovaná společenskovědní disciplína, jakou sociální antropologie nesporně je, usiluje o svou legitimitu v jedné postkomunistické zemi.

Článek nechce hodnotit období před rokem 1989, tj. rozebírat prehistorii československé, eventuálně české sociální antropologie. To částečně činí Josef Kandert [viz jeho kapitolu in Skalník 2002], pokusili se o to dříve David Scheffel a Josef Kandert [1994], Otakar Nahodil [1995] i Josef Wolf [1998]. Důkladné hodnocení bude třeba teprve provést, a to v rámci kritického rozboru vývoje české a slovenské etnografie (národopisu) v komunistickém období (1948-1989). Měli by ho především provést ti, kteří byli aktéry těchto dějin. Já jsem byl v letech 1976 až 1989 v exilu a i předtím jsem coby sociální antropolog byl jen zcela okrajovým pozorovatelem a mezi skutečné národopisce (i etnografy) jsem se nikdy nepočítal.

Zmíňme však přesto některá výchozí fakta. Na konci roku 1989 a ještě dva až tři následující roky byla sociální (a kulturní) antropologie v Československu takřka neznámým pojmem. Pokusy let šedesátých, kdy hlavním aktérem byl vedle Ladislava Holého a Milana Stuchlíka bezesporu Josef Wolf, byly téměř zapomenuty [cf. zejména Wolf 1971]. Oficiálně existovala pouze disciplína s podvojným názvem etnografie a folkloristika, i když paralelně byl nadále používán termín národopis (například současný vedoucí Ústavu etnologie na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy F. Vrhel se stal v roce 1987 docentem národopisu). Existovala Československá akademie věd s výzkumně orientovaným Ústavem pro etnografii a folkloristiku (teprve v roce 1999 přejmenován na Etnologický ústav), jehož orgánem byl a zůstává časopis *Český lid*, tehdy s podtitulem Národopisný časopis (dnes *Etnologický časopis* s podtitulem *Český lid*). Na Karlově univerzitě tehdy v roce 1989 existovala v rámci Filozofické fakulty Katedra etnografie a folkloristiky, která byla v roce 1991 přejmenována na Ústav etnologie. Nepravidelně vydává sborník *Studia ethnographica* (dosud deset dílů). Národopisná společnost československá vydávala svoji ročenku *Národopisný věstník československý* (dnes se společnost jmenuje Národopisná společnost a její periodikum *Národopisný věstník*).

Na Slovensku existoval Národopisný ústav Slovenské akademie věd, který se až po řadě let přejmenoval na Etnologický ústav. Vydával a nadále vydává časopis *Slovenský národopis*. Na Komenského univerzitě však byla Katedra etnografie a folkloristiky. Vedle ní po roce 1968 zásluhou J. Podoláka vznikl Kabinet etnologie, který vydával ročenku *Ethnologia Slavica*. Ten však byl katedrou pohlcen na konci 70. let. Slovenská národopisná společnost v roce 1989 vydávala *Národopisné informácie*, po několika letech pře-

¹) *Émický* a *etický* jsou dva termíny, zavedené do sociální a kulturní antropologie až relativně nedávno. Jsou odvozeny od termínů fonémický a fonetický. První je výpověď či pozicí vnitřní, tedy člena zkoumané skupiny, druhý pohledem zevně, tedy například badatele, novináře nebo politika.

jmenované na *Etnologické rozpravy*. Na Moravě existovala katedra historie a etnografie na Univerzitě J. E. Purkyně v Brně a Ústav lidového umění ve Strážnici, který vydával časopis *Národopisné aktuality* (dnes přejmenován na *Národopisná revue*). Muzea, která patřila do struktury Ministerstva kultury nebo byla spravována obcemi, sledovala trochu jiný vzorec, který odrážel nálepkou, používanou jejich chlebedárcem. To je případ Náprstkova muzea asijských, afrických a amerických kultur, jediného pracoviště, zabývajících se aspoň částečně mimoevropskou antropologickou tematikou (muzeum vydávalo a dodnes vydává nepravidelné *Annals of the Náprstek Museum*). Všechny výše jmenované organizace používaly termíny etnografie a folkloristika střídavě s národopisem a považovaly tyto disciplíny za součást takzvaných historických věd. (Termín společenské, případně humanitní vědy se používal také, ale nikoli jako protiklad k vědám historickým.) Zaměření těchto oborů bylo kulturně historické a popisné, někdy dokonce byly spojovány s vlastivědou či pomocnými vědami historickými.

Z výše uvedených důvodů v době převratu roku 1989 v Československu nebyli a ani nemohli být žádní sociální antropologové. Byli zde ovšem do jisté míry neoficiálně, zejména jako odborníci na mimoevropskou problematiku. V Náprstkově muzeu pracoval Josef Kandert, afrikanista a etnograf, který po skončení studia v roce 1966 nastoupil vědeckou aspiranturu v ČSAV a vykonal v jejím průběhu výzkum pro svoji kandidátskou práci o rekrutaci do skupin v jedné středoslovenské vesnici, a to pod vedením staršího afrikanisty a sociálního antropologa Ladislava Holého. Původně fyzický antropolog Josef Wolf, pracující tehdy na Ministerstvu školství, byl znám jako popularizátor integrace fyzické a sociální i kulturní antropologie do jedné disciplíny. O mimoevropskou etnografii/sociální antropologii se v ÚEF ČSAV zajímal Václav Hubinger, jenž na konci osmdesátých let obhájil kandidátskou disertační práci o raném státě v jihovýchodní Asii. Dále zde byl Ivan Dubovický, který se zaměřil na teorii antropologie v průběhu studia na pražské katedře etnografie a folkloristiky. Václav Soukup, student Wolfův, se zabýval zejména kulturní antropologií na katedře teorie kultury FF UK. Těchto pět lidí pracovalo na pěti různých pracovištích, zcela nekoordinovaně.

Do této situace jsem přijel 21. 12. 1989 na svou první poexilovou návštěvu Prahy. Příčina exilu byla politická, a proto jsem ihned po převratu nejen přiletěl z Kapského města, abych ještě zastihl revoluční kvas, ale především, abych přispěl tím, že novým dočasným akademickým funkcionářům navrhu zavedení sociální antropologie jako samostatného vědního oboru. „Návrh na zřízení oboru sociální antropologie na FF UK“, datovaný 1. 1. 1990, konzultovaný s kolegy Kandertem a Wolfem, jsem předal děkanu Františku Černému ihned po Novém roce. Mým úmyslem bylo vrátit se co nejdříve z exilu a jako sociální antropolog pracovat na své *alma mater*.

V červnu 1990 jsem se do Československa znovu vypravil, abych se zúčastnil v Bratislavě a Praze rehabilitačního řízení, do něhož jsem se přihlásil na počátku roku. Navštívil jsem samozřejmě děkana FF UK F. Černého, který mi oznámil, že vedoucí katedry etnografie a folkloristiky F. Vrhel je jednoznačně proti mým návrhům a v žádném případě nepočítá s J. Wolfem, který mezitím v březnu 1990 přišel s návrhem na založení pracoviště, zabývajícím se jím vymyšlenou novou disciplínou nazvanou „humanologií“. Paradoxní ovšem bylo, že to byl právě Wolf, který se v souvislosti s rehabilitací na katedru etnografie a folkloristiky vrátil, alespoň na krátké období před nástupem do důchodu. Wolf navíc také ihned po převratu začal přednášet antropologické předměty studentům žurnalistiky na Fakultě sociálních věd, kde se mu posléze podařilo zavést volitelnou státní zkoušku z kulturní a sociální antropologie. Wolf se pokoušel habilitovat na Filozofické

fakultě, tam však jeho snaha narazila na odpor F. Vrhela, který Wolfovi vytýkal mj. jeho popularizační příručky a slovníky, vydané ve velkých nákladech v období tzv. normalizace (některé z nich podrobil nesmlouvavé kritice v odborném tisku). Spolu s Kandertem jsme se však jakožto Wolfovi bývalí studenti domnívali, že Wolf má významné zásluhy o první pokusy přednášet i popularizovat v Čechách sociální a kulturní antropologii, i přesto, že jsme si byli vědomi nedostatků, které pranýřoval Vrhel. Dost dobře jsme si tehdy českou sociální a kulturní antropologii bez Wolfa nedovedli představit a rezolutní postoj Vrhela jsme nechápali. Zdálo se nám, že s Wolfem Vrhel vylévá i dítě, tedy antropologii.

I na mezinárodním poli došlo k velkým změnám. Shodou okolností byla právě v roce 1989 z iniciativy Adama Kupera, profesora antropologie na Brunelově univerzitě v Uxbridge u Londýna, založena Evropská asociace sociálních antropologů (EASA). První konference EASA byla svolána na srpen 1990 do portugalské Coimbrы. Kuper, se kterým jsem pracoval kdysi v Leidenu, mě požádal, abych mu postoupil jména kolegů ze středoevropských a východoevropských zemí, kteří by měli být pozváni do Coimbrы. Z Československa jsem kromě Kanderta a Wolfa doporučil Hubingera, jehož jsem sice neznal, doporučil mi ho však Kandert. Jmenoval jsem též několik slovenských kolegů, kteří byli v mých očích blízcí sociální antropologii. Hubinger skutečně do Coimbrы odjel a tak trochu šokoval evropské antropology tam shromážděné tím, že je pozval do Prahy na rok 1992. Od pořádání konference EASA v Praze si sliboval, že taková velká celoevropská antropologická událost bude silným impulsem pro vznikající sociální antropologii v Československu i v okolních postkomunistických zemích. Jeden z hlavních referátů v Coimbrě měl Ernest Gellner, britský filozof a sociální antropolog českého původu, který se brzy potom stal jedním z hlavních aktérů při vzniku Středoevropské univerzity. Česká verze Gellnerova referátu vyšla později v národopisném časopise *Český lid*, který na své stránky poprvé ve svých dějinách začal umísťovat antropologické příspěvky. I *Národopisný věstník československý* a *Slovenský národopis* občas vydaly studie a rozhovory s antropologickou tematikou.

Ještě v květnu před konferencí proběhla v budově rektorátu UK v Praze diskuse, v níž se střetli přednášející profesor Pospíšil z Yale s vedoucím ústavu etnologie F. Vrhlem. Ten tvrdil, že antropologie tak, jak ji navrhuje Pospíšil, není u nás možná, zejména proto, že nejsou odborníci a finance na terénní výzkum mimo Československo (nikdo však netvrdil, že je nutný výzkum ve vzdálených oblastech zeměkoule). Tato negativní pozice však kontrastovala s tím, že Vrhel nejenže pozval Pospíšila a další česky nebo slovensky mluvící antropology k přednáškám v Ústavu etnologie, ale navrhl už jako děkan FF UK Pospíšila na čestný doktorát Univerzity Karlovy. S Vrhlem jsem se poprvé setkal až někdy na přelomu let 1990 a 1991, tedy potom, co přes nátlak skupiny tehdejších studentů etnografie a folkloristiky nevyužil zákonné možnosti vypsát veřejný konkurs na všechna místa na katedře. Kdyby tak býval učinil, byla by naděje na antropologizaci národopisu, který díky Robkově éře nebyl ani hoden jména etnografie a folkloristiky, natož pak etnologie. Vrhel mi tehdy jednoznačně řekl, že bude usilovat pouze o postupnou reformu směrem k etnologii, protože ve střední Evropě, kde silně působí německá vědecká tradice, ani nic jiného dělat nelze. Sociální antropologie se mu zdála cizí a neuskutečnitelná již z důvodů absence kvalifikovaného personálu a finančních nákladů na terénní výzkum. Vrhel však nicméně tehdy pozval na návrh V. Hubingera k přednáškám amerického sociálního antropologa Andrewa Lasse, který vyrostl v Praze a studoval etnografii a folkloristiku ve stejném ročníku s Hubingerem až do vy-

povězení jeho rodičů z ČSSR v roce 1972. Potom dostudoval antropologii na University of Massachusetts, kde jeho profesorem byl mimo jiné Čechoameričan Zdeněk Salzmann. Lassovy přednášky na FF UK měly obrovskou odezvu a ač byly nesmírně náročné, byl to skvělý počín. Na FF UK pak přednášeli i významní světoví antropologové českého a slovenského původu, na které jsem ochotně poskytl kontakty: světoznámý antropolog práva Leopold Pospíšil, Zdeněk Salzmann (USA), Milan Stanek (Švýcarsko), David Zdeněk Scheffel (Kanada) i Ladislav Holý (Velká Británie). Lass, Scheffel a Holý přednášeli pouze jedenkrát, Salzmann, Stanek a Pospíšil byli zváni každoročně až do nedávna. Studenti etnologie měli tak možnost srovnání skutečné sociokulturní antropologie s tím, co jim bylo předkládáno jako etnologie (katedra etnografie a folkloristiky byla bez jakýchkoli personálních změn přejmenována na Ústav etnologie v průběhu roku 1991). V první polovině 90. let se na Ústavu etnologie FF UK začali prosazovat představitelé nové generace učitelů a badatelů. Úvod do antropologie přednášel maldý asistent I. Dubovický, začínala vědecká kariéra dvou tehdejších studentů Jaroslava Skupníka a Petra Lozoviuka. Skupník studoval na Kansaské státní univerzitě v USA, kde se zejména orientoval na sociobiologii, Geertze a postmodernismus v kulturní antropologii. Lozoviuk se orientoval směrem na evropskou etnologii a navázal úzké styky s německou, takto reformovanou, Volkskunde. Oba tito nesporně talentovaní mladí badatelé obhájili v druhé polovině devadesátých let své teoreticky zaměřené doktorské práce a stali se na Ústavu etnologie asistenty.

Protože ani na pražské Filozofické fakultě pro sociální antropologii místo zjevně nebylo, obrátil jsem se na děkana Fakulty sociálních věd, která se reformovala z dříve existující fakulty žurnalistiky. Byl jím tehdy docent, dnes profesor Miloslav Petrusek, sociolog známý svou otevřeností a rozhledem, kritik komunistického režimu. Po přijetí v únoru 1991 jsem mu zaslal návrh na zřízení oboru sociální antropologie na FSV UK. Na rozdíl od předešlých pokusů reagoval děkan Petrusek konstruktivně a ještě v roce 1991 vypsal konkurs na místo odborného asistenta na katedře sociologie, který by tam přednášel sociální antropologii. V konkursu, do kterého se přihlásilo šest uchazečů včetně Kanderta a Hubingera, uspěl Skalník, kterému bylo nabídnuto místo na plný úvazek. Rozhodl jsem se, že bude lepší, když budeme na sociální antropologii dva a navrhl jsem, aby byl celý úvazek rozdělen na dva poloviční a druhá polovička nabídnuta J. Kandertovi. To se stalo a od letního semestru 1992 jsme pro studenty sociologie a další zájemce společně začali přednášet úvodní a specializované výběrové přednášky. Konečně se zdálo, že sociální antropologie se uchytlí. Někteří studenti jako například Radim Tobolka se zdáli být velmi silně motivovaní.

Vraťme se však zpět do května 1991, kdy navštívil Československo Leopold Pospíšil, profesor antropologie na Yaleské univerzitě. Byl to jednoznačně ve světě nejznámější antropolog českého původu, člen americké Národní akademie věd. Pospíšil byl přijat novým rektorem UK Radimem Paloušem, kterému navrhl vytvoření celouniverzitního pracoviště antropologie v širokém americkém stylu (vedle sociokulturní antropologie zahrnuje i antropologii fyzickou, archeologii a lingvistiku). Pospíšil nabídl své přednášky, knihovnu a uvažoval i o přechodu do Prahy, pokud by byl vyzván, aby navržený institut vybudoval. Setkání 27. 5. 1991 se zúčastnil i Josef Wolf a pracovníci katedry (fyzické) antropologie na přírodovědecké fakultě UK. Rektor však Pospíšilovi nic konkrétního nenabídl, nicméně ho seznámil s tím, že pracoviště na tento způsob již připravuje jeho blízký spolupracovník Zdeněk Pinc. Jednalo se o Institut základů vzdělanosti (IZV). Skutečně záhy tento institut vznikl a po sérii schůzek, svolaných Pincem, a sérii

přednášek o soudobé antropologii, kterou na podzim 1992 realizovali na Pedagogické fakultě UK, kde tehdy Pinc působil, nejvýznamnější čeští odborníci na antropologii v tom nejširším smyslu, se pod garancí Josefa Kanderta rozběhlo od podzimního semestru roku 1993 Integrované studium člověka (ISC) jako magisterský program studia, na něž se mohli hlásit studenti z kterékoli fakulty univerzity.

Wolf se tehdy pokusil ještě vypracovat nový návrh na vytvoření pracoviště společenskovědní antropologie na Filozofické fakultě. Poslal ho novému děkanovi prof. Homolkovi v červnu 1991. V něm se Wolf odvolává na tradice výuky před rokem 1948 i na pokusy z let šedesátých. Tento návrh, snad i pro svou hybridnost, zcela zapadl. Wolf v závěru roku 1991 v dopisu děkanovi Homolkovi připomenul, že nedostal žádnou odpověď. Tento dopis doprovázela třístránková „Zpráva o výuce a studiu antropologie na Karlově univerzitě v Praze“, sestavená též dr. J. Wolfem. Po úvodu, který opakuje celkem známá fakta o existenci „klasického a tradičního pojetí antropologie coby přírodovědecké nauky o člověku“ a naopak velmi skrovných pokusů o „společenskovědní antropologii“, Wolf uvádí, že změna k lepšímu je patrná až po 17. listopadu 1989, kdy byly „již trvale zavedeny výuka a studium v oboru kulturní a sociální antropologie“. Na fakultě sociálních věd (FSV) se tento obor (který ovšem jako státně akreditovaný obor oficiálně neexistoval!) stal „dokonce volitelným předmětem při státních zkouškách“, což využilo 64 studentů. Wolfovy přednášky ze sociokulturní antropologie v letech 1990 a 1991 jen na FSV poslouchalo podle Wolfa 560 studentů! Z nich 15-20 projevilo přání absolvovat tento nový, oficiálně však neexistující obor. Zmíněná zpráva dr. Wolfa končí však dosti zmateným výčtem alternativ zavedení sociokulturní antropologie u nás (ústav či katedra obecné antropologie podle návrhu prof. Pospíšila, fakulty antropologických věd při lékařských fakultách UK, katedra humanologie na FF UK, Pražská univerzita antropologických věd, nezávislá od UK a další neuniverzitní formy výuky antropologie). Také na tyto iniciativy dr. Wolfa děkan FF UK nereagoval.

Wolf se však tehdy mýlil, když se domníval, že konkursem na místo odborného asistenta pro kulturní a sociální antropologii na FSV (o okolnostech viz výše) se docílí nějak automaticky „vypsání studijního oboru“. Dodnes, tedy ani po deseti letech, se tak na FSV nestalo a žádost o akreditaci, pokud vím, podána nebyla. Nicméně se tam v rámci programu studia sociologie běžně konají antropologické přednášky a řada absolventů bakalářského studia se nechala zapsat do magisterského studia. Vnitřním fakultním rozhodnutím existuje zásluhou J. Kanderta, který je od roku 1993 jediným sociálním antropologem na FSV, tzv. zaměření na sociální antropologii, umožňující studentům sociologie psát diplomové práce na antropologická témata potom, co absolvovali předepsanou sérii antropologických přednášek a seminářů. Kandert, který se v roce 1995 stal docentem politologie na základě práce o politické antropologii slovenských vesnic (jeho kandidátská práce z konce let 60tých též pojednávala o vesnické politice na Slovensku), má v současné době jednoho nebo dva doktorandy, kteří pracují na disertacích s antropologickou tematikou.

Druhá konference EASA se konala v budově Právnické fakulty UK na konci měsíce srpna 1992. Dva ze tří panelů byly řízeny českými sociálními antropology (Hubinger, Skalník), řada dílen pak dalšími kolegy z tehdejší ČSFR [Cf. Hubinger 1996].² Bohužel

²) V předvečer konference její hlavní svolavatel Václav Hubinger vydal dlouhý článek „Sociální antropologie? Neznám“. V něm se zamyslel nad neexistencí sociální antropologie v tehdejší Československu a shrnul lakonicky: nemáme sociální antropologii, protože máme národopis. Vy-

však byla brzo pražská konference EASA zapomenuta a určitě nebyla výše zmíněným impulsem k institucionalizaci sociální antropologie jako univerzitního oboru. Konference byla českou národopisnou veřejností vnímána jako cizí implantát, který se neuchytil. Mírně konfliktní situace vznikla, když na EASA konferenci vystoupil David Zdeněk Scheffel, česky mluvící antropolog působící v Kanadě, který předtím strávil několik měsíců na katedře historie a etnografie v Brně. Kritizoval neetické praktiky v terénním výzkumu, o kterých se dověděl za svého pobytu v Brně (například tajné natáčení nebo filmování bez svolení). I když nikdo kromě mě se z českých a slovenských účastníků k této výzvě nikdo nepřidal, bylo vidět, že Scheffel píchl do vosího hnízda. Jeho vystoupení bylo sice posléze publikováno,³ ale obvinění, v něm obsažená, byla ruče dementována jak brněnskými pedagogy, tak studenty, jichž se týkala,⁴ a další diskuse se už nekonala [Scheffel 1992; cf. Hubinger 1997: 530]. I Holý, který v Praze v letech 1991-92 prováděl terénní výzkum později publikovaný knižně [Holý 1996], vystoupil ve svém mateřském Ústavu pro etnografii a folkloristiku na téma český národ a setkal se tam také s iritací a nepochopením [Holý 1991; Hubinger 1992a].

V roce 1992 se pod taktovkou Zdeňka Pince zformoval Institut základů vzdělanosti (IZV), v jehož rámci se mělo realizovat tzv. Integrované studium člověka (ISČ) jako celouniverzitní magisterský program. Institut formálně existoval již v roce 1990 a brzo potom i ISČ (jeho prvním studentem-doktorandem byl dnešní děkan Fakulty humanitních studií UK Jan Sokol). Každému ze zapsaných studentů (v první sérii absolvovalo sedm studentů) byl přidělen osobní odborný tutor, student si mohl sestavit vlastní studijní plán, navštěvovat podle něj přednášky, realizované na různých fakultách. Musel však splnit předepsaný počet požadavků, napsat diplomovou práci a složit státní zkoušku. Designovaný ředitel IZV mě na počátku akademického roku 1992/93 požádal o memorandum, obsahující charakteristiku zmíněného magisterského programu. V něm jsem dal rovnítko mezi integrovanou antropologií a integrovaným studiem člověka, a zejména podtrhl nutnost vybudování knihovny. Tato knihovna skutečně postupně vznikla a nyní se stala knihovnou nově vzniklé Fakulty humanitních studií UK. V memorandu jsem napsal, že v integrované antropologii jde „především o překonání tradičního dělení studia podle fakult a oborů, o vytvoření multidisciplinárního mostu mezi jinak izolovanými subdisciplína-

světlil dále, že národopis „zahleděn do svého češství a slovanství, procházel různými peripetiemi, ale jednomu se vyhýbal pečlivě a soustavně, totiž těsnějšímu vztahu k sociální antropologii. (...) Zkrátka a dobře, sociální antropologové ze zemí, kde měli kolonie, si našli své ‚primitivy‘ mimo Evropu. Naši národopisci a další romantičtí národotvůrci museli namísto toho objevit, vyrobit a začít zkoumat ‚lid‘.“ [Hubinger 1992b].

3) Scheffel hledá příčiny zaostalosti východoevropského národopisu: „Odsouzení studovat společnosti hodně vzdálené kánonu západních antropologů a uzavření v metodologii a epistemologii, která je na západě chápána jako zaostalá, východoevropští etnografové nejsou skutečně považováni za rovnocenné kolegy. Očekává se od nich, že budou hrát roli pokorných noviců, kteří s povděkem přijmou každou příležitost, jak si rozšířit své znalosti o běhu věcí na západě. To je deprimující pozice. Zaostalost východoevropské etnologie je snad nejvíce patrná v oblasti profesionální etiky.“ [Scheffel 1992: 4].

4) „Antropologie a etika ve východní Evropě.“ *Národopisný věstník československý* 10(52), 1993. Zde D. Holý protiútočí a obviňuje Scheffela z „těch nejhrubších etických chyb – zkreslovat skutečnosti“ (s. 24).

mi“.⁵ Vlastní návrh na akreditaci tříletého magisterského studia byl vypracován pod vedením jeho odborného garanta Josefa Kanderta. Toto studium měl metodicky koordinovat a řídit IZV pod dohledem oborové rady, jmenované rektorem UK. Tu vedl Z. Pinc, v té době již docent filozofie. Členy byli prof. Z. Neubauer, RNDr. D. Frynta a RNDr. B. Škvařilová (všichni přírodovědecká fakulta), doc. F. Vrhel, PhDr. V. Hubinger (oba FF UK) a garant PhDr. J. Kandert (FSV UK). Každý člen měl zastupovat „jednu z odborných oblastí (podobor), kterou se ISČ zabývá“.

V úvodu žádosti o akreditaci bylo ISČ charakterizováno jako „obdoba obecné antropologie, jak je přednášena v USA“, „klasické *cross-culture* studium integrující v sobě pohledy několika partikulárních vědních disciplín, řazených v našich (českých) oborových kategorizacích do diametrálně odlišných odvětví (přírodní versus historické/společenské vědy...)“.⁶ Na realizaci tohoto magisterského studijního programu se podílely čtyři fakulty Karlovy univerzity: přírodovědecká, filozofická, sociálních věd a pedagogická tím, že daly k dispozici své antropologické a jiné přednášky a odborníky, kteří je realizovali. Od počátku se vyskytly dva problémy. Za prvé filozofická antropologie byla protežována, ač vlastně nikdy vědeckou součástí antropologie v USA ani nikde jinde nebyla. Za druhé IZV neměl mezi svými zaměstnanci k dispozici nikoho z odborníků-antropologů. Až později se k personálu IZV připojili rehabilitovaný lingvista-afrikanista Petr Zima a historička-slavistka Miriam Moravcová, kteří se ovšem zabývají antropologií pouze vzdáleně.

Přestože ISČ obsahovalo staromódní přednášky z etnologie areálů, nebyly ani tyto přednášky realizovány důsledně a studenti nevěděli z některých areálů nic nebo jen část, o které se přednášelo. Nej kvalitnější byly zřejmě kursy zahraničních přednášejících, zejména česko-amerických profesorů Paula Garvina (až do jeho náhlé smrti), Z. Salzmann a L. Pospíšila, kteří ovšem přednášeli blokově v době svých relativně krátkých pobytů v Praze. Přednášky některých sociokulturních antropologů pracujících na FF UK (vyjímají se tu zkušení profesionálové Skalník a Soukup) však nebyly nikdy zařazeny mezi ty, které si studenti ISČ mohli zapsat, ačkoli byly řádně vypsány v seznamu přednášek výše zmíněných čtyř fakult.

Významnou roli ve formování sociální (a kulturní) antropologie v českém akademickém prostředí sehrály tři zahraniční instituce, které se na počátku 90. let usídlily v Praze. Jedním bylo Francouzské centrum pro studium a výzkum ve společenských vědách (CeFReS), které dodnes věnuje antropologické problematice značnou pozornost. Mezi FF UK a pařížskou École des Hautes Études en Sciences Sociales (EHESS) byla uzavřena dohoda o spolupráci, která umožnila každý rok uspořádání cyklů přednášek, v nichž vystoupila řada významných antropologů jako Marc Augé, Maurice Godelier, Jean-Loup Amselle, Alban Bensa, Andras Zempléni, a další. S nimi spolupracovali zejména V. Hubinger (až do svého odchodu na MZV ČR), Z. Uherek a autor této zprávy. Hubinger v CeFReS vydal antologii překladů z francouzské antropologie [Hubinger 1995b]. V roce 1998 bylo uspořádáno sympozium o díle Ernesta Gellnera, jehož výsledky však stále čekají na vydání. Po několik let měla pozitivní vliv na studenty i profesionální antropology Birgit Müller, která byla hostující antropoložkou v CeFReS. Zorganizovala

⁵) „Integrální studium člověka (Základní charakteristika disciplíny a akutní potřeba vybudování knihovny antropologické literatury v Praze).“ Datováno 19. 10. 1992. Archiv P. Skalníka.

⁶) „Návrh na akreditaci magisterského studia Integrální studium člověka“, nedatováno, pravděpodobně z roku 1993, s. 2

několik pilotních antropologických terénních výzkumů, zejména v Radě Evropy ve Štrasburku [Müller 1999]. Prostřednictvím CeFReS se realizovaly i některé studentské a pedagogicko-výzkumné pobyty ve Francii, z nichž těžila i rodící se sociální antropologie. V současné době dva studenti etnologie z FF UK pracují na svých doktorátech ve spoluškolitelství (*co-tutelle*) s EHESS. Knihovna CeFReS, bohatá na antropologická díla francouzské provenience, je k dispozici všem zájemcům z řad studentstva i profesionálů.

Druhou takovou institucí byla Středoevropská univerzita, iniciovaná Georgem Sorošem, finančníkem a filantropem maďarského původu; od roku 1990 začala také působit v Praze. Důležitou roli sehrál Ernest Gellner, tehdejší profesor antropologie na Cambriďské univerzitě, jenž po penzionování přešel plně do služeb CEU a založil v Praze Středisko pro studium nacionalismu. Kursy a semináře i knihovna pražské odbočky CEU posloužily i začínajícím českým antropologům. Bohužel se kvůli protisorosovským intrikám nerealizovala menší pobočka v Bratislavě, kde se měl ve spolupráci mezi mnou a mou bývalou bratislavskou studentkou Gabrielou Kiliánovou realizovat program Central European Social Studies se silným antropologickým akcentem. Přestože na CEU začalo studovat více nadaných českých a slovenských studentů, nová česká vláda premiéra Klause přestala CEU morálně i materiálně podporovat a po náhlé smrti E. Gellnera⁷ v roce 1995 z Prahy zcela zmizela. Bývalý ředitel pražské pobočky CEU sociolog Jiří Musil však dodnes na CEU v Budapešti a Varšavě přednáší a podporuje sociální antropologii spoluorganizací stálého Gellnerovského semináře, který se schází jedenkrát měsíčně od roku 1998 pod záštitou sekce sociální antropologie Masarykovy české sociologické společnosti, založené P. Skalníkem. Třetí zahraniční institucí, která pomohla v nastartování sociální antropologie v ČR je Open Society Fund, taktéž financovaný Georgem Sorošem. Podílel se na vydávání některých překladů i vydání původních antropologických děl⁸ a podporoval kratší i delší studijní pobyty českých adeptů antropologie v zahraničí. V současné době však svoji činnost přeorientoval jiným směrem, tematicky i geograficky.

V roce 1994 se v Praze konal světový kongres Společnosti pro vědy a umění, kde byl z mé iniciativy plánován antropologický panel. Kvůli protiiniciativě byl jeho název změněn na „etnologický“ a antropologické přednášky přiřazeny k etnologickým. Tak jsem měl možnost své názory vyjádřit v přítomnosti řady národopisců, kteří se nyní vydávali za etnology. Referát jsem nazval „Sociální antropologie v Praze: od neexistence ke skvělé budoucnosti“, v němž jsem ukázal, že v protikladu k Vrhelovu tvrzení je v Praze dost odborníků na sociální antropologii (Kandert, Wolf, Hubinger, Soukup, Skalník, Dubovický, Vrhel a Novotný), ale nemají své pracoviště. Problém podle mne byl v institucionální roztržičnosti, ale také ve formálnosti změn v Ústavu etnologie na FF UK, kde se ani příchodem Hubingerovým ledy nepohnuly. Uzavřel jsem tím, že je vše obráceně. Máme odborníky, máme možnost získat peníze na výzkum, mohli bychom dělat výzkumy, ale nemáme institucionální bázi. Vyjádřil jsem tehdy naději, že na FSV snad

⁷) Gellnerovy antropologické spisy se na českou scénu dostávají jen velmi postupně. Vyšly *Národy a nacionalismus*, *Rozum a kultura*, *Podmínky svobody* a *Pluh, meč a kniha* (poslední tři knihy přeložili manželé Musilovi) a *Nacionalismus* (přel. H. Novotná a P. Skalník).

⁸) Například za přispění OSF byla vedle výše zmíněných spisů Gellnerových vydána *Etnologie práva* L. Pospíšila v překladu I. Dubovického a připravuje se překlad *Sociální antropologie* Radcliffe-Browna (H. Novotná a P. Skalník). I studentský časopis *Cargo* dostává podporu OSF.

vzniká pro sociální antropologii šance. Dnes se obávám, že zůstala do značné míry nevyužita.

Po pražské konferenci EASA byl do vedení tohoto evropského sdružení sociálních antropologů zvolen Václav Hubinger, což byla pocta nejen pro rodící se českou, ale vůbec středo- a východoevropskou sociální antropologii. Hubinger se zúčastnil dalších konferencí EASA v Oslo a Barceloně. Do Barcelony dorazili také Kandert a Skalník. Naše mezinárodní styky však na institucionalizaci sociální antropologie doma neměly vliv. Kandert se sice stal s podporou Holého na FSV docentem, ne však sociální antropologie, nýbrž politologie. Hubinger vyjádřil své zklamání trojmo: za prvé tím, že odešel na Ministerstvo zahraničních věcí, za druhé v článku pro *Český lid*, kde píše o velkém zklamání a také ponaučení, a za třetí v článku *Anthropology and Modernity*, který vyšel v časopise vydávaném UNESCO [Hubinger 1995a, 1997]. V posledně uvedeném textu Hubinger přímo napsal, že mnozí z kolegů, kteří dříve praktikovali národopis, se snaží tvrdit, že dělají sociální a kulturní antropologii. Podle něj je magie pojmu antropologie taková, že tito lidé věří, že změnou názvu disciplíny se osvobodí od tradičního národopisu a také od marxismu-leninismu [Hubinger 1997: 532].

Postupně se do popředí antropologického dění na české akademické scéně dostal Ivo Budil. Absolvent Přírodovědecké fakulty se specializoval na dějiny antropologické teorie, na jazyk a mýtus. Přibližně v polovině 90. let se rozhodl vybudovat antropologii na nové regionální Západočeské univerzitě v Plzni. Podařilo se mu v rámci celostátní podpory rozvoje takzvané humanistiky založit Fakultu humanitních studií Západočeské univerzity a stát se jejím děkanem. V jeho mladém věku to byl nesporný úspěch. Na FHS ZČU založil Budil katedru sociální a kulturní antropologie, kam povolal některé externí učitele z Prahy, z velké části bohužel neantropology, kteří projevíli o tento u nás nový obor zájem. Proto studijní program má dodnes dosti eklektický charakter. Podařilo se mu však angažovat Jitku Kotalovou, dodnes jediného českého sociálního antropologa, který skutečně tento obor řádně vystudoval včetně doktorátu (ve Švédsku). Kotalová realizovala svůj dlouhodobý terénní výzkum v Bangladéši. Po absolvování obecné antropologie na IZV, resp. etnologie na FF UK začali v Plzni působit také Stanislav Kužel a Karel Zástěra. První se zabývá studiem Romů na Slovensku, druhý Čechy v Americe, extremismem a menšinami. Zástěra několik let působil v USA, pracoval v terénu mezi jihozápadními Indiány a studoval i na Yale. Děkan a vedoucí katedry Budil se v roce 2001 habilitoval na FSV UK v oboru sociologie. Jeho rozsáhlá práce o dějinách antropologie do konce 19. století vyšla v témže roce.⁹

Klíčovou roli pro rozvoj sociální antropologie sehrál a nadále sehrává docent Josef Kandert. Vedle svého působení v Náprstkově muzeu a na FSV UK získal Kandert učitelské úvazky na IZV, FF UK a na ZČU, kde se specializoval na areální etnologické kursy, zaměřené na Afriku, a některé další přednášky (např. přibuzenství aj.). V druhé polovině 90. let také zasedal v grantových agenturách, kde se rozhodovalo o grantech na etnologické a antropologické výzkumné projekty. Společně s Kandertem jsem se v roce 1998 pokusil plánovat akreditaci oboru sociální antropologie na bakalářské, magisterské i doktorské úrovni na FSV UK, ale dál než k externímu působení Justoně, Skalníka a snad i

⁹ Je to objemná kniha *Za obzor Západu* [Budil 2001], která do značných detailů probírá antropologické aspekty v dílech antických, středověkých a novověkých autorů. Končí analýzou díla skutečného antropologa, totiž Franze Boase, který je považován za zakladatele moderní americké kulturní antropologie.

dalších jsme tehdy nedospěli. Fakulta podle Kanderta, který se v závěru 90. let stal vedoucím katedry sociologie, nebyla zatím připravena vytvořit další místa pro sociální antropology a bez interního personálního zajištění nebylo možné žádat o akreditaci nového oboru. Na magisterské sociálně antropologické zaměření v rámci oboru sociologie se však přihlásila celá skupina studentů, kteří v současné době končí diplomovými projekty. Snad alespoň pro jednoho či dva z těchto absolventů bude vytvořeno asistentské místo a časem vznikne na katedře sociologie oddělení sociální antropologie. Spolu s několika sociology provedl Kandert ambiciózní výzkum politických postojů v období postkomunistické transformace na jižní Moravě (fiktivní název obce Filipov). Svou habilitační práci o slovenské vesnické politice Kandert zatím nevydal [Kandert 1998, 1999].

V roce 1998 se z iniciativy profesora Jiřího Musila a autora tohoto článku začal desetkrát za rok scházet stálý Gellnerovský seminář, který je i *raison d'être* současně založené sekce sociální antropologie Masarykovy české sociologické společnosti. Do konce roku 2001 se uskutečnilo 36 seminářů. Vybrané příspěvky jsou nyní k dispozici v angličtině v monotematickém čísle *Czech Sociological Review* 2/2001. Seminář vychází z odkazu Ernesta Gellnera, jehož dílo je zatím v Čechách málo známé. Gellnerovská inspirace je přínosem do pražského intelektuálního života, starší odborná generace si zde vyměňuje názory s mladší badatelskou generací a se studenty. V témž roce jsem se zúčastnil 14. mezinárodního kongresu antropologických a etnologických věd v americkém Williamsburgu. Další českou účastnicí byla tak jako v Mexiku fyzická antropoložka Jana Pařízková.

Je třeba se zmínit o nejnovějších badatelských trendech v české sociální antropologii. Do slovenského i slovanského terénu se vypravili z mladších Skupník, Lozoviuk a Kužel. Zatím většinou publikovali dílčí studie [např. Skupník 1998; Lozoviuk 1997], ale posledně jmenovanému se podařilo publikovat v nové ediční řadě Cargo Publishers knížku výsledků prvních terénních výzkumů mezi českými a slovenskými Romy [Kužel 2000]. V USA několik let studoval antropologii a pobýval v terénu u jihozápadních Indiánů i amerických Čechů někdejší absolvent etnologie, nedávno promováný Karel Zástěra. Ze starších badatelů se stále více k sociální antropologii přiklání pracovník Etnologického ústavu AV ČR Zdeněk Uherek [1998, 2000].

Od konce roku 1998 vychází *Cargo. Časopis pro kulturní/sociální antropologii*. Je to původně studentský časopis, výsledek nespokojenosti neaktivnějších studentů s profilem studia etnologie na FF UK. V *Cargu* publikují vedle studentů i další protagonisté české antropologické scény. Byl tam mj. publikován rozhovor s Cliffordem Geertzem, a to zásluhou Hany Červinkové, která studuje na doktorát antropologie na New School of Social Research v New Yorku. *Cargo* je však především příslibem do budoucna, signalizuje příchod nové generace, pro niž staromilský národopis bude již definitivně minulostí. Červinková dokončila velmi zajímavou magisterskou práci o Národním památníku na Žižkově a nyní zkoumá jako terénní antropoložka metodou pozorující participace integraci české armády do NATO. Další nedávno skončivší magistři obecné antropologie pracují na svých doktorských disertacích (Kužel, Haluzík).

Původní česká antropologická produkce před rokem 1989 prakticky neexistovala. Po roce 1989 se antropologické tituly začaly objevovat jen velmi nesměle. Přesto některé z nich stojí za zaznamenání. Pro velký zájem mohl Ivo Budil vydat tři vydání [Budil 1992, 1996, 1998] svého úvodu *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*, aniž by musel text revidovat a opravit aspoň některé z chyb, kterých je v textu řada. Václav Soukup sice své

dějiny kulturní antropologie postupně doplňoval a revidoval, ale přesto není jeho *Přehled antropologických teorií kultury* dostatečný [Soukup 1999]. Chybí v něm nejen některé klíčové osobnosti, bez kterých si současnou antropologii nelze ani představit (například Schneider, Sahlins či Gellner), ale sám dějepisný přístup není nejšťastnějším způsobem uchopení dnešní sociokulturní antropologie [srov. Skalník 2000c]. (V Čechách však vůbec historický a nikoli problémový přístup dominuje, takže zde není Soukup sám). Úspěšnější je Sociologickým nakladatelstvím dvakrát vydaná příručka *Sociální a kulturní antropologie*, taktéž sestavená Soukupem [Soukup 1993]. Josef Wolf se pokusil o vyjádření své integrální koncepce antropologie v dvoudílném učebním textu *Člověk a jeho svět*, který však bohužel reprodukuje mnohé překonané názory na problematiku ras, národů i kultur (použitá literatura je většinou také zastaralá).

Nicméně ani jedna z těchto knih neukazuje, jak se sociální, resp. kulturní antropologie u nás praktikuje, spíše se jejich prostřednictvím čtenáři dozvídají základní fakta o západní antropologii.¹⁰ Češi nevydali zatím žádnou, na terénním výzkumu založenou antropologickou monografii, a to přesto, že po vzniku několika grantových agentur bylo na antropologické, resp. etnologické projekty vydáno několik milionů korun. Jedinou monografií je *Malý český člověk a skvělý český národ* od britského sociálního antropologa českého původu Ladislava Holého, která je ovšem výsledkem výzkumu, financovaného britskou grantovou agenturou. V angličtině u nás vyšel mnou editovaný sborník referátů, přednesených na 4. mezinárodním antropologickém kongresu Aleše Hrdličky [Skalník 2000b]. Je to zároveň první svazek nové řady Prague Studies in Sociocultural Anthropology, kterou vydává pražské nakladatelství Set Out. Druhý díl, zabývající se stavem sociální a kulturní antropologie ve střední a východní Evropě po roce 1989, je v tisku [Skalník 2002]. Po roce 1989 jsem mohl pokračovat ve výzkumu místní politiky ve slovenské obci Šuňava a výsledek jsem publikoval jak česky, tak anglicky [Skalník 1993a, 1999c, 2001b]. Též jsem publikoval svá dlouholetá bádání o zakladateli sociální antropologie Bronislavu Malinowskim [Skalník 1993b, 1995; Thornton a Skalník 1993].

Překladů je zatím víc než domácí produkce. Vyšlo několik překladů knih Clauda Lévi-Strausse, zejména díky překladatelskému umění Zdeňka Justoně. Z učebnic se osvědčil překlad americké učebnice Roberta Murphyho od Hany Červinkové, která také se spolupracovnicí přeložila základní čítanku statí Clifforda Geertze *Interpretace kultur*. Nedávno se objevil i úvodní text od francouzského antropologa Jeana Copanse. Vyšly také autorizované překlady úvodů do lingvistické antropologie [Salzmann 1997] a antropologie práva [Pospíšil 1997]. V češtině jsou nyní k dispozici i další spíše historicky zajímavé základní texty Mause, Lévy-Bruhla, Benedictové a Balandiera. Přeloženy byly články Archettiho, Kupera, Descoly, Müllerové, Cafagna. Tyto texty z americké a francouzské produkce se objevily v *Českém lidu* a v studentském časopise *Cargo*. Zatím nebylo nic přeloženo od klasiků Meadové či Malinowského (jeho méně populární *Sex and Repression in Savage Society* se však připravuje k vydání).

Závěrem lze říci, že i když oněch dvanáct let po zániku komunistického režimu mohlo být pro sociální antropologii příznivější, není celkový výsledek nezajímavý. Disciplína sice oficiálně stále ještě téměř neexistuje, to však nebrání v tom, aby byla přednášena jako jednotlivé kursy na řadě fakult většiny českých univerzit. Na jedné fakultě (FHS

¹⁰) Své názory na význam a úlohu sociální antropologie, a především její odlišnost od národopisu i etnologie jsem vyjádřil ve slovenských etnologických periodikách, která projevila o tyto otázky živý zájem [srv. Chorváthová 1991, Skalník 1998].

Univerzity Pardubice) je již přednášena coby akreditovaný obor, na dvou fakultách jsou přednášeny obory příbuzné (FHS UK a FHS ZČU). Grantové agentury považují sociální antropologii za vědní obor a financují jednotlivé projekty, zejména zabývající se menšinovou a multikulturní problematikou. Sociální antropologie má dobrý zvuk mezi sociologi i politiky: myslet antropologicky se stalo jakousi módou. Někdy se až zdá, že tyto a další obory se ohánějí symbolickou antropologickou nálepkou, aby ukázaly, jak jdou s dobou. Toto chlubení se cizím peřím je ovšem způsobeno zatím velmi nízkou institucionální sociální antropologie. Kromě univerzit v Pardubicích a v Plzni (zde s kulturní antropologií, která tam ovšem už kvůli výzkumné orientaci vedoucího katedry/děkana má přednost) a sekce sociální antropologie v rámci MČSS nemá sociální antropologie žádnou institucionální bázi. Na Přírodovědecké fakultě UK vznikla přechodem autora tohoto textu z Filozofické fakulty naděje na postupnou dílčí institucionalizaci sociální antropologie v oddělení sociokulturní antropologie na katedře antropologie a genetiky člověka, ale toto oddělení zatím oficiálně nevzniklo. Vytvoření dalších systemizovaných míst pro sociokulturní antropologii na PřF UK je zatím v nedohlednu.

Jak je z výkladu patrné, sociální antropologie jako obor trpí v českém akademickém prostředí nejednotností protagonistů, kteří jsou okolnostmi nuceni spolupracovat s těmi, kteří sociální antropologii buď nechťejí, nebo ji podporují pouze z taktických či oportunistických důvodů. Přes všechny peripetie však lze i dnes tvrdit stejně jako před sedmi lety, že sociální antropologie má skvělou budoucnost. Postupně převládnu ti, kteří jsou nejen vzdělaní v sociálněantropologické literatuře, ale také provádějí jako samozřejmost dlouhodobé výzkumy. Obor zakotví v českém odborném povědomí a stane se nakonec samozřejmou součástí univerzitní výuky i výzkumu. Čeští sociální antropologové budou hrát adekvátní roli i v evropské a světové antropologii. Politika sociální antropologie se pak bude týkat spíše uplatňování meritokratických kritérií při hodnocení vědecké a pedagogické práce než bojem o prosté uznání antropologie jako samostatné disciplíny a o vytvoření systemizovaných míst v oboru, který je zřejmě pro konzervativní českou akademickou scénu zatím ještě příliš nový a neprůhledný.

PETR SKALNÍK vystudoval afrikanistiku na FF UK a Leningradské státní univerzitě a od poloviny 60. let se specializuje na sociální antropologii. Působil na FF UK, v Institutu etnologie Univerzity Komenského v Bratislavě (1969-1976), v Institutu kulturní antropologie a sociologie nezápádních studií Leidenské univerzity (1976-1981), na Department of Social Anthropology Univerzity Kapuského města (1983-1992) a po rehabilitaci od roku 1990 opět v Ústavu Blízkého východu a Afriky FF UK, posléze na katedře antropologie Přírodovědecké fakulty UK (od roku 1999). Roku 2000 spoluzaložil studium sociální antropologie na Univerzitě Pardubice. V letech 1992-1996 působil jako československý a český velvyslanec v Libanonu. V současnosti působí v Nizozemském ústavu pro pokročilá studia v humanitních a sociálních vědách (NIAS).

Literatura

- Budil, Ivo 1992. *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. Praha: Triton. Další dvě prakticky nezměněná vydání 1996 a 1998.
- Budil, Ivo 2001. *Za obzor Západu. Proměny antropologického myšlení od Isidora ze Sevilly do Franze Boase*. Praha: Triton.
- Holý, Ladislav 1991. „Svoboda, národ a jednotlivec.“ *Český lid* 78(2): 73-78.
- Holý, Ladislav 1996. *Little Czech and the Great Czech Nation*. Cambridge: Cambridge University Press. V českém překladu Zdeňka Uherka a s jeho doslovem vyšlo pod názvem *Malý český*

- člověk a skvělý český národ. Praha: SLON 2001. Obsáhlou recenzi J. Packa s medailonem o L. Holém viz *Lidové noviny* 10. 11. 2001.
- Hubinger, Václav 1992a. „Češství v diskusi, aneb jak se vidíme a jak nás vidí (s odpovědí L. Holého).“ *Český lid* 79(3): 255-270.
- Hubinger, Václav 1992b. „Sociální antropologie? Neznám.“ *Metropolitní Telegraf* 29. 8. 1992: 32 a 5. 9. 1992: viii.
- Hubinger, Václav 1995a. „Morálka, vědění a moc za bílých nocí.“ *Český lid* 82(1): 165-168.
- Hubinger, Václav (ed.) 1995b. „Antropologie, sociologie, historie. Antologie francouzských společenských věd.“ *Cahiers du CEFRES* 8.
- Hubinger, Václav (ed.) 1996. *Grasping the Changing World: Anthropological Concepts in the Postmodern Era*. London: Routledge.
- Hubinger, Václav 1997. „Anthropology and modernity.“ *International Social Science Journal* 154: 527-536. Česká verze v *Český lid* 84(2): 97-113.
- Chorváthová, Ľubica. Rozhovor s Petrom Skalníkom. Slovenský národopis 39(1): 77-85.
- Kandert, Josef 1998. „Představy o tradici.“ Pp. 33-59 in *Informatoria katedry sociologie. Filipov I*, ed. J. Kandert. Praha: FSV UK.
- Kandert, Josef (ed.) 1999. *Informatoria katedry sociologie. Filipov II*. Praha: FSV UK.
- Kužel, Stanislav (ed.) 2000. *Terénní výzkum integrace a segregace*. Praha: Cargo Publishers.
- Lozoviuk, Petr 1997. „K problematice ‚etnické indifference‘ (příklady z českého jazykového prostředí).“ *Český lid* 84(3): 201-212.
- Müller, Birgit (ed.) 1999. „The Council of Europe after Enlargement: An Anthropological Enquiry.“ *Documents de travail* No. 18. Praha: CeFRoS.
- Nahodil, Otakar 1995. *Totalitní hodnocení totality*. Praha: vlastním nákladem.
- Pospíšil, Leopold 1997. *Etnologie práva*. Praha: Set Out.
- Salzmann, Zdeněk 1997. *Jazyk, kultura a společnost. Úvod do lingvistické antropologie*. Praha: ÚEF AV ČR.
- Scheffel, David Z. 1992. „Antropologie a etika ve východní Evropě.“ *Národopisný věstník československý* 9(51): 3-10. Diskuse o článku NVČ 10(52): 24-35.
- Scheffel, David Z., Josef Kandert 1994. „Politics and culture in Czech ethnography.“ *Anthropological Quarterly* 67(1): 15-23.
- Skalník, Peter 1993a. „‘Socialism is Dead’ and Very Much Alive in Slovakia: Political Inertia in a Tatra Village.“ Pp. 218-226 in *Socialism. Ideals, Ideology and Social Practice*, ed. by C. M. Hann. London: Routledge. Slovenská verze in *Etnologické rozpravy* 1999, č. 1: 87-92.
- Skalník, Peter 1993b. „Malinowski, la guerre, le nationalisme et l’Etat.“ *Gradhiva. Revue d’histoire et d’archives de l’anthropologie* 13: 3-19.
- Skalník, Peter 1995. „Bronislaw Kasper Malinowski and Stanislaw Ignacy Witkiewicz (Science versus Art in the Conceptualization of Culture).“ Pp. 128-141 in *Fieldwork and Footnotes. Contributions to the History of European Anthropology*, ed. by H. Vermeulen and A. Roldán. London: Routledge.
- Skalník, Peter 1996a. „Ideological and Symbolic Authority: Political Culture in Nanun, Northern Ghana.“ Pp. 64-74 in *Ideology in the Formation of the Early States*, ed. by H. J. M. Claessen a J. G. Oosten. Leiden: Brill.
- Skalník, Peter 1996b. „Authority versus Power: Democracy in Africa Must Include Original African Institutions.“ *Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law* 37-38: 109-121.
- Skalník, Peter 1998. „Sociálna antropológia a etnológia v Južnej Afrike.“ *Etnologické rozpravy* č. 2: 129-143. Rozšířená verze vychází v *Studia Ethnographica* 11.

- Skalník, Peter 1999a. „Authority versus Power: a View from Social Anthropology.“ Pp. 163-174 in *The Anthropology of Power*, ed. by A. Cheater. London: Routledge.
- Skalník, Peter 1999b. „Czech Republic and South Africa: Comparisons with Special Emphasis on Political Culture in the Nineteen Nineties.“ Pp. 1-16 in *Transition to Democracy: Czech Republic and South Africa Compared*, ed. P. Skalník. Praha: Set Out.
- Skalník, Peter 1999c. „Společenské procesy v současných vesnických komunitách v Československu.“ *Etnologické rozpravy*, č. 1: 76-86.
- Skalník, Peter 2000a. „Anthropological Dimensions of Political Culture.“ Pp. 61-68 in *Sociocultural Anthropology at the Turn of the Century. Voices from the Periphery*. Praha: Set Out.
- Skalník, Peter (ed.) 2000b. *Sociocultural Anthropology at the Turn of the Century. Voices from the Periphery*. Praha: Set Out.
- Skalník, Peter 2000c. „Dvojrecenze. A. Kuper: Culture. The Anthropologists' Account, V. Soukup: Přehled antropologických teorií kultury.“ *Cargo. Časopis pro kulturní/sociální antropologii* č. 1: 70-80.
- Skalník, Peter 2001a. „Explaining the State in Africa: Bayart, Chabal and Other Options.“ Pp. 145-155 in *Africa 2000. Forty Years of African Studies in Prague*, ed. L. Kropáček a Peter Skalník. Praha: Set Out.
- Skalník, Peter 2001b. „Terénní výzkum v obci Šuňava (severní Slovensko) v letech 1970-1975 a 1991-2000.“ *Český lid* 88(4): 361-367.
- Skalník, Peter (ed.) 2002. *A Post-communist Millenium: Struggle for Sociocultural Anthropology in Central and Eastern Europe*. Praha: Set Out.
- Skupnik, Jaroslav 1998. „Příbuzenský výběr a etnografie.“ *Studia ethnographica* 9: 79-87. Analogická verze v *Český lid* 85(3): 223-239.
- Soukup, Václav (ed.) 1993. *Sociální a kulturní antropologie*. Praha: SLON. 2. vydání 2000.
- Soukup, Václav 1999. *Přehled antropologických teorií kultury*. Praha: Portál.
- Thornton, Robert, Peter Skalník (ed.) 1993. *The Early Writings of Bronislaw Malinowski*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Uherek, Zdeněk (ed.) 1998. „Ethnic Studies and the Urbanized Space in Social Anthropological Reflections.“ *Prague Occasional Papers in Ethnology* 5. Prague: Institute of Ethnology.
- Uherek, Zdeněk 2000. „Why Do Only Grandmothers in the Czech Community of North-western Kazakhstan Deal with Social Anthropologists?“ Pp. 165-173 in *Sociocultural Anthropology at the Turn of the Century. Voices from the Periphery*, ed. Peter Skalník. Praha: Set Out.
- Wolf, Josef (ed.) 1971. *Kulturní a sociální antropologie*. Praha: Svoboda.
- Wolf, Josef 1998. „The Origin and Development of Czech Ethnology.“ *Annals of the Náprstek Museum* 19: 65-82.

Filozofický ústav AV ČR

a

Filozofická fakulta UK

vás zvou na
desátý ročník pražské mezinárodní konference

Philosophy and Social Sciences,

která se bude konat
od 10. do 14. května 2002
v prostorách Akademie věd, ve vile Lanna (V sadech 1, Praha 6).

Konference bude probíhat v anglickém jazyce.

Kontaktní adresa:

Marek Hrubec, PhD.

Filozofický ústav AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha 1

e-mail hrubec@ff.cuni.cz

Cizí a/versus domorodý badatel

K metodologii projektu *Přerodové procesy*

DAN RYŠAVÝ*

Katedra sociologie a andragogiky FF UP, Olomouc

Foreign and/versus Native Scholar

Toward Methodology of *Transitional Processes* Project

Abstract: The image of the social scientist as a stranger is well known. However, there are different approaches to the notion of the stranger in sociology. A comparison of Schütz's and Simmel's conceptions of the stranger enables us to distinguish two forms of field work used in the project *Transitional processes*. The social anthropological approach strives to avoid intrusive interventions into the research area. The so-called heuristic investigation uses intentional interventions. Both approaches bring some opportunities and threats especially in the case of co-operation with a scholar who is native to the studied locality. The local researcher can overstep his ethnocentrism thanks to the teamwork. On the other hand collaboration with strangers may disrupt his loyalty to his in-group.

Sociologický časopis, 2002, Vol. 38 (No. 1-2: 117-123)

Přirovnání sociálního vědce v terénu k cizinci je známé, nicméně postavení badatelů cizinců není zdaleka jednoznačné. Podstatně se na něm podepisuje, jakým způsobem se tito badatelé v terénu chovají, resp. vědomi si své pozice cizinců, jakým způsobem definují situaci cizince ve zkoumané komunitě. Definice situace je pak ovlivněna tím, co chce badatel zkoumat a jaký postup volí.

Disman [1993] připodobnil sociologa k Schützovu cizinci. V Schützově stejnojmenném eseji se ovšem sociolog neobjevuje mezi příklady cizinců. Schütz pouze konstatoval, že kulturní vzor (*cultural pattern*) má odlišný význam pro sociologa a pro člověka, který v jeho rámci jedná a myslí. Sociolog jako „nestranný vědecký pozorovatel sociálního světa“ chce pozorované popsat a systematicky utřídit, kdežto aktér zakouší sociální svět především jako pole svého jednání a až sekundárně jako předmět uvažování [Schütz 1944: 500]. Schützův cizinec „se snaží být natrvalo akceptován nebo alespoň tolerován skupinou, ke které se přibližuje“ [ibid.: 499] a při svém přerodu ve člena skupiny prochází krizí, kterou sociolog zakoušet nemusí. Zkusme uvažovat, zda přirovnání sociologa k cizinci neodpovídá spíše Simmelovu pojetí cizince. Srovnajme nejprve Schützovu a Simmelovu konceptualizaci.

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Mgr. Dan Ryšavý, Ph.D., katedra sociologie a andragogiky, Filozofická fakulta Univerzity Palackého, Wurmova 7, 771 47 Olomouc, e-mail rysavyd@ffnw.upol.cz

Cizinec	u Schütze [1944]	u Simmela [1997 (1908)]
Kdo je cizinec?	„dospělý jedinec naší doby a civilizace, který se snaží být trvale akceptován nebo při nejmenším tolerován skupinou, ke které přichází“ (s. 499)	„ten, kdo dnes přijde a zítra zůstane – jako jakýsi potenciálně putující, který (...) nepotlačil zcela onu volnost v přicházení a odcházení.“ (s. 26 an.)
Typický příklad cizince	imigrant	obchodník
V jaké (subjektivní) pozici se cizinec vůči skupině nachází?	„Cizinec se musí vyrovnat s faktem, že mu chybí jakýkoliv status jako člencvi sociální skupiny... Pokládá se za hraniční případ vně oblasti, kterou pokrývá schéma orientace aktuální uvnitř skupiny.“ (s. 504)	„Odkázanost na zprostředkovatelský obchod (...) propůjčuje cizinci specifický charakter mobility; (...) veskrze mobilní osoba se příležitostně dostává do kontaktu s každým jednotlivým prvkem, není však se žádným jednotlivým prvkem organicky spojena příbuzenskými, lokálními či profesními vazbami.“ (s. 28)
V čem tkví objektivita cizince?	„Hlubší důvod jeho objektivitu leží v jeho vlastní hořké zkušenosti limitů ‚myšlení jako obvykle‘, která ho učí, že člověk může ztratit svůj status, svoje pravidla kontroly (<i>guidance</i>) a že normální způsob života je vždy méně garantován, než se zdá.“ (s. 507)	„Objektivnost může být také označena jako svoboda: objektivní člověk není vázán žádnými pevnými danostmi, které by mohly do jeho vnímání, chápání a hodnocení existujícího vnést předpojatost. Tato svoboda, která cizinci dovoluje prožívat i blízký vztah jakoby z ptačí perspektivy, obsahuje v sobě ovšem různá potenciální nebezpečí.“ (s. 29)
Co (také) může cizinec zažít?	„výtku pochybné loajality vychází z překvapení členů skupiny, že cizinec plně nepřijal jejich kulturní vzorec jako přirozený a správný způsob života. Cizinec je považován za nevědomého, protože odmítá pochopit, že mu kulturní vzorec nabízí útočiště a ochranu...“ (s. 507)	„ten se někdy setkává s nejpřekvapivější otevřeností a rovněž s vyznáními, která mívají až povahu jakési zpovědi a před každou bližší osobou jsou pečlivě utajována. Objektivnost v žádném případě neznamená nezúčastněnost, neboť ta stojí veskrze mimo subjektivní a objektivní vztah, nýbrž pozitivně specifický druh participace...“ (s. 29)

Dvojí pojetí cizince nám pomůže nahlédnout do metodologie interdisciplinárního projektu *Přerodové procesy*,¹ v jehož rámci se čtyři sociologové a jeden sociální antropolog snažili dostat co nejblíže k obyvatelům vybraného mikroregionu a k jejich pohledu na dění ve společnosti, která procházela výraznou proměnou. Kabele reflektoval výzkumný postup a zároveň pro tento typ bádání v obecné metodologické rovině vymezil prostor

¹ Projekt *Přerodové procesy* podpořený Grantovou agenturou ČR (403/97/0971) probíhal v letech 1997-1999 a byl úspěšně obhájen v červnu 2000. Cíle výzkumu přibližuje vstupní projekt [Kabele, Kandert a Ryšavý 1995 a sborníky *Filipov I* až *Filipov III*].

v textu *Metodologie intervenčního heuristického vyšetřování*² [Kabele 1999], který ve sborníku Filipov II doplnily Kandertovy *Poznámky k sociálně antropologické metodologii a k využití terénních dat* [Kandert 1999]. Přístupy sociologů a sociálního antropologa v tomto projektu sblížovaly mj. relativně dlouhé pobyty výzkumníků v terénu. Projekt zároveň počítal s kombinací „perspektiv cizince a domorodce přímo v sestavě týmu anebo při práci s informátory“ [Kabele 1999: 115].³

Sociálně antropologický přístup a intervenční heuristické vyšetřování odlišným způsobem vnímají intervence zkoumajících do dění ve zkoumané oblasti. Oba přístupy si uvědomují nevyhnutelnost zasahování, sociálně antropologické pojetí zdůrazňuje rizika zkreslení, heuristické vyšetřování intervencí vědomě užívá. „Výzkumník zde vědomě prosazuje svůj vliv a svá tušení ve snaze získat strategická líčení, která zvyšují jeho dovednost úspěšně pátrat v dění i do něj zasahovat. (...) Přizpůsobuje své výzkumné záměry tak, aby získal podporu a účast zkoumaných na vlastním projektu, jejich důvěru a tak i možnost vstupovat do světů jinak z nejrůznějších důvodů pro druhé uzavřených.“ [Kabele 1999: 116 an.] Heuristické vyšetřování nechce pouze brát či exploatovat zkoumaný terén. Spíše „představuje proces zabydlování zkoumajících ve zkoumaném světě, ale také vytrhování jeho vybraných obyvatel ze samozřejmosti pobývání a získávání je pro dobrodružství sebezkoumání“ [Kabele 1999: 116].⁴

Rozdílný poměr k intervenčnosti výzkumu se odráží v tom, jak se konkrétní badatel cizinec v terénu chová.

Schützův obraz cizince odpovídá spíše sociálnímu antropologovi než sociologovi. Antropologova snaha minimalizovat své působení na zkoumanou situaci a rozpoznat kulturní vzorec zkoumané skupiny se podobá činnosti cizince osvojujícího si zvyklosti skupiny. Cizinec musí pozorovat a naučit se mnoho věcí, musí navazovat kontakty atd. Sociálně antropologický badatel „mluví s lidmi, kteří jsou ochotni s ním mluvit, pozoruje své okolí a účastní se nejrůznějších situací, do nichž je mu dovoleno vstoupit, opisuje a čte dokumenty, fotografuje, nahrává, sbírá kde co, protože všechno, co získá, je nějakou součástí sociálního/kulturního celku. ‚Všechno souvisí se vším‘ a ve výsledném výkladu – obrazu zkoumaného společenství – také všechno (rozuměj všechna prezentovaná data) musí do sebe nějakým způsobem zapadat. Pokud tomu tak není, je soubor získaných dat neúplný a výzkum byl špatně udělán.“ [Kandert 1999: 141] Úspěšný antropologický vý-

²) Název „vyšetřování“ vychází z podobnosti výzkumu praxi policejního vyšetřování, resp. postupu parlamentní vyšetřovací komise.

³) Role rezidenta připadla v prvních dvou letech trvání projektu autorovi tohoto příspěvku. Možnosti a nebezpečí, která přináší výzkumu spojení ‚cizího‘ a ‚domorodého‘, nejsou novým poznatkem. Využívali je a naráželi na ně už autoři chicagské školy nebo celá dlouhá tradice komunitních studií (viz např. Bell a Newby [1971], Crow a Allan [1994], Whyte [1984] aj.). Kombinovaný přístup může napomoci k překonání jednostranného pohledu (buď příliš domácího, nebo příliš cizího výzkumníka), ale také zhatit spolupráci např. zpochybněním nezávislosti přicházejícího badatele.

⁴) Srovnej s tím, co napsal Whyte: „Jestliže výzkumník pomůže spolupracovníkům jasněji vidět, jak se odvíjí sociální život, je to významnou odměnou. Navíc lidé, kteří jsou zdatní a citliví pozorovatelé, se skrze spolupráci s námi naučí, že tyto dovednosti mají cenu, že je možné je dále rozvíjet a že mohou vést k lepšímu porozumění a k efektivnějšímu jednání. Jestliže povzbudíme lidi v terénu k tomu, aby s námi spolupracovali při vysvětlování lidského fenoménu, budou s námi sdílet radost z objevování.“ [Whyte 1984: 81]

zkoum představuje epistemologickou analogii přerodu cizince ve člena skupiny, který se odehrává v rovině existenciální.⁵ Sociální antropolog si je vědom, že svou přítomností intervenuje do zkoumané skupiny, což může vést až k tomu, že mu skupina nevydá tajemství svého kulturního vzorce. I přes velkou snahu přizpůsobit se skupině, není cizinec nikdy plně ochráněn před tím, aby na vlastní kůži zakusil, jak je nakládáno s těmi, kteří zpochybňují samozřejmé.

Máme-li pro sociologa užít obraz cizince, pak v heuristickém vyšetřování sehrávají výzkumníci spíše simmelovskou pozici. Nechtějí se přizpůsobit skupině. Chtějí setrvávat, ale poznávací element stále převažuje nad elementem zkušenosti. Simmelovský typ cizince – obchodníka je heuristickému vyšetřování bližší. Vyšetřující badatel se chce dostat k „uzavřeným zdrojům líčení“, ale zároveň nabízí „vytrhování ze samozřejmosti pobývání“, „jiný pohled“ [viz také Hudečková a Lošťák 2000]. Úspěch heuristického vyšetřování závisí mj. na tom, zda badatelé zažijí jev popsany Simmelem – setkání s nejpřekvapivější otevřeností a vyznáními s povahou zpovědi. Na první pohled paradoxní je, že právě intimní sdělení byla ve výzkumu *Přerodových procesů* nahrávána na magnetofon,⁶ který v ostatních případech používán nebyl. Možnost získávat tyto informace vyplývala z dlouhodoběji budovaných vztahů a v neposlední řadě zajištění vyšší míry anonymity.⁷

Simmelův obraz cizince dobře vystihuje tenké rozhraní mezi příležitostí a nebezpečím. Otevřenost k výpovědím je v intervenčním heuristickém vyšetřování podmínkou úspěchu badatele-cizince, ale může vést k zjištěním, která jsou potenciálně nebezpečná. Mohou poškodit vyšetřovaného před jeho místními konkurenty. Kdyby se výzkumník rozhodl, jako Schützův cizinec, zbavit se své mobility, trvale se usadit ve zkoumané lokalitě, mohl by se osobně vyrovnávat s limity místního „myšlení jako obvykle“, které poznal. Zůstane-li simmelovsky tím, kdo i blízký vztah prožívá jakoby z ptáčích perspektivy, může s úzkostí sledovat, zda svým „objektivním“ (tj. nevázaným pevnými danostmi) poznáním neubližuje lidem, se kterými se dostal do úzkého kontaktu, aniž by tomu mohl jednoduše zabránit. Snažil-li by se takové poznání skrýt, narušil by transparentnost svého postupu před odbornou veřejností.⁸

5) Je-li výsledkem více než analogie, pak došlo k výstupní chybě. „Praxe ukázala, že se badatel během výzkumu zpravidla integruje se členy zkoumané skupiny a že si tedy po návratu z terénu a při zpracování získaných dat nedokáže udržet náležitý ‚odstup‘ – hrozí nebezpečí, že jeho schopnost zobecňovat se díky pocitům sounáležitosti a ‚vnoření se‘ do skupinového života sníží.“ [Kandert 1999: 140]

6) Šlo o diskuse na téma věřit v dnešním světě vedené Jiřím Kabelem a vyprávění životních příběhů zaznamenávaná Helenou Hudečkovou.

7) Viz pasáž „Limity a rizika heuristického vyšetřování“ v Kabeleho metodologickém textu [Kabele 1999: 132-136]. Kandert k tomu píše: „Jiří Kabele se ve své části inspiruje policejními vyšetřovacími metodami; domnívám se, že při zveřejňování našich archivních dat se budeme muset inspirovat praxí pardubického archivního střediska MV, které dovoluje nahlížet občanům do jejich osobních spisů vedených Státní bezpečností. (...) Vedle změny jmen všech zúčastněných osob a změny jmen lokalit budeme možná muset ‚začernit‘ i některé výpovědi či popisy situací“ [Kandert 1999: 143]. Krajní postup v tomto ohledu a vzhledem k svému tématu zvolila Helena Hudečková, která zaznamenávala na magnetofon vyprávění životních příběhů několika aktérů místního zemědělství. Slíbila jim, že jejich líčení nebude nikde zveřejněno.

8) „Naše metoda (...) ‚dovoluje vše‘ za cenu, že si každý musí dobrovolně nechat ostatními svobodně nakukovat do vlastní kuchyně a tak se učinit kritizovatelným.“ [Kabele 1999: 134]

Popsanému nebezpečí museli čelit i badatelé-cizinci ve Filipově a nebylo vždy snadné se s ním vyrovnat. „Za Filipov cítíme odpovědnost, která je do značné míry dána povahou našeho výzkumu. Ve Filipově jsme se zabydleli, navázali jsme úzké přátelské vztahy i mnoho známostí. To vše nás strhávalo k přemýšlení o cestách a osudech města čelícího obtížím“, píše Kabele na úvod své studie o proměnách filipovské radnice [Kabele 2000: 48]. Nebylo možné „v předvolební atmosféře vyhrocujících se ambic“ zneužívat „privilegované postavení dovolující nám nahlížet do kuchyně ‚pozici‘ i opozici tehdejší radnice“, a proto jsme se „nesměli přidávat na žádnou stranu, ani se stát Granovetterovými ‚mosty‘.“ [Ibid.]

Příležitosti a omezení badatele domorodce

Badatel domorodce je simmelovsky řečeno příznačný omezením své mobility v lokalitě. V prostředí malého města, jakým Filipov je, je snadno zařaditelný.⁹ Domorodý badatel stěží může být dobrým obchodníkem, protože těžko přesvědčí zákazníky o tom, že všem nabízí služby stejné kvality a za stejné ceny. Snadno jej lidé mohou považovat za špióna, který předstírá spolupráci, ale informace získané u protivníka hodlá použít ve prospěch svých lidí. Umístění badatele domorodce v lokálních sítích může ohrozit i status badatelů cizinců jako osob nezávislých, což vyjádřil Kandert ve svých poznámkách k metodologii výzkumu slovy: „Ukázalo se například, že handicapem byla účast místního rodáka v badatelském týmu a v některých případech i jen místo ubytování členů výzkumného týmu (byli spojováni s obyvateli domu, ve kterém se ubytovali).“ [Kandert 1999: 140 an.]

Domorodý badatel naráží nejen na bariéru nesnadné překročitelnosti sítí, v kterých se nachází. Při styku se členy vlastní skupiny se může snadno dostat do situace, ve které ‚ptát se‘, je vyhrazeno cizincům, domácí má ‚vědět‘. Toto vědění je samozřejmě stranické a spadá do něj také povědomost o tom, koho, resp. na co se ptát nelze. Badatel domorodce se kladením otázek dostává do podezření – Cožpak on neví, jak se věci mají? Neví, kde je jeho místo? Schützova výtku pochybné loajality tak směřuje spíše na osobu domorodce, který se nechová podle kulturního vzorce a trůfá si vymykat se „myšlení jako obvykle“.

Na druhé straně spolupráce s badateli cizinci nabízí domácímu badateli také možnost „vytržení ze samozřejmosti pobývání“. V rámci výzkumu Filipovska poskytly takovou příležitost Kabeleho rozhovory vedené s filipovskými komunisty. Pro badatele domorodce, filipovského evangelíka, představovaly uzavřené zdroje líčení, jiný pohled na dění v důvěrně známém prostoru a při konfrontaci s vlastním pohledem pak možnost udělat krok z vlastního místa. Cizinec Kabele se zároveň stal hmatatelným příkladem, že lze otevřeně a do hloubky mluvit s lidmi, kteří se ve Filipově často chápou v pojmech MY a ONI, byť je třeba pro rozhovory na obou stranách lidí získávat.

⁹) Výzkumný projekt tuto situaci reflektoval tak, že při dělbě práce v týmu nebyly studie o církvích, resp. o komunistech svěřeny badateli domorodci vzhledem k jeho přináležitosti k filipovským evangelíkům. Rozhovory, v nichž by rezidenství představovalo zásadní problém, přebíral cizinec Jiří Kabele.

Shrnutí

Jak naznačila Schützova studie *Navrátilce*,¹⁰ badatelé domorodci by k objektivnosti cizince pravděpodobně nepomohl ani delší pobyt mimo lokalitu. Navrátilce se vrací do prostředí, o kterém se domnívá, že jej stále důvěrně zná. Situace, kultura a zvyky jeho domovské skupiny se však po dobu jeho nepřítomnosti mohly více či méně radikálně změnit. „Ale ti doma, ačkoli jsou si vědomi změny, žili společně v tom měnícím se světě, zažívali jej bezprostředně jako proměňující se, adaptovali svůj výkladový systém a přizpůsobili se změně. Jinými slovy, systém se mohl docela změnit, ale změnil se jako systém; nikdy se nerozpadl, nezhroutil se; dokonce i ve své modifikaci je stále vhodným prostředím zvládnání života.“ [Schütz 1945: 373] Na druhé straně také „navrátilce není tím člověkem, který odcházel. Není stejný ani pro sebe, ani pro ty, kteří jeho návrat očekávají. (...) Do určité míry každý navrátilce ochutnal magické ovoce cizince (strangeness), ať už sladké nebo hořké.“ [Ibid.: 375]

Badatel cizinec se musí vyrovnávat s důsledky, které může mít poznání, k němuž vyšetřovací metodou dospěl. „Objektivnost“ jeho poznání skrývá nebezpečí i příležitosti. Nebezpečí tkví v jeho použití jednou lokální stranou jako důkazu svědčícímu v neprospěch jejich protivníků. Příležitostí je v případě, slouží-li k vlastnímu sebepoznání místních obyvatel. Cizinec se může ptát na věci, které „každý ví“, a je-li svázán s místem po delší dobu, může svými otázkami zpochybňovat samozřejmost *statu quo*. Může napomoci jeho proměně, ať už na osobní úrovni, tak potenciálně i na úrovni kolektivit. Tým spolupracujících na projektu *Přerodové procesy* se možností záměrně intervenovat do lokální situace, které narůstaly s šíří a hloubkou analýzy proměn zkoumaného mikroregionu, víceméně zřekl. Potenciální výbušnost některých informací vedla spíše k opatrnosti. Přirovnání sociologického výzkumníka k Simmelovu obchodníkovi v tomto bodě poněkud selhává. Pravdou je, že výzkumník může nabízet své poznání jako bázi pro kolektivní akci vedoucí k změnám v lokalitě, ale nelze jednoduše vyjít vstříc jen straně, která nabídne vyšší cenu. Je potřeba, aby se zachoval odpovědně. Máme-li hledat, vůči komu má být výzkumník odpovědný, můžeme se řídit principem trvale udržitelného terénu pro sociálněvědný výzkum. Konkrétně v našem případě tak, aby bylo možné za deset, dvacet let zpracovat studii *Filipov revisited*.

DAN RYŠAVÝ dokončil doktorandské studium na Fakultě sociálních studií MU v Brně, kde obhájil disertační práci na téma *Důvěra a přerod. Od roku 1998 vyučuje na katedře sociologie a andragogiky Filozofické fakulty UP v Olomouci ekonomickou sociologii a analýzu dat*.

Literatura

- Bell, C., H. Newby 1971. *Community Studies*. London: George Allen and Unwin Ltd.
- Crow, G., G. Allan 1994. *Community Life. An Introduction to Local Social Relations*. New York, London: Harvester, Wheatsheaf.
- Disman, M. 1993. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum.
- Filipov I. 1998. Informatoria katedry sociologie. Praha: FSV UK.

¹⁰⁾ Schütz publikoval esej *Navrátilce [The Homecomer]* rok po *Cizinci*. Klasickým příkladem navrátilce je válečný veterán. Vedle něj Schütz uvádí příklady cestovatele, emigranta vracejícího se do rodné země a hochy vracejícího se ze zkušené. Není jím naopak voják na dovolené nebo např. student přijíždějící domů na Vánoce. Navrátilce definuje jako někoho, „kdo se nadobro vrací do svého domova“ [Schütz 1945: 370].

- Filipov II.* 1999. Informatoria katedry sociologie. Praha: FSV UK.
- Filipov III.* 2000. Informatoria katedry sociologie. Praha: FSV UK.
- Hudečková, H., M. Lošťák 2000. „Jedna lokalita, dva zemědělské podniky: jeden nebo dva světy?“ Pp. 212-237 in *Filipov III.* Praha: FSV UK.
- Kabele, J. 1999. „Metodologie intervenčního heuristického vyšetřování.“ Pp. 113-136 in *Filipov II.* Praha: FSV UK.
- Kabele, J. 2000. „Polistopadové proměny filipovské radnice.“ Pp. 47-108 in *Filipov III.* Praha: FSV UK.
- Kabele, J., J. Kandert, D. Ryšavý 1995. „Těsná je brána Grantové agentury ČR.“ *S-Obzor* 4(4): 92-100.
- Kandert, J. 1999. „Poznámky k sociálně antropologické metodologii a k využití terénních dat.“ Pp. 137-143 in *Filipov II.* Praha: FSV UK.
- Schütz, A. 1944. „The Stranger: An Essay in Social Psychology.“ *American Journal of Sociology* 49: 499-507.
- Schütz, A. 1945. „The Homecomer.“ *American Journal of Sociology* 50: 369-376.
- Simmel, G. 1997 (1908). „Cizinec.“ Pp. 26-33 in *Peníze v moderní kultuře a jiné eseje*, by G. Simmel. Praha: SLON.
- Whyte, W. F. 1984. *Learning from the Field*. Beverly Hills, London, New Delhi: Sage.

Politologická řada CDK

1. Maxmilián Strmiska: *Regionální strany a stranické systémy. Španělsko, Itálie, Velká Británie a Severní Irsko*
Brož., 202 str., 149 Kč, rozebráno
2. Eric Voegelin: *Vzpomínky na život a filozofii*
Brož., 138 str., 149 Kč
3. Hans Maier: *Politická náboženství. Totalitární režimy a křesťanství*
Brož., 136 str., 149 Kč, rozebráno
4. Pavel Barša: *Politická teorie multikulturalismu*
Brož., 348 str., 198 Kč, rozebráno
5. Pavel Barša, Maxmilián Strmiska: *Národní stát a etnický konflikt. Soudobé nacionalismy v politologické perspektivě*
Brož., 330 str., 198 Kč
6. Eric J. Hobsbawm: *Národy a nacionalismus od roku 1780*
Brož., 208 str., 169 Kč
7. Petr Fiala, František Mikš: *Rozhovory s Vladimírem Čermákem. O politice, filosofii a právu*
Brož., 164 str., 149 Kč
8. Albert O. Hirschman: *Lidské vášně a osobní zájmy. Politická obhajoba kapitalismu v čase před jeho triumfem*
Brož., 144 str., 139 Kč
9. Martin Hollis, Steve Smith: *Teorie mezinárodní vztahů. Interpretace a porozumění*
Brož., 250 str., 199 Kč
10. Eric Voegelin: *Nová věda o politice*
Brož., 172 str., 169 Kč
11. Pavel Barša: *Imanence a sociální pouto*
Brož., 142 str., 139 Kč
12. Pavel Šaradín: *Historické proměny pojmu ideologie*
Brož., 136 str., 119 Kč
13. Pavel Barša: *Západ a islamismus. Sřet civilizací, nebo dialog kultur?*
Brož., 188 str., 169 Kč
14. Jan Holzer: *Politický systém Ruska. Hledání státu*
Brož., 224 str., 189 Kč

Politologickou řadu CDK vydává **Centrum pro studium demokracie a kultury**,
Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax (05) 4521 3862, e-mail cdk@iol.cz,
URL <http://www.cdkbrno.cz>

Budete-li mít o některou z publikací zájem, můžete si je objednat na uvedené adrese.

Datové služby pro českou sociologii*

JINDŘICH KREJČÍ**

Sociologický ústav AV ČR, Praha

Data Services for Czech Sociology

Abstract: The article concerns the benefits of social data services and secondary data analysis and the past and current situation in data archiving in the Czech Republic. A debate concerning the formation of a social science data archive was opened in the late 1960s, but the ideas were brought to fruition in the late 1990s. The Sociological Data Archive (SDA) was founded in 1998 and it is the only institution that systematically provides access to data files from quantitative sociological surveys. The main access to the data library is provided on the internet. The SDA also pays great attention to promoting secondary analysis and the employment of existing data sources and co-operates in organising large research projects, especially the Czech participation in the ISSP. The SDA is a member of the CESSDA (Council of European Social Science Data Archives). This also means that the Archive can mediate access to materials stored in other social science data archives in Europe. The full inclusion of the SDA's services into an international network is connected to the adoption of international standards (DDI, XML technology), which is planned for the future. In recent years two qualitative data archives have also been established, the Czech Archive of Qualitative Data and Documents and the Digital Archive of Soft Data MEDARD. The Czech Statistical Office provides data services in the field of official statistics.

Sociologický časopis, 2002, Vol. 38 (No. 1-2: 125-138)

Význam archivu sociálních dat

Infrastrukturou výzkumu rozumíme zařízení a zdroje, které poskytují služby pro základní vědecký výzkum. V oblasti empirického sociálního výzkumu jsou to především knihovny a archivy materiálů, různá informační centra a databáze, metodologické zázemí výzkumu, výuková centra pro postgraduální vzdělávání, analytické služby, některé programy výzkumných šetření a archivy sociálních dat. Význam infrastruktury sociálního výzkumu v posledních desetiletích prudce roste, dochází k její koncentraci a propojování do mezinárodních sítí [viz Mochmann 1999, Warden 2001]. Důvodem je nejen růst objemu výzkumu a společenské poptávky po jeho výsledcích, ale také rozšiřující se mezinárodní spolupráce. Infrastruktura vytváří podmínky pro komunikaci mezi vědci navzájem a mezi vědou a společností a přispívá k harmonizaci a standardizaci výzkumných postupů, která je nutná pro srovnatelnost výsledků.

Důležitou součástí infrastruktury sociálního výzkumu jsou archivy sociálních dat, které pracují jako národní a mezinárodní centra. Jejich hlavním cílem je shromažďovat

*) Práce na této statí byla podpořena programem TSER Evropské komise v rámci projektu *Towards a European System of Social Reporting and Welfare Measurement*, registrovaného pod č. IC20-CT97-0048.

**) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Jindřich Krejčí, Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha 1, e-mail krejci@soc.cas.cz

elektronicky zpracovatelné soubory dat z empirických sociálních výzkumů a zpřístupnit je pro další, „sekundární“ analýzu. Archiv je zdrojem dat, vědeckých informací a souvisejících služeb a zároveň umožňuje další použití produktů skončených výzkumných projektů. Empirická šetření často vyžadují vysoké náklady, které jsou v řadě případů hrazeny z veřejných zdrojů. Je proto ve veřejném zájmu, aby data, jejichž informační hodnota obvykle přesahuje cíle jednoho projektu, byla využívána co nejvíce.

Datové archivy nefungují pouze jako pasivní knihovny datových souborů. Cílem jejich činnosti je všeobecná podpora sekundární analýzy sociálních dat [Mochmann a Guchteneire 1998, Mochmann 1998]. Vedle archivace a distribuce datových souborů, poskytují další služby pro sociální výzkum, jako jsou analytické služby, provozování knihoven analytických publikací, informační služby apod. Dále archivy poskytují technickou a organizační podporu pro výjimečné výzkumné projekty, tj. zejména pro projekty mezinárodního komparativního výzkumu a pro rozsáhlé dlouhodobé národní projekty. Důležitou součástí jejich činnosti je i vytváření komunikačních kanálů a s tím spojený vývoj informačních technologií.

Archiv usnadňuje použití empirického materiálu mimo výzkumný tým, který ho vytvořil. Uložená data a dokumentace jsou zabezpečena proti ztrátě nebo znehodnocení a zachována pro budoucnost. Existence archivu umožňuje veřejnou kontrolu nad kvalitou dat a vytváří tlak na zkvalitnění výzkumu. Publikované analýzy a interpretace je možné ověřit. Archivy slouží jako zdroj studijního materiálu pro výuku na vysokých školách a pro postgraduální studium. Datové archivy představují důležitou infrastrukturu pro mezinárodní komparativní výzkum a longitudinální výzkum [viz Lane 1990]. Vzhledem k rozvinuté vzájemné spolupráci a vytváření mezinárodních sítí datových organizací se archivy stávají centry mezinárodní spolupráce.

V Severní Americe a v západní Evropě byly první archivy zakládány v 60. letech, což souviselo s rozvojem možností elektronického zpracování dat. V posledním desetiletí se způsob fungování datových archivů změnil a jejich význam vzrostl. Stalo se tak s přispěním dvou faktorů: „globalizace v sociálním výzkumu“, kdy prudce vzrostl objem mezinárodní spolupráce, a rozvoji informačních technologií. Díky rozvinuté mezinárodní spolupráci mezi archivy a díky internetu má nyní výzkumník s vynaložením minimálních nákladů k dispozici přístup k obrovskému kvantu dat a dalších vědeckých informací uložených na celém světě. Nemusí přitom opustit vlastní kancelář, tento přístup mu zprostředkuje jeho počítač.

Následující text podává přehled datových služeb, které má k dispozici česká sociologie, a které jsou spojeny zejména se vznikem Sociologického datového archivu Sociologického ústavu Akademie věd ČR.

Archivace sociálních dat v ČR v evropském kontextu

Český empirický sociální výzkum má i v celoevropském měřítku poměrně dlouhou tradici. První empirická šetření proběhla už ve 30. letech minulého století a první program systematického šetření postojů byl založen už v roce 1946 v Československém ústavu pro výzkum veřejného mínění. Dopad komunistického režimu na další vývoj sociálních věd byl bohužel katastrofální. V 50. letech byla sociologie považována za buržoazní pavědu a všechny aktivity označené za sociologický výzkum byly zrušeny. Výběrová šetření byla nadále prováděna v oblasti socio-ekonomického výzkumu v rámci oficiálních statistik statistického úřadu.

Prudký rozvoj empirického výzkumu nastal po uvolnění režimu, zejména v druhé polovině 60. let.¹ Období „normalizace“ vrátilo situaci zpět. Některé aktivity v oblasti sociálního výzkumu byly položeny pod přímou kontrolu ÚV KSČ (např. výzkumný program bývalého Kabinetu pro výzkum veřejného mínění), jiné byly zcela znemožněny. Nadále byla ale prováděna výběrová šetření socio-ekonomického charakteru, včetně rozsáhlých projektů šetření veřejného ekonomického mínění, proběhlo několik šetření s tematikou rodiny a podařilo se zorganizovat i stratifikační výzkumy navazující na předchozí výzkumné aktivity (Třídní a sociální struktura 1978 a 1984).

Po převratu v roce 1989 došlo k rychlému nárůstu činnosti v oblasti empirického sociálního výzkumu a k zapojení ČR do mezinárodních výzkumných aktivit. Rozvoj výběrových šetření byl dán nejprve samotným faktem uvolnění restriktivního prostředí a dále pak růstem veřejné potřeby informací z výzkumů. Ta se neustále zvyšuje vzhledem k postupné stabilizaci demokracie, ekonomickému růstu a zapojování země do evropských a světových struktur.

Historie českého sociálního výzkumu a jeho současný rozvoj naznačuje potřebnost infrastruktury v oblasti datových služeb, ale i komplikace spojené s jejím budováním.

V oblasti oficiálních statistik zabezpečuje datové služby Český statistický úřad. Za určitých podmínek mohou být primární data z výběrových šetření statistického úřadu zpřístupněna výzkumníkům i mimo tuto instituci. Poskytování nezpracovaných datových souborů však nepatří k prioritám statistického servisu, který je zaměřen spíše na distribuci výsledků svých výzkumů.

V oblasti akademického výzkumu datové služby dlouho chyběly. Většina dat zůstávala v držení jednotlivých výzkumných týmů. Projekty systematické archivace dat byly i v případě jednotlivých institucí raritou. Za této situace nebyl dostupný žádný systematický přehled o existujících datech. Případný zájemce o další analýzu musel vhodný datový soubor nejprve vypátrat a pak se dohodnout s autorským týmem. Okamžitému použití často bránila nedostatečná dokumentace souboru či nevhodný formát dat a dotazníku.

Samotná myšlenka archivace dat z československých výběrových šetření v oblasti akademického výzkumu má ovšem velmi dlouhou tradici. Potřeba a možnosti uchovávat a dále rozšiřovat elektronicky zpracovatelné datové soubory prostřednictvím instituce datového archivu se objevila již na konci 60. let [viz Illner 1968]. Právě 60. léta byla zároveň obdobím počátků rozvoje datových služeb obecně a situace u nás nevykazovala nijak výrazné zpoždění. První evropský archiv, německý Centrální archiv v Kolíně nad Rýnem, byl založen v roce 1960. Období normalizace slibně se rozvíjející situaci změnilo. Idea vybudování českého datového archivu, který by sloužil sociologům, se stala ne-reálnou a naopak se objevila obava z možnosti zneužití uložených dat režimem. Na konci 70. let byl přesto založen tematický archiv zaměřený na výzkumy sociální stratifikace z let 1978 a 1984 [Matějovský a kol. 1979]. Ten byl ovšem v souvislosti s rušením bývalého Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV v roce 1990 zničen. Část materiálů byla zachována jeho uživateli a je dnes uložena v Sociologickém datovém archivu.

¹) Nelze nevzpomenout Výběrové šetření vertikální sociální diferenciací a mobility obyvatelstva ČSSR realizované pod vedením Pavla Machonina, které založilo tradici opakovaných výzkumů sociální stratifikace, jež trvá do současnosti [viz Tuček 2000].

Po roce 1989 se myšlenka vybudování širěji zaměřeného českého datového archivu opět stala populární a v tomto směru bylo zvažováno několik projektů a byla definována východiska pro jeho činnost. Potřebné finanční prostředky a úsilí se ale podařilo koncentrovat až v rámci projektu Sociální trendy. Na jeho základě byl v září 1998 v Sociologickém ústavu AV ČR pro veřejnost otevřen Sociologický datový archiv (SDA) [viz Krejčí 1998]. Trvalost zařízení nyní, po skončení projektu garantuje Sociologický ústav AV ČR.

Vedle SDA, který se specializuje na data z kvantitativních výzkumů, byly založeny též dva archivy kvalitativních dat. Český archiv kvalitativních dat a dokumentů při Masarykově univerzitě v Brně (viz Reference na internetu: Český archiv [viz Katrňák 1999]) vznikl též v rámci projektu Sociální trendy a s krátkým zpožděním po SDA. Digitální archiv měkkých dat MEDARD (viz Reference na internetu: MEDARD [viz Alan et al. 2000]) je součástí pražského Virtuálního institutu a byl založen v roce 2000.

Datem svého vzniku se český archiv SDA zařadil na závěr první vlny rozvoje archivační činnosti ve střední a východní Evropě. První národní databanka v této oblasti byla založena v Maďarsku v roce 1985. Datový archiv maďarského konsorcia TÁRKI však zůstal na dlouhou dobu osamocen. Až v devadesátých letech byly založeny archivy v Estonsku (v roce 1996) a ve Slovinsku (v roce 1997). Po nich následoval už český archiv SDA. Specifickým způsobem jsou zajištěny datové služby v Polsku. Institut sociologických studií Univerzity ve Varšavě je členem mezinárodní datové organizace ICPSR (Inter-university Consortium for Political and Social Research, viz Reference na internetu: ICPSR) a datové služby jsou částečně zajištěny jejím prostřednictvím. V 90. letech byly též založeny datové služby ve Finsku, Řecku a Irsku. Datové organizace nyní pracují ve všech zemích Evropské unie s jedinou výjimkou, a tou je Portugalsko. Evropské datové archivy jsou sdružené v Radě pro evropské datové archivy v oblasti sociálních věd CESSDA (Council of European Social Science Data Archives, viz Reference na internetu: CESSDA) a tvoří spolu rozsáhlou mezinárodní síť datových služeb. CESSDA nyní též podporuje nové aktivity, které směřují k vybudování datových služeb na Slovensku, v Rumunsku, Bulharsku, Lotyšsku, Litvě a v Rusku [viz Hausstein 2001, Reference na internetu: GESIS Branch Office].

Archivy kvalitativních dat v podobě národních institucí začaly ve světě vznikat až v 90. letech. Nejznámější a nejvlivnější organizací tohoto druhu je britský archiv Qualidata při Univerzitě v Essexu, který byl založen v roce 1994. Oba české kvalitativní archivy vznikly na přelomu století v souladu s novými trendy v budování infrastruktury sociálního výzkumu.

Projekt Sociologického datového archivu (SDA)

Jak již bylo řečeno, datový archiv SDA vznikl jako jeden z produktů projektu Sociální trendy (podpořen GA ČR). Rozsáhlý „komplexní“ projekt byl zaměřen na sociální výzkum, vzdělávání, publikaci „sociálních zpráv“ a archivaci. Od roku 1999 je SDA samostatným oddělením Sociologického ústavu, a jeho provoz je hrazen z rozpočtu ústavu. V letech 1999 až 2000 byl systém služeb archivu rozvinut do současné podoby díky projektu Dobudování archivu sociologických dat (podpořen GAČR). Od jara 2001 je archiv SDA členem Evropské rady archivů sociálních věd CESSDA.

Hlavním cílem archivu SDA je veřejné zpřístupnění dat z projektů sociologického výzkumu v ČR, dostupných výzkumů veřejného mínění a mezinárodních projektů s českou účastí pro akademické a nekomerční účely. Stejně jako v případě většiny starších a

větších zahraničních datových organizací činnost SDA směřuje k všeobecné podpoře sekundární analýzy dat. K cílům proto patří též technická podpora speciálních výzkumných projektů a podpora využívání existující infrastruktury v oblasti sekundární analýzy sociálních dat. Archiv nemá odborníky v oblasti informatiky. Rozvoj informačních technologií byl dosud zajištěn externí spoluprací a v budoucnu se předpokládá zapojení do mezinárodních projektů v této oblasti (viz dále).

Archivovaná data v SDA

Archiv shromažďuje datové soubory vzniklé na základě státního financování v Sociologickém ústavu AV ČR a v jiných českých institucích zabývajících se sociologickým výzkumem, soubory z mezinárodních výzkumů získané na základě dohod o výměně dat a soubory z dostupných výzkumů veřejného mínění. Datová knihovna nyní obsahuje přibližně 250 titulů datových souborů. Vzhledem k tomu, že české a anglické verze souborů jsou uloženy zvlášť, je však počet výzkumů, jejichž data jsou archivována ve skutečnosti o něco nižší. Archivace probíhá postupně. Cílem je shromažďovat jak starší, tak aktuální datové soubory. Archiv ale zatím nemá kapacitu shromáždit všechny dostupné soubory.

První fáze získávání a zpracovávání dat byla zaměřena zejména na mezinárodní komparativní projekty, na kterých Česká republika od roku 1990 participovala, a na výzkumy monitorující hlavní tendence ve vývoji sociální struktury. V další fázi se SDA zaměřil na data z výzkumů vzniklých v Sociologickém ústavu AV ČR od roku 1990. V současné době probíhá projekt zpracování a archivace dat z pravidelných šetření bývalého Institutu pro výzkum veřejného mínění (IVVM). Řadu datových souborů do archivu přinesla i spolupráce s vysokými školami, státními výzkumnými ústavy a též s některými komerčními agenturami.

V současné době jsou v archivu k dispozici např. data z následujících významných projektů:

- České výzkumy v rámci mezinárodního programu ISSP z let 1992 až 2000: Sociální nerovnosti (ISSP 1992), Životní prostředí a postoje k lokální politice (ISSP 1993), Rodina a role „gender“ (ISSP 1994), Národní identita (ISSP 1995), Role vlády (ISSP 1996), Pracovní orientace (ISSP 1997), Náboženství (ISSP 1998, sběr dat v roce 1999), Sociální nerovnosti a spravedlnost (ISSP 1999), Životní prostředí (ISSP 2000). Jedná se o kompletní datové soubory z českých šetření, tj. včetně specifických národních proměnných.
- Mezinárodní spojené datové soubory ISSP z let 1985 až 1996. Datové soubory obsahují spojené národní moduly z šetření programu ISSP a identifikační proměnné ve standardní podobě.
- Social Consequences of Transition 1995: data z mezinárodního šetření SOCO, které bylo věnováno sociálním dopadům transformace v ČR, Maďarsku, Polsku, na Slovensku a ve východních zemích Německa.
- Sociální spravedlnost 1991, 1995 a 1999: československá data z rozsáhlého mezinárodního projektu a data z českých opakování výzkumu v letech 1995 a 1999.
- Ekonomická očekávání a postoje I.-XI.: data z dlouhodobého projektu realizovaného v letech 1990 až 1993 v Česku i na Slovensku a v letech 1994 až 1998 pouze v ČR.

- Stratifikační výzkumy: Třídní a sociální struktura 1978 a 1984, Sociální stratifikace ve východní Evropě po roce 1989 (Bulharsko, ČR, Maďarsko, Rusko a Slovensko v roce 1993, Polsko v roce 1994).
- Deset let transformace: rozsáhlý výzkum provedený v ČR v roce 1999.
- Volební výzkumy: Exit Poll 1992 a 1996, 24 hodin před volbami do PSP v roce 1996, 24 hodin před volbami do Senátu v roce 1996, IVVM 1998, Trendy 1998 (duben a květen).
- Strategie a aktéři sociální transformace a modernizace: ČR, Slovensko a Polsko 1995.
- Data z výzkumů týmu České pohraničí z let 1990 až 1999.
- Data z longitudinálního výzkumu panelu rodičů a dětí Rodina 1989 až 1998.
- Data z výzkumů Muži a ženy na trhu práce 1991 a 1995 a Muži a ženy s vysokoškolským diplomem (1998).

V archivu jsou postupně zpřístupňována data z pravidelných výzkumů veřejného mínění bývalé agentury IVVM a ze současných výzkumů Centra pro výzkum veřejného mínění (CVVM), které navazují na tento program. Archiv obsahuje také data z řady dalších projektů a přístup k množství datových souborů může být zprostředkován na základě mezinárodní spolupráce.

Přístup k datům

Hlavní přístup ke službám datového archivu je vybudován na internetu (viz Reference na internetu: SDA), kde je umístěn elektronický katalog dat. Ten obsahuje přehled o archivovaných souborech s možností vyhledávání, základní informace o výzkumných projektech, datových souborech a jejich proměnných a dotazníky, případně kódovníky v elektronické podobě dostupné ke stažení. Informace prezentované na internetu jsou obnovovány periodicky. Nabídka archivovaných souborů nemusí být vždy úplná a některé informace o souborech a některé materiály nelze elektronickou cestou poskytnout. Archiv je proto možné kontaktovat s konkrétními dotazy na datové soubory a jejich dokumentaci.

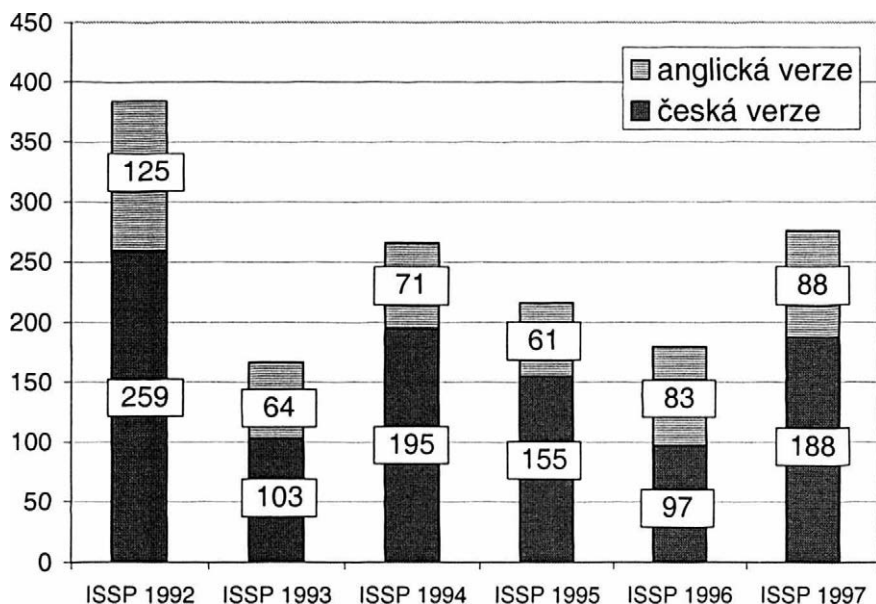
Vybrané datové soubory jsou dostupné přímo na internetu a je umožněno stáhnout je na vlastní počítač bez osobního kontaktu s archivem. Motivem pro založení této služby bylo zjednodušení výuky na vysokých školách. Data mohou být operativně využita učiteli při přípravě praktických seminářů nebo studenty pro vypracování seminárních prací. V grafu 1 je uvedena statistika používání této služby. V rámci mezinárodní spolupráce s Univerzitou v Kalifornii v Los Angeles (UCLA) archiv hostí internetové stránky výzkumného projektu Sociální stratifikace ve východní Evropě po roce 1989 (SSVE). Projekt SSVE nabízí možnost z internetu získat datové soubory z rozsáhlého šetření, které proběhlo v letech 1993-1994 v Bulharsku, ČR, Maďarsku, Polsku, Rusku a na Slovensku.

Datový katalog SDA vyšel též v tištěné podobě [Krejčí et al. 2000] v závěru roku 2000 jako interní publikace Sociologického ústavu AV ČR. Informace o datech jsou dále publikovány v bulletinu *SDA Info*, který archiv vydává, ve speciálních materiálech archivu [např. Krejčí 1999a] a v některých článcích v odborných periodikách [např. Krejčí 1999b].

Pro distribuci dat klientům a spolupracovníkům archivu byl vybudován speciální systém internetových stránek s přístupem chráněným pomocí hesla. Řadu souborů menšího rozsahu lze však prostě poslat elektronickou poštou. Tento systém je velmi operativní

a flexibilní, takže data se mohou ke svým uživatelům dostat velmi rychle. Data lze též vypálit na CD ROM a poslat poštou.

Graf 1. Využívání datových služeb Sociologického datového archivu „on-line“
Počet datových souborů v české a v anglické verzi, které byly staženy z internetových stránek SDA v období od 1. 1. 2001 do 30. 11. 2001. Registrováni jsou pouze externí uživatelé, přístupy ze sítě Sociologického ústavu (assoc.soc.cas.cz) registrovány nejsou.

Zdroj: Sociologický datový archiv.

Poznámka: Prostřednictvím služby jsou dostupné české soubory z výzkumů ISSP: • ISSP 1992 – Sociální nerovnosti, ISSP 1993 – Životní prostředí a lokální politika, ISSP 1994 – Rodina a role „gender“, ISSP 1995 – Národní identita, ISSP 1996 – Role vlády, ISSP 1997 – Pracovní orientace.

Podpora sekundární analýzy dat

Projekt datového archivu SDA směřuje k plnění cíle všeobecné podpory sekundární analýzy dat. To odpovídá zaměření i většiny ostatních evropských archivů. České specifikum je dáno dvěma okolnostmi: krátkou tradicí datových služeb a téměř neexistující ostatní infrastrukturou v oblasti sociálního výzkumu.

Krátká doba existence datového archivu a dvakrát přerušená tradice českého sociálního výzkumu způsobily, že problém rozvoje sekundární analýzy dat nestojí jen na straně nabídky datových služeb, ale i na straně poptávky po vhodných datech pro sekundární analýzu. Datové služby, ať již se jedná o služby SDA, jiných českých institucí nebo zahraniční služby, jsou méně používané, než by zasloužily, také proto, že výzkumníci málo znají existující možnosti. Dosud málo projektů obsahuje sekundární analýzu dat

jako podstatný prvek strategie zvolené k dosažení výzkumného záměru. Poměr investic do výběrových šetření a rozsahu publikovaných textů je také z tohoto důvodu často velmi nepříznivý. Pokud například projdeme již archivované datové soubory, zjistíme, že k některým se váží pouze dvě nebo tři analytické publikace a části některých výzkumů nebyly zpracovány vůbec.

SDA proto od počátku věnoval důraz na vybudování informační strategie, která zahrnuje publikování informací o archivu a dostupných službách v odborných periodikách, publikování vlastních informačních materiálů archivu, participaci ve výukových programech vysokých škol (např. je veden kurs Archivy sociálních dat na Fakultě sociálních věd UK) a organizování veřejných prezentací archivu a datových služeb. V tomto rámci SDA vydává též vlastní čtvrtletní informační bulletin SDA Info. Jeho obsah je zaměřen na přehledové informace o dostupné infrastruktuře sociálního výzkumu u nás i v zahraničí, informace o archivovaných datech a projektech, v jejichž rámci data vznikla, metodologii sociálního výzkumu a statistickou analýzu dat a na problematiku informačních technologií.

S důsledky problému neexistence některých dalších prvků infrastruktury sociálních věd se archiv setkal krátce po zpřístupnění internetových stránek v roce 1998. V té době se jednalo o jeden z mála českých internetových serverů v oblasti sociálních věd, který poskytoval též anglickou verzi svého obsahu. V důsledku toho se na archiv obracela řada lidí ze zahraničí, kteří hledali informace o české společnosti, politice nebo hospodářství i informace o České republice obecně. Zároveň byl archiv často kontaktován těmi, kteří hledali hotové výsledky výzkumů – výzkumné zprávy, odborné publikace, tabulky s daty atp.

Obě tyto skutečnosti se staly motivem k rozšíření služeb na internetu jednak o rozsáhlý adresář webovských zdrojů sociálních dat, českých a zahraničních center sociálního výzkumu a obecných informací o České republice, a jednak o nabídku analytických publikací z produkce Sociologického ústavu AV ČR. Podstatná část těchto publikací je dostupná ke stažení (*on-line*) v elektronické podobě. Rozšířené služby mají dvojí cíl. Poskytovat žádané informace z oblasti sociálního výzkumu, a zároveň přitáhnout pozornost ke službám datového archivu a k sekundární analýze dat obecně.

Technické zázemí pro speciální výzkumné projekty

Archiv SDA se podílí na tvorbě zázemí pro organizaci některých výzkumných projektů. Zejména se jedná o české výzkumy v rámci mezinárodního výzkumného programu ISSP (International Social Survey Programme). Pro projekt ISSP byl vytvořen systém čištění a transformace dat, sledování ukazatelů kvality a dokumentace šetření pro účely zpracování českých dat pro mezinárodní archiv. Členové týmu archivu soubory ISSP každoročně připravují pro jejich vložení do mezinárodního spojeného souboru. Datové soubory z těchto a některých dalších šetření jsou též standardním způsobem čištěny a upravovány pro účely jejich používání pracovníky Sociologického ústavu AV ČR. Transformacemi a dalšími úpravami dat tým archivu přispěl např. k českým výzkumům projektů International Social Justice Project (ISJP) a Second International Adult Literacy Survey (SIALS).

Mezinárodní spolupráce

Efektivním nástrojem práce datových archivů je mezinárodní spolupráce a vytváření mezinárodních sítí datových služeb. Jak již bylo uvedeno, archiv SDA je od letošního roku členem evropské rady archivů CESSDA. Díky ujednání o bezplatné výměně dat mají

nyní lokální uživatelé datových služeb SDA snadnější přístup k datům uloženým ve všech ostatních členských organizacích CESSDA, a to bez zvláštních poplatků.² V členských archivech je uložena např. řada mezinárodních souborů z projektů s českou účastí, jejichž data přímo v SDA dostupná nejsou.

Velký význam pro budoucí rozvoj SDA má ta skutečnost, že mezi archivy panuje dělba práce a princip sdílení výsledků společných projektů. To je mimo jiné důležité v oblasti rozvoje nových informačních technologií. Archiv díky členství v CESSDA získá možnost distribuce českých dat a informace o nich pomocí systému NESSTAR (viz Reference na internetu: NESSTAR), který propojuje datové služby do skutečné sítě tak, že materiály z participujících archivů jsou dostupné na jednom místě. Členství v CESSDA je výhodné i z hlediska financování rozvoje archivu. Vzhledem k tomu, že nastavení grantových programů Evropské komise předpokládá mezinárodní spolupráci, mají v nich koordinovaně postupující datové organizace větší šanci uspět.

Další důležité mezinárodní organizace jsou Mezinárodní federace datových organizací IFDO (International Federation for Data Organizations, viz Reference na internetu: IFDO) a zmíněné konsorcium ICPSR. Archiv SDA, ani žádná z institucí u nás zatím není jejich členem. IFDO je zaměřena na podporu sekundární analýzy dat, podporu mezinárodní integrace datových služeb a podporu rozvoje nových anebo nerozvinutých datových organizací ve světě. ICPSR pracuje při Univerzitě v Michiganu v USA. Je to sdružení velkého množství výzkumných a datových organizací, které poskytuje vlastní datové služby, a jedná se proto zároveň o největší datový archiv na světě. Služby ICPSR jsou organizovány na členské bázi. Přístup k nim je diferencován podle existence či neexistence členství a podle jeho druhu. Pro nečleny jsou služby poskytovány na komerčním základě. Členem může být buď instituce, nebo celý stát zastoupený konkrétní institucí. Podle toho mají přístup ke službám ICPSR buď členové konkrétní instituce, nebo všichni zájemci z dané země. Podle toho (tj. podle počtu potenciálních klientů, objemu, v jakém využívají služby ICPSR, a dalším ukazatelům) se ovšem odvíjí i výše členských příspěvků a podíl na organizaci činnosti ICPSR. Jestliže se v budoucnu v ČR vytvoří dostatečný zájem o využívání služeb ICPSR, je možné začít vyjednávat o našem členství.

Technologie XML a dokumentační standard DDI

Jako u většiny současných datových archivů je těžiště komunikace mezi SDA a uživateli jeho služeb umístěno na internetu. Webový katalog poskytuje podobné služby a v podobném uspořádání jako katalogy řady dalších podobných serverů. Viditelné nedostatky ve srovnání s katalogy velkých archivů spočívají hlavně v menší systematickosti a někdy v neúplnosti informací. Plnohodnotnému zařazení materiálů z českého archivu do mezinárodních sítí ovšem brání problém, který je na první pohled skrytý. Formát informací nevyhovuje dokumentačnímu standardu a v pozadí služeb serveru je starší technologie, která neodpovídá trendu plánovaného vývoje.

Mezinárodní spolupráce archivů v posledních letech směřuje ke stanovení mezinárodního dokumentačního standardu pro popis dat. Definice obsahu a uspořádání dokumentace je založena na protokolu XML (eXtensible Markup Language). Jedná se o nový formát pro uchování elektronické informace. XML má podobný princip jako HTML, na

²) Bezplatný je transfer dat, tj. zájemce neplatí za datové služby zahraničního archivu. Datový soubor a dokumentace však může být např. dodána v podobě publikace na CD-ROM, která má stanovenou cenu, některé archivy též vyžadují úhradu za dokumentaci, kterou k datům zpracovávají.

jehož základě jsou dnes vytvářeny internetové stránky. Zatímco HTML vychází z popisu rozložení dokumentu (velikost fontu, barva atp.), XML popisuje strukturu a obsah dokumentu. Nový dokumentační standard je nazván DDI (Data Documentation Initiative) podle projektu, v jehož rámci byl vytvořen. Po stránce obsahu je dokumentace vytvořená v DDI rozdělena do pěti hlavních částí, které se dále větví až k úrovni jednotlivých konkrétních údajů dokumentace. Pomocí dalšího software, např. pomocí jednoduchého programu napsaného ve Visual Basicu nebo v jazyce XSL,³ lze tuto strukturu transformovat požadovaným, téměř jakýmkoliv způsobem – do naformátovaného dokumentu pro Word nebo do podoby stránky HTML apod.

Dokumentace archivovaná v SDA i katalog na serveru SDA je založen na prostém textovém dokumentu. Bylo stanoveno několik jednoduchých pravidel, podle kterých je dokumentace upravena. Speciální software převede takto upravený textový dokument do podoby internetové stránky ve formátu HTML a umístí ji na patřičné místo na serveru.

Nový, výše zmíněný nástroj NESSTAR pracuje na bázi standardu DDI. V době založení archivu byly oba projekty DDI i NESSTAR teprve v počáteční fázi. Nový český archiv nebyl součástí mezinárodních struktur a neměl možnost se projektů účastnit. Nyní před archivem SDA tedy stojí úkol zapojit se do navazujících projektů, převzít dokumentační standard DDI, transformovat stávající dokumentaci uložených dat, doplnit ji a publikovat ji pomocí systému NESSTAR. Jakmile se to podaří, SDA se plnohodnotně zapojí do mezinárodní struktury datových organizací. Útěchou nám může být, že tento úkol dosud leží i před některými renomovanými a velkými archivy. Paradoxem nového standardu totiž je, že jeho převzetí je nejnáročnější pro etablované dlouho fungující instituce, které jsou nuceny transformovat obrovské množství informací nashromážděných za řadu let jejich existence.

Přínosem nového systému není jen mezinárodní propojení služeb, ale i jejich podstatné rozšíření a zvýšený komfort při jejich používání [viz Ryssevik 1999]. Systém NESSTAR nabízí několik různých systémů vyhledávání a přístup ke kvalitní dokumentaci datových souborů. Vedle toho ovšem umožňuje přímo na internetu analytickou práci s datovým souborem na úrovni deskriptivních a regresních analýz a časových řad a možnosti kvalitního grafického vyjádření výsledků. Důležitým příspěvkem je zjednodušení dosud obtížného a zdoluhavého systému kontroly přístupu k materiálům a autorizace. V systému NESSTAR jsou v současnosti dostupné datové knihovny britského, dánského, finského a norského archivu.

Archivace kvalitativních dat

Cílem činnosti archivů kvalitativních dat je systematizace dostupných empirických materiálů v oblasti kvalitativního sociálního výzkumu, jejich digitalizace a zachování pro další výzkum. Práce kvalitativního archivu je ovšem velmi komplikovaná. Dodatečné náklady na archivaci dat jsou zpravidla vyšší než u kvantitativních výzkumů. Přímým impulsem pro rozvoj datových služeb v oblasti kvalitativních dat ostatně bylo až zlepšení technických podmínek pro převod materiálů do elektronické podoby a markantní zlevnění počítačové paměti v průběhu 90. let.

³) Oba tyto programovací jazyky jsou snadno dostupné. Visual Basic je součástí množství aplikací, např. MS Wordu, v XSL se dá pracovat např. na síti prostřednictvím aplikace Telnet.

Prvním problémem datových služeb v oblasti kvalitativního výzkumu je zajištění souladu legálních a etických pravidel ochrany osobních údajů a možností nakládání s dostupnými daty. V materiálech z kvalitativního výzkumu lze často buď přímo, nebo nepřímo identifikovat konkrétní osobu. Data z výzkumu potom mohou mít charakter osobních údajů, a vzhledem k obsahu se navíc většinou jedná o tzv. „citlivé údaje“. Podle současné legislativy platné u nás [Zákon č. 101/2000 Sb.] i v zemích Evropské unie [Směrnice 95/46/EC Evropského parlamentu a Rady] nelze data tohoto druhu používat bez písemného souhlasu „subjektu údajů“ a i v tom případě je lze používat jen pro účel, pro nějž byla původně pořízena.⁴ Starší kvalitativní materiály obvykle písemný souhlas neobsahují a zpětně ho získat bývá nereálné. V tom případě je třeba data anonymizovat nebo zlikvidovat. Pokud se podaří zajistit legální podmínky pro archivaci a práci s daty, datové archivy stanoví přísný režim pro jejich poskytování a zpracování. Kvalitativní data bývají archivem poskytována pouze na základě osobního souhlasu depozitora dat anebo jsou archivovány pouze informace o datech a kontakt na autorský tým.

Druhým problémem je zajištění dostatečné dokumentace kontextu kvalitativního výzkumu tak, aby bylo možné archivované materiály použít pro jiný projekt.

Starší z obou českých kvalitativních archivů, brněnský Český archiv kvalitativních dat a dokumentů, má větší ambice. Jeho cílem je zachovat kvalitativní data ze sociologických a sociálně psychologických výzkumů a informace o jejich dostupnosti v České republice [Katrňák 1999]. Archiv pracuje již několik let a shromáždil určité kvantum materiálů a informací o nich. Podrobnějších informací o jeho fondu je však pomálu. Aktivnější se v současné době zdá Digitální archiv měkkých dat MEDARD. Je propojen s prací autorů kvalitativních výzkumů spolupracujících s pražským Virtuálním institutem. Služby a částečně i obsah archivu MEDARD jsou prezentovány na internetu. Důraz je kladen též na oblast digitalizace dokumentů z kvalitativních šetření. Oba archivy mají kontakty na zahraniční aktivity. I v oblasti archivace kvalitativních dat se buduje mezinárodní síť datových služeb.

Datové služby ČSÚ

Datové služby Českého statistického úřadu (viz Reference na internetu: ČSÚ) se omezují na výzkumy statistického úřadu nebo případně na data získaná ze spolupráce ČSÚ s jinými institucemi. ČSÚ organizuje následující pravidelná výběrová šetření:

- *Mikrocensus*, což je pravidelné šetření opakované každých 3 až 5 let na 1 až 2 % reprezentativně vybraném vzorku domácností v republice. Šetření je zaměřeno na příjmové statistiky.
- *Rodinné účty* jsou pravidelné šetření založené na kvótním výběru cca 0,1 % domácností. Respondenti zaznamenávají své denní příjmy a výdaje.
- *Výběrové šetření pracovní síly* je čtvrtletně opakovaný výzkum cca 0,7 % reprezentativně vybraných domácností. Design šetření odpovídá mezinárodnímu standardu výzkumů typu Labour Force Survey, který je předepsán Eurostatem.

Na základě individuální dohody je možné vedle výsledků získat též přístup k datovým souborům z šetření. Lepší podmínky pro vyjednání přístupu k datům mají státní a spolupracující instituce. Dokumentace dat odpovídá spíše internímu používání dat v ČSÚ. Data

⁴) Podle zákona se ovšem o osobní údaj nejedná, „pokud je třeba ke zjištění identity subjektu údajů nepřiměřené množství času, úsilí či materiálních prostředků“ [Zákon č. 101/2000 Sb., § 4].

z ČSÚ jsou ovšem dostupná též prostřednictvím mezinárodních projektů, které jsou zaměřeny na srovnání dat z oficiálních statistik. K těmto projektům patří aktivity lucemburského institutu CEPS/INSTEAD (Centre d'Études de Populations, de Pauvreté et de Politiques Socio-Économiques/International Networks for Studies in Technology, Environment, Alternatives, Development, viz Reference na internetu: CEPS/INSTEAD), tedy LIS (Luxembourg Income Study) a LES (Luxembourg Employment Study), a dále pak některé projekty organizací EUROSTAT a CESTAT.

Praxe zpřístupňování datových souborů ČSÚ zhruba koresponduje s podmínkami, které nabízí také řada zahraničních statistických úřadů. Principy přístupu k oficiálním statistikám se od situace v akademickém výzkumu, kde je získání data pro sekundární analýzu relativně snadné, obvykle liší.⁵

Speciální projekty

Některé mezinárodní projekty z českou účastí v rámci svého výzkumného záměru poskytují též datové služby. Česká data, srovnatelná s ostatními národními daty mezinárodního šetření, jsou potom dostupná prostřednictvím těchto projektů. V jiném kontextu již byly zmíněny služby projektu Sociální stratifikace ve východní Evropě po roce 1989 a projekty LIS a LES, které také spadají do této oblasti. Nebudeme se k nim tedy již vracet. Zmíníme ovšem některé další významné aktivity.

Speciální server, který umožňuje analýzu dat prostřednictvím internetu, uvedl do provozu projekt New Democracies Barometer (viz Reference na internetu: CSPP). Zatím jsou v tomto systému k dispozici data z šetření projektu NDB realizovaných v 10 postkomunistických zemích střední a východní Evropy, včetně České republiky, a v Rakousku v letech 1990 až 1995. Brzy mají přibýt data z roku 1998. Data z mezinárodního šetření Family and Fertility Survey, které bylo zaměřené na rodinné a reprodukční chování a kterého se účastnila Česká republika v roce 1997, distribuuje populační komise OSN (viz Reference na internetu: PAU). Data je možné objednat přes internet. Česká republika přispěla též do projektu CSES (Comparative Study of Electoral Systems, viz Reference na internetu: CSES). Data z výzkumu volebního chování jsou k dispozici na internetu. Data z množství dalších mezinárodních šetření jsou dostupná standardním způsobem prostřednictvím služeb datových archivů.

Závěr

Výčet možností, jak se dnes dostat k datům relevantním pro českou sociologii, zde bohužel není úplný. Nebyly podrobněji popsány služby zahraničních datových archivů, které jsou dostupné i pro české badatele, a nebyla uvedena řada českých institucí, jež se sice nezabývají přímo poskytováním datových služeb, ale jsou ochotny umožnit přístup k některým svým datům. Lze též předpokládat, že některé datové služby se brzy zlepší a rozšíří. Cílem tohoto textu však bylo upozornit na rozvíjející se oblast datových služeb, seznámit odbornou veřejnost s jejími možnostmi a principy činnosti, a přesvědčit čtenáře, že přínos investic do budování infrastruktury sociálního výzkumu je pro českou sociologii důležitý. Fungující výzkumná infrastruktura má potenciál přispět k lepšímu umístění českého výzkumu do evropského i světového vědeckého prostoru. V národním měřítku může infrastruktura přinést větší systematičnost a více komunikace mezi výzkumníky,

⁵⁾ Přehled datových služeb statistických úřadů v západní Evropě zpracoval projekt EuReporting: http://www.gesis.org/en/social_monitoring/social_indicators/EU_Reporting/index.htm.

jednotlivými vědními obory a mezi vědou a společností. Toto jsou vše cíle, které patří k prioritám, jež si definovala česká akademická veřejnost.

JINDŘICH KREJČÍ absolvoval v roce 1996 studium sociologie na Fakultě sociálních věd UK. Od roku 1998 pracuje v Sociologickém ústavu AV ČR, kde je vedoucím Sociologického datového archivu. Podílí se na mezinárodních výzkumných projektech ISSP (International Social Survey Programme) a ESS (European Social Survey) a zabývá se politickými postoji a kvalitou sociologických dat. Na Fakultě sociálních věd UK vede magisterský kurs o zdrojích sociálních dat.

Reference na internetu

- CESSDA – Council of European Social Science Data Archives: <http://www.nsd.uib.no/cessda/>
CSES – Comparative Study of Electoral Systems: <http://www.umich.edu/~nes/cses/>
CSPP – Centre for the Study of Public Policy: <http://www.cspp.strath.ac.uk/>
Český archiv kvalitativních dat a dokumentů: <http://www.fss.muni.cz/qarchiv/>
ČSÚ – Český statistický úřad: <http://www.czso.cz/>
DDI – Data Documentation Initiative: <http://www.icpsr.umich.edu/DDI/>
GESIS Branch Office Berlin, Studies from Eastern Europe: http://www.gesis.org/en/data_service/eastern_europe/index.htm
IASSIST – International Association for Social Science Information Systems and Technology: <http://datalib.library.ualberta.ca/iassist/>
IFDO – International Federation for Data Organizations: <http://www.ifdo.org>
ICPSR – Inter-university Consortium for Political and Social Research: <http://www.icpsr.umich.edu/>
MEDARD – Digitální archiv měkkých dat: <http://www.soc.cas.cz/trends/>
NESSTAR: <http://www.nesstar.org>
PAU – Population Activities Unit of the United Nations Economic Commission for Europe: <http://www.unece.org/ead/pau/>
SDA – Sociologický datový archiv SoÚ AV ČR: <http://archiv.soc.cas.cz/>
Sociální trendy: <http://www.soc.cas.cz/trends/>
SoÚ – Sociologický ústav AV ČR: <http://www.soc.cas.cz/>

Literatura

- Alan, Josef, Tomáš Bitrich, Zdeněk Konopásek 2000. „Digitální archiv měkkých dat MEDARD“. *SDA Info* 3/2000. ISSN 1212-995X.
Hausstein, Brigitte (ed.) 2001. *Social Science Data Archives in Eastern Europe*. Köln: ZA. URL: http://www.gesis.org/en/data_service/eastern_europe/news/NAF2001.pdf
Illner, Michal 1968. „Archív společensko vědních informací – nový pomocník empirické sociologie.“ *Sociologický časopis* 4: 507-510.
Katrňák, Tomáš 1999. „Český archiv kvalitativních dat a dokumentů.“ *SDA Info* 3/1999. ISSN 1212-995X.
Krejčí, Jindřich 1998. „Nový zdroj sociologických dat.“ *Sociologický časopis* 34: 384. ISSN 0038-0288.
Krejčí, Jindřich 1999a. *SDA – Sociologický datový archiv. Knihovna datových souborů ze sociologických výzkumů*. Praha: Interní publikace Sociologického ústavu AV ČR.
Krejčí, Jindřich 1999b. „Sociological Data Archive in Prague“. *ZA Information* 45: 142-152. ISSN 0723-5607.

- Krejčí, Jindřich, Lumír Gatnar, Miroslav Kříž, Petr Soukup, Vladislav Tytko 2000. *Katalog dat Sociologického datového archivu*. Praha: Interní publikace Sociologického ústavu AV ČR.
- Krejčí, Jindřich. 2001. „The Czech Sociological Data Archive“. In: *Social Science Data Archives in Eastern Europe*. Ed. by: Brigitte Hausstein. Köln: ZA.
- Lane, Jan-Erik 1990. „Data Archives as an Instrument for Comparative Research.“ In *Comparative Methodology. Theory and Practice in International Social Research*, ed. by Else Oyen. London, Newbury Park, New Delhi: SAGE Publications. ISBN 0-8039-8325-5.
- Matějovský, Antonín, J. Hudeček, H. Jeřábek, J. Ježek, V. Stupka, M. Tuček, A. Vodáková, J. Voženílek 1979. *Metodika Výzkumu třídní a sociální struktury ČSSR 1978*. Díl I. Praha: Interní publikace Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV.
- Mochmann, Ekkehart 1998. *European Cooperation in Social Science Data Dissemination*. IFDO Net: http://www.ifdo.org/archiving_distribution/index_bfr.htm
- Mochmann, Ekkehart 1999. „European Infrastructure Needs for Comparative Socio-economic Research.“ Paper presented at the European Socio-economic Research Conference in Brussels, 28-30 April 1999.
- Mochmann, Ekkehart, Paul de Guchteneire 1998. *The Social Science Data Archive Step by Step*. IFDO Net: http://www.ifdo.org/archiving_distribution/index_bfr.htm
- Ryssevik, Jostein 1999. „Providing Global Access to Distributed Data Through Metadata Standardisation – The Parallel Stories of NESSTAR and the DDI.“ Paper given at the UN/ECE Work Session on Statistical Metadata, Geneva, September 1999. URL: <http://www.nesstar.org/papers/>
- Směrnice 95/46/EC Evropského parlamentu a Rady z 24. října 1995, o ochraně jednotlivců v souvislosti se zpracováním osobních údajů a s volným pohybem těchto údajů*. URL: <http://www.uoou.cz/legisl.php3>
- Tuček, Milan 2000. „Přehled výzkumů sociální struktury a mobility v ČR.“ *SDA Info* 4/2000. ISSN 1212-995X.
- Warden, Campbell (ed.) 2001. *Reflections on the Role of Research Infrastructures in the European Research Area*. Luxembourg: European Commission, Office for Official Publications of the European Communities. ISBN 92-894-1070-1.
- Zákon č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů a o změně některých zákonů ze dne 4. dubna 2000*. URL: <http://www.uoou.cz/legisl.php3>

O čem psali a bádali čeští sociologové v devadesátých letech 20.století

LENKA VOHRALÍKOVÁ**

Katedra sociologie, Fakulta sociálních studií MU, Brno

What Have Czech Sociologists Researched and Written in the 1990s

Abstract: The aim of this paper is to specify the content and institutional structure of Czech (and Czechoslovak) sociology in the 1990s. For this purpose three domains of sociological production were selected: articles in the *Sociological Review* and the *Czech Sociological Review*, sociological grant projects funded by the Grant Agency of the Czech Republic and books published by the Sociological publishing house SLON. These sources, which provide a very good representation of contemporary Czech sociology, are analysed both from content (the most frequent themes) and institutional (authors and their workplaces) perspectives. This is followed by a synthesis of the partial findings.

Sociologický časopis, 2002, Vol. 38 (No. 1-2: 139-151)

1. Úvod

Sociologie bývá definována nejrůznějším způsobem, jedna z oblíbených definic zní: sociologie je to, o čem bádají a píší sociologové. V intencích této perspektivy je cílem mé práce přinést informaci o tom, čím konkrétně se česká (a československá) sociologie zabývala v devadesátých letech 20. století, tedy určit její obsahovou strukturu. Obsahová struktura je pochopitelně dána tématy, která jsou na poli sociologie rozpracovávána. Analýza těchto témat tedy ukáže, které oblasti sociologie se staly středem zájmu českých sociologů, a které naopak zůstaly stranou.

Druhým úkolem, jež si tato práce klade, je určit institucionální strukturu české sociologie ve výše vymezeném období. Institucionální struktura každého vědního oboru, a tedy i sociologie, je dána pracovišti, na nichž se daný obor provozuje, to je výzkumnými ústavami a katedrami vysokých škol a samozřejmě také autory, kteří publikují výsledky své badatelské práce.

K naplnění cílů této práce je tedy nutné vyjít z toho, co bylo v české sociologii ve sledovaném období realizováno a publikováno. Za tímto účelem byly zvoleny tři oblasti sociologické produkce, které posloužily jako východiska pro určení obsahové a institucionální struktury české sociologie devadesátých let. Jednalo se o sociologická periodika *Sociologický časopis* a *Czech Sociological Review*, dále o projekty z oboru sociologie financované Grantovou agenturou ČR a konečně o publikace Sociologického nakladatelství SLON. Už v tomto okamžiku je třeba přiznat, že takto zvolené zdroje neobsahují

*) Tato stat' je zkrácenou verzí připravované závěrečné oborové práce na sociologii pod vedením doc. PhDr. Ladislava Rabušice, CSc., kterému autorka tímto děkuje za podnětné rady a připomínky.

**) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Lenka Vohralíková, U Marka 2542, 530 02 Pardubice, e-mail vohralik@fss.muni.cz

celou sumu sociologické práce devadesátých let. Nicméně vzhledem k tomu, že se jedná o reprezentativní a prestižní zdroje české sociologie, domnívám se, že mohou mít o české sociologii velkou vypovídací hodnotu.

Na následujících stránkách budou tedy analyzovány výše zmíněné zdroje, a to vždy z hlediska obsahového i institucionálního. Po obsahové stránce se zájem soustředí na frekvenci výskytu jednotlivých témat statí, publikací a grantových projektů. Z hlediska institucionálního je zjišťováno především pořadí autorů a jejich pracovišť podle počtu publikovaných statí, knih a řešených grantových projektů.

2. Sociologický časopis a Czech Sociological Review

Data pro tuto stať byla získána provedením obsahové analýzy všech čísel *Sociologického časopisu* a *Czech Sociological Review* publikovaných v letech 1990 až 2000.¹ Jednotkami analýzy byly jednotlivé publikované statě.²

Pro určení obsahové struktury, jak se jeví z produkce *Sociologického časopisu* a *Czech Sociological Review*, slouží zjištění, jakými tématy se publikované statě zabývají. Do této části analýzy byly zahrnuty i statě převzaté od zahraničních autorů, protože vypovídají o tematickém zaměření české sociologie. Pro určení institucionální struktury je východiskem přehled autorů publikovaných statí a jejich pracovišť, resp. jejich pořadí podle počtu publikovaných statí. Zde se pozornost soustředí především na české a slovenské autory a jejich pracoviště.

2.1 Tematická struktura statí Sociologického časopisu a Czech Sociological Review

Pro zjištění obsahové struktury statí publikovaných v *Sociologickém časopisu* a *Czech Sociological Review* v letech 1990 až 2000 byly jednotlivé statě podle svého obsahu přiřazovány do tematických kategorií.³ Jako základ pro klasifikaci témat byla vybrána učebnice *Sociologie* od A. Giddense [1999], která může být považována za dobrého reprezentanta témat, jimiž se sociologie obecně zabývá. Vzhledem k tomu, že produkce české sociologie ne zcela odpovídala Giddensovu členění, bylo nutné vedle Giddensových témat⁴ vytvořit i další specifické kategorie.⁵

1) Tato kapitola vychází ze seminární práce *Co bychom věděli o české sociologii, kdybychom četli pouze Sociologický časopis*, kterou do kursu doc. Rabušice Metody výzkumu v sociologii vypracovaly V. Adamcová, Z. Hamplová, G. Hlaváčová a L. Vohralíková.

2) Jiné útvary jako recenze nebo informace o konferencích nebyly do analýzy zahrnuty, celkový počet analyzovaných statí byl 462.

3) Pokud autoři pojednávali v jedné stati o několika tématech najednou, bylo vždy určeno jedno téma jako hlavní.

4) Jsou jimi: kultura, společnost a jedinec; typy společností; sociální interakce v běžném životě; pohlaví a sexualita; sociologie těla; rodina, manželství a osobní život; konformita a deviace; etnicita a rasa; stratifikace a třídní struktura společnosti; moderní organizace; práce a ekonomický život; vlády a politická moc; masová média a populární kultura; vzdělání; náboženství; města a rozvoj moderního urbanismu; revoluce a sociální hnutí; globální změny a ekologická krize; metody sociologického výzkumu a sociologické teorie.

5) Těmi jsou: antropologie, demografie, mezinárodní organizace a ČR, nacionalismus a národ, sociální politika, sociologické osobnosti, sociologie bydlení, sociologie hornictví, sociologie mládeže, sociologie obcí a regionů, sociologie práva, sociologie vědění, sociologie venkova a zemědělství, transformace.

Na základě výsledných zjištění lze konstatovat, že nejpočetněji jsou zastoupena témata, která nějakým způsobem souvisí se „Sametovou revolucí“ v roce 1989 a tím, co po ní následovalo a mělo zásadní vliv na životy českých občanů (viz tabulku 1).

Tabulka 1. Pořadí témat podle počtu článků uveřejněných v *Sociologickém časopisu* a *Czech Sociological Review* v letech 1990 až 2000 (první desítka žebříčku)

Pořadí	Téma	Počet článků	Počet článků v %
1.	Vlády a politická moc	67	14,5
2.	Transformace	57	12,3
3.	Stratifikace a třídní struktura společnosti	51	11,0
4.	Práce a ekonomický život	38	8,2
5.	Sociologické teorie	31	6,7
6.	Pohlaví a sexualita	26	5,6
7.	Sociální politika	25	5,4
8.	Nacionalismus a národ	19	4,1
9.	Metody výzkumu v sociologii	17	3,7
10.	Masmédia a populární kultura	11	2,6

Nejvíce je zastoupena kategorie *vláda a politická moc* (67 statí, 14,5 %). Toto zjištění není nijak překvapující. Změna politického systému a zrod demokratické společnosti nemohly zůstat stranou pozornosti českých sociologů a závažnost této skutečnosti se plně projevila v počtu publikovaných statí. Statě spadající do této kategorie se především zabývají novým politickým uspořádáním – demokratickou a občanskou společností, rozdělením ČSFR, politickými stranami, volbami a voliči (příkladem může být článek M. Nováka *Důležitost malých stran. Od obecného rámce k české „opoziční“ smlouvě*).

Druhé nejčastější téma: *transformace* (57 statí, 12,3 %) bylo probíráno v nejrůznějších kontextech: statě byly zaměřeny na to, jak se náhlá změna projevila ve sféře ekonomické, sociální a politické, a také v ostatních oblastech života české společnosti (viz např. stat' P. Machonina *Sociální a politická transformace v České republice*).

Třetí nejpočetnější skupinu tvoří téma *stratifikace a třídní struktury společnosti* (51 statí, 11 %). I toto téma jasně souvisí s převratem v roce 1989. Autoři se zajímají o to, jak se nové pojetí ekonomiky a sociální politiky projevuje v uspořádání české společnosti. Sledují, jaké nerovnosti se v České republice projevují a jak je lidé vnímají (např. P. Machonin, M. Tuček: *Geneze nové sociální struktury v České republice a její sociální aktéři*).

Další kategorii tvoří téma *práce a ekonomický život* (38 statí, 8,2 %). Autoři se zde zaměřují na to, jak se přechod k demokratické společnosti odráží v ekonomickém životě lidí, jak se vyvíjí nezaměstnanost, jaká je situace na trhu práce, sledují výši příjmů a podobně (např. J. Večerník: *Příjmové nerovnosti v České republice: historie vyrovnávání*).

Výše zmíněnými čtyřmi tématy se celkem zabývala téměř polovina všech statí publikovaných v obou periodikách.

Pátým nejčastěji zastoupeným tématem byly *sociologické teorie* (31 statí, 6,7 %). Je to první téma, jež se nezabývá specifickou situací v České republice, nýbrž představuje klasické i moderní sociologické teorie (např. J. Kabele: *Sociální konstruktivismus*).

Ostatní sociologická témata už nejsou tak hojně zastoupena. Snad je možné se ještě zmínit o tématech *pohlaví a sexualita* (26 statí, 5,6 %) a *sociální politika* (25 statí, 5,4 %).

První kategorie obsahuje statě zaměřené na sexuální chování nebo homosexualitu, a zejména pak na gender studies. V tématu sociální politika jsou obsaženy články věnující se sociálnímu státu, sociálním dávkám, solidaritě a reformě sociální politiky.

Je překvapující, že některá témata, často zmiňovaná v masmédiích, jsou zastoupena jen málo. Přitom se jedná mnohdy o záležitosti velmi důležité, které budou mít vliv na životy lidí v České republice. Mezi taková témata patří například *mezinárodní organizace a ČR* (3 statě, 0,6 %), tedy především problematika vstupu ČR do Evropské unie (důsledky vstupu, postoje občanů...) či *globální změny a ekologická krize* (6 statí, 1,3 %). Přestože jsou tato témata často předmětem mediálních diskusí, v analyzovaných periodikách se objevovala jen málo. Autoři nevěnovali příliš pozornosti ani otázce *etnicity a rasy* (4 statě, 0,9 %).

Všechna témata, která uvádí Giddens, jsou ve statích *Sociologického časopisu a Czech Sociological Review* zastoupena. Mnoha z nich je ale věnována jen relativně malá pozornost. Specifické skupiny témat, které byly dodatečně vytvořeny, jsou kromě tří výše zmíněných témat (transformace, národ a nacionalismus, sociální politika) zastoupeny velmi málo.

2.2 Autorská struktura sociologických periodik

Na statích, které byly předmětem analýzy, se podílelo celkem 279 autorů. Z toho pouhou čtvrtinu tvořily ženy, přitom mezi nejčastěji publikujícími autory se jejich podíl ještě snižuje (mezi patnácti autory s největším počtem článků byly ženy pouze dvě). Tabulka 2 představuje nejčastěji publikující autory.⁶ Většina autorů (celkem 192) ale publikovala pouze jeden článek.

Tabulka 2. Nejčastěji publikující autoři v *Sociologickém časopisu a Czech Sociological Review* (1990-2000)

Pořadí	Autoři	Počet statí
1.-2.	Matějů Petr	17
1.-2.	Večerník Jiří	17
3.	Machonin Pavel	16
4.-5.	Rabušic Ladislav	14
4.-5.	Řeháková Blanka	14
6.	Musil Jiří	12
7.	Tuček Milan	10
8.	Mareš Petr	9
9.-10.	Petrusek Miloslav	8
9.-10.	Vlachová Klára	8

Hlubším rozbořením lze dospět k řadě zajímavých zjištění: J. Večerník i P. Matějů sice publikovali stejný počet článků (17), ale výrazně se liší v počtu článků, na kterých se podíleli „jen“ jako spoluautoři: u P. Matějů je takových článků celkem deset, ale u J. Večerníka jen čtyři. Obecně je spoluautorství velmi časté, jak ukazuje tabulka 3. Zajímavý je také pohled na rozdíly v první a druhé polovině devadesátých let. Zatímco v letech 1990

⁶) Při určování pořadí autorů nebyla brána v úvahu délka článku, protože ta je omezena redakčními požadavky, nevypovídá tedy o důležitosti příspěvku daného autora. Pokud má stať více spoluautorů, je každému z nich připsána jedna stať.

až 1995 se pořadí autorů na prvních místech podle počtu publikovaných článků v podstatě neliší od absolutního pořadí v tabulce 2: Matějů a Machonin 14 článků, Večerník 13 článků; pak v letech 1996 až 2000 se toto pořadí značně mění: L. Rabušic 10 článků, B. Řeháková a P. Mareš po 6 článcích. Naopak mnohem méně už publikovali Večerník, Matějů, Machonin a Petrusek. Zdá se tedy, že došlo k nástupu nové generace českých sociologů. Souhrnný pohled nabízí tabulka 3.

Tabulka 3. Počet článků, na kterých se autor podílí s dalšími autory a počet článků v letech 1990-1995 a 1996-2000 u nejčastěji publikujících autorů v *Sociologickém časopisu* a *Czech Sociological Review* (1990-2000)

Autoři	počet článků jako spoluautor/ celkový počet článků	Počet článků 1990-1995	Počet článků 1996-2000
Matějů Petr	10/17	14	3
Večerník Jiří	4/17	13	4
Machonin Pavel	9/16	14	2
Řeháková Blanka	7/14	8	6
Rabušic Ladislav	8/14	4	10
Musil Jiří	3/12	9	3
Tuček Milan	7/10	9	1
Mareš Petr	5/9	3	6
Petrusek Miloslav	2/8	8	0
Vlachová Klára	6/8	3	5

2.3 Struktura pracovišť podle analyzovaných sociologických periodik

K získání plastičtějšího obrázku o tom, kdo v české sociologii vlastně publikuje, je vhodné také sledovat instituce, v nichž publikující autoři pracují. Při určení pořadí pracovišť podle publikování byl použit následující postup: Za jednu stat' určitého autora/autorky bylo jeho/jejímu pracovišti připsáno jedno publikování, za jednu stat' spoluautorů ze stejného pracoviště je tomuto pracovišti připsáno rovněž jedno publikování. Pokud spoluautoři jedné stati pocházejí z různých pracovišť, je každému pracovišti připsáno jedno publikování. Výsledky této analýzy jsou uvedeny v tabulce 4.

Asi polovina veškeré české tvorby pochází z různých vysokých škol. Z nich nejvíce publikovali lidé z Univerzity Karlovy (necelých 30 %), v jejím rámci pak byla nejpilnější Fakulta sociálních věd UK (53 % z publikací celé UK). S větším odstupem následuje Masarykova univerzita (15 %), na jejíž produkci se podílely nejvíce Fakulta (resp. Škola) sociálních studií a Filozofická fakulta jako jejich předchůdce (celkem 94 % z publikací MU).

Celkově největším přispěvatelem je však Akademie věd ČR, respektive ČSAV⁷ (43 %) a v jejím rámci především Sociologický ústav (více než 80 % z celkové produkce). Ostatní univerzity, přestože se na nich sociologie studuje, či sociologické instituty publikovaly jen sporadicky.⁸

⁷) Československá akademie věd existovala do roku 1992, poté se jejím nástupcem v České republice stala Akademie věd ČR.

⁸) V souvislosti s tímto je vhodné zmínit poznámku redakce *Sociologického časopisu* (ročník 28, 1992: 291) o přání rozšířit autorský okruh časopisu a nepublikovat statě jen z několika málo pracovišť.

Tabulka 4. Pořadí pracovišť v České republice (Československu) podle toho, kolikrát jejich zaměstnanci či studenti publikovali v *Sociologickém časopisu* a *Czech Sociological Review* (1990-2000)*

Pořadí	Pracoviště	Počet publikování	Počet v %
1.	Akademie věd ČR (ČSAV)	151	43,1
2.	Univerzita Karlova, Praha	95	27,1
	z toho <i>Fakulta sociálních věd</i> ^a	50	
3.	Masarykova univerzita, Brno	52	14,9
	z toho <i>FSS a FF</i> ^{ab}	49	
4.	Středoevropská univerzita, Praha	9	2,6
5.	Univerzita Palackého, Olomouc	6	1,7
6.	Česká zemědělská univerzita, Praha	6	1,7
	ostatní vysoké školy	6	1,7
	jiná pracoviště	25	7,2
Celkem		350	100,0

Poznámky: *) Ve 28 případech nebylo pracoviště autora uvedeno.

^a) Nejčastěji publikující fakulta z univerzity.

^b) Fakulta sociálních studií vznikla až v roce 1997, jejím předchůdcem byla Škola sociálních studií a před jejím vznikem to byla Filozofická fakulta MU.

3. Grantová agentura České republiky

Východiskem analýzy je zde přehled všech projektů v oboru sociologie,⁹ kterým byl Grantovou agenturou ČR udělen grant a které byly ukončeny v letech 1993¹⁰ až 2000. Celkově se jedná o 61 projektů.¹¹

3.1 Tematická struktura grantových projektů

Výzkumné projekty, které byly realizovány na základě grantu GA ČR, se téměř bez výjimky a zcela logicky věnují problematice ryze „české“, přitom ale tematická struktura¹² projektů zůstává pestrá a diferencovaná. Většinou jsou však jednotlivé tematické kategorie málo zastoupené (jedním či dvěma projekty). Častěji se opakující témata představuje tabulka 5. V ní uvedeným pěti tématům byla věnována více než polovina všech grantových projektů.

Nejfrekventovanějším tématem projektů bylo v letech 1993 až 2000 téma *Vlády a politická moc* (9 projektů, 15 %). Výzkumy na toto téma se zabývají především specifickými aspekty politické participace, voleb a konkrétních politických institucí. Zájem o toto

⁹) Oborová komise č. 403.

¹⁰) Grantová agentura České republiky vznikla až v roce 1993.

¹¹) Potřebná data jsou zčásti dostupná na internetové adrese GA ČR <http://www.gacr.cz>, údaje z let 1993 až 1997 jsou čerpány z brožur GA ČR, které mi laskavě poskytla za GA ČR paní RNDr. Milena Vedralová. Je třeba konstatovat, že zde může docházet k prolínání všech tří analyzovaných zdrojů: Titul, jehož autor získal grant u GA ČR, následně může vyjít v nakladatelství SLON; výsledky empirických výzkumů realizovaných v rámci grantových projektů mohou být publikovány v *Sociologickém časopisu* či *Czech Sociological Review*.

¹²) Byly použity stejné tematické kategorie jako v předchozí kapitole, viz poznámky 4 a 5.

téma odpovídá nedávné změně režimu a konsolidaci demokratických institucí v České republice (např. L. Brokl: *Poslanci Parlamentu ČR 1996. Druhá etapa výzkumu*).

Tabulka 5. Nejčastější témata grantových projektů financovaných GA ČR, ukončených v letech 1993 až 2000

Pořadí	Téma	Počet projektů
1.	Vlády a politická moc	9
2.-4.	Stratifikace a třídní struktura společnosti	6
2.-4.	Práce a ekonomický život	6
2.-4.	Transformace	6
5.	Sociální politika	4

Následují témata bezprostředně se dotýkající rozsáhlých změn, které naše společnost prodělávala v devadesátých letech: Téma *Stratifikace a třídní struktura společnosti* (6 projektů, 10 %) zahrnuje změny v sociálním postavení, mobilitní možnosti, vzory chování jednotlivých sociálních skupin, problematiku nerovnosti a sociální spravedlnosti (např. K. Plecítá: *Nerovnosti, spravedlnost, politika*). V tematické kategorii *Práce a ekonomický život* (6 projektů, 10 %) převažoval zájem o fenomény trhu práce a nezaměstnanosti, projekty se věnovaly i privatizaci nebo podnikům v transformaci (např. P. Kuchař: *Nejistoty pracovního trhu*). Téma *Transformace* (6 projektů, 10 %) zahrnuje analýzu nejrůznějších společenských, sociálních či kulturních změn a procesů spojených s aktuálními událostmi devadesátých let (např. M. Tuček: *Deset let společenské transformace v české a slovenské republice (Retrospektiva, stav, vývojové tendence, výhledy a strategie)*).

Už méně frekventovaným bylo téma *Sociální politika* (4 projekty, 7 %): projekty se věnovaly sociální reformě a s ní spojeným problémům (např. T. Sirovátka: *Sociální dávky: redistribuce a její sociální účinky*).

Dále se objevila tato témata: Národ a nacionalismus, kultura a společnost (po třech projektech), demografie, ekologie, etnicita a rasa, konformita a deviance, masová média a populární kultura, metody výzkumu, pohlaví a sexualita, sociologické teorie, vzdělání (vždy po dvou projektech), antropologie, rodina, sociologie těla, sociologie venkova, sociologické osobnosti a urbanismus (vždy po jednom projektu). Z témat, která rozebírá Giddens, se v analyzovaných grantových projektech naopak vůbec neobjevila tato: moderní organizace, náboženství, revoluce a sociální hnutí, sociální interakce v běžném životě, typy společností.

3.2 Nositelé a řešitelé grantů

V průběhu let 1993-2000 se na řešení grantových projektů GA ČR podílelo celkem 57 řešitelů,¹³ z nichž bylo pouze deset žen (tedy ani ne jedna pětina). Více než sedmdesát procent řešitelů získalo ve sledovaném období vždy po jednom grantu, dva grantové projekty úspěšně realizovalo celkem třináct (zhruba jedna pětina) řešitelů: L. Brokl, M. Čermáková, M. Hampl, J. Keller, P. Kuchař, P. Machonin, P. Mareš, M. Matějů, P. Matějů, L. Musil, L. Rabušic, T. Sirovátka a J. Vlácil. Řešiteli tří grantových projektů byli celkem dva badatelé: J. Buriánek a M. Purkrábek.

¹³) U některých projektů je řešitelů a nositelů grantu více, v celkovém počtu jsou započítáni i spoluřešitelé. Dále nelze opomenout, že na projektu se obvykle podílí celý výzkumný tým.

3.3 Struktura pracovišť podle grantových projektů

Pořadí pracovišť podle počtu realizovaných grantových projektů znázorňuje tabulka 6.

Tabulka 6. Pořadí pracovišť podle počtu grantových projektů financovaných GA ČR ukončených v letech 1993 až 2000

Pořadí	Pracoviště	Počet projektů
1.	Univerzita Karlova, Praha z toho <i>Filozofická fakulta</i> ^a	22 9
2.	Akademie věd ČR z toho <i>Sociologický ústav</i> ^a	20 17
3.	Masarykova univerzita, Brno z toho <i>FSS a FF</i> ^a	16 15
4.	jiná pracoviště	8
5.	ostatní vysoké školy	7

Poznámky: ^a) Dílčí pracoviště s největším počtem projektů.

Jak ukazuje tabulka 6, největší počet grantových projektů připadá na Univerzitu Karlovu, následuje AV ČR a Masarykova univerzita. Jednotlivě ale nejvíce grantových projektů – sedmáct – připadá na Sociologický ústav AV ČR, následují Fakulta sociálních studií a Filozofická fakulta MU s patnácti a Filozofická fakulta UK s devíti projekty. V kategorii jiná pracoviště se objevily například Český statistický úřad, Středisko empirických výzkumů STEM či Komerční banka.

4. Sociologické nakladatelství SLON

Východiskem této části analýzy byl seznam všech publikací Sociologického nakladatelství, vydaných v letech 1991¹⁴ až 2000.¹⁵ Jedná se celkem o 79 publikací,¹⁶ od domácích i zahraničních autorů. Z hlediska obsahového byly do analýzy zahrnuty i publikace zahraniční provenience, protože mají svou vypovídající hodnotu (výběr knih, které jsou přeloženy a nabídnuty českému čtenáři, je výsledkem aktuální poptávky a stavu české sociologie). Z hlediska institucionálního je pozornost věnována logicky především českým (a slovenským) autorům.

4.1 Tematická struktura publikací Sociologického nakladatelství (SLON)

Východiskem pro určení tematických kategorií je opět Giddensova kniha *Sociologie*, některé specifické kategorie byly dotvořeny.¹⁷ Do analýzy vstoupilo celkem 79 publikací (z toho 21 od zahraničních autorů), u každé bylo určeno vždy jedno stěžejní téma. Nejvíce zastoupená témata představuje tabulka 7.

Zcela jasně převažujícím tématem, a to zcela pochopitelně vzhledem k událostem devadesátých let, bylo téma *vlády a politická moc*, kterému se věnovalo celkem patnáct publikací, tedy téměř jedna pětina z celkového počtu. Přitom deset knih z této skupiny se věnovalo konkrétně otázce demokracie: budování demokracie a občanské společnosti, přínosům a problémům demokracie (např. E. Kohák: *Průvodce po demokracii*).

¹⁴) Nakladatelství vzniklo až v roce 1991.

¹⁵) Získán na internetových stránkách <http://slon.icom.cz>

¹⁶) Není brán zřetel na případná druhá či další vydání.

¹⁷) Viz poznámky 4 a 5.

Tabulka 7. Pořadí deseti nejvíce zastoupených témat publikací vydaných nakladatelstvím SLON v letech 1991 až 2000

Pořadí	Téma	Počet publikací
1.	Vlády a politická moc	15
2.-3.	Sociologické teorie	8
2.-3.	Sociální politika a sociální práce	8
4.	Typy společností	6
5.-8.	Stratifikace a třídní struktura společnosti	4
5.-8.	Rodina, manželství a osobní život	4
5.-8.	Práce a ekonomický život	4
5.-8.	Antropologie	4
9.-10.	Transformace	3
9.-10.	Ekologie	3

Druhým nejvíce zastoupeným tématem byly *sociologické teorie*, kterým se věnuje osm publikací (tedy 10 %). Do této kategorie spadají jak díla světových sociologů, tak i výkladové publikace představující jednotlivé sociologické směry (např. R. K. Merton: *Studie ze sociologické teorie*). Ve stejném počtu publikací je zpracováváno téma *sociální politiky a sociální práce*. Podoba sociálního státu doznala zcela zásadních změn, což se projevilo i v knižní produkci: publikace přibližují různé přístupy k sociálnímu státu, pojednávají o reformě sociální politiky či metodách sociální práce (např. M. Potůček: *Křižovatky české sociální reformy*).

Celkem šest publikací (tedy necelých 8 %) je věnováno tématu *typy společností*, kde naprosto jasně převažuje problematika moderní a postmoderní společnosti, diskuse o povaze doby, v níž žijeme, vztahu modernity a postmodernity, života ve velkoměstě atd. (např. A. Giddens: *Důsledky modernity*). Dohromady tato čtyři témata tvoří více než polovinu z celkové produkce nakladatelství SLON.

Častěji se opakuje ještě tato témata: stratifikace a třídní struktura společnosti, rodina, manželství a osobní život, práce a ekonomický život, antropologie (po čtyřech publikacích), transformace a ekologie (po třech publikacích). Dále uvedeným tématům je věnována jedna či dvě publikace: demografie, ČR a mezinárodní organizace, pohlaví a sexualita, globální změny, konformita a deviace, kultura a společnost, masová média, moderní organizace a byrokracie, revoluce a sociální hnutí, národ a nacionalismus, sociologie práva, sociologie těla, sociologie vědění, sociologie venkova, sociologické osobnosti.

Naopak mezi „Giddensova“ témata, která se v produkci nakladatelství SLON ve sledovaném období neobjevila, patří: etnicita a rasa, metody sociologického výzkumu, náboženství, sociální interakce v běžném životě, urbanismus a vzdělání. Nelze však říci, že by se jednalo o témata okrajová či méně zajímavá. Jakkoli se nakladatelství snaží pokrýt co nejširší tematické spektrum, zůstává v popředí zájem o aktuální procesy, události a fenomény.

4.2 Autorská struktura publikací Sociologického nakladatelství (SLON)

Na produkci nakladatelství SLON se v letech 1991 až 2000 podílelo celkem 74 autorů,¹⁸ z toho 23 bylo autorů zahraničních (plus čtyři slovenští autoři, jejichž publikace vyšly až po rozdělení Československa). V necelé čtvrtině případů byly autorkami ženy.

V důsledku relativně malého počtu publikací nelze jednoduše stanovit žebříček nejčastěji publikujících autorů.¹⁹ Přes osmdesát procent českých autorů (z celkového počtu 47) přispělo k produkci nakladatelství SLON jedním titulem, pouze jedenáct autorů (B. Blažek, J. Kapr, E. Kohák, J. Kunc, P. Machonin, P. Mareš, O. Matoušek, I. Možný, M. Potůček, J. Přibán a M. Tuček) si připsalo na své konto tituly dva a jednoznačně nejvíce publikoval Jan Keller se šesti tituly.

5. Obsahová a institucionální struktura české sociologie 90. let

Nyní bude následovat pokus o syntézu získaných informací ve snaze určit obsahovou a institucionální strukturu české sociologie v devadesátých letech 20. století, jak se jeví z použitých zdrojů. Z hlediska obsahového i institucionálního se jednotlivá dílčí zjištění překrývají: na předních místech se objevují stejná témata, autoři i pracoviště.

5.1 Obsahová struktura

Z obsahového hlediska výsledky analýzy na jedné straně prokazují, že sociologie je tematicky nesmírně široká, to dokazuje už jen celkový počet tematických kategorií, které musely být k obsahové klasifikaci použity. Zájem sociologů je velice diferencovaný: od klasických témat kultury, tříd, skupin, společnosti jako celku až k velice konkrétním problémům jako je sociologie zemědělství, bydlení či hornictví. Na straně druhé je zcela jasné, že se sociologie věnuje především aktuálním tématům a soudobým problémům ve společnosti.

Ve všech třech analyzovaných zdrojích zcela jasně převažovala témata související bezprostředně nebo nepřímo s převratnými událostmi přelomu osmdesátých a devadesátých let, tedy s pádem komunistického režimu a nástupem demokracie, s rozpadem plánovaného hospodářství a přechodem k tržní ekonomice. Byl nastartován proces transformace, významných společenských, politických i ekonomických změn, budování nových institucí, a také občanské společnosti a demokracie. Nový režim přinesl nové možnosti, nový životní styl, změnu postojů. To vše se projevilo v životě obyčejných lidí, a zároveň se stalo předmětem zájmu sociologů.

Nejčastějším tématem veškeré sociologické produkce bylo téma *Vlády a politická moc*, věnující se změně politického uspořádání, fenoménům demokracie a svobodných voleb. Předmětem zájmu se staly politické strany, instituce či volební preference. K nejvíce zastoupeným kategoriím dále patřila tato témata: *Transformace*, tak jak probíhala nejen u nás, ale v celé střední a východní Evropě; práce analyzují, jak se politická změna projevila ve sféře ekonomické, sociální a v dalších oblastech společenského života; *Stratifikace a třídní struktura společnosti*, tedy analýza uspořádání české společnosti, mobilitních možností atd.; *Práce a ekonomický život*, kde je pozornost soustředěna na fungování tržní ekonomiky a vývoj na trhu práce, zvláště na nový fenomén nezaměstna-

¹⁸⁾ Pokud je titul dílem více autorů, je tato publikace přičítána každému z nich.

¹⁹⁾ Navíc SLON není jediné nakladatelství, které vydává sociologické tituly a záleží tedy částečně i na vztahu konkrétního autora k tomuto nakladatelství.

nosti; *Sociální politika*, kde se práce věnují podobě sociálního státu a potřebě sociální reformy. Jediným tématem, které se výrazněji opakovalo, a přitom není tématem ryze českým, byly *Sociologické teorie*: v rámci této kategorie byly prezentovány jak klasické, tak moderní sociologické teorie, ve snaze představit českým čtenářům světovou sociologii.

Jak již bylo řečeno, objevila se celá řada dalších témat, zájem o ně byl ale mnohem menší. K takovým patřila např. témata náboženství, vzdělání či moderní organizace. Překvapivě málo pozornosti věnovali čeští sociologové vysoce aktuálním tématům vztahu České republiky k mezinárodním organizacím a ekologické krizi. A to v době, kdy diskuse o vstupu ČR do Evropské unie a postojích občanů k začlenění do Evropy, stejně jako o globalizaci, ekologii a stavu naší planety jsou na denním pořádku. Příliš mnoho pozornosti nebylo věnováno ani otázce etnicity a rasy, tedy problému rasismu.

Lze ale konstatovat, že z hlediska obsahového se česká sociologie podobá sociologii světové, všechna témata z Giddensovy *Sociologie* se v české sociologické objevovala, i když třeba méně často.

5.2 Institucionální struktura

Na základě syntézy dílčích zjištění lze určit institucionální strukturu české sociologie devadesátých let, tak jak se jeví z analyzovaných zdrojů.

5.2.1 Autorská struktura

Je třeba říci, že na české sociologické tvorbě se svými příspěvky podílelo velmi mnoho autorů. A nelze opomíjet jejich přínos pro českou sociologii (byť třeba i jen jednou statí v *Sociologickém časopisu*). Lze také konstatovat, že sociologie je spíše mužská záležitost, z celkového počtu píšících autorů ženy netvořily ani jednu čtvrtinu (mezi autory s větším počtem příspěvků se jejich podíl ještě výrazněji snižuje).

Nejlépe snad českou sociologii reprezentují ti autoři, kteří mají na její produkci největší podíl. Lze jednoduše vysledovat, že mnohá jména se opakují vícekrát: necelá polovina autorů publikací vydaných nakladatelstvím SLON a více než polovina řešitelů grantů publikovala zároveň ve sledovaném období v *Sociologickém časopisu* nebo *Czech Sociological Review*. Tabulka 8 představuje osm českých sociologů, kteří v devadesátých letech publikovali jak v *Sociologickém časopisu* a *Czech Sociological Review*, tak v rámci nakladatelství SLON a zároveň realizovali nějaký grantový projekt s finančním přispěním GA ČR.

Tabulka 8. Autoři, kteří publikovali jak statí v *Sociologickém časopisu* a *Czech Sociological Review*, tak i monografie v nakladatelství SLON a zároveň realizovali grantový projekt u GA ČR (1990-2000)

Autor	Stati	Monografie	Projekty	Celkem
Machonin Pavel	16	2	2	20
Matějů Petr	17	1	2	20
Keller Jan	7	6	2	15
Mareš Petr	9	2	2	13
Tuček Milan	10	2	1	13
Brokl Lubomír	6	1	2	9
Možný Ivo	4	2	1	7
Potůček Martin	2	2	1	5

Tabulka 8 tedy představuje „nejvšestrannější“ české sociology, jejichž jména se objevila ve všech třech analyzovaných oblastech sociologické produkce. Je ale třeba zmínit i další české sociology, kteří se svou prací velmi významně podíleli na české (a československé) sociologii devadesátých let. Tabulka 9 představuje právě tyto autory.²⁰

Tabulka 9. Autoři, kteří významně přispěli k české sociologické produkci publikováním statí v *Sociologickém časopisu* nebo *Czech Sociological Review* a zároveň monografií u nakladatelství SLON nebo realizací grantového projektu GA ČR (1990-2000)

Autor	Stati	Monografie	Projekty	Celkem
Večerník Jiří	17	-	1	18
Rabušic Ladislav	14	-	2	16
Musil Jiří	12	1	-	13
Petrusek Miloslav	8	1	-	9
Vlachová Klára	8	1	-	9
Čermáková Marie	5	-	2	7
Sirovátka Tomáš	5	-	2	7
Illner Michal	5	-	1	6
Kabele Jiří	5	-	1	6
Kostecký Tomáš	5	-	1	6
Novák Miroslav	5	1	-	6
Řehák Jan	5	-	1	6
Vajdová Zdenka	5	-	1	6
Vláčil Jan	4	-	2	6

Česká sociologie devadesátých let se ale zdaleka nevyčerpává seznamem těchto autorů. Na sociologické produkci se podílejí celé výzkumné týmy, které mnohdy zůstávají anonymní. Jejich zásluhy přitom nelze opomíjet.

5.2.2 Struktura pracovišť

Zde syntéza vychází pouze ze dvou oblastí: z pracovišť, jejichž zaměstnanci publikovali své články v některém z analyzovaných sociologických periodik, a z pracovišť řešitelů grantových projektů u GA ČR. Závěr je naprosto jednoznačný: Jako hlavní instituce české (a československé) sociologie devadesátých let se na základě zjištěných údajů jeví tři pracoviště: Sociologický ústav AV ČR (dříve ČSAV), Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze a Fakulta sociálních studií (spolu s Filozofickou fakultou) Masarykovy univerzity v Brně. Samozřejmě to nejsou instituce zdaleka jediné, oproti ostatním pracovištím je ale jejich podíl na sociologické produkci výrazně vyšší.

Seznam všech pracovišť, která přispěla třeba i jen jednou, je velmi obsáhlý a diferencovaný. Vedle jasně „sociologických“ institucí, jako je Středisko empirických výzkumů STEM či Český statistický úřad, se objevují i pracoviště „nesociologická“, např. Komerční banka, Psychiatrické centrum Praha či Krajský soud Ostrava. To je snad možné považovat za důkaz toho, že sociologie, definovaná jako věda o společnosti, o sociálním životě (Giddens, 1999), spojující v sobě veškeré oblasti společenského života, je tak

²⁰⁾ Nelze stanovit *ad hoc* hranici, kolik příspěvků znamená už „významný“ podíl na české sociologické produkci. Uvedeni jsou tedy ti autoři, kteří mají šest a více příspěvků, tedy více než poslední autor, jehož jméno se opakovalo ve všech třech oblastech sociologické produkce.

v České republice opravdu vnímána. Dochází zde k prolínání poznatků různých společenských věd, do sociologické práce jsou vtahováni i odborníci na jiné vědní obory. Příkladem mohou být jednotlivá čísla *Sociologického časopisu* věnovaná konkrétně např. kriminalitě a deviaci či sociální politice.

6. Závěr

Na základě analýzy tří oblastí české sociologické produkce je možné vyslovit závěry o obsahové a institucionální struktuře české (resp. československé) sociologie devadesátých let.

Po obsahové stránce se potvrdilo, že záběr sociologie je nesmírně široký: sociologové se věnují velkému počtu rozličných témat, i když mnohdy v omezené míře. Nejvíce se zájem soustředí pochopitelně na sociologické aspekty vývoje naší společnosti, nejčastěji se opakují témata související s vývojem po roce 1989: vlády a politická moc, transformace, stratifikace a třídní struktura společnosti, práce a ekonomický život, sociální politika a sociologické teorie.

Jako autory nejvýrazněji reprezentující českou sociologii devadesátých let lze uvést tyto: Jan Keller, Pavel Machonin, Petr Mareš, Petr Matějů, Jiří Musil, Ladislav Rabušic, Milan Tuček a Jiří Večerník. Nelze ale opomíjet nesporný přínos mnoha dalších autorů, kteří publikují své práce v jiných časopisech nebo nakladatelstvích.

Za hlavní instituce české sociologie je možné považovat Sociologický ústav AV ČR (ČSAV), Fakultu sociálních věd Univerzity Karlovy a Fakultu sociálních studií Masarykovy univerzity. Kromě nich v mnohem menší míře přispívá k sociologické práci celá řada dalších fakult, institutů, agentur a jiných pracovišť.

LENKA VOHRALÍKOVÁ je bakalářskou studentkou oboru sociologie na FSS MU v Brně.

Literatura

Czech Sociological Review. 1992-2000. Sociologický ústav AV ČR.

Giddens, A. 1999. *Sociologie*. Praha: Argo.

Sociologický časopis. 1990-2000. Sociologický ústav AV ČR.

Další použité zdroje

internetové zdroje:

<http://slon.icom.cz>

<http://www.gacr.cz>

jiné zdroje:

Adamcová, V., Z. Hamplová, G. Hlaváčová, L. Vohralíková 2001. „Co bychom věděli o české sociologii, kdybychom četli pouze *Sociologický časopis*“ (nepublikováno). Brno: FSS MU.

Přehled ukončených projektů z prvního kola grantové soutěže. Projekty řešené v letech 1993-1995. 1998. Praha: Grantová agentura ČR.

Přehled ukončených projektů z druhého kola grantové soutěže. Projekty řešené v letech 1994-1996. 1998. Praha: Grantová agentura ČR.

Přehled ukončených projektů z třetího kola grantové soutěže. Projekty řešené v letech 1995-1997. 1999. Praha: Grantová agentura ČR.

SOUDOBÉ DĚJINY

4/2001

Obsah

Stanislav Kokoška: Krize nacistické okupační politiky v Protektorátu Čechy a Morava v roce 1944 a pokusy o její překonání

Vít Smetana: Británie a československé zlato. „Case study“ britského appeasementu?

Hana Velecká: Britská pomoc uprchlíkům z Československa od okupace do vypuknutí války v roce 1939

Dalibor Stádník: Mezi odbojem a kolaborací. *Případ Arno Haise*

Zlatica Zudová-Lešková: Československý výsadok Courier 5

Materiály

Francis Dostál Raška: Uprchlícké tábory v Čechách a na Moravě po mnichovském diktátu

Recenze

O Slovenskom národnom povstaní na konci 20. storočia (Zlatica Zudová-Lešková)

Mannovy reflexe poválečného Německa (Jiří Pešek)

„Motivem pro vyhnání byl Mnichov...“ (Jiří Pešek)

Sociální dějiny německy psané literatury (Petr Šafařík)

Dlouhá cesta Německa na Západ (Blahoslav Hruška)

Zpověď bývalého revolucionáře (Šárka Daňková)

Německé výzkumy o historii NDR v posledních pěti letech (1997-2001) (Lucie Pánková)

Vyjádření Ivo Bocka k recenzi na sborník „Recht und Kultur in Ostmitteleuropa“

Dokumenty

Jan B. Uhlíř: Sokolská odbojová organizace Jindra. *Závěrečná zpráva gestapa*

Kronika

Vilém Prečan: Druhý život minulosti

Michal Kopeček: Paměť komunismu v České republice. *Zpráva ze sympozia*

Anotace

Bibliografie k soudobým dějinám

Vybrané zahraniční monografie, sborníky a články ze sborníků vydané v letech 1998-2001

Jednou za čtvrt roku vydává a objednávky přijímá Ústav pro soudobé dějiny
A V ČR, Vlašská 9, 118 40 Praha 1, tel. (02) 5753 3036, 5753 1122, fax (02) 5753 1121,
e-mail sodejiny@usd.cas.cz

Mladí sociologové o stavu soudobé české sociologie

Kulatý stůl mladých sociologů, jehož zkrácený přepis zde předkládáme čtenářům, se uskutečnil v Sociologickém ústavu AV ČR dne 12. prosince 2001. Navázal tak na tradici kulatých stolů, které redakce *Sociologického časopisu* pořádala v uplynulém desetiletí již několikrát (viz SČ 1 a 2, 1991 nebo 4, 1996). Účastníky našeho kulatého stolu byli mladí sociologové, většinou doktorandi z výzkumných pracovišť i univerzit, kteří se vyjadřovali k celé škále otázek týkajících se současné české sociologie. Diskuse se spíše než kolem otázek teoretických točila kolem konkrétních neduhů české sociologie, se kterými se čeští sociologové – a nejen ti mladí – denně setkávají. Zvlášť početné byly stížnosti na adresu kvality doktorského studia a chybějící komunikaci mezi generací učitelů a generací žáků, mezi různými týmy a „partami“ sociologů a na nedostatek zájmu o práci jinak vědecky orientovaných kolegů. V průběhu diskuse vystoupily na povrch také některé z názorových polarizací vlastních celé české sociologické obci, které, jak se zdá, budou hrát svou roli i nadále: rozdíly mezi sociology z ústavů a sociology z univerzit, mezi „kvantitativci“ a „kvalitativci“, mezi sociology spíše empirického a spíše teoretizujícího založení. Průběh debaty ale ukázal, že tyto protiklady neoznačují bojové fronty, ale jsou liniemi vnitřně strukturujícími názorově různorodou a tolerantní vědeckou komunitu. Alespoň se tomu zdá nasvědčovat absence konfrontačního tónu jak vůči starším generacím, tak vůči vrstevníkům rozdílného vědeckého založení. Avšak vážné problémy ohrožující další rozvoj české sociologie byly pouze identifikovány, a to ještě ne zcela jasně a v úplnosti: půjde teď mj. o to, aby účastníci kulatého stolu a jejich generační vrstevníci (a nejen oni) nezůstali jen u odkrývání problémů, ale aby nedostatky a slabiny české sociologie sami pomáhali překonat.

ms

Diskuse se zúčastnili ze

Sociologického ústavu AV ČR **Alena Křížková**, **Martin Lux** a **Klára Plecítá-Vlachová**,
Fakulty sociálních věd UK **Tomáš Bitrich** a **Ivan Vodochodský**,

Fakulty sociálních studií MU **Marie Valentová**,

Vysoké školy ekonomické **Karel Müller**,

MF Dnes **Petr Kamberský**,

Fakulty humanitních studií UK **Marek Skovajsa**, který je též šéfredaktorem *Sociologického časopisu* a diskusi moderoval.

Skovajsa: Domnívám se, že problémy, o kterých se můžeme bavit, se dají rozdělit do dvou skupin, a to na ty, které jsou specifické pro naše české prostředí, jsou to problémy nedostatku financí, institucionální nezakotvenosti, problémy související s postkomunistickou transformací a problémy obecné, s nimiž se potýkají společensktví vědci i na Západě. Mohou to být otázky identity sociologie i jiných společenskovědních oborů, jak sami sebe ti, kteří v těchto oborech pracují, chápou, případně jak tyto obory mezi sebou komunikují, jak navzájem prorůstají, nebo jestli je naopak na místě požadavek, aby se od sebe

oddělily. Samozřejmě toto rozdělení, které nabízím, je arbitrární, nemusíme se ho držet doslova. Ale dovoluje nám zamyslet se pro začátek nad dvěma různými problémy. Co vlastně je sociologie? Je tato otázka jednoduše zodpověditelná? Jeví se mi, že z určitého pojetí všechny sociální vědy vytvářejí jakousi jednotu. Časté jsou názory, podle kterých ekonomie, sociologie a politologie patří k sobě a oddělit je od sebe je těžké. Je možné k nim třeba přidat antropologii, historii. Můžeme sociologii definovat esencialisticky, můžeme říci, co to je, třeba stanovením objektu, který zkoumá, nebo budeme postupovat spíš operacionálně, že řekneme: sociologie je to, co děláme?

Kamberský: Já bych se chtěl principiálně zeptat, jestli chceme mluvit o otázkách, co je sociologie, jaká je identita sociologa, jaká je současná česká sociologie? Jestli je nějaká šance a zda je v naší moci s ní něco provést? Rád bych si ujasnil základní otázku kulatého stolu. Pokud mohu, debatoval bych o české sociologii, protože můj pocit je, že česká sociologie není úplně taková, jak by se nám líbilo, a její frustrace je docela hluboká. Pro mě je jediná vážná otázka: Co s českou sociologií? Je nějaká šance ji změnit, rozhýbat, aby něco vydávala, nějaké plody?

Skovajsa: Mluvíte o plodech sociologie. Čemu se mají sociologové věnovat a jaké mají být výsledky jejich práce?

Kamberský: Těch témat je hrozně moc. Vlastně většina z nás má za sebou nějakou pedagogickou praxi – učí. Moje zkušenost je, že v každém ročníku je pár talentovaných lidí, kteří ještě na konci bakalariátu a i v magisterském studiu mají chuť dělat vědu. Když ji začnou dělat, zjistí, že jejich texty kromě jejich konzultanta nikdo nečte. Vidí poměry, které v ročnících panují, a tak značná část odpadne, ne proto, že by chtěli jít dělat byznys, že je něco baví víc, ale proto, že jsou nespokojeni s vnitřním prostředím. Věda má pro mladé velký půvab, ale během studia odpadají, a to zbytečně. Bohužel se najde jen pár věrných, kteří se nenechají ničím odradit. To je jeden problém. Druhý problém je, že vůbec, ale vůbec nefunguje vnitřní komunikace než ta, kdo komu podepsal grant a kde kdo vydělal nějaké peníze. Moje zkušenost z pražského prostředí je ta, že kolegové na jednom pracovišti nečtou texty svých kolegů. Je to samostatná otázka, zda jsou texty špatné, nebo jestli jsou vědci zcela vytížení „svejma vedlejšákama“. Věda prostě nefunguje, nežije, ztrácí osobnosti, které by přitahovaly mladé. Další otázky: Věnujeme se vůbec důležitým tématům? Věnuje se česká sociologie venkovu, skinheadům, spodině, podnikatelům, étosu a podobně? Nebo jsme spokojeni s tím, že prostě máme granty na změny sociální stratifikace? Nenechává se to zajímavé jen na novinářích?

Valentová: Když jsem se připravovala na tento kulatý stůl, ptala jsem se sama sebe, jaký to bude mít smysl. Co bych tak měla říci. Smysl své práce si každý dodá svým způsobem sám. Hledá si ho v průběhu času. A kdybychom se o tom měli bavit jako o obecném smyslu, tak se dostáváme úplně někam jinam. A obecná úroveň komunikace je naprosto zbytečná. K ničemu se nedostaneme a nic nevyřešíme. Tak to je jedna věc. A potom nálada tady, kterou vy jste vlastně prezentoval. Já se na to dívám trochu jinak. Vůbec nevím, co se děje tady v Praze, a to je možná zase můj handicap... Tak třeba v Brně je možné se setkat na nějakých neformálních i formálních setkáních. Existují například akademické pondělky, kde se opravdu sejdou členové katedry a říkají si tam, na čem dělají a hned se kritizují. Jdou tam doktorandi, studenti. Je to prostě komunikační prostor, fórum, kde je možno o tématech jednak diskutovat, ale i přinášet ta nová. Protože pokud nevytvoříme nějaké diskusní fórum, které by přinášení nových témat umožnilo, tak nějaké direktivní zavedení nových témat nemá smysl.

Müller: Souhlasím s tím, že komunikace je značně omezená. Myslím si, že je to hodně taky z důvodů oněch vedlejších úvazků. Nedávno jsem měl v ruce výsledky řady výzkumů, které srovnávají preference vědců u nás a v západní Evropě. Ten rozdíl byl opravdu významný. Pokud šlo o západní Evropu, tak tam na prvním místě, podobně jako u nás, je snaha prosadit se ve vědecké obci a získat uznání kolegů. Na druhém místě je snaha vychovat si své nástupce. U nás je tato preference až na desátém místě. Myslím si, že tato skutečnost dost zřetelně poukazuje na jakousi absenci a komunikační vakuum, hlavně mezigenerační.

Kamberský: To je klíčový problém. Já bych se úplně vykašlal na debatu o penězích. Ve vědě prostě nejsou, ve školství nejsou. Ideálem by byl mladý student, který od vědy neočekává, že si bude za vědecké peníze moci koupit drahé auto, ale chce dělat v týmu, který to prostě někam táhne. U někoho, kdo se mu věnuje, kdo sám někým je a na nějakém projektu, který má smysl. Takových lidí je podle mě v Čechách strašně málo. Většina kapacit, kteří mají nějaké charisma, něco vědí a jsou bráni i mimo tuto naši kotlinu, je chycena do úřadování. Nemají v podstatě kolem sebe žádné mladé, kteří pro ně makají, když to přeženu. A pak je mnohem těžší přemlouvat ty mladice a mladíky, aby zůstali u vědy a neodcházeli do marketingu, nebo kamkoliv jinam.

Vlachová: Není to problém hlavně pražské univerzity nebo obecně univerzit? Protože, když se třeba podívám tady v Sociologickém ústavu, tak tady v podstatě každý vedoucí týmu má nějaké mladé, kteří, já nevím jestli zrovna na ně makají, ale určitě pracují pro tým. Tady každý maká na své jméno. Samozřejmě všichni musíme dělat empirický výzkum, musíme publikovat, musíme to prostě dávat jak populárním médiím, tak psát do ciziny do vědeckých časopisů. Prostě to musí být. Univerzita v tom pokulhává.

Vodochodský: Já bych reagoval na poznámky na adresu univerzit nebo akademické půdy. Chtěl bych upozornit na to, že univerzita je trochu specifické prostředí a že není jednoduše srovnatelná. Nejde prostě říct: My v ústavu máme více grantů, jsme produktivnější, jsme progresivnější. Je to mnohem složitější. Na univerzitě se učí studenti. Je to běh na hodně dlouhou trať. Bohužel, je nás tady málo, kdo tuhle zkušenost máme a tak víme, co to obnáší, takže ten hlas tady bude trochu potlačený. Ale opravdu si myslím, že je trochu něco jiného Sociologický ústav a katedra sociologie.

Müller: Ale srovnání univerzity s ústavu se mi zdá důležité. Má zkušenost je univerzitní. Pokud jde o onu absenci komunikace, na univerzitách nejsou týmy, mladí lidé nepracují v týmu s nějakými kapacitami, od nichž by mohli něco čerpat, které by jim třeba poskytly své kontakty do zahraničí. Spíše to vypadá tak, že každý si své kontakty chrání a chápe to jako jakési své *know-how*. K problematice, kde se bude dělat věda. Ze začátku devadesátých let tady byla snaha přinést vědu na univerzity a nějak to propojit s výukou. To se příliš nepovedlo. Dneska jsou univerzity u nás v porovnání se Západem v jiné pozici. Myslím, že v západní Evropě se dvacet pět procent výzkumu dělá na univerzitách. U nás je to pouze deset procent. To je, myslím, docela velký rozdíl. To znamená, že určitě, i když to není odpověď na tuto otázku, tady vidím nějakou takovou zvláštní duplicitu. Učí se tam, má se tam učit, ale dělat vědu a učit vlastně patří neodmyslitelně k sobě.

Lux: Já jsem ze Sociologického ústavu a také nemám pocit, že by to skutečně bylo až tak zlé, jak o tom mluvil Petr Kamberský. Řekl, že sebe navzájem nečteme, ale on je to opravdu někdy problém. Existují dva koncepty ústavu, o kterých se tady už dlouho diskutuje. Buď se ústav sjednotí na nějakém jednom tématu, do kterého budou zapojeni všichni, a pak se asi budeme i vzájemně číst. Nebo zůstane, což preferuji já, velké množství

různých témat zpracovávaných v různých týmech. Už kvůli času mohu jen těžko číst všechny stati k sociální stratifikaci nebo všechny politologické texty. Některé samozřejmě ano, které jsou relevantní pro mou práci, ale ne všechny. Existuje spousta literatury k tematice výzkumu bydlení, kterým se zabývám, a ta samotná mi zabírá tolik času, že nemohu zároveň studovat informace z jiného oboru. Na rozdíl od tebe mám dojem, že se v našem ústavu mezi mladými lidmi rozvíjí úplně nový způsob práce, lidé jsou mnohem aktivnější, někteří tady pracují od rána do večera. Mohou publikovat v zahraničí, hodně cestovat, důležité taky je, že člověk už nenajde po škole okamžitě práci, jako to bylo na začátku devadesátých let. Všechny firmy požadují praxi a zrovna na ústavu je možno ji získat. Domnívám se, že vývoj jde správným směrem. Ještě jsme přirozeně nedosáhli standardu západních zemí, ale vyhlídka není špatná.

Kamberský: Myslím, že je docela vážná otázka, jestli, když jsi tedy odborník na bytovou problematiku, jestli nemůžeš číst texty Kláry Vlachové-Plecité o politických postojích. Myslím si, že je strašně důležité, aby tomu tak nebylo. Protože jakmile si řeknu, já jsem opravdu idiot, protože já rozumím pouze archivaci dat v biografických průzkumech, já absolutně nerozumím tomu, jak se zkoumají národnostní menšiny, a nebudu o tom nic číst, tak to je špatné. Je jasné, že nejsi schopen se vypořádat s každým argumentem, a když si hraješ s vyprávěním, tak ve složitých nelineárních modelech neodhalíš chybu. Přece ale dokážeš poznat, zda-li je tam nějaká nová zajímavá interpretace, zda se dobře pracuje se zdroji, zda nejsou špatně kladeny otázky, zda není ignorována nějaká klasická literatura, kterou máš načtenou a tak dále. Já si myslím, že člověk je přece schopen číst i dobrý ekonomický článek. Já se prostě bojím, že se tady jakoby rozpadáme v partičky.

Müller: I když jsem původně filozof, teď působím na politologickém pracovišti, vidím opravdu velkou snahu, která je možná jakýmsi důkazem nesebevědomí toho oboru, negativně se vymezovat vůči ostatním sociálním vědám.

Vlachová: My jsme jako tým kritizováni za to, že badáme na pomezí sociologie, že neděláme čistou sociologii. Mně osobně a také většině z nás to nevadí. Děláme sociologii politiky atd. Někteří z klasiků české sociologie vznesli tuto námitku.

„Počiny“ české sociologie

Kamberský: Mohl byste zkusit každý uvést nějaký počin české sociologie za těch třináct let? Kdy se něco povedlo? Já osobně vím asi o třech. Ale zajímalo by mě, jestli jich nemůže být odhadem třeba padesát.

Vodochodský: Pro mě je počin to, že tady vznikl druhý sociologický časopis *Biograf*, který je alternativou *Sociologickému časopisu*. Snaží se a myslím si, že v současné době je už na srovnatelné úrovni. A pak taky pro mě osobně je počin to, že tady vzniklo pracoviště, více pracovišť na bázi neziskového sektoru, která se taky zabývají vědou, sociologií a příbuznými obory.

Kamberský: Pro mě osobně je počinem velká kniha, kterou editoval Jiří Večerník (Zpráva o vývoji české společnosti 1989-1998 – pozn. red.). Jsou tady knihy pana Kellera, kterého veřejnost zná, hlavně jeho články v Rudém právu. Je tady taková ta zelená brněnská škola, pro mne, a já si myslím, že pro řadu z nás, velmi ctěná. Tohle jsou výsledky sociologie za třináct let, s takovým úžasným materiálem? Ty změny přece byly fascinující! Těch témat, která jakoby byla schovaná, která se ale dala vytěžit z těch uplynulých čtyřiceti let! Nemohu si prostě pomoci, ale mně přijde, že toho je neuvěřitelně málo, co se z toho zpracovalo.

Vodochodský: Já bych se do toho, co říkal Petr Kamberský, pokusil vnést trochu historické dimenze, i když to dělám nerad, a zmírnit to, co řekl, že se za třináct let nic neudělalo. Upozornil bych na to, že před třinácti lety vlastně sociologie, nechci říci, že neexistovala, protože tím bych se dotkl asi několika lidí, ale rozhodně jí bylo třeba v určitém smyslu znovu nastolit, částečně personálně obměnit a vlastně z velké části znovu vybudovat. Není moc s čím srovnávat, aby se dalo říci, jestli těch třináct let je hodně nebo málo. Ani si nemyslím, že by to byly za těch třináct let jenom ty dvě nebo tři věci, protože samozřejmě pořád je těžké říci, co zrovna teď vzniká, co se za chvíli třeba může ukázat zase být důležité. Ale chci do toho vnést hledisko, že se děje spousta věcí, které se odehrávají tak trochu pod povrchem. Některé jsou v tuhle chvíli už jakoby za zenitem. Zdá se, že dosáhly nějakého kulminačního bodu, a teď už třeba trochu upadají. Ale obor prostě vzniká a vyvíjí se.

Valentová: To je právě to podhoubí. Já jsem na Masarykovu univerzitu nastoupila v roce devadesát tři a nemám tu zkušenost ze začátku devadesátých let, nebo alespoň jsem ji nebyla schopna nějak reflektovat. Byla jsem ten malý studentík, který se vlastně vůbec nezabýval kontextem a tak dál. Mám ale pocit, že lidi, co na univerzitu nastupují teď, hlavně do doktorandského studia, jsou jiní. Oni opravdu chtějí pracovat v týmu. Oni vlastně určitým způsobem překonají ty, kteří tam studují déle. Už nebudou akceptovat, že jim někdo říká to, co oni už dávno vědí. Oni to budou chtít říkat sami a začnou se nějakým způsobem shlukovat. Opravdu si myslím, že podhoubí je. Teď jenom vědět, co se stane.

Lux: Já bych opět reagoval na Petra Kamberského. Ty ses na začátku vyhnul poměrně obecnému pojednání o tom, co to je sociologie, což je podle mého názoru velmi správné. Já bych o tom také nerad diskutoval. Ale vzápětí jsi přišel se stejně hrůznou myšlenkou, totiž definovat a vyjmenovat počiny sociologie. Je počinem kniha, kterou čte pár odborníků, nebo praktická práce v terénu? Při své práci беру velký ohled na to, zda má nějaký praktický dopad. Nemyslím si, že se sociologie jako věda má uzavřít do sebe. Mám hroznou radost, když některé věci, na nichž pracujeme, potom mají vliv na praxi a prostě to něčemu nebo někomu pomůže. Myslím si, že to je možná daleko větší počín než popis deseti let vývoje společnosti.

Vodochodský: Za docela dobré a velké počiny považuji i to, že vlastně vznikly asi čtyři nebo pět nových fakult, které se zabývají společenskými vědami. Co se týče publikací, tak to nejsou jenom původní publikace, ale jsou to i překlady, že ano. A to je věc, která tady v podstatě vůbec neexistovala, nebo to bylo prostě pár knih, které se daly spočítat na prstech jedné ruky.

Kamberský: To je báječné. Oni ti lidi se narodí, naučí se chodit, mluvit, to jsou taková báječná miminka. A oni se i tou lžičkou treťí do pusy. Všecko, co tady říkám, trošičku přeháním. Třeba někdo z těch mých provokací dokáže sestavit nějaké vážné otázky. Chtěl jsem tím položit otázku, zda se shodneme na tom, že přes nemalý počet českých společenských vědců, přes nemalý počet českých pracovišť, přes poměrně opravdovou ctihodnost nových českých sociologů, mě ty plody neuspokojují. A když prostě budu tvrdý, tak mě neuspokojují ani ti mladí sociologové. První mladí sociologové nové generace začali v roce devadesát. To znamená před jedenácti lety. Zbylo z nich strašně málo. A o těch je zase slyšet, jsou vidět. To je pravda. Zase možná přeháním, ale kromě Kláry Vlachové a Martina Luxe tu jsou ještě tak tři jména. Když to přezenu, tak většina z nich je v Sociologickém ústavu.

Potřebují mladí sociologové guru?

Lux: Co mi opravdu vadí a proč si myslím, že mladí lidé neprodukují tolik, kolik by mohli, je, že jim často chybí starší moudrý vědec, který by jim ukazoval cestu, nějaký guru. Nevím jaká je situace jinde, ale mnozí zkušení vědci nemají čas na to, aby se mladým věnovali více, než je to nezbytně nutné. Mladí vědci tak začínají úplně z nuly, o všechno musejí žádat sami, na všechno se připravit sami. A to považuji za velkou chybu i velkou vinu těch starších, jelikož mladí na začátku určitě potřebují, jak z praktického hlediska – při shánění grantů –, tak i z hlediska odborného, vědeckého, vedení. Myslím si, že to je něco, co by se mělo rozhodně zlepšit a co my bychom v budoucnu už rozhodně neměli dělat. Sám se snažím, když přibírám nové lidi do týmu, být hodně s nimi, pomáhat jim s psaním odborných statí, zajišťovat dodatečné vzdělávání, jednoduše s nimi hodně spolupracovat, aby měli pocit, že se opravdu rozvíjejí. Jakmile totiž přestanou mít pocit, že se rozvíjejí, tak prostě utečou.

Skovajsa: Sdělování nebo předávání zkušeností od zasloužilých a osvědčených guru těm mladším u nás jistě chybí. Já sám jsem během studia nenarazil na mnohé, kteří by byli ochotni mě uvádět, zasvěcovat, pomáhat mi. Je to dáno jistě i tím, že univerzity jsou masová záležitost, učitelé nemají čas, pracují kdoví kde jinde. Ale myslím si, že sami učitelé, alespoň v devadesátých letech, měli nejdříve sami dost co dohánět a neměli tolik co předávat dál. Dnes už je čím dál tím více lidí, kteří jsou ochotni se o své zkušenosti dělit a mladé lidi vést.

Vlachová: Já jsem asi ten šťastnější případ. Já jsem svého guru měla, byl to docent Matějů. Způsob, kterým učil, snad i já předávám ve škole, kde učím. Samozřejmě, že v určitém momentu se mladý člověk musel osamostatnit a jít si svou vlastní cestou. Co ale bylo důležité, v první fázi vůbec někde získat místo na nějaké instituci, protože s tím souvisí i to, že pak můžeš na oficiálním nebo neoficiálním základě pracovat s tím guru. Že s ním při zaměstnání můžeš nějak externě spolupracovat, to není vždycky úplně ono. V druhé fázi, když už se pak osamostatníš, tak potřebuješ formální místo proto, aby ses stal nositelem grantu. Když si vybereš téma a požádáš o grant, někdo ti musí poskytnout to jisté zázemí, díky jemu jsi zaměstnán.

Kamberský: Jasně. Matějů a Vlachová. To je známé, to je zářný příklad. Má ale třeba nějaké následovníky Petrusek nebo Alan? Zdeněk Konopásek možná. Je tady ještě spousta dalších význačných jmen. Mají u sebe nějaké nadějné mladíky?

Vlachová: Ještě takovou poznámku. Jména, která jsi teď jmenoval, nebyli to právě ti, kteří dělali sociologii jako takovou? Není tam třeba nějaký problém v tom, že sociologie jako taková, ta čistá, se v podstatě nevyvíjela? Oni nás na té škole seznamovali v podstatě s historií, nebo s dávnou „současností“, nicméně ne s tím posledním poznatkem. Jestli v tom není nějaký zádrhel?

Jak učit sociologii?

Skovajsa: Jak by měla vypadat výuka sociologie na vysokých školách, aby student byl schopen začít, když sežene místo na ústavu a nějakého guru, pracovat. Jestli výuka má být jenom přehledem teorií a historie, nebo jestli se má chtít po studentech něco jiného?

Valentová: Je účelem výuky vychovávat nové vědce, či lidi do personálních, marketingových a jiných agentur? Nejsem si jista, jestli se potom těch osmdesát lidí absolvujících třeba v Brně, dostane na ty ústavy, které jsou tři. To je právě otázka.

Skovajsa: Zřejmě je to jenom malá menšina všech studentů, co školy každoročně vyprodukují, která má nějaké vědecké ambice a která se skutečně sociologii bude vědecky věnovat. Jak potom výuku postavit, když se věci mají tak, že z většiny studentů nebudou vědci?

Kamberský: To je irelevantní otázka, protože přece univerzity a veškeré vysoké školství nevychovává vědce. Univerzity dávají nějaké vzdělání a zájmem vědy je, aby ti nejtalentovanější studenti, nebo ti nejlepší, byli motivováni k tomu, aby dál dělali vědu. To je prostě vnitřní zájem vědy. Jak si jednotlivá škola postaví výuku, jestli ji bude stavět tak, aby se studenti více uplatnili na trhu práce, nebo víc k nějakému teoretizování, to je pak volba jednotlivých pracovišť, a to neřešme. Víme přece, že většina lidí nebude dělat vědu. Jsme-li tady jakoby na vědeckém plénu, tak přemýšlejme o tom, jak věda může při současných penězích přilákat a udržet ty, kteří jsou pro ni nejvhodnější.

Vlachová: Souhlasím s Petrem Kamberským. Nemyslím, že škola má přemýšlet o tom, jestli bude vychovávat v první řadě vědce a teprve pak někoho jiného. Jde o to, že by asi měla klást větší pozornost na to, co se nového v oboru děje obecně. Já přesně jako Petr nepovažuji za počin to, že se přeloží nějaký sociologický klasik. Je to hezké přečíst si ho v češtině, nicméně je to opravdu jako kapička v moři toho, co v celé světové sociologii vychází. Osobně bych ocenila víc, kdyby prostě nové akvizice v odborných knihovnách podtrhly opravdu to poslední, co se ve světové sociologii děje a ne, co se prezentuje v češtině. A o tom je taky ten problém obecné výuky na vysokých školách. Učím tam jeden kurs a vím, že tam jsou na jedné straně vynikající studenti, kteří si prostě najdou poslední literaturu, napíší vynikající seminární práci, která může být okamžitě publikována třeba v *Sociologickém časopisu*. A pak tam jsou takoví, kteří prostě vůbec ani nevědí, že něco takového existuje. Jsem přesvědčena, že studenti si mají najít aktuální texty, přečíst si to a ne jen spoléhat na klasiky. Ale na druhou stranu ty, kteří odejdou pracovat do agentur, taky potřebujeme, aby dobře uměli udělat servis týkající se výzkumu.

Vady na kráse doktorského studia

Müller: Odstupňování vysokoškolského vzdělání: bakalář, magistr, postgraduální studium, je celkem návodné. Určitě by magisterský stupeň měl být kvalitním cílem. Měl by poskytovat prostor, aby vědci mohli vyrůst, pokud budou mít zájem, a pak sami zváží, zda studovat postgraduální studium. Ale asi už ne všichni budou mít zájem o uplatnění v oněch existujících pracovištích. Myslím si, že vlastně otázka komunikace, řekněme týmové práce, by měla hlavně fungovat v postgraduálním stupni. Moje zkušenost je bohužel taková, že tomu tak není.

Skovajsa: Doktorské studium je určitě otázka dosti vážná. Domnívám se, že na bakalářské a magisterské úrovni se udělal od devadesátých let velký krok dopředu. Když jsem začínal studovat, tak jsem měl někdy pocit, že učitelé čtou učebnice týden před námi studenty. Že stále trvá jakési dohánění. To už teď nehrozí. Přesto se ale i v magisterském studiu vyskytuje improvizace, kursy se dávají dohromady tak, jak se najde učitel, který by byl ochoten učit. Chybí struktura. U doktorského programu je tomu podobně. Tam se mi zdá, že často vázne komunikace mezi školitelem a studentem.

Křížková: Mám z doktorského studia takový pocit, že to je nebo bude práce každého na svém tématu. Já jsem teď začala a chybí mi nějaké větší setkávání studentů, kde by se více diskutovalo třeba o tom, o čem teď tady diskutujeme dnes, my máme jen semináře, kde každý prezentuje své téma. Ale to je jen jeden seminář. Potom už je na každém z nás,

jak bude pracovat na svém tématu. Nemá tam bohužel už větší reflexi, než že řekněme dvakrát bude na doktorandském semináři vyprávět o tom, jak dál pracuje na své práci. To je možná nějaká reflexe těch, kdo tam zrovna jsou přítomni, ale to je málo.

Valentová: Když je to málo, tak je potřeba s tím něco udělat. A proč se nesejdete? Určitě tam máte více kolegů, kteří pracují na podobném tématu, nebo alespoň používají stejné metody. Tak proč se nesejít a nezačít diskutovat? To je právě to zablokování, ze kterého není cesta ven. Protože oni nám nic nezařídí, tak my se nebudeme snažit? Třeba se lze sejít i neformálně. I z těch neformálních setkání vznikají velice zajímavé věci.

Kamberský: Pokusím se navázat. Plakali jsme, že se nám pár známých jmen moc nevěnovalo. Jenomže těch pár jmen už dneska začíná být unaveno. Bud' jsou přeúřadováni, nebo prostě na ně udeřil věk, je jich taky čím dál tím méně a mají čím dál tím menší chuť se do něčeho pustit znovu. Možná ještě někoho přemluvíme, aby se prostě vrátil a vychoval si svého žáčka, ale nevěřím tomu. Druhá věc. Prakticky tady chybí jedna generace. Třetí věc je, zní to alibisticky, zní to nafoukaně, zní to jako z divokého Východu, ale přece jenom se naše generace dostává do mocenských pozic. Ať už tím, že prostě učí, že vytváří nějakou podobu univerzitních pracovišť, tak i tím, že už má publikace, má granty. Tohle je třeba přijmout. Od nikoho se v tuto chvíli ničeho nedočkáme. To je frustrující, protože člověk je mladý, blbý, nevzdělaný, ale nemá jinou šanci.

Valentová: Má šanci. Já konzultuji v Holandsku, ale nikoho z českých učitelů jsem neobešla. Prostě se s tím vrátím zpátky. Nechci nikoho obcházet. Byla to nejlepší cesta. Napojím se na lajnu, která mě k tomu vlastně nějakým způsobem dovede. Já neříkám, že by to tam bylo úžasné, ale pro mě to má určitě profit. A já ho chci sem zase přinést zpátky domů, když se mi něco povede. Pak budu já ten záchytný bod, který už zase nějakým způsobem pomůže někomu jinému navázat. To není beznaděj, to je prostě životní strategie, strategie přežití.

Lux: Sám nejsem doktorand, ale účastním se mezinárodních konferencí a na jedné z nejvýznamnějších, kde se stýkají nejrenomovanější odborníci v oboru výzkumu bydlení, probíhá před samotnou hlavní konferencí prekonference pro doktorandy, na které oni mají možnost prezentovat svou práci. Zkušení univerzitní profesori, kteří se jí také účastní, pak jejich práci i vystoupení hodnotí. Studenti tak mají šanci diskutovat na mezinárodním fóru, vzájemně se kritizovat, vyslechnout si i někdy tvrdou kritiku od přisedlých profesorů. To mi přijde úplně geniální, protože to probíhá na mezinárodním fóru a studenti mají i šanci, že jejich téma zaujme některého přítomného editora významného odborného časopisu.

Skovajsa: Vrátím se k tématu překladů, které jsme už zmínili dříve. Jeden překlad většinou krátkého textu od nějakého klasika nás nejspíš nespasí. Je vlastně typické, že když se něco přeloží, tak jde skutečně většinou o nějaký krátký text. Nepřekládá se to nejzávažnější. Stále zůstává velká mezera. Na tomto příkladě je vidět, že zázemí pro vědeckou práci se vytváří jen obtížně. Domníváte se, že podmínky, ve kterých mladí sociologové pracují, jsou přijatelné?

Vodochodský: Podmínky se hrozně rychle zlepšují na materiální úrovni. Přejde mi, že materiální vybavení je dobré. Horší už je to s literaturou, hlavně, co se týče náplně knihoven. Zajímavý rozpor je, a o tom by se určitě dalo mluvit hodně dlouho, mezi materiálním vybavením a finančním ohodnocením. Jsou tady nějaké životní náklady, které jsou celkem jasně vyčíslitelné. Myslím si, že i na univerzitách by měli lidi brát takové platy, aby byli schopni si leccos zaplatit. Samozřejmě, dalo by se taky říci, že je spousta možností,

jak si polepšit. Ale zároveň to člověka trochu odvádí od učení, které je nejhůře vykazatelné.

Skovajsa: Takové možnosti existují, ale doktorské studium pak přestává být doktorským studiem, protože se omezuje na plnění formálních povinností jednou dvakrát do roka, a doktorand vlastně nestuduje.

Müller: To je pravda. Vlastně taky moje zkušenost. Většina mých kolegů brala stipendium jen jako přílepku k nějakému jinému příjmu, *de facto* pracovala na plný úvazek. Sice jsme dostávali malé prostředky, ale znehodnotily se tím, že ti lidé neměli příliš šancí se zabývat svým výzkumným projektem. Nedávno jsem četl, že nástupní plat na vysoké škole v Maďarsku je trojnásobkem průměrného platu. U nás je to podprůměr. Mladí začínající vědci byli přijati na postgraduální studium proto, že již něco dokázali. Problémem ale je to, že pokud doktorand nedělá vědu, tak mu potom nezbyde nic jiného, než naskočit do systému a jaksí se stane součástí těch pevností, jak se říká univerzitám, nepříliš schopných. Postgraduální studium vlastně u nás, tak jak je koncipováno, příliš šancí nedává. I ty malé prostředky, které jsou zde investovány, jsou investovány velmi špatně.

Valentová: Konstruktivní by bylo, když už je někdo doktorandem, tak by se od něj mohlo očekávat, že bude dělat na výzkumu. Nejen, že splní pár formálních záležitostí, ale že se třeba bude účastnit právě výzkumné týmové práce. On bude tím pomědem, on bude tím člověkem, který bude vlastně pomáhat vedoucímu realizovat určitý projekt. A třeba by si mohl tímhle způsobem přivydělat ke stipendiu. A bylo by to prostě v oboru, bylo by to kompaktní, neodbíhal by a nenutilo by ho to dělat něco úplně diametrálně odlišného. Někomu se to podaří, ale většině ne.

Bitrich: Nemám pocit, že by peněz ve vědě bylo nějak vysloveně málo. Problém je spíš v tom, že se člověk musí kvůli nedostatku prostředků z jedné činnosti zapojit i do činností dalších. A důležité je, jestli se mu je povede sladit nebo ne: takže dělat několik věcí současně pak bude zároveň znamenat, že dělám jenom jednu věc. Připravuji se třeba na doktorát, k tomu se mi povede získat odpovídající grant a ještě si něco přivydělám například publikacemi popularizačních textů, které z téhle činnosti vycházejí. To je ideální stav, který je naplnitelný i za stávajících podmínek. Problém je v tom, že podle mé současné zkušenosti se člověk spíš chytá toho, co je zrovna k dispozici. A protože je mladý a ne vždycky má vedení v tom, jak o granty žádat a kam se obracet pro nějaké prostředky, možná spíš vezme to první, co se mu dostane do ruky, i když to vůbec nesouvisí s tím, co právě dělá někde jinde.

Kamberský: Doktorand je vědecký tovaryš, který má krušná léta. Nemá za sebou nic, nikdo ho nezná. Zkrátka se musí prosadit. Jsou tu tři roky, které jsou poněkud krušné. Má nějakou možnost, aby ta těžká léta překonal? Klacků pod nohama je hodně.

Vodochodský: Proč se právě bavíme o těch klaccích a nikoli o tom, jak některé z nich odstranit? Jestliže se shodneme na tom, že je to prostě těžké a že si to musíme všichni odbýt, tak můžeme jít domů.

Komunita, v níž vážne komunikace

Kamberský: Jak se tak tady rozhlížím, zdá se mi, ne že tu není pořádná konkurence, nýbrž tu fungují jako poměrně slušný vzorek jednotlivá pracoviště, týmy, partičky. Ptám se, jestli je to nutnost. Nebo jestli je to jakoby opatrnost, že se věci nevystavují na netu a nehledají? Kdo z vás třeba má webovou stránku, kde prezentuje své věci? Myslím osobní.

Bitrich: Nejsem si jist, jestli osobní webová stránka je ta nejlepší forma prezentace pro člověka, jehož jméno, jako doktoranda, v zásadě nic neznamena – tudíž je poměrně malá pravděpodobnost, že se někdo zrovna na jeho webovou stránku podívá. Užitečnější je mít své práce třeba na stránkách školitele, nebo na jiné platformě, která má větší šanci, že ji někdo navštíví. V tomto smyslu svoje práce na internetu prezentuju.

Müller: Myslím si, že přesně proto tady instituce jsou, a ne aby pouze každý sám zvlášť napínal své síly, i když to je taky důležité a samozřejmé. Myslím si, že je to bohužel hlubší, kulturně civilizační problém, že instituce nefungují dobře. Nejsou to jen univerzity a ústavy, ale nefungují dobře ani právní, ani tržní instituce. Tak velká instituce jako univerzita není akceschopná. Je to tím kumulováním úvazků. Každý někam běhá, lidi se vlastně moc nepotkávají, každý je na jednom pracovišti jednou, dvakrát týdně. Nazýváme to tak trochu pracovně, že instituce je vyprahlá.

Skovajsa: Můj dojem je, že u nás existuje jakási nechuť k tématům těch lidí, kteří jsou dost vzdáleni od toho, co každý děláme. Ty jsi, Petře Kamborský, předtím mluvil o tom, že by každý měl být schopen si přečíst nějaký dobrý ekonomický článek, i když není ekonom a tak podobně. Ale problém, který tomu zřejmě brání, je značná specializace. Každý dělá něco, má svou vlastní parketu, a spíše bude číst zahraniční články z vlastního oboru, než že si přečte to, co dělá jeho kolega, se kterým sdílí kancelář. Specializace je prostě nutností. Nemyslím si, že bychom jí mohli nějak zabránit a dosáhnout toho, že všichni budeme důkladně znát vše, co dělají druzí. To není nutné. Co ale nutné je, mít nějaké pravidelné konference nebo fóra, může to být třeba i časopis, kde budeme své výsledky publikovat, a kdo bude chtít, ten se na ně bude moci podívat. Každý ať si vybere ten hlavní výsledek, a je možné si udržet jakousi alespoň obecnou znalost toho, co se děje jinde. Jsme k tomu ochotni, nebo je nám v podstatě jedno, co dělají jiní?

Valentová: Na to se nedá vůbec nic odpovědět. Jsou kolegové, které to nějakým způsobem moc neoslovuje nebo je to nezajímá, protože oni dělají to, co je baví a chtějí to tak dělat. Třeba nějaká multidisciplína nebo multidisciplinární přístup jsou pro ně nepříjemné, nezajímavé, a tak si jedou svou vlastní cestou. Tak ať si jedou. Ale ať ti, co mají zájem přesahovat, stát na okrajích a vidět přes ty strmé okraje, tak ať to dělají. Tady mám trochu problém, že bych na toto nedokázala odpovědět. To je asi otázka vůle. A vůle je záležitostí individua.

Bitrich: Nemělo by to být tak, že všichni budou číst všechno. Rozumný cílový stav je, že tady budou jak lidé, kteří se budou hodně specializovat, tak kteří budou specializace propojovat. Já jsem teprve nedávno na fakultě sociálních věd dokončil magisterské studium. A podle mojí zkušenosti tu bylo málo dostatečně odborných přednášek a nabízených textů. Vlastně skoro všechno byly jakési o všem referující a všechno spojující „úvody do...“, které o mnohém informují, ale žádnou pozici samy neobhájí. Moje reakce na to je pracovat v oblasti, které věřím, ve které vím, že když se něco říká, tak se to má brát vážně. Mě v tomhle slova smyslu baví se specializovat. Na druhou stranu reflektuji to, že problém malé komunikace tu je. Je to snad záležitost kvality textů, ale je to i otázka žánru. Psát pro širší publikum, než je těch pár spřízněných duší, které si to určitě přečtou, je jiné a je to, myslím, těžší.

Křížková: Třeba tady v Praze postrádám nějakou vzájemnou konfrontaci témat prací, na kterých pracují doktorandi. V Paříži, kde jsem byla měsíc na École des Hautes Études en Sciences Sociales, jsem se setkala s interními konferencemi fakulty, které tam jsou poměrně často pořádány; sejde se na nich spousta studentů a vyučujících, kteří diskutují o

tématech přednesených doktorandy. Způsob této práce, kdy je během jednoho dne prezentováno několik doktorandských témat a každý student má na prezentaci své práce nebo výzkumu omezený čas zhruba 20 minut, myslím, velice pomůže doktorandovi v rozvoji práce na tématu, ale dá mu zároveň i nové zkušenosti v prezentaci a obhajobě výsledků jeho práce.

Vodochodský: Na to by se samozřejmě dalo říci: Tak si to udělejte. V tomto jsem optimista, protože ze svého okolí vím, že se to začíná dít třeba v rámci doktorandů jednoho školitele, nebo v menších kroužcích.

Bitrich: Naše prostředí je zatíženo tím, že Čechy jsou malá země. Je to nevýhoda oproti Francii, kde udělat konferenci doktorandů může být jednodušší proto, že doktorandů je tam víc. Tím chci říci, že doktorandské studium bude dobře fungovat v okamžiku, kdy se na něm budou podílet zahraniční studenti a kdy my budeme v rámci svého studia běžně jezdit konzultovat svou práci s jinými doktorandami do zahraničí. Jinak tu budou jen semináře, kde člověk svou práci legitimizuje vůči lidem, kteří dělají něco jiného. Obhajuje, řekněme, smysl toho, co dělá. Ale musí tu být i semináře, kde je publikum dostatečně znalé věci, aby bylo schopné klást námítky vůči stavbě argumentu a podloženosti závěrů. To jsou dva různé žánry. Oba dva je třeba respektovat a myslím si, že k tomu specializovanějšímu je nezbytná mezinárodní spolupráce.

Müller: Mně se zdá, že ten problém mezioborovosti, o které se tady mluví, je otázka, kterou tady Marek Skovajsa řekl již na samém začátku. Vlastně se k tomu trochu dostáváme opět oklikou. Sociální vědy se tady nějak ustálily, nějak se institucionalizovaly v posledních dvou set letech, a moje osobní zkušenost je taková, že to, jak jsou institucionalizovány vědy dnes u nás, k rozvoji mezioborovosti příliš nepřispívá.

Skovajsa: Naše sociologie nebo politologie jsou v situaci, kdy nejdříve doháněly západní vzory, paradigmata, aby zjistily, že paradigmata se mezitím posunula k interdisciplinaritě. To dohánění prostě jenom pokračuje a vzniká z toho jakýsi zmatek, co se vlastně má dělat a jak to má vypadat.

Müller: Jenom krátce, aby to mé vystoupení nevyznělo jako neutrální konstatování. Wallerstein například k oné institucionalizaci mezioborovosti v sociálních vědách navrhuje, aby každý postgraduální student dělal Ph.D. na příbuzném oboru svého magisterského studia. Na jiném oboru.

Vodochodský: Tady je jeden konkrétní prvek problému, o kterém nevím, jestli má cenu teď diskutovat, protože to je asi velmi komplikované téma. Chci jenom upozornit na to, že když se začínáme bavit o tom, zda by nemělo smysl uvažovat o nějaké disciplinaritě v sociálních vědách, tak před těmi deseti lety vznikla Fakulta sociálních věd, která v jedné budově sdružovala několik příbuzných společenských věd. Nyní jsme se dopracovali k tomu, že každá ta společenská věda má svou budovu na úplně jiném konci Prahy. Výjimkou je sociologie a politologie, které skončily nakonec řízením osudu na jednom patře. Vůbec to tak ale nemuselo dopadnout. Transakční náklady na to, abychom se mezi sebou třeba setkávali v rámci jedné fakulty, se hlavně zvýšily.

Potřebujeme nová témata?

Skovajsa: Co si myslíte, že česká sociologie zanedbala? Kde jsou největší mezery? Jaká témata se nedělají? Co se začalo dělat až v poslední době, ale ten stav je ještě naprosto nedostatečný? Západní společenské vědy se v posledním desetiletí vyznačují produkcí velkého množství nových oborů. Objevují se nové, jasně společenskovědní programy,

kteří se nacházejí v průniku různých jiných zavedených společenskovědních oborů, Co myslíte, že by se u nás v tom pokrytí témat mělo zlepšit? Jaká témata by se měla mnohem více rozvíjet? Jaké nové obory by měly univerzity otevřít?

Bitrich: Já bych se ohradil proti představě, že je jednoznačně pozitivní zaplňovat prázdná místa. Taková praxe může vést k tomu, že samotné téma převálcuje nějakou sociologickou práci na něm. Otázka, která témata rozvíjet a která ne, je samozřejmě relevantní. Ale samotná existence prázdného místa podle mě není dostatečným důvodem k tomu, aby o něm bylo třeba dělat vědu. Nakonec to mimo jiné vede k většímu rozdrobení disciplíny. Česká sociologie je přese všechno docela malá a může jí možná víc prospět, když se bude na několik velkých témat soustřeďovat intenzivně.

Skovajsa: Znamená to, že neexistuje žádný proud nebo žádné téma, které by společnost očekávala, pro které by existovala potřeba, a které by přitom nebyly nějak zpracovány? Často je situace taková, že jakmile někdo formuluje určitý problém, tak se ta potřeba najednou sama ukáže. Ona nebyla artikulovaná, ale najednou vystoupí.

Müller: Já si také netroufnu hodnotit, které téma je málo zastoupeno. Souhlasím s tím, že někdy mají sociální vědy sklon se chovat jaksi pozitivisticky nebo vyplňovat ta bílá místa, jako bychom neměli zmapováno to a to. Přijde mi to jako překonané pojetí. Takže by to měly být faktické problémy.

Vodochodský: Chtěl jsem říci, že s tímto také souhlasím, že si nemyslím, že by bylo potřeba kopírovat nějakou strukturu třeba Mezinárodní světové sociologické asociace a pro každou její oborovou specializaci zakládat u nás v Čechách nějakou instituci nebo se tímto způsobem snažit obsáhnout celou šíři sociologie na našem malém národním písčínku. Spíše si myslím, že je docela užitečné, když se daří dívat se na klíčová témata různými pohledy. Zkoumat je různým způsobem, nesnažit se třeba vidět příčiny nějakého jevu jenom skrze makrosociální ukazatele, ale podívat se třeba na ně z hlediska každodenního života a využít k tomu i jiných metod a přístupů. Připadá mi to užitečné a bylo by dobré, kdyby v tomhle tom byla rovnováha. Nesnažil bych se ji ale nějakým způsobem jakkoliv nadiktovat.

Kolik různých přístupů snese česká sociologie?

Skovajsa: Ivane, ty jsi říkal, že je důležité zachovat nebo si vytvořit jakousi pluralitu přístupů k problémům, spíše než se snažit vytvářet uměle k novým problémům nové obory. Odkud se ale vezme pluralita přístupů? Každý z nás má jakousi idiosynkratickou zálibu v určitém přístupu, každý se věnuje něčemu jinému. Jsme ale v prostředí, které udrží jen omezený počet týmů, omezený počet institucí. Ty instituce si vybírají a mnohdy si už i vybraly určité přístupy. Co s těmi zbylými přístupy? Jak těm se bude u nás dařit?

Vodochodský: Já si myslím, že v tomhleto je právě poměrně důležitá role univerzity, která není tolik vystavená vnějšímu tlaku trhu těch problémů a trhu těch přístupů, kde může jaksi jeden převálcovat druhý, ale že tam je možnost vlastně vytvářet takové studijní programy, které by pestrost zaručovaly. Třeba u nás na katedře se snažíme, dejme tomu, hledat v rámci kvalitativních výzkumů taková témata, která jsou prozkoumávána více z toho, dejme tomu, makrohlediska. Snažíme se studentům ukazovat, že se nějakým způsobem dá na ně dívat i jinak. Mně připadá, že třeba univerzitní půda má v tomhle určitou výhodu.

Skovajsa: Ale univerzity zatím nezajišťují dostatek výzkumů v těchto oblastech. Co s výzkumem? Jak zajistit, aby i mimo oblast výuky, ve sféře výzkumu, byla reprezentována tato pluralita přístupů?

Vodochodský: Na univerzitách se v určité době udělalo leccos pro to, aby tam výzkum nefungoval srovnatelným způsobem jako na půdě výzkumných ústavů, protože se výkonnost univerzit začala odvíjet od toho, kolik se vychová absolventů toho kterého studia a na jaké úrovni. Existuje tam určité množství výzkumu, který se tam dělá. Funguje tam nebo tam začíná fungovat vlastní studentský výzkum na bázi magisterského i bakalářského studia, kdy učitelé společně se studenty pracují na výzkumech. Myslím si, že se to rozvíjí a to je asi to minimum. Nevím, jestli univerzity budou někdy v blízké době chrlit takové množství výzkumů, které by od nich veřejnost nebo okolí očekávaly. To by samozřejmě asi chtělo větší změnu podmínek a představu, že toto je to pravé.

Křížková: Já si nemyslím, že by veřejnost od univerzit očekávala výzkumy. Spíše by univerzity měly vychovávat lidi, kteří výzkumy umějí dělat. Já jsem se na univerzitě nestkala s tím, že by na magisterském studiu opravdu studenti dělali výzkum spolu s vyučujícími. S tím mám špatnou zkušenost. Naučila jsem se to, nebo začala jsem se to učit až tady v Sociologickém ústavu přímo v praxi. Myslím si, že tomu tak je velmi často.

Vlachová: Já bych začala obráceně. Výzkum kvalitativní a kvantitativní. Myslím, že se o nich pořád ještě málo ví. Já jsem třeba měla na svém semináři dvě hodiny věnované mezinárodnímu komparativnímu výzkumu. Bylo pro mě překvapením, že to vlastně byla pro studenty úplná novinka, že pro ně existují nepřístupné partie, data mezinárodních komparativních výzkumů a myslím si vlastně, že ten vyučující by se mohl profilovat i tímhle směrem. Netěžit jen z toho, co už existuje, když může udělat něco nového.

Bitrich: Na jednu stranu jsem připraven oponovat myšlence, že nezkušený kvalitativní výzkumník by měl nutně ke své práci potřebovat zážitek z terénu. Na druhou stranu je kvalitativní výzkum založený na archivovaných datech natolik nová praxe, že je ještě náročnější než obvyklý postup. Pravděpodobně by to spolklo víc prostředků a víc osobní účasti než standardní výzkum. Nevím, jak je to v kvantitativním výzkumu. Přijde mi, že sekundární analýza je tam vlastně dost nelegitimní způsob práce. Kvantitativní metodologie je přeci postavená tak, že by člověk měl ještě před sbíráním dat formulovat očekávání toho, co v datech nakonec bude. Nevím, do jaké míry se v kvantitativním výzkumu rozvíjejí metodologické inovace, které archivace musí nutně spustit, pokud má být funkční. Myslím si, že archiv dat je rozhodně dobrý zdroj pro zpřístupnění výzkumu i lidem, kteří nemají dostatek prostředků. Na druhou stranu, spíš perspektivně v budoucnosti. Nemyslím si, že by to bylo řešení pro nejbližší dobu.

Vlachová: Tak já souhlasím, že výzkum je vlastně navázaný na problém, na hypotézu. Na druhou stranu je třeba určitý kvantitativní výzkum již hotov a účelem je naučit se takovým těm základům: Proč takový výběr a ne jiný? Jak konstruovat otázku, jak konstruovat škály? Vyložene to řemeslo. Mám ten pocit, že studenti někdy byli házeni do vody bez znalosti toho, jak se ty nástroje vůbec zpracovávají a jaké poznatky byly v metodologii udělány. Dělal se tam vlastní otázky, vlastní škály, měřily se nějaké věci, a když byl výzkum hotový, tak se třeba ukázalo, že to bylo špatně.

K čemu sociologie?

Skovajsa: Petr Kamberský mluvil o tom, že počinem české sociologie je třeba Keller, kterého lidé čtou a je to ještě pár dalších věcí, které pronikly na veřejnost. To nastoluje

otázku, jestli má sociologie chtít být něčím užitečná. Oč mohou sociologové opírat svůj pocit užitečnosti? Je úkolem sociologie reforma společnosti, jak si mohli myslet zakladatelé v devatenáctém století? Nebo je to disciplína, která je uzavřená sama do sebe, která se nějak reprodukuje generačně, kde my tedy uděláme nejlépe, když převzmemme způsob myšlení starší generace? Je v práci sociologů nějaký smysl, který jde nad studium, nad získávání grantů a vydělávání peněz?

Valentová: Chceme sdílet a chceme sdělovat. A já se trošku chápu jako takový mediátor, v tom kunderovském slova smyslu. Já něco zjistím a někomu, kdo by o to mohl mít zájem, to řeknu a možná to bude mít nějaký dopad.

Müller: Myslím, že toto sdělování má své meze tehdy, pokud tady nebude veřejnost, veřejnost vědců, kteří také budou vstupovat do veřejnosti v širším smyslu. Jde o to ustavit instituce, kde by se mohla taková veřejnost vytvářet. Mnohé z nich opravdu vznikají, zda budou také v tomto smyslu fungovat, zůstává otázkou.

Křížková: Na druhou stranu se dá polemizovat s tím, pokud chceme, aby naši práci nebo naše myšlenky nějakým způsobem ovlivnily společnost, že když my je budeme předávat, tak pořád musíme zodpovídat za to, že je stále musíme konfrontovat a prodiskutovávat s lidmi, kteří přece tomu tématu skoro vůbec nerozumí. Musíme jim umět pořád argumentovat. Nás samozřejmě také štvě, že musíme vysvětlovat a obhajovat své téma, musíme vysvětlovat ty úplné základy. Bez toho to přece nejde. Jinak bychom se vlastně jakoby uzavřeli do určité vědecké komunity. Musíme pracovat na obou stranách. Musíme pořád společnosti vysvětlovat, proč to děláme a proč je to důležité; úplný základ daného problému. Až pak můžeme jít do své specializace, která už je pro nás samozřejmě zajímavější, protože to téma si už budujeme dál, třeba teoretičtěji. Pak by naše práce vlastně nebyla k ničemu, kdyby tam ta konfrontace s lidmi, kteří dané téma nedělají, třeba se studenty z nižších ročníků, nebyla.

Bitrich: Už jsem mluvil o tom, že jsou dva žánry, jak diskutovat o své práci. Jednak probírat stavbu konkrétních argumentů s úzkým odborným publikem, a jednak práci legitimizovat vůči publiku širšímu. Pak je tu ještě prezentace sociologie vůči nejširšímu publiku, to znamená vůči lidem, kteří nemají sociologické vzdělání. Ta je bezesporu důležitá. Neměli bychom se na ni ale dívat tak, že je to úkol každého sociologa. To by nás mohlo paralyzovat a vedlo by to ke špatnému způsobu psaní. V ostatních vědách to funguje tak, že se někdo specializuje na popularizaci. Hledá mosty k širšímu publiku. I to je specifický žánr. A neměli bychom mít pocit, což tady několikrát v náznacích zaznělo, že každý musí dělat všechno. Sociologie musí být založená na dělbě práce. Někdo umí a někdo neumí psát popularizační články. Nemyslím si, že by to měla být záležitost každého.

Křížková: Ne, určitě ne každého. Ale pokud to téma opravdu nebudeme popularizovat, jako to tady několikrát zaznělo, pokud ho neprotlačíme do médií, tak si myslím, že už je skoro zbytečné ho dělat. Pak už to děláme jen pro sebe. Přece všichni máme snahu dostat na veřejnost výsledky naší práce.

Bitrich: Média přece nejsou jediný recipient sociologie. Jsou tu také další instituce, třeba vláda, ministerstva a mnoho dalších pracovišť, které mají zájem na tom, aby svoje praktické kroky měly o co opírat. Nejenom média.

Vlachová: A má vůbec sociologie řešit nějaké problémy? Já jsem spíše člověk, který se vyjadřuje, popisuje, analyzuje, přispívá k diskusi, ale v určitém momentu, když vidím, jak se někteří kolegové snaží o sociální inženýrství, tak mi lehce běhá mráz po zádech. Ne-

vím, až do jaké míry se sociologie má právě snažit o to sociální inženýrství. Domnívám se, že to už je úkolem někoho jiného.

Křížková: Společnost už měníme jenom tím, že něco vneseme do veřejné diskuse. To jsem měla na mysli. Nemíním tím to, že bych chtěla něco explicitně změnit ve společnosti, ale už to, že napíšeš nějaký článek, něco znamená a mění.

Skovajsa: Různá pojetí sociologie mohou oscilovat mezi sebestředným postojem, tím, že mne baví čist sociologické práce a bádat. Na druhé straně je vidění sociologie, která svět mění nebo společnost ovlivňuje. Pomáhá společnosti sama sobě lépe rozumět, případně umožňuje nově řešit její problémy. Upozorní na to, že určitý problém existuje a pomáhá ten problém řešit. Zřejmě nejsme natolik altruisty, abychom stále mysleli na to, jak naše výsledky společnost zlepší. Naše skutečné rozpoložení bude někde uprostřed mezi těmi dvěma extrémy. Co je tedy hlavní produkcí sociologa? Jsou to články v odborném tisku a knihy? Nebo je svým způsobem důležitým produktem sociologie i to, co napíší noviny a jak se v obecném diskursu odrazí to, co sociologové zformulovali předtím v diskursu teoretickém?

Müller: Myslím si, že obojí. Podle mě ty dva pohledy, který jsi předtím definoval, nejsou od sebe dobře analyticky oddělitelné. Ukazuje se, že poznávání skutečnosti, jak řekla kolegyně, vlastně skutečnost tím pádem zároveň přetváří. Tím chci říci, že v jistém smyslu ta otázka dává smysl.

Skovajsa: Děkuji vám všem, že jste vytrvali a přispěli tak ke zdárnému průběhu tohoto kulatého stolu.

Linie štěpení v České republice. Komparace národní úrovně s příkladem konkrétní lokality

**MIROSLAV NOVÁK
KLÁRA VLACHOVÁ**

Vydal Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, Praha 1,
fax + 420 2 2118 3250, e-mail prodej@soc.cas.cz

„Sociological Papers“ SP 01:8

Jednotlivé výtisky můžete objednat na výše uvedené adrese

Cena 68,- Kč (4 USD)

Shrnutí: Tato práce se věnuje testování přítomnosti a relevanci tří štěpících linií v prostoru voličů na národní a lokální úrovni. Testovanými liniemi jsou *ekonomický populismus – tržní liberalismus, libertarianismus – authoritarianismus a náboženství a morálka – sekularita a tolerance*. Zatímco pro analýzy na národní úrovni jsou používána data, která pocházejí z mezinárodních výzkumů a byla získána s použitím „mezinárodních škál“, pro analýzy na lokální úrovni jsou používána data ze specifického lokálního výzkumu a byla získána s použitím specifického instrumentu. Analýzy ukázaly, že na národní úrovni byly v roce 2000 relevantními (tj. rozdělovaly voliče do vzájemně odlišných skupin) dimenze *ekonomický populismus – tržní liberalismus* a *náboženství a morálka – sekularita a tolerance*, na lokální úrovni byla analýzami prokázána pouze relevance dimenze *ekonomický populismus – tržní liberalismus*. Dvojí původ škál umožnil i nepřímou komparaci reliability škál *ekonomický populismus – tržní liberalismus* a *náboženství a morálka – sekularita a tolerance*. Mezinárodní škály se v testech ukázaly být reliabilnější, otázka jejich validity v českém prostředí však zůstává otevřená.

Profily sociologických pracovišť

Zpráva o stavu české sociologie by byla neúplná, kdyby v ní chyběly informace o vědecké a pedagogické činnosti sociologů na nejrůznějších pracovištích. Zachytit tuto dimenzi české sociologie si dává za cíl nově vytvořená rubrika *Profily*. Redakce *Sociologického časopisu* oslovila nejrůznější nekomerční sociologická pracoviště s žádostí o vypracování jejich portréty. Požadované texty měly shrnout vývoj pracoviště od roku 1989 do současnosti (kde to bylo žádoucí, příběhy pracovišť mohly být uvedeny exkursem do dřívější historie) a informovat o aktivitách, které pracoviště vyvíjejí. Zprávu o sobě podávala pracoviště samotná, a to proto, aby výsledkem nebyl jen suše informativní přehled o institucích, personálním složení týmů a projektech, do nichž jsou zapojeny, ale živé zachycení různých podob, do nichž se česká sociologie rozvinula, včetně způsobů, jimiž jednotlivá pracoviště sama chápou své poslání. Jako první otiskujeme profil *Sociologického ústavu AV ČR*, který podává přehled o historii tohoto důležitého centra sociologického výzkumu v ČR a o jeho současném členění a zaměření jednotlivých týmů. Následuje zajímavý historický exkurs do vývoje *Masarykovy české sociologické společnosti*. Pokračují profily vysokoškolských pracovišť, na kterých je sociologie buď hlavním předmětem, nebo jedním z předmětů učitelského i badatelského snažení. Kromě informací o vývoji zavedených pracovišť zde čtenáři naleznou i profily nově se utvářejících středisek sociologické práce, případně pracovišť, kam se uchýlila sociologie na univerzitách nemajících vlastní katedru nebo oddělení sociologie. Je jistě potěšitelné, že těchto míst přibývá. Stejně potěšitelné je, že vznikají i další instituce věnující se sociologickému výzkumu. Nepřehlédnutelný je dnes již *Virtuální institut*, sdružující sociology zaměřené na biografické paradigma, a jím vydávaný časopis *Biograf*, jejichž profily rubriku uzavírají. Dodatkem snažícím se upozornit na velmi dynamickou a důležitou oblast sociologické práce je přehled komerčních sociologických agentur.

ms

Sociologický ústav AV ČR Praha

Zakladatelé československé sociologie, jimiž podle Inocence Arnošta Bláhy jsou T. G. Masaryk a E. Beneš [Bláha 1997: 33-74], ji spojili s demokracií a pozitivní vědou. Vývoj československé sociologie toto spojení prověřil: pokud oba tyto předpoklady existovaly, existovala a rozvíjela se i naše sociologie, byly-li potlačeny, vždy s nimi zanikla i sociologie.

Od doby zakladatelů české a slovenské sociologie obnovujeme nyní sociologii i její předpoklady počtvrté. Přestože jsme od čtvrtého počátku vzdáleni již více než jedno desetiletí, stále se potýkáme s různými deformujícími, zkrslujícími důsledky a vlivy období potlače-

ní. Některé, zejména ty, které se týkají naší reflexe a hodnocení, lze překonávat a korigovat jejich rozpoznáním. To je však možné pouze tehdy, nevytrhneme-li reflektované a hodnocené jevy z jejich kontextu a udržíme-li s nimi zpětnovazební interakci. To je aktuální zejména v tomto případě, kdy reflektujeme také vývoj naší sociologie a jejich institucí.

Nezkreslenou informací o instituci, jakou je Sociologický ústav AV ČR, není možné předložit bez přihlédnutí k jejímu kontextu, zejména historickému, s nímž ještě existují vazby i personální, i ke kontextu aktuálnímu. Pouze v takovém kontextu mohou být různá fakta osazena na jejich místa a jejich interpretace může být spolehlivá. Mnohé, třeba i zdánlivě nevýznamné dezinterpretace a nepřesnosti

získají svůj původní rozměr a význam teprve ve svém vlastním, v tomto případě historickém kontextu. A teprve v něm se kupříkladu ukáže, že Sociologický ústav nevznikl, ani nebyl založen v roce 1990, jak je často mylně uváděno a akceptováno, ale že byl v tomto roce po dvaceti letech opět obnoven. Tento nepatrný formulační posun mezi „vznikem“ a „obnovením“ však evokuje, nebo potlačuje podstatnou problematiku rehabilitace instituce, a také formálního zvládnutí či nezvládnutí této rehabilitace.

Pouze v příslušném kontextu je také možné rozpoznat a na pravou míru uvést obrazy, jimiž si minulý režim vylepšoval vizáž, i dnešní interpretace, které tyto obrazy neinformovaně přejímají. Jedním z nich je např. poměrně rozšířená, opakovaná představa, že v období normalizace byl Sociologický ústav sloučen s Filosofickým ústavem ČSAV. V historickém kontextu shledáme, že Sociologický ústav byl hned v prvním roce normalizace (1970) brutálně, se všemi důsledky, zrušen z ideologických důvodů (autor těchto řádků se zde většinou omezuje pouze na to, u čeho osobně byl, další obsahy paměti vyžadují ověření archivními i jinými materiály a nejsou proto uváděny) a že byl tehdejší Filosofickým ústavem opět se všemi důsledky spíše arizován (ve Filosofickém ústavu ČSAV, jako jeden z jeho útvarů, vznikla „Sociologická sekce“, v podstatě s novými lidmi). Komunistická strana opakovala svůj model likvidace sociologie pomocí zneužití filozofie, uplatněný již v roce 1949.

Mnohá polistopadová hodnocení sociologie šedesátých let často přímo přejímají hodnocení vizážístů normalizace, která zmenšovala viny normalizátorů tím, že sociologii šedesátých let hodnotila jako amatérskou (to byla „vědecká“ složka akademického hodnocení tehdejšími arizátory) či jako sociologii převlékačů kabátů (v tehdejší terminologii konjunkturní zrada marxismu, tj. ideologická a mravní složka tehdejšího hodnocení).

Přitom je nesporné, že obrozující se sociologie 60. let byla výsledkem i aktérem tehdejší, bez zahraničního zásahu již nezadržitelné imploze komunistického systému, obnovovala spojení s generací sociologů meziválečné republiky přeneseně i doslovně, protože mnozí z této generace ještě žili (Např. podstatná účast J. L. Fischera na nejžhavějším jednání mezo-

borového týmu pro reformu politického systému při Ústavu státu a práva ČSAV na Čeňkově pile v roce 1967, kde z jeho vstupů do debaty o demokracii a její možné podobě, bylo zcela zřejmé, že po zkušenosti s fašistickým a komunistickým korporativismem, nezbylo z jeho meziválečné korporativistické orientace naprosto nic. Přesto je s touto korporativistickou orientací dosud často spojován, protože ani zde nebyl čas uvést věci na jejich pravou míru.), a podobně jako po listopadu 1989 začínala své vědecké výsledky publikovat doma i v zahraničí, navázala intenzivní spolupráci se západními pracovišti i sociology a byla schopna participovat i v jejich projektech. Např. komparativní projekt Sidney Verby s participací Sociologického ústavu, který o několik let později, již zase bez československé sociologie, vyústil v jeho klasické dílo. Tento projekt i jeho autora tehdy do Sociologického ústavu uvedl prof. J. F. Triska ze Stanford University, který chtěl podle vlastního vyjádření při tomto jednání v Sociologickém ústavu „pro Československou sociologii udělat totéž co Zygmunt Brzezinski udělal pro sociologii Polskou“.

Československá sociologie tehdy neměla našich dnešních 12 let a nestačila se v náhle proměněných, svobodných podmínkách rozvinout. Svobodu šedesátých let generovaly silokřivky implodujícího systému a tato svoboda generovala další a další silokřivky imploze systému (O míře imploze systému např. svědčí jak formulace otázek, které bylo možné tehdy klást v dotazníku sociologických výzkumů, tak samotné odpovědi občanů na ně v autorově výzkumu „Postoje československých občanů k demokracii“ z května 1968, po okupaci ztraceném, po 31 letech nalezeném, zpracovaném a publikovaném v *Pracovních textech* Sociologického ústavu WP 99:8. Otázky i výsledky byly při zpracování nálezů pro novou generaci sociologů naprostým překvapením.). Svoboda tohoto období je dnes ve zpětném pohledu nedoceňována, protože chybí jeho nepolitická, neideologizovaná analýza. Zahraniční pohledy se tohoto zkrácení nedopouštěly. Z důvodů uvedených výše, i z důvodů udržování identitovné kontinuity v našem diskontinuítním vývoji, je nejvyšší čas na seriózní analýzu tehdejšího třetího zmrtvýchvstání naší sociologie. Tento text si však na cosi takového nemů-

že v žádném případě činit nárok. Je pouze aproximací a připomínkou určité, již se téměř ztrácející a zapomínané kontinuity Sociologického ústavu s minulostí, připomínkou a zasažením do kontextu u příležitosti evidování dosavadních výsledků čtvrtého zmrtvýchvstání naší sociologie.

Sociologický ústav šedesátých let

První Sociologický ústav byl založen k 1. 1. 1965 usnesením prezidia ČSAV ze dne 17. 6. 1964. Ředitelem byl prof. Miloš Kaláb, zástupcem ředitele byl frankofonně (nejen jazykově, ale i odborně sociologicky) orientovaný Zdeněk Strmiska (Emigroval po okupaci 1968 do Paříže, kde v oboru sociologie působí dodnes. Při obnově Sociologického ústavu v roce 1990 přicházel v úvahu jeho návrat a nástup do funkce ředitele ústavu. Vážně se touto myšlenkou zabýval, po seznámení s domácí kandidátkou Z. Strmiska tuto myšlenku opustil.), vedoucí oddělení obecné sociologie.

Návrh koncepce zřizovaného sociologického ústavu je datován 19. 8. 1964, vypracoval jej a prezidiu ČSAV předkládal Doc. Pavel Machonin, DrSc. Návrh byl opatrný a realistický. Byl formulován jako „předběžné vodítko po dobu dvou až tří let“. Po ukončení tohoto období, po vybudování ústavu, měla být „vypracována dlouhodobá zásadní koncepce“. Úvodní stránka se obligatorně hlásí k marxistické sociologii, akcentuje celostátní tematikou dělbu práce a týmovou formu práce v sociologii. Hlavním úkolem Sociologického ústavu má být základní vědecký výzkum klíčových otázek obecné sociologické teorie, sociologie socialistické společnosti, společenské vztahy v mezinárodním měřítku, kapitalistické společnosti i rozvojových zemí, rozvíjení sociologického výzkumu i metodologie, dějin sociologie a jedné nebo více konkrétních sociologických disciplín. V každé z těchto oblastí měly být zkoumány jen některé problémy klíčového významu.

Ústav profilelo pět směrů vědecko-výzkumné práce: 1) sociální struktura; 2) charakter současné epochy a sociální přeměny v kapitalistických a rozvojových zemích; 3) soudobé teorie; 4) výzkum metodologie a poskytování metodologické pomoci sociologickým výzkumům na jiných pracovištích;

5) rozvoj některé konkrétní sociologické disciplíny, již na základě předchozího úspěšného výzkumu sociálních podmínek religiozity byla sociologie společenského vědomí. K dalším rozvíjeným činnostem měla hned po založení patřit a) výchova vědeckých pracovníků (interní a externí aspirantura), b) evidence výzkumů a výzkumných pracovníků v sociologii, c) vytváření předpokladů pro koordinaci oboru, d) spolupráce se zahraničím.

Pro začátek bylo proponováno „nevelké pracoviště“, které se mělo postupně rozšiřovat. V prvním roce (1965) se počítalo se 30 pracovníky (15 vědeckých, 5 statistiků pro výzkumné metody, 7 pracovníků technických a pomocných, 3 administrativní). Počínaje rokem 1966 měla být budována tazatelská síť ústavu. Již v prvním roce existence ústav plánoval 8 interních aspirantů, po další tři roky, do roku 1968 se měl ústav rozšiřovat o 5 pracovníků a o 3 aspiranty ročně. V roce 1968 měl mít Sociologický ústav tolik pracovníků, kolik jich má ústav dnešní, jenže na rozdíl od současnosti to měli být pracovníci s plnými úvazky. V roce 1980 měl být ústavem s 99 pracovníky.

Pro začátek Sociologickému ústavu postalo 10 místností; pro první rok 1965 1 milion korun, 10 000 devizových jednotek pro socialistické státy, 10 000 devizových jednotek pro kapitalistické státy, 5 studijních pobytů v socialistických zemích.

Za rok, k 21. 10. 1965 tvořila výzkumnou organizační strukturu Sociologického ústavu následující oddělení: 1) obecné sociologické teorie, 2) sociologické metodologie, 3) sociologie kapitalistických společností a současného světového vývoje, 4) sociologie společenských skupin, 5) sociologie volného času, 6) teorie a sociologie náboženství. Připravovalo se ustavení útvaru vědeckých informací a pomocný útvar výzkumného úseku (fotografická a reprodukční laboratoř a počítačová složka. [Archív AV ČR, 001-250;1965-1970, příl. K č.j. 677/65] Sociologický ústav v roce 1965 koordinoval 6 pracovišť v problematice výzkumu sociální struktury a kooperoval se 17 sociologickými pracovišti v Československu.

V roce 1967, v materiálu zpracovaném Pavlem Machoninem „s využitím podkladů z „I. celostátní porady sociologů“ se pro předsednictvo ČSAV konstatuje, že: 1) financování

vědy a vysokých škol je nedostatečné, 2) že v rámci akademie jsou finanční prostředky „rozdělovány bez zřetele na společenské vědy“, 3) v rámci společenských věd pak „jsou upřednostňovány obory tradiční, jako jazykověda, politická ekonomie“ a jiné, 4) že „není přihlíženo k specifickým potřebám sociologie jakožto vědy, která v minulosti nemohla být pěstována a jež proto neodkladně vyžaduje velký rozsah základních investic“ a 5) že se „při rozdělování prostředků nedostatečně rozlišuje mezi obory, jež nepotřebují empirický výzkum, a obory, které jsou na tento výzkum a na využití statistiky, počítačích strojů a značný rozsah technických prací zcela odkázány.“ [Archiv AV ČR, 001-250;1965-1970, Čj 150/67, s. 12] Zde je kontinuita přítomnosti s minulostí zcela zjevná.

V únoru roku 1968 v materiálu nazvaném „Předběžná úvaha o rozvoji oboru do roku 1980“ pro kolegium filozofie a sociologie ČSAV ze dne 22. 2. 1968 ředitel Miloš Kaláb konstatuje, že dosud zůstává „nepokryta problematika sociologie politiky (Jedním z důsledků tohoto konstatování byl přechod autora těchto řádků do Sociologického ústavu z Karlovy univerzity – katedra sociologie medicíny, vedená Vojtěchem Tlustým – a Ústavu státu a práva ČSAV, kde působil v malém oddělení politické vědy a státovědy, vedeném Z. Mlynářem.), organizace a řízení“, i dějin sociologie, navrhuje vybudování sociologického archivu při Sociologickém ústavu a rozšíření oddělení obecné sociologie. Bylo třeba dobudovat a v činnost uvést operativní skupinu, která by připravovala a prováděla terénní empirické výzkumy.

Sociologický ústav a jeho pracovníci byli stále více pohlcováni opět se jednou otevírající historií, jejíž hektický rytmus příliš nepřál administrativnímu budování instituce a požadoval spíše okamžitý odborný výkon než jeho organizační a institucionální přípravu. V té době již pracovalo několik mezioborových výzkumných týmů, které odváděly pozornost i kapacity od budování instituce k výkonu samotnému. Skupiny pracující ve spojení s institucemi již vybudovanými byly v tomto okamžiku bezprostředně výkonnější. Rychlá realizace projektu výzkumu sociální struktury a publikace jeho výsledků v knize *Českosloven-*

ská společnost 1967, sociologická analýza sociální stratifikace týmem složeným většinou z externích spolupracovníků, který kolem původního Ústavu marxismu-leninismu Karlovy univerzity shromáždil jeho ředitel Pavel Machonin, uvedený závěr potvrzuje.

Kontinuita i rozdíly obou Sociologických ústavů jsou možná i při tomto povrchním a nepropracovaném náčrtu již dostatečně zřetelné. Obnovený Sociologický ústav při čtvrtém zmrtvýchvstání naší sociologie je dnes nesporně výkonnější než ústav tehdejší, existující prakticky pouze tři roky, do srpnové okupace Československa 1968, a to ještě s interferencí hektického osmašedesátého roku. Přestože ústav formálně trval ještě další dva roky, po okupaci bylo zřejmé, že je konec, neboť ústav přes původní formální zakládací proklamace, ostatně nikterak přesvědčivé, se zcela zřetelně nezakládal na marxismu-leninismu. Ve zbývajícím roce 1969 se jedni jeho pracovníci chystali do emigrace a vyjednávali si své destinace (Trhlina v železné oponě se uzavírala pomalu. Bylo to možné po celý rok 1969 a ještě v roce 1970.), jiní pracovali na své ideové konverzi a vyjednávali si jiné, domácí destinace, protože kdo dřív přijde, ten dřív mele a někteří se snažili dokončit a publikovat rozdělanou práci, která měla být minimálně pro příštích dvacet let tím nejlepším, co udělali.

Obnovení Sociologického ústavu počátkem roku 1990 potvrzuje, že sociologie jako společenská věda může existovat pouze v podmínkách svobody a demokracie.

Obnovený Sociologický ústav

Sociologický ústav byl obnoven počátkem roku 1990. Jeho počátečním personálním, infrastrukturním i prostorovým základem byla sociologická sekce Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV. Prvním ředitelem ústavu se stal Prof. Jiří Musil, zástupcem ředitele PhDr. Petr Matějů, prvním předsedou vědecké rady byl krátký čas Prof. Miloš Kaláb, ředitel Sociologického ústavu z šedesátých let. V prvních dvou letech své existence ústav prodělal podstatnou personální obměnu a proměnu badatelské a tematické orientace a rychlou modernizaci (elektronizace včetně předchůdce dnešního e-mailu, jímž byl tehdy bitnet). Do ústavu se vrátilo několik rehabilitovaných pracovníků Sociologického

ústavu šedesátých let, většina jich však zakrátko z ústavu odešla. Před uplynutím čtyřletého ředitelského mandátu, v roce 1993, Jiří Musil na svou funkci rezignoval a odešel do čela Středoevropské univerzity v Praze, kterou zakládal a vybudoval. Ředitelem ústavu se stal JUDr. Michal Illner (po dvě funkční období, do roku 2001), zástupcem ředitele PhDr. Lubomír Brokl, předsedkyní vědecké rady Ing. Alena Vodáková. Do dneška funkci předsedy vědecké rady postupně vykonávali: prom. mat. Milan Tuček, CSc., Doc. PhDr. Pavel Machonin DrSc. a Doc. PhDr. Lubomír Brokl. V polovině devadesátých let měl Sociologický ústav 51 pracovníků, z toho 24 vědeckých a 11 odborných.

Ředitelkou ústavu na období 2001-2005 je PhDr. Marie Čermáková, zástupkyní ředitelky PhDr. Zdenka Mansfeldová, CSc., vědeckou tajemnicí ústavu Mgr. Klára Plecítá-Vlachová, předsedou vědecké rady ústavu je Doc. PhDr. Lubomír Brokl, místopředsedou Milan Tuček, CSc. Ústav sídlí v Praze, od roku 1993 má detašované pracoviště v Ústí nad Labem. Sociologická knihovna ústavu je spravována společně s knihovnou Filozofického ústavu. Od roku 1998 ústav provozuje Sociologický datový archiv (SDA) a od počátku roku 2001 zabezpečuje a rozvíjí výzkum veřejného mínění v útvaru pracovně nazvaném Centrum pro výzkum veřejného mínění (CVVM). Výzkum veřejného mínění byl dosud náplní práce samostatných institucí, Institutu pro výzkum veřejného mínění (IVVM při Českém statistickém úřadu) a v 60. letech Ústavu pro výzkum veřejného mínění ČSAV (ÚVVM – Tento ústav s ředitelkou Ing. Zapletalovou obnovený v 60. letech navazoval – i personálně – na poválečnou instituci výzkumů veřejného mínění, která měla velmi vysokou mezinárodní odbornou prestiž a byla zrušena po únoru 1948.).

Badatelské zaměření ústavu

Obnovený Sociologický ústav je od počátku koncepčně založen na čtyřech profilujících badatelských směrech: ekonomická sociologie, sociální stratifikace, sociologie politiky a lokální a regionální problémy. Tři z těchto tematických směrů byly badatelsky proponovány již v ústavu šedesátých let, avšak nemohly již být pozitivně (normalizační Ústav pro filozofii a

sociologii ČSAV ve své „Sociologické sekci“ některá z těchto témat pěstoval negativně, jako kritiku buržoasní sociologie) realizovány.

Badatelský profil ústavu v devadesátých letech byl zaměřen na zkoumání transformace české společnosti po roce 1989. Ve své orientaci ústav akcentoval empirickými výzkumy podložené analýzy společenských změn a na nich založená teoretická zobecnění i identifikace specifík. Vzhledem ke komplexní povaze společenských změn ústav uplatňuje pohledy a přístupy různých společenskovědních disciplín (ekonomie, politická věda, sociální geografie a demografie). Hlavními tematickými směry výzkumné práce ústavu v devadesátých letech byly: 1) transformace politického systému, 2) změny sociální stratifikace, 3) proměny sociální struktury a modernizace, 4) sociální souvislosti ekonomické transformace, 5) lokální společenství a regionální diferenciacce, 6) postavení žen a rodiny ve společnosti, 7) demografické procesy, 8) sociální problémy podniku (výčet neobsahuje preference ani jiné kvalitativní pořadí jednotlivých směrů, je převzat z informační publikace „Sociologický ústav“, s. 6, z roku 1995, SOÚ Praha). Tato badatelská tematická struktura platí v podstatě dosud. Poslední směr byl v polovině devadesátých let zrušen, v roce 2001 bylo založeno téma veřejného mínění.

Uvedená tematická struktura však nevyčerpává badatelské tematické spektrum ústavu. V uplynulém desetiletí tato základní orientace obrůstala různými více či méně odvozenými tématy od uvedených základních směrů. Badatelský záběr ústavu se rozrůstal, diferencoval a přibývala i různá témata krátkodobá a specifická. Ústav měl na jedné straně vždy formulovanou svou badatelskou koncepci, průběžně však musel přihlížet i k doporučením pravidelných pětiletých mezinárodní evaluací výsledků své činnosti vnějšími experty. Ve své badatelské projektové tematizaci ústav také byl a stále je závislý i na orientaci a možnostech pracovníků, badatelských kapacit (vědečtí pracovníci mají termínované pracovní smlouvy a jejich prodloužení i termín doporučují či nedoporučují pravidelné komisionální atestace pracovníků), jimiž disponuje, na získaných i získatelných finančních prostředcích různých grantových projektů a grantových tematických soutěží,

jejichž zaměření ústav nemůže ovlivnit. To, v kontextu projektových strategií uplatňovaných pracovníky vůči grantovým agenturám s cílem získání prostředků pro výzkum, vedlo a vede k různým tematickým variacím, překrývání, avšak i vzájemnému doplňování badatelského úsilí.

Tato okolnost, společně se snahou o vyvolání maximální synergie badatelských činností, vedla v počátcích obnoveného ústavu k nastolení pružné týmové organizační struktury ústavu. Tento organizační princip sice bádání výslovně neuškodil, ale v organizačním badatelském kontextu Akademie věd i vědní politiky se v podstatě neosvědčil a ústav od něj po dvanácti letech ustupuje k pevné struktuře liniově řízených, relativně autonomních oddělení.

V roce 2001 byl naplněn jeden z nenaplněných cílů Sociologického ústavu šedesátých let vytvoření vlastní tazatelské sítě. Dnešní Sociologický ústav ji získal integrováním bývalého Institutu pro výzkum veřejného mínění (IVVM). Touto integrací ústav převzal jednak závazek v pokračování a zveřejňování pravidelných výzkumů veřejného mínění, jednak povinnost přizpůsobit tuto činnost badatelským nárokům Akademie věd a formulovat problematiku veřejného mínění jako zcela nový badatelský směr ústavu.

Touto integrací se ústav také rozrostl o více než deset pracovníků a přešel v AV ČR z kategorie malých ústavů k ústavům střední velikosti, početně dosáhl tří pětiny počtu pracovníků proponovaných ve výhledech Sociologického ústavu šedesátých let na rok 1980. Podle tabulkové administrativy (stanovení skutečného počtu je komplikován množstvím částečných úvazků různého rozsahu, zejména mladých pracovníků) má počátkem roku 2002 Sociologický ústav 61 pracovníků.

Předmětem činnosti ústavu nadále je a bude sociologický výzkum zaměřený na poznání současné společnosti moderními kvantitativními i kvalitativními analytickými metodami. Sociologický ústav realizuje jak jednorázová, tak opakovaná empirická šetření, komparativní výzkumy, výzkumy veřejného mínění, případové studie a sondy, přispívá k rozvíjení sociologické teorie a metodologie. Ústav využívá a v budoucnu bude využívat, přednosti, které mu poskytuje jeho badatelská tematická struktura

pro interdisciplinární přístup a týmový charakter práce. Týmová práce bude pokračovat prostřednictvím pružného vytváření účelových pracovních skupin z pracovníků různých oddělení. Jednotlivé týmy ústavu pracují nejen na národních projektech, ale jsou zapojeny i v zahraničních vědeckých programech. Zaměření vědecké činnosti bylo upřesněno a následně i schváleno ve výzkumném záměru ústavu „Sociologická analýza přeměn soudobé společnosti“ a uplatňuje se při řešení projektu badatelského výzkumu „Současná česká společnost a otázky evropské integrace“.

Vědecké výzkumné projekty

Projekty řešené v rámci Sociologického ústavu AV ČR (omezujeme se v podstatě na současné aktivity, jelikož úplnější výčet aktivit přesahuje kapacitu této informace) se v prvních letech zaměřily především na výzkum proměn české společnosti po roce 1989, a zejména na politickou, ekonomickou a sociální transformaci české společnosti. V současné době je výzkumný program ústavu tematizován následujícími badatelskými okruhy (v abecedním pořadí): gender a sociologie, lokální společenství a regionální problematika, sociologie politiky, sociální demografie, transformace sociální struktury a modernizace, změny sociální stratifikace, ekonomická sociologie, veřejné mínění jako sociální jev a společenská problematika pohraničí. Zvýšená pozornost je věnována vlivům evropského integračního procesu a působení globalizačních procesů. Spektrum společenskovědního výzkumu bylo rozšířeno o šetření názorů veřejnosti formou výzkumů veřejného mínění a studium obecných otázek tvorby veřejného mínění. Některé realizované výzkumné projekty mají komparativní charakter – zejména ve vztahu k evropským zemím.

Rozsah dvanáctileté dynamické činnosti ústavu přesahuje možnosti jejich prezentace v této informaci. Soustředíme se proto především na poslední rok 2001 a činnost v předchozích letech bude uváděna omezeně.

V roce 2001 bylo v různých fázích rozpracováno řešeno 22 projektů. Z toho 8 bylo podpořeno GA ČR, 2 projekty GA AV ČR, 3 projekty jsou řešeny v rámci Programu podpory cíleného výzkumu a vývoje AV ČR, 2 výzkumné projekty podporuje Ministerstvo škol-

ství, mládeže a tělovýchovy (MŠMT ČR), 1 projekt Ministerstvo práce a sociálních věcí (MPSV ČR), 6 projektů získalo podporu zahraničí, např. Evropské unie, Wissenschaftszentrum Berlin (WZB). V rámci mezinárodního programu International Social Survey Programme (ISSP) Sociologický ústav realizoval již desátý výzkum a dále reprezentuje ČR zapojením do prestižního programu European Social Survey. Sociologický datový archiv je napojen na partnerské mezinárodní instituce a kooperuje s nimi.

Ústav těsně spolupracuje s vysokými školami a společně s nimi řeší některé badatelské projekty. Ústav je nositelem grantového projektu GA ČR na leta 1999-2001 „Postavení pohraničí v regionálním rozvoji České republiky se zřetelem k zapojení ČR do evropských struktur“, na němž spolupracují čtyři vysoké školy. Dále je spolunositelem grantového projektu Přírodovědecké fakulty UK, katedry sociální geografie a regionálního rozvoje na leta 1999-2001, nazvaného „Regionální rozvoj a politika v kontextu evropské integrace.“

Dalším grantovým projektem GA ČR 2001-2003, řešeným společně s Fakultou sociálních věd UK, která je jeho nositelem, je projekt nazvaný „Dědictví komunismu“.

Na řešení vědeckých výzkumných projektů ústavu se v rámci vedlejších úvazků podílejí tři pedagogové z vysokých škol, z toho jeden jako vedoucí výzkumného týmu. Členy výzkumných týmů byl jeden student bakalářského programu, dva studenti magisterského programu a 16 doktorandů.

Výsledkem spolupráce s vysokými školami jsou společné empirické výzkumy a analýzy, společné semináře a práce na společných publikacích.

Komparativní projekty se zahraniční účastí zastřešované ze zahraničí

Sociologický ústav se dlouhodobě podílí na celé řadě aktivit souvisejících s mezinárodní spoluprací, z nich ve stručném přehledu uvedeme nejdůležitější.

– EC/TERC Project Towards a European System of Social Reporting and Welfare Measurement (cooperation, project coordinated by ZUMA Mannheim)

- Project Households, work and flexibility (2000-2002 5FP cooperation project coordinated by the Institute for Advanced Studies, Vienna)
- Value Systems of the Citizens and Socio-Economic Condition – Challenges from Democratization for the EU Enlargement (D. Pollack, European University Viadrina, Frankfurt-Oder, 5FP)
- European Public Space (5FP, International Center for Comparative Research in Social Science Vienna)
- Evropský sociální výzkum (ESF, 5FP, MŠMT – INGO)
- Project UNDP, Local Government Initiative, and The World Bank „Local Government and Fiscal Decentralization in Central Asia“

Vědecké výsledky v rámci mezinárodní spolupráce

Mezinárodní vědecká spolupráce přispívá zejména k získávání, vytváření a komparaci dat vztahujících se k nejrůznější problematice, která je specifická buď z hlediska zemí (regionů), nebo z hlediska sociologické metodologie.

Mezinárodní vědecká spolupráce je prostředkem pronikání pracovníků ústavu, zejména mladých, do vědeckých evropských a mezinárodních struktur. Ústav byl přizván k více než 20 novým podávaným projektům v rámci posledního kola 5. rámcového programu (z toho 10 akceptoval a účastní se jich).

Pracovníci ústavu v mezinárodním měřítku participují na významných vědeckých publikacích jako editoři, autoři kapitol či tematických bloků a dalších publikacích:

- Mansfeldová, Z., Müller-Rommel, F. „Czech Republic“. In: Cabinets in Eastern Europe, Ed. by Jean Blondel and Ferdinand Müller-Rommel. Houndmills: Palgrave. pp.62-72 (2001)
- Illner, M. jako spolueditor knihy spolu s Gorzelak Grzegorz, Éva Ehrlich, Lubomír Falfan: Central Europe in Transition (viz také Machonin P.) a „Regional Development in the Czech Republic: the 1993 Scenario Revised“ (2001)
- Houzvička, V. Wie Tschechen die Deutsche wahrnehmen. In: Roth K. (Hrsg.) Nachbarschaft-Interkulturelle Beziehungen zwischen

Deutschen, Polen und Tschechen. Münchener Beiträge zur Interkulturellen Kommunikation. Waxmann: Münster (N.Y./Berlin, pp. 76-116 (2001)

- na mezinárodních konferencích bylo realizováno 47 vystoupení (přednášky, referáty, vyžádané přednášky, příspěvky atd.).
- pokračovala mezinárodní spolupráce v rámci programu ISSP (celkem 38 zemí včetně ČR)

Badatelské týmy ústavu

Všechny výzkumné a vědecko-pedagogické aktivity ústavu aktivně zabezpečují a organizují jednotlivé badatelské týmy. Výše zmíněná připravovaná organizační proměna ústavu z týmové struktury na strukturu oddělení se bezprostředně nedotkne dosavadní badatelské a tematické struktury ústavu. (Pořadí dále uváděných týmů badatelské struktury ústavu je abecední.)

Centrum pro výzkum veřejného mínění (CVVM)

Tento tým je nový, vznikl v roce 2001 jako důsledek integrace bývalého IVVM do struktury Sociologického ústavu. Věnuje se především zabezpečení pravidelných výzkumů veřejného mínění formou omnibusových šetření (rozhovor s respondenty na větší počet obecných i aktuálních témat veřejného života) a šetří názory veřejnosti týkající se politických, ekonomických a obecných společenských témat. Výsledky šetření jsou pravidelně publikovány formou tiskových zpráv. Tento tým provádí také šetření pro potřeby ostatních týmů ústavu a pro externí subjekty s výjimkou politických či politicky angažovaných subjektů. Vedoucí útvaru je Ing. Adéla Seidlová. Pracovníky týmu jsou: Mgr. Alice Glasová, PhDr. Miluše Rezková, Ing. Jan Červenka, Mgr. Daniel Kunštát, Mgr. Jiří Vinopal, Alena Petrášková a Bc. Gabriela Šamanová.

České pohraničí

Tým je zaměřen na výzkum společenské problematiky v pohraničních oblastech v tematizaci: sociální změna, česko-německé vztahy, přeshraniční kooperace, sudetoněmecká otázka. Pozornost je věnována hodnocení současného stavu a možného vývoje spolupráce ČR a SRN v pohraničních oblastech. Na základě zkuše-

ností jednotlivých obcí a dalších empirických údajů jsou analyzovány formy přeshraniční spolupráce, možnosti jejich dalšího využití a hledány nové formy. Výzkum interních faktorů zahraniční politiky ČR systematicky a dlouhodobě sleduje specifické postoje obyvatel pohraničí k Německu a jeho roli v procesu přibližování České republiky k euroatlantickým strukturám. Vedoucím týmu je PhDr. Václav Houžvička. Pracovníky týmu jsou: Prof. ing. František Zich, DrSc., RNDr. Milan Jeřábek, PhDr. Quido Kastner, Mgr. Ondřej Roubal a Helena Gimenezová.

Současné projekty:

- Pracovní podmíněné migrace jako součást mezinárodního (přeshraničního) trhu práce ČR v kontextu evropské integrace
- Regionální identita obyvatel euroregionu Nisa
- Biografické identity obyvatel pohraničí – euroregion Nisa/Neisse (projekt SRN, ČR, Polsko)

Demografické chování obyvatelstva

Tým se zabývá studiem sociálních předpokladů a důsledků demografických procesů jak v obecné poloze demografické reprodukce, tak na úrovni konkrétního demografického chování obyvatelstva. Badatelským cílem je hodnocení vlivu nové sociální situace a nových hodnotových vzorců na reprodukční chování a na změny demografického chování obyvatelstva. Tým se v současné době zabývá výzkumem změn plodnosti a rodinného chování v souvislosti se současnou sociální transformací ČR (2001-2003). Vedoucí týmu je Doc. RNDr. Jitka Rychtaříková, CSc. V týmu pracují Mgr. Dana Hamplová a Mgr. Simona Vymětalová-Pikálková.

Současné projekty:

- Změny plodnosti a rodinného chování v souvislosti se současnou sociální transformací ČR

Ekonomická sociologie

Tým patří ke čtyřem základním, výše zmíněným pilířům badatelské struktury ústavu. Rozvíjí činnost v široké oblasti mezi ekonomikou a sociologií, od teorie po empirický výzkum, konkrétně v oblasti trhu práce, mzdové a příjmové diferenciace, ekonomických nerovností

a sociální politiky. Výzkum má komparativní rozměr, je založen mj. na spolupráci s „Luxembourg Income Study“ a také rozměr politicko-institucionální, který se opírá o kontakty se Světovou bankou, ILO, UNU/WIDER, UNICEF a dalšími mezinárodními institucemi. V rámci týmu působí jeho subtým socioekonomie bydlení, který je zaměřen na sociální aspekty bydlení, analýzu postojů k bydlení české populace, deskripci evropských systémů sociálního bydlení a příspěvků na bydlení s následnou aplikací efektivních nástrojů bytové politiky v českém prostředí. Vedoucím týmu je Doc. Ing. Jiří Večeřník, CSc. Dalšími členy jsou Mgr. Petra Štěpánková, a socioekonomii bydlení se věnují Ing. Mgr. Martin Lux a Ing. Petr Sunega.

Současné projekty:

- Households. Work and Flexibility. EU Fifth Framework Project 2000-2003
- Sociální aspekty bydlení českých domácností a jejich proměna v období transformace ve světle srovnávání se situací v zemích EU

Gender a sociologie

Hlavními tématy výzkumu jsou ženy na trhu práce, ženy ve vědě, genderové role v rodině, harmonizace práce a rodiny, muž v rodině, rovné příležitosti, mateřství a porodnictví, násilí na ženách, vytváření genderových identit a transgenderismus. Tým propojuje výsledky získané z vlastních výzkumů s teoretickým studiem dané problematiky a přispívá tak k analýze různých specifických otázek s genderovou problematikou. Účast na mezinárodních komparativních projektech významně přispívá k rozvoji vědeckého oboru gender studies, k budování feministické sociologické metodologie a k realizaci konceptu rovných příležitostí mužů a žen v ČR v kontextu evropské politiky. V roce 2001 založil tým jako jeden ze svých projektů Národní kontaktní centrum – Ženy a věda. Vedoucí týmu je PhDr. Marie Čermáková, kterou zastupuje Mgr. Alena Křížková. V týmu dále pracují PhDr. Hana Maříková, Mgr. Hana Hašková, Mgr. Marcela Linková, Mgr. Radka Radimská a Eva Nechvátalová.

Současné projekty:

- Aktuální otázky formování politiky rovných příležitostí mužů a žen v souvislosti s přípravou České republiky na vstup do EU

- Ženy v české vědě – pozice ženy ve strukturách AV ČR v letech 1953-2000
- Národní kontaktní centrum – Ženy a věda
- Životní strategie v české podnikatelské sféře 90. let
- Profese, ženy a rodinné soužití – rozdíly v názorech českých mužů a žen dvou věkových kategorií

Lokální a regionální problémy

Tento tým se zabývá lokálními a regionálními souvislostmi vývoje ve společnosti. Jedním z hlavních cílů jeho výzkumných aktivit je zjištění souvislosti mezi teritoriálně specifickými faktory – lokálními a regionálními – a formováním hodnot, postojů a politických orientací. V současné době tým pracuje na výzkumu vliv teritoriálně specifických faktorů na formování politických orientací voličů (Z. Vajdová) a na výzkumu regionálního rozvoje a politiky v kontextu evropské integrace (M. Illner). Vedoucím týmu je RNDr. Tomáš Kostecký CSc., členy týmu jsou JUDr. Michal Illner, PhDr. Zdenka Vajdová, Mgr. Daniel Čermák a Mgr. Jana Stachová, PhD.

Současné projekty:

- A European Public Space Observatory
- Vliv teritoriálně specifických faktorů na formování politických orientací voličů – analýza, metodologie, teorie

Sociální stratifikace

Tématem týmu sociální stratifikace je výzkum sociální struktury a jejích změn, zkoumá sociální nerovnosti a vnímání sociálních nerovností a sociální spravedlnosti, studuje relativní deprivaci a gratifikaci (vnímání sestupu a vzestupu na sociálním žebříčku). Předmětem badatelského zájmu týmu jsou i sociologická témata s přesahem do politické sociologie – formování politických názorů, postojů a hodnot svázaných se sociální stratifikací, volební chování (zejména sociálních skupin a tříd) a stranická identifikace. Kromě výzkumů úzce spjatých s těmito tématy připravuje tým sociální stratifikace v České republice také každoroční výzkumy z cyklu ISSP a první výzkum z cyklu ESS. Vedoucím týmu je Doc. PhDr. Petr Matějů, Dr., kterého v současnosti zastupuje Mgr. Klára Plecítá-Vlachová. Dále jsou členy RNDr.

Blanka Řeháková, CSc., Mgr. Martin Kreidl, Natalie Simonová a Mgr. Anna Čermáková.

Současné projekty:

- Evropský sociální výzkum – ESS
- Value Systems of the Citizens and Socio-Economic Conditions- Challenges from Democratization for the EU Enlargement
- ISSP 2002 a 2003 – rodina, národ v komparativní perspektivě; Modely vstupů do manželství

Sociologie politiky

Tým sociologie politiky se zabývá studiem základních procesů demokratického politického systému v desetiletí obnovení demokracie. Hlavními tématy výzkumu jsou vznik a stabilizace systému stran jeho podoba a současný charakter politických stran, působení nepolitické reprezentace zájmů v oblasti práce a kapitálu, fungování parlamentu a vznik, vývoj a zrání občanské společnosti. V současné době tým pracuje na projektech zaměřených na výzkum poslanců a senátorů Parlamentu ČR ve třetím funkčním období, české občanské společnosti, systému politických stran a budování Informačního a dokumentačního střediska o poslancích a senátorech Parlamentu ČR. Vedoucím týmu je Doc. PhDr. Lubomír Brokl a v týmu dále pracují PhDr. Zdenka Mansfeldová, CSc., Bc. Petra Rakušanová, Bc. Lukáš Linek a Mgr. Petra Šalamounová.

Současné projekty:

- Poslanci a senátoři Parlamentu ČR v jeho třetím funkčním období
- Informační a dokumentační středisko o poslancích a senátorech Parlamentu ČR
- České politické strany po deseti letech vývoje
- Democracy and Party Organization in Eastern Central Europe and European Political Elites in Comparison: the Long Road to Convergence

Sociologický datový archiv (SDA)

Data, zejména z kvantitativních výzkumů, jsou ukládána v nedávno vzniklém Sociologickém datovém archivu, který je zatím týmem technického charakteru, avšak s perspektivou vlastní badatelské specifiky spojené s archivováním dat a metodologickými otázkami. Jeho vedoucím je Mgr. Jindřich Krejčí a dále zde pracují

Jiří Lach a Yana Leontieva. SDA shromažďuje a zpracovává data v elektronické podobě, archivuje je a dokumentuje, a poskytuje odborné i laické veřejnosti pro výzkumnou a výukovou činnost. Aktuální informace o probíhajících výzkumech a archivovaných datech jsou zveřejňovány v čtvrtletním bulletinu SDA INFO, který tým vydává.

Současné projekty:

- Kvalita výzkumů volebních preferencí

Transformace sociální struktury

Tým transformace sociální struktury vznikl jako samostatný útvar tematickou specializací některých problémů sociální stratifikace vydělením z týmu sociální stratifikace. Zaměřuje se na zkoumání základních vývojových tendencí kulturních a sociálních změn společnosti v průběhu desetiletého trvání společenské transformace a vymezení charakteristik a strategií aktérů těchto změn. Vedoucím týmu je Milan Tuček, CSc., a v týmu dále pracují Doc. PhDr. Pavel Machonin, DrSc. (dodávka jeho vedoucí), RNDr. Lumír Gatnar, Doc. prom. fil. Miloš Havelka, CSc., Mgr. Pavlína Šťastná, Mgr. Jiří Šafr, Mgr. Jiří Černý, PhDr. Jana Duffková, CSc. a Mgr. Markéta Sedláčková. V současné době pracuje na výzkumu ekonomických a politických elit (L. Gatnar) a na výzkumu vytváření skupinových mentalit (M. Tuček a M. Havelka).

Současné projekty:

- Vytváření skupinových mentalit v České republice po roce 1989
- Role ekonomických a politických elit v transformaci české společnosti

Veřejné mínění jako společenský jev

Tým Veřejné mínění jako společenský jev je týmem novým. Vznikl jako důsledek integrace problematiky veřejného mínění do výzkumné struktury Sociologického ústavu a má reprezentovat a rozvíjet badatelsko výzkumnou stránku problematiky. Zaměřuje se na obecné otázky tvorby veřejného mínění, na specifikum české transformace v kontextu střední a východní Evropy, problematiku vytváření evropského veřejného mínění v kontextu rozšiřování EU, na vzájemný vztah mediální politiky, veřejného mínění a volebního chování občanů. Vedoucím týmu je PhDr. Eliška Rendlová, CSc.

V týmu dále pracují Bc. František Kalvas, Mgr. Tomáš Lebeda a RSDr. Ján Mišovič, CSc.

Současné projekty:

– Veřejné mínění v evropských souvislostech – informační a dokumentační středisko

Výsledky prováděných výzkumů jsou zveřejňovány ve vědeckých publikacích a v odborných časopisech v České republice i v zahraničí. Dílčí i konečné výsledky jsou prezentovány na seminářích, národních i mezinárodních konferencích. Jsou k dispozici orgánům státní správy, vzdělávacím institucím, vědecké obci, pedagogům a studentům, kteří s nimi mohou pracovat stejně jako s empirickými daty, která byla získána v rámci sociologických výzkumů.

Další aktivity ústavu

Akreditace doktorských studijních programů

Ústav uzavřel v září roku 2000 s Fakultou sociálních věd UK dohodu o spolupráci při realizaci doktorských programů v oborech sociologie a veřejná a sociální politika, která byla v roce 2002 akreditační komisí MŠMT schválena. Souběžně FSV UK začlenila šest pracovníků ústavu do svých oborových rad. Z těchto pracovníků se od podzimu 2001 tři podílejí na vedení doktorandů.

Pedagogické působení pracovníků ústavu na VŠ

Od obnovení ústavu se habilitovali čtyři pracovníci ústavu. Kromě získaných vědeckopedagogických titulů Doc. Řada pracovníků získala nové tituly PhD. či se k jejich získání připravuje. Pracovníci ústavu po celé období od jeho obnovení využívají své badatelské poznatky ve výuce na různých vysokých školách.

V roce 2001 vyučovalo na VŠ v letním semestru 10 vědeckých a odborných pracovníků ústavu, v zimním semestru 14 vědeckých a odborných pracovníků ústavu. Pracovníci ústavu vedli bakalářské práce (8), diplomové práce (23) a doktorské práce (7). Vědečtí a odborní pracovníci také zasedali u bakalářských a magisterských zkoušek (na FSV UK a PEF ČZU) a v komisi u přijímacích zkoušek k doktorandskému studiu (na FSV UK). Vědečtí a odborní pracovníci dále oponovali baka-

lářské a magisterské práce (na FSV UK) a byli členy komise pro obhajobu diplomových prací (na UJEP).

Vzájemné členství ve vědeckých a pedagogických orgánech

Pracovníci ústavu byli členy Akademické rady Vysoké školy finančně správní, členy vědeckých rad dvou vysokých škol (Masarykovy univerzity v Brně a Univerzity Karlovy Vary) a tří fakult (Fakulty sociálních věd UK, Přírodovědecké fakulty UK a Fakulty sociálních studií MU). Dále byli členy oborových rad na Fakultě sociálních věd UK. Pedagogové ze čtyř fakult (z Filozofické fakulty UK, Fakulty sociálních věd UK, Přírodovědecké fakulty UK a Fakulty sociálních studií MU) byli naopak členy vědecké rady ústavu a jeho atestační komise.

Participace ústavu v různých institucích a organizacích

Sociologický ústav je členem zahraničních asociací International Political Science Association (IPSA), European Consortium for Political Research (ECPR), European Consortium for Social Research (ECSR). Je zapojen ve výzkumných programech International Social Survey Programme (ISSP) a European Social Survey (ESS). Oba týmy výzkumu veřejného mínění (CVVM a badatelský tým „Veřejné mínění jako společenský jev“) jsou zapojeny v Central European Opinion Research Group (CEORG) a jsou členy World Association for Public Opinion Research (WAPOR). Sociologický datový archiv je členem Council of European Social Sciences Data Archives (CESSDA).

Ústav spolupracuje s akademickými pracovišti – zejména vysokými školami – v České republice i v zahraničí, hostí zahraniční stážisty a pořádá významná vědecká setkání s mezinárodní účastí.

Vydavatelská činnost ústavu

Nově zřízeným pracovištěm ústavu je Tiskové a ediční oddělení. Vedoucí tohoto oddělení je Mgr. Jitka Stehlíková. Dále zde pracují PhDr. Jiří Voženilek, Jiří Hrabec a Petra Řežábková. Oddělení slouží vydavatelským záměrům ústavu, zajišťuje public relations a prezentaci činnosti ústavu. Oddělení se stará o kontakt

s médií, organizování tiskových konferencí, kulatých stolů, dnů otevřených dveří, vydávání tiskových zpráv, sjednávání kontaktů s novináři a archivaci tiskových materiálů. Hlavní náplní činnosti oddělení je však vydavatelská a ediční práce, která zahrnuje vydávání periodik *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, *Data&Fakta*, *Sociologické texty – Sociological Papers*, *Historická demografie* a rovněž vydávání ústavních publikací.

Sociologický časopis/Czech Sociological Review, ISSN 0038-0288, vydávaný Sociologickým ústavem AV ČR, je jediným akademickým sociologickým časopisem vydávaným v České republice, který je impaktován ISI, a je tak citován v *Current Contents/Social&Behavioral Sciences*, v počítačové databázi *Social SciSearch* a v aktuálních oznámeních *Research Alert*. Tento časopis je vědeckým periodikem s více jak třicetiletou historií. Obsahově pojímá celou šíři sociologické problematiky a jejích teoretických konceptů, metodologií a mezioborových vazeb. Kromě teoretických disciplín souvisejících s moderní společností, s rozvojem oboru a jeho dějinami, přináší výsledky empirických výzkumů českých akademických a univerzitních sociologických pracovišť, esejistické a studentské práce a recenze české i zahraniční literatury. Autorské zázemí tvoří jak čeští sociologové, tak i řada zahraničních spolupracovníků předních jmen. Všechny články jsou anonymně recenzovány význačnými českými i zahraničními odborníky. Časopis vychází každé dva měsíce, a to čtyři čísla v češtině s anglickými abstrakty a shrnutími, dvě čísla jsou pod hlavičkou *Czech Sociological Review* vydávána anglicky. K tomu účelu pracují při redakci dvě redakční rady. Šéfredaktorem českého vydání je Mgr. Marek Skovajsa, M.A. Šéfredaktorem anglického vydání je Doc. Ing. Jiří Večerník, CSc. Výkonnou redaktorkou je Jitka Stehlíková.

Historická demografie je sborník v oboru historické demografie a sociologie. Jednotlivé příspěvky jsou věnovány historickodemografickým a historikosociologickým tématům, otázkám populace, zprávám o literatuře historické demografie, informacím o seminářích a konferencích uskutečňovaných na oborová témata. Pozornost je přednostně zaměřena na daná témata v kontextu české společnosti a na

původní práce o populačním vývoji českých zemí. Sborník vychází jednou ročně od roku 1976 v Sociologickém ústavu AV ČR za podpory Akademie věd České republiky a je určen odborným i laickým zájemcům o populační vývoj českých zemí. Články jsou v českém jazyce, některé svazky jsou vydávány také v angličtině, francouzštině nebo v němčině. Výkonnou redaktorkou je RNDr. Ludmila Fialová, CSc.

Sociologické texty – Sociological Papers (do roku 1999 *Pracovní texty – Working Papers*) jsou ústavní edicí, kterou vydává Sociologický ústav AV ČR již od roku 1989. Jedná se o studie zaměřené na výsledky projektů řešených výzkumnými týmy nebo jednotlivými pracovníky ústavu. Od vzniku edice vyšlo více než 100 odborných studií, z toho 38 anglicky. Od roku 1997 je každá studie opatřena anglickým a německým abstraktem a summary. Seznam všech dosud vydaných prací (včetně abstraktů a summary) je možné najít na webových stránkách ústavu pod odkazem na tiskové a ediční oddělení Sociologického ústavu. Redakční radu tvoří PhDr. Marie Čermáková (předsedkyně), PhDr. Zdenka Mansfeldová, CSc. a Mgr. Klára Plecítá-Vlachová. Výkonným redaktorem je Jiří Hrabec.

Na webových stránkách Sociologického ústavu vychází bulletin *Data & Fakta*, který shrnuje aktuální informace a poznatky z výzkumů uskutečňovaných v Sociologickém ústavu.

Lubomír Brokl

P. S. Poděkování za spolupráci na tomto textu náleží kolegyním Z. Mansfeldové, M. Čermákové a K. Vlachové.

Jelikož text tohoto charakteru nelze dobře připravit bez velmi důkladné heuristické přípravy, kterou nebylo možné podstoupit, autor prosí čtenáře, aby text přijali jako aproximaci k látce i tématu. A to zvláště v jeho historizujících polohách, kdy se autor po konzultacích s kolegy a po probírání některých dostupných, neúplných pramenů, opírá o vlastní paměť a vlastní dokumentaci. Autor se předem omlouvá za více než pravděpodobné nedostatky, nepřesnosti, různá opomenutí i zkrácení, která nejsou produktem manichejských úskoků a aktivního překrucování pravdy, nýbrž pouze pasivním nedostatkem dobré, vyčerpávající heuristické práce a z toho plynoucích autorových omeze-

ných znalostí na jedné straně i případných nepřesných vzpomínek na straně druhé. Druhou stranou této omluvy a vysvětlení je žádost čtenářům tohoto textu o zpětnou vazbu, o jejich připomínky, znalosti, vzpomínky a interpretaci, za něž autor také předem děkuje. Zejména období spojené s třetím zmrtvýchvstáním československé sociologie a Sociologickým ústavem šedesátých let se již s konečnou platností stává historií, jíž by bylo možné vhodným způsobem připomenout při čtyřicetiletém výročí založení Sociologického ústavu (1965- 2005)

Sociologický ústav AV ČR, pracoviště Ústí nad Labem

Politický zvrat, k němuž došlo v roce 1989 v Československu a dalších zemích tehdejšího sovětského bloku zahájil proměnou geopolitického rámce uspořádání střední Evropy proces kontinuálních změn, které zasáhly ekonomiku (obnova tržního hospodářství), politický systém (pluralitní demokracie) i sociální oblast (změny v sociální struktuře).

Od počátku transformačního procesu bylo zřejmé, že oblasti českého pohraničí budou zvýšenou měrou vystaveny působení všech transformačních faktorů včetně přeshraničních vlivů. Vytváření uzavřených vojenských prostorů prohlubovalo okrajovost území (negativní znaky okrajovosti území byly v úseku hranice s někdejší západní Německem dále zvýrazněny souborem opatření vojenského charakteru (tzv. hranice dvou světů), které podporovaly zhoršenou dostupnost území z hlediska dopravní infrastruktury a snižování hustoty osídlení. S oblastí západního příhraničí se zacházelo jako se zónou příštího očekávaného ozbrojeného konfliktu mezi Východem a Západem), kterou dále zesiloval faktor poválečného odsunu německy mluvícího obyvatelstva. Negativní roli sehrál rovněž proces socializace, který neumožnil zformování střední třídy a prohloubil tak mezeru v sociální struktuře pohraničních oblastí.

Ve zcela obecné poloze charakterizuje pohraničí periferní poloha ve vztahu k centru, v našich podmínkách zpravidla specifické přírodní a klimatické podmínky (velký podíl

Kontakt

Sociologický ústav AV ČR

Jilská 1, 110 00 Praha 1

tel.: +420 2 2222 1753, 2118 3111 (provolba),

fax: +420 2 2222 0143, e-mail: socmail@soc.

cas.cz, URL: <http://www.soc.cas.cz>

Ředitelka: PhDr. Marie Čermáková,

e-mail: cermako@soc.cas.cz

Zástupkyně ředitelky: PhDr. Zdenka Mansfeldová, CSc.,

e-mail: mansfeld@soc.cas.cz

horských oblastí), ale také socio-kulturní diskontinuita (populačního vývoje i osídlení) způsobená poválečnou směnou obyvatelstva. Osidlovací procesy pohraničních území po odsunu Němců probíhaly značně nerovnoměrně, což mělo nepříznivé důsledky jednak pro strukturu a hustotu osídlení pohraničních oblastí, jednak to vytvořilo méně příznivou (až na výjimky některých měst jako Liberec) sociální a vzdělanostní strukturu.

Procesy formování nového českého obyvatelstva v pohraničí byly navíc deformovány důsledky kolektivizace zemědělství, socializace drobného podnikání a s tím spojenými politickými zásahy do územní celistvosti (například administrativně správní reforma z roku 1960). Některé části pohraničních území se dodnes potýkají s následky těchto vlivů (např. Šluknovský výběžek, Krušné hory, Tachovsko aj.). Například ještě obtížněji a pomaleji než v celku české společnosti se zde obnovuje střední třída, jejíž schopnost vytvářet a podporovat kontinuitu a dynamiku vývoje společnosti představuje v podmínkách pohraničí cenný a potřebný faktor sociální i národní stability. Tyto a další souvislosti transformačních změn a zahraničních vlivů v pohraničí je potřebné z vědeckých i praktických důvodů systematicky zkoumat.

Již v průběhu roku 1990 byl v rámci tehdejšího Sociálně ekonomického ústavu ČSAV v Ústí nad Labem zformován výzkumný projekt *České pohraničí v procesech evropské integrace*, který reflektoval jednak historickou dimenzi vývoje pohraničních oblastí, jednak nejnovější trendy, k nimž vedle transformace ekonomiky a politického systému v podmínkách česko-německého pohraničí zejména patří

důsledky rozvíjejících se přeshraničních styků (včetně aktivit některých skupin odsunutých Němců). Přeshraniční vztahy jsou součástí spontánních integračních procesů a významnou měrou modifikují roli území nejen ve vztahu k vnitrozemí, ale v tomto případě také směrem k sousedním státům SRN a Rakousku a celé Evropě. Od počátku práce týmu bylo území výzkumného zájmu (pohraničí) vymezeno jako území okresů bezprostředně přiléhajících se státní hranici Německa a Rakouska. Jde většinou o území, kde v poválečném období došlo k úplné, nebo podstatné *směně obyvatelstva a z ní plynoucí diskontinuitě populačního vývoje a osídlení*.

V první etapě let 1990 až 1991 působení týmu *Pohraničí* zahrnovaly výzkumné aktivity rovněž česko-rakouské pohraničí. Později se výzkum z kapacitních důvodů soustředil jen na pohraniční oblasti sousedící s německými spolkovými zeměmi, Saskem a Bavorskem. Zde se jako projev přeshraniční spolupráce postupně ustavily euroregiony Nisa/Neisse/Nisa (trilaterální sdružení, v němž je zastoupena česká, německá a polská strana), Labe/Elbe, Krušnohoří/Erzgebirge, Chebsko/Eggenstein a Šumava/Böhmerwald/Mühlviertel. Vzdor *teritoriální redukci tématu pohraničí* zůstává záběr týmu rozsáhlý s ohledem na délku společné hranice ČR-SRN, která činí 1000 kilometrů a představuje nejdelší společnou hranici Německa s kterýmkoliv sousedním státem. V této počáteční fázi výzkumu navázal tým *Pohraničí* užší spolupráci s katedrou hospodářské geografie Univerzity v Bayreuth (Prof. J. Maier) a podílel se na řešení mezinárodního projektu *Analýza vazeb mezi severním Bavorskem a západními Čechami* (část Postoje obyvatel Chebska k Němcům).

V roce 1993 byl v rámci transformace někdější Československé akademie věd na Akademii věd České republiky zrušen Sociálně ekonomický ústav ČSAV v Ústí nad Labem a při závěrečném hodnocení bylo doporučeno vedením Akademie věd zachovat výzkum pohraničí jako jedinou část jeho programu. Vzhledem k obsahové návaznosti na výzkum regionální problematiky a společenskou potřebu výzkumu česko-německých vztahů nabídlo vedení Sociologického ústavu AV ČR začlenit ústecké pracoviště do struktury ústavu a přispě-

lo tak k zachování výzkumného programu, který později získal na významu v širším kontextu česko-německých vztahů.

V letech 1993-1995 byl v rámci tohoto pracoviště řešen projekt GA ČR *České pohraničí v procesech evropské integrace*. Zkoumány byly sociální změny vyvolané pádem železné opony a otevřením vůči sousednímu Německu a světu vůbec, což přineslo významný růst sociálních kontaktů jak na občanské úrovni (neinstitucionalizovaná podoba), tak růstu kontaktů formalizované spolupráce institucí, orgánů státní správy a samosprávy, měst, obcí, ustavení euroregionů apod.

Ukázalo se, že vývoj pohraničí podmiňuje přetrvávající nerovnoměrná ekonomická struktura ale také například špatná dopravní dostupnost komplikuje proces propojování příhraničních územních systémů sousedících zemí. Projekt rovněž upozornil na prokazatelnou nerovnost sociálních systémů a vazeb, které signalizují zhoršenou kompatibilitu a bariéry v řadě ukazatelů. Na občanské úrovni je to především relativně malá jazyková vybavenost, výrazně nižší parametry české životní úrovně v relaci ČR/SRN, ale také negativní působení *historické paměti* charakterizované pojmy *okupace a odsun*. Dílčí sondy naznačují pozitivnější postoj společenských elit vůči Německu, přestože v zásadních aspektech vzájemných vztahů (např. názor vliv Německa na integraci ČR do západoevropských struktur) se postoje elit a občanů do značné míry shodují.

Ve druhé polovině devadesátých let se zformoval výzkumný program týmu *Pohraničí* do následujících obsahově provázaných bloků, které zůstávají i v současnosti jeho *výzkumným záměrem*, byť s určitými modifikacemi danými aktuálním vývojem vnějšího i vnitřního rámce pohraničních oblastí (vstup ČR do Evropské unie, nové územně správní uspořádání státu aj.). V obecné podobě lze tento záměr členit následovně:

– *Změny sociální struktury* (včetně její historické dimenze – vysídlení německy mluvících obyvatel pohraničních oblastí po roce 1945), procesy vytváření nového přeshraničního občanského společenství na lokální a regionální úrovni, nositelé přeshraničních vazeb, vznik nových sociálních skupin (*pendleři*, podnikatelé), důsledky sociální dife-

renciace. Z hlediska formování sociální struktury daného území jsou významné studie *příběhu osidlovacích procesů*, které následovaly po transferu německy mluvících obyvatel, který byl v zásadě uzavřen koncem roku 1946. Detailní pohled na proces osidlování v konkrétních historických podmínkách vybraných *mikroregionů* poskytuje možnost hlouběji charakterizovat vztahy mezi Čechy a Němci v oblasti takzvané "vnitřní" etnické hranice (okraj původně jazykově smíšeného území přiléhající k oblastem vnitrozemí) v předválečném období.

- *Změny v území* zahrnující důsledky otevření hranic, ekonomickou restrukturalizaci pohraničních oblastí s důrazem na problematiku starých průmyslových regionů (Severočeské hnědouhelné pánve event. Podkrušnohoří), vytváření *přeshraničního trhu práce*, důsledky přílivu zahraničního kapitálu a sociální důsledky nových ekonomických aktivit.
- *Změny v postojích a myšlení obyvatel* pohraničí zahrnující specifiku hodnotových a postojových struktur, proces formování etnické tolerance, národního vědomí a identity, interetnické vztahy a specifiku postojů k Německu.

V zásadě lze říci, že zaměření výzkumné práce a projektů současně vyjadřuje určitou vnitřní specializaci přístupu k tématu pohraničí, z níž se rovněž odvíjí metodika a obecný koncept práce. Postupně se v týmu vyhranily tyto aspekty problematiky pohraničí formující témata i zaměření týmu: sociologicko-historický, politologický a geograficko-ekonomický.

Dalším příspěvkem ke zkoumání vztahů obyvatel pohraničí k fenoménu německého sousedství byl tříletý projekt (1997-1999) Ministerstva zahraničních věcí ČR *Reflexe sudetoněmecké otázky a postoje obyvatelstva českého pohraničí k Německu* (řešitel V. Houžvička). Výzkum přinesl poznatky o aktuální podobě historické paměti, obsahující mimo jiné faktor historické zátěže aktuálních česko-německých vztahů (vnímání tzv. sudetoněmecké otázky) a zachytil okolnosti i dynamiku formování postojů k Německu jako spojenci v Severoatlantické alianci a vlivnému aktérovi evropských integračních procesů. Výstupy projektu byly bezprostředně využity jako argumenty podporující stanovisko české strany

při dojednávání obsahu česko-německé Deklarace.

V letech 1998-2000 byl s podporou GA ČR řešen projekt *Nositelé přeshraniční spolupráce na česko německé hranici* (řešitel F. Zich), zaměřený na poznání spontánních přeshraničních vazeb česko-německé spolupráce na občanské úrovni. Na základě empirických šetření dospěl k závěru, že vztahy mezi lidmi a institucemi v přeshraniční dimenzi vztahů ČR a SRN nemají dosud dostatečně konzistentní podobu a tvoří nadále pouze volné „*přeshraniční společenství*“. Pozitivní je trend rostoucí frekvence osobních kontaktů a jejich postupná proměna v pevnější sociální vazby. Výstupy formulovaly některé faktory stimulující nebo komplikující vytváření přeshraničních vazeb. Charakterizován byl sociální typ „*nositel přeshraniční spolupráce*“.

Při realizaci dlouhodobého projektu (1999-2001) *Postavení pohraničí v regionálním rozvoji České republiky se zřetelem k zapojení ČR do evropských struktur* (řešitel M. Jeřábek) byl tým *Pohraničí* koordinátorem pracovního sdružení akademických institucí, jež se na realizaci podílely (geografická pracoviště univerzit v Plzni, Praze, Brně, Ostravě a Ústí nad Labem). Výzkum poskytl systematické komplexní posouzení jednotlivých faktorů ovlivňujících *dynamiku územního rozvoje* všech pohraničních oblastí České republiky se sousedními státy, jejich demografické charakteristiky, úroveň zátěže životního prostředí, strukturu a ukazatele vývoje trhu práce, dopravní infrastrukturu včetně budování hraničních přechodů aj. Projekt byl realizován s podporou grantu MZV ČR a posléze GA ČR.

Na sledování konkrétního vývoje na takzvané *vnější hranici Evropské unie* se zaměřil projekt *Pohraničí jako prostor zprostředkování*, realizovaný v česko-saském pomezí v letech 1997-99 za spolupráce partnerů z Drážďan. Tentokrát se cílovou skupinou výzkumu stali starostové obcí a jejich názory na úroveň a formy česko-německé spolupráce na komunální úrovni. Posouzeny byly rovněž přeshraniční projekty v různých oborech napomáhající vzájemnému porozumění a umožňující vytváření trvalé sítě kontaktů (*networking*).

Zcela novou dimenzi vzhledu do problematiky pohraničí přinesl mezinárodní projekt

Biografické identity obyvatel euroregionu Nisa /Neisse koncipovaný a vedený prof. P. Alheitem z Univerzity v Göttingen. Cílem trilaterálního německo-česko-polského mezinárodního projektu využívajícího kvalitativní techniky výzkumu je *multigenerační srovnání* převratných historických událostí a jejich odrazu v individuálních osudech obyvatel území, které bylo intenzivně vystaveno sociálním důsledkům politických změn (posuny hranic, vysídlení Němců, přesídlování Poláků a Čechů, změny občanství, politické represe aj.) Výzkumné práce byly zahájeny v roce 2000. V současné době jsou k dispozici dílčí národní výstupy směřující ke komparaci získaných poznatků, které umožní dospět k poznání rysů národní identity i jednotlivých národních mentalit a jejich projevů ve specifických podmínkách dotyku okrajových území tří států ČR, SRN a Polska (Trojzemí/Dreiländereck – prostor euroregionu Nisa). Výzkum bude dokončen společnou mezinárodní publikací v rámci řešení projektu GA ČR *Regionální identita obyvatel euroregionu Nisa* (2002-2003, řešitel F. Zich).

V roce 2002 se rozšířil – opět ve spolupráci s dalšími akademickými geografickými pracovišti – vědecký záměr týmu *Pohraničí o téma Pracovní migrace obyvatelstva jako součást mezinárodního (přeshraničního) trhu práce* (řešitel M. Jeřábek).

Na významu získává tento faktor jednak v důsledku globalizačních procesů obecně, dále potom specificky v podmínkách Česka a českého pohraničí, kde se toto území uplatňuje jako cílové, tranzitní i zdrojové. Projekt vychází z očekávaného procesu postupného propojování s ekonomikami sousedních států, především Německa. Tento trend přímo ovlivní

sociální strukturu pohraničních oblastí (ale také zaměstnanecké chování v daném území) a bude akcelarovat zejména po vstupu České republiky do Evropské unie.

V teoretické oblasti pokračuje průběžně rovněž úsilí o vypracování „celostního“ obrazu fenoménu pohraničí zaměřené hlavně na hlubší poznání etnických stereotypů v konkrétních podmínkách teritoriální blízkosti a kulturní difference českého a německého prostředí. Pozornost se zaměří rovněž na problémy sociální koheze, etnické/národní identity jednotlivých sociálních skupin a průběh „postmoderní“ fáze formování lokálních společenství pohraničních území českých zemí (etnický klid, sociální a ekonomická dynamika okrajového území, postupné vyrovnání či prohlubování rozdílů mezi centrem a periferií).

Tým *Pohraničí* průběžně vstupuje do vazeb mezinárodní spolupráce s řadou akademických pracovišť a spolupracoval na projektech univerzit v Cambridge, Birminghamu, Gifu, Mnichově, Wroclawi, Erfurtu, Drážďanech, Chemnitz a Bayreuthu. Významnou součástí aktivit týmu je výuka předmětů sociologie, politologie a geografie na fakultách Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem.

Václav Houžvička

Kontakt:
Sociologický ústav Akademie věd ČR
Pracoviště Ústí nad Labem
Stříbrnické nivy 2, 400 11 Ústí nad Labem
tel. +420 47 2772 754
e-mail usti@soc.cas.cz
www stránky: <http://www.soc.cas.cz/sou/cleneni/usti-f.htm>
Vedoucí: PhDr. Václav Houžvička
e-mail houzvick@soc.cas.cz

Peripetie Masarykovy české sociologické společnosti (nejen v letech 1989-2002)

Ačkoliv úkolem tohoto informativního textu je zpráva o činnosti *Masarykovy české sociologické společnosti* v posledních deseti letech, lze se jen obtížně obejít bez orientačního pohledu do minulosti – a není to dáno jen osobní „historickou obsesí“ autora: minulost umožňuje srovnání, zneklidňuje, nabádá a kárá, ale sou-

časné uvádí na pravou míru zbytečně traumatické pocity, jež se nás občas zmocňují, srovnáme-li v paměti (a bez pohledu do pramenů) „zlatá léta“ minulá s pochmurnou současností a ještě temnějším výhledem do budoucna.

Nutný pohled na léta minulá

Sdružení sociologů do jakési profesionální obce (či tradičněji řečeno – „komory“) počíná rokem 1925, kdy byla v lednu z iniciativy Emanuela Chalupného ustavena *Masarykova*

sociologická společnost, jejímž prvním předsedou se stal první profesor sociologie na Univerzitě Karlově Břetislav Foustka. Společnost pořádala přednášky, besedy a setkání na témata velice různorodá, ale zdá se, že vždycky zajímavá: J. L. Fischer přednášel na téma Společnost třídní či beztřídní, Karel Galla O součinnosti sociologie s naukami náboženskými, Jindřich Frohmann O nábytku jako výtvaru sociologickém a uměleckém... atd. Společnost vykračovala také do veřejnosti – v roce desítky let československé státnosti, v roce 1928, uspořádala cyklus přednášek *Otázky moderní sociologie*, který byl pozoruhodným dokladem tehdejší podoby sociologie „abstraktní“ (téma: sociální instinkty, skupiny, životní cyklus, vývoj národů, pojetí pokroku a základy sociální patologie) a „konkrétní“ (mužství a ženství ve společnosti, sociologie rodiny, problém homosexuality, sociologie náboženství, morálky, umění, národa, novin a rozhlasu, veřejného mínění, ale také vůdcovství, lidské bolesti a štěstí a šílenství z hlediska sociologického). Prostý přehled témat nás přesvědčuje, že motivy jsou konstantní, proměnlivé je pouze jejich pojetí.

Pro české spolkaření je ovšem příznačné, že trpí vnitřními krizemi a schizmaty, a to i v době, kdy spolek (v tomto případě *Masarykova sociologická společnost*) má 48 řádných a 80 mimořádných členů. V roce 1937 se totiž od *Masarykovy sociologické společnosti* oddělila „pražská skupina“ vedená profesorem Josefem Králem, která ustavila *Společnost pro sociální bádání* (1937) s vlastním časopisem (*Sociální problémy* – vycházel ale již od roku 1931). V roce 1940 samozřejmě společenství sociologů ztrácí přídomek „Masarykova“ společnost, mění se v *Sociologickou společnost*, aby se v roce 1946 sice obnovilo, ale pouze v Brně – *Masarykova sociologická společnost* dostala dokonce do vínku jiný přídomek, totiž „se sídlem v Brně“. Tam také pokračovala ve vydávání „oficiálního“ časopisu *Společnosti – Sociologické revue*, jež byla založena jako čtvrtletník v roce 1930 (ostatně prvním vydavatelem byl Sociologický seminář Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně a redigoval ji neúnavný Arnošt Inocenc Bláha spolu s J. L. Fischerem a E. Chalupným). *Společnost pro sociální bádání* přežila i nacistický protek-

torát (měla okolo 20 členů, kteří se aktivně scházeli a diskutovali), formálně vlastně nezahynula nikdy. Pokusy o její spojení s nově vzniklou *Československou sociologickou společností* při Československé akademii věd (byla založena 10. 4. 1964) byly neúspěšné, i když Josef Král byl zvolen v roce 1968 jejím čestným předsedou. Důvody jsou velice pochopitelné: nově vzniklá ČSSS při ČSAV byla sice výrazem jakéhosi duchovního posunu, proměny intelektuálního klimatu v tehdejší Československé socialistické republice, byla skutečně na „straně a vládě“ vyvzdorována, nicméně její existence byla podmíněna konformitou vůči vládnoucí ideologii – konformitou zčásti nucenou, zčásti spojenou s iluzí, že socialismus je možné proměnit (v neposlední řadě pomocí „sociologických prostředků“) ve snesitelný a konec konců lidský režim. Právě odpor k této konformitě členy *Královy Společnosti* vedl k tomu, že se s ČSSS nikdy neintegrovali – další společenský a politický vývoj v zemi i v ČSSS jim měl dát za pravdu.

V době svého vzniku, tedy v roce 1964 (prvním předsedou byl zvolen Jaroslav Křofáč), měla ČSSS 748 členů – je přirozené, že to nemohli být a nebyli profesionální sociologové, z nichž většina po únoru 1948 emigrovala nebo byla z veřejného života vyloučena, sociologie sama byla – jak je starší generaci sociologů důvěrně známo – prohlášena a pokládána za „buržoazní pavědu“, za nadbytečný intelektuální produkt degenerované buržoazní vědy, kterou marxisticko-leninská teorie přece k ničemu nepotřebuje. Byli to tedy sociologové-amatéři, sociologové-nadšenci a sociologové-převlékači, totiž ti, kteří chtěli aspoň jménem „sociologie“ pozměnit svou minulost spojenou obvykle s takovými (dnes již málo pochopitelnými) obory, jako byl „vědecký komunismus“ nebo „vědecký ateismus“. Ti poslední netušili, jak málo prozíraví jsou – čas opravdové změny totiž ještě nenastal.

Uvádím tyto skutečnosti ze dvou důvodů:

1. aby bylo patrné, že „masová“ *Sociologická společnost* byla příznakem jak dobové konjunkturny, tak upřímného zájmu veřejnosti o sociologii, což s sebou nutně neslo i to, že *Společnost* byla vnitřně neobyčejně diferencovaná – ani ne tak názorově (a vůbec již ne „paradigmaticky“), jako spíše profesionální

úrovní, mírou postupně získávané profesionality,

2. aby se nepřestoval mýtus, že *Sociologická společnost* 60. let byla jakýmsi pokračováním násilně přerušené kontinuity: nebyla, protože vznikala na základě jiných ideových zdrojů a podnětů (marxismus, neomarxismus, západní levicová sociologie, ale i neopozitivismus ve vazbě na empirický výzkum) a sdružovala z větší části generaci, která již neprošla ani Bláhovým, ani Královým „sociologickým seminářem“. Ojedinelé pokusy (iniciované zejména Pavlem Machoninem) integrovat „starou gardu“ do nové struktury (například Josefa Krále, J. L. Fischera, ale také Karla Gallu) byly úspěšné jen částečně, i když svou manifestační a zčásti věcnou funkci měly.

Masová *Společnost* rozvinula mnohostrannou činnost, vytvořilo se 12-15 sekcí pro řadu sociologických odvětví, konaly se semináře, konference, ba sjezdy, byli zvaní zahraniční sociologové z východu i ze západu a zdálo se, že se sociologické nebe vyjasňuje na všech stranách.

Rok 1968 byl však zlomovým rokem nejen svým průběhem, ale zejména svými důsledky. Je nepochybné, že na průběhu tzv. Pražského jara měla svůj podíl i sociologická obec, ostatně zaplatila za to přiměřenou cenu. Dobově přiměřené ocenění jí dal tehdejší historik československé sociologie, který napsal, že „Československá sociologická společnost brzy ztrácela charakter socialistické vědecké instituce a v krizových letech se dala plně do služeb pravicových sil“... Komu čest, tomu čest. Výsledkem byla „přeregistrace členů“ Společnosti, akt, který samozřejmě neměl žádný právní podklad, ve Stanovách o žádné přeregistraci nikdy nebylo ani slovo, šlo tedy o kamuflované, ale faktické vylučování těch, kteří „politicky neobstáli“: po „přeregistraci“ klesl počet členů z původních 1100-1200 členů v roce 1968 na 432 (v roce 1972). Velmi podstatný a zaznamenáný fakt je ale tento: po listopadu 1989 se všechny dokumenty o „přeregistraci“ jaksi záhadně ztratily, takže se nedá dokumentovat, ani kdo tuto akci vedl, ani kdo ji inicioval, ba ani kdo na ni konkrétně doplatil – rekonstrukce by byla tak složitá, že její efekt by neodpovídal vynaložené námaze.

Jak už je dobrým českým zvykem, *Společnost* se nakonec vnitřně regenerovala a postupně se proměnila v jakousi „paralelní strukturu“, která umožňovala aktivní práci v oboru – alespoň v podobě přednášek, účasti na seminářích, rozvoji interpersonálních kontaktů atd. – i těm, kteří z profesionálních struktur (z Akademie věd, z vysokých škol, z některých výzkumných ústavů) byli nuceni odejít a jimž bylo znemožněno publikovat a veřejně vystupovat. V této své nezastupitelné roli sehrála i těžce pošramocená *Sociologická společnost* mimořádně pozitivní úlohu, protože udržovala jakousi vnitřní personální a profesní kontinuitu i přes vůli mocných. Její „volené orgány“ byly ovšem předem nominovány dokonce sekretariátem Ústředního výboru KSČ, ale to byla jen nepatrná daň za relativně svobodomyslné ovzduší, které se postupně ve *Společnosti* vytvářelo – v neposlední řadě díky kontaktům se slovenskými kolegy.

Společnost totiž byla – jako většina ostatních institucí tehdejšího Československa – asymetrická. Existovala *Československá sociologická společnost* a samostatná *Slovenská sociologická společnost*, která však neměla „český analogon“. Tehdy jsme to jako anomálii ani nepocíťovali a v činnosti *Společnosti* se to nijak negativně neprojevovalo.

V závěru „normalizačního období“ měla ale *Sociologická společnost* sehrát ještě jednu nikoliv nedůležitou dramatickou hříčku, kterou jako by inscenoval sám Václav Havel (který arciť o existenci *Společnosti* neměl asi povědomí): v prosinci roku 1988 se konala Valná hromada *Společnosti*, která měla mimo jiné zvolit své orgány, tedy de facto stvrdit kandidátku navrženou „stranickými orgány“ (což se vědělo, ale mluvit se o tom nesmělo). Jako blesek z čistého nebe se objevil návrh (podal jej Hynek Jeřábek), aby se nehlasovalo o předem navržené kandidátní, ale aby se navrhla nová nominace – z pléna. Důsledkem tohoto nebyvale demokratického aktu bylo ovšem to, že do Hlavního výboru nebyli zvoleni – až na tři výjimky – žádní z navržených a stranicky posvěcených kandidátů a naopak byli zvoleni někteří dosud zcela marginalizovaní členové sociologické obce. Na pomstu již ale nebyl ani čas a snad ani odhodlání a chuť.

Léta 1989-2002

Během roku 1989 zakládá Josef Alan polooficiální *Sociologickou iniciativu*, která začíná pracovat na projektech alternativního vývoje československé společnosti (nelze samozřejmě zamlčet, že v té době bušila i do českých vrat sovětská „perestrojka“ a „glasnost“). Brzy po 17. listopadu 1989, konkrétně 7. prosince, vzniká *Sociologické fórum*, jehož prvními mluvčími jsou Josef Alan, Martin Potůček, Jiří Musil a Miloslav Petrušek. Fórum se vymezuje ve vztahu k oficiální *Sociologické společnosti* jako otevřenější (jejími členy se mohou stát nejen profesionální sociologové, ale i studenti a zájemci o sociologii), jako radikálnější (žádá personální změny, mluví se dokonce o „etickém perfekcionismu“) a jako vstřícnější k jiným vědním oborům (spolupracuje s Ekonomickým fórem, Zdravotnickým fórem aj.). Je dokonce vypracován projekt revitalizace oboru (návrat vyloučených do akademických a vědeckých struktur, radikální změna struktury výuky sociologie a samozřejmě zrušení oficiálně akreditované „marxisticko-leninské sociologie“ jako studijního oboru) a schéma prací na „výhledech sociálního vývoje ČSSR po listopadu 1989“.

Počáteční euforie postupně opadla, *Sociologické fórum* stejně jako analogická fóra ukončilo svou činnost v květnu 1990 a zdálo se, že nastal nejhodnější čas pro revitalizaci *Sociologické společnosti*. Stalo se tak zčásti. Především dlužno zdůraznit, že do *Sociologické společnosti* se vrátila většina těch, kteří byli v minulých letech z oboru vyhnáni a různým způsobem diskriminováni, na druhé straně však nikdo z ní nebyl ani vyloučen, ani „kádrován“; nejkompromitovanější z obce odešli sami a ti, kteří se pokládali za „marxisty duchem“, nebyli žádným způsobem ostrakizováni. Zda to všechno tak bylo dobře nebo ne, je předčasné soudit.

Není však možné pominout elementární fakt, že vnější podmínky pro „spolkovou činnost“ se změnily a že původní funkce, které *Společnost* plnila (šíření povědomí o sociologii ve veřejnosti, vzájemná výměna informací, rozvoj jednotlivých konkrétních disciplín na horizontální úrovni, tj. na úrovni kontaktů mezi prostorově oddělenými pracovišti, ale i prosté rozvíjení mezilidských vztahů v sociologické

obci), na sebe vzala věcně i personálně více či méně restrukturovaná a nově vzniklá pracoviště, zejména znovu ustavený *Sociologický ústav* a katedry sociologie vysokých škol včetně nových kateder na nových fakultách. To na jedné straně obor obecně oživilo, na druhé straně vyvolalo nutně podstatně menší poptávku po aktivitě *Společnosti* samotné. Obecně můžeme tento proces charakterizovat jako vnitřní diferenciaci sociologické obce z hlediska dělby práce – některé funkce se osamostatnily (zejména organizovaná setkávání, pořádání seminářů, realizace konferencí), některé zanikly, některé se vytvořily nově (nakladatelská činnost sociologické literatury), ale mimo *Sociologickou společnost*. Nezmínit je alespoň v tomto kontextu by ovšem znamenalo podstatně zkreslení pohledu na činnost a podobu celé sociologické obce a jejích aktivit.

Slovenská sociologická společnost se osamostatnila dříve, než se rozpadl společný stát, čímž se v podstatě jen delegitimizovala existující asymetrie: po odchodu *Slovenské sociologické společnosti* ze „svazku“ *Československé sociologické společnosti* vzniká v České republice vlastně nová společnost, která se vrací k tradičnímu názvu a přijímá jméno zakladatele oboru v Čechách - T. G. Masaryka.

Proměny společenských funkcí naší *MČSS* se odrazily i v tom, že z iniciativy Jana Řeháka byly vypracovány nové stanovy, které lépe odrážely její aktuální („transformovaný“) stav, možnosti i perspektivy. Jednou z významných změn bylo to, že funkce předsedy se volila tak, že se současně *per rollam* volí tři místopředsedové, kteří se v dohodnuté posloupnosti po roce ve funkci předsedy střídají: tento postup se ukázal jako efektivní a sociologická obec jej akceptovala.

V první polovině 90. let se dařilo ještě realizovat jak velké, tak dílčí akce. V letech 1990 a 1992 proběhla Valná shromáždění s průvodními vědeckými konferencemi, v květnu 1995 z iniciativy Martina Potůčka a Miloslava Petruska se uskutečnila konference *Československá sociologie 1945–1995*, která rekapitulovala ve vzpomínkách účastníků minulých dějů i v analytických referátech peripetie poválečného vývoje československé sociologie – tentokrát již jen se symbolickou účastí slovenských kolegů.

V listopadu 1995 z iniciativy Jiřího Buřiana, Pavla Machonina a Martina Potůčka se uskutečňuje konference o *transformaci české společnosti*. Z velkých akcí tohoto období nutno připomenout ještě *Slovensko-české dny v roce 1999* (z české strany se aktivně účastnili zejména Pavel Machonin, Milan Tuček, Eliška Rendlová, Zdena Mansfeldová, Jiří Večerník, František Zich aj.). V únoru 2000 se konalo Valné shromáždění, které uzavíralo vědeckou konferenci o sociologických aspektech postavení České republiky v Evropě a o modernizačních procesech probíhajících v české společnosti. Konečně v listopadu 2000 se konalo setkání věnované masarykovskému výročí *TGM a soudobá světová sociologie* (hlavní referáty přednesli Jiří Musil, Miloslav Petrusek a slovenský kolega Robert Klobucký).

V polistopadovém období značně poklesl rozsah činnosti dřívějších 13 sekcí – nepochybně znamenitě si počíná sekce sociální patologie vedená Kazimírem Večerkou a sociologie zemědělství vedená Věrou Majerovou (uvedme pro ilustraci aspoň Český venkov na přelomu tisíciletí, seminář organizovaný v kooperaci s Nadací Antonína Švehly, Českou zemědělskou společností, českou pobočkou Evropské společnosti pro rurální sociologii aj. – 1997), ale i sekce integrálního studia člověka vedená Alexandrem Fázikem a Martinem Matějů. Z aktivit sekce pro sociální patologii, která si nepochybně uchovala nejjednodušnější kontinuitu a současně radost ze společného dělného setkávání, uvádím: Sociální patologie včera, dnes a zítra (1994), Dynamika sociální patologických jevů v současnosti (1996), Dny sekce sociální patologie (1998), Asocialita a antisocialita mladých lidí (2000) a další.

MČSS byla v kontaktu s Evropskou sociologickou asociací (evropská konference v Amsterdamu byla zastoupena i našimi sociology) a Jiří Musil se stal na sklonku 90. let předsedou sdružení evropských sociologů. V roce 1999 v Praze proběhlo zasedání výzkumného výboru 19 International Sociological Association pod názvem *Sociální změny a reakce (odpovědi) sociální politiky* za aktivní účasti našich sociologů (Večerník, Sirovátka, Potůček aj.).

Mimořádně pozitivní integrační, informační i společenskou roli sehrály tzv. *Gellner-*

rovské semináře, jež na počest významného britského sociologa a antropologa českého původu inicioval v polovině 90. let Jiří Musil spolu s Petrem Skalníkem, kteří semináře nadále programově a koncepčně vedou. Témata seminářů se pohybují na široké škále od problematiky filozofie dějin přes obecné i speciální sociologické a antropologické otázky k diskusím o závažných literárních textech našich oborů: reálná, nikoliv pouze deklarovaná interdisciplinarita a vysoká účast na akcích je svědectvím toho, že sama tradice setkávání není ani zdaleka anachronická – jde o to ji oživit novou a atraktivní náplní. Gellnerovským seminářům se to bez vnějšího podbízení dokonale podařilo.

Sluší se zmínit, že Sociologická společnost vydávala po většinu doby své existence interní zpravodaj (jmenoval se *Zprávy, Zpravodaj ČSSS, Zpravodaj MČSS, Bulletin* a dnes zase *Zpravodaj* – jeho revitalizace se z iniciativy Jiřího Musila a při podpoře Ladislava Čerycha ujal Lubomír Kotačka), na rozdíl od prvorepublikových společností (obou – „pražské“ i „brněnské“) však nikdy neměla svůj vlastní odborný orgán: *Sociologický časopis* vydával a vydává Sociologický ústav Akademie věd, krátký čas, na počátku 90. let, vycházející *Sociologický obzor (S-obzor)* byl výsledkem činnosti a aktivity Josefa Alana a spřízněných duší, *Sociologické aktuality* pak výsledkem činnosti Aleny Vodákové, Hany Maříkové a Jiřího Ryby. *Sociologické aktuality* si šíří záběr i schopností kombinovat různé literární žánry získaly poměrně širokou čtenářskou obec i mimo sociologické kruhy – jejich předčasně uzavřená činnost je výpovědí o neutěšených poměrech materiálních, ale i o přetížnosti sociologů v souvislosti s přestavbou oboru v různých standardních institucích. Dodnes však jsou pozoruhodným svědectvím o době a její sociologické reflexi, svědectvím málo využitým k retrospektivnímu pohledu. V posledních letech mladí sociologové vydávají dokonce časopisy svoje, tak trochu „alternativní“ a rozhodně kvalitní (*Biograf, Cargo*).

Nemá smysl stavět se do pozice poněkud komické figury, pro niž Horatius kdysi vymyslel případné označení *laudator temporis acti*: na některé události i časy lze vzpomínat s oprávněnou nostalgií, vcelku je však nutné vzít na

vědomí, že mnohé z dosavadních forem práce se přes všechno úsilí předsedů a funkcionářů z let 1989–2002 prostě přežily, protože byly plně substituovány aktivitami jiných institucí nebo byly vytlačeny na okraj života sociologické obce. Zdá se, že jediná možnost, jak život *Společnosti* učinit opět nejen přitažlivým, ale pro sociologickou obec smysluplným, je získat mladou generaci, třebaš ustavením samostatného *Akademického odboru*, jak tomu kdysi bývalo, redefinovat náplň práce a pokusit se oživit činnost nejen některých důležitých sekcí (metodologické, teoretické), ale především *mimopražských odboček* – kdysi pracovaly a byly respektovány v kulturním milieu Brna, Hradce Králové, Olomouce, Ostravy, Českých Budějovic a Ústí nad Labem. Dnes, kdy téměř v každém větším městě máme univerzitu, by se práce pro sociology všech generací našlo dost a dost.

Jistě, finanční poměry jsou nepříznivé – ale kdy příznivé byly? V roce 1937 psal jednatel *Společnosti* ve výroční zprávě, že „lhostejnost veřejnosti naší a fondů k práci sociologické je příslovečná“. O stavu věcí dnes svědčí skutečnost, že naše společnost je asi jednou z mála, která nemá vlastní dobře fungující počítačovou techniku a na jejíž vlastní webové stránky si asi budeme muset ještě nějaký čas počkat. Musíme věřit, že naše problémy nakonec vyřeší trh, na němž bychom mohli – budeme-li mít na mysli trh idejí – konec konců dost slušně obstát...

Velice nerad bych zapomněl na téma v sociologii velice frekventované, nikoliv však v tomto kontextu, totiž na podíl a roli žen, „ženského elementu“, ženského ducha v životě sociologické obce. Zatímco po celou dobu první republiky nebyla ve výboru *Společnosti* nikdy ani jedna žena (spolupracovala s ní ale docentka Albína Dratvová a některé její akce z pověření svého otce navštěvovala Dr. Alice Masaryková), poválečná *Společnost* byla v tomto ohledu vyrovnanější a po listopadu 1989 měla po tři funkční období dokonce předsedkyni. A nedocenitelnou, protože neviditelnou práci odvedla a stále odvádí paní Jana Janyšková. Uvážíme-li, že studijní obory sociologie, sociální politika a sociální práce jsou obory na vysokých školách silně feminizované, snad tato zmínka nebyla opravdu od věci.

Miloslav Petrusek

P. S. Omlouvám se samozřejmě za neúplnost této informace: byla pokusem substituovat aspoň zčásti absenci dějin jedné složky naší vědecké obce, proto nebylo možné (a ani to nebylo záměrem) podat úplný výčet akcí a významných osobností, nemluvě o tom, že archivní rozměr naší činnosti rozhodně není naší nejsilnější stránkou.

Kontakt:

Masarykova česká sociologická společnost

Husova 4/352, 110 00 Praha 1

tel. +420 2 2222 0631, +420 2 2118 3550

e-mail: není

předseda MČSS: Prof. PhDr. Miloslav Petrusek, CSc.

Institut sociologických studií Fakulty sociálních věd UK

ISS vznikl v roce 1993 sloučením bývalé katedry sociologie a sociální politiky FSV a Ústavu sociálně politických věd FSV. Vznik ISS byl logickou součástí nového organizačního uspořádání FSV, založeného na třístupňovém modelu řízení: fakulta – instituty – katedry. Instituty jsou přitom značně autonomní, a to z hlediska odborného profilu (volby studijních a výzkumných programů), personálního (počty přijímaných studentů a učitelů) i ekonomické-

ho (mají vlastní rozpočty v rámci fakulty) řízení.

Postupně bylo nutné organizační strukturu ISS přizpůsobovat měnícím se podmínkám, zejména zvyšujícímu se počtu studentů a jejich přechodem do magisterského a postupně i doktorandského studia. K první významné změně došlo v polovině roku 1994 v návaznosti na ustanovení nového vedení ISS. Postupné rozšiřování programu výuky sociální politiky vedlo v roce 1995 k transformaci tehdejšího oddělení sociální politiky v katedru veřejné a sociální politiky. Koncem téhož roku bylo oddělení empirického výzkumu včleněno do katedry sociologie.

Další významnou změnou bylo udělení akreditace pro postgraduální studium oboru sociologie, které začalo od akademického roku 1994/95 a později v oboru veřejná a sociální politika (1996/97).

ISS je v současné době tvořen dvěma katedrami: katedrou sociologie a katedrou veřejné a sociální politiky. Obě katedry mají dnes zhruba celkem 30 pracovníků (interních i externích). Z nich jsou tři profesori a tři docenti. Ve všech ročnících a na obou úrovních, tj. bakalářského i magisterského studia, studuje celkem 350 studentů.

Významné místo v historii ISS vždy hrál výzkum. Struktura ISS se odrážela ve dvou hlavních směrech výzkumného zaměření, a sice na sociální souvislosti transformace společnosti a na problematiku veřejné a sociální politiky. První navazoval v rozhodující míře na aktivity Ústavu sociálně politických věd FSV. Výzkum sociálních souvislostí transformace společnosti byl koncipován již při znovuzaložení tehdejšího ÚSPV. V jeho rámci byl realizován výzkum transformace sociální struktury (1991-1992), a spolu se Sociologickým ústavem AV ČR výzkum sociální stratifikace (1992-1994) a výzkum názorů na společenské změny v roce 1993. Tato výzkumná linie byla postupně zúžena na výzkum problematiky absolventů škol, zaměstnanosti a trhu práce. Šlo mj. o mezinárodní výzkum „Podmínky zaměstnanosti, nejistoty pracovního trhu a pracovní motivace“ řešený v letech 1994-1996 jako grant EU, o výzkum „Absolventi vysokých škol, studijní programy a trh práce“ z roku 1996 a o celoevropský výzkum absolventů vysokých škol s názvem „Vysokoškolské vzdělání a zaměstnanost absolventů vysokých škol v Evropě“. V současné době je zde na základě grantu MPSV ČR řešen výzkum „Dlouhodobá nezaměstnanost – analýza vztahu příjmové situace a životních podmínek k sociálnímu chování a nové životní strategii dlouhodobě evidovaných nezaměstnaných“.

Druhou tematickou linií jsou výzkumy, zaměřené na problematiku veřejné a sociální politiky. Patří sem např. výzkum „Analýza procesu formování a realizace veřejné politiky v ČR“ z let 1995-1996, „Komparativní analýza české a slovenské sociální politiky“ z let 1996-1998, „Analýza procesů rozhodování a finan-

cování ve veřejné politice v ČR“ (1997-1999) a „Výzkum neziskového sektoru v mezinárodní srovnání“, který běží od roku 1997.

Dalším, relativně samostatným směrem, byl projekt aplikace biografické metody a obecněji kvalitativních metod v sociologii.

Od roku 1999 se ISS podílí na výzkumném záměru FSV „Česká společnost na přelomu tisíciletí“. Pracovníci ISS jsou v něm zapojeni projekty orientovanými na vnímání integračních faktorů v současné společnosti, komunikační chování, formování veřejné politiky, sociální souvislosti dlouhodobé nezaměstnanosti, integraci Romů a některá další témata. V rámci výzkumného záměru proběhne letos konference „Konsolidace vládnutí a podnikání v ČR a v Evropské unii“.

ISS spolupracuje ve výuce i výzkumu s dalšími součástmi FSV. Kromě toho rozvíjí kontakty s dalšími univerzitami a vědeckými centry u nás i ve světě. U nás jde zejména o spolupráci se Sociologickým ústavem AV ČR. Ze zahraničních pracovišť je poměrně rozsáhlá zejména spolupráce s Univerzitou v Kostnici, univerzitou v Kasselu, Carl Vilson Institute of Government, University of Georgia, University of California v Berkeley a Johns Hopkins University v USA, Institutem humanitních studií ve Vídni ad. Součástí této spolupráce jsou i studijní pobyty a stáže učitelů a studentů na zahraničních univerzitách a hostování zahraničních odborníků na ISS.

ISS dnes připravuje odborníky v sociologicky a veřejně politicky zaměřených oborech pro politické a správní instituce (centrální, oblastní i místní) a pro firmy. Absolventi mohou nalézt uplatnění jako sociální manažeři, analytici, jako pracovníci personálních útvarů, státní správy, sociálních služeb, agentur výzkumu veřejného mínění a marketingu, sociálního poradenství a obdobných zařízení. Zaměření magisterského a doktorandského studia umožňuje absolventům vykonávat pedagogickou a výzkumnou práci na vysokých školách, vzdělávacích institutech a výzkumných pracovištích.

V rámci akademických programů zabezpečuje ISS výuku:

– bakalářského oboru sociologie a sociální politika

- magisterského oboru sociologie se zaměřením na:
 - teoretickou sociologii
 - biografickou sociologii
 - politickou a ekonomickou sociologii
 - sociální antropologii
 - metodologii sociologických výzkumů
- magisterského oboru veřejná a sociální politika, jediného takto koncipovaného v ČR
- doktorandů oboru sociologie a veřejné a sociální politiky
- základních kursů sociologie pro studenty jiných oborů FSV
- formou placených studijních pobytů pro zájemce, kteří se z nejrůznějších důvodů nechtějí či nemohou stát řádnými studenty
- pořádáním krátkodobých kursů na vybraná témata (například metodologického charakteru) pro naše i zahraniční studenty
- účasti na společném projektu právnické fakulty a FSV pro evropská studia EUROPE-UM

Bakalářský program oboru sociologie a sociální politika garantuje vedoucí katedry sociologie doc. PhDr. Josef Kandert, CSc. Studium je zaměřeno na teoretickou sociologii, metodologii sociologického výzkumu a sociální politiku a poskytuje základní znalosti ve speciálních oblastech, jako je sociální antropologie, ekologie člověka, politická a ekonomická sociologie. Absolventi mohou samostatně provádět sociální analýzy politického, hospodářského a kulturního života společnosti, mohou koncipovat sociální politiku ve státní správě i na místní a podnikové úrovni, působit v oblasti poradenství, výzkumu veřejného mínění, neziskového sektoru a pod. Mohou také pokračovat ve studiu v některém z magisterských kursů na FSV, zejména sociologie nebo veřejné a sociální politiky.

Magisterský program oboru sociologie garantuje prof. PhDr. Miloslav Petrusek, CSc. Studium je otevřené pro bakaláře sociologie a sociální politiky i dalších oborů (po přijímacích zkouškách). S prominutím přijímacích zkoušek mohou nastoupit studenti bakalářského cyklu sociologie a sociální politika, kteří uspěli u bakalářské zkoušky minimálně s průměrem velmi dobře. Na rozdíl od bakalářského studia

se zvyšuje důraz na samostatnou individuální i týmovou práci, na kritický dialog, řešení problémových situací. Studenti si vybírají jednu z nabízených specializací (pokud nebude pro nedostatek zájemců otevřeno, budou mít možnost učinit náhradní výběr). Každá specializace má svého odpovědného pracovníka a vlastní program sestávající z kmenových (povinných) předmětů a z předmětů doporučených, případně individuálně volitelných. Centrálním kursem každé specializace je Magisterský seminář, jehož náplní je zejména výzkum v dané oblasti, ale i další aktivity. Společným kursem všech specializací je diplomový seminář. Způsob zápisu do jedné ze specializací oboru sociologie a možnosti přestupu mezi specializacemi jsou upraveny zvláštní vyhláškou Institutu sociologických studií. Členění magisterského studia sociologie na jednotlivé specializace umožňuje větší problémovou i metodologickou koncentraci výuky a vytváří předpoklady pro zvládnutí náročné výzkumné i pedagogické práce po skončení studia.

Jednotlivé specializace jsou následující:

Teoretická sociologie (pracovník odpovědný za specializaci prof. PhDr. M. Petrusek, CSc.). Specializace připravená pro studenty sociologie, kteří mají hlubší zájem o obecnou sociologii, abstraktnější teoretické otázky, o souvislosti sociologie a filozofie, sociologie a historie, sociologie a estetiky atd.

Biografická sociologie (pracovník odpovědný za specializaci doc. Paedr. Z. Konopásek, Ph.D.). Specializace Biografická sociologie je připraveno pro ty studenty, kteří mají zájem o výzkum, který je (1) empiricky postavený na studiu nejrůznějších auto/biografických dat; a (2) teoreticky založený na představě, podle níž lze nejrůznější sociální struktury a souvislosti velmi dobře studovat jako individuální a kolektivní historie zúčastněných aktérů. Důraz bude kladen jak na tzv. kvalitativní výzkumné strategie, tak na soudobou sociologickou teorii.

Politická a ekonomická sociologie (pracovník odpovědný za specializaci doc. PhDr. J. Kabele). Specializace se soustřeďuje na studium i praktické ovlivňování dynamiky současných společností v úrovni místní i celospolečenské. Pěstuje paradigmatický dialog, problémový a participativní přístup.

Metodologie sociologického výzkumu (pracovník odpovědný za specializaci doc. PhDr. H. Jeřábek, CSc.). Cílem specializace je na magisterské úrovni poskytnout studentům ucelené vzdělání v oblasti přípravy, provedení a vyhodnocení empirické sociologické výzkumné akce využívající nejširšího rejstříku metod navrhování, sběru a analýzy dat. Specializace je orientována na zvládnutí náročných oblastí metodologie sociologického výzkumu v jeho klasické i moderní podobě.

Sociální antropologie (pracovník odpovědný za specializaci doc. PhDr. J. Kandert, CSc.). Specializace připravená pro studenty sociologie, kteří mají hlubší zájem o sociální antropologii tj. antropologické chápání kultur a společností (zahrnující jak exaktní teorie tak vytváření obrazů a přibližných konstrukcí), společenských jevů v čase, společenských změn či společenského pohybu.

Magisterský program oboru veřejná a sociální politika garantuje prof. PhDr. Martin Potůček, CSc., MSc. Studium je určeno studentům, kteří hodlají nalézt své profesionální uplatnění ve veřejné správě, v neziskových organizacích i v politice v roli analytiků, konzultantů, pracovníků poskytujících služby, úředníků či profesionálních politiků. Studium je vhodné pro absolventy bakalářského studia všech oborů FSV, pro bakaláře sociálně vědních oborů jiných VŠ a pro absolventy jiných vysokých škol s dokončeným úplným vysokoškolským vzděláním.

S prominutím přijímacích zkoušek mohou nastoupit ti studenti bakalářského cyklu sociologie a sociální politika, kteří uspěli u bakalářských zkoušek minimálně s průměrem velmi dobře. Ve výuce se kromě oboru veřejná a sociální politika uplatňují pohledy sociologie, ekonomie, politologie, teorie řízení a práva – s důrazem na praktické aplikace v různých oblastech. Studenti budou vedeni k samostatné práci i práci v týmech při řešení problémů a při zpracování různých zadání. Budou podporovány praxe studentů ve vybraných organizacích veřejného či občanského sektoru, studijní pobyt a stáže v zahraničí. Výuka probíhá v návaznosti na empirické výzkumy a poradenské aktivity, realizované katedrou veřejné a sociální politiky.

Pavel Kuchař

Kontakt:

Univerzita Karlova v Praze

Fakulta sociálních věd

Institut sociologických studií

U křížce 8, 158 00 Praha 5 - Jinonice

tel. +420 2 5108 0216, +420 2 5108 0370

e-mail smidkova@mbox.fsv.cuni.cz

www stránky: <http://iss.fsv.cuni.cz>

Ředitel institutu: Prof. PhDr. Martin Potůček, CSc., MSc., potucek@mbox.fsv.cuni.cz

Zástupce ředitele: PhDr. Jadwiga Šanderová, CSc., sander@mbox.fsv.cuni.cz

Tajemník: PhDr. Pavel Kuchař, CSc. kuchar@mbox.fsv.cuni.cz

Centrum pro sociální a ekonomické strategie (CESES) FSV UK Praha

Centrum pro sociální a ekonomické strategie (CESES) je výzkumné pracoviště rozvíjející teorii, metodologii a praxi zkoumání možných budoucností. Jeho posláním je identifikovat a analyzovat klíčové problémy České republiky, její vývojové bariéry a rozvojové příležitosti. Zpracovává dílčí i souhrnné analýzy, vize a scénáře sociálního, ekonomického a politického vývoje České republiky v širším globálním, mezinárodním, bezpečnostním a ekologickém kontextu. Podarilo se sestavit tým, kde vedle sebe pracují zkušení odborníci i výzkumníci na počátku svých vědeckých kariér. CESES spo-

lupracuje s desítkami odborníků z České republiky a ze zahraničí.

CESES se v roce 2001 stalo střediskem Millenium Project (UN University, Washington, DC, USA) pro střední a východní Evropu. Navázalo těsnou spolupráci se slovenskou vládou a Institutem pro veřejné otázky v Bratislavě (IVO), který vypracoval Vizií rozvoje Slovenskej republiky do roku 2015. Tuto spolupráci chceme nadále rozvíjet. Centrum dále spolupracuje s Radou vlády České republiky pro sociální a ekonomickou strategii (RASES), která byla zřízena usnesením vlády České republiky, jako její poradní, iniciační a koordinační orgán. RASES byla v roce 2001 zadavatelem prací na „Průvodci krajinou priorit pro Českou republiku“. Rozvíjí se mezinárodní

spolupráce s UNDP v Budapešti, s COST A-15 v Bruselu, s University of California v Berkeley a s Carl Vinson Institute of Government, Athens, University of Georgia, USA.

Dosavadní činnost centra vyústila ve dvě základní publikace:

Vize rozvoje České republiky do roku 2015 je výsledkem spolupráce 240 odborníků pod vedením autorského týmu Centra. Celý text knihy je přístupný na webových stránkách. „Vize rozvoje“ chápeme jako kultivované výpovědi o vývojových trendech, ohroženích a rozvojových příležitostech země a společnosti. Slouží pro identifikaci priorit a odpovědnou přípravu rozhodnutí. Scénáře nabízejí tři ucelené vývojové hypotézy, umožňující uvažovat o možných budoucnostech země.

Průvodce krajinou priorit pro Českou republiku je studie, kterou vydává na jaře 2002 nakladatelství Gutenberg. Představuje užitečný manuál pro každého, kdo se zajímá o možné budoucnosti České republiky, a snaží se o vystižení priorit pro rozhodování v oblasti politiky, veřejné správy, občanského i komerčního sektoru. Její základní charakteristikou je, že překračuje hranice kompetencí jednotlivých resortů, snaží se o vystižení souvislostí vývoje různých oblastí života české společnosti v celostním pohledu a v dlouhodobé perspektivě. Jde o otevřený dokument, jehož adjustace se může účastnit každý, kdo o to projeví zájem.

Aktuální projekty

Centrum chce v roce 2002 stimulovat veřejnou diskusi o výzkumné zprávě Průvodce krajinou priorit pro Českou republiku, tj. o prioritních problémech a o strategických koncepcích, které mohou tyto problémy řešit.

V tomto období pracuje centrum na těchto projektech:

1. *Strategické tahy rozvoje ČR*. Identifikace vybraných strukturovaných procesů společenských inovací významně přesahující běžné fungování státu a společnosti.

2. *Empirický prognostický výzkum životních strategií a ambicí obyvatelstva ČR*. Empirický výzkum má přinést základní reprezentativní data o perspektivní orientaci naší společnosti. Výzkum se zaměří na otázky týkající se rozdílu ve vnímání a hodnocení aktuální situace občanů.

3. *Regionální aspekty kvality života*. Projekt navazuje na naše předchozí práce o kvalitě a udržitelnosti života. Jeho cílem je vytvořit systém hodnocení kvality života na úrovni regionů a rozpracovat jej po stránce teoretické, metodologické, informační i organizační.

4. *Vize rozvoje ČR do roku 2017*. V návaznosti na Vize rozvoje ČR do roku 2015 a Průvodce krajinou priorit pro ČR pokračuje CESES ve své koncepční práci studia možných budoucností. Budou analyzovány možné důsledky a souvislosti vybraných strategických tahů a jim odpovídající scénáře budoucího vývoje.

5. *National Human Development Report for the Czech Republic 2002*. Příprava zprávy o lidském rozvoji v České republice v roce 2002 a její předložení na národní konferenci k diskusi o sociálním a ekonomickém vývoji v posledním desetiletí ve spolupráci s Mezinárodní organizací práce a UNDP.

Pracovníci CESES:

Prof. PhDr. Martin Potůček, CSc., MSc. Vedoucí CESES. Dlouhodobě se zabývá teorií a praxí veřejné a sociální politiky.

PhDr. Pavol Frič. Je ředitelem výzkumu a garantem empirického výzkumu životních strategií obyvatelstva ČR.

Mgr. Aleš Bednařík. Tematická oblast – informatizace a důchodová reforma.

Doc. Jaroslav Kalous, PhD. Tematická oblast – vzdělávací politika a metodologie společenských věd.

Ing. Jiřina Dienstbierová. Tematická oblast – komunikace s veřejností.

Mgr. Martin Kreidl, M.A. Tematická oblast – kvalita života, sociální soudržnost, sociální nerovnosti a trh práce.

RNDr. Pavel Nováček, CSc. Tematická oblast – kvalita života a environmentálními vztahy.

RNDr. Miroslava Mašková, CSc. Tematická oblast – populační vývoj a jeho sociální a politické souvislosti.

Ing. Jan Příkryl, CSc. Tematická oblast – otázky rozvoje regionů a veřejné správy.

PhDr. Jana Segethová. Tematická oblast – ekonomický rozvoj a problém evropské integrace.

PhDr. Antonín Rašek. Tematická oblast – vnitřní a vnější bezpečnost ČR jako člena NATO a budoucího člena EU.

Mgr. Arnošt Veselý. Tematická oblast – vzdělávací politika a problematika rozvoje lidských zdrojů.

Jiřina Dienstbierová

Kontakt:

Centrum pro sociální a ekonomické strategie (CESES) UK FSV

Celetná 20, 116 36 Praha 1

Tel. +420 2 2421 0505, fax +420 2 2422 7950

webová stránka <http://vize-cr.fsv.cuni.cz>

e-mail ceses@mbox.fsv.cuni.cz

Katedra sociologie Filozofické fakulty UK Praha

Charakteristika oboru sociologie na FF UK

V situaci, kdy na UK spolupůsobí hned dvě oborová pracoviště připravující specialisty v oboru sociologie, musí se katedra profilovat vyhraněným způsobem. Na rozdíl od předválečných tradic, kdy na Masarykův odkaz v Praze navazovala pozitivistická škola J. Krále, se od poloviny šedesátých let sociologie rekonstituovala jako obor hluboce teoreticky a historicky zakotvený. Na základě této tradice si i po roce 1989 zvolila za úkol připravovat absolventy magisterského studia oboru sociologie pro náročnou a plně kvalifikovanou práci v oboru, která předpokládá i podíl na jeho rozvíjení formou aktivit vědeckých. Tomu pak odpovídá trvalý akcent na studium základních teoretických a metodologických otázek oboru, na širší humanitní profil absolventa. Třetí specifický rys představuje alternativní orientace na dvouoborové studium, které jiná pracoviště fakticky nenabízejí. Ve vzdělávací nabídce naopak doposud hrálo minimální roli studium bakalářské, které v sociologii inklinuje všeobecně spíše k přípravě specialistů v rovině aplikace (administrativa, aplikovaný výzkum, žurnalistika, apod.). Ovšem i tento program má katedra akreditován, přičemž v kombinaci s programem navazujícího magisterského studia vytvoří variantu, k níž zřejmě budeme v budoucnu (v návaznosti na celofakultní vývoj) směřovat.

V rámci UK by měla katedra sociologie na FF jakožto nezastupitelná součást zdravě konkurenčního prostředí (ve kterém se ostatně v posledních letech úspěšně etablovala!) zajišťovat kontinuitu a rozvoj sociologického myšlení především jakožto vědního oboru, což

zahrnuje i významné působení v oblasti postgraduálního doktorandského studia, k němuž má rovněž akreditaci a na kterém participuje zhruba 20 doktorandů.

Z hlediska počtu přijímaných studentů zůstává naše pracoviště spíše exkluzivním (přijímá se cca 30 studentů za rok plus maximálně 10 dalších pro mezifakultní kombinaci demografie-sociologie). Využíváme atraktivnosti mezioborového studia k výběru kvalitních uchazečů o studium (poměr přijatých k uchazečům činil doposud zhruba 1:10), a jejich předpokladů zase k využití otevřeného a flexibilního studijního programu, který počítá s volitelností vzdělávací dráhy, se samostatností a aktivitou studentů. Zkušenosti ukazují, že podíl jednooborových studentů činí zhruba polovinu ze všech přijatých. V kombinovaném studiu jde zhruba o pět studentů ročně. Z toho lze odhadnout, že i celkové studijní klima je poněkud komornější, že přece jen zůstávají zachovány podmínky pro individuální práci se studenty, že nepracujeme se zcela anonymní masou studentů.

Obsah studia a profil absolventa

Na katedře chceme zachovat významný podíl dvouoborového studia, zejména kombinací s ekonomii, historií (donesávna také psychologií) a s jazyky, s demografií. Studium proto musí počítat s několika variantami profilace studentů:

1. Orientace na teorii a na vědeckou dráhu (k tomu směřují kombinace s filozofií, historií, estetikou).
2. Orientace na výzkum ve smyslu vysoce kvalifikovaných aplikací, poradenství, expertní činnosti (včetně výzkumu veřejného mínění a trhu).
3. Orientace spíše na veřejný sektor nebo na pedagogickou dráhu (nikoli ve smyslu vyslo-

veně učitelského studia, na druhé straně zůstává výhodou takovou specializací nabízet).

4. Pojetí sociologie jako spíše široce kulturně orientovaného doplňku k jiné specializaci (např. překladatelství).

Krom toho katedra zajišťuje výuku základů sociologie pro další obory (např. psychologie, informatika), případně specializované kursy (politologie, ekonomie). Katedra nabízí obě formy studia (prezenční, kombinované).

Základním cílem je spíše předvádět studentům různé typy sociologického myšlení než je jakkoli „profilovat“. Uvedené představy o profilu absolventa se vážou na magisterský stupeň, který je zatím realizován v podobě relativně kompaktního pětiletého studia. Bakalářský program je koncipován jako jeho první stupeň, tedy rovněž jako poskytnutí širokého teoretického základu pro flexibilní uplatnění absolventa na trhu práce. Vedle rozvíjení všeobecného přehledu se bakalářský program soustřeďuje na rozvoj základních praktických dovedností nezbytných pro rutinnější práce ve výzkumu, administrativě, sociálních službách. Navazující magisterské studium naopak směřuje k prohloubení znalostí a analytických dovedností, otevírá prostor pro specializaci v oboru, absolventi by měli nacházet uplatnění častěji v činnostech koncepčních, řídicích, v samostatně vedeném výzkumu a expertíze.

Studijní program je založen na třech oborových blocích, jež jsou všechny zastoupeny i ve státní závěrečné zkoušce. Čtvrtou skupinu tvoří další společenskovědní disciplíny (ve formě obligatorních základů či ve 2. cyklu jako volitelné přednášky). Základní tři tematické bloky se člení na:

1. teorii a dějiny sociologie
2. metodologický blok (včetně logiky, statistiky, apod.)
3. úsekové (oborové) sociologie

Ty jsou zastoupeny ve vyvážené proporcii, aby umožnily individuální, nikoli však nezbytně nutnou specializaci. Pestrá by měla být nabídka volitelných kursů, jež převažují ve druhém cyklu. Zde jsou zapojováni také externisté v návaznosti na zájem a potřeby studentů.

Katedra nabízí možnost rigorózního řízení, vedoucího k získání titulu PhDr., a to podle předpisů platných v rámci UK. Významným

cílem koncepce rozvoje oboru je zaměření na doktorské studium, které katedra nabízí navíc i jako základ pro specializaci na sociální práci.

Výzkumná činnost

Protože katedra představuje poměrně malé pracoviště (na plný úvazek zde působí J. Buriánek, J. Šubrt, J. Sedláček, J. Duffková, R. Růžička, I. Mucha, I. Hollerová, na částečný M. Petrusek, O. Suša, M. Hrubec, A. Kabátek, D. Kittnerová, P. Průšová, D. Martincová), má výzkumná aktivita dosti individualizovaný ráz. V poslední době krystalizovaly některé výraznější proudy, spojené samozřejmě s řešením grantových projektů, a to v oblasti:

- sociologie deviance
- sociologie organizace, řízení, industrial relations
- sociologie veřejného mínění.

Trvalé zastoupení na našem pracovišti nachází například sociologie práce nebo sociologie životního stylu.

Signálem snahy o integrovanější přístup se stal projekt výzkumného záměru CEZ (FF UK č. 1) „Jedinec a společnost v procesech transformace a globalizace“ (řešitelem je J. Buriánek), na kterém se podílejí další čtyři katedry FF UK (s velmi silným podílem katedry psychologie). Katedra sociologie je koordinujícím pracovištěm a tematicky rozvíjí problematiku aktéra, sociální identity, životních strategií a potenciálů důvěry (empirické šetření Aktér 2001), a to za významného přispění doktorandů katedry. Rozvíjí se také spolupráce se Sociologickým ústavem AV ČR.

Na úseku *spolupráce se státními orgány*, institucemi a podniky vyniká spolupráce s MV ČR, pro něž byly zpracovávány signální informace z výsledků výzkumu postojů veřejnosti ke kriminalitě (GA ČR), dále např. s Útvarem hlavního architekta v Praze, v poslední době se obnovila tradiční spolupráce s energetikou (ČEZ).

Publikační aktivity zahrnují vydávání periodických sborníků katedry v řadě AUC (1992, 1994, 1996, 1998, 2000), skript (série Sociologické texty I-III editovaná počátkem 90. let A. Kabátkem), středoškolských učebnic (např. J. Buriánek, *Sociologie*, 1996), specializovaných učebnic (J. Šubrt, *Kapitoly ze sociologie veřejného mínění*, 1998, mezinárodní

učebnice *Proměny pracovních vztahů*, 1995), monografií (J. Buriánek, J. Šubrt), příležitostných sborníků (*Crossroads of Transition*, Sborník k 65. narozeninám doc. Urbánka), včetně spolupráce členů katedry na *Velkém sociologickém slovníku*. Katedra sociologie vydala v posledním období dva sborníky navazující na plnění výzkumného záměru:

– *Společenské procesy a jejich aktéři*, AUC, Studia sociologica XII, Karolinum 2000

– *Jedinec a společnost*. Sborník k 65. narozeninám doc. PhDr. Jana Sedláčka, CSc. FF UK Praha 2000.

Podílela se také na přípravě monotematických čísel *Sociologického časopisu* (2/1994, 1/2001).

Mezinárodní spolupráce

V rámci vzdělávacího programu SOKRATES byly uzavřeny smlouvy na období 1998-2000 s dvěma partnerskými institucemi: Institutem sociologie Otto-von-Guericke-Universität Magdeburg a Právnickou fakultou Univerzity v Hamburku. Spolupráce se zahraničními univerzitami má různé podoby, v jednotlivých zemích ji reprezentují například:

– SRN: individuální kontakty – Univerzita v Bayreuthu, Univerzita Erlangen-Nürnberg, Univerzita v Konstnici.

– USA: Florida State University (mj. společný výzkumný projekt na téma obavy ze zločinu, letní školy pro americké studenty v Praze), G.-Washington-University.

– Japonsko: Chuo University, Tokyo (mj. projekt v oblasti zaměstnaneckých vztahů a trhu práce).

K vysílání studentů do zahraničí využíváme poměrně úspěšně nabídek v rámci fakulty nebo Univerzity Karlovy. Stejně tak umožňujeme studijní pobyty zájemcům zvenčí, v poslední době zejména ze Slovenska. Snažíme se být katedrou otevřenou nejen z hlediska myšlenkových obsahů, ale také pracovních a lidských kontaktů.

Jiří Buriánek

Kontakt:

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

katedra sociologie

Celetná 20, 116 36 Praha 1

Sekretariát: tel. +420 2 2449 1531

e-mail sociologff@ff.cuni.cz,

www stránka: <http://sociologie.ff.cuni.cz/>

Vedoucí katedry sociologie: Doc. PhDr. Jiří Buriánek, CSc.

Zástupce vedoucího katedry: PhDr. Jiří Šubrt, CSc.

Fakulta humanitních studií UK v Praze

Výuka sociologie a sociologické výzkumy na FHS UK v Praze

Fakulta humanitních studií je nově založenou, sedmáctou fakultou Univerzity Karlovy. Její založení následovalo po desetiletém ověřování možnosti výuky humanitních základů vzdělanosti na univerzitní půdě (na Institutu základů vzdělanosti UK). V tomto kontextu probíhala na fakultě také výuka v oblasti sociálních věd, včetně sociologie. Výzkumná orientace fakulty vznikala postupně. Ovlivňovala ji také spolupráce s AV ČR, která byla spoluzakladatelem Institutu základů vzdělanosti, a jejíž někteří výzkumní pracovníci přešli do institutu jako učitelé a pokračovali ve svých výzkumech včetně sociologických výzkumů. Desetileté

praktikování výuky sociologie a sociologických výzkumů na nově vznikající fakultě představuje zkušenost, jak orientovat sociologii v kontextu výuky humanitních věd a jejich klíčových témat. Možnost vstřícně reagovat na tuto výzvu nabízel a nabízí významný trend ve světové sociologii, jenž přesouvá její poznávací perspektivu z pozitivistických přístupů ke zkoumání jednání lidí a jeho smyslu. V tomto poznávacím úsilí hraje nezastupitelnou úlohu nejen metoda sociologické imaginace, ale i poznatky ekonomických, historických i antropologických věd, neboť ozřejmují prostředí lidského jednání, povahu *lidských* společností [Giddens 1999]. V tomto trendu lze pozorovat vliv nejen mezioborového přístupu, ale i přesah sociologie do oblasti humanitních věd – okolností, které umožnily relativně snadno začlenit výuku sociologie do výukového programu fakulty humanitních věd.

Význam výše uvedené zkušenosti je ovšem nutno uvést v širším kontextu. Souvisí to nejen s tím, že výuka sociologie a všech ostatních oborů probíhá na fakultě humanitních věd v modulové, tedy nekatedrální podobě, tj. v souboru dalších sociálních věd, zejména ekonomie, psychologie, antropologie, etnografie a demografie, a také ve vazbě na filozofický a historický modul. Působí zde i širší kulturní či akademická souvislost. Výukový i výzkumný program fakulty humanitních studií nepředstavuje pouze rozšíření nebo posílení humanitních věd na univerzitě. Je spíše momentem růstu významu a proměn univerzit, ke kterým dochází v západních zemích od 60. let. Tyto změny vedly ke změnám sociálního uspořádání vysokého školství, jejich výukových i výzkumných funkcí i povahy jejich autonomie. Ve zkratce je lze označit jako adaptace univerzit k procesu demokratizace a humanizace (růstu lidských oprávnění) společnosti, jako proces demokratizace a humanizace univerzit samotných. Od počátku 90. let zasahují tyto vlivy i vysoké školství postsocialistických zemí.

Politické změny na počátku 90. let byly důležitým impulsem těchto změn. Další obdobně výrazný impuls lze očekávat při aktivnější adaptaci k poměrům vysokého školství v zemích EU. Je ovšem nutno podotknout, že kořeny těchto změn neleží jen v transformaci vzdělání, v ústupu vlivu jeho funkčně profesní orientace a růstu jeho vlivu pro udržení demokratických poměrů a podmínek pro lidský rozvoj. Jsou podmíněny i mobilizací zdrojů moderního vědění, na kterém je založeno univerzitní vzdělání. Ta je umožňována změnami na vědě založených institucí, včetně akademických institucí. Sociální vědy jsou velmi živou arénou, kde se interakce poznávacích a institucionálních změn zřetelně projevuje. Jde zejména o střetávání a potvrzování váhy a potřebu rovnováhy diskursivní tradice přírodních a humanitních věd [viz blíže Wallerstein et al. 1998]. Výukový a výzkumný projekt Fakulty humanitních studií se zařazuje do tohoto proudu kulturních proměn vzdělání; jeho inovační síla mívá ke změně univerzitního prostředí a jeho perspektiva závisí na postupu změn celkového akademického prostředí.

Dříve než přejdeme k charakteristice sociologických kursů, poukážeme na zaměření

výukového a výzkumného programu Fakulty humanitních studií. K výše uvedenému transformačnímu významu humanitních studií v akademických institucích je nutno poukázat i na specifický přístup a témata, která sleduje výzkumný a výukový program fakulty. Přirozeně důležitým zázemím je dlouhodobá poznávací tradice humanitních věd, která nabízí způsoby porozumění textu a jeho prostřednictvím i možnosti vzdělání pomocí sebeporozumění. V demokratických poměrech se však tento rámec rozšiřuje o možnosti a nezbytnost intersubjektivní komunikace: existuje možnost porozumění jiným, dorozumění se pomocí jazyka, pojmů či dojmů? Tyto aspekty jsou zdůrazněny v orientaci fakulty humanitních studií [Sokol 2001]. Prosazují se ve struktuře bakalářského studia a byly také stvrzeny akreditací tří magisterských programů: kulturní antropologie – sociální ekologie – občanský sektor a supervize a management zdravotních zařízení (připravuje se akreditace magisterského programu „Média, elektronická kultura a sémiotika“).

Sociologické kursy, které se přednášejí na fakultě humanitních studií, sledují výše uvedený záměr: obnovu významu humanitních studií pro výuku, posuny v jejich orientaci, ale zejména posílení jejich sociálně integrativní úlohy v rozvoji současných univerzit a moderního vzdělání. Vstupní úlohu do sociologicky orientovaných kursů sehrává jednosemestrální „Úvod do sociologie“, který využívá Giddensovu učebnici sociologie [Giddens 1999]. Tento kurs absolvuji studenti již v prvním semestru (spolu s úvodem do ekonomie a psychologie v případě společenskovědního modulu). Další sociologické kursy navazují na úvodní kurs, posilují jeho diskursivní orientaci a také směřují k výše uvedeným tématům a magisterským kursům humanitních studií. Jde zejména o kursy v oblasti genderových studií (H. Havelková), teoretické otázky občanské společnosti (H. Havelková, M. Skovajsa), sociologie kultury, vědění a religiozity (J. Bystřický, L. Prudký, K. Müller), sociologie institucí (K. Müller, L. Hrdý). Výše uvedené kursy zajišťují učitelé Fakulty humanitních studií.

Prospěšnost liberální stylu výuky je podmíněna dostatečně širokou nabídkou, která je zajišťována dohodami s Filozofickou fakultou,

Pedagogickou fakultou a Fakultou sociálních věd Univerzity Karlovy o možnostech účasti studentů FHS na kursech nabízených těmito fakultami. Nejčilejší spolupráce v oblasti sociologie se rozvinula s FSV; její učitelé se podílí na úvodním kursu a řada jejich kursů je navštěvována studenty FHS. Pedagogická i výzkumná spolupráce se také uskutečňuje se SoÚ AV ČR.

V závěrečných semestrech bakalářského studia je studium orientováno do dvou bloků či proudů, které berou v úvahu možnou aktivitu studenta po ukončení bakalářského programu. Jednak jsou studentům nabízeny blokové kurzy, které umožňují hledat praktické uplatnění po dokončení bakalářského studia, jednak se připravují pro přijetí na magisterské programy na FHS (v současnosti jsou otevřeny tři magisterské programy: kulturní antropologie, občanský sektor, sociální ekologie) či jiných fakultách v oblasti sociálních a humanitních věd. V závěrečných semestrech studia je kladen důraz na přípravu bakalářské práce. V charakteru bakalářských prací, ve volbě témat i metodologických přístupů se prosazuje humanitní zaměření studia. Učitelé vycházejí vstříc zájmu studentů o nová témata, jimž se v hlavním proudu české sociologie dosud věnovala nedostatečná pozornost – např. v oblasti genderových studií tak vznikla řada empiricky orientovaných prací na téma domácí násilí, mentální anorexie, homosexualita, role otce apod. Tyto práce většinou pracují kvalitativní metodou, vycházejí z přístupů interpretativní sociologie a biografických metod výzkumu. Ve spolupráci se SoÚ AV ČR i agenturami orientovanými na sběr dat mají studenti možnost absolvovat kurzy k metodologii sociálních a humanitních věd a využívat také jejich databází při zpracování bakalářských prací.

Učitelé fakulty provádějí také výzkumy v rámci již výše uvedených sociologicky orientovaných výukových programů. Výzkumy se ovšem vyznačují konkrétnější orientací na vybrané problémy a jejich teoretickou interpre-

taci, např. zaměření na teorie vztahu veřejné a domácí (soukromé) sféry v moderní společnosti, na institucionálních rámcích moderních společností, na genderovou perspektivu v politických teoriích obecně, problematiku občanské společnosti (nová sociální hnutí), na hodnocení sociálních důsledků vědy a techniky a jejich vliv na růst inovačních zdrojů společnosti, na studia sociálních souvislostí medií a elektronické kultury, na proměny duchovní kultury, výzkum menšin a interetnických konfliktů (v souvislosti s programem Vědeckého centra téhož zaměření) ap.

Mezinárodní spolupráce je zprostředkována spoluprací s institucemi liberálních studií jak na amerických, tak i západoevropských univerzitách, ale i nově založenými obdobnými akademickými pracovišti v postsocialistických zemích (zejména v Polsku). Pokračuje i bezprostřední spolupráce na sociologicky relevantních výzkumných projektech (např. spolu se SoÚ AV ČR na výzkumu modernizace s německými, polskými i maďarskými univerzitními pracovišti; výzkumem inovací v rámci projektů EU, na výzkumech religiozity s Univerzitou v Görlitz, Středoevropskou univerzitou a Univerzitou v Budapešti, Institutem pro výzkum konfliktů ve Vídni, Peace Institutem v Ljubljani aj.)

Odkazy

Giddens, A. 1999, Sociologie, Praha, Argo.
Sokol, J. 2001, Člověk jako osoba, druhé vydání, Praha, UK FHS.
Wallerstein, I. (ed.) 1998, Kam směřují sociální vědy, Praha, SLON.

Hana Havelková, Karel Müller

Kontakt:
Fakulta humanitních studií
Univerzita Karlova v Praze
U kříže 8, 158 00 Praha 5 - Jinonice
tel. +420 2 5108 0111, fax +420 2 5610 611
e-mail fhs@fhs.cuni.cz
www stránky: <http://www.fhs.cuni.cz>

Katedra humanitních věd (KHV) Provozně ekonomické fakulty (PEF) České zemědělské univerzity (ČZU) v Praze

Sociologický výzkum venkova a zemědělství má v Československu dlouhou tradici a poměrně složitou minulost. V období mezi první a druhou světovou válkou byl výzkum zaměřen na aktuální problémy tehdejšího zemědělství a venkova – stabilizaci sociální struktury s posílením střední vrstvy, hledání cest k oddlužení drobných hospodářství, monografickému mapování českých vesnic. Na Slovensku se k těmto cílům přidávala potřeba hledání a vytváření identity slovenského národa a posilování národního sebevědomí.

Období po druhé světové válce je až do začátku šedesátých let charakterizováno absencí sociologického výzkumu venkova a zemědělství. Obnova výuky a výzkumu sociologie venkova a zemědělství je spojována především se jménem profesora Jana Taubera. Se svými kolegy a spolupracovníky dokázal v šedesátých letech zahájit výuku sociologie venkova, vybudovat funkční výzkumné pracoviště a založit poměrně velkoryse pojatý výzkum venkova i socialistického velkovýrobního zemědělství. Byla obnovena spolupráce se zahraničními výzkumnými i pedagogickými pracovišti, která pomáhala dostat československou rurální sociologii z domácí izolace. Po roce 1968 a následné tzv. normalizaci byla nucena opustit vysoké školy i vědecko-výzkumná pracoviště řada v té době již velmi zkušených a erudovaných badatelů a učitelů v oboru sociologie venkova a zemědělství. Výuka byla zastavena, výzkumná činnost silně redukována.

Po roce 1989 se situace, z pohledu sociologie venkova a zemědělství, změnila. V prvních letech po roce 1989 byla mezinárodní veřejnost otevřená kontaktům z postkomunistických zemí a velmi intenzivně napomáhala jejich začlenění do vědeckého života. Důležitou roli sehrály grantové podpory z Evropské unie, především TEMPUS, ARION, COPENICUS, SOKRATES a LEONARDO. Z pohledu výzkumné činnosti byla velmi významná pomoc Research Support Scheme a Open Society Fund ze skupiny Sorosových fondů. Tyto finanční zdroje umožnily rozšířit spektrum

zkoumaných sociálních otázek o takové aspekty, které by nebyly průchodné systémem národní podpory výzkumu. Zahraniční kontakty po roce 1989 přinesly jak finanční prostředky pro výzkum, tak zkušenost spolupráce v mezinárodních týmech. Českoslovenští sociologové se znovu stali členy Evropské společnosti pro rurální sociologii a v roce 1995 byla ČZU v Praze pořadatelem 16. evropského kongresu rurální sociologie. Od té doby se čeští rurální sociologové pravidelně účastní jak evropských tak světových sociologických kongresů a konferencí (např. Wageningen – Holandsko, Bukurešť – Rumunsko, Prince George – Kanada, Budapešť – Maďarsko, Lund – Švédsko, Berlín – Německo, Ljubljana – Slovinsko, Helsinky – Finsko, Dijon – Francie, Montreal – Kanada, Rio de Janeiro – Brazílie).

Pro ilustraci výzkumného zaměření rurální sociologie první poloviny devadesátých let uvádíme několik příkladů témat, řešených v rámci tuzemských grantů i mezinárodních kooperací: Transformace podnikových subjektů v zemědělství; Obnova soukromého hospodaření; Private Farmers – Newly Rising Social Group of Agricultural Workers; Rural Employment and Rural Regeneration in Post-socialist Central Europe (the Czech lands, Hungary, Poland and Slovakia); Les Décollectivisations en Europe centrale; Rural Women in the Czech Republic; The Liquidation of the Czech and Slovak Class of Private Farmers in the Context of the So-called Collectivisation of Agriculture a další.

Výuka sociologie byla obnovena na Vysoké škole zemědělské v Praze (dnes České zemědělské univerzitě) v rámci nově založené katedry humanitních věd v roce 1990. Zde se postupně setkávali téměř všichni sociologové venkova, kteří v minulých desetiletích museli obor zcela opustit nebo byli rozptýleni na jiných pracovištích. Po deseti letech utváření pedagogické koncepce aplikované sociologie se nyní vyučuje ve třech koridorech (Sociologie a sociální politika, Sociologie venkovského prostoru, Sociální a regionální rozvoj) cca 11 sociologických předmětů: Základy obecné a aplikované sociologie, Metodologie sociologického výzkumu, Software sociologického výzkumu, Sociální problémy venkova, Sociální politika, Sociologie venkova a zemědělství,

Rural gender studies, Sociální a regionální rozvoj, Hlavní směry v soudobé sociologii, Ekonomická sociologie, Rurální sociologie. V angličtině je přednášen předmět Rural Sociology a pro Summer School studentů z Missouri a Ohia jsou každoročně připraveny minimálně 4 přednášky: Rural Sociology, Renewal of Private Farming, Rural Women, Transformation of the Czech Agriculture, včetně diskusních seminářů.

V roce 2000 bylo otevřeno navazující magisterské studium - studijní program Hospodářská politika a správa, obor Veřejná správa a regionální rozvoj. Studium je otevřeno pro zájemce z celé republiky, kteří ukončili bakalářské studium a splnili podmínky pro přijetí na provozně ekonomické fakultě České zemědělské univerzity. V přijímacích pohovorech jsou vyžadovány základní znalosti ze sociologie, týkající se sociální struktury společnosti, sociálních skupin, institucí a organizací, veřejného mínění a kolektivního jednání, občanské společnosti a demokracie, práce, podniku, nezaměstnanosti, volného času, rodiny, norem a deviací, sídelních struktur a osídlení, urbanizace, rurality, regionů a regionální politiky. Ačkoliv v prvním roce existence nového oboru nebyla propagace příliš intenzivní, zájem o studium předčil očekávání. Z přihlášených cca 180 studentů z celé republiky jich mohlo být ke studiu přijato zhruba 60.

Souběžně s denními formami studia je sociologie přednášena v kombinovaných formách studia. V souvislosti s růstem sociálních problémů na vesnici, které vyplývají z vyšší nezaměstnanosti venkovské populace, roste zájem studentů o témata diplomních prací, která se obrací k praktickým otázkám jejich obcí, okresů či regionů. V současné době se na KHV zpracovává více než 60 diplomových prací ryze sociologického zaměření. Jako příklady lze uvést Od černé k zelené (revitalizace hornické obce, kde skončila těžba uhlí); Fenomén stárí na vesnici (stárnutí venkovské populace a problémy z toho vyplývající); Nezaměstnanost žen na vesnici, Nezaměstnanost čerstvých absolventů škol ve venkovských oblastech, Volný čas a jeho využití na vesnici, Zaměstnání pro menšiny a etnika ve venkovských oblastech, Nová tvář vesnice (změny vesnické architektury), Proměna příměstské obce, Chování nehos-

podářících vlastníků půdy, Venkovská rodina apod.

V roce 1996 byl Českou zemědělskou univerzitou získán jeden z grantů Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR z programu „Posílení výzkumu na vysokých školách“. Na ČZU v Praze byla založena Sociologická laboratoř, v níž mladí pracovníci, za pomoci a odborného dohledu čtyř pedagogů, zpracovávali v letech 1996-2000 dva rozsáhlé výzkumné úkoly: „Trendy sociálních změn v zemědělství a na venkově“ (MŠMT) a „Sociální změny české vesnice“ (GA ČR). Kromě těchto projektů bylo řešeno několik menších výzkumných úkolů, v české i v mezinárodní spolupráci (za finanční podpory MŠMT, RSS, OSF, FAO a ČZU).

Sociologická laboratoř, jako výzkumné pracoviště, působí od roku 2000 v organizačním rámci katedry humanitních věd. V současné době má sedm stálých mladých zaměstnanců a její práce se pravidelně účastní pět interních doktorandů. Rurální sociologie tvoří podstatnou část nově akreditovaného doktorského studijního programu „Regionální a sociální rozvoj“ a v tomto oboru je možno na ČZU též habilitovat. Výzkumný záměr „Regionální a sociální rozvoj venkovského prostoru v ČR“ je orientován na nejdůležitější okruhy problémů venkova a zemědělství, především v souvislosti s připravovaným vstupem do EU. Je zřejmé, že zemědělství a venkov budou v blízké budoucnosti patřit ke sledovaným oblastem. Přístup k evropským fondům nebude myslitelný bez informační základny rurální sociologie.

Katedra humanitních věd provozně ekonomické fakulty České zemědělské univerzity a Sociologická laboratoř jsou relativně úzce specializovaná pracoviště rurální sociologie, která sice navazují na československou sociologickou tradici, ovšem snaží se reagovat na současné vývojové trendy evropské i světové rurální sociologie. Zahraniční spolupráce je poměrně rozsáhlá, co se týče vzájemné účasti na seminářích, kongresech a pracovních setkáních. V roce 2001 byl ukončen mezinárodní projekt z grantové podpory Open Society Fund a v letošním roce zatím není řešen žádný nový mezinárodní výzkumný úkol. Jsou připravovány grantové přihlášky a pracovní setkání s kolegy ze zahraničí, především v souvislosti

se společenským a odborným programem, připravovaným k 50. výročí založení Vysoké školy zemědělské v Praze.

Lze říci, že období posledních několika let je pro rozvoj české rurální sociologie příznivé. Nastupující mladá generace lépe ovládá cizí jazyky, cestuje, srovnává českou úroveň výuky a výzkumu se zkušenostmi ze zahraničí a hledá vlastní cesty vědecké práce.

Věra Majerová

Kontakt:

Katedra humanitních věd
Provozně ekonomická fakulta
Česká zemědělská univerzita v Praze
Kamýcká 959, 165 21 Praha 6 - Suchbát
sekretariát tel. +420 2 2438 2347
sekretariát e-mail s_khv@pef.czu.cz
www stránky: <http://www.pef.czu.cz/>
vedoucí katedry: Doc. ing. PhDr. Věra Majerová, CSc., e-mail: majerova@pef.czu.cz

Katedra sociologie Fakulty sociálních studií, Masarykova univerzita Brno

Úvod

Katedra sociologie vznikla na Masarykově univerzitě již v roce 1921 a patří tak k nejstarším sociologickým pracovištím v Evropě. Za dobu její existence na ní působila celá řada významných českých sociologů. Pod dlouholetým vedením Arnošta Inocence Bláhy, jednoho ze zakladatelů české sociologie, dostává katedra výrazný odborný profil, který se pod názvem „brněnská sociologická škola“ stal v dějinách české sociologie pojmem. Za dobu její existence se na katedře vystřídal mnoho výrazných osobností, které ovlivnily vývoj svého oboru v Čechách. Vždyť prvním profesorem, který zde byl v roce 1926 habilitován, byl Emanuel Chalupný. Výrazným počinem katedry bylo vydávání prestižního časopisu *Sociologická revue*, který patřil v 30. letech k evropské špičce. Po roce 1948 byla katedra zrušena. Obnovena byla v polovině 60. let, ale po krátkém období rozvoje byla její činnost utlumena. Přesto se na ní podařilo udržet ostrůvek pozitivní deviace, zejména při řešení empirických výzkumů a na katedrou pravidelně pořádaných sympozíích k otázkám životního způsobu. Ta představovala skutečnou tvůrčí dílnu tehdejší české sociologie, kde existovala snaha o konstrukci reality založenou nikoliv na zbožných ideologických přáních a floskulích, ale na faktech a na způsobu jejich vidění sociálními aktéry.

Vývoj pracoviště po roce 1989

Již v období, kdy byla ještě součástí Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, prošla po roce 1989 katedra rozsáhlými personálními změnami a složitou cestou nepřetržité expanze. Především se z řada katedry sociologie (Ivo Možný a Petr Mareš) postupně vydělily nové obory. Nejprve „sociální politika“ (Libor Musil), dále „masmediální studia“ (Jiří Pavelka) a naposled pak humanitní environmentalistika (Hana Librova). Dnes je katedra součástí Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity, která vznikla jako koalice příbuzných oborů (sociologie, sociální politika, masmediální studia, politologie a psychologie, humanitní environmentalistika a mezinárodní vztahy) rozdělením Filozofické fakulty v lednu 1998. Do roku 1996 vedl katedru Ivo Možný, od roku 1996 ji vede Petr Mareš. Katedra se stabilizovala v současném obsazení:

a) Profesori

PhDr. Ivo Možný, CSc. (obecná sociologie; rodina)

Dr. Phil. Gerlinda Šmausová (obecná sociologie; sociální deviace)

b) Docenti

PhDr. Petr Mareš, CSc. (sociální problémy; nezaměstnanost, chudoba, exkluze; metodologie; statistická analýza dat; kvalitativní metody)

PhDr. Ladislav Rabušic, CSc. (populační sociologie; metodologie; kvantitativní metody; statistická analýza dat)

c) Odborní asistenti

PhDr. Radim Marada, PhD. (dějiny sociologie; veřejné mínění; občanská společnost; sociální hnutí)

PhDr. Csaba Szaló, PhD. (obecná sociologie; národní a etnická identita; sociologie kultury; globalizace)

PhDr. Aleš Burjánek, PhD. (demografie; sociologie města; sociologie bydlení)

d) Asistenti

Mgr. Igor Nosál, PhD. (metody výzkumu, politická sociologie, sociologie organizace)

Mgr. Iva Křížová (gender studies: muži a ženy)

Mgr. Tomáš Katrňák (sociální stratifikace, rodina)

Snažíme se přitom o generační rozrůzněnost (na katedře jsou zastoupeny všechny generace a 4 z našich členů absolvovali po roce 1989). V posledních 12 letech se výrazně změnilo nejen složení členů katedry, ale i filozofie jejich pedagogické a vědecké práce. Nárůst počtu studentek a studentů nás přinutila reformovat nejen způsob výuky, ale i způsob našeho myšlení a jednání. Snažíme přizpůsobit své činnosti evropským standardům a reagovat na demokratizaci školství v České republice (máme-li ji měřit větší přístupností studia, pak dnes jen do prezenčního studia přijímáme asi čtyřnásobek až pětinašobek počtu studentů než tomu bylo před rokem 1989). To si vyžádalo i změny v pedagogických postupech a v organizaci studia. Již v roce 1994 jsme zrušili ročníky a zavedli kreditní studium a o rok později i dvojstupňovou formu studia spojenou s vydáváním bakalářských diplomů a s přijímacími zkouškami do studia magisterského. Na tomto základě jsme otevřeli magisterské studium absolventům bakalářského studia sociologie na jiných školách. To vše nám dovolilo přejít od stejného akcentu na všechny stupně studia k jeho hierarchizaci zvýrazněním doktorandského, ale i magisterského stupně. Umožňujeme na našem oboru i hostování studentů jiných škol z České republiky i ze zahraničí (institucionálně Lillehammer, Utrecht, Tilburg, Leuven, Toronto a další).

Profil pracoviště (v čem je jedinečné)

Naše pojetí sociologie je, podobně jako tomu bylo u brněnské školy v 30. letech minulého století, aktivistické. To znamená, že své výzkumné i pedagogické úsilí koncentrujeme kolem důležitých sociálních problémů, jež jsou

předmětem našich výzkumů. Katedra je součástí fakulty, která se snaží být „výzkumnou a učící“ organizací. Naše výzkumné programy jsou proto osami výukových programů i způsobem jejich validizace. Výsledky výzkumů jsou publikovány ve formě monografií. Namátkou lze uvést *Social Consequences of a Change in an Ownership* (1994 jako výstup projektu Výzkumného ústavu OSN v Ženevě) nebo *Menšiny a marginalizované skupiny v ČR* (v tisku jako výstup výzkumného záměru „Marginalizované minority“). S tím koresponduje i personální propojení katedry a pobočky Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí, zřízené v loňském roce v Brně. Její existence je mimo jiné výbornou příležitostí pro studenty našeho doktorského programu získávat pod vedením pedagogů první skutečné výzkumné zkušenosti.

Zaměření výuky

Vedle základů *curricula* oboru sociologie (sociologická teorie, dějiny sociálního myšlení a metodologie – seznámení s kvantitativním přístupem včetně statistické analýzy dat i s kvalitativním přístupem) je naše výuka zaměřena zejména na: studium občanské společnosti a veřejného mínění; změny kultur v procesu globalizace; problémy identity a změn identity v jeho průběhu; sociální problémy (nerovnost, chudoba, nezaměstnanost), rodinu v její transformaci a sociální aspekty demografických procesů (zejména stárnutí populace) v měnící se společnosti. Důraz klademe na samostatnou práci studentů s texty, s menším počtem studijně náročnějších kursů. Proto k našim prioritám patří budování solidní knihovny. Snažíme se přitom opustit ucelený výklad problémů v jedné optice a akcentovat jejich multiparadigmatickou reflexi (konfrontovat studenty s různými poznatkovými, metodologickými a ideologickými pohledy na sociální jevy a ozřejmovat jim důsledky těchto rozdílů pro zacházení s těmito jevy – aniž bychom přitom opomenuli zdůraznit vlastní krédo).

Zaměření výzkumu

Celá fakulta je financována z 55 % z vědecké činnosti a nejenak je tomu i v případě oboru sociologie. Jak již bylo zmíněno, točí se převážná část našich výzkumů i získaných grantů

kolem témat, jež jsou součástí naší výuky, přičemž jsou aplikovány různé metodologické přístupy. Výčet jednotlivých výzkumů a získaných grantů by byl obsáhlý – v průměru jde ročně o 4-5 grantů (výzkumné týmy se vytvářejí z členů katedry, ale je snaha budovat je i interdisciplinárně (sociologie a sociální politika apod.).

Výzkumné projekty

K nejúspěšnějším realizovaným výzkumným projektům patří „Participation and Change in Property Relations in Communist and Post-Communist Societies: Social Consequences of a Change in Ownership“ pro United Nations Research Institute for Social Development v Ženevě. Katedra se též v roce 1999 podílela na poslední vlně celoevropského výzkumu „European Values Study“. Spolu s ostatními obory fakulty sdílíme (jde o snahu aplikovat interdisciplinární přístup) dva klíčové výzkumné programy „Rodiny, dětí a mládeže v transformující se společnosti“ a téma „Etnika, minority a marginalizované skupiny obyvatelstva“. V případě prvního z nich jsme součástí širšího mezinárodního výzkumu koordinovaného Univerzitou v Konstanz (bezprostředně spolupracujeme s univerzitou v Chemnitz ve Spolkové republice Německo).

Získávání studentů pro doktorské studium

Postupně jsme konstituovali doktorské studium strukturované jak svými požadavky na studenty, tak i způsobem studia. Snažíme se získávat nadané studenty vlastního magisterského studia i absolventy jiných univerzit v ČR i ze zahraničí. Zkoušky do PGDS, mají formu výběrové

soutěže projektů disertačních prací. Snaha je profilovat tyto práce ve shodě s našimi výzkumnými záměry. Studentům umožňujeme zahraniční stáže, ale i spoluúčast na vlastních projektech ať již na fakultě či na brněnské pobočce Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí.

Spolupráce s jinými českými pracovišti

Na řadě projektů pracujeme spolu s dalšími českými pracovišti. V rámci komplexního grantu GA ČR „Sociální trendy“ to byl tým ze Sociologického ústavu Akademie věd ČR, spolupracujeme však i s dalšími institucemi (při projektu „monitorování chudoby“ například s VŠE Praha, s ČSÚ apod.).

Zahraniční spolupráce

Výzkumná spolupráce se zahraničními institucemi se odehrává zatím spíše při malých projektech (Lublaň, Budapešť, Poznaň a další). Příkladem právě probíhajícího většího projektu je již zmíněná naše spoluúčast na výzkumu „Value of Children“ (Univerzity v Konstanz a v Chemnitz).

Petr Mareš

Kontakt:

Katedra sociologie

Fakulta sociálních studií

Masarykova univerzita v Brně

Gorkého 7, 602 00 Brno

tel. +420 5 4161 5242

e-mail senkyrov@fss.muni.cz

vedoucí katedry: doc. PhDr. Petr Mareš, CSc.

tel. +420 5 4161 5241

e-mail pmares@fss.muni.cz

www stránky: <http://www.fss.muni.cz/>

Katedra sociální politiky a sociální práce

Fakulty sociálních studií,

Masarykova Univerzita Brno

O katedře

Katedra sociální politiky a sociální práce je součástí Fakulty sociálních studií, Masarykovy univerzity v Brně. Fakulta vznikla 1. 1. 1998 s cílem soustředit vědní obory orientované na poznávání souvislostí společenské reality. Díky předcházející existenci na Filozofické fakultě

má většina oborů dlouhodobou tradici. Postavení katedry sociální politiky a sociální práce je odlišné. Sociální politika a sociální práce byla dlouhou dobu součástí katedry sociologie, sociální politiky a sociální práce. Teprve v roce 1994 se osamostatnila, a začala se samostatně rozvíjet. Od tohoto data se však odvíjí spolupráce obou pracovišť, a to jak ve výuce, tak ve výzkumu. Současným vedoucím katedry je doc. PhDr. Libor Musil, CSc.

Celkově na katedře pracuje osm pracovníků orientujících se na různé aspekty sociálních

problémů a jejich řešení. Libor Musil se zajímá o typologie sociálního státu, které se snaží interpretovat z hlediska hypotézy o kulturní kontinuitě ideologických východisek systému sociální politiky moderních států. V současné době věnuje hlavní pozornost výzkumu kultury organizací, které poskytují služby sociální práce. V této souvislosti se zabývá dilematy intervencí služeb sociální práce, kulturními vzory jejich řešení v organizacích, a vlivem těchto vzorů na interakci mezi organizací a klientem – uživatelem jejich služeb.

Tomáš Sirovátka se orientuje na fungování a vývoj sociální politiky v kontextu změn na trhu práce, změn ve vývoji sociální struktury, analýze sociální politiky v kontextu sociální marginalizace sociálních skupin. Zajímají ho tak zejména vazby mezi sociální politikou a trhem práce, role dávkových systémů při řešení chudoby, legitimita sociální politiky, postavení menšin.

Pavel Navrátil se zabývá aplikací teoretických konceptů sociální práce, existenciální analýzou problémů klientů v kontextu sociální práce a řešením romské otázky. Výzkumný zájem Kateřiny Kubalčíkové je zaměřen na sociální služby pro seniory. Zajímá ji, jak služby by co možná nejvíce přiblížily seniorům. Vychází přitom z poznatků komunitní práce. Mirka Nečasová směřuje svůj zájem k etice v sociální práci, resp. ke vzdělávání sociálních pracovníků. Ekonomické a sociální souvislosti sociálního státu jsou doménou Martina Žižlavského. Vychází zejména z analýzy trhu práce. Imrich Vašečka se orientuje na aspekty sociální politiky v zemích střední a východní Evropy, stejně jako na souvislosti problémů menšin v tomto prostoru.

Sociologická perspektiva v sociální politice a sociální práci

Pracoviště považuje sociální politiku a sociální práci za velice blízké obory. To se projevuje tím, že pracovníci se snaží formulovat sociální politiku a sociální práci jako kompaktní obor, který zkoumá a realizuje intervence do životních situací lidí jako formu sociálního jednání.

Z hlediska katedry jsou hlavní charakteristiky oboru sociální politiky a sociální práce: (i) Vícedimenzionální perspektiva oboru. Sociologie je sice významným zdrojem poznání

životních situací a procesů intervence, pro porozumění uvedených komplexních procesů jsou však také důležité právní vědy, historie, psychologie, ekonomie, pedagogika, filozofie aj. Sociologie do tohoto komplexu přispívá např. z hlediska analýzy sociálního kontextu intervence, analýzy vlivu hodnot a zájmů na intervenci, teoretických konceptů – marginalizace, organizační kultury, institucionálních zájmů apod. (ii) Vzhledem k aplikaci, je potřebná integrace poznatků uvedených oborů. (iii) Intervence dvojího druhu (sociální politiky a sociální práce) zasahují shodně do životních situací lidí, ať už jedinců, nebo velkých cílových kategorií.

Výzkumná témata (resp. řešené projekty)

Na katedře se – s podporou grantových agentur, resortu vládní politiky a místních samospráv – řeší relativně široké spektrum problémů, které se týkají jak základního výzkumu, tak praktických požadavků státní správy a lokálních autorit. Jde např. o šetření souvislostí mezi sociální politikou a trhem práce (GA ČR 2000-2002), hodnocení přínosu sociální intervence k začlenění marginalizovaných skupin (Výzkumný záměr MŠMT 1999-2002), výzkum internetních vztahů ve společnosti (projekt PHARE 2001-2002). Výzkum kulturních vzorů přístupu ke klientům a k intervencím do životních situací (GA ČR 1999-2001).

Probíhá šetření standardů mediátorů a sociálních pracovníků, resp. modelů vzdělávání pracovníků v občanských poradnách a sociálních pracovníků pečujících o seniory. Dále na katedře probíhá analýza lokálních sociálních problémů s cílem vytvořit komunitní plán služeb města Brna.

Metodologie

Velký důraz je kladen na empirická šetření. Pracovníci vycházejí z toho, že je třeba, aby výstupy byly korektní a obsahově průhledné. To se také projevuje při výběru studentů postgraduálního studia, kdy je hodnoceno, jak je uchazeč schopen teoreticky a metodologicky rozpracovat svůj badatelský záměr. Na katedře probíhá diskuse o takových metodologických problémech jako je vztah indukce a dedukce v tzv. kvalitativním výzkumu, pozorování a participativní přístup z hlediska dostupnosti

výsledků výzkumu pro jeho účastníky, možnost uplatnění pozitivistických kategorií (hypotézy, operacionalizace) v kvalitativním výzkumu aj.

Pracovníci katedry při výzkumu využívají pestré spektrum metod, postupů a technik. Usilují o účelnou kombinaci postupů zkoumání. Tak je možné se zde setkat s modelováním, častým postupem je užití survey, analýzy statistických dat a hloubkových rozhovorů. Vážně se zvažuje použití participativních postupů zkoumání. Výzkumníci se také zabývají institucionální analýzou, provádějí případové studie organizací a projektů.

Spolupráce s jinými sociologickými pracovišti

Katedra usiluje o vytváření takového prostředí, které umožňuje navazovat průběžně kontakty se zahraničními univerzitami. V současné době jsou to: nizozemská Katolická univerzita v Tilburgu, belgická Katolická univerzita v Lovani, německá F. Schiller Universität v Jeně, britská University of East Anglia v Norwichi, univerzita v dánském Roskilde. Nadto s nizozemským institutem Hegenschool de Horst v Driebergenu, švédskou univerzitou v Lundu a vyšší odbornou školou Lillehammer College. Aktuálně probíhá jednání o navázání úzké spolupráce s polskou univerzitou v Lodži.

Pracoviště úzce spolupracuje s Institutem pro sociální otázky (který koordinuje výzkumné projekty – viz výzkumný záměr Etnika, menšiny a marginalizované skupiny v ČR), a dále s Výzkumným ústavem práce, sociálních věcí – pracoviště Brno. Obě tyto instituce koordinuje člen katedry doc. PhDr. Tomáš Sirovátka, CSc.

Nadto se pracovníci katedry podílejí na činnosti dalších institucí. Vzhledem k snaze o aplikovaný výzkum je to např. Magistrát města Brna. Jsou členy mezinárodních institucí (např. EISS – European Institut of Social Security – Libor Musil a Tomáš Sirovátka).

Výuka

Kromě výzkumu se všichni členové katedry podílejí na výuce. Snahou je připravit sociální pracovníky, kteří budou schopni nejen koncipovat a provádět individuální, skupinové a komunitní intervence, ale budou také schopni na základě analýzy soudobých problémů a

praxe sociální politiky a sociální práce, koncipovat jejich systémová řešení na centrální, oblastní a lokální úrovni. Studium proto seznamuje studenty s historií, s myšlenkovým a politickým pozadím praxe sociální politiky a sociální práce, s institucemi, které je provádějí, a odpovídajícími metodologickými postupy. Po získání potřebné praxe se očekává uplatnění absolventů jako tvůrců a koordinátorů sociálních politik, nejen na ústřední a regionální úrovni, ale i na úrovni okresů a větších měst.

Doktorské studium je určeno odborníkům, kteří se uplatní při analýze, výzkumu a koncipování strategií sociální politiky, sociálního zabezpečení a sociální práce, eventuálně při jejich implementaci na centrální, oblastní a místní úrovni. Studium směřuje k prohloubení teoretických poznatků sociálních věd, ke schopnosti samostatné reflexe různorodých aspektů řešení sociálních problémů, ke schopnosti reflexe vlastní výzkumné činnosti. Studenti jsou orientováni na sledování nejnovějších trendů vědní disciplíny.

Část výuky probíhá formou kombinovaného studia. Cílem je navázat na trend ve vysokém školství – být maximálně otevřený pro všechny zájemce o studium v každém věku. V bakalářském kursu se jedná o obvyklé kombinace, kombinované studium je na magisterském stupni zaměřeno na personální řízení, což je další specializací oboru sociální politika a sociální práce.

Podpora výzkumu – nábor a motivace studentů PGS

Studenti doktorského studia jsou vybíráni na základě prokázání schopnosti vytvořit kvalitní teoretický a metodologický výzkumný projekt. Oborová rada a přijímací komise též přihlíží k relevanci tématu z hlediska oboru Sociální politika a sociální práce a z hlediska výzkumného zaměření katedry a k jazykové způsobilosti uchazeče ke studiu.

Studium je zaměřeno na zvládnutí teoretické reflexe obtížných životních situací jedinců a sociálních skupin a odpovídajících způsobů intervence a na využití takto nabytých poznatků při řešení sociálních problémů. Stručně řečeno, katedra věnuje pozornost naplnění poznávacích a aplikačních cílů disertačních prací. V zájmu toho je studentům umožněno

podílet se na vypisovaných grantech jak vně, tak uvnitř katedry. Katedra podporuje účast na stážích a odborných setkáních. Všechny snahy směřují k tomu, aby předložená disertační práce byla způsobilá k publikaci.

Celkové cíle doktorského studia korespondují se zaměřením katedry. Hlavním zájmem je, aby studenti zvládli interdisciplinární hodnocení nejrůznějších sociálních problémů a potenciálních možností oboru Sociální politika a sociální práce. A byli schopni adekvátně reagovat.

Václav Kulhavý

Kontakty:

Katedra SPSP (Sociální politiky a sociální práce)

Fakulta sociálních studií

Masarykova univerzita

Gorkého 7, 602 00 Brno

tel. +420 5 4161 5222

www stránky: <http://www.muni.cz/soc/>

Vedoucí katedry: Doc. PhDr. Libor Musil, CSc.

e-mail musil@fss.muni.cz

Ústav religionistiky Filozofické fakulty, Masarykova univerzita Brno

Rok 1989 umožnil i v našich podmínkách vznik ideologicky nezatíženého akademického studia náboženství a konstituování samostatného oboru, který se na problematiku náboženství zaměřuje. Religionistika nahlíží na náboženství jako na sociální a kulturní produkt lidské činnosti, což je perspektiva, která religionistiku, alespoň v některých ohledech přibližuje sociologii, popř. kulturní antropologii. Sociologický přístup je tedy v religionistice, vedle přístupů jiných, trvale přítomen.

Tato skutečnost se zřetelně odrazila v zaměření Ústavu religionistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, který vznikl v roce 1992. Pracoviště rychle navázalo kontakty s obdobně zaměřenými zahraničními pracovišti a stalo se mezinárodně respektovaným partnerem. Výsledkem bylo např. to, že vrcholná světová religionistická organizace International Association for the History of Religions (IAHR) pověřila Ústav religionistiky FF MU společně s Českou společností pro studium náboženství organizací dvou významných mezinárodních konferencí: Religions in the Contact (Brno 1994) a The Academic Study of Religions During the Cold War: Ideological and Theological Constraints, East and West (Brno 1999).

Základním zaměřením pracoviště je studium proměn náboženství v interkulturním a internáboženském kontaktu, tedy jeden z nejvýznamnějších tematických okruhů, které jsou

v současné době v akademickém studiu náboženství zkoumány. Význam této problematiky je z velké části dán vzrůstající globalizací a s ní spjatými otázkami kulturní kontinuity a diskontinuity, partikularismu a univerzalizmu v náboženství, tradice, konstituování a udržování obrazu „Jiného“. Tyto otázky sice zřetelně vystupují do popředí v podmínkách moderní pluralitní společnosti a formující se globální kultury, mají však své historické kořeny. Patrné je to na příkladu vnímání náboženských menšin a v našem prostředí netradičních náboženských směrů.

Z těchto důvodů je výzkumná činnost ústavu orientována do následujících tematických okruhů: a) teorie a metodologie studia náboženství, b) sociální a kulturní kontext raného křesťanství, c) politické a sociální souvislosti působení tibetského buddhismu, d) obecné problémy sociologie náboženství, e) nová náboženská hnutí.

Na Ústavu religionistiky má sídlo Česká společnost pro studium náboženství, která sdružuje převážnou většinu akademických pracovníků v ČR, kteří se problematikou náboženství zabývají v rámci akademického výzkumu. Ústav zajišťuje také vydávání odborného časopisu *Religio – revue pro religionistiku* (vychází 2x ročně) a vydávání dvou edičních řad (Religionistika a Proměny náboženství), v rámci nichž bylo doposud publikováno deset knižních monografií (původních i překladových).

Od roku 1992 toto pracoviště zajišťuje výuku studijního oboru religionistika, který lze studovat v kombinaci s jiným oborem, popř.

studovat jednooborově. Studium je rozděleno do dvou na sebe navazujících typů studia, tedy bakalářského a magisterského. V rámci bakalářského studia je pozornost věnována především osvojení si historického přehledu nejdůležitějších náboženství světa, historie samotného oboru a získání základních metodologických návyků, nutných pro další badatelský vývoj. Magisterské studium je částečně specializované (student si může vybrat zaměření na starověká náboženství a náboženství přírodních národů, nebo na západní náboženské tradice či východ-

ní náboženské tradice). Po celou dobu studia (tedy jak v bakalářském, tak magisterském stupni) studenti rozvíjejí své znalosti pramenových jazyků.

Ústav religionistiky má akreditovány tyto formy studia: bakalářské, magisterské a doktorské.

Dušan Lužný

Kontakt:

Ústav religionistiky FF MU,
Arna Nováka 1, 660 88 Brno
e-mail luzny@phil.muni.cz

Katedra sociologie a andragogiky Filozofické fakulty, Univerzita Palackého Olomouc

Katedra sociologie a andragogiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci vznikla v roce 1990. Do jejího čela byl jmenován doc. PhDr. Vladimír Jochmann, který měl rozhodující vliv na vytvoření specifického propojení sociologie s široce pojatou andragogikou. V roce 1992 byla na katedře vytvořena dvě oddělení – sociologie a andragogiky, která organizačně i obsahově garantovala studium organizačně samostatných, obsahově však značně blízkých studijních oborů, sociologie a andragogiky.

V roce 1992 se vedoucím katedry stal její současný vedoucí doc. PhDr. Dušan Šimek, jehož snahou bylo metodologické propojení obou studijních oborů, kdy sociologie vytváří teoretický a metodický základ studia andragogiky, která by pak mohla být pojímána také jako aplikace sociologického poznání v oblastech sociální práce, řízení lidských zdrojů, vzdělávání dospělých a kulturologie. Sociologii i andragogiku lze na Filozofické fakultě UP studovat v kombinaci s libovolným studijním oborem, andragogika je už od příštího školního roku vázána pouze na studijní obor sociologie. V tomto propojení obou oborů spočívá také specifikum pracoviště: sociologické poznání je bezprostředně aplikováno na příslušné oblasti společenské praxe.

Zaměření výuky studijního oboru sociologie

Studium sociologie na Katedře sociologie a andragogiky směřuje k pochopení aktuálních

jevů a procesů spojených s transformací české společnosti. Poskytuje znalosti sociologické teorie především v oblasti politiky, kultury a ekonomiky a základní dovednosti pro realizaci sociologického výzkumu.

Studijní obor *sociologie* stojí na teoreticko-metodologickém základě, který je dále prakticky aplikován. Jednotlivé disciplíny sociologie jsou ve studijním oboru sestaveny do tří okruhů: 1. základní, 2. obecné a 3. aplikované.

Principem je využitelnost sociologie v praxi. Proto jsou ve studijním oboru zásadně propojeny teorie, metodologie a aplikace.

Studium sociologie otevírá disciplína *Pozvání do sociologie*, která seznamuje studenty se základními sociologickými kategoriemi, koncepty a pojmy a poskytuje tak pojmový slovník, jenž je vstupním předpokladem pro studium. Na *Pozvání do sociologie* navazují **základní** sociologické disciplíny *Obecná sociologie*, *Vývoj sociologického myšlení*, a dále *Metodologie sociologie* (je tvořena komplexem různých metodologických disciplín). Tyto disciplíny jsou důsledně koncipovány tak, aby organicky propojovaly teoretické a metodologické aspekty, a vytvořily tak elementární podmínky pro porozumění a výzkum sociálních jevů.

Jejich absolvování poskytuje nástroje pro studium *obecných* sociologických disciplín, jimiž jsou *Česká politika*, *Sociální struktura české společnosti*, *Sociologie kultury* a *Ekonomická sociologie*. Tento soubor disciplín pokrývá základní sféry sociálního univerza.

Demografie a *Současně sociální ideologie* vytvářejí nabídku volitelných disciplín, které

umožňují studium speciálních problémů identifikovatelných v těchto sférách.

Orientace v obecných a základních disciplínách je předpokladem zvládnutí *aplikovaných* sociologických disciplín: *Sociální politika, Společnost a práce a Konflikt a konsensus*.

Sofistikované přístupy v analýze dat navazují na základní sociologickou disciplínu Metodologie sociologie a jsou zaměřeny na aktuální metodologické problémy analýzy dat.

Nabídku *volitelných* sociologických disciplín tvoří *Rodinná solidarita, Sociologie umění a Kultura v nás a kolem nás*, které poskytují vhled do velmi specifických oblastí společenského života.

Vědecko-badatelské zájmy členů katedry

Výzkumné i výukové aktivity Katedry sociologie FF UP jsou orientovány na řešení aktuálních a praktických problémů transformace české společnosti. Výuka je orientována na pochopení transformačních procesů české společnosti.

Při své badatelské orientaci se členové katedry zaměřují jednak na různé oblasti sociálních problémů vzniklých v průběhu transformace, jednak na řešení speciálních teoretických a metodologických problémů sociologie.

Prof. Dr.Phil. Gerlinda Šmausová je v rámci studijního programu i badatelsky orientována na problematiku gender a současně se zaměřuje i do oblasti sociologické metodologie. Rozvíjí současně i svá dlouholetá bádání v oblasti sociologie kriminality a kriminologie – již od roku 1987 spolupracuje na projektu „Common-study – programme on Criminal Law and Critical Criminology“ s univerzitami v Římě, Rotterdamu, Barceloně, Middlesewu Hamburgu a Komotini. Je mimo jiné členkou „Immaginare l'Europa – a Network of Institutes, Libraires and Research Centers“ se sídlem v Urbinu, členkou poroty „Společnosti pro interdisciplinární vědeckou kriminologii“ se sídlem v Mamburku pro udílení ceny Fritze Sacka za významné kriminologické dílo a členkou Německé sociologické společnosti.

RNDr. Ivana Loučková, CSc. se zaměřuje na zavedení kvalitativních a integrovaných výzkumných metod do výuky a na metodologické aspekty kvality vědeckého vědění v sociálních vědách.

Mgr. Dan Ryšavý, Ph.D. je zaměřen na ekonomickou sociologii, speciálně se dále věnuje oblasti lokálních studií, problematice místní samosprávy a sociálních aspektů ekologických problémů.

PhDr. Dana Sýkorová, Ph.D. se soustřeďuje na oblast sociologie rodiny (zejména vztahy v rámci příbuzenstva, příbuzenská pomoc a podpora): participovala na výzkumech orientovaných na problematiku rodiny a zaměstnaných žen a na realizaci četných sociálních analýz. V letech 1991-1992 spolupracovala s Výzkumným ústavem práce a sociálních věcí v Praze a garantovala provedení rozsáhlého sociologického šetření *Rodina staršího středního věku v kontextu mezigeneračních vztahů a systému pomoci a opory v rodině* (projekt Výzkumného ústavu sociálního rozvoje a práce v Praze). V roce 1993 a 1994 jako nositelka grantu odpovídala za řešení výzkumného úkolu *Hodnoty a hodnotové orientace středoškolské mládeže* pro Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy České republiky a v následujících dvou letech (1995-1996) za zpracování národní studie v rámci mezinárodního projektu *Možnosti a limity rodiny v současné Evropě*, zašitěného Mezinárodním centrem pro studium rodiny v Bratislavě za podpory Voluntary Fund of the International Year of the Family). Od roku 1997 je členkou FAMILTEL, výzkumné skupiny zabývající se sociálně kulturními vlivy informačních komunikačních technologií na rodinu, sdružujících partnery ze Slovenské republiky, Velké Británie, Francie, Nizozemí, Portugalska, Švédska a Kanady.

PhDr. Helena Kubátová, Ph.D. se zaměřuje na problematiku vývoje sociologického myšlení. Speciálně se zabývá vztahem mezi rodem (gender) a sociální stratifikací, problematikou sociálního kontextu individuální identity, zvláště je zaměřena na způsoby, kterými se sociálně konstruuje vztah k tělu.

PhDr. Zdeněk Pospíšil, CSc., se zabývá především sociologií kultury a sociálními souvislostmi estetiky a umění.

Doc. PhDr. Dušan Šimek se kromě sociologických zkoumání světa práce, včetně aplikovaných problémů sociologie podniku zabývá rovněž andragogickými problémy práce a vzdělávání, včetně současných progresivních forem a typů vzdělávání.

Mgr. Martin Fafejta, Ph.D. se již od svých doktorských studií zabývá sociologickými otázkami současných ideologií a sociologií politiky.

PhDr. František Znebežánek, Ph.D. je orientován k problematice obecné sociologické teorie, jeho hlavním vědeckobadatelským zájmem jsou sociální hnutí.

Katedra spolupracuje s českými i zahraničními odbornými pracovišti, např. s Katedrou sociologie University of Kent, Slezskou univerzitou v Katovicích, s Katedrou sociologie FSS MU Brno a řadou dalších institucí. Je rovněž zapojena do mezinárodní internetové výzkumné sítě.

Všichni pracovníci sociologického oddělení absolvovali kratší nebo delší studijní pobyty v zahraničí.

Někteří členové katedry přednášejí také na jiných vysokých školách (na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity nebo na Katedře sociologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně).

Velmi úzké kontakty udržuje sociologické oddělení s katedrou sociologie na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, a to prostřednictvím informativních setkání a také účastí na souborných postupových zkouškách a na státních závěrečných zkouškách.

Členové katedry sociologie publikují v nepravidelných intervalech *Acta Sociologica*. Jejich další vydání je plánováno na duben 2002.

Sociologické oddělení se také podílí na organizaci a na výuce studentů Associated

Colleges of the Midwest/Great Lakes Colleges Association z USA, a na výuce sociologických disciplín Olomoucké letní školy, která vznikla ve spolupráci s velvyslanectvím USA v ČR.

Katedra sociologie organizuje a realizuje terénní sociologické výzkumy regionálního rozsahu, zejména pro veřejnou správu a zdravotnické a vzdělávací organizace.

V doktorském studijním programu sociologie se katedra v rámci svých kapacit až dosud zaměřovala převážně na kvalifikační růst vlastních mladých pracovníků a absolventů. Doktorské studium je orientováno především do oblastí gender studies, sociologie práce a sociologie vzdělávání.

V magisterském studijním programu věnujeme pozornost také studentským vědeckým soutěžím. Naši absolventi již dvakrát získali Cenu E. Beneše v soutěži o nejlepší diplomovou práci v oboru sociologie.

Sociologické oddělení tvoří jádro olomoucké pobočky Sociologické společnosti.

Dušan Šimek

Kontakt:

Katedra sociologie a andragogiky

Filozofická fakulta

Univerzita Palackého v Olomouci

Křížkovského 10, 772 81 Olomouc

tel. +420 68 563 3392

e-mail wagnero@ffnw.upol.cz

vedoucí: Doc. PhDr. Dušan Šimek

e-mail simekd@ffnw.upol.cz

www stránky: http://www.ff.upol.cz/soc_andr/

Katedra sociální práce Zdravotně sociální fakulty, Ostravská univerzita

Katedra sociální práce ZSF OU byla založena v roce 1995. Téhož roku byl akreditován pětiletý magisterský studijní program – obor sociální práce se zdravotnickým profilem. V prvních letech měla katedra pouze tři interní učitele, zbytek výuky byl zajišťován externisty z Brna a z Olomouce. V současné době má pracoviště pod vedením Oldřicha Chytila sedm interních učitelů na plný úvazek, dalších pět vyučujících na úvazek poloviční a zhruba dvacet učitelů externích.

Vysoký podíl externistů je dán zvláštním charakterem pracoviště, jehož absolventi musejí zvládnout kombinaci medicínských a společenskovědních disciplín. Katedra vychovává sociální pracovníky pro oblast státní správy, pro sektor zdravotnictví a školství, pro nestátní a církevní organizace, ale také výzkumníky a analytiky v oblasti sociálních problémů a konečně také budoucí řídící pracovníky v oblasti sociální práce a sociální péče.

Kromě medicínských předmětů a předmětů vlastní sociální práce je pracoviště orientováno také na čistě sociologickou problematiku, a to jak v oblasti teoretické, tak v rovině empirických výzkumů. Současný teoretický diskurs

sociální práce přibližuje studentům Stanislav Hubík, jenž přednáší rovněž vybrané kapitoly ze sociologie vědění a věnuje se problematice na hranicích mezi sociologií, filozofií a antropologií. Obecná sociologická teorie, dějiny sociologie, sociologie organizace a současné sociologické teorie jsou pokryty přednáškami Jana Kellera, který se věnuje rovněž otázkám globalizace, problematice sociálního státu, problémům marginality a exkluze a sociálním souvislostem současné ekologické krize. Po stránce metodologické vede studenty Ivana Loučková, která je garantem výuky technik a vybraných metod sociologického výzkumu.

Velmi úzké propojení se sociologií je kromě denní výuky rovněž patrné na zaměření doktorského studijního programu, který byl pro obor sociální práce na katedře akreditován v roce 2001. V oblasti sociologické je doktorský program založen na trojím základu: metodologii vědy, obecné sociologické teorii a sofistikovaných metod výzkumu. Pro účast v této formě vědecké přípravy jsou získávání především ti studenti nejvyšších ročníků, kteří svoji schopnost koncepční odborné práce prokázali v průběhu zahraničních studijních pobytů, a to především na příbuzných pracovištích v německých mluvčích oblastech. V oborové radě doktorského studijního programu jsou zastoupeny sesterské katedry z brněnské i pražské univerzity, stejně tak jako odborníci ze Slovenska a z Polska.

Katedra sociální práce je v současné době nositelem několika grantů, které se pohybují v oblasti čisté či aplikované sociologie. Jan Keller je řešitelem grantu GAČR s názvem *Dějiny sociologie*. Výstupem tohoto grantu bude v roce 2004 stejnojmenná publikace, jež představí teorie zakladatelů a klasiků sociologického myšlení pod zorným úhlem dnešních debat o modernitě a modernizaci. Kniha bude moci rovněž sloužit jako učebnice ke studiu díla Comta, Spencera, Marxe, Durkheima, Pareta, Webera, Simmela a některých dalších sociologů především 19. století.

Výrazně sociologicky je orientován rovněž kolektivní grant katedry: *Senioři ve společnosti*. Strategie zachování osobní autonomie. Tato výzkumná práce, zašitá grantem GAČR, již se účastní pod vedením Dany Sýkorové dalších pět pracovníků katedry (J. Čížková, O.

Chytil, N. Kubíčková, I. Loučková, R. Popelková) a také řada studentů vyšších ročníků, mapuje situaci seniorů na severní Moravě s důrazem na strategie užívané pro udržení osobní nezávislosti a vyrovnávání se s životními krizemi.

V rámci mezioborové spolupráce je připravována spoluúčast na výzkumném projektu společně s Ekonomickou fakultou Technické univerzity v Ostravě. Předmětem grantu bude celorepublikový výzkum některých sociálních aspektů dualizace trhu práce s přihlédnutím k proměnám a perspektivám takzvané vzdělanostní společnosti. Výstupem tohoto grantu bude publikování odborné monografie, zabývající se proměnami konceptu vzdělanostní společnosti od poloviny dvacátého století až do současnosti.

Společné grantové projekty a členství v oborových radách jsou hlavním pojítkem mezi katedrou sociální práce a jinými českými především univerzitními pracovišti. Zvláště úzké vazby jsou udržovány s katedrou sociální politiky a sociální práce Fakulty sociálních studií MU v Brně a rovněž s katedrou sociologie a andragogiky Filozofické fakulty UP v Olomouci.

Velmi slibné se rozvíjí pravidelná spolupráce a výměna učitelů i studentů v rámci programu Sokrates-Erasmus. Každoročně vyjíždějí učitelé katedry na přednáškové pobyty do řady zemí v západní a severní Evropě. Jedná se konkrétně o školu sociální práce při Universidad Ramon Llul v Barceloně, dále o Canterbury Christ Church University College ve Velké Británii, o fakultu sociologie na severoitalské Università degli studi di Trento. Rovněž s příbuznými německými pracovišti se rozvíjí čilá spolupráce a výměna na úrovni vyučujících i studentů. Zde se jedná o Katholische Universität v Eichstättu, dále o Fachhochschule v Koblenzi a o rakouskou Akademie für Sozialarbeit der Stadt Wien. Mezi nejbližší partnery pracoviště patří také katedra sociální práce na univerzitě ve finském Kuopiu.

Na katedře sociální práce v Ostravě působí již několik let kancelář ECSPRESS, jejímž cílem je koordinace projektů mezi školami zemí Evropské unie a zeměmi střední a východní Evropy, stejně tak jako příprava mezinárodních konferencí a vydávání společných

publikací. Zřizovateli této kanceláře jsou European Association of Schools of Social Work, dále European Centre for Community Education a European Association of Training Centres for Socio-Educational Care. Zatím nejvýznamnější akcí katedry v rámci tohoto programu bylo uspořádání evropské konference ve vzdělávání a praxi sociálních profesí, která se uskutečnila v Ostravě v létě roku 1998 za účasti téměř 150 odborníků ze čtyřiceti evropských zemí.

Mezinárodní kontakty katedry jsou na takové úrovni, že pracoviště figuruje jako spoluředitel projektu Evropské centrum zdrojů pro výzkum sociální práce, který je realizován jako součást 5. rámcového programu Evropské komise. Druhým rokem je katedra sociální práce v Ostravě zapojena do projektu CDA European Master in Social Work, v jehož rámci se pracuje na propojení učebních plánů a zintenzivnění výměny učitelů a studentů v rámci výuky magisterského stupně. V tomto projektu spolupracuje ostravské pracoviště s partnery z univerzit v Salfordu, Eichstättu, Trentu, z Kalábie, Barcelony, Lille, Kuopiu a Utrechtu.

Spolu s tím, jak se postupně prodrazuje vysokoškolské studium v naší zemi, daří se fakultě i katedře získávat stále kvalitnější a nadějnější studenty. Je tomu tak snad, že

z důvodů materiálních nemohou již všichni pomýšlet na studium ve vzdálených univerzitních centrech. Zároveň situace Ostravska, která se nevyvíjí zdaleka tak uspokojivě jako situace preferované metropole, umožňuje věnovat se narůstajícím sociálním problémům nikoliv jen v rovině akademické, ale přímo uprostřed sociálně neklidného terénu. Tyto okolnosti předurčují další směr vývoje ostravského pracoviště. Přímý kontakt se sociálně vysoce problémovým regionem a zároveň úzké propojení s renomovanými evropskými pracovišti umožňuje ostravské katedře sociální práce působit na samotné periférii státu a přitom udržovat krok s vývojem renomovaných tuzemských i zahraničních pracovišť. Není vyloučeno, že při naplnění některého z méně optimistických scénářů sociálního vývoje může právě podobně situované a podobně disponované pracoviště působit v roli přímo průkopnické.

Jan Keller

Kontakt:

Katedra sociální práce

Zdravotně sociální fakulta Ostravské univerzity
Fráni Šrámka 3, 709 00 Ostrava-Mariánské
Hory

tel. +420 69 6624 141

e-mail: příjemní učitele@osu.cz

www stránky: <http://zsf.osu.cz/ksp/>

Vedoucí katedry: PaedDr. Oldřich Chytil

Katedra politologie a sociologie Fakulty humanitních studií, Západočeská univerzita Plzeň

Historický vývoj v letech 1989-1998

Koncem roku 1989 a na začátku roku 1990 se na tehdejší Vysoké škole strojní a elektrotechnické (VŠSE) a Pedagogické fakultě (PeF) v Plzni (základ Západočeské univerzity v Plzni, která vznikla v roce 1991) realizovala rekonstrukce Ústavu marxismu-leninismu (dále jen ÚML) při VŠSE a katedry občanské nauky na PeF. Katedry byly zrušeny a současně instalovány dvě nové: a) katedra společenských věd při Fakultě elektrotechnické (FEL) a b) katedra společenských věd a občanské výchovy na Pedagogické fakultě, jíž se týká následující text.

Katedra byla postavena před několik problémů:

1. zakončit studium občanské výchovy dílčími a státními zkouškami;
2. předložit nový koncept tzv. společného základu na PeF;
3. předložit projekt pětiletého a čtyřletého magisterského studia občanské výchovy.

Situace na KSVOV byla až do října 1991 komplikována tím, že vedoucí katedry byl bývalým pracovníkem ÚML. Projekty 2 a 3 ovšem byly koncipovány a podařilo se je obhájit. Od 14. listopadu 1991 jsem převzal řízení KSVOV. V koncepci studijního programu občanská výchova jsem vycházel z přesvědčení, že sociologie (resp. sociální vědy) musí být rovnocennou součástí výuky. Tím se sociologie stala

jedním z předmětů, které katedra zabezpečovala.

Již v průběhu roku 1991 (a v roce 1992) došlo k rozhodnutí o rekonstrukci dvou kateder společenských věd, a to směrem k integraci v jednu katedru. Moje stanovisko – a tehdy jsem byl jediný – se lišilo od „oficiálního“, jehož nositelem byl rektor ZČU doc. J. Holenda, v tom, že jsem vytrvale prosazoval, aby výuka humanitních oborů byla jakýmsi průsečíkem spekulativně konstruovaných disciplín a oborů, které mohou svoje založení hledat v empirických procedurách a tak svoje „vědecké“ generovat odlišným a často přesvědčivějším (jak doufám), transparentnějším způsobem. Konkrétně jsem požadoval zřízení dvou ústavů: ústavu filozofie a ústavu sociálně-politických věd.

Diskuse (a s tím související koncepty budoucích pracovišť) byly ukončeny rozhodnutím rektora ZČU (z 1. 10. 1992) o zřízení Ústavu sociálně-politických věd (ÚPV), jehož řízením jsem byl pověřen. Dosavadní katedry byly zrušeny, pracovníci dostali tříměsíční výpověď a souběžně rektor vypsal konkurs na obsazení míst v ústavech, které se staly rektorátními pracovišti.

Jako pověřený ředitel ÚPV jsem místa v ústavu směřoval do tří oborů: sociologie, kulturní a sociální antropologie, politologie. V tomto rámci byl vypsán konkurs (realizován byl v lednu 1993). Po jeho ukončení jsem byl 1. února 1993 jmenován ředitelem ústavu.

Postupně byly akreditovány předměty související se zaměřením ÚPV. Sociologie, politologie a kulturní a sociální antropologie se staly (a jsou jimi dosud) klíčovými obory studijních programů studia občanské výchovy. Výuka sociálních věd se stala součástí společensko-vědního základu PeF a sociologii akceptovala také katedra geografie.

Tím, že se ÚPV stal rektorátním pracovištěm, ztratil většinu svých kompetencí ve výuce občanské výchovy, kterou vlastně založil a vedl. Tyto kompetence přešly na oddělení občanské výchovy při katedře historie PeF. ÚPV se tedy stal pracovištěm bez vlastních studentů.

V roce 1994 byl ÚPV začleněn do Právnické fakulty (FPR) a nedlouho poté rozhodnutím děkana FPR zrušen. Teprve zásahem rektora

a předsedy Akademického senátu ZČU se ÚPV znovu stal rektorátním pracovištěm.

V roce 1995 byl na ÚPV (v souladu s původními záměry) dokončen projekt studijního programu kulturní a sociální antropologie. Ve stejném roce byl schválen rektorem a Akademickým senátem ZČU. Jeho realizace byla ovšem možná pouze v rámci některé z fakult ZČU – tou se stala právnická fakulta. Proto se ÚPV znovu stal součástí FPR. Program bakalářského i magisterského studia kulturní a sociální antropologie byl akreditován a výuka začala v nově zřízeném Středisku humanitních studií FPR, z něhož zanedlouho vznikla Fakulta humanitních studií (FHS).

ÚPV se tak stal základem pro vznik nové fakulty a řada jeho pracovníků se na této fakultě stále angažuje. Samotný ÚPV se přechodem řady pracovníků na FHS stal relativně malým „mezifakultním“ pracovištěm a k 31. prosinci 1999 zanikl (více viz druhá část textu).

ÚPV vedle výuky pracoval také na několika výzkumných projektech. V roce 1994 byl na ÚPV realizován výzkum „Hodnotová rezidua jako modifikující faktory transformačního procesu české společnosti“. Prostředky byly čerpány z univerzitního grantu GR 410, který ústav na základě projektu získal (autor projektu a hlavní řešitel Ivan Kuna). V témže roce získala grant na GA ČR pracovnice ÚPV Dr. L. Volbrachtová. ÚPV se v tomto období výrazně angažoval také v přípravě studijního programu sociální práce, který je dodnes vyučován na PeF.

V roce 1995 byl ústav koordinátorem a zpracovatelem rozsáhlého výzkumu (grant MŠMT ČR pro PeF) „Západočeské školství“. Tento výzkum zahrnoval jak terénní práci, tak komprimaci dat (cca 200 tisíc nejrůznějších dat). Hlavním koordinátorem za ÚPV byl Ivan Kuna, datové zpracování provedli ing. Petr Milt a další spolupracovníci. Manažery projektu byli za PeF doc. Drábek a doc. Kantor.

Mohu se domnívat, že ÚPV vcelku pronikl do povědomí našich vysokoškolských pracovišť. Zúčastnili jsme se konference o transformačním procesu (na základě toho jsme získali dar v podobě publikací s politologickou tematikou) a v roce 1996 jsem byl požádán o oponenturu (průběžnou i závěrečnou) celouniverzitního projektu (KV, prof. Klenner). Infor-

mace o ÚPV byly uveřejněny také v politologickém časopise.

V červenci 1997 pořádal ÚPV ve spolupráci s Lékařskou fakultou UK v Plzni výroční zasedání mezinárodní vědecké instituce „Language Origins Society“. Několikadenní zasedání se konalo v Plzni a bylo zcela v režii ÚPV (hlavním garantem byl Ivo Budil).

Ivan Kuna

Katedra sociologie a politologie

Když jsem se v roce 1999 po zahraničním studijním pobytu vrátil do České republiky a spíše náhodně se ocitl v pracovním děkanu Fakulty humanitních studií ZČU v Plzni, neměl jsem prakticky žádné povědomí o tom, jak bouřlivá byla historie posledních deseti let vývoje vysokého školství v Plzni, a to především v oblasti společenských věd. Ovšem již při naší první rozpravě padla myšlenka zřízení katedry sociologie a politologie, která by nahradila Ústav sociálně-politických věd, o jehož zániku bylo tehdy již rozhodnuto, a doplnila tak skladbu kateder FHS (již existovaly katedry archeologie, sociální a kulturní antropologie, aplikované jazykovědy a bylo rozhodnuto o vzniku katedry filozofie). V našich představách se objevovaly mlhavé myšlenky o akreditaci sociologického studijního programu a o stabilizaci předmětů sociálně-vědní povahy, které ÚPV zajišťoval pro studenty několika fakult, na FHS především v rámci antropologického studia.

Tak k 1. lednu 2000 vznikla katedra sociologie a politologie (dále jen KAS), jejímž vedením jsem byl pověřen (v listopadu 2000 pak jmenován do funkce vedoucího KAS). S výjimkou mé osoby zůstala KAS v personálním obsazení totožná s bývalým ÚPV a v prostředí vnitrouniverzitního akreditačního řízení prakticky bez možnosti okamžitě připravit nové studijní předměty. Jako hlavní úkol jsem si tedy pro první měsíce vytkl stabilizaci personálního složení a současně snahu o posílení a také omlazení pedagogického a badatelského týmu. Spojení politologie a sociologie v rámci jedné instituce jsem chápal jako výhodu z hlediska možnosti interdisciplinárních přístupů.

Co se týče personálního složení, sociologická část katedry naplňovala představy o interdisciplinaritě (Miloš Havelka, Ivan Kuna,

Petr Bouček), současně ovšem zjevně chyběla mladší generace, orientovaná spíše směrem k empirické sociologii. O tom svědčilo také to, že dobíhající výzkumný projekt „Evropanství na rozhraní“ (odborný garant PhDr. Zdeněk Vyšehradský), jehož hlavním donátorem byl Česko-německý fond budoucnosti, byl Ústav schopen realizovat pouze ve sběru dat, jejich zpracování ovšem musel přenechat jiné instituci. Vedle pracovníků KAS se sociologií zabývali také další pracovníci FHS, zejména z katedry sociální a kulturní antropologie (Ilda Kaiserová, Martin Hájek, v neposlední řadě Ivo Budil, který se v roce 2001 v oboru sociologie habilitoval na FSV UK).

Snaha o získání zástupců mladé a střední sociologické generace souvisela také s projektem, který jsem po předběžné konzultaci s vedením fakulty začal připravovat již v první polovině roku 2000. Jednalo se o úsilí o akreditaci studijního programu sociálně-vědní povahy, který by rozšířil nabídku bakalářských studijních programů na FHS. Důvodem byl zájem vedení fakulty a také studentů jiných oborů, z nichž značná část absolvovala volitelnou část státních závěrečných zkoušek v oboru sociologie, ale také snaha otevřít pracovníkům KAS možnost učit více specializovaných předmětů (zatím se orientovali spíše na „základní“ kursy v podobě různých „úvodů do oboru“ pro studenty jiných studijních programů). Pracovní jsme tento program nazvali „Politická sociologie“ a podařilo se nám pro jeho přípravu získat také grant Fondu rozvoje VŠ (řešitel L. Cabada).

V první čtvrtině roku 2001 se ovšem ukázalo, že pro „interdisciplinárně“ koncipovaný studijní program, který měl být zaměřen především na studium „sociologie institucí“, se nám mezi sociologickými pracovníky nepodaří najít potřebnou podporu, která by umožnila úspěšně absolvovat akreditační řízení. Důvodem byl – vedle „hybridní“, příliš specializované podoby bakalářského studia – především nedostatek mladých sociologů jako garantů předmětů. Ocitli jsme se tak v uzavřeném kruhu – chyběli nám mladí sociologové, současně jsme je ovšem mohli získat teprve s akreditací sociologického studia.

Vzhledem k této situaci jsme se rozhodli pro urychlené přebudování konceptu na studij-

ní program „Politologie“, který byl skutečně v prosinci 2001 akreditační komisí MŠMT ČR schválen a první studenti v něm zahájí studium v září 2002. Navzdory změně názvu i obsahu studijního programu jsme samozřejmě v projektu nadále počítali s posílením role sociologie na FHS i v rámci ZČU. Ve studijním programu je tak studentům nabízena možnost navštěvovat poměrně velký počet sociologických předmětů a uzavřít studium volitelnou částí státní zkoušky v předmětu sociologie. Díky tomu se nám podařilo získat také nové spolupracovníky katedry, působící v oboru sociologie (Martin Kreidl, Renáta Sedláková) a současně navázat spolupráci s některými sociologickými institucemi v ČR.

V oblasti výuky sociologických předmětů si KAS zatím neklade vyšší ambice než bakalářské studium (výjimkou je možnost absolvování volitelné části státní zkoušky v předmětu politická sociologie v rámci magisterského studia sociální a kulturní antropologie). Soustředit bychom se chtěli spíše na rozšíření naší výzkumné činnosti. KAS aktivně participuje v některých projektech Evropského konsorcia pro politický výzkum (European Consortium for Political Research), ucházíme se jako spoluřešitel o grant v rámci rozvojových programů Evropské unie (hlavní řešitel Univerzita v Brémách).

Katedra se aktivizuje v publikační činnosti a také v přípravě konferencí a vědeckých se-

tkání. V roce 2001 byla aktivním účastníkem mezinárodní konference Plzeňské rozhovory na téma „Média a demokracie“, v roce 2002 se spolupodílí na přípravě výročního kongresu Československé společnosti pro vědu a umění, který se v Plzni uskuteční ve dnech 24.-30. června. Vrcholem těchto aktivit by měla být organizace výroční konference Středoevropské asociace pro politické vědy (CEPSA), která je do Plzně plánována na říjen 2002. Paralelně ke konferenci by měly proběhnout tzv. „research sessions“ Evropského konsorcia pro politický výzkum.

Během pěti semestrů své existence se Katedra sociologie a politologie stala – dle mého soudu – etablovaným sociálně-vědním pracovištěm, které se chce otevírat především mladým pedagogům a badatelům. Ačkoli do budoucna se hlavní odborná orientace bude vyvíjet zřejmě především v oboru politologie, uzavíráme se myšlenkou na interdisciplinární propojení s jinými společensko-vědními obory, mezi nimiž bude mít sociologie významné místo.

Ladislav Cabada

Kontakt:

Katedra politologie a sociologie

Sedláčkova 31, 306 14 Plzeň

tel. +420 19 7326 704

Vedoucí katedry: PhDr. Ladislav Cabada, PhD.

e-mail cabada@kas.zcu.cz

www stránky: <http://www.fhs.zcu.cz/>

Katedra sociálních věd Fakulty humanitních studií, Univerzita Pardubice

Ve středu 31. října 2001 se na Univerzitě Pardubice uskutečnil slavnostní akademický obřad, při němž byla v univerzitní aule inaugurována čtvrtá fakulta této univerzity – Fakulta humanitních studií (dále FHS). Do sestavy této fakulty patří mimo jiné katedra sociálních věd, která vznikla k 1. lednu 2001. Legitimitu tohoto pedagogického pracoviště zakládá především studijní program sociální antropologie. Akreditace tomuto tříletému bakalářskému oboru byla udělena 5. 1. 2001.

Od 1. 10. 2001 se antropologie studuje na FHS Univerzity Pardubice v užší podobě so-

ciální antropologie. Tento obor akcentuje především studium společnosti, které spočívá především v sociálních skupinách, minoritách, a to jak etnických, tak neetnických (například neslyšící, dyslektikové apod.) K tomu patří i analýza interetnických vztahů. Klade se důraz na studium etnických problémů se zaměřením například na romistiku. Studenti se rovněž podrobně seznámí s etnickou situací v Evropě i mimo ni. Získají také praktické znalosti (například z oblasti legislativy k migracím, tvorby humanitárních programů, terénního výzkumu apod.), potřebné pro budoucí profesionální uplatnění nebo povolání. Kromě toho si osvojí základy dalších sociálních a humanitních věd (sociologie, psychologie, filozofie a religionistiky).

Ačkoliv tento studijní program, výrazně akcentující studium etnicity, je prakticky koncipovaný, mají v něm výrazný podíl rovněž teoretické předměty. Tak třeba v 1. ročníku studia dominuje dvousemestrální úvod do (sociální) antropologie se seminářem. K tomu přistupuje například antropologie města, politická antropologie, antropologie umění. Pro 2. ročník mají rozhodující význam hlavně dvousemestrální přednášky Teorie etnicity (se seminářem), Etnické minority a Aplikovaná antropologie. V obou ročnících je zařazena prázdninová terénní praxe, kterou lze vykonávat i v azylových zařízeních pro uprchlíky. Z religionistiky se nabízejí mimo jiné přednášky o islámu, judaismu a současně religiozitě. Student by tak měl získat základní vědomosti v oboru, který představuje špičku světového myšlení o kultuře a společnosti.

Příležitostí ke sdělení, že specifickým nově otevřeného oboru se postupně mají stát etnická studia, byla výstava romské historie, kterou připravili pracovníci obecně prospěšné společnosti „Vudud“. Výstava byla zahájena ve vestibulu Auly Univerzity Pardubice dne 5. 11. 2001. Právě důležitou součástí studia etnické problematiky představuje romistika, která prochází jako pramen celým programem sociální antropologie. Romistický výukový blok zahrnuje Úvod do romistiky v rozsahu dvou semestrů, k tomu ještě přistupuje semestrová přednáška Dějiny a kultura Romů. Během studia si posluchači osvojí ve dvou semestrech základní jazykové znalosti romštiny. Nepovinně je zařazen kurs romštiny pro pokročilé. Předpokládá se, že romistika na Univerzitě Pardubice získá určité rysy, které vyvstanou z jejího spojení se sociální antropologií. Není vyloučeno, že určitý počet studentů, který dnes nelze přesně odhadnout, předloží vědecké práce seminární a bakalářské z romistiky.

Hodí se dodat, že sociální antropologii na Univerzitě Pardubice pomáhá zavádět již po tři roky vždy v letním semestru Čechoameričan Zdeněk Salzmann, emeritní profesor Massachusettské univerzity v Amherstu, hostující profesor na Univerzitě Karlově a Západočeské univerzitě v Plzni. Antropologii vyučoval na zdejší univerzitě pro jiné studijní programy v sadě tří přednášek: Úvod od lingvistické antropologie, Antropologie umění a Indiáni

Severní Ameriky. V tomto akademickém roce tyto cykly přednášek ještě rozšíří o aplikovanou antropologii tentokrát pro studenty nově založeného oboru a další zájemce. Salzmannovo působení přispívá k profilaci či krystalizaci „pardubické antropologie“.

Pokud jde o vědecké zaměření katedry, prioritu nově zavedeného oboru, jak již bylo řečeno, představují etnická studia (například romistika). S etnickým prvkem se však počítá rovněž v regionálních studiích. V tomto kontextu se připravují některé badatelské projekty. O jednom připraveném úkolu lze již podat informaci. Tak Grantová agentura České republiky podpořila tříletý výzkum (od 1. 1. 2002 do 31. 12. 2004), který bude tvořit významnou část vědecké a pedagogické činnosti pracoviště. Cílem výzkumného projektu je celostní kvalitativní a kvantitativní analýza sociálních procesů, jimiž prochází obec Dolní Roveň (dále Roveň) v okrese Pardubice na prahu 3. tisíciletí. Pozadím výzkumu bude sledování těchto procesů od konce 30. let 20. století až dodnes, přitom dojde k tzv. restudii (viz Karel Galla: *Dolní Roveň. Sociologický obraz české vesnice*. Praha 1939). Tříčlenný tým (Petr Skalník, Bohuslav Šalanda, Jiří Šubrt) – s využitím studentů i pomocných sběratelů dat z řad obyvatel Rovně – bude po tři roky sledovat, jak se Roveň chová jako společenství v období, kdy se zavádí krajské zřízení (Roveň patří do Pardubického kraje) a přitom se musí vyrovnávat s nároky již více jak deset let trvající postkomunistické celospolečenské transformace, jež by měla na konci zkoumaného období vyvrcholit vstupem České republiky do Evropské unie. Zároveň bude proveden sběr životních příběhů vybraných informátorů a historicko-statistických údajů, umožňující rekonstrukci sociálního vývoje obce v období 1939-2000. Pro výzkum bude použita kombinace sociálně antropologických přístupů (zejména stacionární zúčastněné pozorování) a sociologických metod a technik (dotazníkové šetření). Výstupy výzkumu budou semináře, konferenční příspěvky, články v odborných periodikách a nakonec souhrnná monografická publikace.

Zbývá ještě provést určitou personifikaci dění: vypočíst, kdo této katedře a oboru – řečeno hudební terminologií – udává tón nebo kolorit. Poměrně snadné a spravedlivé je využít

abecedního pořádku: Zbyněk Andrš, Petr Lozoviuk, Petr Skalník, Teddy Sunardi, Bohuslav Šalanda a Jiří Šubrt.

Zatím je příliš krátká doba na hodnocení pedagogické a vědecké aktivity katedry sociálních věd FHS Univerzity Pardubice, která vznikla na počátku třetího milénia, jak se obvykle říká, „na zelené louce“. Také zatím neexistují předpoklady pro srovnávání s jinými pracovišti. Historik by možná doporučil uplatnit časový odstup a chvíli počkat, až opadne „pěna“ událostí. Ale antropolog by uplatnil zúčastněné pozorování určitých aktivit či procedur, které vedou k získávání a osvojování si sociálních faktů. Na závěr lze vyslovit přání,

aby tento příspěvek byl chápán jen jako svého druhu výzkumná zpráva v oblasti sociálních věd, jmenovitě pak v sociální antropologii.

Bohuslav Šalanda

Kontakt:

Katedra sociálních věd

Fakulta humanitních studií

Univerzita Pardubice

Studentská 84 (budova 901, Stavařov)

532 10 Pardubice

tel. sekretariát +420 40 6036 526

e-mail sekretariát dita.jancarikova@upce.cz

<http://www.upce.cz/upce/cz/>

Vedoucí katedry: Doc. PhDr. Bohuslav Šalanda, CSc., e-mail bohoslav.salanda@upce.cz

Katedra sociálních oborů Zdravotně sociální fakulty, Jihočeská univerzita České Budějovice

Vývoj pracoviště po roce 1989

Zdravotně sociální fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích je jednou ze sedmi základních institucí Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Byla zřízena v souladu se zněním zákona č. 172/90 Sb. o vysokých školách, v listopadu 1991. Katedra sociálních oborů v současné podobě a pod stávajícím názvem funguje od roku 1995. Zabezpečuje výuku hlavních předmětů týkajících se sociální oblasti studijních oborů Zdravotně sociální fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích Rehabilitační péče o postižené děti, dospělé a staré osoby, Radiologický asistent a Všeobecná sestra, tedy sociální práce, sociální politika, sociologie, sociologický výzkum a jejich dílčí disciplíny.

Čím je pracoviště jedinečné

Výjimečnost Katedry sociálních oborů spočívá ve specifikaci sociologických oborů do zdravotní péče. Předměty obecné sociologie a sociologického výzkumu jsou aplikovány na obory sociální, pedagogické, zdravotní a pracovní rehabilitace a ošetrovatelství. V současné době je specifikem katedry rovněž příprava a realizace zkoušek ověřování zvláštní odborné způsobilosti zaměstnanců státní správy a samo-

správy podle vyhlášky Ministerstva vnitra č. 345/2000 Sb., v platném znění.

Zaměření výzkumu

Vědeckovýzkumná činnost Katedry sociálních oborů ZSF JU je zaměřena na projekty týkající se výzkumu právního povědomí a pojetí práva u českých dětí školního věku, Úmluvy o právech dítěte, sociální práce s rizikovými skupinami, menšinami, mezinárodní spolupráce v oblasti rovnosti pohlaví, handicapovaných osob a marginálních skupin obyvatelstva. K nejobsáhlejšímu řešeným projektům patří projekty řešené ve spolupráci s příhraničním regionem Horní Rakousko týkající se mezinárodní spolupráce romských občanských sdružení, mezinárodní spolupráce organizací sdružujících zrakově postižené děti, mezinárodní spolupráce v oblasti problematiky gender. V posledních dvou letech je jedním z hlavních výzkumných cílů katedry otázka aplikace ochrany práv lidského genomu.

Ve všech realizovaných projektech dochází k praktické aplikaci sociální politiky a sociologického výzkumu (např. projekty Ministerstva práce a sociálních věcí České republiky týkající se analýzy zdravotních postižení dětí a jejich sociálních důsledků, úroveň sociální ochrany zdravotně postižených dětí, jejich výsledky a efektivnost a předpokládaného vlivu změny způsobu financování sociálních služeb na úroveň nezaměstnanosti).

Získávání studentů pro pokročilou formu studia

Doktorský studijní program ZSF JU s názvem *Prevence, náprava a terapie zdravotní a sociální problematiky dětí a mládeže* navazuje na magisterský studijní program Rehabilitační péče o postižené děti, dospělé a staré osoby. Již z názvu magisterského studijního programu vyplývá specifická zaměření fakulty ve vztahu k předpokládanému doktorskému studijnímu programu a oboru.

Cílem doktorského studijního programu je připravit erudované specialisty schopné samostatného vědeckého výzkumu v dané problematice, která se stala významným ukazatelem pro hodnocení politické, právní a sociální úrovně státu z hlediska mezinárodního pohledu a hodnocení Evropské unie a Organizace spojených národů.

Výraznou součástí studia a vědecké činnosti je problematika týkající se Úmluvy o právech dítěte, kterou začlenila i Česká republika do svého právního systému. Podle hodnocení výboru OSN se však ukazuje nutnost jejího teoretického rozpracování a její implementace do života české společnosti.

Absolventi doktorského studijního oboru se zaměří na řešení problematiky sociální, sociálně zdravotní, sociálně psychologické a sociálně pedagogické u dětí a mládeže, dále pak na řešení životního stylu dětí a mládeže, na syndrom CAN – Child Abuse and Neglect.

Spolupráce s českými pracovišti

V rámci praktické výuky spolupracuje Katedra sociálních oborů Zdravotně sociální fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích s řadou klinických pracovišť v celé České

republice, například s ústavy sociální péče (Osek, Mačkov, Libníč atd.), správou sociálního zabezpečení, dětskými centry (Arpida České Budějovice, Náhradní rodinná péče, Raná péče atd.), charitními organizacemi (diecézní a městské charity v České republice), hospici (Domov Sv. Anežky české v Týně nad Vltavou atd.) apod.

Zahraniční spolupráce

Spolupráce Katedry sociálních oborů Zdravotně sociální fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích se zahraničními institucemi se odehrává na poli vědeckovýzkumném i v rámci výměny studentů. Jedná se především o kooperaci s Fachhochschule v Landsluthu (SRN), The American International University in London – Richmond, Státní univerzitou Jihoafrické republiky v Pretorii, Potchefstroom University v Jihoafrické republice, Jižní Connecticutskou státní univerzitou v USA, University of Namibia, dále pak v rámci příhraničního regionu o spolupráci se státními i nestátními organizacemi v Horním Rakousku (např. Bundessozialamt Oberösterreich, Frauen TrainingsZentrum Rohrbach, Mobiler Beratungsdienst für Kinder und Jugendliche atd.).

Martina Hrušková, Lucie Kozlová

Kontakt:

Zdravotně sociální fakulta Jihočeské univerzity
Jírovcova 24/1347, 370 07 České Budějovice
tel./fax 038/7438 389

e-mail zsf@zsf.jcu.cz

hruskova@zsf.jcu.cz

lkozlova@zsf.jcu.cz

<http://www.zsf.jcu.cz/>

Virtuální institut – internetové centrum pro sociální studia, o.p.s., Praha

Virtuální institut (<http://virtualni.institut.cz>) vznikl na podzim roku 1998 jako nezávislá platforma pro inovativní „dělání“ sociologie a dalších příbuzných oborů společenských věd s využitím možností internetu jako prostředku komunikace a sdílení informací. Děláním společenských věd máme na mysli především

vlastní výzkumnou, vzdělávací a publikační činnost, a také činnost osvětovou. Proto Virtuální institut (VI) hned od jara 1999 zahájil první pokusné internetové on-line kurzy, převzal vydávání časopisu pro biografickou a reflexivní sociologii *Biograf*, a také se hned v prvním roce své existence podílel na výzkumném projektu *Alternativní kultura: Případ české společnosti 40.-90. let 20. století*.

V oblasti výuky je cílem VI podílet se na právě takových on-line kursů, které budou

řádnu součástí denního univerzitního studia. Díky počáteční vstřícnosti Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy, která jako první umožnila učinit z on-line kursů běžnou součástí svých studijních programů, jsme tuto myšlenku mohli začít realizovat a zároveň za provozu testovat nejrůznější citlivá místa, která internetová forma výuky s sebou přináší. Po zvážení technických podmínek, ve kterých univerzitní studenti a vyučující pracují, jsme se rozhodli pro model výuky, který je založen na běžně dostupném počítačovém vybavení, jakým je počítač s připojením k internetu telefonní linkou a vlastní e-mailová adresa. Jakkoli jsou lepší podmínky výhodou, nejsou nezbytnou podmínkou pro účast v kursech, které Virtuální institut spravuje. Tyto základní pomůcky jsme doplnili o elektronickou konferenci, jejímž prostřednictvím lze korespondenci v rámci kursu rozesílat hromadně. Kromě e-mailové konference má každý kurs svou vlastní webovou stránku, která je průběžně aktualizována buď přímo vyučujícím nebo ve spolupráci s VI. Smyslem je, aby kurs probíhající na internetu byl maximálně otevřený, aby jeho výsledky (referáty, seminární práce, výběr z diskusí) byly vidět. Tím se poněkud odlišujeme od jiných on-line kursů, které jsou většinou před pohledem zvenku striktně chráněny heslem, a také od klasických „off-line“ přednášek a seminářů, jejichž výstupy se také běžně nezveřejňují (i když i na tomto poli již vznikají kurzy, které mají svou webovou stránku obsahující studentské práce).

Další metou při rozšiřování on-line výuky společenských věd je pro VI decentralizace a rozšiřování působnosti nabízených kursů na více než jednu univerzitu. Tato možnost se ve spojení s internetem přímo nabízí. Proto jsme nedlouho po zahájení činnosti a zkušebního provozu začali jednat s představiteli mimopražských univerzit o zařazení kursů zajišťovaných VI do jejich studijních programů. Řada institucí na naše výzvy ke spolupráci dosud nijak nezareagovala, narazili jsme také na nemalé obtíže se sladováním různých systémů hodnocení studentů a kursů (kredity, zápočty, zkoušky a podobně). Na některých fakultách (například v Bratislavě) se tato překážka ukázala být neřešitelná, podařilo se nám však navázat spolupráci s fakultami v Brně a v Plzni, takže

vybrané kurzy z nabídky VI se od roku 2001 staly volitelnou součástí studia sociologie nebo antropologie na těchto školách.

Hlavním problémem on-line studia tak zůstává jeho poměrně velká náročnost, jak pro vyučujícího, tak pro studenty, způsobující, že řada studentů kurs nedokončí a že málokterý pedagog je ochoten vést internetové kurzy dlouhodobě. V současnosti by Virtuální institut, kromě péče o stále vyučující on-line kursů, rád navázal spolupráci s dalšími zájemci, kteří by si výhody této netradiční formy výuky chtěli sami vyzkoušet.

Časopis pro biografickou a reflexivní sociologii *Biograf*, jehož editorem je Zdeněk Konopásek, vychází od roku 1995. V roce 1999 se dostal „pod křídla“ VI, který se stal jeho vydavatelem. Současně s tím, jak jsme pracovali na vylepšení tištěné verze časopisu, jsme připravili díky podpoře nadace Open Society Fund plnohodnotnou internetovou verzi *Biografu* (<http://biograf.institut.cz>). Ten se tak stal jediným on-line akademickým společenskovědním časopisem vycházejícím v České republice. Snažíme se o navazování spolupráce s obdobně zaměřenými zahraničními periodiky. V současnosti připravuje redakce *Biografu* se svými spolupracovníky také dvě tematicky orientované řady překladů a původních sociologických textů: „Německá biografická sociologie“ a „Věda, technika a společnost“. *Biograf* přijímá prostřednictvím anonymního recenzního řízení k publikaci články odpovídající jeho zaměření, o otištěných textech se snaží vést kritickou diskusi, stejně jako upozorňovat na novinky v oblasti odborné literatury a sledovat dění na poli kvalitativního výzkumu – konference, semináře, nové časopisy a podobně.

V oblasti výzkumu se snažíme rozvíjet možnosti využití počítačových a internetových technologií a elektronických médií při práci s kvalitativními daty (rozhovory, vyprávěními). Při spolupráci na výzkumu *Alternativní kultura* vznikla myšlenka na založení digitálního archivu kvalitativních dat. Ten také v roce 2000 pod názvem MEDARD vznikl a jeho správcem se stal nynější doktorand sociologie na UK FSV Tomáš Bitrich. MEDARD (<http://medard.institut.cz>) je určen k archivaci kvalitativních dat v digitalizované formě – v podobě tran-

skriptů, digitalizovaných audio a video záznamů. Tento typ dat a jejich shromažďování a poskytování s sebou nese specifické technické, metodologické a etické otázky. Ty se snažíme otevírat a vést o nich odbornou debatu. V současné době například probíhá jednání s Úřadem na ochranu osobních údajů o právních aspektech ochrany osobních dat v kvalitativním výzkumu, o kterém průběžně informujeme prostřednictvím článků a elektronické konference zainteresované odborníky. V roce 2002 jsme se stali řešiteli výzkumného grantu GA ČR Archivace, digitalizace a analýza sociologických dat z hlediska metodologie a praxe. V rámci tohoto výzkumu bychom chtěli navázat na dosavadní činnost archivu MEDARD a nabídnout odborné veřejnosti platformu pro diskusi a spolupráci v oblasti archivace a sekundární analýzy kvalitativních sociologic-

kých dat. Archiv MEDARD je otevřen zájemcům o uložení vlastních dat, včetně pomoci či spolupráce při jejich zpracování. Data uložená v archivu je také možné se souhlasem depozi-tora poskytnout k další analýze.

Kromě výše uvedených aktivit chystáme také specializované semináře a přednášky a chceme rozšířit množství a kvalitu informací nabízených na našich webových stránkách.

Ivan Vodochodský

Kontakt:

Virtuální institut, o.p.s.

V Jámě 12, 110 00 Praha 1

tel./fax +420 2 2223 2947

e-mail virtualni@institut.cz

[www stránky: http://virtualni.institut.cz/](http://virtualni.institut.cz/)

ředitel: Ivan Vodochodský

e-mail: ivan@institut.cz

Biograf: časopis na ochranu společnosti před sociologií

Časopis *Biograf* byl založen v roce 1994 spolkem Biograf, který tehdy sám sebe definoval jako sdružení na ochranu skutečnosti před sociologií. Zakládajícími členy sdružení byli vyučující a studenti FSV UK zajímající se o kvalitativní metodologii, Zdeněk Konopásek, Eva Stehlíková, Martina Veselá, Petr Kamber-ský. Šesté číslo, vyšlé v roce 1996, se už nesnaží skutečnost před sociologií chránit, ale předkládá *Biograf* jako časopis pro biografickou a reflexivní sociologii, takto se definuje až do dnešních dnů, kdy vyšlo zatím poslední pětadvacáté číslo.

Ale zpět k oněm divočejším začátkům časopisu. Poptávku, na jejímž základě *Biograf* vznikl, definuje v prvním čísle Zdeněk Konopásek. Nebudu však citovat z Konopáskova úvodníku, ale použiji k vyjádření téhož jiného zdroje, hesla Česká sociologie v letech 1948-1994 z *Velkého sociologického slovníku*. Profesor Ivo Možný v něm líčí příběh české sociologie (jak by řekl každý tzv. kvalitativec), ale skrze něj, ve druhé linii, zřetelně prosvítá také příběh celé české společnosti: „V druhé polovině 60. let v souladu s celosvětovým vývojem prožívá česká sociologie jedinečnou konjunkturu (...)

nové instituce jsou však vesměs obsazovány pracovníky formálně vzdělanými v jiných oborech: sociologem se mohl prohlásit prakticky kdokoli. Tito konvertité se zčásti horlivě sami v sociologii vzdělávají (...), zčásti se diletantsky pouštějí rovnou do práce. V empirickém výzkumu převládne „československý survey“: na nereflektovaném pluralistickém behaviorismu založené hromadné dotazníkové šetření, odvozené v páté ruce z výzkumů z doby *The American Soldier* (1946)...“ Takto tedy vypadala konjunktura... A jak vypadala normalizace? „...strukturální funkcionalismus je z české sociologie vymítán jako smrtelný hřích (...), ale v pokleslé formě zůstane po celá 70. a 80. léta nepojmenovaným (a často ani nereflektovaným) myšlenkovým archetypem marxisticko-leninské sociologie normalizačního establishmentu, pokud vůbec kdo překračuje paradigma čiré nevzdělanosti...“

Biograf byl tedy odpovědí či výzvou československému survey i onomu pokleslému myšlenkovému archetypu, které v pohodě přežily do 90. let. Ale *Biograf* byl i pokusem zhmotnit, zachytit onu něhu a veselost chvíle, kdy „naslouchat lidem, kteří hovoří svými vlastními termíny o tom, co se jim zdá významným v jejich životech, se nám zdá významnějším, než studium předem zkonstruovaných psychometrických škál, než konstrukce experimentů.“

(Miroslav Disman cituje ve své zdravici pro první číslo *Biografu* Ruthellen Josselsonovou). Zažila jsem ještě jako středoškolačka (chci tím říct vnímavá, a ne úplně dětinská bytost) komunismus a dobře si pamatuji tehdejší totální formálnost a oktrojovanost sebemenšího veřejného diskursu, náznak privátního, cokoli, co by naznačovalo, že realitu prožíváme a pojmenováváme jinak, než nabízel oficiální popis světa, byl naprosto nepřipustný.

Biografická sociologie, to byla možnost vyprávět dějiny dvacátého století skrze vzpomínky staré ženy na to, že i za války se jít musí. Biografická sociologie nám také umožňovala pouštět se do nejzávažnějších témat našich krátkých životů. Neměli jsme velký teoretický záběr, ale mohli jsme dělat sociologii, která chce pochopit, která chce interpretovat, nabídnout význam. Kvantitativní techniky by nás v téhle fázi studia nechaly někde u popisu nemnoha čísel, tabulek, konstrukce dotazníků, prostě za dveřmi té sociologie, která chce řešit odpověď na otázku Proč?

Biograf byl pro mě také hřejivým společenstvím. Je dojemné číst první čísla, kde stojí hlavní je bakalářka některého z mých spolužáků, statěmi vedlejšími jsou pak reakce mých vyučujících na články mých spolužáků nebo vyučujících. Vlastně to bylo jediné období v mém životě sociologa, kdy jsem zažila nějaký věcný odborný dialog. Profesor Možný do svého hesla ve slovníku nestačil devadesátá léta zahrnout a já si na to netroufám, nebudu se tedy snažit postihnout, proč je dialog v sociologii tak pracný.

Co se stalo s tím společenstvím? To, co se všemi společenstvími v sociologické mytologii.

Nezajdou zradou, jako to Frodovo, ale vývojem, a stanou se *Gesellschaftem*. (Dopouštím se teoretické nepřesnosti, aby mi vyšla metafora. Ani Tönnies netvrdil, že jeho dichotomie platí jenom a pouze pro procesy historických změn, i on uvažoval o *Gemeinschaft* a *Gesellschaft* jako o teoretické kategorii, v každém lidském seskupení lze tedy nalézt prvky obojího.)

Výhoda hřejivosti byla a je pro *Biograf* samozřejmě i jeho největší nástrahou: že zůstane uzavřený a začne zasmrádat. Myslím, že Zdeněk Konopásek myslel vždy o pár tahů napřed a cesta s kůží na trh (časopisů) se mu vcelku zdařila. *Biograf* je dnes časopis s recenzním řízením, *Biograf* má stálou tvrdě pracující (neplacenou) redakci. *Biograf* má okruh čtenářů nesociologů, je ozdobou mnoha knihoven. *Biograf* už několik let vychází také na webu, má svou on-line verzi. Zdá se, že vychoval nejméně jednu novinářskou hvězdu. I díky *Biografu* se zlepšila pozice kvalitativní metodologie ve společenských vědách, zkvalitnil se její diskurs. Těch dvacet pět čísel je ohromný kus práce, položený i na oltář české sociologie.

Ida Kaiserová,

čtenářka *Biografu*, Katedra sociální a kulturní antropologie, FHS ZČU Plzeň

Kontakt:

Biograf, časopis pro biografickou a reflexivní sociologii

Virtuální institut, o.p.s.

V jámě 12, 110 00 Praha 1

tel. +420 2 2223 2947

e-mail biograf@institut.cz

www stránky: <http://biograf.institut.cz/>

Agentury zabývající se výzkumem trhu a veřejného mínění

Tento přehled vychází z dostupných zveřejňovaných zdrojů a není úplným výčtem agentur působících v České republice. Nezaměřuje se výlučně na agentury zabývající se výzkumem veřejného mínění, neboť naprostá většina z nich má tuto činnost jako doplňkovou vedle aktivit spjatých s marketingem a průzkumem trhu.

ACNielsen, Praha
 Agmanova s.r.o., Praha
 AISA spol. s r. o., Praha
 Amasia s.r.o., Praha
 Augur Consulting s.r.o., Praha
 AVE marketing s.r.o., Praha
 Centrum pro výzkum veřejného mínění, Sociologický ústav AV ČR, Praha
 DEMA a. s., Praha
 Ecoma Plus, Praha
 FOCUS - Centrum pro sociální a marketingovou analýzu, s.r.o., Brno
 GfK Praha s. r. o.
 Imas-Marcon Praha

Incoma Research s.r.o., Praha
 Inra Praha, s.r.o.
 Mama-Marketing spol. s.r.o., Brno
 Mareco s.r.o., Praha
 Markent s.r.o., Praha
 Marktest a.s., Praha
 Median s.r.o., Praha
 Mediatel spol. s.r.o., Praha
 MEMBR International s.r.o., Praha
 Millward Brown s.r.o., Praha
 Opinion Window s.r.o., Praha
 Point s. r. o., Brno
 Point s.r.o., Praha
 Psyma s.r.o., Praha
 RCA Research, spol. s.r.o., Praha
 Respond &Co s.r.o., Ostrava
 SC & C spol. s.r.o., Praha
 Stem/Mark a.s., Praha
 Stem – středisko empirických výzkumů, Praha
 Tambor, Praha
 Taylor Nelson Sofres Factum s.r.o., Praha
 Taylor Nelson Sofres Media, Praha
 Ultex Market Research spol. s.r.o., Praha
 XUXA s.r.o., Praha

Zpracovala Eliška Rendlová

**Vzestup nebo pád politického regionalismu?
Změny na politické mapě v letech 1992 až 1998 – srovnání
České a Slovenské republiky**

TOMÁŠ KOSTELECKÝ

Vydal Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, Praha 1,
fax + 420 2 2118 3250, e-mail prodej@soc.cas.cz

„Sociological Papers“ SP 01:9

Jednotlivé výtisky můžete objednat na výše uvedené adrese

Cena 133,- Kč (6 USD)

Shrnutí: Studie si klade otázku, zda regionální rozdíly politické orientace voličů, měřeny volebními výsledky, zůstávají v období 1992 až 1998 významným rysem politického vývoje v České republice i na Slovensku. Proto je sledována variabilita volebních výsledků na úrovni okresů, je měřena míra regionální diferenciace a studovány možné faktory, které regionální rozdíly v podpoře jednotlivým stranám vysvětlují. Je srovnávána situace v České republice a na Slovensku. Výsledky analýz ukazují, že „volební mapy“ jednotlivých politických stran jsou bez ohledu na rozsah probíhajících ekonomických a sociálních změn značně stabilní. Mezi Českou a Slovenskou republikou ovšem existují zřejmé rozdíly. Regionální rozdíly ve volební podpoře jednotlivým stranám v České republice mohou být ve značné míře vysvětleny faktory ekonomické povahy. Naproti tomu, na Slovensku nemají regionální ekonomické rozdíly na hlasování voličů příliš velký vliv, nejvýznamnějšími faktory jsou naopak faktory etnické, náboženské a historické povahy.

100 sociologických publikací 1990-2001

Cílem této rubriky je doplnit obraz vývoje české sociologie po roce 1989 přehledem knižní produkce českých sociologů. Odpovídá postsocialistické situaci české sociologie jako disciplíny nově se konstituující a dohánějící světový vývoj posledních desetiletí, že mezi knižními tituly je dosti velký podíl prací přehledových a že větší část původních monografií se věnuje problému transformace české společnosti. Tato tendence se promítla i do složení titulů v naší rubrice. Jejich výběr byl v zásadě veden trojí snahou: 1. připomenout všechny důležitější původní příspěvky k sociologickému poznání a práce přibližující českou sociologii sociologii světové kvalifikovaným uvedením do aktuálního stavu sociologických disciplín; 2. představit českou sociologii let 90. jako obor obsahující pluralitu paradigmat, uvědomující si praktický rozměr sociologického zkoumání a směřující k větší integraci s příbuznými sociálněvědními a humanitními obory; 3. nepřímo identifikovat ohniska zájmu českých sociologů, a také pracoviště a týmy věnující se specifickým tématům a často vymezené i specifickým metodologickým krédem. Vzhledem k tomuto posledně uvedenému cíli, tj. zmapování aktivit českých sociologů přiblížením knižních výstupů těchto aktivit, jsou do rubriky zařazeny také sborníky příspěvků vykazující jednotný ediční záměr.

Do souboru anotací naopak nebyly zařazeny texty čistě učebnicového charakteru. Toto rozhodnutí vyvolalo problém rozlišení „čistě“ učebnice od přehledové práce. Rozlišení nakonec bylo poněkud svévolně založeno na deklarovaném záběru knihy, zda totiž jde o úvodní seznámení se sociologií, nebo zda jde o práci podávající detailnější přehled o některé sociologické disciplíně nebo tématu a reflexi jejích novějších výsledků. Tak se stalo, že se do rubriky nakonec nedostaly obecné úvody do sociologie (jmenujme za všechny alespoň autory těch nejpopulárnějších: M. Dismana, J. Kellera a M. Petruska). Jiným svévolným, ale k redukci komplexity výběru přispívajícím rozhodnutím bylo anotovat pouze publikace, jejichž délka (po zaokrouhlení na desítky) dosahuje minima 100 stran.

Jedním ze záměrů této rubriky je poukázat na přesah české sociologie dvojím směrem: jednak k praxi, jednak k jiným společenskovědním a humanitním oborům. Proto byly mezi anotované tituly zařazeny publikace překračující oblast čisté sociologie směrem k dalším oborům (za všechny uveďme tyto: ekonomie, environmentalistika, historie, kriminologie, politologie, psychologie, sociální práce).

Výjimečně rozsáhlá rubrika anotací je také příležitostí, jak alespoň částečně napravit dluh *Sociologického časopisu* vůči těm autorům, jejichž práce nebyly v době svého vydání na jeho stránkách zrecenzovány nebo zanotovány. I tato rubrika si však je vědoma přinejmenším jednoho velkého dluhu: týká se publikací českých sociologů vydaných v cizích jazycích, tedy části jejich práce neméně významné než publikování v češtině. Tento deficit by měla napravit rubrika anotací v jednom z příštích čísel *Sociologického časopisu*.

Soupis 100 titulů samozřejmě českou sociologickou produkci nevyčerpává. Avšak úplný seznam knižních titulů v letech 1990-2001 (bez pracovních textů a studií) by zřejmě počet 100 o mnoho nepřesáhl. Bylo snahou redakce připomenout i publikace nám časově vzdálenější, tj. ty, které vyšly v prvních letech po pádu komunismu. Přesto poměr

titulů vydaných v první polovině mapovaného dvanáctiletí, tj. v letech 1990-1995, k titulům vyšlým v letech 1996-2001 činí 22:78. Třetina zanotovaných publikací vyšla v posledních dvou letech 2000 a 2001. Trend růstu je patrný a zdá se více než pravděpodobné, že pokus redakce *Sociologického časopisu* v roce 2014 o zmapování české sociologické produkce za uplynulých dvanáct let by byl úkolem mnohem náročnějším, než tomu bylo v případě soupisu tohoto.

Přehled sociologických publikací po roce 1989 doplňují další dvě podrubriky: výběr anotací *Sociologických/Pracovních textů* Sociologického ústavu AV ČR za poslední 3 roky a anotace posledních dvou sborníků Filozofické fakulty UK a *Sociálních studií* Fakulty sociálních studií MU Brno.

ms

Rok 1990

Ivo Možný: *Moderní rodina (mýty a skutečnosti)*

Brno, Blok 1990, 184 s.

Kniha se zabývá problematikou moderní evropské rodiny ze sociálního a historického hlediska. První část (*O rodině stále stejné a vždycky jiné*) seznamuje s demografickým a statistickým kontextem rodinného života v naší republice a shrnuje nejznámější demografické teorie o historickém vývoji podob evropské rodiny. Druhá část (*Smrt jako člen rodiny*) historicky tematizuje problematiku úmrtnosti v rodině a novorozenecké mortality. Třetí část (*O zesvětštění lásky manželské*) se věnuje vývoji představ o rodině od křesťanského ideálu až po moderní chápání, pozornost je věnována i modernímu pojetí manželské lásky a sociálnímu významu sexuality. Čtvrtá část (*Profesionalizovaná intervence do manželského konfliktu – poradenský paradox*) opouští teoretický a abstraktní způsob výkladu a sociologicky zkoumá fenomén profesionalizované intervence do manželského konfliktu ze strany institucionalizovaných manželských poraden a jeho důsledky. Pátá část (*Patriarchát, Muž v rodině a problémy feminismu*) se věnuje patriarchálním modelům chování v moderní rodině, roli muže v ní a problematice feminismu. Šestá část (*Rodina mezi přírodou a kulturou – sociobiologická perspektiva*) zkoumá fenomén moderní rodiny z biologizujícího úhlu pohledu. Závěrečná část (*Cesty k budoucnosti rodiny*) se věnuje prognóze dalšího vývoje moderní evropské rodiny.

pj

Rok 1991

Jaroslav Kapr: *Co je to demokracie*

Praha, Sociologické nakladatelství 1991, 98 s.

Práce, psaná formou esejistických úvah a reflexí, se zabývá úvodem do teorie demokracie. Centrální osou výkladu je problematika demokracie jako způsobu rozhodování, práce tvoří jakási prolegomena do demokratického způsobu myšlení. Dalším jednotícím tématem knihy je proces občanské participace jako základní rys demokracie. První část se zabývá výkladem základních pojmů spjatých s existencí demokracie: industriální společností a jejími proměnami, profesionální organizací jako reprezentativním útvarům industriální společnosti, informační společností a jejími obecnými principy. Stručně je analyzován i kontext těchto pojmů. Druhá část vykládá klíčový pojem demokracie (se základním rozlišením demokracie jako určitého typu institucionálního uspořádání státního celku a demokracie jako mechanismu rozhodování). Jsou rozebírány i související pojmy reprezentace a volby, a binární dvojice pojmů strana vs. zájmové skupiny a menšina vs. většina. Třetí část rozebírá obecný princip participace na moci, participace na procesu rozhodování a fungování účastnické demokracie. Závěrečné shrnutí sumarizuje obsah knihy a načrtává rozdíly mezi parlamentní (zastupitelskou) a účastnickou (přímou) demokracií. pj

Ivo Možný: *Proč tak snadno... Některé rodinné důvody sametové revoluce*

Praha, Sociologické nakladatelství 1991

(2. vydání 1999), 139 s.

Ivo Možný, specialista na oblast sociologie rodiny, formuluje v sociologickém eseji hypotézu, jaké mohly být sociální příčiny politického zvratu v Československu na konci roku 1989. Soustřeďuje se na fakt, že ve srovnání se zeměmi středovýchodní Evropy došlo ke zvratu relativně pozdě a rovněž na tvrzení, že se tento zvrat odehrál rychle a hladce. Pokouší se identifikovat jeho příčiny zaměřením pozornosti na otázku, jak jedinci – respektive rodiny – vnímali a hodnotili československou společnost, jejíž součástí byli. Autor chápe společnost jakožto společnost rodin „vzájemně propojených, překrývajících se a hierarchizovaných v klientele“ (s. 49, pozn. 7). Kapitoly jsou nazvány: 1) *Proč tak pozdě?* 2) *Jak to, že tak hladce?* 3) *A co dál?* V první kapitole autor konstatuje, že „(...) také disidenti byli jen ‚jiné rodiny‘. A z hlediska tradičních nositelů zdravého rozumu nebyly to rodiny nijak mimořádně důvěryhodné“ (s. 49), přičemž možných příčin této nevysoké důvěryhodnosti zde sledává vícero. Ve druhé kapitole upozorňuje na klesající ušlechtilost existující podoby fungování společnosti a její stratifikace a na skutečnost, že stav společnosti byl vnímán jako neúspěšný příslušníky sociálních skupin statusově a pravděpodobně i svými zájmy od sebe dosti odlišných. Příčiny hladké změny politického režimu zde autor souhrnně vysvětluje v sedmi hypotézách. Ve třetí kapitole autor konstatuje *deficit vzájemné důvěry* a společenské ztráty z toho plynoucí. Vzájemnou důvěru považuje za podstatný faktor napomáhající prosperitě společnosti. Druhé vydání knihy je doplněno novou předmluvou nazvanou *Co jsme před deseti lety nevěděli*. Zde se autor opětovně zamýšlí nad problémem míry, respektive kvality *důvěry* a individuální *odpovědnosti* ve společnosti a rovněž nad ‚hladkostí‘ přechodu mezi politickými režimy.

ak

Ivo Možný, Petr Mareš (eds.): *Nezaměstnanost – nizozemská zkušenost československá realita*

Brno, Masarykova univerzita 1991, 152 s.

Tento sborník shrnuje přednášky z mezinárodní konference uspořádané v Brně v červnu 1991 za účasti českých i nizozemských odborníků jak ze sféry akademické, tak z ministerstev a úřadů práce. Zabývá se nezaměstnaností jako nově se vynořujícím problémem transformující se společnosti a konfrontuje ho s dlouholetou zkušeností s nezaměstnaností země se stabilizovanou tržní ekonomikou. První část sborníku tvoří příspěvky, které charakterizují problematiku nizozemského pracovního trhu, představují sociálně-ekonomický a politický vývoj sociálního zabezpečení v Nizozemí a dotýkají se i problematiky dlouhodobé nezaměstnanosti a nové třídy deklasovaných (*underclass*). Další příspěvky seznamují s nizozemskými zkušenostmi se zprostředkováním práce, s činnostmi odborů ve vztahu k politice zaměstnanosti a s hnutím místních iniciativ podporujících obecní rozvoj a rozšiřování pracovních míst. Druhá část sborníku analyzuje z různých aspektů problematiku nezaměstnanosti a trhu práce v Československu. Na úvodní příspěvek analyzující hospodářský vývoj a prognózy vývoje trhu práce navazují příspěvky zabývající se úlohou státu a koncepčními otázkami aktivní politiky zaměstnanosti a zejména rolí úřadů práce. Další příspěvky se zaměřují na sociální a demografické aspekty nezaměstnanosti a věnují se dopadům nezaměstnanosti na různé sociální skupiny, zvláště na ženy, sociálním problémům spjatým s nezaměstnaností i postojům veřejnosti k těmto problémům. Dva závěrečné příspěvky popisují situaci na trhu práce a strategie úřadu práce v konkrétních lokalitách – v Brně a ve Zlíně.

jch

Jiří Vymazal: *Koncepce masové komunikace v sociologii*

Praha, Karolinum 1991, 120 s.

Tato práce podává přehled o základních koncepcích masové komunikace v sociologii 2. poloviny 20. století. Na analýzu těchto koncepcí navazuje stručný nástin systémového přístupu k masové komunikaci metodologicky akcentu-

jící analýzu obsahu komunikace. Výklad sleduje v základních rysech formování jednotlivých koncepcí v kontextu vývoje obecné sociologie i vývoje společnosti. V první části se autor zabývá formováním základních přístupů k masové komunikaci a charakterizuje pojetí masové komunikace z hlediska strukturálního funkcionalismu, symbolického interakcionismu a marxismu. V druhé části práce analyzuje systém masové komunikace a jeho prvky ve vztahu k sociálnímu systému a zdůrazňuje vztahy mezi sociální strukturou a masově komunikačním procesem. Dále se zabývá činností institucí komunikátora a výzkumy účinků působení prostředků masové komunikace a upozorňuje na nebezpečí manipulace veřejnosti masmédií. Pozornost věnuje také analýze obsahu komunikace, který je chápán jako objektivizovaný doklad sociálních vztahů. Jsou zde pojednány i funkce masové komunikace v procesu sociální a kulturní změny. V závěrečné části autor shrnuje hlavní rysy systémového přístupu k masové komunikaci. Vymezuje masovou komunikaci a její základní typy a charakterizuje strukturu masově komunikačního procesu a sociální funkce masové komunikace. jch

Rok 1992

Josef Alan, Pavel Machonin (eds.): *Jak se rodí sociologický výzkum (K problémům výzkumu transformace sociální struktury československé společnosti)*

Praha, Karolinum 1992, 190 s.

Sborník příspěvků ze semináře, pořádaného v roce 1990 Fakultou sociálních věd UK, Sociologickým ústavem ČSAV, Institutem pro výzkum veřejného mínění a dalšími institucemi, se zabývá problematikou transformace sociální struktury československé společnosti. Seminář byl přípravnou fází projektu výzkumu této transformace, a jeho cílem bylo získat přehledné informace o soudobé teorii a metodologii výzkumu sociální struktury a mobility. Sborník proto obsahuje metodologicky i tematicky odlišné studie se společným zaměřením na problematiku transformačního procesu. Sborník je rozdělen na čtyři části. První z nich (*Historické souvislosti*) v několika příspěvcích mapuje výzkumy sociální stratifikace, které byly uskutečněny v minulosti. Její součástí jsou

i obecnější příspěvky s historickým a filozofickým zaměřením. Druhá část (*Paradigmata, teoretické koncepty a metodologie výzkumu*) řeší převážně teoretické a metodologické otázky spojené s výzkumem transformace společnosti. Třetí část (*Sociálně-ekonomické vztahy*) se zabývá ekonomickými dimenzemi transformace, čtvrtá a pátá část (*Další dimenze sociální stratifikace a Biosociální, etnické a sociálně prostorové vztahy*) se zabývají otázkami vzdělání, kvalifikace, životního stylu, byrokracie, politické kultury a demografickými a etnografickými aspekty transformačního procesu. Kromě samotných editorů J. Alana a P. Machonina patří k příspěvkatelům sborníku M. Tuček, L. Kalinová, M. Havelka, M. Petrusek, J. Kabele, J. Šanderová, P. Matějů, M. Boguszak, Z. Čermáková, J. Lauber, V. Trojan, P. Kuchař, J. Večerník, Z. Miková, J. Vaníčková, V. Benáček, L. Brokl, J. Hudeček, O. Šmídová, T. Svítková, I. Bayer, A. Matějovský, E. Stehlíková, Z. Konopásek, J. Bunčák a M. Illner. Sborník je doplněn stručnou sumarizací v angličtině. pj

Bohumil Geist: *Sociologický slovník*

Praha, Victoria Publishing 1992, 648 s.

Slovník obsahuje množství přehledných hesel, vysvětlujících pojmy používané v sociologii a příbuzných společenských vědách. Autor slovník koncipuje jako přehledný úvod do sociologické terminologie pro studenty, sociology i pracovníky blízkých oborů. Heslář obsahuje nejběžněji používané pojmy a pojmy tvořící základní pojmový aparát hlavních koncepcí a nejvýznamnějších teorií v sociologii i příbuzných disciplínách. Mezi tyto příbuzné disciplíny patří především sociální psychologie, sociální a kulturní antropologie, demografie a etologie. Jednotlivé definice syntetizují různá pojetí, přístupy a užití. Definice vystihují různé významy jednotlivých hesel a jejich proměnlivost u různých škol a autorů. Hesla jsou uváděna v české i slovenské podobě a jsou řazena abecedně, v případě složených slov substantivně. Rozsah a míra podrobnosti jednotlivých hesel odpovídá jejich závažnosti. Všechna jsou vedena snahou po jasné, srozumitelné a pregnantní formulaci. Méně významná hesla jsou zpracována stručněji, případně pouze s uvede-

ním nosného významu. V případě obsáhlejších hesel je na začátku nejprve informace obecnějšího charakteru. Po ní následuje výběr pojetí, přístupů a výměrů různých autorů, případně teorií či typologií, s cílem seznámit čtenáře s přehledem nejvýznamnějších přístupů různých škol, autorů a teorií. Na konci hesla je podán výměr autora slovníku, vytvořený na základě analýzy různých pojetí pojednávaného jevu. Na konci slovníku je uveden obsáhlý (přes 70 stran) seznam české i zahraniční relevantní literatury. pj

Jan Keller: *Nedomyšlená společnost*

Brno, Doplněk 1998 (3. vyd.), 1995 (2. vyd.), 1992 (1. vyd.), 125 s.

Autor polemicky vystupuje vůči explicitnímu prezentování či přinejmenším implicitnímu sdílení 'faktu', že moderní společnosti fungují skutečně racionálně. Podle jeho názoru jsou jakožto racionálně a na základě racionálních principů fungující spíše *definovány*. I kdybychom však připustili, že fungují racionálně, přesto nefungují způsobem rozumným. Autor se soustředí na konfrontaci nezamýšlených důsledků či dysfunkcí s principy, které vycházejí z osvícenské víry v pokrok. V tomto kontextu analyzuje a mistry i skepticky komentuje – kromě jiného – centralizaci státní moci v období od počátku novověku do současnosti, převládající způsoby socializace žáků školskými systémy (uvádí příklad frekventovaného označování 19. a 20. století v učebnicích dějepisu jakožto *věku rozumu*), roli v podobném smyslu antropologicky optimistických liberálních a socialistických politických ideologií nebo roli politiků a společenských vědců při uchovávaní a šíření nekriticky zformulovaných idejí o moderní či současné společnosti. Po předmluvě následují kapitoly: *Úvodem: jde o rozum. Společnost zdvořilých byrokratů. Stát, který rozbil svůj základ. Společnost, která neví, co slaví. Homo sapiens a jeho rituály. Podivné osudy organizací. Společnost jako nezamýšlený důsledek*. K odstranění iluzí podobných těm o uspořádanosti a rozumnosti moderní společnosti může být prvním krokem „jedině uvědomění si, že idea rozumnosti společnosti nevzniká z ničeho a nevynořuje se náhodou právě ve století osvícenců (...) vzniká v důsledku těch

změn, které úzce souvisí s centralizací moci, s násilným překonáváním dřívější roztržitosti, s unifikací společnosti, s přechodem k rozhodování z jediného centra a podle jednotných měřítek“ (s. 13-14). ak

Pavel Machonin: *Sociální struktura Československa v předvečer Pražského jara 1968*

Praha, Karolinum 1992, 118 s.

Studie podává analýzu sociální struktury československé společnosti v roce 1967 jako příspěvek k hlubšímu porozumění sociálních příčin událostí v Československu roku 1968. Využívá výsledků výzkumu sociální mobility a diferenciací československého obyvatelstva Mikrocensus 1967, který realizoval tým sociologů pod autorovým vedením. První kapitola, *Determinační faktory sociálních změn šedesátých let*, podává přehled vlivů vedoucích k radikálním změnám československé společnosti sledovaného období. Kapitola *Základní poznatky o jednotlivých sociálních charakteristikách obyvatelstva* shrnuje údaje o etnické a generační struktuře, postavení žen, sociálních aspektech prostorového rozmístění obyvatelstva, odvětvové profesionální struktuře, vzdělanostní úrovni, vertikální diferenciaci profesí, prestiží povolání, životním stylu a úrovni spotřeby. Čtvrtá kapitola, *Souhrnný pohled na sociální strukturu před lednem 1968*, ukazuje, že struktura československé společnosti v roce 1967 neodpovídala oficiální doktríně neantagonistických tříd, ale objevovaly se v ní rysy sociální stratifikace a statusové konzistence, byť ještě nepřilíš vyhraněné. Poslední část, *Možné tendence dalšího vývoje a sociální síly zainteresované na jejich realizaci*, identifikuje zdroje sociální podpory dvěma možným scénářům dalšího vývoje české společnosti na konci 60. let: příjmově zvýhodněné méně kvalifikované části všech socioprofesionálních skupin byly oporou byrokratického egalitarismu, zatímco alternativu politické demokracie a ekonomické reformy podporovala relativně vzdělanější část společnosti. Avšak, jak autor uzavírá, historický vývoj nedal reformnímu hnutí příležitost se projevit (s. 102). Součástí knihy je shrnutí v angličtině. mj

Miloslav Petrušek: *Alternativní sociologie*

Praha, Klub osvobozeného samizdatu 1992, 224 s.

Studie s podtitulem *Úvahy o smyslu sociologie v nealternativní společnosti* vyšla již v roce 1986 v samizdatové podobě pod názvem *Alternativa*. Jak ve předmluvě z roku 1991 uvádí autor, zájemem motivujícím vznik práce bylo porozumět osudu československé sociologie i společnosti 70. a 80. let skrze hledisko filozofie a sociologie vědy. Jeho úvahy měly připravit filozofickou a metodologickou půdu na ideologickém diktátu nezávislé alternativní sociologie. V první kapitole, *Stav věci: monolitismus proti alternativám*, autor rozlišuje dvě polohy oficiální sociologie, a to ideologizovanou teoretickou sociologii (O-sociologii) a kvantitativní sociologii empirickou (S-sociologii). Ukazuje, že tyto odrůdy sociologie se liší svým normativně-etickým založením od sociologie alternativní, jejíž základní obrysy autor na programové úrovni načrtává. Druhá kapitola, *Paradigmata a pluralismus: sociologie očima filozofie vědy*, podrobuje kritice obě verze oficiální sociologie z hlediska soudobé teorie vědy (Kuhn, Feyerabend, Popper) a věnuje se problémům objektivnosti světa, plurality optik, práva na vlastní vidění i dilematu sociálních rolí sociologa a problému tzv. angažovanosti. Následující kapitola, *Poznání a zájem: ideologie bez konce*, poukazuje na neslučitelnost oficiální sociologie s kritérii vědeckosti znášenými teorií vědy a maskuje ji jako naskrze zideologizovanou, hodnotově závislou a politicky zmanipulovanou. V závěrečné kapitole, *Chvála různorodosti: světový názor, sociologie a morálka*, autor vyvrací mýtus vědeckosti světového názoru předkládaného oficiální ideologií a upozorňuje na nutnost historického a filozofického rozměru alternativní sociologické analýzy. mj

Rok 1993

Jiří Buriánek: *Systémová sociologie: problém operacionalizace*

Praha, Karolinum 1993, 136 s.

Studie se zabývá problémem operacionalizace na pozadí sporu kvantitativní a kvalitativní sociologické tradice. V první kapitole autor

přibližuje vývoj neopozitivistického pojetí operacionalizace – operacionální definice v teorii vědy, koncepci operacionalizace u P. F. Lazarsfelda, dimenzionální analýzu H. L. Zetterberga, problematiku stanovení indikátorů. V kapitole *Námítky* autor představuje různé podoby kritiky pojmu operacionalizace: symbolický interakcionismus (H. Blumer), fenomenologii (A. Schütz), etnometodologii (H. Garfinkel), hermeneutiku (J. Habermas) a interpretativní sociologii (T. Luckmann). Pojednává se také kompromisní koncepcí sociální struktury A. Giddense. Kapitola *Systémové dilema* se zabývá obtížemi spojenými s uplatněním konceptu operacionalizace v rámci strukturně funkcionalistického a neopozitivistického proudu sociologické teorie, zejména problémem modelování systému a problémem výběru objektu výzkumu. V následujících kapitolách se autor pokouší předestřít verzi systémového paradigmatu operacionalizace odolnou vůči kritickým námitkám kvalitativních sociologů. Tento pokus se dotýká způsobů provedení operacionalizace, výběru indikátorů, kategorizace a rovin standardizace. Teoretická východiska i konkrétní příklady vedou k reflexi otázek validity a stability zjištění, standardizace ukazatelů, možností sekundární analýzy a aplikací. V závěrečném shrnutí se autor vyslovuje pro širší chápání pojmu operacionalizace zahrnující jak vymezení zkoumaného problému, tak i kódování. mj

Hynek Jeřábek, Jiří Remr (eds.): *Klasické sociologické výzkumy*

Praha, Institut sociologických studií FSV UK 1993, 148 s.

Tato monografie kolektivu autorů pojednává o počátcích institucionalizace sociologických empirických výzkumů a podává ucelený přehled o výzkumech, které tvoří klasický odkaz sociologického výzkumného snažení ve světové sociologii v první polovině 20. století. Dvě úvodní kapitoly nastiňují počátky rozvoje sociologie jako teoreticko-empirické vědy v Německu, které byly spjaty se Společností pro sociální politiku a se jménem M. Webera a počátky americké empirické sociologie spojené s tzv. Chicagskou školou. Třetí kapitola otevírá dějiny velkých výzkumných projektů pojednáv

ním o výzkumu Polského sedláka v Evropě a v Americe W. I. Thomase a F. Znanieckého. Ve čtvrté a páté kapitole jsou představeny klasické výzkumy komunit: případová studie typického amerického města Middletown manželů Lyndových a studie nezaměstnané komunity v rakouském Marienthalu na počátku 30. let P. F. Lazarsfelda, H. Zeisela a M. Jahodové. Výzkumné práci P. F. Lazarsfelda a jeho přínosu je věnována samostatná kapitola. Další kapitola se zaměřuje na výzkum Street Corner Society W. F. Whyta. Osmá kapitola stručně popisuje přístupy a historii rozsáhlé studie o americké armádě v období druhé světové války nazvané Americký voják. Mezi klasické výzkumy, o kterých pojednává tato práce, patří i výzkum People's Choice týmu P. L. Lazarsfelda, zkoumající vývoj volebních preferencí v prezidentské kampani v roce 1940. Poslední kapitola přibližuje případovou studii byrokratické instituce P. M. Blaua.

jch

Oldřich Matoušek: Rodina jako instituce a vztahová síť

Praha, Sociologické nakladatelství 1997
(2. rozšířené vyd.), 1993 (1. vyd.), 144 s.

Kniha je přehledovou prací určenou studentům humanitních oborů, především sociální práce. Její druhé vydání je rozšířeno a výrazně přepracováno. Autor vychází z předpokladu nepostradatelnosti rodiny „v každém typu společnosti i v každém typu práce s lidmi, ať ji provádí erudovaný specialista nebo zaškolený dobrovolník“ (s. 7). V publikaci podává přehled kulturní historie rodiny jako sociální instituce, výklad psychologického pojmosloví a metod sloužících k popisu současné rodiny a v závěrečné části prezentuje přehled rodinných problémů, s nimiž se setkává praktik působící v oblasti sociální práce či ve sféře zdravotnické, psychologické nebo pedagogické. Po úvodních částech následují kapitoly: 1) *Biologické základy rodiny*. 2) *Kulturní historie rodiny*. 3) *Hodnotový a politický kontext rodiny*. 4) *Vývojový cyklus západní rodiny*. 5) *Vztahy a procesy v rodině*. 6) *Profesionální práce s rodinou*. 7) *Klinické rodiny*. 8) *Etnicky odlišné rodiny*. 9) *Idea funkční rodiny*. 10) *Cvičení jako epilog*. V rámci cvičení je referováno o knize americké psycholožky Suzan Forward

Toxiciť rodiče a následují možné otázky k diskusi nad záměrem a rysy zpracování problému v této knize. Matouškovu práci zakončuje *Slovníček používaných pojmů* a *Literatura doporučená k dalšímu studiu*. Těžištěm knihy jsou dle autora (viz s. 7) oddíly zaměřené na přípravu k praktické práci s rodinami. Úvodní části knihy oproti tomu upozorňují na existenci biologického, historického a společenského kontextu, „v němž se každý praktik nevyhnutelně pohybuje, a který je proto dobré reflektovat“ (s. 7).

ak

Miloslav Petrusek: Teorie a metoda v moderní sociologii

Praha, Karolinum 1993, 204 s.

Soubor devíti statí z let 1982-1992 spojuje ústřední zaměření na teoretické a metodologické otázky moderní sociologie, které však nikterak nevylučuje jejich velké tematické rozpětí. To sahá od seznámení se sociologickými směry nepřilíši reflektovanými v našich zemích v době prvního publikování studií (*Uvedení do interpretativní sociologie*) přes čistě metodologické otázky (*Operacionalizace a filozofie empirického výzkumu*, *Spor o kvalitatívni analýzu a kritika počítačové sociologie*) až k tematizaci problémů s širším filozoficko-kulturním přesahem. Tyto problémy jsou reflektovány převážně esejistickou formou se zřetelným příklonem k interpretativnímu směru v sociologii. Teoretickovědní přesah nalezneme ve statí *Paradigmatická struktura moderní sociologie*, obecné filozoficko-teoretickovědní otázky řeší *Princip komplementarity a problém tolerance v sociologii*, prognostický rozměr sociologie je zkoumán ve statí *Předvídání v sociologické teorii*. Otázka vědecké komunikace a hermeneutické rozměry sociologie jsou pak problematizovány ve dvou nejobsáhlejších statích *Jazyk empirického výzkumu* a *Porozumění a interpretace v sociologii*. Všechny statí spojuje značný mezipředmětový přesah, nejvíce do filozofie, lingvistiky, antropologie a literatury, ale v knize nalezneme i konotace s kybernetikou, teoretickou fyzikou a teorií vědy. Závěr knihy tvoří novější statí *Antinomie sociologického rozumu*, která, podnětjena postmoderní výzvou zavedeným vědeckým paradigmatům, zkoumá otázku možností a hranic sociologického

kého poznání. Stati byly poprvé publikovány samizdatově či polosamizdatově, kniha je doplněna ediční poznámkou. pj

Miloš Večeřa: Sociální stát. Východiska a přístupy

Praha, Sociologické nakladatelství 1996
(2. upravené vyd.), 1993 (1. vyd.), 112 s.

Publikace je přehledovou prací vykládající pojem a problém sociálního státu a vývoj jeho chápání, a sice jak ve filozofickém tak i v sociotechnickém smyslu. Výklad se týká – kromě jiného – hranic a možností sociálního státu. Autor upozorňuje, že teorie sociálního státu, jakožto teorie výrazně interdisciplinární, v sobě integruje poznatky zejména sociologie, právní vědy, ekonomie, politologie a sociální filozofie. „Ve studovnách univerzitních knihoven (v Nizozemí – pozn. aut. anotace) je tomuto tématu věnován počet titulů srovnatelný s celými vědními obory“ (s. 7). Autor věnuje značnou pozornost krizi sociálního státu v ekonomicky vyspělých zemích od 70. let, kterou zkoumá na pozadí vývoje interakcí mezi reflexemi sociální, ekonomické a politické reality (na straně jedné) a tvorby konceptů sociálního státu (na straně druhé). Poukazuje na existenci ostrých diskusí „o účelnosti, podobě a perspektivách sociálního státu, která se promítá i do praxe sociální politiky. Teoretické sociálního státu se shodují pouze v názoru, že „současný kapitalismus vyspělých států existuje v podobě sociálního státu“ (s. 9). Ovšem stejně znějícímu pojmu sociální stát jsou podle autora přikládány podstatně odlišné obsahy. Části knihy jsou strukturovány následovně: 1) *Stát a společnost* (včetně kapitoly *Pojem státu*). 2) *Vymezení sociálního státu* (včetně kapitoly *Vymezení pojmu sociální stát*). 3) *Základní východiska a přístupy k sociálnímu státu*. 4) *Vznik, vývoj a typy sociálního státu*. 5) *Podstata sociálního státu*. 6) *Obsah sociálního státu*. 7) *Závěr* (Zahrnuje dvě kapitoly: *Konec sociálního státu?*, *Sociální stát v postkomunistických státech*). Následují Seznam tabulek, Literatura a Slovníček použitých pojmů. ak

Rok 1994

Vladimíra Dvořáková, Jiří Kunc: O přechodech k demokracii

Praha, Sociologické nakladatelství 1994, 156 s.

V českém prostředí jde o první knižně vydanou studii seznamující čtenáře s problematikou (hlavně však s „klasickými“ tématy diskusí) *tranzitologie* – politologické disciplíny zaměřené na zkoumání změn (*přechodů*) mezi kvalitativně odlišnými politickými režimy a politickými systémy v průběhu času a také časovou dynamikou těchto změn. Kniha je v první řadě rekapitulací jednak různých teoretických přístupů a jednak vybraných diskusí proběhlých mezi specialisty a současně seznámením se stanovisky samotných autorů této studie k některým z prezentovaných problémů. Konkrétněji se jedná například o otázky, nakolik je vhodné užívat výrazu „*přechod k*“ (nějak) již blíže charakterizovanému politickému systému (jak je ostatně zformulován název knihy), jestliže budoucnost je vždy nejistá, a zda je vhodné vytvářet kýženou demokracii nedemokratickými prostředky. Autoři zdůrazňují křehkost pravidel interakcí mezi politickými aktéry (či – šíře pojato – mezi sociálními aktéry) v období systémové změny. Původní „stará“ pravidla nejsou již důsledně uplatňována a nová se teprve neformálně utvářejí. nebo (formalizovanějšími způsoby) vytvářejí. Variety fakticky možných způsobů interakcí se v těchto obdobích dočasně zužují či – naopak – rozšiřují. Kniha obsahuje kapitoly: 1) *Jak se rodí demokracie?* 2) *Povaha odstraňovaného režimu*. 3) *Konec starého režimu*. 4) *Etapy přechodu k demokracii*. 5) *Co si počít s minulostí*. 6) *Místo tečky otazník (česko-slovenský)*. ak

Hana Librová: Pestří a zelení (Kapitoly o dobrovolné skromnosti)

Brno, VERONICA, Hnutí DUHA 1994, 218 s.

Autorka se snaží najít „konkrétní podobu ekologické naděje“ (s. 42) v situaci, kdy liberální a technokratické recepty jsou předurčeny k nezdaru, a nachází ji v proměně hodnotových orientací a alternativních životních způsobech, které identifikuje i v současné české společnosti. Stoupence ekologicky přijatelných životních způsobů rozlišuje na zelené, tj. ty, kteří „zá-

měrně a přímo se účastní ochrannářských a ekologických aktivit“, a pestré – „jejich život je ekologicky prospěšný zprostředkovaně, většinou nízkou úrovní spotřeby“ (s. 49). H. Librová sleduje změny v životním způsobu v západní Evropě související s přechodem k postmaterialistickým hodnotám, mj. v pojetí dopravy (nárůst popularity jízdních kol, vnímání automobilismu jako břemene), v upřednostňování „měkkého turismu“ oproti masovému cestování „tvrdého turismu“ a ve střídmosti v jídle (častější domácí příprava jídel). Zamýšlí se nad ekofeminismem, antropocentrickou a neantropocentrickou ekologickou etikou a nad vztahem judaismu a křesťanství k přírodě. Při analýze české společnosti autorka čerpá ze svého výzkumu dobrovolně ekonomicky skromných rodin (uvádí citace rozhovorů a fotografickou dokumentaci). Zjišťuje, že „ekologickou nadějí“ nepředstavuje jen poměrně uzavřené společenství ochránců přírody, tj. zelených, ale spíše skupina dobrovolně skromných, na nekonsumní hodnoty orientovaných „pestrých“. Závěrem zdůvodňuje nutnost ekologické etiky a navrhuje kompenzovat množství konzumovaných statků větším důrazem na formu, tj. společenskou etiketu. Studie obsahuje shrnutí v angličtině. mj

Petr Mareš: *Nezaměstnanost jako sociální problém*

Praha, Sociologické nakladatelství 1998
(2. rozšířené vyd.), 1994 (1. vyd.), 172 s.

Jedná se o přehledový text seznamující čtenáře s příčinami, formami a důsledky masové nezaměstnanosti v moderní společnosti. Publikace se věnuje způsobu, jakým nezaměstnanost ovlivňuje život jedinců i společnosti a rovněž strategiím, jakými se jedinci i společnost s tímto fenoménem vyrovnávají. Výkladová část začíná vymezením pojmů nezaměstnanost a nezaměstnaný, probírá různé typy nezaměstnanosti a vyjasňuje terminologii. Následuje rekapitulace přístupů k nezaměstnanosti v liberalismu, marxismu, keynesiánství a monetarismu a historický přehled vývoje nezaměstnanosti v západních zemích i v české společnosti. Autor rovněž podává základní charakteristiku pracovního trhu a jeho základních druhů. Následující kapitoly pojednávají o významu za-

městnání pro člověka, sledují vliv nezaměstnanosti na různé stránky života jednotlivců a poukazují na sociální důsledky nezaměstnanosti: ztrátu statusu, stigmatizaci, riziko sociální patologie, nižší politickou a sociální participaci, vznik třídy deklasovaných. Stranou zájmu nezůstávají ani životní strategie a typy kultur nezaměstnaných. Závěrečné kapitoly pojednávají o způsobech boje proti nezaměstnanosti: politikách trhu práce, službách zaměstnanosti a podpoře nezaměstnaných či vytváření pracovních příležitostí v rámci sociálního státu. Autor se snaží ukázat, že nezaměstnanost je problémem nejen ekonomickým, ale i kulturním a sociálním. Investice do boje s ní jsou rovněž i investicemi sociálními a kulturními (ve smyslu investic usnadňujících celé společnosti adaptovat se na tento fenomén). Efektivitu vynakládání těchto investic lze poměřovat jak ekonomickými kritérii, tak i kritérii sociálními. ak

Rok 1995

Josef Alan (ed.): *Dialogy o občanské společnosti*

Praha, Sociologické nakladatelství 1995, 254 s.

Soubor jedenadvaceti rozhlasových rozhovorů, které vedl sociolog Josef Alan s významnými českými politiky, publicisty, historiky, sociology, filozofy a ekonomy od října 1991 do května 1993, je zaměřen převážně na problém utváření občanské společnosti. Kniha, rozdělená do šesti volných tematických celků (*Demokracie a moc, Politická kultura, Dnešek a dějiny, Obrazy světa, Ekonomická transformace a Mezi Východem a Západem*), sleduje především aktuální dobové otázky spojené s procesem vzniku občanské společnosti, ale i problematiku převzetí mocenských mechanismů, vznikající politické scény, ekonomické transformace společnosti, otázky právního státu a recepce socialistického práva, vztahu politických elit a občanů, role byrokracie v novém politickém systému nebo mechanismů formování veřejného mínění. Námětem dialogů jsou i obecnější problémy podstaty demokracie, vztahu k minulosti a mezinárodních souvislostí polistopadového vývoje. Mezi účastníky dialogů s odbornou crudicí nebo angažovaností v dobovém politickém či komentátorském dění patří filo-

zofové Václav Bělohradský a Daniel Kroupa, politolog Jacques Rupnik, historici Jan Křen, Dušan Třeštík a Milan Hauner, publicisté Jiří Dienstbier, Karel Hvízdala a Pavel Tigrid, ekonomové Lubomír Mlčoch a Jan Stráský, právník Vojtěch Cepl, literární vědec Vladimír Macura a v neposlední řadě sociologové Ivo Bayer, Marek Boguszak, Martin Bůtora, Jiří Večerník i samotný editor Josef Alan. Publikace je doplněna profily jednotlivých účastníků dialogu a ediční poznámkou. *pj*

Jan Keller: *Dvanáct omylů sociologie*

Praha, Sociologické nakladatelství 1995, 167 s.

Kniha představuje úvahu především nad problémy moderní společnosti a odvozeně v tomto kontextu i nad současnou sociologií a jejími aktivními nositeli. Východiskem práce a do značné míry i obsahem její první části je poznání, že varovným upozorněním sociologů nevěnuje téměř nikdo pozornost. Laici jim nerozumí a přírodovědci zájmem o ně neztrácejí čas. Sociologie je v krizi – nabízí jen málo cenných rad, jak problémy v oblasti „jejího“ zájmu řešit a ještě méně rad, jak jim předejít. Kniha je rozčleněna do čtyř částí: 1) *Sociologie iluzorních konstrukcí*, 2) *Sociologie netržních vztahů*, 3) *Sociologie očekávání*, 4) *Sociologie nezájmu*. V prvních dvou částech autor kritizuje přehlížení důležitosti utváření poměrně těsného vztahu mezi teoretickým reflektováním sociální reality a touto realitou samou. Ve druhých dvou uvažuje o tom, co právě kritizovaný problém vypovídá o moderní společnosti. Právě moderní společnost podle autorova názoru umožňuje sociologům reprodukovat její nejběžnější a nejbanálnější rysy i v jejich práci. Ve druhé části knihy je společnost představena jako hustá síť drobných protekcí, známostí a výhodných konexí nerespektujících principy (hesla) otevřené společnosti. Ve třetí části je vysvětlena převládající mentalita lidí žijících v moderní společnosti prostřednictvím poukazu na proměny očekávání ve směru od velkých tajemných nadějí po drobná chtění. V poslední, čtvrté, části jsou analyzovány zdroje lidské lhostejnosti a nezájmu spolu s důsledkem jejich působení – fenoménem sociální marginality (viz název 10. kapitoly: *Omyl, že za vším stojí ak*

Petr Mareš (ed.): *O chudobě v české a slovenské společnosti*

Brno, Masarykova univerzita 1995, 148 s.

Publikace obsahuje texty z mezinárodní konference konané v Brně 10.-11. dubna 1995. Ivo Možný uvádí sborník úvahou nad kouzlem a léčkou slova chudoba – tím, že se sešli na konferenci o chudobě, přispěvatelé sami se podílejí na konstituování chudoby v Čechách (s. 5). Stati se zabývají sociologickým vymezením chudoby (např. problémem „dobrovolné chudoby“, na který upozorňuje H. Librová, dávajíc jej do souvislosti s „ekologicky příznivým způsobem života“), zjišťováním chudoby v sociologických výzkumech (indikátory chudoby) a vývojem a sociálním dopadem chudoby (feminizace chudoby v ČR, existence vesnické chudoby na Slovensku, vztah déle trvajících nezaměstnanosti a chudoby, výzkumy chudoby v období transformace a porovnání chudoby a postojů k chudobě v ČR a některých evropských zemích – Francii, Belgii, Holandsku). Některé příspěvky, včetně pohádky Z. Konopásky o málo adresných dávkách vdově Solidarové a panu Spravedlivému, se též zaměřují na sociální politiku státu na tomto poli (tři pilíře sociálního zabezpečení, klienti sociálních referátů, problém životního minima a sociální odkázanosti, konsensuální přístup k chudobě v ČR). V případové studii popisují I. a M. Vašečkovi a I. Breierová Rudňany – jednu z nejvíce sociálně ohrožených obcí na Slovensku. Na závěr je otištěna esej *Chudoba a bída* I. Jelínka z roku 1968. Do sborníku svými statěmi přispěli: M. Bartošová, I. Breierová, S. Buchta, M. Hiršl, I. Jelínek, Z. Konopásek, V. Kuchařová, H. Librová, P. Machonin, P. Mareš, V. Mojžíš, I. Možný, L. Rabušic, T. Sirovátka, M. Tuček, I. Vašečka, M. Vašečka, J. Večerník a H. Woleková. *mj*

Ladislav Rabušic: *Česká společnost stárne*

Brno, Masarykova univerzita, Georgetown 1995, 194 s.

Monografie se soustřeďuje na problém demografického stárnutí v České republice. V centru pozornosti autora stojí převážně sociální a ekonomické stránky stárnutí populace. První část knihy je věnována obecnému úvodu do

demografie stárnutí, ve kterém jsou zmiňovány hlavní příčiny stárnutí populace. Za ně jsou považovány především podstatné a děletravající omezování porodnosti, prodlužující se délka lidského života a snižování měr úmrtnosti. Dále jsou diskutovány možné mezní limity lidského života. Druhá část knihy se zabývá již konkrétními českými daty. Autor analyzuje stárnutí české společnosti z hlediska možných ekonomických a sociálních dopadů a navrhuje jejich možné řešení. V kapitole o úmrtnosti v české společnosti autor připomíná, že její hodnoty odlišují ČR od vyspělých zemí. Možnost nápravy nezdravého trendu vývoje úmrtnosti, který považuje za sociálně podmíněný, vidí ve zvýšení vzdělanostní úrovně české populace. Závěrečné kapitoly zkoumají problematiku možného odvrácení procesu demografického stárnutí a současnou charakteristiku české populace. Úvahy o dalším možném demografickém vývoji české společnosti doplňuje autorova vlastní populační prognóza České republiky do roku 2030, obsahující čtyři možné scénáře demografického vývoje. Úplný závěr monografie pak problematizuje úlohu veřejné politiky ve „stárnoucí“ společnosti. Kniha je doplněna sumarizací všech kapitol v angličtině.

pj

Rok 1996

Josef Alan, Miloslav Petrušek: *Sociologie, literatura a politika. Literatura jako sociologické sdělení*

Praha, Karolinum 1996, 206 s.

Kniha je sbírkou úvah o vztazích mezi osudy lidí a způsoby fungování totalitního politického režimu a politické moci založených na sociologické interpretaci literárních vyprávění. Reflektována jsou beletristická díla, jejichž děj spadá do období od 30. do 90. let 20. století. Všechny úvahy byly publikovány buď v samizdatovém *Sociologickém obzoru*, nebo později v některých z oficiálně vydávaných periodik. Úvahy obou autorů, inspirované narativním paradigmatickým, jsou založeny na předpokladu, že „svět, jaký skutečně je, k nám doléhá vždy v nějak protokolovaně podobě“ (s. 8). A sice v podobě kognitivních stylů *praktického jednání*, *teoretického jednání*, nebo *umění*. Reflexe vztahů těchto kognitivních stylů – pojednáváných

v beletristické literatuře – k sociologii a k politice je podstatným rysem prací v uvedené sbírce. Autoři se zajímají především o literárními formami reflektované informace o jevech či skutečnostech takového druhu, jež nebyly (mnohdy ani nemohly z politických a dalších důvodů být) vědecky věrohodnými způsoby systematicky empiricky zkoumány. Kniha obsahuje čtyři části. První, nazvaná *Sociologie mezi vědou a literaturou*, předkládá metodologické zdůvodnění autorského zpracování celé knihy. Sestává z kapitoly *Narativní paradigma v sociologii* (J. Alan), *Sociologie mezi vědou a literaturou* (J. Alan) a *TGM: Sociologie mezi vědou a uměním* (M. Petrušek). Ve druhé, nazvané *Život v koncích*, je reflektován fenomén zla úzce propojeného s nedemokratickou politikou. Část třetí, *Naše končiny*, obsahuje reflexe projevů a souvislostí fenoménu totalitního zla tentokrát přímo v Československu. O dalších prvcích totalitního smýšlení (antisemitismus, 'teorie' spiknutí...) uvažuje závěrečná část *Jiné pevniny*.

ak

Ludmila Fialová, Pavla Horská, Milan Kučera, Eduard Maur, Jiří Musil, Milan Stloukal: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*

Praha, Mladá fronta 1996, 400 s.

Publikace, která je výsledkem spolupráce odborníků v oboru antropologie, historie, demografie a sociologie, podává přehled vývoje populace obývajících území dnešní České republiky. Časový horizont práce se táhne od pravěku do poloviny devadesátých let 20. století. První část (Milan Stloukal: *Od pravěku do raného středověku*) popisuje vývoj populace především z pohledu antropologa a využívá archeologických pramenů. Druhá a třetí část (Eduard Maur: *Obyvatelstvo českých zemí ve středověku* a *Obyvatelstvo českých zemí v raném novověku. Třicetiletá válka*) rozšiřuje pramennou základnu na písemné prameny. Mezi nejvýznamnější použité prameny patří především údaje o kolonizaci a Soupis obyvatel podle víry z roku 1651. Čtvrtá část (Ludmila Fialová: *Století demografické statistiky*) již využívá údaje dobové statistiky, které umožňují přesněji hovořit o demografické skladbě obyvatelstva, sňatečnosti a úmrtnosti. Pátá a šestá část (Pavla Horská: *Nový demografický*

režim a *Obyvatelstvo českých zemí podle povolání*) mapují asi nejvýraznější demografickou změnu v našich poměrech, spojenou s uvedením dalších zpřesňujících údajů o rodině a povolání obyvatel v 19. století. Sedmá část (Jiří Musil: *Česká společnost 1918-1938*) již obsahuje sociologické charakteristiky populace. Závěrečná osmá část (Milan Kučera: *Obyvatelstvo českých zemí ve 20. století*) uvádí údaje o demografické struktuře a populačním vývoji ve třech obdobích 20. století (1945-1970, 1970-1990 a 1990-1995) s prognózou dalšího vývoje české populace. Závěr knihy tvoří přehledné tabulkové přílohy. Publikace je doplněna mapkami a bohatou obrazovou a fotografickou dokumentací. pj

Věra Foretová, Miroslav Foret: *Komunikující město*

Brno, Masarykova Univerzita 1996, 108 s.

Publikace se zabývá hlavními problémy v komunikaci mezi občanem a institucemi. Ústředním tématem práce je problematika vytváření komunikačních vazeb mezi ekonomickými, politickými a správními institucemi a veřejností, které napomáhá vzniku rozmanitých možností komunikace, běžných v západních zemích. Komunikace s veřejností představuje dle autorů jeden z nejdůležitějších principů fungování demokratické společnosti a tržního hospodářského prostředí. Autoři dokumentují současný stav v České republice a předkládají alternativy řešení tohoto stavu. První část se zabývá obecně problematikou fungování oboustranné komunikace a hodnotí organizační zabezpečení a hlavní informační zdroje i kanály. Druhá část přináší výsledky šesti empirických výzkumů, pořádaných v různých českých městech. Předmětem těchto výzkumů je hodnocení práce městského zastupitelstva, rady a úřadu, informovanost a informační zdroje občanů a další související problémy. Třetí část teoreticky rozvádí některé další možnosti komunikace mezi občanem a institucí, čtvrtá část rýsuje koncepci města jako podnikatelsky se chovajícího subjektu. Součástí knihy je i srovnání se zahraniční situací. Kniha je doplněna anglickou sumarizací. pj

Jan Keller: *Sociologie byrokracie a organizace*

Praha, Sociologické nakladatelství 1996, (dostik) 2001, 191 s.

Jedná se o systematický výklad sociologického zkoumání a reflexe moderních komplexních organizací, vydaný v ediční řadě *Základy sociologie*. V tomto smyslu jsou vyloženy přístupy sociologů (Max Weber, Elton Mayo, Robert K. Merton, Philip Selznick, Alvin Gouldner aj.) i badatelů o byrokracii řazených obvykle do příbuzných vědních disciplín jako správní věda nebo ekonomie (Herbert A. Simon, Mancur Olson, Kenneth Arrow, Anthony Downs). Pozornost je soustředěna především na byrokracii a byrokratizaci lidských činností. Z hlediska výkladu přinášá jednotlivých teoretiků je největší prostor věnován Maxi Weberovi a Michelu Crozierovi. Struktura organizace, její cíle, mocenské aspekty a vztah mezi organizací a jejími členy jsou pojednávány z hlediska paradigmat strukturního funkcionalismu, teorie konfliktu a sociálního konstruktivismu. Kapitola věnovaná teorii řízení podává přehled různých pohledů na problém vedení organizací v systémovém a kontingenčním přístupu a v teorii vůdcovství. V práci není opomenuta otázka *totálních institucí* – nápravných, vojenských, léčebných (Erving Goffman). Část věnovaná byrokracii pojednává o dvojznačnostech, které s její existencí souvisejí, předkládá zavedené typologie a všímá si složitého vztahu mezi byrokracií a demokracií. Ukazuje také, jak vypadají alternativy k formálně byrokratické organizaci. Autor se rovněž zastavuje u problému efektivity komplexních organizací a míry svobody člověka odkázaného na jejich fungování. Závěr patří zamyšlení nad vlivem zavádění počítačů a nových technologií na další vývoj organizací. Součástí knihy jsou rejstříky jmenný i věcný. ak

Pavel Machonin, Milan Tuček a kol.: *Česká společnost v transformaci. K proměnám sociální struktury*

Praha, Sociologické nakladatelství 1996, 364 s.

Obsáhla a empiricky výrazně podložená práce deseti autorů (Pavla Machonina, Milana Tučka, Dalibora Holdy, Tomáše Kosteckého, Aleše

Kroupy, Pavla Kuchaře, Věry Kuchařové, Pavlína Šťastnové, Jiřího Večerníka a Kláry Vlachové) přináší množství charakteristik sociálního postavení a sociální mobility jednotlivců, popřípadě domácností (statusových, třídních, příjmových, vzdělanostních, mocenských, kulturních aj.) v jejich vývojové dynamice. Popisuje vztah mezi objektivní sociální diferenciací společnosti na straně jedné a jejím subjektivním vnímáním a postoji obyvatelstva k ní na straně druhé. Rovněž zkoumá faktory ovlivňující sociální diferenciaci. Analýza využívá porovnání výsledků několika reprezentativních sociologických šetření provedených v 70., 80. a 90. letech. Takto je zachycena vývojová dynamika české společnosti během relativně dlouhého období. Na základě mezinárodních srovnání jsou zjištěné vývojové trendy uvedeny do obecnějších souvislostí postkomunistické transformace. Z toho vyplývá položení otázky možných a pravděpodobných směrů dalšího vývoje sociální struktury české společnosti. Kromě úvodního a závěrečného oddílu je kniha rozčleněna na dvě části: *Část I.*, nazvaná *Vertikální sociální diferenciace*, obsahuje kapitoly: 1) *Diferenciace podle dílčích statusů jednotlivců*. 2) *Stratifikace a třídní diferenciace jednotlivců*. 3) *Vnitrogenerační sociální mobilita*. 4) *Vytváření nové elity*. 5) *Otevřená nebo uzavřená společnost?* 6) *Sociální diferenciace domácností*. 7) *Generační přeměny a mezigenerační mobilita*. *Část II.*, nazvaná *Vertikální sociální diferenciace v širším sociálním kontextu*, obsahuje kapitoly: 8) *Percepce vertikální sociální diferenciace*. 9) *Faktory ovlivňující vertikální sociální diferenciaci*. 10) *Srovnání sociální struktury České republiky s jinými zeměmi*. Pavel Machonin a Milan Tuček se explicitně hlásí k tradici rozboru sociální struktury reprezentované prací *Československá společnost* (1969) autorského kolektivu, vedeného právě Pavlem Machoninem. ak

Pavel Machonin et al.: Strategie sociální transformace české společnosti a jejich úspěšnost v parlamentních volbách 1996

Brno, Doplněk 1996, 134 s.

Publikace je jedním z výstupů výzkumu *Strategie a aktéři sociální transformace a modernizace v České a Slovenské republice*. Ten svým obsahem navazuje na projekt

obsahem navazuje na projekt Evropské unie *System Change and Modernization*. Na publikaci se autorsky podílí Pavlína Šťastnová, Aleš Kroupa a Alice Glasová. Předmětem knihy je popis a hodnocení konkurujících si strategií vývoje společnosti, preferovaných různými sociálními a politickými aktéry na úrovni jak převážně institucionalizovaných subjektů tak i jedinců. V knize je prezentována typologie takovýchto strategií: autoritární nacionalistický pravicový populismus, antikomunistický pravicový autoritarismus, konzervativní etatistický neoliberalismus, pravicový liberální demokratismus, sociálně orientovaný liberální demokratismus, intervencionistický sociální reformismus, demokratický socialismus a levicový populismus (komunitismus). Mimo typologii zůstávají strategie anarchismu a ekologismu. Závěrečná kapitola sleduje úspěšnost jednotlivých strategií v parlamentních volbách v roce 1996. Při analýze bylo využito dat polsko-česko-slovenského reprezentativního kvantitativního sociologického šetření *Strategie a aktéři sociální transformace a modernizace* z léta 1995; dále 53 podrobnějších kvalitativních rozhovorů s příslušníky sociální elity z období říjen 1995-květen 1996; dále převážně kvalitativních šetření výzkumného týmu Sociologického ústavu AV ČR a šetření Libora Konvičky ze Střediska empirických výzkumů (STEM), statistických rozborů povolebních výzkumů jednak z Institutu pro výzkum veřejného mínění (IVVM), jednak ze STEM, a rovněž výzkumu účastníků voleb agentury Factum. ak

Hana Maříková, Miloslav Petrušek, Alena Vodáková et al.: Velký sociologický slovník (sv. 1: A-O, sv. 2: P-Ž)

Praha, Karolinum 1996, I 627 s. (747 s.: sv. 1, 878 s.: sv. 2).

Velký sociologický slovník byl připravován z iniciativy Jiřího Linharty od roku 1988. Početný okruh autorů jej dokončil v roce 1993, vydán byl v roce 1996. Celkový počet číslováných stránek obou svazků činí 1627, celkový počet autorů činí 260 a dalších podílníků na autorství slovníku 8 (pozn. s. 11). V prvním svazku nacházíme nejdříve úvodní slovo Milošlava Petruska a Aleny Vodákové, dále *Seznam autorů hesel*, následuje *Obsah*, *Průvodce slov-*

nikem, *Tematický heslář, Seznam zkratk* a poté *Slovník A-O*. Druhý svazek obsahuje *Seznam zkratk, Slovník P-Ž* a zakončuje jej *Biografická příloha*. *Tematický heslář* je rozčleněn na *Tematické skupiny hesel* a *Seznam hesel podle tematických skupin* (zde jsou již obsažena všechna konkrétní hesla vlastního slovníku). *Tematické skupiny hesel* jsou strukturovány do šesti zastřešujících okruhů. (Některé z okruhů jsou vnitřně rozčleněny: 1) *Směry, školy, teorie a koncepce sociologického a sociálního myšlení*. 2) *Oblasti a disciplíny sociologie*. 3) *Příbuzné společenskovední oblasti a disciplíny a jejich základní směry*. (Jsou jimi například andragogika, demografie, ekologie, ekonomie, etika – včetně hesla *etika vědy, etnologie, filozofie* – včetně hesla *filozofie vědy, geografie, historiografie, kulturologie, logika, pedagogika, politologie, právo, psychologie, teorie vědy, Zeitgeschichte*.) 4) *Terminologie jednotlivých tematických okruhů sociologie (s přesahem do příbuzných disciplín)*. Tato skupina obsahuje mezi mnoha jinými i podskupinu nazvanou *Sebereflexe sociologie a vědy vůbec*. 5) *Metodologie*. 6) *Sociologie některých národů a států*. (Zastoupeny jsou kromě *sociologie české* například *sociologie americká, s. ruská a v Sovětském svazu, s. slovenská, s. polská, s. maďarská*, ale i s. v *Hongkongu, s. ve Venezuele, s. v Zimbabwe*.) Heslo v biografické příloze obvykle obsahuje následující položky: příjmení a křestní jméno, datum narození (příp. také datum úmrtí), národnost a obor činnosti (někdy včetně specifikace badatelské specializace dotyčné osobnosti) a knižní díla s roky jejich vydání.

ak

Jiří Příbáň: Sociologie práva. Systémově teoretický přístup k modernímu právu

Praha, Sociologické nakladatelství 1996, 197 s.

Kniha, vydaná v ediční řadě *Základy sociologie*, je výrazem snahy uchopit právo jako systém v sociologickém a nikoliv v právnickém smyslu. Je zaměřena na sociologickoprávní teorii, nikoliv na aplikované výzkumy či empirickou metodologii v oblasti práva. Je určena „především sociologům, právníkům, ale i těm, kdo se zabývají politickou filosofií a teorií“ (s. 11). Kniha je rozčleněna na části: 1) Sociologické pojetí práva, 2) Právo, politický řád a

moderní společnost. 3) Dějiny sociologie práva. 4) Právo jako sociální systém. V části věnované dějinám sociologie práva nejde dle autorových slov o vyčerpávající informaci o představitelích a teoretických školách. Jde pouze o představení „těch postav, jejichž dílo představuje určité typické a dodnes inspirativní sociologické pojetí práva (...)“ (s. 11). Součástí výkladu je kapitola o vývoji české sociologie práva. V celé práci relativně nejrozsáhlejšími jsou výklady sociologie práva Maxe Webera, Eugena Ehrlicha a tématu Právo jako projev sociální solidarity: Sociologická teorie Emila Durkheima. V knize je rovněž rozebíráno téma právního státu a vztahu práva ke státu jakožto mocenské organizaci. Je zde pojednána například politická moc, státní moc, vztah moci a násilí ve společnosti, sociální kontrola a moc normy. Dále se autor ve dvou rozsáhlejších kapitolách zabývá problémy legitimacy právního systému moderní společnosti a vztahu práva a byrokratizace. Není vynechána zmínka o vlivu diskusí probíhajících v politické a právní filosofii na utváření sociologie práva. Součástí práce jsou rejstříky – jak jmenný tak věcný.

Vlasta Šafaříková et al.: Transformace české společnosti 1989-1995

Brno, Doplněk 1996, 299 s.

Práce je sborníkem sociologických, ekonomických a politologických studií. Ty jsou zaměřeny na identifikaci procesů, souvislostí a základních vývojových trendů, jež jsou součástí vývoje české společnosti ve sledovaném období. Editorka upozorňuje, že cílem studie je analýza vývoje a stavu pojednaných tematických oblastí. Není jím tedy posuzování vládní a opoziční politiky v těchto tematických oblastech. Práce obsahuje následující příspěvky: 1) Geneze nové sociální struktury v České republice a její sociální aktéři (P. Machonin, M. Tuček). Tématem jsou příčiny zhroucení státního socialismu v českých zemích, sociální aktéři politického zvratu a sociální pozadí výměny politických elit v první fázi transformace. 2) Transformace politického systému k demokracii (Z. Jičínský, J. Škaloud). Autoři reflektují především legislativní předpoklady této transformace a chování vybraných významnějších politických aktérů. Následují ekonomické

příspěvky Z. Šulce, V. Šíby a L. Rusmicha. Text 6) Základní otázky sociální transformace (L. Kalinová) se věnuje – kromě jiného – problematice sociální politiky, teoretických východisek a podstaty systémových změn a průběhu sociální transformace. 7) Problémy transformace a demokratizace mentality člověka (J. Fibich). Jedná se o interdisciplinárně založený příspěvek, v němž dominují přístupy politické a filozofické antropologie. Autor se vyjadřuje například k problému mentálního dědictví z času existence předešlého politického režimu a v této souvislosti k rozporům urychlované institucionalizace a setrvačné socializace. *ak*

Jiří Šubrt: *Civilizační teorie Norberta Eliase*

Praha, Karolinum 1996, 108 s.

Práce seznamuje s dílem významného německého sociologa Norberta Eliase. Hlavním tématem knihy je uvedení do Eliasovy civilizační teorie, obsažené v jeho díle *O civilizačním procesu*. Práce se však zabývá též Eliasovými dalšími pracemi, ranými i pozdními, a podává přehled o odezvě Eliasovy teorie v současných společenských vědách. První kapitola (Život a dílo Norberta Eliase) podává hlavní biografické údaje o Eliasově životě, mapuje jeho hlavní univerzitní působení a vědeckou orientaci, a informuje o pozdní recepci jeho díla v jednotlivých západoevropských sociologických kulturách. Nejběžnější druhá kapitola (O civilizačním procesu) se zabývá Eliasovou nejvýznamnější koncepcí, teorií civilizačního procesu, která je detailně popsána a analyzována. Autor sleduje postupné zrání této teorie a probírá její hlavní aspekty. Třetí kapitola (Velká témata Eliasovy pozdní badatelské periody) tematizuje další předměty Eliasova vědeckého zájmu: společnost individuí, sport, čas, umírání a národní habitus. Čtvrtá kapitola (Sociologie sociálních procesů a figurací) se zabývá sociologií figurací, druhou klíčovou koncepcí Eliasovy sociologické teorie. Závěrečná pátá kapitola (Civilizační proces na konci 20. století) zkoumá reakce vědecké komunity na teorii civilizačního procesu (včetně jejího nejradikálnějšího zpochybnění kulturním antropologem H.P. Duerrem). Kniha je doplněna anglickou sumarizací. *pj*

Miloš Večeřa, Martina Urbanová: *Základy sociologie práva*

Brno, Masarykova univerzita, Doplněk 1996, 208 s.

Publikace Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně podává souhrnnou základní informaci o sociologickoprávní problematice, obsahově překračující rámec vysokoškolské učebnice. Autoři spojují přehledný tematický a historický způsob výkladu s konkrétními ukázkami sociologickoprávní výzkumné praxe. Kniha obsahuje nejen seznámení se samotnou sociologií práva, ale i s obecnou sociologií a stručnými dějinami této vědy. Nalezneme v ní základní vymezení sociologie práva, jejího předmětu a náčrt jejího vývoje. Publikace obsahuje i seznamy hlavních představitelů sociologie práva (se samostatným oddílem věnovaným české sociologii práva) a vybraných sociologickoprávních směrů (teorii volného práva, zájmovou jurisprudenci, sociologickou jurisprudenci, americký právní realismus a behaviorální jurisprudenci). Centrální místo výkladu zaujímá sociologické vymezení práva, role práva v sociální realitě a popis působení práva ve společnosti (v nejběžnějších kapitolách Sociologický přístup k právu, Sociokulturní systém a právo a Právo a sociální realita). V kapitole Sociální empirie práva nalezneme přehled nejvýznamnějších světových sociologickoprávních výzkumů. Závěr tvoří stručné seznámení se základními sociologickými metodami, technikami a měřeními spojené s praktickými ukázkami jejich aplikace. *pj*

Rok 1997

Lubomír Brokl et al.: *Reprezentace zájmů v politickém systému České republiky*

Praha, Sociologické nakladatelství 1997, 210 s.

V práci jsou analyzovány způsoby prostředkování zájmů (zájmové intermediace) v politickém systému České republiky. Autoři, kteří se svým zkoumáním pohybují na pomezí tří oborů (vymezených konvenčním chápáním jejich předmětů): politické vědy, sociologie a ekonomie, si kladou otázku, jak silné jsou v české společnosti prvky neokorporativismu. V první části (tvořící přibližně polovinu stránkového rozsahu knihy) sloužící jako teoretické uvedení

do problému a nazvané Pluralitní demokracie nebo neokorporativismus? precizuje Lubomír Brokl základní pojmy (politický systém, politický režim, intermediární systém, intermediární procesy, korporativismus, neokorporativismus aj.). V kapitole Hledání občanské společnosti prezentuje též autor svůj pohled na utváření občanské společnosti v naší zemi, přičemž při jeho formulaci využívá empirických dat. Varuje – kromě jiného – před nerozlišováním navzájem odlišných různě fungujících sfér sociálního a politického systému, protože následkem jejich ztotožnění může být i rozčarování nad zdánlivě „překvapivými“ výstupy ze zmíněných systémů. I právě to může podle něj za určitých okolností komplikovat fungování demokratického politického systému. Ve druhé části knihy Zdenka Mansfeldová popisuje a analyzuje Sociální partnerství v České republice. Zaměřuje se především na problematiku existence tripartity a jejího (ne)fungování a na vztah odborů a politických stran. Využívá zde poznatků z několika výzkumných projektů. Třetí část zpracovali Zdenka Mansfeldová a Aleš Kroupa pod názvem Občanská sdružení a profesní komory. Konkrétní subjekty tohoto typu jsou zde identifikovány, stručně popsány a rovněž jsou stručně objasněny otázky jejich zájmů – včetně prosazování těchto zájmů. Čtvrtou část, Teoretické a metodologické otázky zkoumání neokorporativismu, snažíci se z dosavadních bádání vyvodit poučení pro výzkumnou aplikaci, zpracoval Jonathan Terra.

ak

Hynek Jeřábek: *Paul Lazarsfeld a počátky komunikačního výzkumu*

Praha, Karolinum 1997, 184 s.

Tato studie je vědeckým portrétem klasika sociologického výzkumu, amerického sociologa rakouského původu Paula F. Lazarsfelda. Po Lazarsfeldově biografii autor představuje v chronologickém sledu jeho komunikační výzkumy, jak z doby Lazarsfeldova působení v Evropě (např. RAVAG studie, výzkum posluchačů rakouského rozhlasu), tak zejména v USA. Autor si všímá metodologie výzkumu rozhlasového vysílání a publika (dotazníková šetření, analyzátor programu, panelová metoda) a rekapituluje závěry, ke kterým Lazarsfeld

dospěl. Pozornost je věnována také Lazarsfeldovým analýzám nacistické válečné propagandy a „informační kampaně“ vlády USA a soukromých rozhlasových stanic v době 2. světové války. Opomenuta nezůstává ani Lazarsfeldova spolupráce s Th. W. Adornem při obsahové analýze hudebního vysílání a dva slavné výzkumy realizované Lazarsfeldovými spolupracovníky na princetonské univerzitě: studie paniky způsobené rozhlasovým vysíláním adaptace „Války světů“ Orsona Wellese a „War Bond Drive“, sledování vlivu rozhlasové kampaně populární moderátorky na nákup válečných obligací, v němž R. K. Merton použil metodu „focused interview“. Studie také připomíná Lazarsfeldovy výzkumy posluchačů rozhlasu v poválečných letech, obsahovou analýzu B. Berelsona a Mertonovu studii pronikání osobního vlivu v místní komunitě. Závěr obsahuje zhodnocení Lazarsfeldova přínosu sociologickému zkoumání masové komunikace. Součástí publikace je shrnutí a obsah v angličtině.

mj

Bedřich W. Loewenstein: *My a ti druzí (Dějiny, psychologie, antropologie)*

Brno, Doplněk 1997, 356 s.

Soubor 20 esejů se mezioborově zabývá rozličnými společenskovědními a historickými otázkami s širokým tematickým rozpětím. Část statí tematizuje konkrétní historickou problematiku: minulost německého národa i vztah Němců k ní (Identita, zapřená minulost a neschopnost truchlit, Totalitarismus a moderna, Nacistická revoluce) a některé ideové aspekty české historie a kultury (Divadelnost, historismus, měšťanská reprezentace, Světová válka a koncepce státu, Revoluce?). Historicko-sociologicky orientované jsou i eseje zkoumající problematiku národního procesu ve středoevropském prostoru obecně (Od vlasteneckých „ctností“ ke kultu národa, Občanská a národní orientace v polovině 19. století). Další, obecněji zaměřené statí tematizují vztah vzdělanců a společnosti (Intelektuálové a totalitní pokusy), vztah individuálních mentalit a dějin (O subjektivním v dějinách) či vztah psychologie a historie v otázce nacionalismu (Starý příběh). Část esejů řeší obecně filosofické otázky jako ztroskotání projektu moderny a současnou

postmoderní situaci lidstva (Sapere aude aneb nesnesitelná tíha novodobého bytí), vztah západní společnosti k cizincům (My a ti druhí) či sémiotický problém poměru člověka k symbolům (Animal symbolicum). Práce obsahuje i úvahy o mocenském procesu (O politice, zájmech a populismu) a o souvislostech ideologie, války a pacifismu (Umění míru), sociálně psychologické úvahy o vztahu humoru a totalitní společnosti (O dějinách a smíchu) i politologické úvahy (Socialismus vědecký a utopický). Většina esejů je doplněna vlastní bibliografií, kniha je opatřena ediční poznámkou. *pj*

Pavel Machonin: *Social Transformation and Modernization. On Building Theory of Societal Changes in the Post-Communist European Countries (Sociální transformace a modernizace. K výstavbě teorie společenských změn v evropských postkomunistických zemích)*

Praha, Sociologické nakladatelství 1997, 155 s.

Cílem studie, publikované v jediné knize jak anglicky, tak česky, je přispět k výstavbě teorie středního dosahu postihující postkomunistickou transformaci a její vztah k modernizaci. Autor se vyslovuje ve prospěch snah postupně formulovat takovouto obecnější teorii postkomunistické transformace. „Musela by to být teorie dvou strukturálních přeměn: a) geneze a vývoje státního socialismu a b) jeho zániku a následné postkomunistické transformace“ (s. 79). Autor vychází z empirických dat z nově vzniklých států – z České republiky a ze Slovenské republiky. V menší míře využívá dat z několika sousedních zemí. Čtenáře výslovně upozorňuje, že „V zájmu přehlednosti sledu teoretických úvah nejsou však, až na výjimky týkající se nově vznikajících problémů vztahu společnosti k modernizaci, žádná další data v tomto spisu reprodukována“ (s. 77). Zájemce odkazuje na výzkumy specifikované v poznámkách. Základní okruhy kapitol jsou vymezeny následovně: 1) Předmět a teoretická východiska studie. 2) Státně socialistický systém – prehistorie postkomunistické transformace. 3) Postkomunistická sociální transformace a modernizace. 4) Empiricky podložený příspěvek k teoretickému poznání společenské transformace. Studii uzavírá zamyšlení nad dalším vývojem společenské transformace v postko-

munistických zemích, u níž autor považuje za klíčový akcent na její široce založenou modernizaci. *ak*

Miroslav Novák: *Systémy politických stran. Úvod do jejich srovnávacího studia*

Praha, Sociologické nakladatelství 1997, 275 s.

Práce je jednou z prvních prací na dané téma, které u nás během 90. let vyšly. Vychází z předpokladu, že reálné fungování politických systémů je značnou měrou vysvětlitelné pomocí analýzy působení aktérů v mocenských strukturách. Aktéry jsou v této práci politické strany. Autor se zde věnuje především problematice týkající se zemí s demokratickými politickými režimy, místy však stručněji zmiňuje i problematiku zemí s nedemokratickými politickými režimy. V první kapitole Co jsou to politické strany a jak vznikly je podána definice politických stran a jsou charakterizovány jejich funkce (obsáhleji pak funkce v demokratických politických režimech). Dále jsou prezentovány vybrané klasifikace politických stran. Poté autor přechází k systémům politických stran a klasifikacím těchto systémů, a sice podle počtu stran v systému. Druhá až čtvrtá kapitola jsou věnovány systémům strany jedné, dvou a více než dvou. Na ně navazující kapitoly jsou nazvány Velikost a síla stran; Aliance a koalice (obsahuje i základní přístupy teorie koalic); Strany a vlády (obsahuje především problematiku dělby moci v politických režimech – respektive systémech – parlamentních, prezidentských, poloprezidentských) a Strany a opozice. Práce místy je autorovým příspěvkem k utváření odborné terminologie užívané v češtině. Kniha je otevřena předmluvou Václava Bělohradského argumentujícího ve prospěch „empirického studia reálného fungování demokracie“ (s. 9). Na konci jsou zařazeny autorovy medailony vybraných významných politologů a rejstřík, jenž je zároveň jmenný i věcný. *ak*

Martin Potůček: *Nejen trh. Role trhu, státu a občanského sektoru v proměnách české společnosti*

Praha, Sociologické nakladatelství 1997, 188 s.

V knize jsou analyzovány role trhu, státu a občanského sektoru (neziskových organizací)

v proměňující se české společnosti. „Změny ve střední a východní Evropě jsou obrovskou příležitostí k testování alternativních sociálněvědních teorií o povaze politických, ekonomických a sociálních systémů (...). Tato studie je příspěvkem k budování základů jedné z možných metateorií tohoto druhu. Disciplinárně se opírá o syntetizující pohled veřejné politiky vycházející z vybraných výkladových rámců sociologie, ekonomie, politologie, práva, teorie řízení, teorie organizace, antropologie a etiky“ (s. 175). Analýza v této knize prezentovaná zahrnuje vymezení předností a selhání v nadpise uvedených aktérů a oblasti jejich možného uplatnění. Do obecnějšího výkladového rámce jsou zasazena témata jako například realizace sociální reformy, reforma zdravotnictví; vývoj politiky rodinné, bytové, vzdělávací; boj s kriminalitou, privatizace, vznik a vývoj korporativních institucí. Autor upozorňuje na jednostranné preferování trhu a systematické podceňování role státu a občanského sektoru. V této souvislosti považuje za důležitou roli občanů a veřejné politiky v hledání dynamické rovnováhy mezi trhem, státem a občanským sektorem. Pokud by se toto nedařilo, nadále by se oslaboval potenciál odpovědného občanství a vyprázdněný prostor by byl o to zaplněnější nežádoucími formami regulace sociálních vztahů, a sice korupcí a mafiemi. Tato polemická studie je adresována všem občanům zajímajícím se o veřejné záležitosti.

ak

Ladislav Rabušík (ed.): *Česká společnost a senioři, sociální, ekonomické a politické aspekty demografického stárnutí české společnosti*

Brno, Masarykova univerzita 1997, 190 s.

Publikace zveřejňuje texty celostátní konference na téma stárnutí české společnosti konané 16.-17. října 1997 v Brně. Teoretickým východiskem sborníku je názor, že stárí se jeví jako distinktivní etapa lidského života díky procesu sociální konstrukce a politickému rozhodování. Podle I. Možného lze dokonce říci, že druhá polovina 20. století stárí v jistém smyslu sociálně vynalezla. Sborník je zaměřen zejména na analýzu ekonomické situace důchodců – vývoje příjmů důchodců v období transformace české společnosti, ekonomické činnosti čes-

kých seniorů a institutu životního minima z hlediska ochrany osob v důchodovém věku. L. Rabušík dochází k závěru, že čeští senioři nejsou objektivně chudí, ale svou situaci vnímají subjektivně jako situaci chudoby. K témuž závěru na základě výsledků šetření subjektivních názorů, pocitů a postojů dospívá J. Vavrečková. Stati druhé poloviny sborníku se zabývají převážně sociální a zdravotní problematikou vázanou na seniory – péče o starší generaci, stárnoucí populace a ambulance pro poruchy paměti, taktéž vztah seniorů a politiky a senioři coby nejvděčnější (ale již ne nejspokojenější) mediální konzumenti. Do sborníku přispěli M. Bartošová, P. Černý, A. Červenková, M. Hiršl, M. Horáčková, M. Kotýnková, V. Kuchařová, H. Machová, P. Mareš, I. Možný, R. J. A. Muffels, P. Pácl, L. Rabušík, M. Svobodová, T. Tošnerová a J. Vavrečková. *mj*

Karel Schmeidler: *Sociologie v architektonické a urbanistické tvorbě*

Brno, PC-DIR spol. s.r.o. 1997, 292 s.

Studie, která se pohybuje na pomezí sociologie, teorie architektury a urbanistiky, je nesena základní myšlenkou, že „prostředí měst, vesnic, náměstí, ulic, budov a bytů je vytvářeno pro člověka, nikoli člověk pro prostředí“ (s. 8.). První část, Historický vývoj problematiky, je přehledem vývoje sociologických teorií, které se zabývají problematikou urbanismu. V podkapitolách je nastíněn vývoj pohledu na sociální aspekty bydlení u vlivných postav sociologické tradice: Saint-Simon, Fourier, Owen, M. Weber, Durkheim a chicagská škola. Pozornost je věnována i utopické architektuře a problému rozmanitosti (např. plasticismus, high-tech architektura, ekologická architektura, primitivní architektura, plakátová architektura). Druhá část, Teoretický základ koncepcí, vysvětluje základní pojmy a témata urbanistické sociologie, jako je architektonický determinismus, sociopetální a sociofugální prostředí, prostorová koexistence, proximita, osobní prostor, hustota v prostoru, soukromí a izolace, potřeba sociálních kontaktů, fixní znaky prostoru, teritorialita a personifikace prostoru. Třetí část, Ověření praxí, ukazuje, jak se teoretické koncepce uplatňují v konkrétním prostředí našich měst a venkova. Autor se věnuje tématům

sousedství, obytného okrsku, optimálního města, urbanity, nových obytných souborů – panelových sídlišť (s absencí soukromí i veřejného života), prognóz bydlení, sociální patologie, dvojitého charakteru architektury, speciálních případů umělého životního prostředí a sociálních aspektů obnovy vesnice. Poslední část, do níž přispěl dvěma sekcemi Rudolf Kohoutek, je přehledem metod výzkumu používaných v sociologii architektury. *mj*

Kazimír Večerka et al.: *Prevence kriminality v teorii a praxi*

Praha, Odbor prevence kriminality Ministerstva vnitra ČR 1997, 159 s.

Publikace týmu sociologů, kriminologů a právníků nabízí přehled různých pojetí prevence zločinnosti a posléze předkládá návod, jak předcházet kriminalitě v konkrétním prostředí českých obcí. Úvodní přehledová a teoretická část definuje pojem prevence kriminality, sleduje funkci trestního práva v této oblasti a poukazuje na sociální stránku předcházení kriminalitě. Ze sociálních faktorů ovlivňujících kriminalitu autoři zkoumají selhání socializačních médií rodiny a školy, oslabení vztahu jedince k sociálnímu okolí, absenci žádoucích sociálních rolí, nedostatek náplně volného času, neschopnost jedince řešit konflikt mezi požadavky a očekáváními různých sociálních skupin a také ekonomickou chudobu. Následuje přehled známých a osvědčených taktik uplatňovaných v prevenci kriminality v západních zemích: programy sociální prevence orientované na rodinu, školu a místní komunity, programy odklonu (nahrazující trestní stíhání pachatele) a metody prevence vzniku kriminogenních situací. Následující část publikace je věnována uskutečňování programů prevence zločinnosti na místní úrovni. Příprava programů je sledována od fáze vytvoření institucionálních podmínek přes analýzu prostředí, v němž má prevence působit, a tvorbu jednotlivých preventivních programů, až k vyhodnocování jejich úspěšnosti. Analýza prostředí preventivních programů zahrnuje zjištění sociálních a demografických ukazatelů relevantních pro vznik sociální patologie, pozornost je věnována také zjišťování postojů občanů ke kriminální situaci jejich lokality. *red*

Alena Vodáková: *Viníci a soudci*

Praha, Sociologické nakladatelství 1997, 109 s.

Práce je sociologickou meditací nad aktuálním problémem viny a soudu, viníků a soudců v širokém smyslu slov ‚vina‘, ‚viník‘ a ‚soud‘, ‚soudce‘. Je zdůrazněno jeho prolínání každodenním životem, ovšem zejména jeho přítomnost v občanském soužití lidí. Smyslem knihy je upozornit na skryté dimenze problému zasaženého do sociologických souvislostí. Konkrétně v naší zemi se jedná například o problém kontrastu mezi atmosférou v ‚předlistopadové‘ a ‚polistopadové‘ společnosti. Smyslem je rovněž snaha bojovat s averzí proti některým morálním dimenzím našeho života. Autorka konstatuje, že „Redukce tématu viníci a soudci ani hlasitě i tiché distance od něj neruší ovšem jeho sociologickou relevanci a v mých očích mu spíše dodávají na přitažlivosti“ (s. 7). Autorka při psaní knihy využívá teoretických sociologických poznatků a vlastních výzkumných zkušeností. Výzkumnými zkušenostmi je míněna spoluúčast (s Hanou Maříkovou) na řešení výzkumného úkolu SoÚ AV ČR Problém normativity a policejní represe v předlistopadovém Československu, a také empirická sonda. Otázky a odpovědi z této sondy (prováděné v čase přípravy knihy) posloužily k uvedení čtenáře do druhé až páté kapitoly. Příkladem problémů v práci diskutovaných jsou mimo jiné: Byli dříve viníci nebo soudci? Kdo má právo soudit? Je norma opora nebo klec? Budí v nás morálka rozpaky? Co spojovalo a co rozdělovalo disidenty, konfidenty a mlčící většinu? *ak*

František Znebežánek: *Sociální hnutí. Teorie, koncepce, představitelé*

Praha, Sociologické nakladatelství 1997, 175 s.

V knize zařazené do ediční řady Základy sociologie jsou vykládány a analyzovány teorie a koncepce vzniku, vývoje a zániku sociálních hnutí. Je zachycen přibližně stoletý vývoj teoretické reflexe sociálních hnutí. Pozornost je zaměřena obzvláště na období posledního čtvrtstoletí, kdy dochází ke konfrontaci dvou přístupů k problematice: teorie nových sociálních hnutí a teorie mobilizace zdrojů. Publikace podává přehled o nejdůležitějších představi-

telích obou přístupů, sleduje politické, ekonomické a sociální souvislosti jejich koncepcí a hodnotí jejich přínos porozumění fenoménu sociálních hnutí. Autor se ve výkladu snaží odpovědět mj. na otázku, zda jsou sociální hnutí fenoménem kulturním či politickým, jsou-li takováto hnutí levicovou reakcí na ofenzívu administrativních systémů a zda je „výrabi“ jejich vůdci (mající přístup k potřebným zdrojům). Rovněž upozorňuje, že teorie sociálních hnutí stojí před několika chronickými problémy a že informace o všech významných pokusech o jejich řešení záměrně neuvádí, protože jejich uvedení a výklad „by bezpochyby zavedlo text do nepřehledné spleti mnohdy pouze hrubě načrtnutých hypotéz a dílčích zjištění. Žádný z klíčových momentů vývoje této teorie však není opominut (...)“ (s. 10-11). Práce je určena především pokročilejším studentům společenských věd, jejich učitelům a specialistům hledajícím východiska a argumentaci pro své vlastní analýzy. Jde o první publikaci u nás, která je systematicky zaměřena na vývoj teorie sociálních hnutí. Součástí knihy jsou rejstříky jmenný i věcný. ak

Rok 1998

Bohuslav Blažek: *Venkov-města-média*

Praha, Sociologické nakladatelství 1998, 362 s.

Autor v knize nabízí zainteresovaným českým (i slovenským) občanům inspiraci, jakými způsoby je také možno revitalizovat sociální (ve smyslu sociologickém) a životní (ve smyslu ekologickém) prostředí, obzvláště v menších sídlech. Autor používá pojmů venkov, města, média jakožto nástrojů rozlišení mezi druhy či (možná až) ideálními typy vztahů jednak na sociální úrovni, jednak osobních na individuální mezilidské úrovni. Některé problémy lze tak vyřešit praktikováním přístupů známých v sociální ekologii přímo v běžném životě jedinců a skupin. Mnohé z těchto problémů jsou zapříčiněny využíváním metod (nebo i vědeckých paradigmat) neadekvátních ke stavu – povaze – dispozicím věcí tak zvaně „řešených“. Důsledkem je fakticky přetrvávající problém a zároveň s ním problém nově vzniklý na základě aplikace neadekvátních metod, či metod založených na neadekvátních paradigmatech. Paradigmata, která jsou považována za

klasická, nemusí nutně být z hlediska vhodnosti užití přiměřená. „Soudobá věda je reformovatelná pouze tak, že vědcům určitého oboru nebo skupince vědců více oborů, řešících společný problém, začne docházet, jaký je rozdíl v dopadu té či oné metody at' na předmět výzkumu, na ně samé nebo na společnost (tedy že začnou i na svou vědu aplikovat ekologický přístup)“ (s. 23). V části nazvané Dokumenty je kniha vybavena následujícími analýzami souvisejícími s tematikou: 1) Prognóza osídlení středních Čech do r. 2030 (Listopad 1989). 2) Problémy venkova. Interpretace šetření (Březen 1990). 3) Analýza sociálních a politických dopadů alternativních forem zrušení České banky (Listopad 1995). ak

Alena Heitlingerová, Zuzana Trnková: *Životy mladých pražských žen*

Praha, Sociologické nakladatelství 1998, 207 s.

Jak se měnily osobní a profesní životy a společenská uplatnění absolventek pražských středních zdravotních škol, z let 1990 a 1991? Autorky knihy uskutečnily na toto téma kvalitativní feministický výzkum, jehož součástí byly částečně strukturované rozhovory se čtrnácti absolventkami ve věku 23-25 let, provedené mezi listopadem 1995 a únorem 1996. Autorky výzkumu záměrně oslovily absolventky, které odmaturovaly právě na počátku období výrazné sociální změny: „Zkušenosti nastupujících ročníků, konfrontujících nově vznikající společenské normy s praxí, jsou často dosti specifické. Jelikož jedinci patřící k těmto ročníkům nemají koho napodobovat, a navíc nebyli vychováni podle hodnot a norem odpovídajících požadavkům nové doby, musí se nové situaci přizpůsobit improvizací a učit se podle vlastních pokusů a chyb...“ (s. 8). Předmětem rozhovorů byly především „konflikty mezi utvářením identity založené na kariéře a identity vázané na rodinu“ (s. 10). Dále pak názory respondentek na jejich vlastní životy, na období skončivší změnou politického režimu v roce 1989 a na postkomunistickou transformaci. Kromě toho se rozhovory týkaly názorů na reformu zdravotnictví a na změny probíhající v něm po roce 1989. Závěr je analýzou a interpretací pohledů respondentek na důsledky způsobu fungování společnosti před rokem

1990 a rovněž postkomunistické transformace pro jejich život. Autorky hodnotí vliv těchto sociálních procesů na změny v osobních profesních životech a společenských uplatněních respondentek. V příloze je obsažen Přehled otázek a témat výzkumu. *ak*

Helena Janišová: *Zděnek Ullrich. Příspěvek k dějinám československé sociologie let 1945-1949*

Praha, Sociologické nakladatelství 1998, 139 s.

Autorka, která studovala sociologii na Filozofické fakultě UK v Praze v prvních letech po 2. světové válce, líčí osudy sociologů a jimi reprezentované disciplíny v Československu let 1945-1949. Činí tak prostřednictvím vyličení částí životního příběhu jednoho ze svých učitelů, docenta Zdenka Ullricha, přednášejícího na Katedře sociologie FF UK. Krátce rekapituluje i osudy jeho kolegů Otakara Machotky, Karla Gally, Ludvíka Svobody, Antonína Boháče a svého i jejich učitele Josefa Krále. Hlavní postava knihy je známa například týmovým výzkumem z roku 1936 o poměšťování pražského okolí i svou studentskou prací, otištěnou v *České mysli* pod názvem Studie o sektářském hnutí Karla Studenta z Němčic na Hané. Knihu uzavírají přílohy: Seznam publikací Zdenka Ullricha, přetištěné kopie několika materiálů z jeho výzkumné práce a kopie několika dokumentů, v nichž jsou Z. Ullrichovi oznamována rozhodnutí „shora“ o podstatných změnách v jeho (nejen výhradně) profesním osudu. Následují Podmínky a uspořádání studia sociologie na Filozofické fakultě UK v letech 1945-1947 a přehled přednášek a seminářů ze sociologie konaných tamtéž v období od letního běhu 1945 do letního semestru 1948-1949. *ak*

Jiří Kabele: *Přerody. Principy sociálního konstruování*

Praha, Karolinum 1998, 394 s.

Autor formuluje teorii směřující k objasnění problému, jak vlastně je ustavován, utvářen a především přetvářen sociální řád. Východiskem je konstatování relativní neurčitosti sociálního dění. Sociální dění je tvořeno jak předvídatelnými jevy, tak jedinečnými událostmi či podstatnými proměnami nemajícími určitou pravděpodobnost. Za účelem orientace

v běhu změn se účastníci sociálního dění pokoušejí zpodobovat toto dění co nejvěrohodněji. Přitom se snaží změnám vtiskovat pravidelnost. Ta je odvoditelná z rozpoznaných pravidel hry. Důležité je, že účastníci sociálního dění se snaží neurčitost redukovat, tedy nevyhnutelně organizovat řád. Tento řád je utvářen duálně. Jednak institucionalizací pravidel hry, jednak zakoušením osobních příběhů aktérů. Znamená to, že „Práce se pokouší smířit nesmiřitelné, narativní a institucionální paradigma, na bázi duality“ (s. 14). Lze rozlišit dva druhy řádů. Subjektivní řád – intrasubjektivitu a sdílený řád – intersubjektivitu. „Práce se snaží prokázat, že v ‚chápající sociologii‘ dlouho řešený problém sociální konstrukce intersubjektivitu je možno řešit jenom jako problém sociální konstrukce intrasubjektivitu a *vice versa*“ (s. 14). Autor konstatuje, že takovýto pohled umožňuje lépe porozumět nejen mezním situacím, krizím a přerodům, ale i řádu samotnému. Samotným názvem poslední kapitoly upozorňuje na Paradox sociálního konstruování: Čím více je dění konstruováno, tím spontánněji se děje. Přichází rovněž s rámcovou interpretací přerodu České republiky v letech 1989-1993 (s. 330-340). Práce obsahuje dvě přílohy: 1) Výzkum sportovních skupin. 2) Dynamika bytových zisků a ztrát (zkušenosti dvojice matky a onkologicky nemocného dítěte). Následuje slovník základních pojmů a jmenný rejstřík. *ak*

Zdeněk Konopásek: *Estetika sociálního státu. O krizi reprezentace (nejen) v sociálním zabezpečení*

Praha, G plus G 1998, 341 s.

V této studii, jež je zamyšlením nad problémy vyvstávajícími v oblasti sociálního zabezpečení v postmoderní době, autor vychází ze zjištění, že univerzalistické instituce moderní sociální politiky přestávají být prostředky realistické reflexe požadavků považovaných za společensky aktuální. Kýžené „vzájemné porozumění mezi lidmi a jejich institucemi“ (s. 15) nenastává. V první části, nazvané Úvod: Co a jak? Sociologická teorie a sociální politika v postmoderním věku, autor pojednává především vztahy mezi soudobou sociologickou teorií a problémy sociální politiky. Druhá část Techno-

logie versus textologie. Co může mít studium sociálního zabezpečení společného s literární teorií? Analyzuje systém sociálního zabezpečení jako text a zdůvodňuje možnost estetického přístupu k této zdánlivě tak přízemní stránce sociálního života. Třetí část se soustředí na problém, nazvaný 'Welfare mix' trochu jinak. Dvě cesty k univerzalitě sociálního zabezpečení. Autor zde upozorňuje na dvojí pojetí univerzalizmu a předepisuje: „Ukážu tato dvě pojetí jako různé odpovědi na otázku, jak udržet univerzálnost nároků na sociální zabezpečení v podmínkách vysoce diferencovaných a málo stabilních – tedy neuniverzálních – společenských poměrů. Detailně objasním logiku obou pojetí, a to ve vztahu k teorii reprezentace“ (s. 13). Práce se v této části věnuje otázce, zda je možné nastavit systém sociálního zabezpečení tak, aby byl univerzalistický, a přitom nikoli paušální. Kniha obsahuje rejstřík zároveň jmenný a věcný a anglickou sumarizaci. *ak*

Jiří Šubrt et al.: Kapitoly ze sociologie veřejného mínění. Teorie a výzkum

Praha, Karolinum 1998, 242 s.

Text kolektivu autorů se zaměřuje na veřejné mínění jako sociální fenomén i jako objekt sociologického výzkumu. Práce spojuje přístup teoreticko-historický s přístupem metodologickým a představuje i aplikace výzkumu veřejného mínění ve specifických výzkumných oblastech. Poskytuje tak ucelený přehled o aktivitách v oblasti akademického i komerčního výzkumu využívajících kvantitativní i některé kvalitativní techniky. První část práce se věnuje veřejnému mínění ze sociálně-historického pohledu, zabývá se historií pojmu veřejné mínění a vývojem jeho koncepcí v sociologii. Dotýká se problematiky formování veřejnosti a odlišení pojmu veřejnost od pojmů dav, masa a publikum. Teoretická část se dále zaměřuje na koncepci mínění a postojů a otázky vlivu skupiny na jedince. Pozornost je věnována i souvislostem politické kultury a veřejného mínění a fenoménu fámy. Druhá část práce pojednává o metodách a technikách výzkumu veřejného mínění. Shrnuje historii zkoumání veřejného mínění a charakterizuje jednotlivé výzkumné etapy. Další kapitoly se zabývají konkrétními metodologicko-technickými otázkami realizace

výzkumu a statistického zpracování dat. Jednotlivé kapitoly jsou věnovány výběrovým procedurám, standardizovanému dotazování, ohniskovým skupinám, tazatelské síti, analýze dat a kvalitativním metodám užívaným ve výzkumu veřejného mínění. Třetí část přibližuje specifické výzkumné oblasti veřejného mínění: výzkum volebního chování, zkoumání působení médií a výzkum zákazníka a trhu. *jch*

Milan Tuček, Ján Bunčák, Valentína Harmadyová: Stratégie a aktéri sociálnej transformácie a modernizácie v Českej a Slovenskej republike

Brno, Doplněk 1998, 173 s.

Předmětem této analytické práce jsou především dva okruhy problémů. Jednak hledání a zkoumání souvislostí mezi politickým chováním občanů a nabídkou strategií společenské transformace prezentovanou politickými stranami ve Slovenské republice v letech 1991-1996 a jednak komparace výsledků výzkumů ze Slovenské republiky s výsledky výzkumů z České republiky. V konkrétnější rovině se jedná například o chápání pojmů 'l'avicovosť' a 'pravícovosť'. A dále, „Znamená konzervativizmus, socializmus a liberalizmus na Slovensku to isté ako v Čechách alebo v iných stredo-európskych krajinách?“ (s. 10). Stať je založena na analýze volebních programů politických stran a hnutí, vybraných článků z tištěných médií a výzkumných rozhovorů s 37 představiteli společenské elity (včetně několika politiků) Slovenska. Je vypracována (v nadpise) zmíněnými autory ze SÚ SAV. Za účelem možnosti komparace dat z obou států prezentuje Milan Tuček ze SoÚ AV ČR typologii strategií a aktérů postkomunistické transformace, zkonstruovanou již dříve při obdobném výzkumu v ČR. Následně prezentuje určitá srovnání výsledků výzkumů provedených v obou zemích. Práce sestává z následujících kapitol: 1) Zastoupení obecných sociálně politických strategií v populaci České a Slovenské republiky v průběhu transformace společnosti (1991-1995). 2) Predstavy o vývoji spoločnosti a spôsoboch jej modernizácie. 3) Hodnotenie vývoja spoločnosti. 4) Nacionálny rámec: Rozdelenie Česko-Slovenska a slovensko-maďarské vzťahy. 5) Aktuálne koalície aktérov poli-

tického a společenského života. 6) Názory elity na zisky a straty z transformace společnosti. 7) Koho chcú reprezentovat' společenské elity? 8) Niekoľ' ko všeobecných záverov. ak

Jiří Večerník: *Občan a tržní ekonomika (Příjmy, nerovnost a politické postoje v české společnosti)*

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1998, 329 s.

Práce Jiřího Večerníka se zabývá analýzou projevů ekonomické a sociální nerovnosti, probíhajících institucionálních změn a postojů obyvatelstva k ekonomické situaci v České republice během první poloviny devadesátých let. Kniha vznikla rozšířením a aktualizací autorovy práce *Markets and People. Czech Reform Experience in a Comparative Perspective* (Aldershot, Avebury 1996) publikované britským nakladatelstvím Avebury s cílem poskytnout zahraničním zájemcům aktuální informace o vývoji v České republice. Deset kapitol (1. Znovuzrozený trh práce a nové příležitosti, 2. Mzdové rozdíly, jejich změny a určující faktory, 3. Příjmová nerovnost domácností, 4. Změny v rozsahu a typech chudoby, 5. Změny v rodinných výdajích a bydlení, 6. Privatizace, střední vrstvy a postoje populace, 7. Aktivita jednotlivců a domácností při řešení finančních obtíží, 8. Reforma sociální péče, 9. Vnímání transformace v souvislosti s osobní situací, 10. Vliv ekonomických těžkostí na politické postoje) analyzuje proces české ekonomické a politické transformace první poloviny devadesátých let, doplněný častými exkurzy do sousedních reformních zemí střední a východní Evropy. Těžiště analýzy spočívá ve vysvětlení chování „drobných aktérů“ transformačního procesu. Zkoumané souvislosti přesahují rámec jedné vědní disciplíny. Proto jsou v knize využívány poznatky nejen sociologie, ale i mikroekonomie a politologie. Celá práce je empiricky podložena řadou statistických šetření a sociologických výzkumů obsahujících údaje z oblastí trhu práce, životní úrovně, ekonomického chování a subjektivního vnímání společenských změn. Kniha je doplněna přílohou obsahující vysvětlivky k použitým ukazatelům, postupům a grafům a seznamem použitých statistických šetření a sociolo-

gických výzkumů. Součástí publikace je i jmenný rejstřík. pj

Jiří Večerník, Petr Matějů et al.: *Zpráva o vývoji české společnosti 1989-1998*

Praha, Academia 1998, 364 s.

Studie je zaměřena na analýzu dynamiky sociálních, politických a částečně i ekonomických změn české společnosti v čase. Jak upozorňuje editor Jiří Večerník, studie není pojata jako přehled událostí a primárním cílem není ani analýza ekonomické reformy, zejména nikoliv z makroekonomického pohledu. Publikace má být zprávou o vývoji společnosti souhrnnějšího charakteru, než na jaký jsme zatím u podobných prací vycházejících u nás zvyklí. Autoři se dle editorova vyjádření do jisté míry inspirovali ideou například britských *Social Trends*, francouzských *Données sociales*, maďarské série *Social Report* a slovenských ročních souhrnných zpráv o stavu společnosti, nazývaných *Slovensko* (následováno příslušným letopočtem). Členy autorského týmu vedeného Petrem Matějů jsou sociologové, ekonomové, politologové, demografové a odborníci v problematice vzdělávání z pražských a brněnských pracovišť, jmenovitě Pavla Burdová, Ladislav Čerych, Petr Fiala, Marie Frýdmanová, Kamil Janáček, Jan Koucký, Martin Kreidl, Jindřich Krejčí, Petr Mareš, Miroslav Mareš, Petr Matějů, Ivo Možný, Pavel Pšeja, Ladislav Rabušic, Blanka Řeháková, Tomáš Sirovátko, Vladimír Tomšík, Jiří Večerník, Klára Vlachová. Předmluva pochází od Jacques Rupnika, Úvod: Zpráva o společnosti i Závěr: Výzvy a pasti transformace, napsal Jiří Večerník. Kniha je členěna na tři zastřešující části a tyto na celkem 12 kapitol. Těmito částmi jsou: 1) Potenciál ekonomické změny. 2) Ekonomické a sociální nerovnosti. 3) Sociální a politická struktura. Následují přílohy – včetně příloh informujících o Social Survey Programme (ISSP), Sociologickém datovém archivu (SDA) a o Projektu Sociální trendy. První část obsahuje kapitoly: 1) Trh práce a lidské zdroje. 2) Školský systém a rozvoj vzdělání. 3) Kapitalistická obnova: privatizace a podnikání. 4) Česká rodina, sňatkový trh a reprodukční klima. Druhá část. 5) Nerovnosti ve výdělích, v příjmech a majetku domácnos-

tí. 6) Přerozdělování příjmů prostřednictvím daní a dávek. 7) Sociální mobilita a změny v životních šancích. 8) Role trhu a vlády v očích veřejnosti. Třetí část: 9) Obnova středních tříd a její politické souvislosti. 10) Sociální rozvrstvení a volební chování. 11) Názorová krystalizace a levicové posuny. 12) Vývoj politických stran a jejich systému po listopadu 1989. Publikace je autory doporučena odborníkům, studentům a všem zainteresovaným občanům. ak

Rok 1999

Ivan Gabal et al.: *Etnické menšiny ve střední Evropě (Konflikt nebo integrace)*

Praha, G plus G 1999, 342 s.

Soubor dvaceti více či méně autonomních statí sedmnácti autorů je zaměřen především na historii, současnost a širší pozadí etnické problematiky v České republice, přičemž pozornost je věnována i některým zemím střední a jihovýchodní Evropy. Soubor je zkrácenou verzí původně rozsáhlé studie o národnostních menšinách ve středoevropském regionu. První část (Historický a institucionální vývoj koncepce práv menšin) řeší obecné terminologické otázky a problematiku politické ochrany menšin společně s jejím institucionálním a právním zakotvením. Prostor je věnován také historickému vývoji koncepce etnické menšiny a jejímu rozvoji po druhé světové válce. Druhá část (Historický, právní a společenský kontext menšin v České republice) představuje globální popis etnické situace České republiky, čímž připravuje půdu pro třetí část (Situace vybraných etnických menšin v České republice), která zkoumá konkrétní problematiku nejpočetnějších národnostních minorit na našem území (německé, polské, slovenské a romské). Čtvrtá část (Situace etnických menšin v sousedních zemích) se věnuje dalším středoevropským zemím (Polsku, Maďarsku a zejména Slovensku). Pátá část (Etnické menšiny a menšinová politika v zemích EU) řeší právní postavení menšin a zasazuje celou problematiku do celoevropského kontextu. Z konceptu celé publikace vyčnívá obsáhlá a kvalitně zpracovaná šestá část (Konflikt v Bosně a Hercegovině), která se věnuje historickému pozadí etnických konfliktů v Bosně a Hercegovině, roli

islámského prvku v těchto střetech a celkové podrobné analýze této problematiky. Kniha je doplněna anglickou sumarizací. pj

Jan Hartl, Jaroslav Huk, Věra Haberlová: *Česká společnost 1998*

Praha, Management Press a STEM 1999, 103 s.

Publikace prostředkuje široké veřejnosti výsledky některých průzkumů veřejného mínění Střediska empirických výzkumů (STEM) z roku 1998 a rovněž je interpretuje. Výzkumy se týkají vnímání domácí sociální, politické a ekonomické situace a dále perspektiv demokracie v České republice a názorů občanů na začlenění ČR do euroatlantických struktur. K tvorbě publikace bylo využito původní výzkumné řady STEM, pramenů Sociologického ústavu AV ČR, Odboru personálního marketingu Hlavního personálního útvaru Ministerstva obrany ČR a zahraničních zdrojů. Tématy hlavních kapitol jsou: 1) Čtyři volby a jeden volič. 2) Politické kyvadlo se vrací do polohy nula. (postoje k jednotlivým politickým stranám, základní politické orientace) 3) Instituce na okraji zájmu a důvěry. 4) Přežijeme náš zázrak? (stav ekonomiky, korupce, perspektivy hospodářského vývoje.) 5) Socialistické jistoty mizí, myšlení se nemění. (bydlení, nezaměstnanost, otázka důchodové reformy) 6) Přešlapování před branami Evropy. (zajištění obrany, otázka vstupu do EU) 7) Důvěrou v základy demokracie rok nejistot neotřásl. Následují přílohy (tabulky i grafy): 1) Dlouhodobý vývoj volebních preferencí 1997-1998. 2) Vývoj důvěry v ústavní činitele. 3) Vývoj hodnocení politických osobností. ak

Joseph Hraba, Zdeňka Pechačová, Frederick O. Lorenz: *Deset rodin po 10 letech. 1989-1999*

Praha, Academia 1999, 136 s.

Práce dvou amerických sociologů a jedné české socioložky se zabývá dopadem postsocialistické transformace na české rodiny. Obsahuje životní příběhy (*life histories*) deseti českých rodin, které hovoří o svých zkušenostech z období před rokem 1989 a o svých očekáváních od listopadových reforem. Ústředním tématem všech životních příběhů jsou postoje zkoumaných rodin k sociální, ekonomické a

politické transformaci české společnosti. Cílem této případové studie bylo zjistit dopady transformačního procesu a zkoumat osobní a sociální zdroje, které zprostředkovávají a ovlivňují vztah mezi transformací a duševním a fyzickým stavem českého obyvatelstva. Nejpodstatnějším rysem práce je zachycení vnímání reforem a jejich významu řadovými občany deset let po listopadu 1989, a to jejich vlastními slovy. Intenzivní, několikrát v průběhu let opakované rozhovory s rodinami, spojené s dotazníkovým šetřením, vypovídají o vztahu mezi konkrétní historickou událostí a jejím vlivem na život obyčejných lidí. Z celkového původního souboru 774 rodin bylo nakonec vybráno 16 rodin podle následujících kategorií: 1. oba manželé v důchodu, 2. jeden z manželů je invalidní, 3. samostatná žena jako hlava domácnosti (svobodná, rozvedená, vdova), 4. muž jako hlava rodiny, zaměstnaný v zemědělství, 5. muž jako hlava rodiny-podnikatel, 6. muž jako hlava rodiny, zaměstnaný v soukromém sektoru, 7. muž jako hlava rodiny, zaměstnaný ve státním podniku, 8. muž jako hlava rodiny, zaměstnaný ve státní správě, a 9. žena pracující ve státní správě, a rovněž s ohledem na jejich geografické umístění. Deset nejzajímavějších rodinných příběhů tvoří jádro publikace. Práce je doplněna předmluvou Jiřího Večerníka a profily všech autorů.

jp

Stanislav Hubík: Sociologie vědění. Základní koncepce a paradigmat

Praha, Sociologické nakladatelství 1999, 224 s.

Kniha z ediční řady Základy sociologie nabízí souhrnnou informaci o základních koncepcích a paradigmattech sociologie vědění tak, jak byly utvářeny od 40. let 19. století do 90. let 20. století. Zahnuje reflexi koncepcí – kromě jiných – K. Marxe, W. Diltheye, M. Schelera, K. Mannheimu a A. Schütze. V první části je kniha věnována tématu Utváření základů paradigmat sociologie vědění, ve druhé části tématu Konstrukce paradigmat sociologie vědění. Paradigmata jsou rozčleněna na tři kategorie: paradigmatata světonázorová, ideologická, interpretativní. Předmětem třetí části knihy jsou otázky Komunikativní revize základů sociologie vědění a čtvrté části pak Sociální konstrukce skutečnosti. Autor upozorňuje, že „Text

netematizuje takové problémy jako ‚distribuce vědění‘ nebo ‚vědění jako kulturní kapitál‘ nebo ‚role intelektuálů‘ apod., ale téměř výhradně problematiku formace a deformace vědění v závislosti na postavení jeho nositele v sociální situaci (...) v práci rovněž chybí problematika sociologie vědy (...)“ (s. 16). Kniha je zakončena pátou částí, nazvanou Sociologie vědění a diskurs postmodernismu. Zde autor tvrdí: „Namísto kritiky, která je typickým kognitivním nástrojem moderní metodologie, profiluje (často skrytě) metody postmodernistů ironie procesu modernizace a nostalgii po procesu alternativním, avšak nedosažitelném“ (s. 197). Součástí knihy jsou rejstříky jmenný i věcný.

ak

Antonín Komenda: Sociální deviace (Historická východiska a základní teoretické přístupy)

Olomouc, Univerzita Palackého 1999, 314 s.

Přehledová práce sumarizuje historický vývoj nazírání na problematiku sociální deviace a podává reprezentativní přehled teorií deviantního jednání. Publikace je rozdělena do tří částí. První přináší vymezení základních pojmů – převážně různých druhů sociálních norem, jejichž porušování je považováno za projev sociální deviace. Největší pozornost je věnována právním normám. Samotný pojem sociální deviace je analyzován z hlediska různých definičních přístupů a pohledů, které ovlivňovaly jak příslušný dobový diskurs, tak i dobovou laickou představu o sociální deviaci. Je zkoumán i vzájemný vztah sociologie deviantního jednání a kriminologie. Sociologie deviantního jednání se zabývá nekonformním jednáním v nejširších souvislostech, zatímco kriminologie se zaměřuje na specifické formy deviantního jednání, spjaté s porušováním trestněprávních norem. Druhá část se věnuje historii zkoumání sociální deviace, mapuje klasickou kriminologickou školu, počátky pozitivistické školy a zrod moderní vědecké kriminologie. Klíčová třetí část přináší výklad základních paradigmat zkoumání sociální deviace a rozebírá jednotlivé biologické, sociologické a psychologické přístupy. Historicky starší biologické a psychologické přístupy jsou pojednány stručně a hlavní pozornost je věnována přístu-

pům sociologickým (ve dvou oddílech Etiologie deviantního jednání a Deviace jako porušení sociálních pravidel). Závěr je věnován interdisciplinárním přístupům k problematice, spojujícím výše uvedené vědecké přístupy s psychiatrickými poznatky a policejní praxí. Publikace je opatřena obsáhlým seznamem relevantní literatury a jmemým rejstříkem. *pj*

Zdeněk Konopásek (ed.): *Otevřená minulost. Autobiografická sociologie státního socialismu*

Praha, Karolinum 1999, 372 s.

Publikace je výsledkem spolupráce sociologů tvořících uskupení SAMISEBE (osm mužů a žen narozených v období 1924-1963), kteří se rozhodli použít sami na sebe metodu biografického zkoumání. V úvodu editor svazku Zdeněk Konopásek ukazuje možnosti biografické sociologie ve výzkumu bývalých komunistických společností a místo tohoto typu výzkumu v kontextu české sociologie. V prologu editor představuje pravidla, podle kterých se s autobiografiemi pracovalo. První část knihy obsahuje příspěvky zahraničních autorů na téma biografického výzkumu, které zazněly na workshopu konaném v roce 1992 v Praze. V druhé části jsou shromážděna analytická zpracování autobiografií. M. Disman coby emigrant oživuje Schützovo pojetí cizince. J. Alan se soustředí na problém rodinných vztahů a členství v KSČ, O. Šmídová se věnuje sdělení o společenském vývoji, jak ho podávají příběhy bytů. J. Kabele sleduje v autobiografii své i svých kolegů kontinuitu s životními postoji předlistopadovými. Z. Konopásek se zamýšlí s užitím metafory babička-sociologie nad problémem autoreferenčnosti a reflexivity sociologie zbažené svých sociálních závazků. Třetí část je naplněna ukázkami z autobiografií, které byly psány v několika patrech (vrstvách). Každé patro je zastřešeno tématem a uzavírá se, až když všichni zúčastnění poskytnou autobiografii. První dvě patra neměla zadané téma, zbývajících sedm bylo tematicky zaměřeno. Epilog je zamyšlením Z. Konopásky nad přínosem biografického zkoumání post/komunistického Východu k porozumění post/modernímu Západu. Na posledních stranách jsou informace o účastnících projektu i výzkumu samotném. *mj*

Dušan Lužný: *Náboženství a moderní společnost. Sociologické teorie modernizace a sekularizace*

Brno, Masarykova univerzita 1999, 183 s.

V publikaci je prezentován základní přehled sociologických teorií modernizace a sekularizace se zřetelem na vliv těchto teoreticky tematizovaných procesů na vztah moderní společnosti k náboženství. Je sledován vývoj teoretické reflexe změny postavení náboženství v moderní společnosti od vzniku sociologie po současné pokusy o reflexi problematiky globalizace v sociologii náboženství. Kromě jiného práce dále pojednává o pojetí sekularizace jakožto procesu ústících ve snižování sociálního významu institucionalizovaného náboženství a v privatizaci náboženství. To je kladeno do souvislosti s pokračující pluralizací náboženského života, jejímž následkem podle teoretiků je jak pokles věrohodnosti náboženství, tak i náboženské oživení. Kniha otevírá otázku platnosti teorie strukturální diferenciacce (Bellah, Lash) a sekularizace v podmínkách politizace náboženství, a také otázku kulturní podmíněnosti základních sociologických konceptů náboženství. Výkladům konceptů jednotlivých teoretiků předchází úvodní kapitola celé publikace, nazvaná Formování moderní společnosti. V kapitole, nazvané Závěrem: Sociologie ztraceného ráje aneb nostalgické paradigma, jsou vymezeny čtyři základní představy v tomto paradigmatu zahrnuté. Publikace obsahuje rejstříky jmenný i věcný. *ak*

Věra Majerová, Emerich Majer: *Kvalitativní výzkum v sociologii venkova a zemědělství.*

Část I.

Praha, Provozní ekonomická fakulta ČZU 1999, 158 s.

Tato práce představuje uvedení do metod a technik kvalitativního výzkumu, jež mohou najít využití i v jiných oblastech zkoumání, než je sociologie venkova a zemědělství. Po úvodních kapitolách seznamujících s historickým vývojem kvalitativní metodologie a základními pojmy kvalitativního výzkumu a jeho srovnáním s výzkumem kvantitativním následuje podrobný výklad prvních dvou fází výzkumu, kterými jsou fáze projektování výzkumu a fáze

sběru dat. Autoři popisují postupy výzkumu od počátečního nápadu, přípravy vlastního výzkumného plánu, rozboru a formulace zkoumané otázky až po výběr techniky sběru dat a jeho realizaci. Dotýkají se problematiky časové a finanční náročnosti výzkumu i otázek etických. Hlavní část textu je věnována sběru dat a charakterizuje tři základní kvalitativní techniky sběru dat: zúčastněné pozorování, interview a analýzu osobních dokumentů. Podrobně se zabývají jejich přípravou, strategiemi kontaktování respondentů či výběru dokumentů, způsoby jejich provedení a případnými překážkami či riziky jejich použití apod. Samostatná kapitola pojednává o skupinovém interview a technice sociometrie, která obvykle nebývá mezi kvalitativní metody řazena, kterou je však možno využít pro výběr vhodného informátora, který usnadní vstup výzkumníka do zkoumaného prostředí. Závěrečná část se zaměřuje na způsoby zápisu dat při použití jednotlivých technik. Problematikou vlastního zpracování dat, různými typy analýzy dat a prezentace výsledků zkoumání se zabývá druhý díl publikace.

jch

Petr Mareš : Sociologie nerovnosti a chudoby
Praha, Sociologické nakladatelství 1999, 248 s.

Kniha je přehledovou prací o chudobě v hospodářsky rozvinutých zemích, zařazenou nakladatelem do ediční řady *Základy sociologie*. Autor zdůrazňuje potíže s definováním pojmu chudoba vzhledem k jeho povaze normativní i deskriptivní. Zastává názor, že „Pokud chceme diskutovat o chudobě, musíme ovšem v každém případě problém sociální stratifikace a s ním i problém nerovnosti alespoň zmínit. Bez nerovnosti by nebylo chudoby“ (s. 14). Komplikovanost problému definování spočívá i v tom, že „Společnost chápe chudobu jako ‚sociální a politický‘ problém (otázka solidarity) či jako ‚politický a sociální‘ problém (otázka sociální exkluze)“ (s. 207). Práce se zabývá vývojem vnímání chudoby v preindustriální Evropě, různými současnými způsoby klasifikace pojetí chudoby a metodikami měření chudoby z hlediska příjmů, spotřeby a výdajů i subjektivního vnímání. Autor informuje nejen o způsobech identifikace chudých a formách pomoci chudým lidem, nýbrž především po-

jednává otázky, z jakých předpokladů vychází a jak jsou strukturovány soudobé systémy pomoci chudým. Sem je zahrnuta i otázka vlivu těchto a dalších aspektů sociálního kontextu na osobní lidskou důstojnost chudých osob. Není opomenuto dilema, či problém existence chudoby a chudých osob vlastně je, ani riziko pro společnost plynoucí právě z existence chudoby. O situaci v České republice je konkrétněji referováno v kapitolách Institucionalizace chudoby v Čechách po roce 1989 a Odezva společnosti na zviditelnění chudoby. Nechybí rejstříky, jak jmenný, tak věcný.

ak

Ivo Možný: Sociologie rodiny

Praha, Sociologické nakladatelství 1999, 250 s.

Kniha, vydaná v ediční řadě *Základy sociologie*, obsahuje vybraná témata ze sociologie rodiny. Fakt, že nejde o kompletní přehled problematiky, autor v předmluvě zdůrazňuje a zároveň zde objasňuje kritéria svého výběru témat. Kniha je určena studentům sociálních věd jako uvedení do oboru a také – jako příručka pro orientaci – širokému okruhu profesionálních pracovníků, kteří se zabývají problematikou manželství, párového soužití, rodiny, výchovy i vztahu soukromého a veřejného života. Práce čtenáře seznamuje s teoriemi rodiny od jejich počátků v 19. století. Hlavní důraz je kladen na velké teorie 50. let 20. století a na pokusy o jejich překonání v letech 70. a 80. Jsou reflektovány – kromě jiných – otázky fungování rodiny v systému sociální a majetkové nerovnosti, otázky výběru partnerů, změn v povaze rodičovství a dětství ve vyspělých společnostech a vliv všeobecné zaměstnanosti žen na rodinné chování. Dále je pojednána transformace rodiny ve věku individualizace a rovněž soudobé sociologické teorie intimity, sexuálního chování a párových vztahů. Není opomenuta ani Mimeoekonomická stratifikace: kognitivní třídy, ani přínos teorie sňatkového trhu ekonoma Garriho S. Beckera. V konkrétnější rovině kladení otázek se autor nevyhýbá například problému ovlivnění šancí dítěte na úspěch v životě jeho rodinou, odlišnostem vlivů rodiny a vlivů školy nebo otázce, zda odkladem sňatku více riskuje žena vzdělaná či žena s nižší kvalifikací a jak je tomu u mužů. Součástí práce jsou rejstříky jmenný i věcný.

Pavel Nováček: Křížovatky budoucnosti. Směřování k udržitelnému rozvoji a globálnímu řízení

Praha, G plus G 1999, 284 s.

Tématem této práce jsou reflexe možných budoucností lidstva a planety Země. Autor se zamýšlí nad problematikou stavu světa a příčin globální krize. Hlavním bodem jeho úvah je koncepce udržitelného způsobu života a možné institucionální mechanismy její realizace. Problematiku udržitelného rozvoje nechápe jen jako otázku ochrany životního prostředí, ale je si vědom jeho sociálních, ekonomických i jiných aspektů. Autor spojuje snahu předvídat podle dnešních trendů budoucí vývoj s normativním přístupem zdůrazňujícím křesťanské hodnoty. V úvodních kapitolách shrnuje nejvýznamnější globální problémy a jejich příčiny a charakterizuje koncepci udržitelného rozvoje jako východisko z globální krize. Těžištěm této práce je diskuse o formách sebeřízení společnosti od úrovně obcí a regionů až po úroveň globální. Řešením je podle autora decentralizace na úrovni státu na základě principu subsidiarity a naopak centralizace pravomocí v rukou funkčních nadnárodních institucí, které by vytvářely vhodný model globálního řízení. Podrobně se věnuje činnosti a struktuře OSN a možným směrům její reformy. Pojednává koncepci tzv. globálního Marshallova plánu, který by měl přispět k zmírnění rozdílů mezi rozvinutými a rozvojovými zeměmi. Uvažuje o problematice vzniku globální občanské společnosti a o globální etice. Dále se zaměřuje na jednotlivé aspekty globálního řízení, mezi které patří globální ekonomické řízení, globální bezpečnost, rozvojová pomoc a spolupráce, péče o globální společné statky a globální legislativa.

jh

Martin Potůček (ed.): Česká společnost na konci tisíciletí 1, 2

Praha, Karolinum 1999, 729 s. (399 s.: sv. 1, 330 s.: sv. 2).

Jedná se o dvousvazkový sborník z konference konané 12.-14. března 1998 v areálu Karolina, jíž se zúčastnili experti i teoretici z oblasti sociologie, ekonomie, politologie, práva, ekologie a dalších blízkých společenskovedních

disciplín. Společným rysem příspěvků nemalé části účastníků byla hodnocení výrazně kritizující počínání (respektive i nepočínání) značné části české politické elity z let 1990-1998. První svazek obsahuje texty Zahájení (Lubomír Mlčoch, Miloslav Petrušek, Martin Potůček), přednášky pro celé Plénium (Lubomír Mlčoch, Ivo Možný, Bedřich Moldan, Martin Bojar). Dále obsahuje příspěvky ze Sekce A – Vize pro český stát a Sekce B – Makroekonomická transformace v kontextu společenských změn. Následuje druhý svazek s příspěvky ze Sekce C – Problémy české společnosti, Sekce D – Problémy českého a slovenského státu (diskusí v této sekci se zúčastnili i Zora a Martin Bútorovi a Soňa Szomolányi) a Sekce E – Cesty ke zlepšení životního prostředí České a Slovenské republiky (mezi účastníky byl i Mikuláš Huba). Sborník zakončují Přílohy: 1) Program konference Česká společnost na konci tisíciletí. 2) Výsledky ankety k rozvojovým příležitostem a vývojovým ohrožením českého státu (Martin Potůček). 3) Závěry z konference Česká společnost na konci tisíciletí (Martin Potůček).

ak

Martin Potůček: Křížovatky české sociální reformy

Praha, Sociologické nakladatelství 1999, 317 s.

Kniha je výkladem i rekapitulací problémů české sociální politiky 90. let z pohledu autora – spolutvůrce některých analytických dokumentů postoupených státním institucím a zároveň účastníka odborných diskusí na téma sociální politiky. V části A autor prezentuje Teoretická východiska. Na sociální politiku je pohlíženo jako na podmínku rozvoje lidského potenciálu, prostředek naplnění lidských práv garantovaných ústavou a výsledek součinnosti státu, trhu a občanského sektoru. V části B, nazvané Kritická reflexe ideových východisek a praxe české sociální politiky autor upozorňuje – mimo jiné – na nedostatky reformem sociálního zabezpečení a zdravotnictví, vyjadřuje se k problému přídavků na děti. Pojednává i otázku nebezpečí neokorporativního modelu prostředkování zájmů ve společnosti a v politice. V části C analyzuje faktory, které mohou ovlivnit – ať pozitivně nebo negativně – sociální politiku u nás v budoucnu (globalizaci, ne-

zaměstnanost, chudobu a nerovnost příležitostí, integraci ČR do EU). Část D obsahuje výhradně dokumenty, a sice následující: 1) Prohlášení sociologů (dopis prezidentovi). 2) Sociální program Občanského fóra. 3) Scénář sociální reformy. 4) Projekt OMEGA – občanská soudržnost, lidská solidarita. 5) Václav Klaus: Principy zdravé sociální politiky (polemika s M. Potůčkem). 6) Martin Potůček: Sociální politika je službou veřejnosti (polemika s V. Klausem). 7) Teze sociální doktríny KDU-ČSL. 8) Sociální doktrína ČSSD. 9) Amsterdamská deklarace sociální kvality Evropy. Kniha obsahuje anglickou sumarizaci. *ak*

Romové v České republice (1945-1998)

Praha, SOCIOKLUB 1999, 558 s.

Práce devatenácti autorů různého odborného zaměření komplexně shrnuje romskou problematiku na našem území. Jednotlivé monotematické studie se zabývají různými aspekty otázky Romů. Práce má nejen teoreticko-deskriptivní (charakterizace romské kultury a společnosti, její historie a vývoj vztahů české většinové společnosti k Romům), ale i praktickou dimenzi (dopad konkrétních právních norem a zásahů státu, koncepce dalšího vývoje integrace Romů). Publikace se skládá z dvaceti částí, zabývajících se romskou problematikou na reprezentativně široké úrovni – od úvodního eseje popisujícího romskou společnost zevnitř, přes praktické integrační inspirace ze zahraničí, až k demografickým a statistickým analýzám romské populace. Další studie se zabývají vývojem romského etnika, ať už obecněji v dlouhodobém horizontu vývoje od etnické kasty k strukturovanému etnickému společenství, či v několika etapách detailně popisujících konkrétní vývoj romské populace v České republice. Zbylé studie řeší například dopad konkrétních právních norem, přehledově shrnují otázku nevládních a neziskových romských nebo proromských občanských organizací, vývoj a strukturu romské reprezentace po roce 1989 a dopad vládní minoritní politiky. Ve dvou studiích je zkoumána problematika romské intelektuální elity a žurnalistiky. Podrobně je analyzována otázka zařazení romských dětí do systému českého základního školství, problematika romské zaměstnanosti, systémy

sociální ochrany Romů, vzdělávání dospělých, sociální patologie Romů a mezinárodní dokumenty vztahující se k romské problematice. Závěr shrnuje romskou problematiku na území České republiky a formuluje projekt jejich integrace do většinové společnosti. Publikace je opatřena portréty všech autorů a poměrně obsáhlou anglickou sumarizací. *pj*

Josef Zúmr (ed.): Emanuel Chalupný, česká kultura, česká sociologie a Tábor

Praha, Filosofie 1999, 392 s.

Kniha je sborníkem příspěvků z mezioborového sympozia konaného 2.-3. 10. 1998 v Táboře při příležitosti 40. výročí smrti předního českého sociologa Emanuela Chalupného. Jak uvádí v úvodu editor J. Zúmr, účelem sympozia a posláním sborníku je obnovení pozornosti věnované E. Chalupnému a spravedlivé začlenění jeho osobnosti do novodobých českých duchovních dějin (s. 9). První část sborníku, Dílo a jeho tvůrce, je věnována Chalupného biografii, jeho působení v Brně, jeho angažovanosti v dobových diskusích a rozboru jeho korespondence a písemné pozůstalosti. Příspěvky v druhé části, Sociolog a myslitel, se zabývají umístěním Chalupného ve vývoji československé sociologie, jeho pojetím regionu, přístupem k problému národní povahy, pojetím historie a filozofie dějin a úlohou v rozvoji sociologie v ČSR 20. let. Třetí část, Sociolog a právník, obsahuje stati o Chalupného pojetí práva a sociologie práva, o reflexi vztahu práva a morálky v jeho díle, jeho názorech na populační otázku a reformu trestního práva a rovněž o Chalupného působení v advokacii a pojetí etiky advokátů. Čtvrtá část, Historik a spisovatel, představuje Chalupného jako historika a literárního autora. Obsahuje příspěvky o Chalupného literární kritice, o jeho koncepci krajiny a dějin tělesné kultury a o jeho vztahu k T. G. Masarykovi, K. Havlíčkovi a J. A. Komenskému. Poslední část, Občan a vychovatel, je věnována vztahu Chalupného k Táboru, jihočeskému regionu, skautingu a krajinné ekologii. Následují dva dopisy L. Klímy adresované Chalupnému a dokumentující Klímovo stanovisko k některým Chalupného názorům. Závěr publikace tvoří 115stránkový soupis Chalupného díla. *mj*

Rok 2000

Marie Čermáková et al.: Souvislosti a změny genderových diferencí v české společnosti v 90. letech

Praha, Sociologický ústav AV ČR 2000, 145 s.

Předmětem této studie je sociální analýza genderových vztahů v české společnosti. Studie se zaměřuje nejen na současné uspořádání pozic mužů a žen ve společnosti, ale věnuje se i širšímu okruhu otázek dlouhodobého působení kulturních a sociálních mechanismů, které podmiňují charakter možných změn. Zdůrazňuje rozdílnost sociálních dopadů transformačních procesů na ženy a na muže. Teoretickým východiskem této studie je sociální teorie genderových nerovností, jejich patriarchální podmíněnosti a svázanosti s rodinnou a institucionální strukturou. Genderové difference jsou chápány jako organizační princip pronikající všemi sférami veřejného, pracovního i rodinného dění ve společnosti. Z metodologického hlediska je tato práce založena na hloubkové sekundární analýze statistických dat a sociologických dat z reprezentativních dotazníkových šetření prováděných Sociologickým ústavem v průběhu 90. let zaměřených na rodinný život a pracovní sféru. Data kvantitativní povahy jsou doplněna i dvěma kvalitativními sondami. Studie obsahuje sedm kapitol: 1. Genderové rozdíly a jejich příčiny – systémy vzdělávání a práce, 2. Sociální mechanismy a jejich dopad na genderové vztahy, 3. Sociální politika a genderové otázky, 4. Rovnost gender rolí v průběhu rodinného cyklu, 5. Sociální aspekty mateřství, 6. Muž v reálu a v perspektivě, 7. Nezaměstnanost a situace žen a mužů. V závěru jsou shrnuty nejdůležitější poznatky a charakteristiky současných trendů včetně možné perspektivy dalšího vývoje. *jch*

Ludmila Fialová et al.: Představy mladých lidí o manželství a rodičovství

Praha, Sociologické nakladatelství 2000, 163 s.

Předmětem práce (jejímiž spoluautory jsou Dana Hamplová, Milan Kučera a Simona Vymětalová) jsou změny reprodukčního chování obyvatel České republiky nastalé po roce 1992, spolu s názory mladých lidí na manželství a rodičovství. Východisky jsou demografická

analýza populačního vývoje obyvatelstva ČR v 90. letech a výsledky sociologického šetření Mladá generace, provedeného v říjnu až prosinci 1997 Střediskem empirických výzkumů (STEM) v rámci třech po sobě jdoucích pravidelných průzkumů. Obsahem hlavních okruhů kapitol jsou: 1) Demografické chování mladých lidí v České republice, jeho sledování v průzkumech, hodnocení reálné situace a vnější vlivy. 2) Mladí lidé v rodině. 3) Představy o postavení sňatku a narození dětí v životní dráze mladých svobodných lidí. 4) Postoje k manželství a rodičovství. 5) Partnerský vztah. Závěrem následuje Promítnutí výsledků průzkumu do prognostických úvah o rodině a Přílohy, z nichž první zobrazuje Přirozený pohyb obyvatelstva České republiky v letech 1980-1997, zatímco druhá Analytické charakteristiky populačního vývoje v letech 1980-1997. Průzkum, jehož hlavní výsledky jsou v knize prezentovány, byl soustředěn především na dvě základní otázky: „jaký podíl mladých lidí předpokládá (hodlá) žít v jednotlivých formách partnerského soužití, a zda a kolik dětí chtějí mít mladí lidé ve svých budoucích rodinách“ (s. 135). Ohledně postojů k plození a výchově dětí se ukázalo, že děti jsou pro mladé lidi nadále významnou hodnotou (s. 135-137). Ovšem v kontextu příležitostí nabízejících se mladým lidem na straně jedné a materiálních podmínek jejich existence na straně druhé je odklad uzavření sňatku ve srovnání s dřívějšími generacemi komentován jako výraz rozumného a odpovědného jednání. *ak*

Hana Friedlanderová, Milan Tuček a MEDIAN: Češi na prahu nového tisíciletí

Praha, Sociologické nakladatelství ve spolupráci s firmou MEDIAN s. r. o. 2000, 223 s.

Studie prezentuje informace o různých aspektech životního stylu obyvatel České republiky. Využívá především dat a analýz, jejichž zdrojem jsou výzkumy spotřebitelského a mediálního chování, provedené firmou MEDIAN. Některé údaje pocházejí z příjmového mikrocensu ČSÚ za rok 1996. Základní jednotkou analýz jsou různé definované kategorie sobě podobných rodin či domácností, někdy i různé definované kategorie sobě podobných jednotlivců. Jednotlivé okruhy kapitol jsou zaměřeny

na hospodaření domácností, jejich vybavenost, trávení času, roli peněz a nakupování a rovněž na zkoumání deklarovaných postojů a v této souvislosti rovněž na hodnotové orientace. Poslední tematický okruh je zaměřen na očekávání rodin ve vztahu k budoucnosti jednak své vlastní rodiny, jednak celé české společnosti. Publikace je výsledkem autorské spolupráce Hany Friedlanderové, specialistky v oblasti marketingových a mediálních výzkumů ve společnosti MEDIAN, a Milana Tučka, vědeckého pracovníka Sociologického ústavu AV ČR, zabývajících se jednak metodologií reprezentativních sociologických šetření a zpracováním jejich výsledků a jednak problémy třídní struktury a stratifikace a sociálně politických postojů obyvatelstva v zemích někdejšího státního socialismu. Téma, způsob a jazyk výkladu mohou být srozumitelné rovněž širší veřejnosti.

ak

Pavlaína Janošová: *Homosexualita v názorech současné společnosti*

Praha, Karolinum 2000, 218 s.

Práce tematizuje problém homosexuality a postavení homosexuálně orientované minority v české společnosti. Kniha je rozdělena na dvě tematicky i obsahově rozdílné části. První, Teoretická část, zkoumá problém homosexuality a homosexuálně orientovaných ve čtyřech kapitolách. První kapitola (Fenomén homosexuality) je úvodem do této problematiky a v obecných rysech popisuje homosexualitu, homosexuální chování a proces sexuální identifikace. Součástí této kapitoly jsou převážně informace z medicínské a psychologické oblasti. Druhá kapitola (Kulturní a časové proměny v pojetí homosexuality) stručně hovoří o projevech homosexuality v různých světových kulturách a probírá historii evropských postojů k homosexualitě. Třetí kapitola (Homosexualita v sociálním kontextu) předkládá různé alternativní modely homosexuálního života, problém registrovaného partnerství, problematiku jeho vztahu k biologickému rodičovství, odlišnosti životního stylu různých věkových skupin, a problém nemoci AIDS. Čtvrtá kapitola (Homosexualita z pohledu současného křesťanství) obsahuje přehled biblických odkazů a teologických náhledů na homosexualitu, společně se

stručnou informací o diskusích vedených na toto téma v českých církvích. Druhá, Praktická část, podává výsledky sociologického průzkumu postojů současné české společnosti k homosexualitě. Pomocí dotazníkové metody bylo osloveno 408 respondentů z různých sociálních skupin – studenti středních a vysokých škol a pracující v různých profesích. Postoje dotazovaných byly posuzovány nejen z hlediska věku, pohlaví, vzdělání a profese, ale i náboženského postoje a příslušnosti ke konkrétní církvi. V závěru knihy jsou obsaženy výňatky z rozhovorů s několika homosexuálně zaměřenými respondenty.

pj

Jan Keller: *Vzestup a pád středních vrstev*

Praha, Sociologické nakladatelství 2000, 123 s.

Studie je vedena snahou o zpřesnění povědomí a diskursu o středních vrstvách. Na počátku autor definuje významové rozlišení mezi pojmy střední třída, střední třídy, střední vrstvy. Táže se, co bývá danými termíny označováno a problém shledává v jejich často téměř libovolném užívání bez jasnější reflexe jejich významů. Střední třídě pak jsou připisovány tak odlišné významy jako normál či standard, ovšem i jako reálná či přinejmenším potenciální společenská elita. Střední třídu někteří považují za součást tvořivě a inteligentně integrující společnost, oporu demokracie, občanské společnosti, motor ekonomiky, základ sociálního konsensu. Jiní ji však považují za beznadějně konformní masu. Jsou střední třídy nadějí moderní společnosti, nebo jsou samy v úpadku a jedním z jejích nejtříživějších problémů? Snahy zodpovědět otázku výrazně spolumodifikuje vztahný rámec (historický kontext včetně místa). Nejsou však střední třídy dokonce iluzorním aktérem? Při promýšlení problémů v knize pojednávaným je potřebné uvědomovat si „...nepoměr mezi očekáváním směřovanými vůči těmto vrstvám a jejich aktuálním potenciálem a vývojovými perspektivami“ (s. 11). Po úvodu následují kapitoly: 1) Svět starých středních vrstev. 2) Expanze nových středních vrstev. 3) Sociologické portréty (zde jsou vyložena pojetí člověka v díle známějších sociologů). 4) V soukolí organizací. 5) Na skřipci globalizace. 6) Strachy a obavy středních vrstev. 7) Postmoderní statusová panika. 8) Komplicov

vé anebo oběti sociálního státu? 9) Střední vrstvy a občanská společnost. 10) Tajemství středních vrstev. Kniha obsahuje rejstříky jmenný i věcný. ak

Miloslav Lapka, Miroslav Gottlieb: *Rolník a krajina. Kapitoly ze života soukromých rolníků*

Praha, Sociologické nakladatelství 2000, 166 s.

Kniha mapuje osudy soukromě hospodařících rolníků žijících v oblastech jihozápadních, jižních a jihovýchodních Čech a na jihovýchodní Moravě po pádu komunismu, jejich hodnoty, postoje a archetypy. Publikace si také klade otázku ekologického vědomí rolníků, jejich pracovního étosu a sociální typologie. Opírá se o výzkum realizovaný v letech 1991-1993 a 1994-1995 technikou neřízeného (vstupního) rozhovoru, řízeného rozhovoru, pozorování, fotografické dokumentace, dotazníkového šetření a dále specifickými – v knize konkretizovanými – metodami. Kromě úvodu, prvních dvou kapitol vymezujících souvislosti a seznamujících se základními údaji o výběrovém souboru respondentů a dále pak slovníku pojmů a příloh (Ukázka zápisu, Tabulky, Letecké snímky, Ukázka dotazníku a Grafy), obsahuje kniha také následující kapitoly: 3) Byla to strašná a zničující válka. 4) Hospodaření a krajina. 5) Rolník v místní komunitě. 6) Rolník je přežitkem v nové době? 7) Archetypy ve vědomí rolníků. 8) Závěrečné odpovědi. Autoři, antropoekologové, explicitně poukazují na potřebu vzájemného respektu mezi světy rurálním a urbánním (s. 8). Varují před nebezpečím myšlenkových zkratk takového druhu, jaké zastupuje názor, že „združstevňování byl prý pouze proces radikální koncentrace kapitálu, ke kterému dochází v západní Evropě pomalu a s přestávkami vytěšňováním malých forem (...) O násilné cestě, která vedla k vytvoření podobných struktur v české krajině, se mlčí“ (s. 12). Podle jejich názoru je problémem „nevůle jít na kořeny sociálních, mravních a kulturních zel, mlčí se o sociálních, mravních a kulturních důsledcích (...) Uvedené matení pojmů, dobře popsané G. Orwellem, má jediný úkol: zbavit se přímé odpovědnosti za násilí spáchané na člověku a krajině v naší zemi“ (s. 12). ak

Hana Maříková (ed.): *Proměny současné české rodiny. Rodina – gender – stratifikace*
Praha, Sociologické nakladatelství 2000, 170 s.

Předmětem analýzy publikované v této knize jsou změny v ekonomickém postavení rodiny na příkladu úplné rodiny (rodinné domácnosti) a vývoj rozdílů v postavení pracujících žen a mužů. Autoři zkoumají sociální diferenciaci v materiální sféře života rodin v závislosti na socioprofesionálním postavení partnerů i vnímání perspektiv rodiny. Dále je srovnáváno sociální postavení ekonomicky aktivních mužů a žen na začátku a na konci 90. let podle jejich souhrnného statusu i parciálních statusů. Součástí studie jsou také témata dvoukariérového manželství jakožto typu partnerského svazku, specifika zaměstnanosti českých žen oproti zaměstnanosti žen ve vyspělých západoevropských zemích i význam zaměstnanosti žen pro rodinu. Publikace obsahuje následující kapitoly: 1) Místo rodiny v teorii a výzkumu sociální stratifikace (Jadwiga Šanderová). 2) Vybrané charakteristiky současné české rodiny a jejich vývoj v posledním desetiletí (Milan Tuček). 3) Životní úroveň rodinných domácností na konci devadesátých let v závislosti na socioprofesionálním postavení partnerů (M. Tuček). 4) Stratifikace společnosti a hodnotové orientace: shody a rozdíly mezi muži a ženami v oblasti práce (M. Tuček). 5) Zaměstnanost, pracovní kompetence a perspektivy české pracující ženy (Marie Čermáková). 6) Dvoukariérová manželství (Hana Maříková). Práce je příkladem využití kombinace sociologického a ekonomického pohledu s genderovým přístupem. Editorka a spoluautorka Hana Maříková uplatňuje názor, že „[g]ender je mocnější než pohlaví (které je biologickou daností), jakkoli by se nám mohlo zdát, že opak je pravdou“ (s. 12). Součástí knihy je souborný rejstřík zároven jmenný i věcný. ak

Petr Matějů, Klára Vlachová et al.: *Nerovnost, spravedlnost, politika. Česká republika 1991-1998*

Praha, Sociologické nakladatelství 2000, 402 s.

Autoři výzkumné práce, opírající se o analýzu dat z rozsáhlých kvantitativních šetření provedených v České republice a z mezinárodních

komparativních výzkumů, si dali za cíl zjistit, v jaké míře dochází v procesu postkomunistické transformace české společnosti k obnově nedeformované sociální struktury a funkčních závislostí mezi jejími složkami. Výzkumu těchto složek jsou věnovány jednotlivé části publikace. Tým autorů testoval hypotézy týkající se následujících dimenzí sociálního systému: subjektivního a objektivního sociálního statusu, subjektivní mobility, postojů k příjmové nerovnosti, představ o distributivní spravedlnosti, percepce bohatství, chudoby a životního úspěchu, krystalizace politických orientací a volebního chování sociálních tříd. První část knihy, vypracovaná Petrem Matějů a Martinem Kreidlem, dokládá obnovu konzistence objektivních a subjektivních stránek sociálního statusu narušenou v době totalitního režimu a současně sleduje vývoj české střední třídy podle objektivního i subjektivního vymezení v prvních 8 letech po pádu komunismu. Druhá část, od autorů Petra Matějů, Blanky Řehákové a Martina Kreidla, sleduje změny v percepci nerovností a v představách o distributivní spravedlnosti a také vnímání chudoby a bohatství během postkomunistické transformace. Protože sociální struktura má vliv na strukturu politických stran, a protože politické ideologie jsou do jisté míry ideologiemi sociálních tříd, je součástí práce rovněž třetí část, nazvaná Proměny politických postojů a volebního chování, od autorů Kláry Vlachové, Petra Matějů a Blanky Řehákové. Autoři zde přibližují vývoj politického systému České republiky v letech 1990-1998 a zejména sledují utváření koherentního rozdělení postojů na pravolevé ose politického spektra definované jak socioekonomicky, tak deklarativně. Každá výkladová kapitola je zakončena souhrnným závěrem. Publikace obsahuje tři přílohy: Informace o analyzovaných datových souborech (J. Krejčí), Klasifikace sociálních tříd a statusu (J. Krejčí, P. Matějů) a Metodologická příloha (B. Řeháková, P. Burdová).

ak, red

Lubomír Mlčoch, Pavel Machonin, Milan Sojka: Ekonomické a společenské změny v české společnosti po roce 1989 (alternativní pohled)

Praha, Karolinum 2000, 274 s.

Společná práce dvou ekonomů a jednoho sociologa, částečně vycházející z výzkumného projektu Východní a střední Evropa 2000, se zabývá analýzou transformace české společnosti a ekonomiky. Ve třech částech (Lubomír Mlčoch: Restrukturalizace vlastnických vztahů: institucionální pohled, Pavel Machonin: Teorie modernizace a česká zkušenost a Milan Sojka: Deset let transformace po česku: transformace, nerovnost a integrace) autoři transformaci popisují jako proces komplexní modernizace společnosti a ekonomiky, jehož základem jsou graduálně uplatňované institucionální změny. Analyzují hlavní aspekty tohoto procesu z rozdílných, ale vzájemně slučitelných metodologických hledisek, ovlivněných zejména institucionální a neoknesovskou ekonomikou. V pojetí transformačního procesu se autoři odlišují od neoliberální a neokonzervativní teorie přechodu. Tvrdí, že česká neoliberální strategie transformace vedla pouze k dílčí a nerovnoměrné modernizaci. Alternativou je podle autorů pomalý, postupný proces a nikoliv náhlý, rychle uskutečněný přechod. Analyzují vnitřní příčiny ekonomických, sociálních a politických obtíží komplikujících transformační strategii v polovině 90. let. Za hlavní nedostatky této strategie autoři považují: přílišný důraz na rychlost privatizačních procesů, přetrvávající zaostávání za civilizačními i kulturními standardy západoevropských zemí a nedostatek motivací k ekonomickým či pracovním aktivitám. Zdůrazňují nezbytnost nové transformační strategie, založené na alternativních teoriích společenského a ekonomického rozvoje, které berou v úvahu vývoj v historickém čase, jeho institucionální aspekty a závislost na minulém vývoji (*path dependency*).

pj

Ivan Mucha: Symboly v jednání

Praha, Karolinum 2000, 193 s.

Východiskem této teoreticky zaměřené práce je přesvědčení o nezastupitelné roli smyslu a smysl uchovávajících symbolů pro pochopení

lidského jednání. Autor se domnívá, že moderní společnost v sobě nese jednostranný důraz na instrumentální racionalitu a opomíjí problém smyslu jako neméně důležitého klíče pro pochopení jednání. V první části práce ukazuje, jak se následkem zdůrazňování efektivity jednání jako žádoucího přístupu k okolnímu světu v obecném povědomí snižuje relevance otázky po smyslu tohoto jednání. Co více, lze vidět souvislosti „mezi nahrazováním ‚nepřesných‘ symbolů mytologických, náboženských a jiných ‚přesnými‘ znaky ve vědeckém myšlení na počátku novověku a redukováním obrazem sociální skutečnosti“ (s. 7). Převaha instrumentální racionality má za následek převahu systémového pojetí společnosti, v níž jsou symboly, koncentráty dlouhodobé lidské zkušenosti, redukovány na pouhé znaky, symboly ztrácejí svou mnohoznačnost a otevřenost vůči výkladu a podřizující se účelově vymezenému definičnímu rámci. Avšak „systémové teorie sice dokonale popisují procesy sociální diferenciace a narůstání komplexity v moderní společnosti, ale odpověď na otázku po smyslu jednání nedávají“ (s. 8). To umožňuje fenomenologická sociologie, jejíž postuláty autor přijímá za své ve druhé části publikace. Chápání sociálního světa jako světa interpretovaných významů umožňuje docenit integrující sociální roli kulturních symbolů. V závěrečné kapitole autor vykládá postmoderní ztrátu kontaktu s realitou jako pozdní důsledek logiky znaků racionálně instrumentálního myšlení a navrhuje alternativu v podobě citlivosti pro symboly, umožňující člověku znovu nalézt sama sebe a základ lidské pospolitosti vůbec. ak

Petr Sak: *Proměny české mládeže. Česká mládež v pohledu sociologických výzkumů*
Praha, Petrklíč 2000, 291 s.

Kniha přináší vybrané výsledky a interpretaci sociologických výzkumů zaměřených na otázku, jaká je česká mládež. Autor – specialista v oblasti sociologie mládeže a sociologie výchovy – se také táže, jaké jsou trendy vývoje české mládeže. Vychází z rozsáhlé báze empirických výzkumů. Základní údaje o každém z výzkumů uvádí v zadní části knihy. S využitím této báze konstruuje teoretická zobecnění. Zároveň upozorňuje na metodologické dilema,

s nímž se potýkal: na jedné straně zprostředkovat čtenáři empirický materiál, na druhé straně tento materiál zobecnit. Konstatuje tedy: „Práce je výsledkem kompromisu mezi těmito dvěma záměry. Čtenář má možnost seznámit se s metodikou výzkumů před vlastní interpretací empirických dat, sledovat myšlenkový postup autora a případně si vytvářet nezávisle na autorovi vlastní závěry“ (s. 11). Autor sděluje, že na tématu je pro něj přitažlivý i fakt výrazné společenské diskontinuity u nás v 90. letech 20. století. Do skupiny mládeže „bývají zařazováni jedinci ve věku od ukončení základní školní docházky do věku ukončení sociální zralosti, převzetí všech rolí dospělých a získání plnohodnotného občanského statutu. Obvykle je za horní hranici považován věk 26 až 30 let“ (s. 13). V jednotlivých okruzích kapitol je soustředěna pozornost na: 1) Sociální časoprostor. 2) Sociální zrání. 3) Hodnoty mládeže. 4) Duchovní a náboženský život. 5) Volný čas a aktivity mládeže. 6) Média v životě mládeže a mládež v informatizaci společnosti. 7) Sociálně deviantní jevy u mládeže a sociálně deviantní mládež. 8) Generace a reprodukce společnosti. Kniha je určena jak odborné, tak širší veřejnosti. ak

Tomáš Sirovátka (ed.): *Česká sociální politika na prahu 21. století. Efektivnost, selhávání, legitimita*

Brno, Masarykova univerzita 2000, 236 s.

Kniha je společným dílem šesti autorů z Fakulty sociálních studií a Ekonomicko-správní fakulty Masarykovy univerzity a jednoho autora nizozemského. Stati obsažené ve sborníku vznikly v letech 1989-1999 v rámci několika výzkumných projektů jako výsledek studia transformace sociální politiky v ČR. První část, nazvaná Efektivnost české sociální politiky, sleduje v jednotlivých statích problémy příjmově testovaného systému, zejména vztah mezi příjmově testovanými dávkami sociální podpory a sociální pomocí (T. Sirovátka), odhaluje determinanty formování sociální politiky v ČR a rozpor mezi reálnou politikou a politickou rétorikou (T. Sirovátka) a vysvětluje, proč systém cíleně zaměřený k chudým domácnostem selhává v případě rodin s více dětmi a neúplných rodin (T. Sirovátka, M. Wildman-

nová a A. Bubnová). Druhá část, Selhávání české sociální politiky, se zabývá příčinami *non-take-up*, čili nevyužívání sociálních dávek a nachází je zejména v jejich administrativní náročnosti (P. Mareš), analyzuje roli charakteristik systému sociálních dávek v ČR pro pracovní pobídky (T. Sirovátka) a zvažuje vliv organizační kultury na realizaci sociálního zabezpečení v ČR (J. Winkler). Stati obsažené v poslední části, Legitimita české sociální politiky, hledají příčiny nízké legitimacy české sociální politiky (L. Rabušic a T. Sirovátka) a srovnávají úroveň podpory sociálního státu v ČR a Nizozemí (W. Van Oorschot, T. Sirovátka a L. Rabušic). Shrnutí a nastínění dalších možností vývoje české sociální politiky přináší závěrečná stat' Česká sociální politika: principy, realita, perspektiva T. Sirovátky. *my*

Jadwiga Šanderová: Sociální stratifikace.

Problém, vybrané teorie, výzkum

Praha, Karolinum 2000, 172 s.

Jedná se o přehledový text podávající základní informace o teoriích a výzkumu sociální stratifikace, a rovněž výběr z podstatné literatury, obzvláště zahraniční – jakožto v českých knihovnách mnohdy obtížně dostupné. Text sestává ze čtyř hlavních částí. V první z nich, nazvané Sociální struktura, nerovnosti a stratifikace, je vysvětlena sociální stratifikace jednak jako specifický typ sociální struktury, a jednak jako distribuční nerovnost. Ve druhé části, nazvané Teorie, jsou prezentovány nejvlivnější teoretické přístupy k otázce stratifikace, a to jak klasické, tak soudobé. Nejobsáhleji jsou prezentovány teorie Karla Marxe, Maxe Webera, Gerharda Emmanuela Lenskiho, Johna Henryho Goldthorpa a Erika Olina Wrighta. Ve třetí části, nazvané Základní pojmy, je obrácena pozornost k výkladu klíčových konceptů stratifikační teorie. Jsou zde vnímány ve třech dimenzích – materiálního zabezpečení, moci, prestiže. Část čtvrtá, nazvaná Sociální stratifikace v empirickém výzkumu je zaměřena na základní otázky této problematiky, operacionalizaci, interpretaci výsledků, na téma Sociální stratifikace a výzkum u nás a rovněž na téma Ženy v stratifikačním výzkumu Tato podkapitola informuje o tom, „jaké komplikace vnesla do zkoumání třídní struktury zaměstna-

nost žen“ (s. 7). Jednotlivé úseky publikace jsou zakončeny shrnutím a některé z nich též doporučenou literaturou (celkový seznam literatury je zveřejněn na konci). *ak*

Jiří Šubrt: Problém času v sociologické teorii

Praha, Karolinum 2000, 118 s.

Publikace zaměřená na způsoby chápání času v sociologické teorii podává přehled zpracování problematiky času u významných postav sociologické tradice a také v myšlení některých sociálních antropologů, filozofů a religionistů. Vzhledem k nízké míře konsensu mezi sociálními teoretiky v otázce pojetí času je v práci věnována pozornost značnému počtu teoretických pojetí lišících se chápáním jak času samotného, tak také jeho sociální funkce a zakotvení a rovněž problému vztahu mezi časem fyzikálním a časem sociálním. Jak autor upozorňuje v úvodu, sociologické zkoumání času usiluje o „řešení tří vzájemně spjatých problémů: a) konstituce času jako sociální kategorie, b) fungování temporálních struktur na různých úrovních společenských systémů, c) místa a úlohy času v obecné sociologické teorii“ (s. 9-10). Příspěvkům různých autorů k objasnění těchto problémů je věnována centrální část práce, strukturovaná do následujících kapitol: 2) Čas a civilizační proces (Elias, Mumford, Weber, Le Goff) 3) Čas jako sociální kategorie (Durkheim, Halbwachs, Eliade, Braudel) 4) Čas a lidské jednání (Mead, Schütz, Luckmann) 5) Čas – klíč k analýze sociální reality (Sorokin, Merton, sociální antropologie, Moore, Gurvitch) 6) Úloha času v teoretických systémech soudobé sociologie (Luhmann, Giddens). Závěrečná kapitola stručně mapuje tematickou rozrůzněnost sociologie času a Baertův projekt temporalizované sociologie. Publikace obsahuje výběrovou bibliografii k sociologii času a anglické shrnutí. *ak*

František Zich et al.: Vytváření přeshraničního společenství na česko-německé hranici

Ústí nad Labem, Sociologický ústav AV ČR 2000, 271 s.

Tento sborník obsahuje dílčí studie vzniklé na základě řešení projektu GA ČR „Nositelé vytváření přeshraničního společenství na česko-německé hranici“. Jednotlivé stati se věnují

blížejší identifikaci událostí a procesů, jež probíhají v česko-německém příhraničním prostoru a vytvářejí přeshraniční vazby mezi obyvateli obou zemí, přičemž je kladen důraz i na specifika jednotlivých lokalit. Pozornost je věnována také problematice překážek přeshraniční integrace, daných rozdílnou úrovní ekonomického vývoje a zapojení do evropských struktur, historickými traumaty a jazykovou a kulturní rozdílností. Úvodní stať shrnuje výsledky empirických šetření týkajících se intenzity a charakteru přeshraničních kontaktů a jejich motivace (F. Zich). Tématy následujících staťí jsou přeshraniční institucionální spolupráce (V. Ungr), reflexe přeshraniční spolupráce občany (M. Jeřábek) a regionálním tiskem (R. Franěk), přeshraniční ekonomické vztahy (M. Kafka), ale i problematika identifikace obyvatel s místem a „vývoz genia loci“ (J. Votruba). Další příspěvky se zaměřují na historickou dimenzi česko-německých vztahů obecně (V. Houžvička) a na historické souvislosti česko-německých vztahů na lokální úrovni (Q. Kastner). Závěrečné stati zkoumají odraz historických událostí v životních příbězích lidí (O. Roubal) a rozsah „žitého prostoru“ obyvatel česko-německého pomezí uchopeného pomocí mentálních map (B. Spalová). Studie se opírají o rozmanité empirické zdroje, a to jak kvantitativní dotazníková šetření, tak techniky kvalitativní, jako jsou biografické rozhovory. jch

Rok 2001

Władysław Adamski, Pavel Machonin, Wolfgang Zapf (eds.): *Transformace a modernizační výzvy (Česko, Německo, Maďarsko, Polsko, Slovensko)*

Praha, Sociologický ústav AV ČR 2001, 240 s.

Sborník příspěvků pochází z mezinárodního symposia evropských sociologů, pořádaného v roce 2001 varšavským Institutem filozofie a sociologie Polské akademie věd, Berlínským vědeckým centrem a Sociologickým ústavem Akademie věd ČR pod názvem „Strukturální změny v postsocialistické střední Evropě a aktuální výzvy modernizace“. Obsahuje příspěvky 35 odborníků, specializovaných na problémy sociální změny a teorii modernizace, celkem z 11 zemí. První, obsáhlejší část sborníku tvoří národní zprávy střeoevropských

zemí o průběhu postsocialistické transformace. Českou republiku reprezentuje zpráva Strukturální změny v postsocialistické České republice a aktuální výzvy modernizace (P. Machonin (ed.), J. Červenka, L. Gatnar, P. Kuchař, K. Müller a M. Tuček), Německo Transformace sjednocením (W. Zapf (ed.), R. Habich, T. Bulmahn, J. Delhey), Maďarsko Postsocialistická transformace v Maďarsku – přehled problémů (Z. Spéder (ed.), Z. Elekes, I. Harcsa a P. Róbert), Polsko Vývoj strukturálního konfliktu v procesu systémové změny: Polsko v letech 1980-2000 (W. Adamski, W. Zabrowski, K. Pelczynska-Nalecz), Rostoucí nerovnosti a vzestup meritokracie v Polsku (H. Domanski) a Legitimizace, poslušnost a jejich pozadí. Zdroj politické stability a nestability v Polsku (A. Rychard a E. Wnuk-Lipinski) a Slovensko Dôsledky modernizácie pre centrálné regióny a periférie (J. Bunčák) a Proměny sociální struktury české a slovenské společnosti v období transformace (M. Tuček). Druhou část sborníku tvoří související referáty a diskusní příspěvky (E. Allardt, J. Delhey, A. Ishikawa, J. Juchler, J. Keller, D. Martin, Karel Müller a Klaus Müller), problematizující proces modernizace a jeho rozličné teoretické koncepce ze sociálního, kulturního a civilizačního hlediska. pj

Josef Alan et al.: *Alternativní kultura. Příběh české společnosti 1945-1989*

Praha, Nakladatelství Lidové Noviny 2001, 612 s.

Kulturní tvorba odmítající podřídit se politickému diktátu a vyznávající hodnoty alternativní k hodnotám vnucovaným totalitním režimem je předmětem obsáhlé práce skupiny sociologů a historiků umění pod vedením Josefa Alana. Alternativní kultura je zkoumána jako jedinečný sociální fenomén srozumitelný pouze v souvislosti s totalitním režimem státního socialismu, do něhož byl zasazen. Jak říká v předmluvě editor svazku J. Alan, ač není zřejmé, zda studie o dějinách umění mohou mít ambici zachytit také vývoj společnosti, předkládané studii se o to alespoň částečně snaží. Cestou k tomu je využití biografické metody, která pomáhá porozumět alternativní kultuře z životních osudů jejích protagonistů, sympati-

zantů i konzumentů. Editor práce je také autorem úvodní studie podávající sociologický rozbor alternativní kultury. Autor si všímá dalších forem kultury nepostradatelných pro pochopení kultury alternativní: kultury oficiální, kultury masové. Ukazuje základní sociální rysy alternativní kultury, upozorňuje na její hodnotovou souvislost s kulturou oficiální, předkládá také rysy publika alternativní kultury. Jednotlivé kapitoly zpracovávají z různých úhlů pohledu, oborových i metodologických, příběhy české alternativní hudby (T. Bitrich, M. Machovec, J. Vlček), alternativní literatury (S. Dvorský, M. Machovec, T. Vrba, J. Gruntorád), alternativního výtvarného umění (S. Dvorský, J. Moucha, M. Klimešová), alternativního divadla (V. Just, L. Jungmannová), alternativního filmu (M. Čihák a M. Bregant) a alternativní televizní tvorby (A. Růžičková). Nepřímo tyto kapitoly líčí dějiny dalších forem odporu proti systémově vnucované konformitě: mimo jiné svobodného myšlení a alternativního životního stylu. Součástí knihy bohatě vybavené fotografiemi je také informace o autorech, barevná obrazová příloha, příloha obsahující textové dokumenty, chronologie důležitějších událostí alternativní scény 1945-1989 a hudební příloha na CD. Publikace je vybavena jmenovým rejstříkem. red

Pavel Barša: *Imanence a sociální pouto*

Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2001, 141 s.

Studie rozlišuje dva protikladné přístupy k druhému a k sociálnímu světu, afirmativní a negativní. Negativnímu přístupu odpovídá přesvědčení o transcendentním založení skutečnosti a v řádu sociálního uspořádání důraz na reciproční spravedlnost, afirmativní přístup spočívá imanentně v tomto světě a společenský řád nastoluje jednostranným aktem lásky. Problém ustavení sociálního pouta, a tím společnosti, skrze postoj lásky je jednotlívým tématem práce. Liberální princip spravedlnosti je v této perspektivě viděn jako nevyhnutelný pro již ustavenou společnost, ale pouze druhotný z hlediska založení společnosti. Zatímco první dvě kapitoly (Spinoza, Nietzsche a Bergson) ukazují přítomnost obou modelů přístupu k sociálnímu světu ve filozofické tradici, kapi-

tola třetí (Od ontologické asymetrie k sociální reciprocitě) rozvíjí základní náhled práce na poli sociální teorie, sociologie a feminismu. Přístup lásky je uveden do souvislosti s problematikou recipročního daru zpracovanou Marcelem Mausse a nověji sociálními vědci sdruženými v hnutí M.A.U.S.S. Lásky jako ochota darovat bez náhrady zakládá v sociální organizaci řetězec vzájemných asymetrických obdarování, který představuje základ sociální soudržnosti. Autor dovozuje, že dar je jádrem osobních vztahů a situaci obdarování přirovnává ke svobodnému dialogu, kde nelze předvídat odpověď partnera. Studie je zasazena do kontextu metodologického obratu společenských věd k interpretativnímu přístupu pracujícím s významy, kulturními vzorci a symboly a k pojetí společnosti jako sítě jedinců v interakcích společnost teprve konstituujících. red

Lubomír Brokl (ed.) *Poslanci, senátoři a vstup České Republiky do Evropské unie*

Praha, Sociologický ústav AV ČR 2001, 56 s.

Zdenka Mansfeldová (ed.): *Vztah Poslanecké sněmovny a Senátu České republiky*

Praha, Sociologický ústav AV ČR 2001, 68 s.

Dvojazyčně (česko-anglicky) vydané sborníky příspěvků ze dvou seminářů pořádaných v roce 2001 Sociologickým ústavem Akademie věd analyzují ze sociologického hlediska činnost českého parlamentu. Tématem prvního sborníku je příprava zákonodárných sborů na vstup ČR do Evropské unie. Příspěvky se zabývají mj. názory poslanců na různé činnosti, orgány a funkce parlamentu (Z. Mansfeldová) nebo rozhodovací procesy v parlamentu týkajícími se EU (autoři M. Vyšín a A. Seidlová rozlišují tři imperativy, podle kterých poslanci činí svá rozhodnutí: procedurální, morální a odborný). Dalšími příspěvateli jsou J. Česal, M. Chatardová, J. Kysela, Š. Pecháček, M. Rulíková a J. Šýkorová)

Druhý sborník editovaný Z. Mansfeldovou se v pěti referátech zabývá vztahem mezi komorami českého parlamentu. První příspěvek (E. Broklová) mapuje historii horní komory parlamentu na našem území (v období po roce 1920, v letech 1945-47 a od roku 1993) a historicky analyzuje diskuse o zřízení a složení

Senátu. Druhý referát (L. Brokl) sbírá, dokumentuje a analyzuje konkrétní názory členů obou komor ohledně efektivnosti a smysluplnosti Senátu. Další příspěvky řeší již méně obecnou problematiku. Třetí příspěvek (J. Kysela) právnicky analyzuje koexistenci obou parlamentních komor a shrnuje dosavadní legislativní praxi. Poslední dva příspěvky se detailně zaměřují na konkrétní proces tvorby rozhodnutí v obou parlamentních komorách. První z nich (M. Vyšín) se zabývá odlišným chováním při hlasování představitelů obou komor na základě jejich výpovědí a analyzuje možnou příčinu tohoto faktu v odlišně využívaných informačních zdrojích. Druhý příspěvek (A. Seidlová) analyzuje rozdíly v chápání mandátu u poslanců a senátorů, jejich vazby na politické strany a jejich autonomii při rozhodování.

pj, red

Pavol Frič, Rochdi Goulli: *Neziskový sektor v České republice. Výsledky mezinárodního srovnávacího projektu Johns Hopkins University*

Praha, Eurolex Bohemia 2001, 203 s.

Práce je výsledkem spolupráce České republiky na druhé fázi mezinárodního výzkumu neziskového sektoru realizovaného ve 32 zemích různých kontinentů. „Jedním z hlavních cílů (...) projektu je (...) vypracování relativně komplexního obrazu neziskového sektoru v ČR (s. 8). Neziskovým sektorem jsou zde míněny dobrovolné samosprávné autonomní organizace mající soukromou povahu a nerozdělující zisk. Projekt je rozdělen do čtyř základních tematických oblastí, což se odráží v kapitolaci. Po úvodu a „předkapitole“ Neziskový sektor v ČR – shrnutí (Pavol Frič, Hana Šilhánová), následují kapitoly: 1) Historie neziskového sektoru v českých zemích (Oldřich Tůma, Miroslav Vaněk, Pavel Dostál). 2) Právní základy fungování neziskového sektoru v ČR (Petr Pajas, Lenka Deverová). 3) Společensko politický kontext aktuálního vývoje neziskového sektoru v ČR (Pavol Frič). 4) Ekonomická analýza nestátního neziskového sektoru v ČR (Rochdi Goulli, Olga Vyskočilová, Leila Goulliová).

Empirická data jsou získána jednak formou sběru statistických dat z databází ČSÚ,

ministerstev a jejich výzkumných organizací, ČNB, GA ČR a jiných akademických pracovišť, a jednak ze sociologického výzkumu 1052 neziskových organizací, provedeného koncem roku 1997 a začátkem roku 1998 Institutem sociologických studií FSV UK ve spolupráci s Nadací rozvoje občanské společnosti, Informačním centrem nadací a rovněž jiných neziskových organizací a Institute for Policy Studies Johns Hopkins University. *ak*

Miloš Havelka: *Dějiny a smysl. Obsahy, akcenty a posuny „české otázky“ 1895-1989*

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2001, 203 s.

Studie pohybující se na pomezí sociologie a historie analyzuje některé základní vzorce českého politického vědomí z pozic sociologie vědění. Autor zkoumá tzv. symbolická centra české politiky, dějinné události, symboly a ideje, ke kterým se upíná česká společnost ve snaze dodat význam své historické existenci. Pojem symbolického centra, který odkazuje k novokantovské tradici, předpokládá, že orientace jednotlivce i společnosti v komplexní historické a politické realitě je možná jen díky symbolickým formám, v nichž sociální zkušenost nabývá organizované podoby. První kapitola podává přehled nejvýznamnějších z těchto symbolických center uspořádaný kolem otázek Odkud jdeme? Kam patříme? Jací jsme? a Co nás spojuje? Zejména třetí otázka, navozující problém české národní povahy, je autorem zpracována detailně na základě bohaté pramenové literatury (mj. Chalupného práce na dané téma). Zbývající část práce je věnována problému smyslu (českých) dějin, který autor považuje za klíčové symbolické centrum českého národního vědomí. Druhá stať je vyjasněním pojmu smysl opírajícím se zejména o pojetí Maxe Webera a sociologické tradice z Webera vycházející a rovněž přehledem diskuse o smyslu u českých autorů, Masaryka, Rádlů a Patočky. Třetí část pojednává peripetie tzv. sporu o smysl českých dějin od jeho počátku, publikace Masarykova pamfletu Česká otázka (1895), až do konce 30. let XX. století. Navazující čtvrtá studie rozebírá osudy české otázky v letech 1938-1989: jednotlivé pododdíly podávají zprávu o jejím vývoji v letech oku-

pace, v období těsně poválečném, v prvním dvacetiletí komunistického režimu a ve dvacetiletí normalizačním. *red*

Ladislav Holý: *Malý český člověk a skvělý český národ. Národní identita a postkomunistická transformace společnosti*

Praha, Sociologické nakladatelství 2001, 209 s.

Sociální antropolog Ladislav Holý, který část svého života prožil ve Velké Británii, analyzuje v této práci diskurs Čechů o národní identitě a vztahu mezi národem a státem a rovněž, jak tento diskurs ovlivňoval život občanů za politického režimu existujícího v ČSSR do roku 1989, a především, jak ovlivňoval jejich život počátkem 90. let. Kniha se dotýká jevů či autostereotypů a heterostereotypů, které bývají označovány ustálenými výrazy, jakými jsou český národ, český národní charakter, česká národní identita, český stát. Podkladové informace autor sbíral od června 1992 do ledna 1993, a to částečně od svých přátel, kolegů, známých (většinou vysokoškolsky vzdělaných příslušníků středních vrstev), částečně v terénním výzkumu mezi dělníky pražského depa a zemědělci a dělníky na malé severočeské vesnici. Za účelem ověření reprezentativnosti svých výzkumů vzhledem k celkové populaci ČR využíval výsledků průzkumů veřejného mínění prováděných českými a slovenskými sociology. Z angličtiny do češtiny knihu přeložil Zdeněk Uherek, jenž je i autorem stati Ladislav Holý a zkoumání českého národního charakteru (s. 187-197). Kromě jiného zde vzpomíná na svůj někdejší rozhovor s etnologem Václavem Hubingerem, který komentoval výrazně převažující nesouhlas národopisců v auditoriu Holého přednášky v Domě slovenské kultury na počátku 90. let. V. Hubinger se vyjádřil ve smyslu: „Na tom, že auditorium s Holého názory nesouhlasilo, není nic znepokojivého. Alarmující je, že s ním nediskutovali jako vědci o vědecké práci, ale jako poplašení domorodci, kterým přijde někdo cizí povídat, jací jsou“ (s. 195). *ak*

Michal Hrěka: *Sociální deviace*

Praha, Sociologické nakladatelství 2001, 302 s.

Publikace psychiatra Michala Hrěky (z ediční řady *Základy sociologie*) je přehledovou prací

vykládající základní teorie sociální deviace a nejčastěji vznášené kritické výhrady vůči nim. Zaměřuje se na přehled teorií biologických, psychologických, strukturálních, subkulturních, konfliktových, kontrolních, interakčních i situačních a rovněž teorií s důrazem kladeným na subjektivní interpretace, smysl a význam. Je zastoupena i kapitola Vztahy mezi teoriemi sociální deviace a možnosti jejich integrace.

Práce též zahrnuje reflexi některých definičních problémů a problémů, které jsou podle autorova názoru s utvářením teorií sociálních deviací spojeny. Jedná se například o problém, zda jsou sociální deviace vlastností chování nebo nálepkou přisuzovanou okolím a rovněž o otázky příčin přijímání deviantní identity a role a možností jejich odstranění. Je komentována (ne)vhodnost užívání následujících pojmů (výrazů) významově k sociálním deviacím nezřídka vztahovaných: sociální problémy, sociální patologie, negativní společenské jevy, abnormalita, nonkonformita, aberace (s. 17-18). Dále jsou reflektovány například otázky vztahu mezi normativitou, variabilitou a deviací; problém, zda existuje pozitivní deviace, jaké funkce plní deviace ve společnosti a skupině a také problém, kdy je člověk za své deviantní chování zodpovědný. Předmětem výkladu je rovněž význam současných teorií pro prevenci a kontrolu deviantního chování. Publikace obsahuje rejstříky jmenný i věcný. *ak*

Jan Jandourek: *Sociologický slovník*

Praha, Portál 2001, 285 s.

Jedná se o výkladový slovník pojmů z oblasti sociologie a částečně i příbuzných vědních disciplín. „Jeho cílem je poskytnout rychlou orientaci v základních termínech, které se týkají sociologie jako oboru, i v pojmech, které hrají důležitou roli v životě lidské společnosti“ (s. 7). Součástí slovníku je dvoustránkový úvod, heslář, přehled s vysvětlivkami zkratk a na konci díla seznam literatury. Úvod je dále rozčleněn na subkapitoly Tento slovník a jeho vztah k dalším slovníkům, Charakteristika slovníku, Slovník jako příručka, řazení hesel a odkazy. Publikace obsahuje přes tisíc věcných hesel včetně anglických ekvivalentů. Výrazně jsou zde zastoupena hesla z oblasti kultury a náboženství, jakožto jevů považovaných „u nás

v minulých desetiletích v duchu vulgarizovaného marxismu za druhotné a odvozené“ (s. 8). Je zde zahrnuto i několik set stručných biografických hesel. Ta obsahují základní data o předních osobnostech světové i české sociologie, případně i jejich velmi stručnou charakteristiku a výčet hesel, která se v tomto slovníku k jejich dílu vztahují. Předpokládanými uživateli jsou studenti sociálních oborů a odborníci oborů souvisejících se sociologií (psychologové, antropologové), učitelé humanitních předmětů, žurnalisté, politici a další. ak

Petr Mareš et al.: *Dávky sociálního státu (Nastavení systému – jeho ekonomická i sociální efektivita a sociální konsekvence pro klienty sociálního státu i společnost)*

Brno, Masarykova univerzita a Nakladatelství GEORGETOWN 2001, 190 s.

Sborník referátů z konference k sociálním dávkám, pořádané v říjnu 2000 Výborem pro zdravotnictví a sociální politiku Senátu Parlamentu České republiky, Fakultou sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně a Socioklubem, obsahuje 24 příspěvků celkem 19 autorů. V pěti tematických celcích, uvedených vstupními příspěvky editora Petra Mareše (Současná i budoucí povaha dávek sociálního státu v kontextu sociální doktríny ČR (hodnoty, ideologie, solidarita, soudržnost, sociální exkluze, chudoba), Legitimita sociálního státu a příjemců jeho dávek v politickém a veřejném diskursu (objekty solidarity a míra této solidarity s nimi), Sociální dávky a jejich vliv na sociální strukturu a sociální procesy, udržovací versus aktivační funkce (rovnováha systému), Problémy administrace sociálních dávek a Život na podpoře – životní strategie chudých), je ze všech úhlů zkoumán problém sociálních dávek. Jednotlivé příspěvky se zaměřují především na otázky jejich účinnosti, vlivu na společnost a na administrativní i institucionální problémy při jejich aplikaci v kontextu sociálního systému České republiky. Na obecnější rovině je problematizována i efektivita sociálních dávek, verifikace jejich správného využití a zacílenosti. Tematizována je rovněž chudoba jako sociální kategorie konstituující se po roce 1989, její status, a z toho vyplývající definice sociálních dávek a životního minima. Je zkou-

mán i koncept sociálního státu jako takového a jeho krize. Kniha je doplněna profily jednotlivých autorů a institucí a obsáhlým seznamem literatury. pj

Ján Mišovič: *Víra v dějinách zemí Koruny české*

Praha, Sociologické nakladatelství 2001, 193 s.

Kniha je líčením dějin duchovního života a obzvláště dějin křesťanství a jejich sociální role ve společnosti zemí Koruny české a nástupnických státních útvarů. Pozornost se postupně zužuje na společnost na území především české (a moravsko-slezské) části Československa a posléze samostatné České republiky. Časově pokrývá období od Velkomoravské říše do roku 1999. Publikace – ač kromě kapitol není explicitně rozčleněna do několika rozsáhlejších, šířeji tematicky vymezených sekcí – fakticky sestává ze dvou implicitně odlišných částí. ‚První část‘ je spíše líčením starších dějin, ‚druhá‘ pak částečně líčením novějších dějin a částečně sociologickou analýzou i komentářem. Ve druhé části je kladen důraz především na diskusi o problémech vztahu české společnosti nejen ke křesťanství, nýbrž i k duchovním hodnotám jako takovým a k morálce deklarované i morálce žité. V této části knihy je intenzivně reflektována diskuse o právě zmíněných tématech probíhající či již proběhnuvší v české společnosti 90. let 20. století, a sice jak v knihách, tak na stránkách časopisů a denního tisku. Poměrně podrobně jsou rozvinuty výklad a úvahy nad vztahem československého státu a církve a rovněž věřících občanů a československého státu v letech 1948-1989. Způsobem zpracování může být kniha dostatečně srozumitelná početné veřejnosti. ak

Gabriela Munková: *Sociální deviace. Přehled sociologických teorií*

Praha, Karolinum 2001, 134 s.

Práce je přehledem nejvýznamnějších sociologických teorií sociální deviace od konce 19. století do současnosti. V úvodu autorka upozorňuje, že se zaměřila právě na sociologické teorie sociálních deviací, „Práce tedy neobsahuje rozbor jistě významných biologických a psychologických teorií sociálních deviací“

(s. 7). Autorka poukazuje na vlivy změn sociologických paradigmat na jednotlivá pojetí sociální deviace. Zdůrazňuje v této souvislosti, že konkrétní sociální kontext má klíčový význam pro porozumění teoriím snažícím se o vysvětlení deviantních fenoménů. Proto v práci charakterizuje dobové okolnosti vzniku teorií a jejich vazby na (tehdy) aktuálně vnímané sociální problémy. Odlisňuje přístupy založené na normativních hlediscích od přístupů založených na relativistickém pohledu a připomíná, že některé z koncepcí „Jsou (nebo by měly být) i vodítkem pro praktické zásahy při snaze o regulaci výskytu deviací“ (s. 7). Publikace zahrnuje následující kapitoly: 1) Základní pojmy. 2) Sociologické definice deviace. 3) sociologické teorie sociálních deviací. 4) Chicagská škola. 5) Teorie anomie Émila Durkheima. 6) Teorie anomie Roberta Kinga Mertona. 7) Teorie kultur a subkultur. 8) Teorie sociální kontroly. 9) Teorie značkování (labelling, etiketizační teorie). 10) Fenomenologie v oblasti sociálních deviací. 11) Radikální kriminologie. 12) Feministická kriminologie. ak

Marek Nohejl: *Lebenswelt a každodennost v sociologii Alfreda Schütze*

Praha, Sociologické nakladatelství 2001, 117 s.

Východiskem této práce je teoretická souvislost mezi filozofií zakladatele fenomenologie Edmunda Husserla a fenomenologickou sociologií Alfreda Schütze. Autor sleduje vývoj chápání pojmu „svět života“ (*Lebenswelt*) u Husserla a Schütze. Za hlavní přínos Schützova rozpracování pojetí „světa života“ považuje analýzu jednání a komunikace, jimiž se konstituuje sociální svět. Práce sleduje detailněji základní rysy Schützovy sociologie: typologii sociálního jednání a rozbor jeho motivační struktury, problém rozumění druhému a cizímu, otázku intersubjektivní a intersubjektivního utváření sociálního světa. Autor rozlišuje čtyři typy participace individua v sociálním světě lišící se mírou komunikativnosti. Rovněž se pokouší o terminologické vyjasnění pojmu *Lebenswelt*, zabývá se situovaností subjektu v rámci světa života, otázkami komunikace, řeči, tělesnosti a prostorovosti a problémem kognitivního vztahu ke každodennosti. Autor sleduje Schützovy analýzy přirozeného postoje

uplatňovaného ve světě každodennosti a jeho popisy struktur typizace a výběru podle relevance, jimiž se utváří příruční zásoba vědění, pomocí níž se sociální aktéři vyznají ve světě, v němž žijí. Následuje detailnější rozbor Schützovy recepce husserlovských motivů a jeho postupného vzdalování od Husserlova transcendentalismu k pragmatickému pojetí světa života. Závěrečná kapitola patří rozboru kritických námitek vznesených proti Schützově fenomenologické sociologii např. T. Parsonsem nebo J. Habermasem a vlivu Schützova přístupu na myšlení jeho následovníků (P. L. Berger a T. Luckman, H. Garfinkel, J. Habermas).

ak, red

Ladislav Rabušic: *Kde ty všechny děti jsou? Porodnost v sociologické perspektivě*

Praha, Sociologické nakladatelství 2001, 272 s.

Kniha, určená zejména pracovníkům a studentům sociálních oborů, náplní spadá do „širší verze“ demografie, která se označuje jako „populační studia“. Veškeré demografické pojmosloví je vysvětleno, výpočty a vzorce jsou používány minimálně. Autor hledá příčiny dlouhodobě nízké porodnosti v České republice. Jak říká v úvodu, populační trend v ČR nepovažuje za negativní, ale právě naopak, „sledovaný vývoj je nejen logickou, ale z jistého úhlu pohledu i zdravou součástí celkového vývoje společnosti.“ (s. 10) V úvodu a první kapitole autor umísťuje problematiku plodnosti a porodnosti do kontextu sociobiologických a sociologických teorií, jako je sociální konstruktivismus Bergera a Luckmanna. Následující kapitoly jsou pokusem o sociologické vysvětlení demografických procesů označovaných jako první a druhá demografická tranzice založeným na analýze faktorů, které ovlivňují zejména fertilitu, včetně faktorů ekonomických, sociálních a kulturních. Fertilita je rovněž uvedena do souvislosti s vnímáním dítěte jako hodnoty a jsou sledovány rozdíly v percepce této hodnoty v různých evropských společnostech. Druhá demografická tranzice probíhající ve vyspělých zemích od 60. let 20. století je vysvětlena jako důsledek hodnotové proměny těchto společností a s ní související proměnou vzorců sexuálního a partnerského chování. Závěrečná kapitola, Kde ty všechny

děti jsou?, vysvětluje nízkou porodnost v české společnosti situací na sňatkovém trhu a zejména její proměnou v moderní společnost, tj. změnou v hodnotovém žebříčku odpovídající podobnému vývoji v západních zemích. Kniha je doplněna jmenným a věcným rejstříkem. *mj*

Jiří Šubrt: *Postavy a problémy soudobé teoretické sociologie. Sociologické teorie druhé poloviny 20. století*

Praha, ISV nakladatelství 2001, 164 s.

Kniha seznamuje čtenáře se sociologickými teoriemi význačných osobností sociologie z období přibližně padesátiletí po skončení druhé světové války a rovněž tyto teorie diskutuje. Každá kapitola je věnována jednomu tvůrci. Autor se nesoustředí primárně na výklad paradigmat, škol a směrů, nýbrž primárně podává výklad koncentrovaný na jednotlivé osoby – kromě jiného (dle vlastního vyjádření) proto, že takto je možno zaměřit se na „hlubší vhled do problematiky konstrukce sociologických teorií“ (s. 8), a že je obtížné jednoznačně zařadit a „opatřit etiketou“ teoretika za situace, kdy jeden a tentýž směr je opatřován různými názvy (viz s. 8). Při výběru osobností pro výklad v této práci autor ovšem zohlednil reprezentanty všech významných paradigmat pojednávaných v současné literatuře. Dalším z kritérií výběru témat bylo kritérium umožňující párové srovnání odlišných teoretických pozic: „N. Elias (akcent na diachonii) vs. C. Lévi-Strauss (akcent na synchronii), A. Schütz (teorie jednání) vs. G. C. Homans (teorie chování), T. Parsons (konsenzuální teorie) vs. R. Dahrendorf (teorie konfliktu), E. Goffman (problém řádu v mikrorovině sociální interakce) vs. M. Foucault (problém řádu v makrorovině dispozitivů moci), J. Habermas (důraz na komunikativní jednání) vs. P. Bourdieu (důraz na ekonomii praxe), N. Luhmann (funkcionalismus) vs. A. Giddens (antifunkcionalismus)“ (s. 8). V závěrečné kapitole Proměny modernizační teorie v zrcadle vývoje soudobých společností se pojednává o „kariéře“ teorie modernizace v sociologickém myšlení. Autor vychází především z koncepce amerického sociologa Jeffreyho C. Alexandra, zveřejněné v roce 1994 ve studii *Anti, Post and New*. Ta je založena na předpokladu, že sociální teorie je jak

výzkumným programem, tak i obecným diskursem, jenž jako svou součást obsahuje také ideologii. „Modernizační teorie je symbolickým systémem, který má interpretovat a vysvětlovat svět racionálním způsobem, a přitom mu nabízet smysl a motivaci“ (s. 151). *ak*

Milan Tuček, Hana Friedlanderová a MEDIAN, KMR: *Evropa na prahu sjednocení*

Praha, Median 2001, 219 s.

Obsah práce napovídá její podtitulek Životní úroveň a životní styl ve vybraných zemích východní a západní Evropy. Záměrem autorů bylo doložit, nakolik rozšíření Evropské unie o země Střední Evropy nalezne oporu ve sblíživcích se vzorcích každodenního chování. Opírají se přitom o data výzkumného projektu Target Group Index, který v 36 zemích celého světa zjišťuje trendy ve spotřebním chování, trávení volného času, hodnotových postojích a vztahu k médiím. Ve své publikaci srovnávají data ze čtyř zemí Evropské unie (Francie, Německo, Španělsko a Velká Británie) a ze čtyř postsocialistických států (Česká republika, Maďarsko, Polsko a Slovensko). V jednotlivých kapitolách práce sleduje sociodemografické charakteristiky srovnávaných zemí, rozdíly v příjmech, ve vybavenosti domácností a v životní úrovni, nákupním chování, způsobech trávení času a životních stylech. Zachyceny jsou i rozdíly v postavení, hodnotách a chování mužů a žen. Zvláštní pozornost je věnována srovnání sociálních charakteristik, postojů a osobnostních rysů mladé generace ve všech sledovaných společnostech. Generační perspektivu autoři publikace zvolili podle vlastních slov proto, aby mohli zachytit vývojové trendy ve všech osmi evropských společnostech. Závěr, ke kterému dospívají, je optimistický: i přes přetrvávající rozdíly „již současný životní styl a životní orientace v zemích východní Evropy nijak nebrání sjednocovacímu procesu, což zvláště platí pro mladou generaci“ (s. 219). *red*

Vize rozvoje České republiky do roku 2015

Praha, Gutenberg 2001, 245 s.

Publikace předkládá možné scénáře vývoje české společnosti v letech 2000-2015 vypracované na základě velkého množství analytických

a strategických studií a prodiskutované na seminářích za účasti specialistů nejrůznějších oborů a zaměření. Autorský kolektiv vedl Martin Potůček z Centra pro sociální a ekonomické strategie (CESES) při FSV UK (dalšími členy byli Aleš Bednařík, Pavol Frič, Fedor Gál, Pavel Nováček, Eva Pavlíková, Miroslav Purkrábek, Jan Příkryl a Arnošt Veselý). Početnější okruh spolupracujících odborníků čítá přibližně 240 lidí. Kniha je strukturována do zaštrěšujících částí A (analytické) a B (zaměřené na varianty možných budoucností) a dále do okruhů kapitol. V části A to jsou okruhy: Vnější formativní vývojové trendy, Formativní vývojové trendy České republiky, Potenciály rozvoje České republiky, Formování a uplatnění lidského potenciálu země. V části B to jsou tři Hlavní scénáře. Scénáře ve zkratce (demonstrován prostřednictvím dvanáctistránkové přehledné tabulky) a Divoké karty – členěné na kapitoly Globální klimatické změny, Romská domobrana, Vítězství Pokrokové strany ve volbách, Nenadálý útok. Stat' knihy ukončuje kapitola Hledání priorit pro Českou republiku.

Třemi možnými scénáři dalšího vývoje jsou podle autorů tyto: 1. Neoliberální varianta předpovídá minimalizaci role státu, podřízení se imperativům globalizovaného trhu, nárůst exkluze některých vrstev a rozevírání sociálních rozdílů. 2. Scénář rychlého začlenění do Evropské unie v její sociálně tržní podobě počítá s přizpůsobením institucionálního rámce české společnosti evropským strukturám a silnou a efektivní veřejnou správou. 3. Scénář zpomalené modernizace očekává problémy s integrací do evropských struktur, posílení neokorporativismu a skupinového sobectví jednotlivých sociálních a ekonomických aktérů, politickou fragmentaci a nárůst nacionalismu. Deklarovaným cílem vydání knihy je snaha o stimulaci veřejného diskursu o problémech naší země (současných i možných budoucích) a také o jejich rozvojových šancích.

ak, red

Autory anotací jsou: Aleš Komárek (ak), Petr Janeček (pj), Magda Juránková (mj), Jana Chaloupková (jch) a redakce SČ.

Výběr z publikací Sociologického ústavu AV ČR 1999-2001

Lubomír Brokl, Adéla Seidlová, Josef Bečvář, Petra Rakušanová: *Postoje československých občanů k demokracii v roce 1968*

Praha, Sociologický ústav AV ČR, Pracovní texty WP 99:8, 84 s.

Výzkum „Postoj občanů k politice“ byl realizován v květnu 1968 pro Mezioborový výzkumný tým „Rozvoj demokracie a politického systému...“ Ústavu státu a práva Československé akademie věd (tzv. „Mlynářův tým“). Měl identifikovat politickou orientaci občanů (vzorek 3600 respondentů) pro demokratickou reformu. Po okupaci Československa data již nebyla zpracována a ztratila se. Třetina dat byla nalezena v roce 1998. Předkládaná publikace prezentuje tato data a jejich faktorovou analýzu. Výsledky vyvracejí většinu dosavadních hodnocení „Pražského jara“. Většinu tehdejší československé populace, funkcionářů i členů KSČ představují jako stoupence hodnot evropské parlamentní demokracie. Analýza identifi-

kuje v roce 1968 jediný štěpící či strukturální rozpor (*cleavage*) – mezi Čechy a Slováky.

Lenka Bušíková: *Známosti osobností lokální politiky*

Praha, Sociologický ústav AV ČR, Pracovní texty WP 99:3, 68 s.

Studie čerpá teoretickou inspiraci z prací o sociálních sítích. Empiricky se opírá o rozbor (1) paměti čtyř starostů a jednoho tajemníka městského úřadu na první volební období (1990-1994) a (2) rozhovorů s pěti zastupiteli osmitisícového „Městečka“. Popisuje utváření dvou lokálních občanských fór, která vznikla na bázi známostí a přátelství z předrevolučního období. Tvorba následných zájmových koalic a vstup nových osobností do lokální politiky jsou líčeny jako proces rozvolňování a zpevnění sociálních sítí. Na příkladu dvou starostů Městečka jsou popsány odlišné zdroje legitimacy jejich politické autority (tradiční a moderní) a naznačena možná spojitost mezi povahou navazovaných známostí a klientelismem.

Dana Hamplová: *Náboženství a nadpřirozeno ve společnosti. Mezinárodní srovnání na základě empirického výzkumu ISSP (International Social Survey Programme)*

Praha, Sociologický ústav AV ČR, Sociologické texty SP 00:3, 64 s.

Text vychází z empirického šetření náboženství a náboženských hodnot ve společnosti. Zabývá se nejen náboženskou orientací, návštěvností bohoslužeb a podílem vyznávajících v České republice, ale i v mezinárodním srovnání a snaží se postihnout skupiny země zemí podle toho, jaký hraje ve společnosti náboženství vliv. Kromě deklarativního vyznání a návštěvnosti bere v úvahu i to, nakolik jsou v dané společnosti rozšířené hodnoty s náboženstvím úzce spojené. Dále se věnuje náboženskému oživení na konci 20. století a poukazuje na různé typy religiozity (okultismus a evangelikalismus) a jejich rozšíření v moderních společnostech.

Hana Hašková: *Názorové difference k současným změnám v českém porodnictví*

Praha, Sociologický ústav AV ČR 2001, 53 s.

Ve studii jsou sledovány proměny porodnické praxe v posledních desetiletích, které prokazuje, že je třeba rozumět porodu také jak sociální, nikoli fyziologické záležitosti, porod je nahlížen sociálně konstruktivistickou optikou a způsoby odlišného pojetí a vedení jsou analyzovány na základě kvalitativních a kvantitativních sociologických dat. Práce je zaměřena jednak na analýzu způsobů argumentace příznivců dvou soupeřících koncepcí vedení porodu v současném českém porodnictví, a zároveň na analýzu faktorů ovlivňujících postoje i reálnou praxi zdravotníků v naší společnosti. Proměny porodnické praxe jsou spojovány s politicko-ekonomickými a společenskými změnami po roce 1989, a to především s otevřením reálné možnosti svobody projevu, se vznikem konkurenčního tlaku mezi porodnicemi, se snahou porodních asistentek o profesní autonomii a s otevřením veřejné diskuse o kvalitě porodní péče mezi odborníky i laiky v oboru porodnictví, kterou podporují nově vzniklá občanská sdružení a ženské organizace.

H. Jeřábek, R. Gabriel, M. Kříž, H. Malečková, M. Novák, E. Pilíková, K. Plecitá, J. Remr, A. Vlachová: *Utváření postojů obyvatel českého města I. Lidé s vlivem a osobní mezilidská komunikace při utváření politických postojů v lokální komunitě*

Praha, Sociologický ústav AV ČR, Pracovní texty WP 99:7, 139 s.

Obsahem publikace je rozpracování projektu, metodika a dokumentace první fáze výzkumu „Utváření postojů obyvatel českého města“. K hlavním cílům výzkumného projektu patří identifikace názorových vůdců, názorově vlivných lidí resp. tvůrců veřejného mínění, dále zkoumání procesů osobní mezilidské komunikace a masové komunikace a zjišťování struktury postojů k veřejným otázkám. Výzkumem je ověřována škála síly osobního vlivu z hlediska validity, reliability i vhodnosti využití jako nástroje pro zjišťování míry názorového vlivu. Předmětem výzkumu je ověření vztahů názorového vůdcovství a interpersonální komunikace k teoriím R. K. Mertona (lokální a kosmopolitní typy vlivných lidí), Pierra Bourdieu (sociální a kulturní kapitál) a Elisabeth Noelle-Neumannové (spirála mlčení). Bude ověřována hierarchická struktura sociálních postojů jako alternativa k teorii P. Converse. Standardizované rozhovory na náhodném výběru 1500 obyvatel středně velkého českého města Klatovy realizované v září a říjnu 1999 představují první fázi panelového šetření plánovaného na podsouboru 500 obyvatel reprezentujících město a 300 názorových vůdců v roce 2000 s cílem zkoumat proces utváření sociálních postojů a volebních preferencí k senátním volbám na podzim roku 2000. Zpracování výsledků výzkumu budou věnovány samostatné publikace.

Daniela Kozlíková: *Romská otázka – překážka vstupu České republiky do Evropské unie*

Praha, Sociologický ústav AV ČR, Sociologické texty SP 01:7, 59 s.

Cílem této práce je přiblížit romskou problematiku u nás a v Evropě a odpovědět na otázku v názvu, tedy na to, zda je romská problematika překážkou vstupu České republiky do Evropské unie. Autorka nejprve seznamuje

s historií Romů. Poté se věnuje podmínkám vstupu kandidátských států do EU. Popisuje, jak je v Evropské unii zakotvena ochrana lidských práv, ochrana menšin a ochrana před diskriminací. Analyzuje situaci Romů v zemích Evropské unie z mnoha aspektů (např. bydlení, nezaměstnanost, vzdělání...). Další část práce se věnuje přístupu našeho státu k romské problematice pro roce 1989. Popisuje jednotlivé nejvýznamnější události v této oblasti. Poté se zaměřuje na to, jak se odrazilo toto téma v české zahraniční politice a detailně rozebírá jednotlivé materiály Ministerstva zahraničních věcí. Pozornost je také věnována snahám jednotlivých romských organizací najít nové místo Romů v sjednocující se Evropě.

Pavel Machonin, Lumír Gatnar a Milan Tuček: Vývoj sociální struktury v české společnosti 1988-1999

Praha, Sociologický ústav AV ČR, Sociologické texty SP 00:6, 70 s.

Studie je první základní informací o výsledcích výzkumu „Deset let transformace v České republice“ vztahující se na ekonomicky aktivní populaci zahrnutou do tohoto reprezentativního sociologického šetření. Porovnává údaje o sociální stratifikaci z roku 1993 a z konce roku 1999 se zjištěním, že se v tomto období prohloubila sociální diferenciaci a že statusová konzistence dále nevzrostla. Příčinou toho byly problémy, které přibrzdily ekonomický růst v druhé polovině devadesátých let. Intragenerační statusová mobilita se i nadále realizovala ve značném rozsahu při převaze mobility vzestupné, která však rostla pomaleji než sestupná. Statistická data upozorňují na důsledky náhlého růstu nezaměstnanosti v posledních letech. K analýze dat z výzkumu jsou připojena data o postupu modernizace z jiných zdrojů, kde se projevují značné problémy s vývojem vědy a výzkumu i s relativním sociálním uzavíráním přístupu k vysokoškolskému studiu.

Hana Maříková: Muž v rodině – demokratizace sféry soukromé

Praha, Sociologický ústav AV ČR, Pracovní texty WP 99:6, 110 s.

Práce *Muž v rodině – demokratizace sféry soukromé* se věnuje tématu, které je v české

sociologii „okrajové“, přestože se jedná o téma aktuální, jímž je nutné se zabývat přinejmenším ze dvou důvodů: – praktického či pragmatického, který souvisí s možností našeho vstupu do Evropské unie a jenž je spojen s určitými požadavky; – badatelského, souvisejícího se samou podstatou genderových vztahů, které jsou nedílnou součástí a konstitutivním prvkem lidské zkušenosti. Práce si klade za cíl odpovědět na následující otázky: K jakým podstatným genderovým změnám dochází uvnitř rodiny? Mění se podstatně, zásadně pozice a role muže v rodině (a zákonitě také jeho protějšku ženy)? Čím jsou tyto změny podmíněny?

Problematika fungování rodiny a uspořádání rolí v ní je analyzována přes tvrdá data i přes data měkká, přes postojové otázky. Práce využívá převážně sociologická data ze čtyř reprezentativních sociologických výzkumů a data z vlastní kvalitativní sondy.

Karel Müller, Václav Štědranský: Transformace a modernizace společnosti a na příkladech vybraných institucí. První část případových studií: střední průmyslový podnik, softwarová firma, banka, různá zdravotnická zařízení, vysokoškolský institut

Praha, Sociologický ústav AV ČR, Sociologické texty SP 00:2, 116 s.

Jde o sborník případových studií, které měly za cíl zmapovat proměnu či vznik vybraných organizací v širších souvislostech transformace společnosti po roce 1989. Jednotlivé studie se zabývají střední průmyslový podnik, softwarovou firmou, bankou, vysokoškolským institutem a několika typů zdravotnických zařízení. Soustřeďuje se na vymezení vlivu socio-kulturního prostředí; dispozice, vedoucí k institucionální změně.

Alena Nedomová (ed.): Trh bydlení, jeho regionální diferenciaci a sociální souvislosti

Praha, Sociologický ústav AV ČR, Pracovní texty WP 99:2, 82 s.

Předložená studie se zabývá problematikou bydlení v České republice, a to jednak obecně, především v úvodu práce a v první kapitole, jednak velmi konkrétně v kapitolách následujících. Hlavním a typickým znakem této studie je silně kritický až pesimistický – „pohled nebyd-

lících" – na dosavadní fungování českého trhu s bydlením.

Úvod práce a částečně i první kapitola obsahují zamyšlení nad sociálně-ekonomickými důsledky, ale i příčinami takového stavu; první kapitola je navíc doplněna o diskusi stávajícího členění trhu s bydlením na jednotlivé segmenty. Druhá kapitola je věnována vysvětlení metodiky, která byla ve výzkumu použita. Třetí kapitola se snaží o zachycení a vysvětlení regionální diferenciace (na úrovni okresů), a to nejdříve pokud jde o tržní náklady na bydlení. Posléze se analýza zaměřuje i na tržní ceny bydlení, a to odděleně pro jednotlivé segmenty trhu, tj. pro domy, byty a pronájmy. Zatímco čtvrtá kapitola představuje relativně méně hodnotící analýzu obvyklých drah bydlení v České republice, pátá kapitola je věnována problematice bydlení novomanželů. Jde o jakousi sondu odrážející současný stav a představy o bydlení u nově vznikajících rodin. V závěru této studie jsou shrnuty a komentovány hlavní výzkumem získané poznatky. Jako poslední kapitola je zařazen anglický text T. Kosteckého, který v několika ohledech shrnuje výsledky, získané řešením uvedeného projektu.

Miroslav Novák a Klára Vlachová: *Linie štěpení v České republice. Komparace národní úrovně s příkladem konkrétní lokality*

Praha, Sociologický ústav AV ČR, Sociologické texty SP 01:8, 30 s.

Tato práce se věnuje testování přítomnosti a relevanci tří štěpících linií v prostoru voličů na národní a na lokální úrovni. Testovanými liniemi jsou *ekonomický populismus – tržní liberalismus, libertarianismus – autoritarianismus a náboženství a morálka – sekularita a tolerance*. Zatímco pro analýzy na národní úrovni jsou používána data, která pocházejí z mezinárodních výzkumů a byla získána s použitím „mezinárodních škál“, pro analýzy na lokální úrovni jsou používána data ze specifického lokálního výzkumu a byla získána s použitím specifického instrumentu. Analýzy ukázaly, že na národní úrovni byly v roce 2000 relevantními (tj. rozdělovaly voliče do vzájemně odlišných skupin) dimenze *ekonomický populismus – tržní liberalismus a náboženství a morálka – sekularita a tolerance*, na lokální úrovni byla

analýzami prokázána pouze relevance dimenze *ekonomický populismus – tržní liberalismus*. Dvojí původ škál umožnil i nepřímou komparaci reliability škál *ekonomický populismus – tržní liberalismus a náboženství a morálka – sekularita a tolerance*. Mezinárodní škály se v testech ukázaly být reliabilnější, otázka jejich validity v českém prostředí však zůstává otevřená.

Blanka Řeháková: *Vnímané a spravedlivé nerovnosti: vývoj v devadesátých letech a další souvislosti*

Praha, Sociologický ústav AV ČR, Pracovní texty WP 99:9, 41 s.

Hlavním cílem této práce je seznámit čtenáře s vývojem názorů na vnímané a spravedlivé příjmové nerovnosti v období mezi lety 1991 a 1999. Základní otázka, na kterou hledáme odpověď, zní: Do jaké míry bylo rozdělování příjmů v České republice devadesátých let pocítováno jako legitimní? Za tím účelem analyzujeme dvě sady příjmů v čase. Respondenti byli požádáni, aby odhadli, jaký je průměrný měsíční příjem lidí pracujících v jednácti profesích, a aby rozhodli, jaký průměrný měsíční plat by byl pro tu kterou profesi spravedlivý. Zahnuté profese pokrývají celou škálu od nejnižšího statusu (zemědělský dělník, nekvalifikovaný dělník v továrně (až po nejvyšší (soudce Nejvyššího soudu, ministr vlády). Vnímané a spravedlivé příjmy jsou základními veličinami při studiu spravedlnosti rozdělování příjmů, neboť vstupují do celé řady měr příjmové nerovnosti, které zde jsou prezentovány a interpretovány.

Lenka Simerská, Irena Smetáčková: *Pracovní a rodinná praxe mladých lékařek*

Praha, Sociologický ústav AV ČR, Sociologické texty SP 00:7, 63 s.

Práce je kvalitativní sondou mapující pracovní pozici, rodinnou situaci a postoje mladých lékařek. Na bázi *grounded theory* a s využitím elektronického zpracování biografických dat jsou zkoumány především otázky spojené s chápáním gender rolí, harmonizací pracovní a rodinné sféry včetně faktoru profesní satisfakce a genderovými specifiky v profesi. Analýza vybraných tematických okruhů ve 20 rozhovo-

rech ukázala, že mladá generace lékařek v rodinné ani v pracovní praxi nevytěsnila *gender kontrakt*. Vzhledem k vysokým nárokům profese činí lékařky kompromis mezi prací a rodinou, který se projevuje ve škále postojů od obecné argumentace vhodnosti či nevhodnosti medicíny pro ženu, přes výběr oboru, hodnocení diskriminačních praktik ve zdravotnictví, uspořádání rodinných rolí a rozdělení domácích prací, až po prožívání mateřské dovolené.

Jiří Večerník: *Mzdová a příjmová diferenciacce v České republice v transformačním období*

Praha, Sociologický ústav AV ČR, Sociologické texty SP 01:5, 66 s.

V první části jsou mzdová a příjmová šetření použita pro znázornění změn v diferenciaci výdělků a jejich determinant v České republice v období devadesátých let. Zavedení tržní ekonomiky vedlo k výraznému nárůstu mzdových rozdílů a „komunistický“ model jejich převážně demografického určení je postupně nahrazen „kapitalistickým“ modelem založeným na vzdělání a dalších ekonomických charakteristikách. Rozpětí a struktura výdělků se tak blíží západnímu standardu.

Ve druhé části nejprve upozorňujeme na rostoucí obtíže spojené se zjišťováním příjmů v demokratickém režimu. Poté diskutujeme substantivní význam různých příjmových indikátorů a jejich vztah k sociální a ekonomické situaci. Dále dokumentujeme růst příjmových nerovností a přesun od demografických faktorů (počet ekonomicky aktivních členů a dětí, věk) k socio-ekonomickým faktorům (vzdělání,

odvětví, profese). Nakonec porovnáváme situaci v české společnosti se západními zeměmi.

Ve třetí části nejprve dokumentujeme systematické změny v přerozdělování příjmu domácností a jeho determinant v letech 1988-1996. Poté sledujeme kontext sociální struktury a postoje obyvatelstva k daním a sociálním dávkám. Nakonec na základě srovnání se zeměmi OECD zasazujeme rozměry i percepce českého distribučního systému do širšího kontextu.

František Zich: *Nositelé přeshraniční spolupráce na česko-německé hranici*

Praha, Sociologický ústav AV ČR, Pracovní texty WP 99:4, 108 s.

Procesy evropské integrace zahrnují rovněž občanskou spolupráci přes hranice. Důsledky rozdělené Evropy v období „studené války“ se projevují nedostatečně rozvinutými kontakty a vztahy zejména mezi obyvateli na česko-německé hranici. V současné době nelze hovořit o existenci přeshraničního společenství v těchto regionech. Podle empirických šetření kvantitativně přibývá přeshraničních kontaktů, ale jen částečně se mění v trvalejší vazby. Bylo zjištěno, že přibližně jen 5 % obyvatel česko-německého pohraničí má trvalejší, opakované vztahy s někým v Německu. Tito lidé tvoří aktivní část populace a jsou nositeli vytváření přeshraničního společenství. Na poznání jejich sociální povahy a motivace ke spolupráci přes hranice byl zaměřen empirický výzkum v roce 1998. Bylo použito jak dotazníkové šetření (n = 432), tak kvalitativních hloubkových rozhovorů.

Vybrané publikace Katedry sociologie FF UK Praha 1998-2001

K sociologické reflexi modernizace (Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 2-1996, Studia sociologica XI)
Praha, Karolinum 1998, 153 s.

Sborník obsahuje následující stati: Ivan Mucha: *K problematice identity světa (Sociologie a fenomenologie)*; Jiří Šubrt: *Luhmannův teoretický pokus o postižení komplexity moderní společnosti*; Oleg Suša: *K interpretaci moder-*

nizace v podmínkách současné krize životního prostředí; Jiří Buriánek: *K pojetí zločinnosti v hypermoderní společnosti*; Jitka Havlová: *Osobní počítač – jeden ze symbolů modernizace*; Jana Duffková: *Životní styl a počítače v domácnosti (Esejistické poznámky)*; Ivana Mazálková, Dirk Taenzler: *K transformaci jednoho českého strojírenského koncernu. Změna kontinuitou – kontinuita změnou.*

Společenské procesy a jejich aktéři (Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 4-1997, Studia sociologica XII)

Praha, Karolinum 2000, 168 s.

Sborník obsahuje následující stati: Miroslav Pauza: *Pojem regionu u Emanuela Chalupného*; Ivan Mucha: *Od teorie jednání k systémové teorii*; Jiří Šubrt: *Východiska Giddensova přístupu k rekonstrukci sociální teorie*; Oleg Suša:

Sociologie globalizace: problémy a přístupy; Jana Duffková: *Mnohovýznamovost ne/gramotnosti (Svět plný negramotných)*; Richard Růžička: *Aktéři, struktury a šance v transformaci společnosti*; Ivana Mazálková-Hollerová, Dirk Taenzler: *Postsocialistický management mezi zajišťováním kariéry a profesionalizací*; Jiří Buriánek: *Reflexe kriminality ve veřejném mínění*.

Sociální studia FSS MU Brno 2000-2001

Sociální exkluze a nové třídy

Sociální studia, č. 5, 2000, 265 s.

Obsahem tematicky zaměřeného čísla je sociální exkluze a s ní související sociální fenomén nové třídy. První dvě stati Roberta E. Goodina „Inkluze a exkluze“ a Roba Atkinsona „Občanství a boj proti sociální exkluzi v kontextu reformy sociálního státu“ představují téma exkluze v obecném kontextu a konkrétním kontextu EU. Další čtyři stati Ladislava Rabušice „Koho Češi nechtějí“, Gerlindy Šmausové „Sociální exkluze a inkluze prostřednictvím trestního práva“, Jaromíra Volka „Konstrukce morální paniky a sociální exkluze“ a Magdaleny Kotýnkové „Rozsah a průběh sociálního vyloučení v české společnosti“ nahlízejí na sociální exkluzi z různých sociologických perspektiv a ukazují, že tento fenomén by neměl být v sociálně vědních analýzách opomenut. Pavel Navrátil a Libor Musil se ve stati „Sociální práce s příslušníky menšinových skupin“, stejně jako Kateřina Kubalčíková ve stati „Služby pro seniory závislé na pomoci jiné osoby“ zabývají vztahem sociální exkluze a sociální politiky, čímž předznamenávají následující tři stati od Jana Kellera „Střední vrstvy a občanská společnost“, Radima Marady „Nové třídy, nová hnutí“ a Igora Nosála „Zrození nové politické třídy a její politické kultury“, které pojednávají o sociálních skupinách, definovaných relací k jiným skupinám, ustaveným na principu sociálního vyloučení.

T. K.

České hodnoty (1991-1999)

Sociální studia, č. 6, 2001, 174 s.

Obsahem monotematického čísla jsou statě o českých hodnotách, které vznikly na základě analýzy dat získaných ze dvou vln empirického šetření uskutečněného v České republice v roce 1991 a 1999 pod názvem Studie evropských hodnot (*European Values Study – EVS*). Autorkou úvodní statě „Legitimita demokracie a důvěra v instituce v české republice“ je Klára Vlachová. Soustředila se v ní na otázky, které jsou pro českou demokracii zásadní – na to, jak velkou podporu u nás má demokracie a do jaké míry česká populace důvěřuje jejím institucím. Další stať „Změna hodnot v české republice a Inglehartova hodnotová typologie“ pochází z pera Blanky Řehákové. Řeháková se v exploratorním duchu zabývá analýzou, jak mnoho se od sebe liší české ingelehartovské typy materialistů, postmaterialistů a nevyhraněných. Následuje stať Aleše Burjanka „Xenofobie po česku – jak si stojíme mezi Evropou?“, v níž ukazuje, že navzdory jistému zlepšujícímu se trendu jsou Češi na konci devadesátých let stále více xenofobní než obyvatelé jiných evropských zemí. Ve čtvrté stati „Jak jsou Češi spokojeni ve své práci“ se Petr Mareš soustřeďuje jednak na význam pojmu práce a jednak na roli práce a zaměstnání v životě Čechů. V další stati nazvané „Náboženství a sekularizace v České republice“ se Dušan Lužný a Jolana Navrátilová zabývají tématem náboženské víry. A v poslední stati „České výchovné hodnoty: tradiční nebo moderní?“ se Milada Rabušicová a Ladislav Rabušic zabývají rozbořením postojů českého obyvatelstva

k otázce, které vlastnosti (hodnoty) by měly být doma u dětí pěstovány. Toto číslo je neúplnou kopií anglického monočísla *Czech Sociological*

Review, které obsahuje navíc ještě stať o českých hodnotách od Ladislava Rabušice.

T. K.

Sociologický časopis

CZECH SOCIOLOGICAL REVIEW

vědecká revue vydávaná Sociologickým ústavem Akademie věd ČR

vychází 6 x ročně (4 x česky, 2 x anglicky), cena jednoho výtisku 44 Kč

Prináší zásadní stati rozvíjející českou sociologii, a to v kontextu sociologie světové.

V jednotlivých číslech naleznete:

- stati zabývající se otázkami teoretické sociologie
- stati o transformaci středovýchodní Evropy
- články o problematice sociální politiky
- překlady zajímavých textů zahraniční provenience
- přehledové stati
- metodologické články
- studentské práce
- recenze, anotace, informace o dění v sociologické obci, zprávy z konferencí

Časopis je citován v *Current Contents/Social&Behavioral Sciences (CC/S&BS)*, v počítačové databázi *Social SciSearch* a v aktuálních oznámeních *Research Alert*, publikacích Institute of Scientific Information (ISI), USA. Obsah časopisu (od roku 1993) je uveřejněn na Internetu na URL <http://www.soc.cas.cz>

Předplatné na rok činí 264 Kč.

Informace o předplatném a objednávky na rok 2002 vyřizuje výhradně redakce, Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel. (02) 2222 1761, fax (02) 2118 3250, e-mail: prodej@soc.cas.cz

V případě nové objednávky vyplňte, odstříhnete a pošlete v obálce na výše uvedenou adresu:

Objednávám na rok 2002 předplatné titulu

Sociologický časopis/CZECH SOCIOLOGICAL REVIEW

Počet výtisků.....

Jméno příjemce.....

Adresa dodání.....

Jméno plátce.....

Adresa plátce.....

V dne..... 2002

podpis

Sociological Review

1-2

CONTENTS

Editorial (M. Skovajsa)	4
VIEWS OF CZECH SOCIOLOGY	
Petrusek, M.: A Lesson from the Crisis-Free Evolution of Czech Sociology	7
Musil, J.: Some Comments on Contemporary Czech Sociology	17
Keller, J.: Ten Subjects for Czech Sociology	25
Jeřábek, H.: The Seven Weaknesses of Czech Sociology – the Personal Viewpoint of One Sociologist	37
Machonin, P.: It Is Time for a Serious Discussion	49
THE DEVELOPMENT OF BRANCHES OF SOCIOLOGY	
Večerník, J.: Transition Studies and Czech Sociology	55
Příbáň, J.: The Sociology of Law: Evolution and Trends after 1989	79
Hudečková, H., Lošťák, M.: Rural Sociology in Education and Research at the Czech University of Agriculture in Prague	89
Skalník, P.: Politics of Social Anthropology on the Czech Academic Scene after 1989	101
Ryšavý, D.: The Foreign and/versus the Native Scholar	117
Krejčí, J.: Data Services for Czech Sociology	125
STUDENT WRITINGS	
Vohralíková, L.: What Have Czech Sociologists Researched and Written in the 1990s	139
ROUND TABLE	153
PROFILES	169
ANNOTATIONS	223

Sociologický časopis

PE 4584

ČLEČNÍ
SOCIOLOGICAL
REVIEW

1-2

OBSAH

Editorial (M. Skovajsa)	4
POHLEDY NA ČESKOU SOCIOLOGII	
Petrusek, M.: Poučení ze zcela nekrizového vývoje české sociologie let 1989-2001	7
Musil, J.: Zamyšlení nad soudobou českou sociologií	17
Keller, J.: Deset témat pro českou sociologii	25
Jeřábek, H.: Sedm slabin české sociologie – osobní pohled jednoho sociologa	37
Machonin, P.: Je čas k zásadní diskusi	49
VÝVOJ SOCIOLOGICKÝCH OBORŮ	
Večerník, J.: Výzkum společenské transformace a česká sociologie	55
Příbáň, J.: Sociologie práva: vývoj a trendy po roce 1989	79
Hudečková, H., Lošťák, M.: O rurální sociologii ve výuce a výzkumu na České zemědělské univerzitě v Praze	89
Skalník, P.: Politika sociální antropologie na české akademické scéně po roce 1989	101
Ryšavý, D.: Cizí a/versus domorodý badatel	117
Krejčí, J.: Datové služby pro českou sociologii	125
STUDENTI PÍŠÍ	
Vohralíková, L.: O čem psali a bádali čeští sociologové v devadesátých letech 20.století	139
KULATÝ STŮL	153
PROFILY	169
ANOTACE	223